

A MAGYAR NEMZETI
IRODALOM TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELENKORIG

RÖVID ELŐADÁSBAN

ÍRTA

TOLDY FERENC.

NEGYEDIK, JAVÍTOTT KIADÁS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1878.

230444

MAGY. TUD. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

811/906

FRANKLIN-TARSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ A NEGYEDIK KIADÁSHOZ.

Toldynak e munkáját ím negyedik kiadásban veszi az olvasó, két kis kötet helyett egy nagy kötetben. A Franklin-Társulat, mint kiadó, az örökösök beleegyezésével felszólított, hogy némi javításokat tegyek rajta, oly javításokat, amelyeket maga a boldogult szerző is megtett volna.

Elfogadtam e megbízást, de javításaim csak némely esékély érdekű tévedésekre, s oly könyvészeti adatokra terjedtek ki, amelyek vagy újabban kerültek napfényre vagy a régibb íróknak 1872 óta történt újabb kiadásait illetik.

E munka tehát egészen a harmadik, 1872-ben megjelent, javított kiadás szerint nyomtatott le; a szövegben nincs változtatás s leginkább csak a jegyzetek hézagai pótolattak.

Buda-Pest május 15. 1878.

GYULAI PÁL.

AZ ELSŐ KIADÁS ELŐSZAVA, EGYSZERSMIND BEVEZETÉS ŰL.

(KIVONATOSAN.)

A munkáról magáról kevés mondani valóm van. Az nem compiláció — hiszen honnan compiláltam volna; hanem első kísérlete öszves irodalomtörténetünk tudományos és rendszeres

kidolgozásának, mely irodalmunknak szinte már ezer éves életét kirekesztőleg a kútfők s magának az irodalomnak vizsgáló áttanulásából adja elő; mi mellett, fájdalom, csak ritkán támaszkodhattam — a szakirodalmakban — idegen *ítéletre*; a *tényekről* pedig egyenként és öszvesen jót állhatok: mert semmit sem állítok, miről meg nem *győződtem*, s mert, ami létezik s hozzáférhető, azt mind láttam, sőt ismerem. Plagiátora csak magamnak vagyok; t. i. ahol már nyomtatott sorokat ismerne fel valaki, ott nevem alatt vagy nélkül kijött saját dolgozataimat használtam.

Előadás és irály nem olyanok, amilyenek eddig «iskolakönyvekben» használtatnak, s volt ki ezt máskép óhajtotta. De irodalomtörténet nem gyermekeknek, azaz irodalmilag fejletlen, akár fiatal, akár nem fiatal, tanulónak való; s ép ez azon szak, melynek legsajátabb hivatása: a tanulót az iskolaiságból kiemelve, a szabad irodalomba bevezetni; azon hidas az, mely a vízszínnél sokkal magasabb partra viszen fel, s azért nem-meredek nem lehet. S van, ki az irályt sem tartja tankönyvinek. Azonban «az irály az ember maga», s az oly szorosán függ az író szellemi karakterével össze, hogy ép az irály van sokkal kevésbé hatalmunkban, mint hinnők. Vannak ugyan az irálynak némely általános kötelező szabályai: Legyen az tárgyhöz szabott, velős és világos, nemes és correct: s e sajátságok a gondolkodás és kifejezés fenyítkezése s az ízlés művelése által elérhető, a correctnesség pedig minden körülmény közt amily parancsolólag követelhető, épen oly lehetséges, sőt könnyű: s mégis, senki sem bírván önmagából kilépni, irálya, ha elméletből indul ki, saját egyénisége elleni küzdés inkább, mint a stíltanulmány pozitív eredménye, azaz, irálya végre is saját-magának ösztönszerű és egyénileg szükséges kifejezése. Ha tehát e könyv irálya is, rövidsége mellett, mely, úgy látszik, sajátja, nehéznek, néha darabosnak is találtatik: kénytelen vagyok a tanár jóakaró hozzájárulását igénybe venni, ki azt ami ebben talán jó, ajánlásra, ami nem, intésre használja fel, mert jó leszen a magát képezni akarót

ennek gyengéire is figyelmessé tenni, mindenek felett pedig figyelemhez, öngondolkodáshoz, sőt némi küzdéshez is szoktatni oly iránylyal, mely, nem bírva közéleti bőséggel és könnyúséggel, ha sikerül, az összetömött gondolatnak erőt és emelkedettséget ad. Ezt tartották a régiek, s ők tudták mit akarnak.

Ami már az irodalomtörténetnek a tudós és reáltanodákban való tanítása célszerű módját illeti, mindenek felett a fejlődési stádiumokra s azok jellemére, az egyszer-másszor előtérbe lépő szakok- és irányokra, azok okai és főbb képviselőire fordítandó a nevendék figyelme. Azért jó leszen, ha ez a történet beosztását minél jobban emlékezetében tartja, s e végre azon szakaszokat, melyek a korokat s egyes időszakokat jellemezni igyekeznek, s azokról áttekinteteket adnak, gyakrabban olvassa; sőt a tartalomjegyzéket is át meg átnézi, mely nem csak a könyv szerkezetével ismertet meg, s a benne való tájékozódást könnyíti, hanem az irodalmi korokat is folyton szem előtt tartani segít.

Célszerűnek tartanám, ha a tanár, egy-egy §-t több részeire osztva valamely nevendék által felolvastatna, és először a netán előforduló és magyarázatra szoruló műfogalmakat fejtegetné. Mert az irodalomtörténet sok előismeretet kíván, különösen bizonyos fokát a széptani kiképzésnek, mely mióta az irodalom *elméletének* rendszeres tanítása gymnásiumi tanrendszerünkben, fájdalom, kitiltatott (ékesszólási és költészeti institúcióknak hívták régebben), az irodalomtörténet beható érthetésének előfeltétele általában hiányzanék, ha nem találhatnának lelkesebb tanárok most is, kik az *általános műveltség e lényeges eszközét*, saját buzgóság és szorgalomból be tudják sikkasztani (!) felsőbb nyelvtani előadásukba. De ahol ez történik is, és még inkább ahol nem, a tanár dolga lesz az irodalomtörténet előadása közben minden előforduló széptani, de irodalmi fogalmat is, amelyre itt-ott vonatkozás van, alkalmilag megmagyarázni. Péld. hol perikopák, v. postillák, passió v. példák említettnek; hol apokryph könyvekről van szó; majd allegoriáról v. idyllről, tragikum v. komikumról stb. stb., mindezt meg kell magyarázni, nem lévén szabad a tanár

ajkairól csak egy szónok is hangzania, mely, ha a tanuló előtt, hiányos készülteinél fogva, ismeretlen, megfejtetlen marad. Ily műnyelv nélkül lehet, irodalomtörténet neve alatt, írókat, könyvcímeket, évszámokat felhordani, de abból aztán nem nagy hasznot lát a tanuló; pedig az irodalomtörténet hivatása az, hogy a növendéket az irodalomtörténet gyűjteményező tanulmányozhatására előkészítse, hogy képesítse őt az önképzés e fő eszközét, az irodalmat, ne csak pusztá időtöltésre, hanem gondolkodása és ízlése folytonos és minél mélyebb és nemesebb kimívelésére felhasználhatni. Ne menjen tehát a tanár egy szakasról a másikra át, míg hallgatói azt teljesen át nem értették. Csak amit értünk, azt tartjuk meg emlékezetünkben is, tudnivaló nem mint holt szót, hanem élő s alkalmazható ismeretet; és csak azt szerethetjük is, mit teljesen átértettünk, s minnek nemesebb tehetségeinkre vonatkozását érezni tudjuk. Némelyek tán egyes műveknek ily tankönyvekben nem szokásos ítései jellemzéseit sokallani fogják: de míg egyfelül épen ezek vezetik be a növendéket az irodalmi művek mélyebb felfogásába, úgy másfelül ezek fejtik ki annak önitéletét is: míg az aféle phraseologia: szép mű, felséges, jó, érdekes stb., ürességével semmit sem mond.

Meg levén az illető szakasz magyarázva úgy, hogy a nevendék az egyes műfogalmakat teljesen bírja, a tanár annak tartalmát saját szavaival ismétli; s itt-ott vagy a kor, vagy a tárgyalt fő írók példázó ismertetésére *egy-egy mutatót is olvas fel*, melyet nem csak értelmez, hanem széptanilag is méltat, még pedig mindig a korról vagy íróról hozott ítéltre vonatkoztatva. S jobb lesz en keveset olvasni, de az olvasmányt utolsó eleméig fejtegetni: így a nevendék az értelmezésbe is begyakoroltatik, s a korról vagy íróról előadott jellemző vonások a mintadarabon megállapítottán, egyszersmind szabatosan ítélni tanul. E végre a jelen munkát rövid időn egy mérsékelt kiterjedésű *«Irodalomtörténeti Olvasókönyv»* fogja követni*; addig pedig nem csak

* Megjelent 1868—69-ben két kötetben.

szükségpótlásúl, hanem didaktikai tekintetből is jó leszen, ha a tanár *néhány* nevezeteseb mintadarabokat * dictatúrára bocsát hallgatói közt, s ha egyszersmind a lehető legpontosb és hibátlanabb másolást követelve, koronként néhány ily másolatot meg is tekint, s azokból magokban a tanórákban alkalmat veszen helyesírási, pontozási, nyelvtani intésekre; továbbá ha egy-egy *ily mintadarabot néha felolvastat*, midőn viszont a szók és mondatok hangsúlyára, a darabok szavalati jellemére is figyelmeztet, az emphaticus és modoros olvasásra észrevételeket teszen, s a mű vagy töredék tartalmához és jelleméhez szabott természetes hanghordozást sürgeti. Mert a gymnásiumi és felreáltanodai irodalomtörténeti előadásoknak mindent be kell foglalniok, mi az irodalomtörténeti és széptani ismeretet nem csak, hanem annak még külső művelő hatását is közvetíti.

A költészeti szakaszok természetesen a legáltalánosabb és élénkebb részvétre tarthatnak számot. A tanár semmivel sem gerjesztheti fel inkább hallgatói figyelmét, mint ha élő szóbeli magyarázataiban kibővíti a tárgyat, s itt-ott életrajzi vonásokat sző be, de mindig *kimutatva a külső viszonyok hatását az író kifejlődésére s irányaira*. E végre a tanár némely jeles egyedirati dolgozatok olvasásán kívül a költészetnek 1807-ig teljes történetéhez **, sőt az újabbra nézve a * alatti jegyzetben idézett kézikönyvhez is folyamodhatik.

Magát a tárgyat tekintve, nem minden § egyformán fontos akár az irodalom történeti fejlődése menetelét, akár a tárgyalt írók művei becsét tekintjük, melyek azonban még sem maradhattak el a kép teljes voltaért. Ezeknek tartalmát a tanár csak egész általánosságban mondja el, de figyelmeztetve tanítványait,

* E célra a középkorra nézve nagyobb *Irodalomtörténetem* (2 köt.; 3-ik kiadás, Pest 1862), *Példatárában* az új s legújabb korra nézve a költészetre *Kézikönyvemben* (2 köt. Pest 1855—7 s újra 5 kötetben Budapest 1876), a prózára *Chrestomathiában* (2 k. Pest 1853) talál a tanár elégséges anyagot. A legnevezeteseb ómagyar nyelvemlék a «Halotti Beszéd», nyelvtani magyarázatokkal, az első helyt idézett munka 40—47. §§-aiban találhatik.

** A Magyar Költészet Története Kisfaludy Sándorrig Írta Toldy Ferenc. Második, javított kiadás egy kötetben, Pest 1867.

hogy azon tudományszak történetét, melyhez kinek különösebb vonzalma van, melyet talán külön szakjául kíván választani, magán szorgalommal sajátítsák el; s hogy kiki a most csak érintett, s nem köteles, szakaszokból, még idővel is tájékozódhatik saját szakjában.

Valamint továbbá vannak egyes nem köteles szakaszok, úgy viszont a köteles szakaszokban is fordulnak elő részletek, melyek szükséges kiegészítői ugyan a képnek, de melyek felett a fő figyelmet mindig az uralkodó tényezőkre kell fordítani, nehogy a részletek az áttekintés tisztaságát elhomályosítsák.

Ekép kezelve épen úgy *ítélet* tárgya levén az irodalomtörténet mint az *emlékezeté*, a tanár eszméltesse hallgatóit, hogy, midőn kikérdeztetnek, különösen e tudományban szokjanak a szabad előadáshoz, csak a támpontokul szolgáló külső adatokat kellvén az emlékezetbe vésni. A nyelvtörténeti szakaszok azonban (12. 18. 46. §.) olyak, melyek valóságos könyv nélküli-tanulást kívánnak.

Az *életrajzok* magán olvasásra valók. — A *könyvészeti* cikkek végre utasításul szolgálnak azoknak, kik a kiadásokat ismerni s egyet-mást, most vagy jövőben, olvasásuk körébe vonni szándékoznak, mire általában buzdítani kell a tanítványokat.

E vezérpontok követése mellett az irodalomtörténet tanítása haszonnal fog járni, s az irodalomnak buzgó és értelmes olvasókat nevelni. A legjobb utasítás azonban itt a tanár szeretete, melybe a munka ezennel szívesen ajánltatik.

Pest, november 21. 1865.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Miután e munkának a főmélt. m. kir. közoktatási ministerium által a felső gymnásiumokban használtatása engedményezettett, s a magyar irodalomtörténet két, sőt három, osztályban elő is adatik: nehogy a tanítvány kénytelen legyen a könyv azon

részét is esztendőig kezelni, melyet idő szerint nem használ, célszerűnek látszott azt ez új kiadásban két részre osztva, külön is megszerezhetővé tenni, még pedig a reá vonatkozó, szinte két kötetre osztott Irodalmi Olvasókönyv illető darabjával együtt.

Írónak sem szakjában megállani, sem csupán — hogy már egyszer én is népiesen fejezzem ki magamat — sült galambot várni nem szabad. Azért, ki a magyar irodalomtörténetben járta, észre fogja venni, hogy ez új kiadás nem egyedül javításokat hoz (mely emberi mű ne szorúlna azokra?), hanem itt-ott újat is; a kifejezés pedig eleitől végig gondosan átnézetett. Ellenben rendszer, felosztás, nézet s módszer szóval a munka öszves lényege illetetlen maradt.

Találkozott, mint azt előre láttam volt, ki tárgyalásomat nem ítélte a nevendék felfogásához mértnek, az irályt nehéznek. De irodalomtörténet *gyermeknek* — akár fiatal, akár vén gyermeknek — nem való, s ha e könyv a nevendék felfogását meghaladja, az a hiányos széptani kiképzésnek betudandó, melyet pótolni nem az irodalomtörténet dolga. És e tudomány nem a puszta emlékező — hanem a vele egyesült ítélő és érző tehetségeknek tárgyai lévén: ha e tehetségeket valamely tanintézet fejletlenül hagyta, ne az írókat vádoljuk, kinek azon fejlettségre, valamint a tanár segédkezésére, már a tárgy természeténél fogva is, számíthatnia joga van.

A nyelv pedig? — De mit ismétljem arra s erre nézve is, miket az első kiadás Előszavában úgy is mondtam? Észre vévén pedig, hogy nem minden tanár olvassa azt — ím a jelen Előszó is soknak alkalmasint hiába lesz írva. S mégis kérdezem: Annak, kinek e könyv előadó módja nehéz, könnyebb lesz-e sok azon kitűnő íróknak különösen a költészet, sőt a történelem felsőbb nemeihez tartozó műveik közül is, melyekről itt szó van?

E könyv meg akar *értetni*, s akkor nem lesz nehéz.

Ennyit eszméltetésül. Fognak-e pedig ezek *ajánlásul* is szolgálni, az a tanár míveltségi fokától s tárgyszeretétől függ.

Pesten, octóber 24. 1867.

TOLDY FERENC.

ELŐSZÓ A HARMADIK KIADÁSHOZ.

E harmadik kiadást is gondosan átjavítottam, a tudomány felfedezéseit és saját haladásaimat belé szőttem. Itt-ott némely szónyi változtatás is egy-egy lelkiismeretes vizsgálat eredménye.

Van e könyvben sok, mit némely tanár feleslegesnek tart: de ez rá nem bírhatott, hogy a *történelmet megcsonkítsam*. Szerves egész az, melyet csak úgy érthetünk voltaképp, ha annak *egész* szervezetét ismerjük. Maga az egyes ágak tüzetes, önálló, s helyes tárgyalása is az egész élőfának ismeretét teszi fel.

S tudhatja-e a tanár, vajon az egyes, különösen tudományos, ágak bár rövid, de érdeklődést célba vevő, meleg és lelkes (a viláért ne cifra, s ne szónokias) előadása nem kelt-e fiatal tanítványaiban egy vagy más szak iránt különösb figyelmet, nem támaszt-e ott egy nyelvészt, itt egy történetészt, emitt egy természetkedvelőt, s így tovább?

Tankönyvnek kalauznak kell lehetni iskolában és iskolán túl; s a jó tankönyv, jó tolmács kezében, mindig jó iskolakönyv is: de ezzé nem az által lesz, ha a nehézségeket ónnal mellőzzük, hanem ha jó magyarázat által eloszlatjuk. Értem azon nehézségeket, mik a tárgyban fekszenek.

Az irodalomtörténet nem csak a felvett irodalmat megismertetni van hivatva, hanem általában tudományos szellemet terjesztetni az által, hogy a tanítványokban szunnyadó hajlamokat felkölti, s bizonyos pontig kifejti. De hogy az ily nevelő hatást gyakorolhasson, kell hogy a tanár is átment legyen e nevelésen. Neki bírni kell mindazon ismeretekkel, melyeket az irodalomtörténet nem nyújt, hanem feltesz.

Pesten, december 12. 1871.

TOLDY FERENC.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó a negyedik kiadáshoz	3
Az első kiadás Előszava (kivonatossan)	3
Előszó a második kiadáshoz	8
Előszó a harmadik kiadáshoz	10

BEVEZETÉS.

1. §. Az irodalomtörténet fogalma	17
2. §. Az irodalomtörténet kiterjedése	17
3. §. A magyar nemzeti irodalom korai	18
4. §. A magyar nyelv korszakai	19

Első rész : ÓKOR.

5. §. Történeti előzmények. — Nyelvrokonság	20
6. §. A magyarok ősvallása	20
7. §. Az ősmagyarok írása, költészete	22
8. §. A régi magyar mondaköltészet	23

Második rész : KÖZÉPKOR.

9. §. A nemzeti irodalom első szaka: A keresztyén magyar irodalom kezdete (Árpádok kora. XI—XIII. század)	25
10. §. A magyar irodalom legrégebb emlékei	26
11. §. Költészet az árpádi korszakban	27
12. §. Az ómagyar nyelv sajátosságai	28
13. §. A nemzeti irodalom második időszaka: a nemzeti irodalom fejlődése (Lajos és Zsigmond kora. XIV. XV. század)	30

14. §.	A harmadik időszak (Mátyás s a Jagellók kora) klastromi irodalma	33
15. §.	Költészet a második és harmadik időszakban	36
16. §.	Vegyes szakok	39
17. §.	Közéleti írott emlékek	39
18. §.	A középmagyar nyelv sajátosságai	40

Harmadik rész : ÚJKOR.

19. §.	Áttekintés	45
20. §.	Az újkor időszakai	45

I. Időszak. Az egyetemes emelkedés kora (1526—1608).

21. §.	Vallási állapotok, s hittudományi irodalom	46
22. §.	Költészet. — Regeköltészet. Classicaí mondák	50
23. §.	Históriás énekek	52
	Tinódi élete	53
24. §.	Bibliái epika. — Erkölcsi beszédek	54
25. §.	Tanköltészet	55
26. §.	Lyrái költészet	57
	Balassa élete	59
27. §.	Drámai költészet	59
28. §.	Történetírás	61
	Székely István élete	63
	Heltai élete	64
29. §.	Törvénytudományi irodalom kezdete	65
30. §.	A nyelvészeti irodalom zsengei. — Régi classicusok fordításai	66
31. §.	A szám- és természettudományok	70

II. Időszak. Az első virágzás kora (1608—1711).

32. §.	Vallási állapotok, és hittudományi irodalom	71
	Pázmány élete	74
	Molnár Albert élete	75
33. §.	A XVII. század egyházi és vallási költészete	76
34. §.	Költészeti állapotok Zrínyi előtt. — Tan-, politikai és népköltészet.	78
35. §.	Zrínyi Miklós, a magyarok első mű- és remekköltője	80
	Zrínyi élete	82
36. §.	Zrínyi követői: Liszti László. Gyöngyösi István	82
	Gyöngyösi élete	84
37. §.	Tanköltészet	85

	Lap
38. §. Lyrai és politikai költészet. — Szinügy	87
39. §. Történetírás. — Magyarországon	89
40. §. Erdélyi magyar történetírás	91
41. §. Törvény- és államtudományi irodalom állapotja	93
42. §. A bölcsészeti irodalom kezdete	97
Apácai Cseri élete	99
43. §. Természeti, szám- és hadtudományok	101
44. §. Nyelvészeti irodalom	103
45. §. Classica philologia	109
46. §. Az újmagyar nyelv fejlődése	110

III. Időszak. A hanyatlás kora (1711—1772).

47. §. Visszatekintés. — Fordulat	112
48. §. Hittudományi irodalom	113
49. §. Történetírás és rokon	115
50. §. Költészeti állapotok	117
51. §. Széppróza	119
52. §. Bölcsészeti, természet- és számtani irodalom	121
53. §. Nyelvészet. — Irodalomtörténet zsengei. — Classica literatúra.	122
Bod élete	125

Negyedik rész : LEGÚJABB KOR.

A második virágzás kora.

54. §. Áttekintés	128
55. §. A legújabb kor időszakai	128

I. Időszak. Az újjá-születés kora (1772—1807).

56. §. Irodalmi mozgalmak és irányok	129
57. §. A francia iskola. — Bessenyei György	130
58. §. Bessenyei György Társasága. Bárócy. Ányos	132
59. §. Classicai iskola. — Virág Benedek	135
60. §. A népies iskola. — Dugonics, Horvát Ádám, Gvadányi	138
61. §. Folytatás. — A debreceni kör	141
62. §. Az újiskola első időszaka. — Lyrai költészet	142
63. §. Folytatás. — Széppróza. Kazinczy és Kármán	144
64. §. Csokonai. Kis	147
Csokonai élete	150
65. §. Kisfaludy Sándor	152
Kisfaludy Sándor élete	153
66. §. Irodalmi és országos törekvések a magyar nyelv terjesztése kö- rül. — Időszaki sajtó. Társulatok	155

	Lap
67. §. A magyar színészet feléledése	159
68. §. Tudományos irodalom átnézete	160
69. §. Hit-, bölcsészet- és törvénytudományi irodalom	162
70. §. Történetírás és földrajz	165
71. §. Nyelvészeti mozgalmak. — Debreceni iskola	167
72. §. Folytatás. — Révai, a m. nyelvtudomány megalapítója. — Ha- sonlító nyelvészet	170
Révai élete	172
73. §. Nyelvészeti kútfők. Szótár-irodalom. — Classica literatúra	175
74. §. Az irodalomtörténet haladásai	178
75. §. Természeti, szám- és hadtudományok	180
 <i>II. Időszak. A nyelvújítás és szépítés, s a költői classicismus kora (1808—1830).</i>	
76. §. Általános jellemzés	183
77. §. A nyelvújítási harc. Kazinczy Ferenc. Az üldözés stádiuma	184
78. §. Folytatás. — Az újítási harc tanbírálati stádiuma. Vég diadal	187
79. §. Széppróza. — Kazinczy Ferenc	190
80. §. A próza állapota. Kazinczy iskolája	193
81. §. Az új iskola költészete	195
82. §. Folytatás. — Classicismus. Kazinczy Ferenc	197
Kazinczy Ferenc élete	199
83. §. Folytatás. — Berzsenyi Dániel. Kisebb költők	200
84. §. Érzeményes lyra. Kölcsey Ferenc. Kisebb költők. — Meseköl- tészet	203
85. §. Formaszigor nélküli költők. — A népies elem újabb jelentkezése. Vitkovics	207
86. §. Eposi kísérletek. — Horvát Endre	209
87. §. Drámai mozgalmak. Bolyai és Gombos	211
88. §. A nemzetes műköltészet időszaka. Kisfaludy Károly	213
Kisfaludy Károly élete	215
89. §. Drámai költészet, Kisfaludy Károly, annak megalapítója	217
90. §. Folytatás. — Katona József. Kisebb költők	219
91. §. Folytatás. — Vörösmarty első fellépése a drámában	223
92. §. Az Auróra-kör. — Lyrai költők. Kisfaludy Károly, Bajza, Vö- rösmarty	224
93. §. A classica-nemzeti epos. Annak kezdete. Székely Sándor	228
94. §. Folytatás. — A classica-nemzeti epos fejlődése. Czuczor	229
95. §. Folytatás. — A classica-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály	231
Vörösmarty Mihály élete	235
96. §. Folytatás. — Debreczeni, Horvát Endre	236

	Lap
97. §. Tudományos irodalom. Országos törekvések a m. nyelv érdekében. M. tudományos intézetek	239
98. §. Tudományos folyóiratok	242
99. §. Széptudományi mozgalmak	245
100. §. A theologiai irodalom feléledése	246
101. §. A bölcsészet emelkedése. Köteles. — Jog s államtudományok	248
102. §. Történetírás és segédttud. — Virág, Horvát István	252
103. §. A nyelvtudomány hanyatlása. — Classica literatúra	256
104. §. Az irodalomtörténet újabb stádiuma. — Magyar jelesírók kiadásai	259
105. §. Természeti, szám- és hadi tudományok. — Műnyelvi nagy reform. Bugát Pál	261
106. §. Az úgynevezett Conversation-Lexiconi pör. Az időszak vége	265

III. Időszak. Széchenyi kora, vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágzása életben, tudományban, költészetben (1831—1849).

107. §. A kor fő tényezői. — A Kisfaludy Károly köre	266
108. §. A magyar Akadémia	268
109. §. Egyesületek, intézetek. — Irodalmi időszaki sajtó	270
110. §. Széchenyi István. — Politikai időszaki sajtó	273
111. §. A nemzeti nyelv általános elterjedése s országos vég diadalma	275
112. §. Tudományos irodalom. — Általános tekintet	276
113. §. A theologiai irodalom tovább fejlődése. Guzmics	278
114. §. Bölcsészeti mozgalmak. — Neveléstudomány	282
115. §. Jogtudományi irodalom. Szalay László	286
116. §. Politikai irodalom. — Gr. Széchenyi István	288
Gr. Széchenyi István élete	291
117. §. Folytatás. — Wesselényi Miklós	293
118. §. Folytatás. — Politikai hírlapirodalom. Kossuth Lajos, Gr. Dessewffy Aurél	295
119. §. Folytatás. — Nemzetgazdászati iskola. Gr. Dessewffy Emil	297
120. §. Folytatás. — Központosító iskola. — Szalay László. B. Eötvös József.	298
Szalay László élete	300
B. Eötvös József élete	302
121. §. Politikai szónoklat	304
122. §. Történelem. Horváth Mihály	309
123. §. Utazások a magyar őstörténet érdekében. Körösi Csoma Sándor. Reguly Antal	316
124. §. Föld- és államrajz. Útleírások	320
125. §. Természettudományi mozgalmak	324

126. §.	Mathematikai és hadi tudományok	328
127. §.	A nyelvészet felvirágzása ; annak élén az akadémia	329
128. §.	Szótáirodalom	333
129. §.	Classica philologia	335
130. §.	Széptudományok. Henszlmann, Erdélyi	337
131. §.	A próza állapota. — Akadémiai szónoklat	340
132. §.	Költészet. — Általános nézet	341
133. §.	Lyrai költészet. — Vörösmarty és társai	345
134. §.	A classicisták epigónjai	349
135. §.	Új lendület. Petőfi Sándor	352
	Petőfi Sándor élete	356
136. §.	Tan és gúnyköltészet. Vajda, Arany	357
137. §.	Színügy és színiköltészet	362
138. §.	A szomorújáték és dráma. Vörösmarty újabb színművei	365
139. §.	Vörösmarty követői. A színszerűség érvényre-jutása. Szigligeti	368
140. §.	Az újfrancia drámaisok költői. Visszahatás. Húgó Károly	371
141. §.	Vígjátékírók	375
142. §.	Az új műepos. Garay	377
143. §.	A népies epika. Petőfi, Tompa, Arany	381
144. §.	Regény s novellairodalom. Annak előzményei	383
145. §.	Jósika, a magyar regényirodalom megalapítója	384
146. §.	A kor többi elbeszélői	388
147. §.	B. Eötvös József regényköltészete	389
148. §.	Idegen jelesművek műfordításai	391
149. §.	Magyar irodalomtörténeti mozgalmak. — Magyar jelesírók kiadásai	392
150. §.	Az időszak vége	393
	Név- és tárgymutató	395

BEVEZETÉS.

1. §. Az irodalom és irodalomtörténet fogalma.

IRODALOM alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek *bizonyos összegét* értjük.

Így van az összes *emberiségnek* irodalma (világirodalom), van az egyes *világkoroknak* (péld. középkori irodalom), vagy egyes *nemzeteknek* (p. görög irodalom), egyes *tudományok* és *művészeteknek* (p. történelmi, költői irodalom), egyes *eszméknek* (péld. az isteneszmének irodalma), egyes *tárgyaknak* (péld. a magyarok eredetének irodalma), egyes *íróknak* (péld. Kazinczy-irodalom, tehát minden mi Kazinczy által, ellen, felől íratott), s így tovább.

Az *irodalomtörténet* ezen, a nyelvben és írott művekben nyilatkozó, emberi szellem működéseinek fejlődését, irányait, s annak *műveit* ismerteti meg, *tekintettel azon okokra*, melyek azokat határozzák, s azon összefüggésre, mely köztök észrevehető.

Ehez képest valamely irodalom műveinek sorozata (bibliographia: *könyvészet*), vagy az íróknak korok, szakok, nemzetek szerint vagy csak betűrendben összeállított életei (biographia eruditorum: *írók életrajzai*), vagy egyes művekről kritikai, szép-tani értekezések stb. nem irodalomtörténet, hanem csakis ennek vagy részei, vagy segédeszközei.

2. §. Az irodalomtörténet kiterjedése.

Valamely *nemzet összes vagy egyetemes irodalomtörténete* kiterjed az irodalmi munkásság minden ágaira, tehát a szorosán tudományos és különböző nyelveken készített művekre is; a

nemzeti irodalomtörténet ellenben a nemzet nyelvén készült műveket tárgyalja okbéli összeségökben, különös tekintettel azokra, mikben a nemzeti szellem sajátosságai különösen nyilatkoznak, tehát a költészetre, vallástudományra és történetíráásra: nem mellőzve mégis az exact vagyis mennyiségtani, természeti, s az ezeken alapuló gyakorlati tudományok irodalmát sem. Végre figyelemmel van a *nyelvnek*, mint az irodalmi művek közegének, koronkénti mind belső változásaira, s ez a *belső nyelvtörténet*; mind külső viszontagságaira, s ez *külső nyelvtörténetnek* nevezetik. Mindkettő fontos, mert a nyelv belső állapota és fejlődése, s az irodalmi művek bece kölesönösen határozzák egymást, annak külső állapotjaitól pedig az irodalom gazdagsága, kelete és hatása függ.

Ezekből világos, mit értünk a magyar nemzeti irodalom és irodalomtörténet alatt is.

3. §. A magyar nemzeti irodalom korai.

Ha valamely nemzetnek, s így a magyarnak is, irodalmi működéseit összes egybefüggésökben vizsgáljuk, ezek fejlődésében *koronként változó sajátosságokat* veszünk észre, melyek szerint azoknak történetében is bizonyos *korokat* különböztetünk meg.

A magyar nemzeti irodalomtörténetben ilyenek:

I. Az *ókor*, vagy a keresztyénség felvétele előtti idő, melyet, jellemét tekintve, *az önálló nemzetiség korának* nevezhetünk.

II. A *középkor* vagyis a keresztyénség felvételétől a mohácsi vészig s egyszersmind a hitújításig (reformációig) eltelt idő (1000—1526), melyet *a hit korának* nevezhetünk.

III. Az *újkor*, a mohácsi véstől s a hitújítástól, vagyis a vallásbeli és nemzeti visszahatás kezdetétől a politikai és nemzeti hanyatlásig, tehát a XVIII. század közepén túl terjedő idő (1526—1772), melyben az irodalom a vallási és politikai mozgalmak közege volt, s néhány ágban már figyelemre méltó haladásokat tett. *Ez az első virágzás kora.*

IV. A *legújabb kor*, az irodalom újjászületésétől az utolsó forradalomig terjed (1772—1849), melyben az irodalom, tartalom- és formában, egyetemességre s művészetiességre törekedett. *Ez a második virágzás kora.*

4. §. A magyar nyelv korszakai.

Nem csak az irodalomban, hanem a nyelvben is észrevehetőek lesznek idők folytával bizonyos belső változások, miknél fogva a nyelv életében is felismerünk némely korszakokat, melyekben az más és másképen tűnik fel.

E változások szerint megkülönböztetjük :

I. Az *ómagyar nyelvet*, mely az ős időkben, s körülbelül az Árpádház kihúnytaig, divatozott. Ennek emlékei részint legrégebb történetkönyveink és okleveleinkben találató egyes nevekben és szókban maradtak fenn, részint az úgy nevezett Halotti Beszédben, mely a keresztyénség felvétele korába visszavihető, s a Königsbergi Töredékben, mely jelen alakjában a XIII. század elejénél nem újabb.

II. A *középmagyar nyelvet*, mely azon innen egész Pázmányig divatozott. Ezt találjuk összes középkori úgynevezett kézirati (vagy kódex-) irodalmunkban, valamint a XVI. század iróinál is.

III. Az *újmagyar nyelvet*, mely Pázmány által állapíttatván meg, a XVII. századtól fogva az összes új és legújabb irodalomban, s majdnem általánosan a művelt társasbeszédben is uralkodik.

Mindegyik nyelvforma a maga helyén lesz rövideden jellemezve.

E nyelvkorokról szólva, ily rövidítésekkel élünk : *óm* : ómagyar ; *km* : középmagyar ; *új* : újmagyar ; *HB.* : Halotti Beszéd ; *KT.* : Königsbergi Töredék.

E L S Ő R É S Z.

ÓKOR.

5. §. Történeti előzmények. Nyelvrokonság.

A magyarok őskora ázsiai életök homályában vész el. A történetben magyarok csak az ötödik század folytán jelennek meg, midőn utigurok vagy ugurok neve alatt lakjaikat a Dónig kiterjesztették; míg végre hatalmasabb vérrokonaitól, a kazaroaktól és később a besenyőktől, lassanként nyugat felé szorítva, a IX. század végén, Árpád nagyfejedelmök alatt, a Kárpátok és Ádria, a Tarhegy (Kahlenberg Ausztriában) és az oláh havasok közé eső tartományokat meghódították, s itt közel ezer év óta virágzó birodalmokat megalkották.

A magyar nemzet a középpázsiai nagy (scýtha vagy uralaltaji) néposztálynak, az éjszaki finneket és keleti turkokat összekötő, legdélnyugatibb tagja, s ehez képest nyelve is az utóbbi két fajéval szoroson rokon; azonban az indoeurópai vagyis árja nyelvosztály több ágaival is ősrégi hosszas érintkezések nyomait viseli. Mindazonáltal a magyar, történetelőtti korában már rokonaitól elszakadván, nyelvét eredeti természetere csodálatosan szívós megőrzésével, önállólag képezte tovább.

6. §. A magyarok ősvallása.

Mielőtt a keresztyénség még a X. században a magyarok között elterjedni kezdett, már *egy istent hittek*, ki alatt a legfőbb jónak megtestesült elvét gondolták, az ég és föld alkotóját, az elemek atyját, ki a jókat megjutalmazza és gyakran csodás erővel felruházza, a gonoszokat megbünteti, haragjában mennydörög, s nyilait villámalakban küldi le (amiért a magyar nép a

villámot mai napig «isten nyilának» nevezi), s mint különös védője választott (magyar) népének («magyarok istene») azt költözéseiben vezérli, öröklött honába (Magyarországba) kalauzolja, s neki meghódított népei felett saját küldetést tűz ki. *Isten* ellentétét *Ördög*-ben találja, a megtestesült gonosz elvben, kinek neve úgy, valamint Isten neve is, a magyarok keresztyén műnyelvébe is átment. Az összes természetet jó és rossz lelkekkel eltöltnek hitték; azonban csak *a négy elemet*, melyekben Istent jelen lenni tartották, tisztelték énekek, imák és *áldozatokkal*, mik állatokból (többnyire lovakból) és gyümölcsből állottak. Volt soktagú *papságok*; ezek közt főpapok (táltos), bírák (kádár, a székelyeknél rovóban), jósök, sőt papnők, meg jósnők is. Az *isteni tisztelet* erdőkben, berkekben, hegytetőkön, tavak és folyók mellett ment véghez, hol *oltárokat* emeltek, s azokat képszobrokkal («bálvány») is ékesítették. Nagy ünnepélyeken, nagy dolgok szerencsés véghezvitele után *áldomás* tartatott, midőn t. i. a feláldozott állat a nép által el is költetett, a nagyok pedig nagy lakomákat tartottak. Az isteni tisztelethez tartozott a borkiöntés (libatio), a tánc, a zene. Vallásos szertartással jártak az *eskü*, az *összekelés* (a leányt «eladták», «vették»; egynejűek voltak), a *születés*, *temetkezés* és szeretett *halottak emlékünnepei*: ezeken gyászdalokat énekeltek, a sírhalom mellett állatokat áldoztak, halotti torna (versenyviadal, későbbi neve («udvar), tánc és lakoma («tor») tartatott. A halott rendszerint megégettetett, hamvai tetemeivel együtt többnyire folyók, patakok mellékén vederben sírba tétettek, vagy pedig agyaggal kisimított kerek téren égettetett meg a halott, csaták után több halottak is együtt, és felettök halom emeltetett, mely néha kőszoborral is megjeleltetett. Hitték *a lélek hallhatatlanságát*, s azt, hogy az elejtett ellenségek a győzőt a más világon szolgálni fogják, hol a meghalt hősök a földi örömöket fokozott mértékben élvezik, csillagokon nyargalnak, ott viadalaikat folytatják, melyek az éjszakai fényben s némely különös égi jelenetekben láthatókká lesznek. Mindezek bizonyos értelmi kifejelettségét s költői kedély-életét mutatják a mai hazájokba beköltözött ma-

gyar nemzetnek; s részben megmagyarázzák azon készséget, melylyel a nép a keresztyénséget tűrte, majd elfogadta; másfelül némely vallási fogalmaik és szokásaiknak a mai nemzeti szokásokban s a nyelv különféle kifejezéseiben is tagadhatatlan nyoma is fenmaradtak.

7. §. Az ősmagyarok írása, költészete.

Van nyoma a történetben, hogy a magyarok elődei már az V. században ismerték az *írást*; sőt a székelyeknél még a XIII. században is fenn volt az, még pedig felülről lefelé szolgáló, mint a nyelvrokon mongoloké, s pálcácskába rovatott (rótt írás, rovás). E rovással pedig nem csak holminek följegyzésére, hanem izenetek váltására (levél) is éltek, talán vallásos szövegek és történeti nevezetességeik fenntartására is.

Az eddigiekből is következtethetni, mit egyébiránt a történet is vall, hogy a *költészet* is virágzott őseinknél. Voltak pedig nekik *vallásos-, gyász-, politikai énekeik*, és *női dalaik*. De legfontosabb kétségkívül:

Mondaköltészetök volt, mely a nemzet nevezetesebb viszonyosságait, vezérei és hősei bajnoki tetteit részletesen magába foglalván, a nemzeti történet valóságos helyettesének tekintethetik. E hősi vagy történeti énekek szerzője és fenntartója egy külön *dalnoki rend* volt, melynek tagjai Anonymusnál *joculátoroknak*, a XIII. században *igriceknek*, később *hegedősöknek*, *lantosoknak* is neveztettek azon húros hangszerről (hegedő*, lant, melylyel hosszas énekeik előadását kísérték. Ezen énekeket lakomáknál, nemzeti ünnepélyek alkalmával, táborban, csárdákban énekelték. De a nép sem volt azoknak egykedvű hallgatója, sőt eltanulván azokat tőlök, maga is széltiben dallotta, s ezekből

* A mai hegedút (Geige) az előbbitől való megkülönböztetés végett, mely nem vonóval, hanem ujjakkal játszattott, a XVI. században még lengyel hegedőnek nevezték.

táplálkozott azon nemzeti és harcias szellem, mely az összes nemzetet átlengette és jellemezte.

8. §. A régi magyar mondaköltészet.

Az ősmagyarok történeti énekei két nagy mondakört képeztek, melyek is a következők :

1. A *húnmonda*, mely a húnok európai hódításait, Atila király tetteit, s a hún birodalom végét tartalmazta.

2. A *régi magyar hősmonda*, mely a Hétmagyar (Hetumoger) dolgait s az ország megvételeét énekelte meg.

Hogy a nemzeti élet említett két nevezetes időszaka emlékeztét a hegedősök, sőt a nép is századokig fenntartották énekeikben, arról legrégebb krónikáink csalhatatlan bizonyosságot tesznek, sőt ezek a történetek nagy részét épen ezen énekekből merítették. Azonban az idő hosszú folyásában azok a nép emlékeztetéből kienyésztek, új meg új fontos események vonván annak figyelmét magokra ; aki pedig azokat írásba foglalva hagyta volna ránk, nem volt.

Deák krónikáinkból jóformán kivehetjük e két monda főbb részeit, melyek is a következők :

I. A h ú n m o n d a főbb részei :

1. *A hún és a magyar nemzet eredete* ; mely regének része viszont a *gímszarvas s a nőrablás* mondája.

2. *A tárnokvölgyi ütközet.*

3. *A cezumauri ütközet*, melynek érdekes részlete a gót *Detre homloknyilának* regéje.

4. *Atila választása, a hadisten kardjának* mondájával.

5. *A cataláni ütközet*, melynek melléktagja *Strassburg megtöretése és a spanyol hadjárat.*

6. *Buda meggyilkoltatása.*

7. *Aquiléja veszedelme*, melyhez a *gólyamonda* tartozik.

8. *Atila utolsó menyekzője s halála*, melyből, elváltozva kivált később a népünknel napjainkig is ösmeretes *három koporsó* mondája.

9. *Krimhilda csatája*, s a hún birodalom vége ; és

10. *Csaba mondája.*

II. A magyar hősmonda két fő részre oszlik: az *Álmos mondakörére* s a *Hétmagyar mondakörére*.

Az Álmos mondakörének fő tagjai:

1. *Álmos hivatása.*
2. *Álmos választása.*
3. *Álmos Kióban.*
4. *Álmos Ungban.*
5. *Álmos eltűnése.*

A soktagú Hétmagyar-mondakörből legismeretesbek:

1. *Erdély megvétele Tuhutum által.*
2. *Zalán futása.*
3. *A fejér ló regéje* (Pannónia megvétele).

Az Álmos-monda kezdő és vég tagjai még egészen hitregei ködbe vannak burkolva: álom által volt megjósolva Álmos születése, jövő rendeltetése képekben előtűntetve, s midőn az új haza határait elérte, eltűnik mint Mózes az ígéret földének látása után. A Hétmagyar mondaköre már tiszta lettdolgokat foglal magában, de felékesítve számos jelképes és más érdekes mellék-részletekkel.

A régi magyar hősmondához rakodtak le a X. század kalandjait tartalmazó mondák is, melyek közül azonban krónikásaink, s részben a nép, csak háromnak emlékezetét tartották fenn, melyek is ezek:

1. A *Botond monda.*
2. *Lehel és Bölcsü veszedelmök*, a jászkürt regéjével.
3. *A magyarkák v. a gazmagyarok mondája*, mely az eisenachi vereségre vonatkozik.

— (Például a hűnmondára a *gímszarvas s a nőrablás mondája*, a régi magyar hősmondára a *fejér ló regéje* szolgálhatnak az Irod. Olvasókönyvben I. köt. 1. és 2. szám alatt).

MÁSODIK RÉSZ.

KÖZÉPKOR.

9. §. A nemzeti irodalom első időszaka: A keresztyén magyar irodalom kezdete. (Árpádok kora. XI—XIII. század.)

A keresztyénség behozatala, s ezzel a magyar államnak új intézvényekkel tovább fejlesztése szent István király alatt és óta, a magyar nyelvre mély hatást gyakorlott. T. i. az új vallás és kormányforma egészen új fogalmakkal gazdagította és új irányban fejlesztette az elméket: ezeket pedig az addig tisztán csak a nemzeti hit- és népeletet kifejező nyelvnek is ki kellett fejeznie. Nyelvünknek ezen átalakulása, vagyis az európai észjáráshoz alkalmazkodása, az árpádi királyok korában ment véghez, még pedig oly szerencsével, hogy sajtáságából nem vesztett semmit, csak bővült és változatosb lett.

Az új vallás elterjesztése szükségessé tette nem csak az *élő szóval* oktatást, mit eleinte az idegen papok *magyar tolmácsok* segítségével eszközöltek, utóbb magyar papok folytattak; hanem a *vallás főbb igazságainak*, a templomban olvastatni szokott *evangéliomi szakaszoknak*, a *szerkönyvnek* (rituale), és némely köz *imák és énekeknek* írásba foglalását is, mert az egyház tanai s az isteni tisztelet egyformasága azt múlhatatlanul követelte. A keresztyén magyar papok voltak tehát azok, kik, ha ismerték is a keleti magyar írást, mellőzve azt az ősvallással összefüggése miatt, az egyház szükségei tekintetéből a magyar nyelvet új betürendszerrel (a deákkal) kezdték írni, s ezzel az *európai magyar birodalomnak*, a keresztyénség behozatalával egyidejűleg, *megvetették alapját*, tehát *legott István alatt*. Egyes papok buzgóságából lassanként úgy megszorodtak a templomi imák és énekek, hogy a zsinatok, a dogmák épségben fenntartása tekintetéből, szükséges-

nek ítelték ilyeknek a templomban elmondását és éneklését **eltil-
tani**, s az **engedelmet** azokra szorítani, miket magok megvizsgál-
tak és helyesletek.

A XIII. század folytán népi szerzetek keletkezvén, különö-
sen a ferenci és dömés barátok és apácák, ezek számára a vallásos
irodalom is bővült, s az *evangéliomok* és *zsoltárok* mellett *vallásos*
elmélkedések, *szentbeszéd*ek és *legendák* is készültek. Így a sz. Mar-
git Életében említetnek már egyebeken kívül sz. *István*, *Imre*,
László, *Erzsébet Életeik*, a *Zsoltárok*, úgy a *Passió* is.

10. §. A magyar irodalom legrégebb emlékei.

Azonban csak egyikét lapra megyen az, mi az összes Árpád-
korból irodalmi emlékül fennmaradt.

Első az úgynevezet *Halotti Beszéd és Könyörgés*, mely a
nemzeti muzeumnak későbbi ugyan, t. i. XII. századbéli, kódexé-
ben (Pray-códex) találtatik; de ha tekintetbe vesszük, hogy hang-
tani viszonyai és helyesírása a legrégebb krónikákban és okleve-
lekben előforduló magyar nevek és szók helyesírásával szorosan
egyeznek, hogy benne némely nyelvtani ősi formák vannak fenn,
melyek már a XIV. század emlékeiben s azon túl többé elő nem
fordúlnak: e kettős darabot bátran, sőt szükségképen, a keresz-
tyén magyar irodalom első zsengei közzé sorozhatjuk, s azt egye-
nesen az Istvánkori *első magyar szerkönyv maradványának* tarthat-
juk. Helyesírásának egyenetlenségei a többszöri másoltatást árul-
ják el.

Ámbár e kettős darab nem több mint 274 szóból áll, mégis
egymaga tanulságosabb, különösen a nyelv némely grammatikai
formái kifejlődésére, utóbbi egész kötetnyi maradványoknál. És
csakugyan ez nyújtott alapot a nagy Révai váratlan fölfedezései-
nek nyelvünk alkotása körül, melyek halhatatlan commentárjá-
ban vannak közzé téve.

A szöveg kritikai magyarázatokkal: Révainál (*Antiquitates Litera-
turae Hung. I. 1803.*), Döbrenteinél (*Régi magyar Nyelvemlékek I. 183.* hason-

mással is), nálam (az Ó és Középkori M. Nemz. Irod. Tört. I. 39—47. §§. és az *Irod. Olv.* I. kötetében a 3. és 4. szám alatt).

A másik, csak 1864-ben ismeretessé lett, emlék az úgynevezett *Königsbergi Töredék*, mely egy szűz Máriától való elmélkedésnek vége s még kevesebb t. i. csak 70 szóból áll, s helyesírásban és nyelvtani tekintetben az elébbivel tökéletesen egyező.

(Szövege a königsbergi egyetemi könyvtár eredetieről vett hasonmás után hitelesen és hibátlanul először *Irod. Olv.-könyvemben* jelent meg, nyelvészeti észrevételekkel).

Az I. András korabeli ima (Jerney: Magyar Nyelvkincsek II.) alig kétséges, hogy Literáti Nemes Sámuel gyártmánya.

11. §. Költészet az árpádi korszakban.

A költészet úzői és fenntartói folyvást a *hegedősök* vagyis akkori nevezettel *igricek* voltak, kik énekeikkel mulattatva a népet, bevándorolták az egész országot. De voltak a nagyurak váraiban, sőt a királyi udvarnál is ily énekesek, kiknek eltartására külön jószágok («Igrici») voltak rendelve. Ezek főleg *történeti éneket* adtak elő, s nem csak a régi hún s magyar hősmondát őrzötték meg, hanem a királyok kora nevezetesb történeteit is, versbe foglalva (*királymondakör*), hegedő vagyis lant mellett énekelték.

A *királymondakör* azon nevezetesb tagjai, melyek a krónikások által vagy említettnek, vagy felhasználtattak :

1. *Istrán király halála.*
2. *Béla herceg párviadala a pomerániai herceggel.*
3. *Endre és Béla Várkonyon.*
4. *A cserhalmi ütközet*, melynek epizódja a magyar rableány megmentése László hg. által.
5. *Salamon király* háborúi, viszontagságai és vége (egy kikerekített népepos prózai kivonata).
6. *László király és Charitás.*
7. *Kálmán és Álmos.*
8. *Vak Béla és Borics.*

(A királymondakörre például szolgálhat annak két tagja: *Endre és Béla Várkonyon*, és *A cserhalmi ütközet* az *Irod. Olv.* I. köt. 6. és 7. számai alatt).

A XIII. század folytában éltek még az *ősvallási énekek* is ;

az I. Béla alatti fejevári gyűlés története a *politikai költészetnek* is fenntartotta nyomát; sz. Gellérd életírója pedig a *népdal-költészetét*. Ezek mellett hathatósan indult meg az új egyház és egyes papok buzgóságából a *keresztyn szent ének* is, természetesen a deák hymnusok nyomán, mint más népeknél.

Vége a XIII. században nyomait találjuk a *mysteriumoknak* is, vagyis oly népies színdaraboknak, melyek eleinte szent történeteket tárgyaltak, de utóbb világias, sőt erkölcstelen intermezóik és énekeik által a zsinatok titalmait is felhívták magok ellen.

12. §. Az ómagyar nyelv sajátosságai.

Az ómagyar nyelv :

1. *Hangzókban nagyobb változatossággal bírt a mainál.* Névszerint a zárt *a* és nyílt *o* mellett még egy tompább mély hangzója volt. Ez a tompa *a* az *o*-hoz közelítvén hangzásban, *o*-val íratott is (mi így fejezhetjük ki: *â*), péld. *hotolm, Orod*, azaz : hátálm, Árâd ; — a tompa *o* pedig az *u*-hoz közelítvén, *u*-val íratott (azaz *û*), péld. *mund, hug* : mûnd, hûgy. Mindkettőre példa azonegy szóban : *ozve, nopun, odutta*, vagyis âzûk, nâpûn, âdûtta azaz adta. A mai közép *e* hang is még szélitiben nem csak *ö*-vel váltakozott, mint ma is, hanem *i*-vel is, péld. *mige, igg, is, Petir*, ma : még égy, ös, Péter.

2. *Gazdagabb volt ikerhangzókban*, azaz diphthongusokban, melyek névszerint az *eö, ou* ; így : *felevl, eleut*, olv. fele-öl, ele-ött, ma már összeolvadva : felől, előtt ; továbbá : *bodog, jov, tou, orga*, azaz : boudog, jár, tâu, ougya ; ma : bódog v. boldog, jó, tó, ódja vagy oldja.

3. Jellemzők a *kihangzások*, péld. *gimilci, almu, zerelmu, Zenuholmu, nagu*, olv. gyimilesⁱ, alm^a, szerelm^a, Szen^ahâlm^a, nagy^a, ma gyümölcs, álom, szerelem, Színhalom, nagy. De ezek korán kezdtek kiavúlni, s a *kmban* már csak kevés, az *újmban* még kevesebb szóra szorítkoztak.

4. Bírta még nyelvünk a keletiekben oly gyakor *ch kemény*

torokhangot is. Példák: *chomuv, turchucat, cholt*, olv. 'h̄amu', t̄or-
ch̄okat, ch̄olt; ma : hamu, torkokat, halt, de holt is.

5. Erősen szerepelt az *óban* a *v* ajakszellet, majd a szók elején: *vize, uimadsaguc*, olv. 'ize, 'imádságók; majd a szók végén: *miv, tiv, iv, kinzotv, kezdetv* azaz: mi', ti', i' (ma : ók), kí-
z̄it', kezdet'. Nem kevésbé a *h* gyöngé torokszellet s a *j* ínyszel-
let, de ezek a *km* nyelvben is még igen szaporák.

6. Némely *ragok még fentartották volt önállóságokat*, s így hangzójok megváltozása nélkül ragadtak a hangrendileg más hangzójú tőszóhoz, különösen a *nek, ben, bele*; így Anonymusnál: *Ousadunec*, a HB-ben *iorben, uruzagbele*, olvasd: Ácsád^unek, jou-
ben, ör̄országbele, ma : Acsádnak, jóban, országba.

4. Némely *ragozások még első, eredeti, változatlan alakjok-
ban* divatoztak. Így a birtokragozásban, hol egy birtok s több birtokos van, az egy birtok és egy birtokos formájához egyszer-
rűen odaragasztatott a többesnek ragja *k* v. *ok ök*; péld. olvassuk a HB-ben *uromc, isemucut*, olv. ur̄mk, isemököt, azaz: uram-*k*,
ösem-ök-öt; a *kmban* már: urank uronk, ösenk és ösönk; az *újmban* közönségesen: urunk, ösünk. A jelentő *s* a foglaló mód jelen idejében a többes első és harmadik személyben, határozatlan formában, találjuk: HB. *vogmuc, uimaggomuc, uimaggonok*:
olvasd: vágy-*m-ök*, 'imád-j-ám-ök, 'imád-j-on-ök, a *km*-ban: va-
gyonk, imádjunk, az *újmban*: vagyunk, imádjunk. — Így a je-
lentő mód félmultjának egyes harmadik személye a határozott formában szinte még első elemeit mutatja fel, hol ajakszellet közbejötté nélkül, hol azzal. Példák: *tilutoa, munda, hadlava, terumteve*, olv. til̄t̄a-a, m̄ond̄a-a, hadla^a, ter̄omte^e; az *újmban* már: tiltá, mondá, hallá, teremté. — Az *ik* igerag is még össze-
olvadás nélkül ragadt a feltételes mód jelen, egyes, harmadik személyéhez: HB. *eneyc*, olv. e-ne-ik *, a *km* és *újmban* az *ei* ösz-

* E szó fejtegetésénél figyelmeztetni kell a tanulót az *eszik* ige gyö-
kerére: *eh*, melyből a torokszellet megtartásával származik az *eh, eh-es, eh-ezik*; annak elváltozásával *eszik, egyék*; annak áthasonlásával (assimilá-
tíójával) az *enni ennék*; annak teljes elhallgatásával az *e-hetik, e-neik* (mint feljebb).

szeolvadásával már: ennék. Így a többes első személyraga is összeolvad a feltételes mód ragával: KT. *lelhetneync*, olv. *lelhetne-in-k*, a *km* és *újmban* szinte az *ei* összeolvadásával: *lelhetnénk*.

8. Sok szót és szóalakot bírt még az *óm* nyelv, mely később végkép kiavúlt, s melyek közül mint legnevezeteseb felhozható a személyes névmás többes harmadik személye: *iv*, olv. *i'*, mely tökéletes összhangzásban van a két más személy *óm* formájával *miv*, *tiv*; a *km* és *újmban* már *mi*, *ti*, *ők*, vagy *mik*, *mink*, *tik*, *ük*.

Kétségtől meg több vonásokkal lehetne az *óm* nyelvet jellemezni, ha annak több és hosszab emlékei maradtak volna fenn összefüggő beszédben. Itt olyak hozattak fel, melyek a *km*-ban már nem fordulnak elő, s így kirekesztőleg az *óm*-nak sajátai.

13. §. A nemzeti irodalom második időszaka. A nemzeti irodalom fejlődése. (Lajos és Zsigmond kora. XIV. XV. század.)

Az Árpádok alatt megindult vallási irodalom főleg a népies szerzetek elszaporodtával, a XIV. században szükségkép új lendületet vett. Arra rendeltetve, hogy a népet közvetlenül tanítsák, a hit igazságai előadására szükség volt magokat különösen a nép nyelvén gyakorolniok, s így számokra, valamint a nőszerzetesek (apácák) lelki táplálására, kik közt csak kevesen s kivételesen bírták a deák nyelvet, a keresztyén vallás írott kútfeje a *biblia* lefordítottatott, továbbá az *agenda*, *hittanítások*, *szent elmélkedések*, *szent beszédek*, (a kor szónokai közt nevezetessé lett *András* marianostrai pálos perjel, de kinek beszédeit nem bírjuk), *legendák*, s különféle *buzgalmi munkák*, s ezekben a magán és templomi buzgóság előmozdítására szánt *vallásos énekek* is fordulnak elő nagy számmal, képzetesebb szerzetesek által készítve. Mind ezek, nálunk is mint másutt, leginkább *fordítások* voltak deák nyelvből. Azon tapadó hűség, melylyel a középkor általában ragaszkodott a szentírás betűjéhez, azon hatás, melyet a deák szöveg a még fejtetlen nyelven dolgozóakra gyakorlott, ezt többnyire feszessé, erőltetetté, gyakran idegenszerűvé tette; s az eredetinek nem mindig biztos megértése sokszor merőben hibás helyeket csúsztat-

tott ez időszak írásaiba. Másfelül azonban e kor emlékeit rövidség és tömörség bélyegzi, mely sokszor nem csak hathatós, de helyenként szép irályt is eredményez; s a még számos ősrégi nyelvfordulatok, később kiavúlt nyelvtani formák és szók, s nem kevésbé a dunai nyelvjárás, mely ez időszakban uralkodó volt az irodalomban, s eredeti sajátosságaitól még kevésbé hajlott el, ez emlékekre az ódonság bélyegét nyomják. Másfelül ez időszakban vétetett a *helyesírás* is rendszeres művelés alá a ferenci biblia fordítók által, kik a deák alphabetumban nem képviselt hangokat, eltérve a régi oklevelek szokásától, melyek azokra kettős betűket használtak, egyes jelekkel fejezték ki (é: e; L: es; z, ź: sz; z, f: zs; g, ħ, ñ, t: gy, ly, ny, ty: è: nyilt e vagy é: nyilt é; a közép e minden jel nélkül maradván).

E második időszak nevezeteseb középmagyar irodalmi maradványai ezek:

1. *A ferenciek bibliája*, melynek részei a bécsi es. könyvtár Révai-códexében s a müncheni kir. könyvtár Jászay-códexében jutottak reánk, de már későbbi másolatokban, mert míg a nyelv jellemének összehasonlító gondos vizsgálata a munkát legalább is a XIV. század elejére téteti velünk (1. A. M. Ó és Középkori Irod. Tört. I. k. 67. §.), az elsőbb kódex kétségtelenül Zsigmond idejében készült, emez pedig, a Huss János eretnekségének követéseért Zsigmond alatt Moldvába futott két ferenci barát, Tamás és Bálint által változtatva iratván le, egy, később szintén Moldvában újra (1466) leírt példányban maradt fenn. Az elsőbbik kódex az ótestamentom némely könyveit (*Rút könyvét, a kis Prófétákat* s néhány *apokryph* könyveket), a másik a *négy evangelistát* tartalmazza. A nyelv jellemé után ítélve a gyulafejevári püspöki könyvtár Döbrentei-códexében foglalt *Zsoltárok, Énekek Éneke* és *Jób* könyve, valamint az imecsfalvai székely múzeum legújabban felfedezett kódexében foglalt *Zsoltárok* közös eredetűeknek látszanak az imént említett bibliafordításokkal, de sokkal újabb másolatokban maradván ránk (1508), tetemesb változásokon is mentek keresztül, különösen a nyelvjárásra s a helyesírásra nézve, mely egészen a másolat korával egyező (1. a M. Irod. Tört. I. k. u. ott).

Az egyházban olvasatni szokott *evangeliumi és epistolai darabok* szinte a Döbrentei-códexben, hihetőleg a XV. század első feléből vannak.

Kiadások: Az ótestamentomi könyveké: az akademia Régi M. Nyelvelm. I. kötetében. A négy evangelistáé u. ott a III. kötetben. Újabbán mindkettő a Nyelvelméltár I. köt. Budapest 1874.

(Például a *Régi Bibliára* szolgálhat Máté XXV. részének két töredéke az *Irod. Olv.* I. k. 8. száma, kísérvé nyelvészeti fejtegetésekkel).

A Jób könyvéből, Zsoltárokból s az Énekek Enekeiből mutatványok a M. Irod. Tört. I. kötete Példatárában.

2. A *Passió* több szerkezetben maradt fenn: 1. a Döbren-tei-códexben, egyszerűen a négy evangalista illető részeiből összeállítva, templomi használatra. A XIV. századból. 2. A Winkler-códexben, s újabb változatokkal a Nádor-códexben, egy az evangéliomok alapján szabadon dolgozott s elmélkedésekkel, szentatyák és doktorok mondásaikkal átszótt szerkezet. A XIV. század vége vagy a XV. sz. eleje tájáról. 3. Az Érsekújvári kódexben egy, napok és órák szerint bele szótt elmélkedések és imákkal ellátott szerkezet, bevezetése a Nádor-códexben is. A XV. század első feléből. 4. A Debreceni kódexben egy rövid szerkezet, mely csak hordozója intő észrevételeknek, a XV. sz. közepéből. 5. Azon XV. századból származó kódexben, mely legújabbán fedeztetett fel s az imecsfalvai székelly múzeumban őriztetik.

Kiadások: 1. 3. és 4. sz.: Magyar Passió, kiadta Toldy F. Pest. 1856.

A 2. számú a Winkler kód. szerint: Régi M. Nyelvelm. IV. köt. 2. szállítv. XXV—LXV. Újabbán Nyelvelméltár II. köt. 132—162. l. A Nádor-códex szövege: Nádor-Códex, kiadta Toldy F. Pest. 1857

3. *Mária Siralma*, úgy látszik sz. Bernát Lamentációja után dolgozva, de teljes szabadsággal; régi irodalmunk egyik leg szebb s valóban költői darabja, a XV. század első negyedéből; a Wcód., s némi változatokkal a Nádor-códexben.

— (Egy töredéke az *Irod. Olv.* I. k. 12. szám alatt).

Kiadások: a Wcód. ut. Régi M. Nyelvelm. IV. k. 2 szállítv. VII—XIX. Újabbán Nyelvelméltár 114—123. l. emez: Nádor-Códex, kiadta Toldy F. XLV.—LI. S a kiejtés szerint átírva a M. Irod. Tört. I. k. Példatárában.

4. *Vallásos tanítások és elmélkedések*, különösen a Guary-, Virginia-, Nádor-códexben, stb.

Kiadások: Kettős elmélkedés a világi dolgok állhatatlanságáról s a gonoszok veszedelméről, l. Nádor-Códex kiadta Toldy F. I—XIX.

«Néminemő jegyök kiből embör vélheti, hogy ha idvözülendő avagy ha elveszendő»: Régi M. Nyelvelm. IV. k. 1. szállítv.

5. *Vallásos énekek* a Döbren-tei-, Winkler-, Peer-, Nádor-imecsfalvai kódexben, breviáriumi hymnusok után, kétségkívül a XIV. századból, ügyetlen verseléssel. — Sok szépséggel bír, bár ezeknél nem kevesebb régi, sz. Bernát hymnusa a felfeszített Krisztushoz, a Czeh-códexben.

Kiadások: Breviáriumi hymnusok: Régi M. Nyelvelm. IV. k. 2. szállítv. XIX—XXII. és XCVI—CI. Újabbán a Nyelvelméltár II. köt. 125—127. 194—203. l. és Nádor-Cód. kiadta Toldy 1857. itt hangjegyekkel XCI—XCII.

Sz. Bernát hymnusa: Régi M. Nyelveml. II. köt. 24—30. és 58. l. Mutatványok mind ezekből a M. Irod. Tört. I. kötete Példatárában — (s egy töredéke az *Irod. Olv.* I. k. 13. szám alatt). Mindezek legújabbán Régi magyar költők tára I. k. közzétette Szilády Aron. Budapest 1877.

6. *Imák*, több kódexben elszórva. Nevezeteseb imakönyvek ez időszakbeli szöveggel: a Kinizsi Pálnée (Czech-kódex, hártván, az akadémiai könyvt.); «Bódog asszon Hórái», szinte Kinizsinée egykoron (hártván, a keszthelyi könyvt.); Breviárium (Döbren-tei-kódex a gyulafehérvári könyvtárban) stb.

Kiadva csak a Czeh-cód. M. Nyelveml. II. köt.

7. *Legendák*. — Sz. *Margité*, a XIV. század elejéről, de mely többször átíratott, változtatva, s így régi színét nagy részben elvesztette. Egyetlen példánya (a XVI. század elején írva) a nemzeti muzeumban.

Kiadások: Prayé: Vita S. Elisabethae nec non B. Margaritae Virg. Tyrn. 1770. — Vajda Sámuel tihanyi apáté Buda 1782. — Toldy: Régi M. Legendák Tára. I. köt. még nem jelent meg. — (Egy töredéke az *Irod. Olv.* I. köt. 14. sz. alatt).

Sz. *Ferenczéi*: egy nagyobb, a XIV. század elejéről, a régi biblia kétségtelen kortársa, az Ehrenfeld-kódexben; egy kis töredék a Simor-kódexben (nemzeti muzeum); egy kis legenda a Virginia-kódexben (az akad. könyvtárban).

Kiadások: Virginia-kódex Nyelvemléktár III. köt. 258—352. — (Egy töredéke a nagy Ferenclegendának az *Irod. Olv.* I. köt. 15. szám alatt.)

Sz. *Orsolyáé* a Nádor-kódexben.

Kiadások: Nádor-kódex, kiadta Toldy F., LIX—LXII.

14. §. A harmadik időszak (Mátyás és a Jagellók kora) klastromi irodalma.

A klastromi irodalom e korban az elébbeniének folytatása. De gazdagabb különösen a *legendák* szakában, s *postilláival* és *predikációival*, melyek elégséges számmal maradtak fenn. (Híres szónokot csak Mátyás idejéből négyet hozhatni fel, de munkáikat nem ismerjük). A *nyelv* azokban függetlenebb a deáktól, s e szerint nem csak önállóbb s szabadabban mozgó, hanem általában folyóbb; a régi darabosságot könnyűség, az ingadozást biztosság, de a tömötséget és erőt egyszersmind kényelmes bőség váltja fel, néha mindazáltal numerussal, sőt valódi szépséggel párosulva. Másfelül azon ódon szín, mely az előbbi időszak maradványait jellemzi, itt már nagyrészt elenyészett; a mainap avúltak

tartott nyelvtani formák csak elvétve fordulnak elő, s az avúlt szók is gondosan felcseréltetnek más, ma már közönséges kifejezésekkel. Nem kevés az e korbeli maradványok közül csak megújított átírása a régibb szövegeknek, amiért azokon bizonyos egyenetlenséget venni észre. A határt a két időszak közt legbiztosban a *Bátori László* (meghalt 1456 körül) *bibliafordításai* képezik, melyekben már határozottan új szellem lengedez.

A harmadik időszak nevezeteseb maradványai:

1. A *Bátori Lászlónak* tulajdonított *biblia*, melynek részeit az esztergami érseki könyvtár Jordánszky-códexe tartotta fenn. Ilyek *Mózes öt könyve* (az I. töredékes), *Józsue*, a *Bírák* könyve, s az *Újszövetség*, de mégis Pál apostol levelei nélkül.

A *Zsoltárkönyvnek* egy közel-teljes szerkezete, úgymint a Velikei Gergely másolatában 1522. (keszthelyi-códex a keszthelyi Festetics-könyvtárban) s a Pápai Pál másolatában 1533. (Kulesár-códex a nemzeti muzeum könyvtárában). *Egyes zsoltárok* a Cseh- és Batthyány-códexekben, amaz régi alapon, ez határozottan újabb.

Számos *Perikopák*, vagyis evangeliomi és epistolai leckék, majd a régi ferenci- és a Bátori-biblia alapján (a Winkler és Pozsonyi kódexekben levők), majd csak Bátorién (Virginia-, Érdey-códexekben), majd, részben legalább, egészen önálló (Érsekújvári-códex), általjánban ez időszak későbbi éveiből.

Kiadások: Bátoriból két töredék a M. Irod. Tört. II. a Példatárban; (két más *Irod. Olv.* I. k. 9. sz. alatt). Az egész a Régi M. Nyelvemlékek V. kötetében. Budapest 1878.

A Keszthelyi kódexből csak egy Zsoltár az idézett Példatárban. — A Kulesár-códexből több töredék a Kulesár Hasznos Mulats. 1817-ki folyamában. A Cseh-códexben öt zsoltár. Régi M. Nyelvemlékek II. köt. 53—57.

2. *Vallásos tanítások*, elmélkedések, különösen a Winkler, Nádor, Nagyszombati, Debreceni, Horvát, Kazinczy, Teleki és Érsekújvári kódexekben.

Kiadások: a Nádoré a Nádor-códexben. Pest, 1857. a Winkleréi Régi M. Nyelveml. IV. k. 2. szállítv. Újabbán Nyelvemléktár II. köt. a Nagyszombati c. Nyelvemléktár III. köt. Horvát, Kazinczy c. Nyelvemléktár VI. Debreceni, érsekújvári, Teleki kódexek még kiadatlanok.

3. *Szerzetesi irások*, különösen sz. Jeromosé (Virgín.), Bernáté (Horvát), Bonaventúráé (Vitkovics, Teleki, Weszprémi kódexekben). A dömés szűzeknek Váci Pál-féle 1474-ki szabályzata elveszett: a clarissák elveszve volt Ordináriuma a Lányi-códexben újra felfedezettett (m. akadémia könyvtárában). Szerzetes szűzek

«három jeles (templomi) szolgáltatás»-ára vonatkozó szabályzat foglaltatik a székely múzeum imecsfalvai kódexében is, öt levélen.

Kiadások: Veszprémi kódex Nyelvemléktár II. Virginia c. Nyelvemléktár III. Horvát c. Nyelvemléktár VI.

4. *Postillák és Predikációk:* nagyobb számmal különösen a Cornides-, a Debreceni és az Érdy-códexekben.

Kiadások: Beszéd sz. Pál testének Magyarországra hozataláról az Érdy-códexből az idézett Példatárban s a Toldy M. Szentek Legendáiban. Az egész Érdy-códex megjelent Nyelvemléktár IV. és V. köt. Budapest 1876. — Egy példázó beszéd az Érsekújvári kódexből az id. Példatárban. — (Például Sz. Tamás apostolról való prédikáció a Debreceni kódexből az *Irod. Olv.* I. köt. 16. sz. alatt.)

5. *Vallásos énekek* a Batthyány-hymnáriumban hangjegyekkel (a gyulafehérvári könyvtárban), a Peer-códex (n. muz.), a Keszthelyi, a Gyöngyösi kódexekben (akad. könyvt.). — 1400 körül annyira meggyűlt az énekkészlet, hogy az egyház szükségesnek látta megvizsgálását s külön helybenhagyását a dogmailag tiszta énekeknek. Ha ezek gyűjteményét bírnók! — A szent István jobbára készült ének nyomtatva is megjelent Nürnbergben 1484-ben; mint első nyomtatott magyar könyvet említi Szabó Károly Régi m. könyvtára is; amint ma bírjuk azt, változtatva van s ódon jelleméből kivetköztetve.

Kiadások: Hymnus a teremtésről, a Példatárban. Vásárhelyi András éneke a szűz Máriához, egy más Sz. Lászlóhoz Révai Elegyes Versei todlékában, a Példatárban, — (és az *Irod. Olv.* I. köt. 17. szám alatt; a «Qui habitat» a Keszthelyi kódexből ugyanitt a 18. sz. alatt). Az említett kódexek közül újabban megjelent a Peer- és Gyöngyösi-códex a Nyelvemléktár II. kötetében. A Batthyány-hymnáriumban foglaltak kivételével, (a mely kódex későbbi korból való) a többi hymnus összegyűjtve közzé tétetett Régi m. költők tára I. k. Szilády Aron által.

6. *Imakönyvek:* a Gömör-, Pozsonyi, a Kriza-, Festetics és Thewrewk-códexekben. Elszórva egyes imák sok helyt.

Kiadások: Kriza- és Thewrewk-códex, megjelent a Nyelvemléktár II. kötet.

7. *Legendák.* — a) *A Debreceni könyvtár legendáriuma*, hihetőleg ez időszak első tizedeiből; csonka, mert az egyházi évnak csak egy harmadára terjed (sz. Adrás napjától gyümölcsoltó Boldog-Asszonyig); szabályos gondos nyelven, sima irálylyal.

Kiadása: Toldy M. Legendák Tára V. köt. Pest 1858. bő ismeretetéssel. A négy első kötet nem jelent meg.

b) A névtelen *Carthausi legendáriuma*, az Érdy-códexben (140—675. ll.), az egész egyházi év nevezetesb szenteiről; ez időszak vég éveiből; egyenetlen irálylyal, mi azt gyaníttatja, hogy a szerző régibb szövegeket vett fel szerkesztményébe, bár átdolgozva.

Kiadott egyes részei sz. László kir. élete Érdy által 1834-b. a Tudománytár I. köt.; sz. Istváné a Pál tetemei kihozása a M. Ir. Tört. II. köt. Példatárában; újra sz. Istváné Erdy Hartvicusában, Pest, 1854; sz. Orsolyáé a R. M. Leg. Tára még meg nem jelent I. köt. — Önállólag: Dychewsegés zent Ersebeth Azzonnak Innepeeról: Toldy F. által, bevezetéssel és jegyzetekkel. Pest, 1857. a sz. Istv. Társulat költs. — Magyar Szentek Legendái a Carthausi Névtelentől bevezetéssel és jegy. Toldy F. által Pest. 1859. — (Az *Irod. Olv.* I. köt. 18. száma alatt találhatik sz. *Gellérd élete* s a 19. és 20. számok alatt *Béla király Lengyelországban*, valamint *Salamon és László viadalok* sz. László életéből). Az egész Érdy-códex megjelent a Nyelvemléktár IV. V. k. Budapest 1876.

c) Számos egyes legendák és példák elszórva sokféle kódexekben.

Kiadva: sz. Euphrosina, Apalin. Adviga, Adorján. Elek, Zsófia, Mária, Aegyptiaca, Orsolya a Nádor-códexben Toldy által betűhiven. — Sz. Krisztináé a R. M. Leg. V. köt. — Sz. Domonkos életének töredéke a M. Irod. Tört. II. köt. Példatárában. Egészen a Nyelvemléktár. III. kötetében.

15. §. Költészet a második és harmadik időszakban.

A költészet csak folytatása volt a réginek. A magyar nemes ifjuság a *rimes krónikákból* tanulta ismerni hazája történetét. A *hegedősök* a hagyományosan átvett régi énekek készletét az újabb nevezetes események verses tárgyalásával nevelték. Záh Klára és Felicián esete, Kis Károly király veszedelme, Kont István fővétele, a harminckét nemes kivégeztetése stb. mint énekek tárgyai nyilván említettnek meg XV., sőt XVI. századbéli írók által is. A regényes énekek közül a Toldi-mondát XIV. századbéli alakulásában ismerte még Ilosvai Péter (XVI. század); Tar Lőrinc pokoljárataát Tinódi; Óriás Lóránt regéi, melyek kétségkívül az Anjouk uralma alatt szivárogtak be az olasz földről, a Hunyadi udvarában emlegettetnek. Mind ezek, úgy látszik, csak szájhagyományként s le nem írva szálltak korról-korra.

A legrégebb írott históriás ének, mely e korból, még pedig hihetőleg a XIV. század második feléből, reánk maradt: *Pannónia megvételéről* szól, s így kezdődik: «Emlekezzenk régiekrel»; de ez az ismeretlen Szvatopolk-mondát nem a szájhagyományból meríti, hanem valamely papnak műve, ki azt egyenesen a régi deák krónika után dolgozta (az úgy nevezett bécsi Képes Krónika szerint). Nyelv tekintetében az becses, de költői érdemmel nem

bír: szárazabb a krónikánál, mely azt a hegedősök énekeiből kölcsönözte. Ezenkívül csak egy pár más ily ének volt eddig ismeretes (Mátyás király, Beriszló Péter, Both János felett): inkább dicsérő és kesergő, mint elbeszélő darabok. Annál örvedeteseb jelenet a Thaly Kálmán által legújabban kiadott egykorú ének: *Szabács viadalja* 1476 (150 vers), melyet, történetkútfői fontosságán kívül, tömött, szemlélhető s élénk előadás tesz becsesté. Ezekhez járult legújabban Geszthy László éneke 1525-ből.

A *keresztyn epikának* is egyetlen, de tekintélyes maradványa az Érsekújvári kódexben találtató *Katalin-legenda*, mely párosan rímli nyolcasokban írva 4067 versre terjed. Az elbeszélés egyszerűen a történeti egymásutánt követi, de sebesen halad; az öszves tárgyalás könnyű, szabad, eleven, folyó.

A *günyköltészetnek*, melyről a história is emlékezik, csak egy, de szinte figyelemre méltó maradványa Apáti Ferenc úgy nevezett *Feddő éneke*, mely a társadalom romlottságát a Jagellók korában élesen ostorozza.

Kiadások: Pannónia megvétele: Révainál, Elegyes Verseiben, Pozs. 1787. — (Dugonicsé az Etelka kiadásában hűtelen). A M. Irod. Tört. I. a Példatárban — s az Irod. Olv. I. köt. 21. szám alatt. Ennek bővebb története és vizsgálata: Toldy A. M. Történeti Költészet. I. köt. Bécs 1850. — Emlékdal Mátyás kir. felett, a Gyöngyösi kódexből, s a Gergely deák gyászéneke Both Jánosról a Paksy-kódexből kiadva a Régi M. Nyelvelmékek II. köt. 2. oszt. 4. és 39. II. — Szabács viadalja: Thalynál a Századok 1872-ki folyama 8–22. II. — Alexandriai sz. Katalin verses Legendája, kiadta Toldy F. Pest 1855. (s némi töredéke az Irod. Olv. I. köt. a 23. szám alatt). — Apáti énekét a Peer-kódexből Révai adta ki először Elegyes Versei mellett 1787. (Megvan a Középkori M. Irod. Tört. Példatárában is az I. és III. kiadásban). Újabban összegyűjtve megjelentek a Régi m. költők tára I. kötetében Budapest 1877.

Vége a *népköltészetnek* egy, középkori Európáéval közös, ága az úgynevezett *mysteriumok*, melyek nyoma az első időszakba szolgál vissza; ez papok, majd vándorszínészek («mímusok»), sőt maga a nép által is, üzetett. Eleinte újtestamentomi tárgyak, különösen a passió, utóbb más bibliai és legendai részletek is adattak elő, egyszerű beszélligetésekből, közbeszótt énekekkel (ádventi, karácsoni, passió, húsvéti, pünkösdi játékok). Az így előadott darabok részei közzé utóbb világi, tréfás, sőt csintalan jelenetek is csúsztak, míg a Jagellók korában úgy látszik az

utóbbiak kiszoríták a vallásos előadásokat, s veszélyes elterjedést nyertek. E darabok, amennyiben nem voltak is rögtönözve, valamint a hegedősök énekei, aligha leirattak valaha, és csak hagyományilag maradtak fenn. Nem kételkedhetünk, hogy amelyek az utóbbi években a nép ajkáról leirattak, korántsem a reformatió utáni időkben keletkeztek, hanem egyenesen a középkorból származnak, bár időfolytában mind egyes részeket vagy sorokat elejtettek, miután leginkább csak gyermekeknél vannak fenn, mind nyelvek időről időre megújulván, ódon színét elvesztette. S a melyeket így ismerünk, a nép igen primitív szerzeményeit hagynak bennök felismernünk, melyek a külföld ismeretes mysteriumaival, avagy csak a köztünk élő német népével sem állják ki az összehasonlítást. Népünk kedélyes szeszének villanatai azonban bennök helyenként félreismerhetetlenek. Milyenek lehettek a papok által készült mysteriumok, arra nézve minden emlék hiányában, még csak gyanításunk sem lehet.

Kiadatott több karácsoni játék. Az elsőt Torkos Sándor közölte Zala-Egerszegről a M. Nyelvészet IV. folyamában Pest 1859, s újra a M. Irod. Tört. Példatárában, a 3. kiadásban (valamint az *Irod. Olv.* I. köt. a 24. sz. alatt). — Az 1872-dik évig napvilágra került mysteriumok összegyűjtve megjelentek a Kisfaludy Társaság Népköltési gyűjteményének I. kötetében, magyarázó jegyzetekkel. Újabbak is jelentek meg a Nyelvőrben. Figyelőben stb.

A népies költészet e különféle nemei mellett, Mátyás király korában, midőn a classicai tanulmányok hazánkban is nem csekély kiterjedésben üzenni kezdtek, ezek, úgy látszik, a magyar költészetre is hatottak úgy, hogy abban egy *classica* műiskola keletkezett, melynek képviselőiül tekinthetők: *Cesinge János*, a Jánus Pannónius néven európai hírű újlatin költő (+ 1471), ki magyar hadi énekeket is költött; *Gábor* a király kedvenc költője, ki dalokat és eposi énekeket, — végre *Budai Simon*, ki szinte azon idők módja szerint panegyrikonokat írt. De miután ezeknek költeményei teljesen elvesztek, rólok itt egyebet, mint hogy léteztek, mondanunk nem lehet. — Hogy ezen alig felkapott irány századokra ismét kienyészett költészetünkéből, könnyen megérthető, ha a Mátyás halála utáni műveltségi süllyedést tekintetbe vesszük.

16. §. Vegyes szakok.

Ezek s ilyenekben határozódik középkori irodalmunk. *Történetírásra* nem fordult elé ok, mert a tanult rendek deák krónikát olvastak, a fiatalság s a nép pedig a történetekkel históriás énekekből ismerkedett meg. Mindazáltal itt-ott egyes kisebb történeti feljegyzések már történetek magyar nyelven, amilyen péld. «Kászon szék eredete» 1490 tájról, «Maros szék tisztei nemek és ágak szerint» 1491—1515 (említve az Erdélyi M. társ. Munkái közt, 291. l., s az utóbbi kiadva egy 1775-ki másolat után a Századok II. évfoly. 678—80 ll.).

Vannak némi nyomai a *nyelvészetnek* is. *Cesinge János*, a költő, magyar nyelvtant írt, melynek azonban a XVI. században már elveszése fájlatatott. *Nyírkáliai Tamás* 1484-ki kódexben vagy száz szó fordul elő deákozattal; *Szalkai László deák* (utóbb esztergami érsek megh. 1526) fiatalkori irományai közt 1490-ből Theodul Eklogája feles sorközi magyaráításokkal van ellátva, mik valóságos phraseológiai adalékokat képeznek. Az *onomastikára* némely magyar *naptárak* nyújtanak anyagot.

Ilyek állanak a Jászai-códexben 1466. (Régi M. Nyelveml. III.); a Batthyány Boldizsár miséskönyvében 1489 (a nemz. muzeumban); a Winkler-códexben 1506. — Cisiók: egy akadémiai deák kódexb. 1462; a Peer-códexben a XV. század végéről stb.

Azt hogy a *jogszabályok* jókorán emlékversbe is foglaltattak már, a Nyírkáliai ily kísérlete engedi hinnünk.

Kiadva Kovachich M. Gy. által *Formulae solennes Styli*. Pest, 1790. — (I. az *Irod. Olv.* I. köt. a 25. sz. alatt).

17. §. Közéleti írott emlékek.

A közéletben országos, igazgatási, jogi s magán ügyekben *a magyarul írásnak* a XIV. század közepe óta vannak nyomai, bár szűken, miután az ilyfélék mind veszendő anyaguk (papiros), mind kicsinységök, mind múltó fontosságukkal az enyészetet csak elvélve kerülhették el. A legrégebb ez emlékek közül egy tiszti eskümintá nagy Lajos korából; következik Sajó-Szent-Péter

városának szabályzata a borárulás körül 1403, Kazzai Karácsoni végintézete 1413, Hunyadi János kormányzói esküje 1446, Vér András menedéklevele (nyugtatványa) 1493, némely levelek 1486—1526; a somlyóvásárhelyi urbárium 1514, boszorkánysággal vádlottak védirata 1517, Drágfi János végintézete 1526 stb.

Kiadások: Lajos alatti eskü, megújított írásmóddal Mosóci m. törvénygyűjteményében N.-Szomb. 1584. — Szentpéteri végzés (úgy látszik XVI. századi egyszerű másolatból), a Régi M. Nyelvm. II. köt. — Vér menedéklevele, az évszámnak hibásan 1473-ra tételével, áll a Tud. Gyűjt. 1835-ki V. köt. Vér András menedéklevele keltéről Nagy Iván. Századok. 1874. 654. l. — Hunyadi esküje négyféle régi másolatban a Régi M. Ny. II. k. — Levelek u. ott, és Szalay Agostonnál a M. Leveles Tár I. köt. — A vásárhelyi urbér Wenzeltől M. Ak. Ert. 1852. — A Kassa városi védirat ismét a R. M. Ny. II. k.

18. §. A középmagyar nyelv sajátosságai.

A középmagyar nyelvben :

1. A *nyíltabb hangzók kezdtek előuralkodni*; így a zárt *a* és *o* (â ô) mindinkább elvesztette tompaságát, s azért állandóan *a* *o*-val íratott. Úgy látszik az egy *os* melléknévképző tartotta meg tompaságát, igen gyakran *us*-al íratván még a XV. században is, péld. hasonlatus; s még kivételesen némely más szókban: uroz, urvos, tuldul (öröz, orvos, töldül.)— Az éles *e* még nem hatalmazott el annyira, mint az *újmban*; nehez, közep, en, teged, es, *újmban*: nehéz, közép, én, téged, és. Az éles *e* is még sok helyt megtartotta eredetiségét, hol az *újmban* állandóan a vele válrokon éles *i*-vel ejtetik; így: ett, ede, ely, addeg, kedeg, ke-es stb. (ma: itt, ide, ily, addig, pedig, kies stb.), s az *ik* név- és igerag is még gyakran *ek* alakban jelenik meg, péld. egyék; mondaték, kezdeték, (egyik; mondatik, kezdetik). Így a nyíltabb *i* *i*, hol ma már állandóan a tompább *ü* *ü* divatozik: ires, figg, épül, közül, bín: ma: üres, függ, épül, közül, bűn; valamint a mai *ú* *ü*, *ül* *ül* melléknév és igeképzők is többnyire a nyíltabb *ó* *ö*-vel hangzottak: szomoró, keserő; fordól, öröl; végre a részesülő *ó* rag *e*-vel: idvezejte, teremte, esse; *újmban*: idvezitő, teremő, eső.

2. Az *ikerhangok* szinte *fogyó félben* mutatkoznak; az *it* igeképző mindazáltal még széltiben ikerhangzós alakjában hasz-

náltatik: fordójt, szabadojt, feszejt, merejt; *újmban*: fordít, szabadít stb. De nem ritkán az *óm*-ban is már eléforduló egyes hangzójú *ót* *öt*-tel váltakozik: szabadót, tanót, elevenőt.

3. A *kihangzások*, a birtokragozáson kívül (vár^aim, vér^aid, fog^ai) *majdnem egészen kiavúltak*, csak néhány helyt maradtak fenn, mint: *nemberi*, *sari* (ma: *saru*); *hi^o*, *hi^u*, *vi^o*, *i^u*; *új^m*; *hiⁱ*, *viⁱ*, *i^szik*, még pedig ragozott állapotban is: *hi^oni*, *hi^utt*, *i^uttok*, azaz: *híni*, *hítt*, *isztok*.

4. A *hangvonzati rendszer* azon pár kivételt is, melyet az *ómban* találtunk még, meggyőzte, sőt a *nál-kül*-ben — bár ez valószínűleg összetétel, s még többnyire külön íratott (péld. «nyilnál es vért^{nél} kül») alkalmazkodott az *á* hangzó az önállóbb *kül* magas hangzójához, s lett: *nélkül*. Csak a *ség* névképző tartja meg kivételesen, de nagy ritkán, *é* hangzóját: *tisztaség*, *magasség*.

5. A *szelletek* közül az egy gyenge torokszellet (^h) nyelvjárásilag még sűrűen divatozott a hangzóval kezdődő s végződő szók elején és végén; péld. ^hörök, ^hige, ^hú (ő személynév), ^h, ^h, ^h (az ez), ^h, ^h ma^h stb.; különösen az igék egyes harmadik véghangzós személyruga után: *inti^h*, *állá^h*, *volna^h*, *tevő^h* stb.

6. A *képzők* közül az *óm* *alm^a*, *elm^a* elvesztvén kihangzását, még széltiben e kopott állapotjában használtatott, önhangzó közbetéte nélkül: *siralm*, *álm*, *szerelm*, még mássalhangzós képző előtt is: *szidalmság*, *fejedelmkednek*; míg az *újmban* e forma csak önhangzós képzők és ragok előtt használtatik: *siralm-as*, *álm-a*, különben pedig önhangzó közbetételével: *siralom* *fejedelem*. Az *l* igéképző is gyakran még önhangzó közbenjötté nélkül használtatott: *ország^l*, *jogl* (defert, azaz: *jogot*, *igazságot tesz*), *forbatl* (retribuit) stb.

7. *Fennvoltak* még a *km* nyelvben több *grammatikai formák*, miknek az *újmban* többé semmi nyomuk. A legfeltűnőbbek ezek:

a) a múlt jelenben a *segédige* is *hajlítatott* még, bár nagy ritkán: *en tartom val-ék*; így a foglalo múltban is: *hogy bírtam legyék*, *hogy jöttel légy*.

b) A félmúlt többes első személye, a határozott alakban,

még az eredeti *ónk*, *önk* raggal is fordul elő: látónk, kérőnk; ma: a személyrag (-n-) kihullásával: látók, kérők.

c) A múltnak egyes másodszemélyi raga mind az ikes, mind az enes igéknél, a határozatlan módban rövid hangzóval ejtetett: láttal, jöttel, laktal, születel.

d) Nyoma van még a jövő múltnak is (fut. exactum): «ha feleseget *vallott lend*» (habuerit).

e) A feltételes mód jelen egyes harmadik, s többes első és harmadik személyében, a határozott formában a *na ne* feltételrag a tárgyraggal még nem forrott össze, hanem vele *j* segédmássalhangzó közbejövételével egyesül; így: *mondanaja*, *kérneje*, *tudnojok*, *érdemlenőjök* (tudnók); *hallgatnajak*, *következnejek* (hallgatnák, következnek), *laknejek*, *teljesednejek* (laknék h.).

f) A ragbeli *j* sziszegő mássalhangzók után is széltiben változatlan maradt; péld. hozja, éleszje, hiszjök (ma: hiszszük), válaszjatok.

g) Az *ajt*, *ojt*, *ejt*, *öjt*, képzőjű igék foglaló és parancsoló módjának képzése gyenge torokszelettel (^a) is történt még: *alajt* (vél, putat): *aláh*, *fordojt*: *fordóth*, *nyójt* (ma: *nyújt*): *nyóh*, *szomorejt*: *szomoréh*; a határozott formában: *indojt*: *indóhad*, *ejt*: *éhed*, *fejt*: *féhed*, *elrejt*: *elréhék*, *gyójt*: *gyóhétek*; míg az *omban* még kemény torokszelettel: *szabadó'ha*, sőt egypárszor a *kmban* is még így, az *újmban* pedig a mássalhangzók kellemetlen megtorlódásával ekép: *alíts*, *fordíts*, *nyújts*, *szomoríts*; *indítsd*, *ejtsd*, *fejtsd*, *elrejtsék* stb. (tájilag mind maig ajakszelettel: *meríj*, *fordíj*).

h) A *ragozott részesülők*, még pedig 1. a *jelenben*: *jöved*, *teved*, *veved*, az *újmban*: *midön* *jősz*, *tészsz*, *vészsz*; 2. a *félmúltban*: *megismervém*, *meghalvád*, *meghalvája*, *eltávozvánk*, *látvátok*, *bemenvéjek*, *később látvák*, *menvék*; *ragozva* is, különösen tárgyasetben; *újmban* már: *midön* *megismerém*, *meghalál*, *meghala*, *eltávozáánk*, *látátok*, *bemenének*. Tárgyraggal csak a XVI. században találom: *látvát*, *menvét*, azaz: *aszt*, ki ott mintegy látva, menve van. 3. a *múltban*: *lakattam*, *ehezetted*, *fekette*, *menet-*

tetek, alattok; újm: midőn laktam, ehez-tél, feküdt, mentetek, aluttak.

i) A tehető ige kégzője *hat* (het) még önállón mint segédige is fordul elő; péld. nem *hatsz* egy fürtöt fejérré *tenned: újm: nem tehetsz* egy fürtöt is fejérré (tehát *km hatsz tenned = újm: tehetsz*).

k) A létige *val* és *vol* (*est*), szinte nem volt még annyira hiányos mint az *újmban*; legalább előfordúlnak még az emlékekben: valni és volni (*esse*), *valvád, valvátok, valván*; mely formák most már a lesz (*fieri*) igével pótoltatnak, lévén a példák újmagyarúl: lenni, levén te, levén ti, levén ő.

l) A bír-ige *vall* (= val-ol, val-l: *habet*), mint cselekvő s tárgyesetet vonzó, széltiben dívott még, s minden vagy majd minden módokon s időközön át ragoztatott: vallok, vallsz, vall stb, a részesülőben, vallván, sőt ez ragozva is: vallvád; *újm: nekem van, lévén, lévén neked* stb.

m) A *miveltető és szenvedő forma* egyszerű és kettőzött ragai (at et, tat tet; atik etik, tatik tetik) még vegyest járulnak hol egy, hol több ragú igetökhöz, így: alot, fektet, mentet; *újm: altat, fektet, menet; továbbá: ostorl-atik és fú-tatik, énekl-etik és mér-tetik; sőt a szenvedő közvetlenül középigékből is képeztetik: péld. kárhoz-tatik, marad-tatik, posztóltatik, ékesöltetik, kelletik.*

n) Végül, valamint a nevek többes első személyű birtokraga *onk önk* (*újm. unk ünk*), úgy az igék többes első személyei, kevés kivétellel *o ö*-vel hangzottak. Példák: látunk, láttonk: látjok; láttok; lássonk; látandok; látandjok (*újm: látunk, láttunk; látjuk; láttuk; lássunk; látandunk; látandjuk*); kérünk, kértönk; kérjök, kértök; kérjünk; kérendönk; kérendjünk; (*újm: kérünk, kértünk* stb.): így az ikes igékben is. Sőt előfordúl az ősrégi (a göcseji nyelvjárásban maig dívó) forma *a e*-vel is: látank, kérenk, kérhetjek, kérendjek (*újm: szinte unk, ünk, jük*).

8. A melléknév-hasonlítás harmadik foka (*a superlativus*) a *km*-ban sem volt még kifejlődve, és körülírva fejeztetett ki a *mend, minden* melléknév segedelmével; például *menden* embe-

rektől bűnös, mendtől szerelmes; új legbűnös ember, legszerelmes.

9. Az egyes szók szélitiben még első gyökyszerű alakjokban jelentek meg: *es*: eskü, *es*: eső, *leh*: lehel, *met*: metsz, *tetik*: tetszik, *alás*: alvás, *fe*: fej, *sza*: száj, stb. A szóképzésben még meglehetősen megkülönbözteti a *km* nyelv a cselekvést és a *cselekvés eredményét* kifejező *ás* és, *at et* képzőket, péld. futat, romlat, teremtet, vigasztalat; *új*: futás, romlás, teremtés, vigasztalás (ott is, hol nem cselekvés, hanem cselekvés eredménye jegyeztek). Végre előfordul számtalan régi szó, melynek az újmban többé semmi nyoma, s melyek közül a *monnó* (mindkét, mindkettő, ambo, beide) szám- és melléknév legyen kiemelve, mely már a *km* nyelv első időszakában kiavúlt.

Tudni kell egyébiránt 1) hogy mindazon nyelvtani és szótári formák, melyeket a 7. 8. 9. pontok alatt a *km* nyelvnek tulajdonítottunk, ezt bélyegzőleg elválasztják ugyan az újmtól, de kétség kívül megvoltak már az ómban, és ebben csak a nyelvmaradványok csekély száma miatt ki nem mutathatók; míg azok, miket az ómra nézve jellemzőknek állítottunk, ezt a *kmtől* is megkülönböztetik.

Másodszor, hogy ez összes sajátságai a *km* nyelvnek nem közösek azon összes korral (XIV. XV. XVI. század), melynek nyelvét így neveztük el. E korak is vannak t. i. alszakai: legkibélyegzettebb *km* nyelv a XIV. században; a XV-diknek közepén, Bátor Lászlónál, s utána, sok e sajátságok közül már elenyészett vagy észrevehetőleg ritkult; s még inkább a XVI. században, mely már átmenetet képez az újmhoz, sőt ennek kezdeteit mutatja fel.

(A *km* nyelv e három külön korszaka egyenként a M. Nemz. Irodalom nagyobb Története illető fejezeteiben van jellemezve. Ki e munkához folyamodnék, azt különösen a harmadik kiadáshoz kell utasitanom. Ezenkívül az *Irod. Olv.* I. köt. 15. és 25. számai után álló fejtegetésekre is kérek figyelmet).

3) Jellemzi még a *km* nyelv emlékeit az azokban előuralkodó dunai nyelvjárás, míg az újmra a Pázmány által a tiszai hatott nagy mértékben.

HARMADIK RÉSZ.

ÚJKOR.

19. §. Áttekintés.

A mohácsi vész után a magyar irodalom csakhamar nemzeti jelentőségre vergődött. A dynastia változása nemzeti féltékenységét költött fel; a nagy hitújítás általános eszmemozgalmat idézett elő, s így mindenek előtt egy új, a nemzet minden osztályaihoz forduló *hittudományi irodalmat* szült, melynek létesülését és elterjedését a népiskolák sebes elszaporodása, s a mindenféle keletkező nyomdák nem kis mértékben előmozdították. E mellett a *költészet* üzetett leginkább, és ugyan a XVI. században főleg a nép emberei, papok, tanítók, jegyzők stb. által, s gyakorlati iránynyal; a XVII. század közepén Zrínyi Miklós által művészetté emelve, utána a nemzet előkelő és tudós fiaitól míveltetett. A *történetírás* is mind többektől gyakoroltatott; sőt némely *felsőbb tudományok* is kezdtek magyar nyelven kidolgoztatni, de iskoláink deákok levén a kísérleteken túl e kor még nem haladt.

20. §. Az újkor időszakai.

Az újkor irodalmában *három időszakot* különböztetünk meg: Ezek

I. *Az egyetemes emelkedés kora*, a mohácsi véstől a bécsi békeig, befoglalja a XVI. század legnagyobb részét, s a XVII-diknek elejét. Ebben az irodalom uralkodó jelleme protestáns volt, bár azt néhány katolikus író indította meg. *A hittudomány* mellett leggazdagabban a *költészet* volt képviselve, de némely addig nem mívelt szakokban is tétettek kísérletek.

II. *Az első virágzás kora*, a bécsi békétől a szatmári békeig,

vagyis 1608-tól 1711-ig. Ez időkbén a katolikus egyház újra tért nyervén, néhány jeles író, különösen Pázmány Péter esztergami érsek lángelmű munkái által a *katolikus irodalom* szellemi túlsúlyra vergődött; a nyelv abban új erőt és szépségeket fejtett ki; a *költészet*, kivált a század közepétől, a művelt osztályok által karoltatván fel, művészi kezelést kezdett mutatni; a *történetírás*, ha alakilag nem is, de tartalmilag annál nagyobb fontosságra emelkedett; több *tudományban* figyelemre méltó kísérletek tétettek; végre a *nyelv* az államéletben is virágzásra emelkedett.

III. *A hanyatlás kora* a szatmári békétől a kir. testőrsereg irodalmi fellépéseig, vagyis 1711-től 1772-ig. Elcsendesedvén a vallási és forradalmi mozgalmak, s Erdély elvesztvén nemzeti kormányát, a *nyelv* nem csak az iskolában, hanem az országos, közigazgatási, és társadalmi életben is tért vesztett, régi erejéből és szépségéből kivetkezett; s az *irodalom* is jobbára csak az elemi és vallási szükségletek betöltésére szorítkozott. Csak a XVIII. század közepén kezdett ismét az irodalom néhány kitünő író által szerencsésben műveltetni s egy jobb idő előkészíttetni.

1. Az egyetemes emelkedés kora.

21. §. Vallási állapotok, s hittudományi irodalom.

A XVI. században a szellemeket egész Európában a vallási és egyházi újítások eszméi mozgatták. Az úgy nevezett reformáció, vagy hitújítás, hazánkban is elterjedt, s elterjedésének különösen a mohácsi veszedelem kedvezett, mert elesvén ott az egyházi fejedelmek nagy része, a megyék nagyobbára főpásztorok nélkül maradtak, ezek jószágait a hatalmaskodó főurak elfoglalták, s a Luther, utóbb Calvin hitére térvén, jobbágyaikat is elszakasztották a régi egyháztól, mindenfelé iskolákat állítottak, fiatal embereket német protestáns egyetemekre küldvén, azokat tanárokul és lelkészekül alkalmazták, s az ezek által tevékenyen művelt protestáns hittudományi irodalmat hathatósan pártolták.

Ekként a katholika egyház kis csoportra olvadt, s a vallási irodalom teréről is egy időre majd egészen leszorult.

A kezdetet azonban mégis *katholikusok* tették volt, s épen *szentírási fordításokkal*. *Komjáti Benedek* sz. Pál Leveleit egy régi fordítás nyomán újra dolgozta már 1532-ben. A nehéz író fordítása által magyarázni is akarván, változásokkal, néha körülírásokkal is megszaggatott, eredeti színéből és rytmusából kivett darabos művet adott. Szerencsésebb volt ennél *Pesti Gábor*, egy Bécsben élő fiatal tudós pap, kinek ide tartozó munkája a négy evangéliom fordítása 1536-ban jelent meg. A középkori magyar irodalmat ismerve, él annak formáival, bírja annak tömörségét és erejét, de függetlenebb deák eredetiétől, magyarabb, folyóbb, világosabb, és az értelmet tekintve hibátlanabb a régi magyar bibliáknál. Befejezi e rövid sort a protestáns exegesis által már befolyásozott *Erdősi* vagy *Sylvester János Újtestamentoma*, ki Má-tét zsidóból, a többi részeket görögből fordította (1541). Hívebb előzőinél, nyelve szabályos és egyenlő, de Erdősi mint világi ember a középkori irodalmat s annak régies nyelvét nem ismer-vén többé, ennek rövidségét és erejét nélkülözi, s helyenként körülíróvá, áradozóvá lesz. Ő élt az irodalomban első a tiszai nyelvjárással. Utána hosszú időre megszűnt a katolikusok munkássága a biblia körül, és *Szántó István* jezsuitának a század vég éveiben héberből készült ótestamentomi *bibliafordítása* is kiadatlan maradt.

Komjátiról l. az *Irod. Ölv.* I. köt. 26. számát, ahol sz. Pálból egy tő-redeke is áll. — Erdősiből a mutatványok u. ott a 10. sz. alatt találhatók.

A *protestáns írók* is mindenek előtt arról gondoskodtak, hogy a népnek a bibliát adhassák kezébe, melyet a reformáció a keresztény vallás egyedüli kútfejének vitatott. A biblia mellett *hittani, ima- és énekeskönyvek* készültek a nép számára; másfelül tanításaik terjesztésére nagyobb *szentírásmagyarázó, theologiai* munkákat és *prédikációs* könyveket készítettek a protestáns papok, s így eléggé gazdag irodalom keletkezett, melyet azon szakadások, mik egyfelül a katolikusok és protestánsok, másfelül az ezek

külön felekezetei, ú. m. a Luther, Calvin és Socin követői között támadtak, még számos *hitvitázó* (polemiai) írásokkal neveltek.

A protestánsok bibliai irodalmát *Székely István Zsoltárfordítása* nyitja meg (1548), a zsidó eredetiből s bő magyarázatokkal. Követői közül a legnevezetesebbek *Heltai Gáspár*, ki az *egész bibliát* adta (1551—62), mely szinte az eredeti szövegen alapszik, de használva a tekintélyesebb deák fordításokat, híven és értelmesen készült; és *Károli Gáspár* († 1592), ki deákból fordított, követve a vulgátát is, s az apokryph könyveket is adva, helyes és folyékony magyarsággal, de erő és szépség nélkül (1589—90).

A sajtóképi *hittudományi irodalmat* protestáns részről *Ozorai Imre* nyitotta meg még 1535-ben, hosszú sorát nyerve a követőknek, kik közül legnevezetesebbek ez időszakban: *Horhi Melius Péter* tiszántúli ref. superintendens (virágz. 1561 + 72), nagy tudományú és munkásságú férfit a bibliafordítás és magyarázás terén, és szenvedelmes *hitvitázó* egyfelül a katolikusok, másfelül a háromságtagadók ellen, de zordon ízlésű író, s hatalmaskodó pártfő. Továbbá ez európai hírű *Dávid Ferenc*, unitárius superintendens és II. János udvari papja, később egy új felekezet, a Davidisták, szerzője; éles eszű, lángelmű vitázó és egyházi szónok, ki kortársait méveltségben meghaladta; de vizsgálatainak határt szabni nem tudva, saját egyháza által feláldoztatott († dévai várfogságában 1579). Legtermékenyebb írójok a protestánsoknak a felső-dunamelléki superintendens *Bornemisza Péter* volt, ki az új egyház tanait dogmai, vitázó s főleg szentbeszéd alakú nagy kiterjedésű munkákban tárgyalta.

A katolikusok irodalmát hosszas szünet után *Draskovics György* bíbornok-érsek 1561-ben Lactantius theologiai írásai és *Lerinsi Vince* eretnekség-elleni könyve fordításaival indította meg újra. Őt követték: *Telegdi Miklós*, pozsonyi prépost és utóbb pécsi püspök, néhány vitázó irataival, de főleg *prédikációival*, melyeket valláserkölcsei irány, nemes népszerűség, s szabályos nyelv jellemez, mely gyakran művészi szépségre emelkedik; *Mo-*

noszlói András, ennek utódja a prépostságban, és *Vásárhelyi Ger-
gely* jezsuita, hathatós hitvitázók.

— (*Telegdiből* példát az *Irod. Olv.* I. köt. 27. száma hoz).

Ez időszak nevezeteseb írói sorát 1602-ben *Magyari István* sárvári prédikátor rekeszti be. «Az országokban való sok romlásoknak okairól», gazdag tudománnyal, s bár sok keserűséggel, de szónoki hatalommal, s az erkölcsi mély meggyőződés ihlettségével írt védiratával, mely Telegdi mellett neki biztosítja kortársai felett a prózairói pálmát, s mely, még azon évben, vonta maga után Pázmány Péter hathatós elleniratát, kivel a következő időszakban találkozunk.

— (*Magyariról* l. az *Irod. Olv.* I. köt. 28. számát, ahol mutatványok is állanak idézett munkájából).

Említésre méltó itt az is, hogy e század gazdag theologiai irodalmában az *anabaptista* mozgalom sem maradt minden képvi-
selet nélkül. Egy varsai orvos t. i. a németalföldi anabaptistáknak egy, a gyermekek keresztsége ellen flamand nyelven írt s maga által németre fordított könyvét, mert a varsai nyomdászok azt nem akarták kinyomtatni, e végre Dávid Ferencnek megküldött. Nem tudom kiadta-e azt Dávid németül, de magyarul, több mint valószínűen maga által fordítva, csakugyan kibocsátotta (1570). Mindazáltal az minden hatás nélkül elpendült, úgy hogy annak egyetlenegy példánya (a nemzeti muzeumé, s néhány töredéke az erdélyi muzeumban) tartotta csak fenn emlékezetét: az erdélyi vallási viták történetében annak semmi híre.

Kiadások: Komjáti: Krakó 1533. Pesti Gábor: Bécs 1536. Sylvester: Újsziget 1541. és Bécs 1574. Székely István: Krakó, 1548. Heltai G. Kolosv. 1551—62. öt köt. 4r. (a II. még nem fedeztetett fel). Károli G.: Visoly, 1589—90. két rész, három fólió-kötetben.

Ozorai: Krisztus és Antikrisztus (Krakó) 1535. és 1546. Melius: A Krisztus közbejárásáról való Predikációk. Debr. 1561. Az egész szentírásból vett Igaz Tudomány. Debr. 1570. Dávid Ferenc: Első része a szentírásnak különkülön részeiből vött Predikációknak. Gyulafejérv. 1569. fol. Bornemisza Péter: Az evangéliumokból és epistolákból való Tanuságok. 5 kötet. Sempte és Detrekő, 1578—79. 4r. Predikációk egész eszt. által lévő úrnapokra. Detrekő, 1584. fol.

Draskovics György: Az kezenséges igaz keresztyén hitnek régisége. Bécs 1561. Telegdi Miklós: Az evangéliumoknak... Magyarázata, 3 rész.

Bécs, Nszomb. 1577—80. Új kiad. Bécs 1638. Négy Predikáció stb. (Telegdi-ből Virág) Pest. 1803. *Monoszlói András*: Az idvösségre intő Képeknek tiszteletiről való igaz tudomány. Nszomb. 1589. Az Szenteknek hozzánk való segítségékrül hasznos könyv. Nszomb. 1589. Az isten malasztjáról, az szabad akaratról és az Istennek akaratjáról való tudomány. Nszomb. 1600. — *Magyari István*: Sárvár 1602.

(*Dávid Ferenc*): Könyvecske az igaz keresztyéni keresztségről, Kolosv. 1570.

22. §. Költészet. — Regeköltészet. Classicai mondák.

A költészet a XVI. században nemcsak a hegedősök által szóhagyományilag folytattatott, énekeik lant kísérete mellett adatván elő; hanem irodalmilag is számos népemberek által műveltetett.

Ez irodalom kiterjedt az elbeszélő, a tanító, a lyrai s a drámai költészetre. Az elsőnek, mely ez időszakban a legszaporább, termékei általában históriáknak nevezettek; melyek, tárgyaik szerint *regényesek*, *classicai mondák*, rímkrónikák vagyis szorosb értelemben vett *históriás énekek*, végre *bibliai és erkölcsi beszélyek*.

I. Már a középkori hegedősök énekei közt voltak, melyek nem csak történeti, hanem *regényes tárgyakat* is adtak elő (15. §.), mik részben az európai nagy mondakörökből voltak kölcsönözve. A XVI. század versírói csak kis részben tárgyaltak hazai regéket: többnyire a többi európai népekkel közöset dolgozták ki, melyeket azonban (egypár kivétellel) már nem hallomás útján vettek át, mint a hegedősök, hanem deák prózai szerkesztményekből, mely úton az előadás költőiségéből kétség kívül sok elveszett.

Hazai tárgyú «szép históriáink» (mert így szerették az írók nevezni) e korból a következők: 1. *Vitéz Francisco* históriája *Ráskai Gáspártól* (ír. 1552), melyben a női hűség dicsőíttetik. Az alapeszme és feltalálás szebb regéink közé iktatja ezt, de bizonyos ziláltság a szerkezetben hagyománybeli kútforrásra látszik mutatni, mely eredeti teljességét már elvesztette, s melynek hiányát Ráskai pótolni nem tudta. Az előadás, tetszetős naivsága dacára, költőileg szegény, nyelvre és verselésre nézve pedig éppen a kor

leggyengébb művei közé tartozik. Szinte szépen van gondolva, de kerekesebb és költőibben kivéve 2. *Szilágyi és Hajmási* históriája egy *névtelen*től (midőn Szendrő várában fogva ült, ahonnan a szerző Szendrei Névtelennek neveztetik; 1571), mely aligha nem valamely szerb népének után készült. 3. *Toldi Miklós* históriája *Ilosvai Pétertől* (1574), tulajdonképp csak józan kivonata a népben élő, sőt Ilosvai előtt is már «énekben leírt» Toldi-mondának, melynek mindössze hat tagját mondja el. Sem az alkotásban, sem a hős rajzában legkisebb tehetség sem mutatkozik, s minden érdeme a monda töredékes fenntartásában van. 4. História egy *Árgirus* nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról *Görgei Albert*től, mely, úgy látszik, erdélyi népmondán alapszik, s mind leleményénél, mind költői előadásánál fogva egész maig kedves olvasmánya maradt a magyar népnek.

— (*A Szendrei Névtelen* költeménye az *Irod. Olv.* I. köt. 29. száma, — Ilosvaitól *Toldi utolsó kalandja* a 30. sz. alatt látható).

A külföldi mondák és novellák is szolgáltak, mint mondatott, kútfőül regéiróinknak, kik közül legrégebbsz *Istvánfi Pál*, ki 1539-ben írta a sokáig kedvelt Volter és Grizeldisz históriáját, melyet, Petrarca deák novellája után, szabadon és költői érzéssel dolgozott. A szebbek közzé tartozik még egy *névtelen*nek (talán Heltainak) Fortunátusa, mely tárgy más irodalmakban is előfordul regényalakban. A magyar író saját vallomása szerint egy Szebenben hallott német elbeszélés után dolgozott, szabadon és érdekesen, de hosszas erkölcsi tanítások által itt-ott megszakasztva előadását. Más, itt kiemelendő munka az úgynevezett *Drávai Névtelen*nek Rusztán császára, mely a sz. Eustach legendájához hasonlít ugyan, de sokban tőle lényegesen eltér; sok kedves és megható részletekkel bír, s előadása nincs érdem nélkül. — Mindezeknél tartalmasabb és költőibb a *Pataki Névtelen*nek «Euryalus és Lucretia» című szép költeménye, mely Aeneas Sylvius (II. Pius pápa) hason című, deák prózában írt regényének költői kebelével, névszerint több szép lyrai helyekkel, s a lelki állapotok gondos festésével készült, utánképése.

Két nevezetes munka köti még itt le figyelmünket, t. i. az első *regények* irodalmunkban: *Ponciánus históriája*, meg *Salamon és Markalf*; melyek keletről származva, a középkori legtöbb népeknél, különfélekép alakítva, előfordúlnak, s hozzánk németből fordítva ültetettek által, nem csak *első kísérletei a magyar szépirodalmi prózának*, hanem az első szép irányával, a másik példabeszédekkel fűszerezett népies nyelvvel saját érdekekkel bírnak.

II. E regényes költeményeknél sokkal csekélyebb becsűek azon «históriák», melyek tárgyaikat a *classical világból* vették, melyek péld. *Hunyadi Ferenc* Trójai veszedelme (1569), *Husztai Péter* Aeneise (1582?), *Idari Péter* Világbíró Nagy Sándora (1548), minthogy száraz történeti elbeszélések modorában vannak, minden költői, sőt formabeli érdem nélkül.

Kiadások: *Ráskai*: legrégebb fennmaradt kiad. Debr. 1574. — *Szendrei Névtelen*: régi kiadása elveszett; a Csoma-códex másolatából újra Magyar Költői Régiségeimben (Pest 1828. és a M. Nyelv és Irod. Kézikönyve I. köt.) — *Ilosvai Toldiának* legrégebb fennmaradt kiad. Lőcse 1620. lenyomt. a Kézik. — *Görgei* legrégebb fennmaradt kiad. hely s évj. nélküliek a XVIII. száz., újra a Kézik. — *Istvánfi* legrégebb fennmaradt kiad. Debr. 1574. lenyomt. Kézikönyvemben. — *Névtelen* (Heltai?) Fortunátusa legrégebb kiad. h. s évjegy nélk., legújabb Pest 1778. — *Drávai Névtelen* régi kiad. elv., és csak másolata maradt fenn az akadémia Csoma-códexében. — *Pataki Névtelen* legrégebb kiadásának fennlevő példánya címnélküli, újabb Kolosv. 1592. — *Ponciánus* Bécs 1573. legúj. Pozsony évj. nélk. (XVIII. száz.). — *Salamon és Markalf*: Kolosv. 1577. legúj. Buda 1844. — *Hunyadi*: legrégebb ismeretes kiad. Kolosv. 1577. — *Husztai*: Bártfa 1582. Debreczen 1582. — *Idari*: legrégebb fennmaradt kiadása Debr. 1574.

23. §. Históriás énekek.

III. A *históriás énekek* vagy *régibb történeteket* tárgyaltak, deák történetíróink után, milyenek Bánk bán esete, a tatárjárás, a kenyérmezei ütközet stb.; vagy *egykorú eseményeket*, s ez utóbbi téren *Tinódi Sebestyén*, vagy, mint országszerte neveztetett, Lantos Sebestyén, ment dicséretes példával elő, nem ugyan költői alakításban, melyet mind nála, mind ez egész időszak költőinél hiába keresnénk, de az események mivolta s részleteik lelkiismeretes kifürkészésével, s lehető történetírói hű előadásával. Így tőle több kisebb tárgyakon kívül *Erdélyi Históriája*, mely az

1548—52-iki történeteket, és *Egervár viadalja*, két nagyobb rím-krónika, történeti fontos kútfőkül szolgálnak. Így továbbá *Túri György halála* egy névteletől, a *nádudvari győzelem Salánki Györgytől*, s egyebek. Korukbeli nagy jelentőségek a hazafiúi irányban van, mely különösen Tinódinál a hazát romlásba döntő pártoskodás ellen bátran felszólal, s ki a nagyokat széltiben egyetértésre buzdítja.

— (*Szondi eleste Drégely várában az Irod. Olv. I. köt. a 31. szám alatt áll*).

Kiadások: Cronica stb. Kolosv. 1554. Ez nem egész Tinódi: hiányzik benne a «Zsigmond-krónika», melyet Heltai «Cancionále» című gyűjteményében adott ki Kolosv. 1574, hol az Erdélyi História, Losonci halála, Szegedi Veszedelem, Ali basa Hist. Ördög Mátyás Veszedeleme, Egervár Viadalja is újra megjelent. — *Dallamai*, szám szerint huszonhét, megfejtve s újra kiadva e munkában: Történeti, bibliai, és gúnyoros Magyar Énekek Dallamai a XVI. századból, Mátray Gábor által. Pest 1859. fol. — «Túri György halála» írva 1571. Kiadása hely s évjegy nélk. — *Salánki*: Geszti Ferenc nádudvari győzödelméről, írva 1580. nyomt. Kol. 1581. — *Általában* a XVI. század versírói kiadásairól és példányaik hollétéről megtekinthető a M. Költészet Történetének I. kötete. — Valamennyi e századbeli *dallamok* Mátray imént idézett könyvében.

— *Tinódi Sebestyén* mint író, mint dallamköltő, mint ember teljes tiszteletünket érdemli meg. Nemes, de elszegényedett szülék gyermeke, hihetőleg a XVI. század elején és Fejérben született, hol a család Tinód nevű népes pusztán egész napjainkig élt, és utolsó maradéka István 1854-ben halt el. Gymnasiunai képzettségét munkái, s Enyingi Török Bálint mellett viselt deák-sága (titkársága) is mutatják. E főurnak török fogságba jutása után vándorbottal s lantjával bejárván a hazát, s több főemberek udvaraiban s végházakban a «vitélző rendek közt megfordulván, úgy látszik betegeskedés miatt 1549-ben Kassán megállapodott, s ott közel öt évet szűk körülmények és irogatás közt töltött. T. i. ott írta meg *Szitnya, Léva, Csábrág, Murány várak megvevését, Kapitány György bajviadalját, Károly császár hadát Saxóniába* (tulajdonképp a magyar segédseregnek részvételét a schmalkaldi háborúban), *A Szegedi veszedelmet, Az vég Temesvárbán Losonci István halálát, Egervár viadalját* stb. Ezek kiadása végett, mint látszik, de kétségkívül azért is, hogy az erdélyi legújabb eseményekről a hely színén tudomást szerezzen, 1553-ban Kolozsvárra ment, hol azokat egyéb kisebb munkácskákon kívül megírván, ezeket más dolgozataival együtt «Cronica két könyvben» cím alatt kiadta, s Ferdinánd királynak ajánlotta, ki neki jutalmúl

tizenkét s fél jobbágytelek árát fizettette ki. Ekkor Erdélyből kijövén, az új nádor Nádasdi Tamás szolgálatába lépett, s élte alkonyát ezen pártfogójánál töltötte, kinél sanyarú, de feddhetetlen életét pár év múlva (minden esetre 1559 előtt) befejezte.— Tinódi nem a legtermékenyebb e századbeli dalnokaink között, hanem történetírói őszintesége és pontos értesültségénél fogva kora legtekintélyesebb történetészei által széltiliben használtatott; különben nyelve és technikája, mint kortársaié, míveletlen és gondatlan, s minden költőisége a gyönyörű zenemódokban van, melyeket maga szerzett.

Nem csak hazai, hanem *külföldi történetek* is nyújtottak tárgyat a históriás-ének-íróknak, kik közül azonban az egy *Cserényi Mihály* méltó kiemeltetni, ki a perzsa fejedelmek verses históriáját írta meg (1591), a legterjedelmesbet rímes krónikáink között, mely legalább ügyesen van verselve; költői alakítás és előadás hiányára nézve azonban a többihez hasonló.

Cserényi kiadása Kol. 1592.

24. §. Bibliai epika. Erkölcsi beszélyek.

IV. A középkori legendaköltészetet a reformáció óta a *bibliái*, különösen ótestamentomi, nevezeteseb *történetek* verses kidolgozásai váltották fel. Legrégibb művelője a bibliai epikának, tudunkra, sőt tán megkezdője is, *Batizi András* 1540-ben, ki A vitéz Gedeon, Az istenfélő Zsuzsánna, Jónás próféta, Izsák patriárka szent házassága «históriáit» adván, egész e század végeig számos követőket talált, kik közt *Décsi András* (1549 st.) a legmunkásabb volt. E bibliai énekeknek, mint a históriaiaknak is, nem volt céljuk érdekes események költői előadása által gyönyörködtetni, hanem inkább épületes elmelkedések, vallásos és erkölcsi oktatások s buzgalmi ömledezések által a hitéletre és közerkölcsiségre hatni. Szerzőik a történetek elbeszélésében szorosán a biblia sorát követik, e mellett az előadás mindennapias és terjeszkedő; csak a nyelv és verselésben fejt ki egy író a másikkal több csínt vagy könnyűséget: valódi költői lélek egyben sincs.

Hasonlót kell mondanunk az *erkölcsi beszélekről*, melyekben világi tárgyak elbeszélése mindenkor valamely erkölcsi eszme vagy tan példázó előadására szolgál. Így péld. *Varsányi György* Xerxes-krónikája (ír. 1561) egyedül a szerencse mulandóságának példázására, *Bogáti Fazekas Miklós* apró történetei a női erények ajánlására használtattak fel, stb.

Teljes sora ez irodalomnak a M. Költészet Tört. I. kötetében

A számos önálló *Kiadásokon* kívül két gyűjtemény van, melyekben a bibliai költemények nagy része bennfoglaltatik: t. i. a magyar akadémia esonka ügynevezeti Hoffgreff-gyűjteménye (a XVI századból), a Bornemisza Péter énekes könyvének (Detrekő 1582) harmadik része.

25. §. Tanköltészet.

A vallásos és erkölcsi históriák természetes átmenetet képeznek a *tanköltészet*hez.

I. Ide tartoznak először is némely nagyobb-kisebb sajátképi *tanköltemények*, melyek közül a «Mennyország és Gyöngyszedő» egy *névtelentől* az allegorikai szép feltalálásnál s az eléggé választékos előadásnál fogva még legtöbb érdemmel bír; míg másfelül *Molius Péter* közel kétezer versből álló tankölteménye: «Az egy igaz istenről» tartalmilag becses ugyan, egy valódi tudós vitairat az unitáriusok ellen; de éppen ezért nem költői mű.

II. *A feddő költemények* sem emelkednek költői becsre, de több ide tartozó versírónak az igaz és jó iránti lelkesültsége nem ritkán melegítő, sőt megindító hatást gyakorol. Ilyen mindenek előtt *Farkas András* éneke «A zsidó és magyar nemzetről» (1538), mely, noha deák címe szerint «krónika» volna, éppen nem históriai ének, mert a két nép történeti fő mozzanatainak párhuzamos előadása csak a költő feddései és intészeinek szolgál kiinduló pontul; s míg egyfelül a kor állapotjai rajzolásával érdekel, naivságával és bensőségével megindít. Ilyen *Petki János* Silius Italicus után készített derék műve is: «Az Virtus és Voluptásnak vetekedések» (ír. 1608), mely a férfierények magasztosságát dicsőítvén, mindennemű, a kort lealázó vétkeket erélye-

sen korhol, s nemestársait inti: felelnének meg nemzet és hazá iránti kötelességeiknek. A tiszta feddély formájának képviselője *Horvát András* tályai pap v. mester (virágz. 1542—49), ki némely darabjaiban, mint mások is többen, a római egyházat tanilag is, gúnynyal is megtámadja, de többekben a hatalmaskodó főembereket, s kivált az igazságot nem oltalmazó, hanem tapodó, önző bírakat nemes bátorsággal ostorozza. Ilyek: Az fejedelemségről, A fősvénségről, Átok stb. Mások az asszonyok erkölceit veszik gúnyoraik tárgyaúl. Egészben a feddő irodalomtól, melynek nem kevés darabja csak kéziratban forgott, amennyiben forrása nem a vallási türelmetlenségben keresendő, az erkölcsi becset meg nem tagadhatni, erkölcsrajzi tekintetben pedig, mint korfestő, teljes figyelmünkre méltó.

— (Farkas András *V. éneke az Irod. Olv.* 32. száma alatt látható).

III. Végre az *apológ*, vagyis aesopusi mese, két jeles művelőt talált: *Pesti Gábort* 1536-ban és *Heltai Gáspárt* 1566-ban. Mindkettő az anyagot az európai nagy mesetőkéből kölcsönözte, sőt fordította; mindkettő prózában dolgozott, csak a «tanuságot» vetette Pesti versben, még pedig kevés kivétellel terzinákban, a mesék után: még is irány, tárgyalás és előadásban nagy a kettő közti különbség. *Pesti* általános erkölcsi igazságokat megérzékítő fabuláit Aesop, Anian, Rimiciusból fordítja, szabadon, de a régiek egyszerű, kevésszavú, naiv módja szerint, s ódon nyelven; *Heltai* új írókból merít, fejlettebb társadalmi viszonyokra céloz, bőven viszi ki témáit, melyek gyakran egész állatbeszélyekké, s affabulátióit («az erkölcsi tanulságokat»), melyek néha egész kis értekezésekké bővülnek ki, mik gyakran hazai állapotokra, néha bizonyos személyekre is, vonatkoznak, határozott politikai és hitvallási színezettel; nyelve újszerű és népies: mindkettő mint nyelvmű, az utóbbi egyszersmind erkölcs-történetileg valóságos emlék.

— (*Pestiből* és *Heltaiból* mutatványok az *Irod. Olv.* I. köt. 33—40. számai alatt láthatók).

Az első helyt említett tanköltemény kiadatlan; a Lugossy-códexben foglaltatik, cím helyett ily felirattal: «Christus comparat regnum coelorum

negotiatori quaerenti margaritas.« — *Méliusé* Debr. 1570. — *Farkas András*: «Cronica de introductione scyttarum in Vngariam et Judeorum de Aegypto» hely s évj. nélk. de hihetőleg Krakó 1538 (lappang; másolata Cornides gyűjt.). Újabban a Hoffgreff és Bornemisza gyűjt., a kassai Minerva 1830-iki folyamában, s a M. Nyelv s Irod. Irod. Kézik. I. k. — *Petki János*: Kolosv. 1610. — *Horvát Andrásról* l. szinte a Kézikönyv. I. köt. — *Pesti Gábor*: Aesopi Phrygis fabulae. Bécs 1536. újra: «Magyar Prózairók a XVI. és XVII. századból» című gyűjteményem I. kötetében (Pest 1858). — *Heltai Gáspár*: Száz fabula, melyeket Aesopusból és egyebünnen egybe gyűtettt és öszvezőz-zett, a fabuláknak értelmével H. G. Kolosv. 1566. másodsor Németség. 1596. (újra sajtó alatt az imént id. gyűjt. még meg nem jelent II. kötetéb.).

26. §. Lyrai költészet.

A lyrai vagy érzelmeköltészet nálunk irodalmilag először is az egyház szolgálatában jelenik meg, tehát templomi használatra (egyházi ének, «dicséretek»); de úgy is mint a kebel vallásos érzéseinek kifejezője (vallásos énekek); jóval későbbben, s ez időszakban még igen gyéren, talált a világi ének is mívelőt.

Az *egyházi énekköltés* nem csak a katolikusoknál, hanem a protestánsoknál is, közvetlenül a római breviáriumból indult ki, később, ezeknél, egyenesen a zsoltárköltészetből. A római egyház e században régi énekkészletével s azt tartalmazó írott könyvekkel élt; az időről időre készült újabb másolások változásai a nyelvre szorítottak: új ének csak kevés járult a régiebbekhez. A protestánsok énekköltését jókorán az első magyar reformátorok már 1530 óta, kezdték meg, különösen Batizi András, Dévai Mátyás, Rádai Balázs; legtevékenyebbek azonban *Székely István* és *Kálmáncsehi Márton* voltak, kik közül amaz «A keresztyén eklklézsiának régi deák Hymnusainak magyarázatjával» azaz fordításával vetette meg 1538 annak tulajdonképi alapját, ennek «Reggeli énekeit a Psalmusokkal egyetemben» pedig Újfalvi Imre 1602-ben még ismerte; de mindkettő maig lappang, vagy elveszett. Követte ezeket mintegy ötven nevezett énekszerző, többnyire költői hivatás nélkül, csak felekezetök és községeik szükségét tartva szem előtt. Ez énekek tartalma majd dogmai, a hitágazatok terjesztésére; majd buzgalmi, t. i. könyörgések az év nagyobb ünnepeire s a vallásos élet különféle momentumaira

alkalmazva ; jellemzik azokat mély vallásos meggyőződés, bensőséges odaadás ; a kifejezés csínjára s a vers hangzására nézve azonban pongyolábban jelennek meg a régi katolikus himnuszoknál is. Alig van e sok énekszerző közt, ki határozott felsőbbséget fejtene ki társai felett : az egyenlő míveltségi fok t. i. egyformává tette ez összes költészetet, egyes darabok azonban, vagy inkább ilyenek egyes helyei, találtak a többiek felett kitűnők.

— (*Székelytől* egy ének az *Irod. Olv* I. köt. a 41. sz. alatt).

Énekeskönyvek a XVI. században : Újfalvi szerint a legrégebb volna Gálszécsi Istváné, kiadva Krakóban 1536. s ajánlva Perényi Péternek ; én azonban tévedést gyanítok, t. i. *Székelyét*, melyet nem idéz, tulajdoníthatta Gálszécsinek, akiét úgy látszik Bod ismerte, s mely e szerint csakugyan Perényi Péternek ajánlva és Krakóban, de 1538-ban jelent meg. *Székelytől* különben is bírnak egyh. énekeket, Gálszécsitől nem. — *Huszár Gálé* előszőr, Debr. 1560 másodszer u. o. 1570—76. közt jött ki (emennek akadémiai példánya csonka, és címe nincs). — Egy *Névtelené* Debr. 1579. — *Bornemisza Péteré* Detrekő 1582. — *Beythe Istváné* (virágz. 1582—84), kinek kótás énekes könyvét Molnár Albert ismerte, de melynek fennmaradt példánya csonka levén, helyét és évét nem tudhatom. — Ismét egy névtelen *debreceni* 1590 ; majd egy névtelen *bártfai* 1593. — *Gönci Györgyé* Debr. 1592. s utóbb számtalanszor. — *Újfalvi* kezesztyén énekei, egy nevezetes irodalomtörténeti előszóval, Debr. 1602. — *Újfalvi* : Halott-temetéskorra való énekek Debr. 1598, 1602., 1606, s még sokszor. — *Heltai* és Dávid Ferenc (?) *unitárius* énekeskönyvöknek fennmaradt egyetlen péld. Kolos. 1574. v. 75 jött ki.

E hivatalos, e gyakorlati irányú költészetnél magasabban áll az *önálló lyra*, mely nem a község érzésének igyekezett tartalmat irányt és szavakat adni ; hanem általa istenes gondolatokkal eltölt férfiak saját keblök szükségéinek tevének eleget. A század szenvedései, a belháborúság által okozott nyomor, a vallási és politikai üldözések gerjeszték e vallásos hangulatot, s annak költészetét nyomasztó bú s a bűn tudata jellemzik, mely miatt a köz bajokban isten ostorát ismert fel a jámbor érzés. E mystikus iránynak fő képviselője, és egyszersmird a *világi dalnak* is az irodalomban megkezdője, báró *Balassa Bálint* volt, kinek énekeit és dalait képes költői nyelv, tömöntség, s a versek dallamos lebegése bélyegzi. Különösen meghatók hazafiúi énekei, melyekben a hazahanyatló ügyét siratja, míg másokban a szép természet s a vitézi élet szeretete derült, tüzes röpdősést veszen. Virágénekei 1874 aug. 21-én kerültek elé a radványi könyvtárból. Balassának

köszöni a magyar lyra első technikai reformját, mert ő — amit Batizi csak félve mert megkísérteni — az uralkodó hosszú sorú, négyes és hármas stróphák mellett különböző alkatú, rövid sorú, váltva visszaforduló rímű versszakokat hozott be, s így Szenci Molnár Albertet, ki e reformot nem csak tetteleg, hanem tanilag is sürgette, és Rimay Jánost, példaadólag megelőzte.

— (Példák *Balassától* az *Irod. Olv.* I. köt. 42—43. számai alatt).

— *B. Balassa Bálint*, született 1551-ben; katonai és egyszersmind tudományos nevelést is nyert, s a II. János választott király udvarában mint apród kezdte pályáját. Már ekkor gyakorolta magát az irodalmi dolgoztatásban, s Bock Mihály német munkácskáját «Beteg lelkeknek való Füves Kertecskéjét» lefordítván, azt (Krakó 1572) ki is adta. Ez évben amnestiált atyja János zólyomi főispánnal a pozsonyi országgyűlésen jelen levén, a Rudolf ifjabb király koronáztatása ünnepélyén egy mesterséges juhásztánczal csodálkozásra ragadta a fejedelmi nézőket. Hadi pályáját 1575 Erdélyben kezdte Miksa kir. hadainál Békesi Gáspár érdekében; de megsebesülve, Bátori István fejedelem hadai által fogolylyá tétetett. A fejedelemtől szabadon bocsáttatván, Magyarországon a törökök ellen hadakozott. 1584 Dobó Istvánnak, az egi hősnék, leányát Krisztinát vette el, minek folytán örökségi pörbe s egyéb bajokba keveredett süvével Dobó Ferenczel, melyek után, 1589-ben ki is bújosott a hazából (hová? nem tudjuk; mert egyik dalában az «Oceanus mellett» kifejezés nagyon határozatlan). Csak 1594-ben találjuk ismét honn, hol Esztergam ostromában Pálfi mellett dicsón elesett, máj. 20. Verseit Nadányi János adta ki (ennek négy első kiadása elveszett; Fáber Mihályéból 1676 óta 1808-ig tizennyolcat ismerünk). Összes költeményei az újon felfedezettekkel együtt megjelentek 1878-ban, kiadva a Történelmi Társulat által.

27. §. Drámai költészet.

A drámai költészet e században is folytattatott, leginkább *vándor színészek* által, de annyiban az elébbi időszakétól (15. §.) különbözőleg, hogy az egyszerű, részben rögtönzött mysterium mellé most nagyobb kiterjedésű és mesterségesen tagolt darabok léptek. Ezek, mint a szomszéd Németországban, a kornak hol

egyházi, hol politikai állapotaira vonatkoztak, azokat gúnynyal és sóval ostromolva. Első nemét ez actióknak *Sztárai Mihály* pap indította meg, kitől nem rég merült fel egy színjáték töredéke, melynek tárgya «A papok házassága» (1550), egy más, teljes darab: «Az igaz papság tüköre» öt «actusban» s egy prólóggal (1559), prózában. Az elsőben a coelibátus és a papi házasság kérdését hozza színpadra, a másodikban ki igyekszik mutatni, milyen az igazi pap; s nézeteit nem ugyan valamely érdekes mesében testesíti meg, de nem hiányzik nála némi belső cselekvény, amennyiben van drámai haladás a személyek gondolkozásában, elhatározásaikban; e mellett dialógja élénk és jellemző, hómora nyers ugyan és darabos, de az egészséges népi hang, a népnyelv eredeti fordulatai, s főleg az erkölestörténeti alap, melyen valóságos életképek nyújtatnak, *Sztárai* e fennmaradt színműveit a kor becsesebb maradványai közé sorozzák. — Egy más becses maradványa e korbéli színiköltészetünknek amaz ismeretes névtelen «Komédia *Balassi Menyhárt* árultatásáról (árulásáról), melylyel elszakada az magyarországi II. választott János királytól» öt részben (actusban), mely szinte nem valamely fontos cselekvényt alakít, hanem inkább ama hatalmas hős, de egyszersmind a kor egyik legszemtelenebb pártosa *Balassa Menyhárt* jellemét festi, erős vonásokban, drasztikus gúnynyal; s ha drámai cselekvény és belső fejlődés e darabban sincs, a dialóg elevensége és azon idő társalkodási nyelvét visszatükröző életszerűsége itt is örvendetesen lep meg. — Hihető, hogy valamint másutt azon korban, úgy nálunk is ily gúnnyjátékok meglehetősen divatoztak; de csak előadásra, nem olvasmányúl készülvén, ki nem nyomattak: e politikai darabnak fennmaradását is csak *Karádi Pál* gondosságának köszönhetjük.

Más nemét az e korbéli színműveknek az úgynevezett *moralitások*, vagyis erkölesi irányú allegorikai darabok tették, melyeknek egy maradványa a XVII. és XVIII. században annyiszor nyomtatott «*Komiko-tragédia*», versben és négy szakaszban, melyek mindenike más-más példában azonegy erkölesi eszmét vezet

a hallgatók elibe, t. i. hogy a bűnt büntetés követi, s így tulajdonkép négy, hasonlirányú, darabot képez. Az ily darabok előadói nálunk is, mint Németországban, hihetőleg inkább vándor hegedősök mint színészek voltak, mert az előadás, hogy érdekeljen, nem annyira tagjáratatást, mint értelmes recitációt és éneket kívánt.

Végre a németföldről jött át hozzánk ez időszakban már a *tanodai dráma* is, tanítók által mívelve, és sátoros ünnepeken vagy közvizsgálatok alkalmával tanulók által előadva. Két maradvány teszen ennek virágzásáról tanuságot, egyik: *Bornemisza Péter Elektrája* prózában, mely Sophokles után szabadon «keresztyéneknek erköcsöknek jobbításokra például, szépen játéknak módja szerint rendeltetett» (1558); a másik *Szegedi Lőrinc Theophaniája*, «azaz Isteni megjelenés... a mi első atyáinknak állapotjáról, és az emberi tisztéknek rendeléséről» (1575), szinte prózában, s tanító iránynyal, t. i. annak feltüntetésére, mikép engedelmes gyermekek jutalmat, rosszak büntetést várhatnak istentől. Hihető, hogy a század divata több ilyeket szült: nyomtatva azonban csak e két darab maradt fenn.

Kiadások: Sztárai töredéke Krakó (Kolosv.) 1550. Az Igaz Papság Tiköre: M.-Óvár 1559. v. 60. A kettőt ismertetve, az elsőt le is nyomtatva l. nálam: Adalékok a régibb magyar Irodalom Történetéhez, Pest 1869. — Balassi Menyhárt stb. Abrugybánya 1596, újra Kézikönyvem I. köt. — «Komiko-Tragédia, négy szakaszokból álló, rész szerént vig, rész szerént szomorú história.» évj. nélk. (XVII. száz.), sokszor újra a XVIII. száz. — *Bornemisza Elektrája* (nem «Klytaemnestra»), egykor Bessenyei Györgvé, ki belőle Holmiában 1779 egy töredéket közöl, s kinek, úgy látszik, példányáról írta le Kapronczay Ádám a címet Benkőhöz 1778 írt levelében. Most lapang. — *Szegedi Lőrinc*: Debr. 1575. (expositióját l. A M. Költészet Tört. I.).

28. §. Történetírás.

Magyar nyelven történetírásunk csak a XVI. században szólalt meg. Először is többen koruk történeteit írták le; hol össze nem függő évjegyzetek, tehát *krónika* alakjában, hol egyes nevezetesb eseményeket *emlékiratul* kerekítvén ki. Az első köztöl felemlítésre méltók: *Verancsics Antal* esztergami érsek (+ 1573),

kinek évjegyzetei különösen az 1541. év országos történetét részletesben tárgyalják; b. *Forgács Simon*, a század híres bajnoka (+ 1598), ki testvére Ferenc Commentárjaihoz bő jegyzeteket írt; *Balogh Ferenc* naplóíró (1576); *Borsos Sebestyén* marosvásárhelyi polgár (+ 1584); *Szamosközi István*, a deák Pentások szerzője; *Illésházi István* nádor (+ 1609); *Homonnai Bálint*, Bocskai hadvezére; és *Wathay Ferenc* (1605): mindezeknek korjegyzetei és naplói nagy becsű történeti kútfők, de mint csupa nyers anyag irodalmi becsre nem emelkedtek.

Feljebb állanak egészben véve az *emlékiratok* szerzői, kiknek némelyikénél már a történeti tények belső rendezése és összefüggesztése is találtatik, s így némi alakításra törekvés; tartalmi nagy becsök mellett azonban, formai tekintetben mégis csak gyenge kísérletek. A legrégebb ismeretes ily emlékirók: *Nagy Máté*, egy nagy eszű és vitézségű közhajdú, Esztergannak, midőn azt várnagya Orbóci András gyáván elhagyta, győzelmes megvédője (1526), ki a mohácsi veszedelmet írta le, melyből szerencsésen megmenekült; s egy *Budai Névtelen* (1530 ut.), ki a mohácsi ütközet után közvetlenül történt budai dolgokat jegyezte fel. Ide tartoznak: *Zay Ferenc*, Verancsics konstantinápolyi követtársának s felsőmagyarországi főkapitánynak (+ 1570) emlékiratai «Landorfeirvár elveszéséről» 1521-ben, a legjelesb magyar történeti mű e században, Musztafa összeesküvéséről atyja Szulimán ellen 1531-ben, a Szapolyai János nikápolyi színlelt hadjáratáról; továbbá *Mindszenti Gábor* János király komornikának gyönyörű emlékirata János kir. utolsó dolgairól 1540-ben; *Bornemisza Tamás* budai polgáré Buda veszéséről 1541-ben; *Bánffy Gergelyé* II. János királynak török császárhoz meneteléről 1566; *Gyulaffi Lestáré* Bátori Zsigmond fejedelem történetéről, kinek tanácsosa volt stb. Mindezek kéziratban maradván, nagyobb részek csak a legújabb időben hozatott napfényre.

Annival közönségesebben terjedt el sajtó útján, s hatott az összes magyar olvasó világra két író munkája, kik közül az első *Székely István* gönci református pap *Világkrónikát* adott

1559-ben, erős protestáns színezettel, bele szövéen a magyar történeteket is; a második, *Heltai Gáspár*, Bonfin deák *Históriája* után elég bő *Magyar Krónikát* irt, a mohácsi veszedelemig folytatva azt, s helyenként a hagyományból és egykorúak tudósításából pótolva. Halála, mely a munka nyomtatása közben lepte meg (1575), gátolta a második rész megírásában, mely a Mohács utáni fél század dolgait fogta előadni. Mindkét munka időszakalkotó, mert Székelyé egy soha Magyarországon nem mívelt tudományt tárt fel a magyar olvasók előtt; Heltaié pedig addig szinte ismeretlen terjedelemben tette a magyar történelmet akkori színvonalán, s értelmes megválasztással, a nemzet közkincsévé. E mellett különösen Heltai, helyenként hibás nyelve dacára, egészben jó prózát ír, s bár a bibliai nyelv befolyását le nem tudja vala rázni, egyszerű, nyugott előadásával egy nemét a szépségnek is feltüntette.

Kiadások: *Nagy Máté* emlékirata kivonva és fordítva Pécsi Ibrahim török történetkönyvében maradt fenn; innen németre fordította Hammer az Archiv. f. Gesch. 1827-ki. I. köt. 77. s köv. II. — A *Budai Névtelen* maradványát az akadémia eredetiből Véghelyi Dezső adta a Győri Füzetek II. köt. 166. s köv. II. — *Verancsics, Zay Ferenc, Bornemisza*, Szalay Lászlónál jelent meg az akadémiai Monumenták II. oszt. III. köt. — *Borsos Seb.* Memoriáléja gr. Mikó Imréné: Erdélyi Tört. Adatok I. k. — *Szamosközi és Gyulaffi* a Monum. ígértettek. — *Illésházi*, Kazinczy Gábertől a Monum, II. oszt. VII. k. — *Homonnai*, Naményi Istvántól: Tudománytár, új foly. V. köt. — *Wathay*, Ponori Thewrewktől Pozs. 1838. — *Mindszenti és Bánffi Gergely*: gr. Kemény Józ. és Kovács Istv. Erd. Tört. Tára I. k. — *Székely István*: *Chrónika* ez Világnak jeles dolgairól. Krakó 1559, ebből magyar krónikája kivonva Toldynál: XVI. századbeli M. Történetírók I. k. — *Heltai*: *Krónika* a Magyaroknak dolgairól, Kolosv. 1575. Újra 2 köt. Győr 1796. Ismét Toldy Történetírói I. k. 1854.

— (Példák *Zay, Mindszenti, Székely* és *Heltaiból* l. az *Irod. Olv. I.* köt. 45—50. számok alatt).

— *Székely István* Bencédről Udvarhelyszékből származott 1529 nyári félévében a krakói egyetemenél a magyar társoda albumába írta be magát; később a reformációhoz csatlakozván, szikszai, utóbb lisztkai iskolatanító, végre gönci predikátor lett, s 1538 olta nem csekély irodalmi munkásságot fejtett ki új felekezete érdekében. Munkái a következők: A keresztyénségnek fundamentomáról való Tanuság. Krakó 1538. újra u. o. 1544, előre bocsátva az abcét; A keresztyén eklklzsiának régi deák Hymnusainak magyarátja, u. o. 1538. A hit fundamentomáról,

bővebb dolgozat u. o. 1546; Szent Dávid Zsoltári zsidóból u. o. 1548; Cisio János, azaz Kalendárium, mely az ünnepek napjainak első tagjait a hónapok rende szerint előadja, u. o. 1538; Kalendárium magyar nyelven (örökös), u. o. 1538. — Lefordította Székely az egész Ótestamentomot is zsidóból, de az meg nem jelent, hihetőleg mert Zsoltárainak rabilag szoros, és így magyarázatai dacára homályos, fordítása nem talált helyben-gyáást.

— *Heltai Gáspár* legbuzgóbb művelője és terjesztője volt egy új magyar irodalomnak e században. Eredetére nézve szász, a magyar nyelvet, mint látszik a székelyek közt, annyira birtokába ejtette, hogy letudva némely nyelvtani s néha szórendi hibáit, melyektől megtisztulni nem bírt, gyökeres magyarsággal élt, s a nyelvnek sok saját szép fordulatait s népi kifejezéseit, közmondásokat és példabeszédeket fentartott. Theologiai képzettségét a wittenbergi egyetemen nyerte, hol 1543-tól 45-ig végezővén tanulmányait, Kolosvárt az evangélikus község papja lett, s ez állásában oly kedvségre tett szert, hogy 1557-ben a brassaiak által a megholt híres Wágner helyébe lelkipásztorságra meghívatott. Ő azonban nemcsak e meghívást nem fogadta el, hanem kolosvári papságáról is lemondott, megelégedve a gyülekezete által neki meghagyott esperesti (seniori) címmel, hogy, mint ugyan nekem látszik, minden hivatalos kötelekektől függetlenül, egész idejét és gondját az irodalom előmozdítására fordíthassa. T. i. már 1550-ben állított volt nyomdát Kolosvárott, melyben a következő évben factorát Hoffgreff Györgyöt társul fogadta; de kitől hat évi ízetlenség után elválván, erélyesben láthatott feltételeihez. Gondjainak főbbike az új egyház szükségéinek pótlása volt, s e téren adta jeleit fogékony elméje nagy ingatagságának, mert elfogadván eleinte a Luther tanát, 1558-tól fogva Dávid Ferenc után Calvin értelméhez tért, 1569-ben pedig ugyanezt követve szentháromságtagadóvá lett. — *Vallásbeli és keresztyén-erkölcsi munkái*: A keresztyéni tudománynak revideden való Summája (1550); Evangéliomok és Epistolák (első kiad. 1551 v. 52; második 1570—75 közt); Részegség ellen való könyvecske (1552); Vigasztaló könyvecske, keresztyén intéssel miképpen kelljen az embernek készülni keresztyén és bódog e világból való kimúlásához (1553); Agenda (első kiadása elveszett, második bővebb 1559); Zsoltár (1560); Hispániai Vadászság (a spanyol inquisitióról; 1569); Könyörgések (1570—75 közt); Énekeskönyv, úgy látszik Dávid Ferencel (Kol. év. n.); fő munkája

azonban e téren *biblia fordítása*, melyet több társaival eredetiből adott öt kötetben (1551—62). De más mezőkön is buzgólkodott ő: a *törvényes irodalomban* adta Verbőci Hármaskönyvét m. fordításban (1571); a *történelemben* fent említett Krónikáját (1575), bibliája után a legfontosbat munkái közt; a *nyelvészetben*: egy tropológiát magyarítással (1562); a *szépirodalomban* egy Fabulák könyvét (1566; második kiad. Németújv. 1596); és számos históriás énekek egyes kiadásain kívül azoknak egy gyűjteményét, a híres «Cancionálét» (1574), sőt, úgy látszik, Fortunátus, Salamon és Markalf, a Bánkai Nagy-féle Hunyadi-krónika első éneke is neki tulajdonítandók. Néhány német munkán kívül, melyeket kétségkívül csak német gyülekezete tekintetéből írt 1551 és 52-ben, s egy pár deákon kívül, melyeket egyházi állása követelt tőle így, még a Ritus explorandae veritatis (1550) és Bonfin kiadatlan részei (Historia Matthiae RH. 1565) kiadásával tett történelmi irodalmunknak nagy szolgálatot. A halál 1575-ben, a Krónika nyomtatása közben, érte utól. Benne még ellenkezői is a kiterjedt tudományt és szelid nemes kedélyt tisztelték, az utókor pedig az új irodalom egyik legszerencsésebb előmozdítóját hálasán emlegeti.

29. §. Törvénytudományi irodalom kezdete.

A *törvénytudomány* terén magyar nyelven ez időben még nem történt semmi. De az olvasni tudás és műveltség terjedésével beállott a törvények és törvényes rendeletek nagyobb körökben ismertetésének szüksége is; széltiben lefordították a családok régi deák *okmányaikat*; azonban a törvényes magyar műnyelv alapját *Veres Balázs* Bihar vármegye jegyzője vetette meg Verbőci Hármaskönyve s a törvények kivonatos fordításával (1565), melyet *Heltai* átjavítva újra adott 1571, *Laskai János* gyulafejevári káptalani requisitor pedig 1589 óta teljes és jobb fordításával végleg kiszorított. Egyidőleg, sőt már 1556-tól kezdve az ausztriai uralom kezdeteig folyvást magyar nyelven adatván ki a *törvények* Erdélyben, s a köz ügyek írva is legtöbbszörre magyar nyelven tárgyalatván, a nyelv sok oldalú gyarapodást vett ugyan, de tisztaság és csín tekintetében, e téren ugyan, valóságos hanyatlásnak indult.

Kiadások. Veres Balázs: Magyar Decretum . . . kit Weres Balázs . . . a Werbewczy István Decretomából . . . magyarra fordított. Debr. 1565. — Heltai: Decretum Tripartitum, azaz M. és Erdélyország törvénykönyve. Kolosv. 1571. — Laskai: Kol. 1589. — XVI. századbeli magyar törvénysszövegek az «Approbatae et Compilatae Constitutiones» kiadásaiban, és gr. Kemény József és gr. Mikó Imre idézett gyűjteményeik valamennyi kötetiben találtak.

30. §. A nyelvészeti irodalom zengéi. — Régi classicusok fordításai.

Decsi János **tanítétele** szerint Cesinge János pécsi püspök írt vala még a XV. században magyar nyelvtant, mely azonban Decsi korában (1598) már elveszettnek tartatott. A XVI. században a hitújítás hívei általánosan tanították elemi iskoláikban a magyar olvasást; s e végre, valamint azon időben külföldön, úgy nálunk is, az olvasás s a hit elemei együtt szoktak lenni. Így Székely István «Keresztyénség fundamentomit» (1538) ábécés tábla előzte meg; így Jankowich szerint *Gálszécsi Istvánét* is (1538); így *Dévai Mátyásnak* egykorúlag, ú. m. először 1538 vagy 39-ben megjelent «*Orthographia Vngaricája*» egyszersmind a hit elemeit foglalta magában; így *Bornemisza Péter* «Négyes könyvecskéjében» is (1577) elül áll «*A magyar írás-olvasásnak módja.*» Ezek közül csak Dévainál találunk néhány helyesírási szabályt meghatározva, s egypár helyesírási észrevételt. De tanítottak, hihetőleg a deák iskolákban is már, némi magyar nyelvtani szabályok is, mint erről *Erdősi János* tesz tanuságot*; de tudunkra első ez maga volt, ki, mint a Nádasdi Tamás által Sárvár-Újszigeten állított iskola tanítója, növendékei számára egy tankönyvet írt még 1536-ban, mely azonban csak három évvel utóbb jelent meg. Ez a «*Grammatica hungaro-latina*» párhuza-

* «Ex his . . . facile datur intelligi, tota via, totoque coelo errare illos, qui nil putant inter patriae nostrae et latinae linguae constructionem differre; quique in interpretando genus omne orationis ad latinae linguae loquendi formam exigunt. Quamvis in quibusdam loquendi formulis communis cum illis, tamen pars ea non est centesima pro his, quibus ab illis variamus. Id verum esse intelliget, quisquis ad linguarum proprietates diligenter respiciet . . . Verum, quotusquis que est, qui id praestet? stb. L. Corp. Gramm. I. 32. Vagy a fordítókról volna itt szó?

mosan a latin és magyar nyelv főbb szabályait adja elő; gyakran hasonlító észrevételeket teszen a magyar s a héber, görög és latin nyelvek közt, s mély tekinteteket vet a magyarnak sajátosság szerkezetébe, melynek a más európai nyelvektől megkülönböztetésére ismételve int. Meglepő, hogy a nevek birtok- s az igék személyragainak névmási eredetét, majd (1541) a magyar nyelv időmértéü természetét, oly korán felismerte már, aminthogy distichonaiban példákat is mutatott fel e schema kezelésére. Meg volt tehát indítva Erdősi által a magyar nyelv *vizsgálat*; utódot azonban ez időszakban még nem nyert.

Annál kielégítőbb volt a *szótári* munkásság. Az első lépés dicsősége *Pesti Gáboré*, ki a Nürnbergben 1531-ben megjelent «*Vocabularius utilissimus quinque linguarum*» című munka után adta 1538-ban a maga hat nyelvű szótárát, mely nem betürendben, hanem 64 tárgycsoport szerint adja a latin szóknak megfelelő olasz, francia, cseh, magyar és német szókat mindannyi hátsábon, nyelvtani és értelmezési minden magyarázatok és példák nélkül. Bármily tökéletlen e faja a szótáraknak, azon időben e «nomenclatúrai, vocabuláriusi» forma szokásos volt; s *Pesti* dolgozata közkedvességre tett szert, úgy hogy harminc év alatt négy kiadást ért. Őt *Szikszai Fabricius Balázs (Vazul)* szintazon úton követte, nagyobb tekintettel a tudományok és mesterségek műszavaira, mint a köz életre. Akadályúl szolgálván *Patakon*, hol *Fabricius* tanárkodott, növendékeire nézve *Pesti* szótára használatában a német betű, melylyel az egész nyomtatva volt, önmaga látott egy új szótár szerkesztéséhez 1574-ben, mely számtalan példányban leírva terjedt el a tanulók közt, míg jóval halála után azt *Pesti Gáspár* kétszer is egymás után, majd *Újfalvi Imre* javítva és bővitve újra kiadták. Ezen *Nomenclatúra*, vagy mint *Újfalvi* helyesen nevezte magyarul «*Neveskönyv*», a deák szókat 82 csoportra osztva, s a bővebbekben némi betürendet is követve, hol egyszerűen magyar szóval, hol rövid magyarázattal adja vissza.

E tárgyrendű, s legnagyobb részben csak névszókra kiter-

jedő, igen hiányos szótárak után óriási lépés volt e mezőn azon *Névtelené*, ki *Calepinus* deák nagy szótárában a magyar részt dolgozta (1590). E betürendes gazdag szótár a kor divatos egész magyar szókinését felölelte, amennyiben az oly tökéletlen előzmények után lehető volt, s a nyelv kiterjedt ismerete mellett az értelem szabatos meghatározásában lelkismeretes gondot tanúsított. Őt követte *Verancsics Fauszt* csanádi püspök ötnyelvű betürendes kis szótárával (1595), mely minden beszédrészekre ugyan, de öszvesen csak 5400 szóra terjed ki. Érdekes a dalmát-magyar szók külön összeállítása, mint első kísérlete az ily szóhasonlításoknak, hol azonban a szerzőt dalmát rokonszenve gyakran eltévesztette. Belé mentek a magyar szók *Megiser* polyglott szótárába is 1603, s befejezi a sort *Loderecker Péter* hétnyelvű szókönyve 1605-ben, melynek magyarja Verancsicsból van véve. Ide tartozik még *Erdősi Jánosnak* Új Testamentoma végéhez vetett értelmező táraeskája a *biblia szóknak* (1541); továbbá a cicerói ál-synonymikon *Heltai*-féle kiadása, melyhez magyar és német tolmácsolatok is járultak; s végre *Beythe István* fűvészeti szótárkája.

Becses maradványa a XVI. századnak, a közlött szókinés tekintetében, az olasz polygraph *Baldi Bernardin Olasz-Magyar szótárkája* (1583), jellemezve, és először kiadva általam «Adalékaim» és «Új Adalékaim»-ban (1869—71).

A nép szellemének ismeretére, de egyszersmind a phraseologiára nézve oly fontos *közmondások és példabeszédek* is magokra vonták ez időszakban már több komoly férfiak figyelmét. *Heltai* azoknak derék ismerője, és Meséiben (úgy, ha tőle van, Salamon és Markalfjában is) szerencsés használója volt; mások, köztök Siklósi Miklós (a herceg-szóllősi zsinat jegyzője 1576), gyűjteni is kezdték; de első Baranyai *Decsi János* volt, ki 1588-ban ötezer számra menő görög-latin-magyar közmondást adott, t. i. Rotterdami Rézmáné- s másokéihoz megfelelő magyarokat vetve.

Kiadások. *Székely* id. munkájának első kiadása lappang ugyan; de a második (Krakó 1544) előtt meglévén az *Abe*, nem kételkedem, hogy ez az 1538-ki előtt is meg volt. — *Dévai* az «*Orthographica Vngarica*» munkájával tartozik ide: mikép azt már 1861-nek telén nyilván hirdettem a tanszékről, s Révész Imre úr, jeles tudományos egyedíratában Dévairól (Pest 1863), diadalmasan bebizonyította. Az első, elveszett, kiadás Révész igen hihető

véleménye szerint Újszigeten 1538 v. 39-ben jelent meg; a második, Krakó 1549; végén névjegyei is állanak: C. D. M. (azaz Csinálta Dévai Mátyás); a harmadik, Krakó 1559, a múlt században még megvolt a müncheni választófejedelmi könyvt. Új kiadások: Kazinczy M. Régiségeiben Pest 1808 (hibáktól hemzsege) és nálam: Corpus Grammaticorum Linguae Hungar. Veterum, Pest 1866. — *Bornemisza Péter*: Négy könyvecske a ker. hitnek tudományáról, Sempte 1577. — *Erdősi*: Grammatica Hungaro-latina in usum puerorum recens scripta Ioanne Sylvestro Pannonio autore. Neanesi 1539. (egyetlen fennmaradt példánya csonka, t. i. a II. könyv, mely a prosodiáról, a szófejtés és a szókötésről bővebben értekezett, hiányzik). Újra Kazinczy és Toldy id. gyűjteményeikben.

Pesti Gábor: Nomenclatura sex linguarum, latinae, ital., gall., bohem., ungaricae et germanicae. Per Gabr. Pannonium Peshinum. Bécs 1538, 1550, 1561, 1568. — *Szikszai Fabricius Vazul*: Nomenclatura, seu Dictionarium Latino-Vngaricum clariss. viri D. Basili Fabricii Szikzovii. Debrecen. 1592, ismét 1593, és Sárovar 1602; Újfalvi Imrétől pedig: 1597. és 1619. — *Calepinus Névtele*: Ambr. Calepini Diction. undecim linguarum . . . nunc primo polonicae, ungaricae atque anglicae dictiones adiectae. Basil. 1590. (Ffurt) 1594. Basil. 1598. 1605. 1616. Genf 1620. Basil. 1622. 1627. 1682. — *Verancsics Fauszt*: Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, lat., ital., germ., dalmaticae et ungaricae. Venetiis 1595. újra Ponori Thewrewk által Pozsony, 1834. — *Megiser Jeromos*: Thesaurus Polyglottus, vel Dictionarium multilingue. Frankf. 1603. — *Loderecker*: Diction. septem diversarum linguarum, videl. lat., ital., dalm., bohem., polon., germ. eth hungaricae, studio et opera P. Lodereckeri Prageni. Prága 1605. háránt 8r. — *Heltai*: M. Tullii Cic. ad Luc. Veturium Synonymorum Liber. Kolosv. 15... — *Beythe István*: Stirpium Nomenclator Pannonicus. Amstelod. 1584. (Clusius híres könyve mellett: Rariorum aliquot Stirpium per Pannoniam etc. observatarum. Antv. 1583), beigtatva Czvittingerbe is (az 52-66. ll.).

Decsi János: Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades quinque, ex Des. Erasmo, Hadriano Iunio, Io. Alex. Cogn. Gilberto et aliis optimis quibusque Paraemiographis excerptae, ac Vngaricis Poverbiis quoad eius fieri potuit, translatae, studio et opera Io. Decii. Bártfa 1588.

A régi *classicusok fordítása* is megkezdett e században. Csak némileg látszik ide tartozni *Laskai János* Aesopusa, mely Planudesből lesz fordítva, de melyről, miután nem láthattam, nem szólhatok. A hét görög böles, úgy Publius Syrus Velősmondásai, Cátó Erkölcsszabályai névtelenektől, néhány próba Horác Ódáiból és Sallustius munkái *Decsi Jánostól*, érdekes képét mutatják fel, amott az aphoristikus kifejezésmóddal, — itt a sajátosságos és elegáns tömörséggel küzdesnek, a hűségre törekvés mellett; s így egy új mozzanat bevitelét a nyelvbe. Egyébiránt Decsi prózája a század legszebbjeivel vetélkedik.

— (Mutatvány *Decsi Sallustjából* az *Irod. olv.* I. köt. 51. sz. alatt. Bö életrajza «Összegyűjtött Munkáim» I. kötetében).

Kiadások : Az erkölesírók 1591 óta, Cátó 1580 óta, azok Debr. és Szeben, ez Kolosv. s a XVIII. században még többször. Ujra M. Prózairóim I. köt. — *Decsi Sallustja* Szeben, 1596. — Az *Aesópus* életéről, erköleséről, minden földolgairól és haláláról való história, kit *Laskai János*, az debreceni mester, görögből és deákból magyar nyelvre fordított (első kiadása ismeretlen utánnymotát, Monyorókerék 1592, Szatmári Pap Mihály múlt századbeli jeles könyvészetünk bírta).

31. §. A szám- és természeti tudományok.

A természeti tudományok közül csak a *füvészet* mutatott egy kis lendületet. *Melius Péter* indította azt meg 1578 kiadott füvészkönyvével, s követte őt *Beythe András* 1595. kiadott «Fiveskönyvében.» Ezek a kor módja szerint a növények külső formája feltünőbb sajátosságai, hasznos és káros voltak előadására szorítkoznak tudományos rendszer nélkül, mint a külföldön is az idétt általában. Még *Frankovith Gergely* orvosdoctor, 1588-ban a betegek lelki és *testi* javára írt egy népszerű orvosi könyvet; *Balsarati János* pedig egyet a sebészetről, mely azonban nyomtatva nincs.

Becses növény névtári anyagot nyújt egy Névtelen is e században, Kuncze Leó pannonhalmi könyvtárnok közléséből kiadva «Új Adalékaim»-ban P. 1871.

Az *exact tudományok* még nem találtak művelőket. A számvetés *Gemma Phrysius* Arithmetikájának egy pár fordításával érte be (1577,82,91.)— A *naptárírást* *Bencédi Székely István* kezdte meg 1538. egyes örökös kalendáriummal; egyes évekre *Egyedüti Gergelynek* 1571 óta folytak naptárai, többnyire a krakaiak után készítve; őt *Péchy Lukács* 1579, *ifj. Heltai* 1580 óta, s mások követték. *Újfalvi Imrée* (1599) a debreceni dellőre volt kiszámítva. A csillagászati ismék hiányát azon időkben még az astrologiai babonák helyetteszik.

Kiadások. *Melius Péter* : Herbárium, az fáknak füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Kolosv. 1578. — *Beythe András* : Fiveskönyv, füveknek és fáknak nevékről, természetökről és hasznokról. Németújv. 1595. — *Frankovith Gergely* : Hasznos és fölötte szükséges könyv, az isten fiainak és ütet félő hiveknek lelki vigasztalásokra és testi épöletökre szerzetetött, melyben sok rendbéli betegségök ellen való orvosságok is be vannak írva. Monyorókerék 1588. számos illusztrációkkal.

Frisius Gemma Arithmetikája (Laskai Jánostól 1577) Debr. 1582, Kolosv. szinte 1582. újra ifj. Heltai Gáspártól Kolosv. 1591. — *Székely Estván*: Kalendárium magyar nyelven h. és é. n. (Krakó Szabó Károly szerint 1538 előtt). — *Egyedúti Gergely*: Kalendárium, az égnek forgásából megismert és elrendelt praktikáival . . . Cüreloviai Szaniszló Jacobeius mester szerint. Bécs 1571. stb. — Weszprémi látott egy krakai naptárt 1585-re *Váradon* nyomt. — *Újfalvi Imrée* 1599. «a debreceni délre van számlálva.» Debrecen.

II. Az első virágzás kora.

32. §. Vallási állapotok, s hittudományi irodalom.

A kor uralkodó szellemi iránya, a vallási, működött ez időszakban is: de a két egyház állása tetemesen megváltozott. Erdélyben a protestantismus, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György védszárnyaik alatt, folyton virágzott, s az eltérő felekezeteket, milyenek a szombatosok, az ismét mozgó davidisták, a magyarországi részekben felmerült puritánok valának, erőhatalommal vagy szigorú intézkedésekkel legyőzte; Magyarországon azonban *Pázmány Péter* esztergami érsek és *Esterházy Miklós* nádor, sikeres térítő munkásságok által, nagy számát a főuraknak ismét a római egyház részére nyervén meg, a katholicismus elég gyorsan fölibe került a protestantismusnak; minek folytán a szellemi fegyverrel irodalmi téren vívott harc is mind elkeseredettebbé vált, úgy, hogy egyik félt sem lehet a szent ügység s a tudományhoz méltatlan vadság vádjától felmenteni.

Megnyitotta ez időszakban a hitirodalmi vitákat *Pázmány Péter* legott a század első évében*, és számos kisebb munkákban hol támadólag, hol védőleg lépett fel Magyar István, Gyarmati Miklós, Alvinci, a wittenbergi Balduin, Pécsváradi Péter stb., valamint általában a protestánsok tanai ellen; fő munkája azonban, melyben az összes theológiát vitázólag, s az ellenfelekezetek irányában védve, tárgyalja, a híres «*Igazságra vezérlő Kalauz*»

*Egy mindeddig lappangó, s így váltig ismeretlen munkájával, melyre azonban ő maga 1601-ben, Zvonarovics Mihály pedig 1603-ban, de csak általánosságban hivatkoznak.

(1613), mindenre kiterjedő tudománynak, éles dialektikának, s páratlanul hathatós előadásnak bámulandó műve, melynek vér nélküli diadalma tisztább és sikeresb volt a Ferdinándok harminc éves háborújoknál, bár hetven éven át a legjobb protestáns emléket s azok tekintetreméltó tudományát, egy *Posaháziét, Komáromi-Csipkését, Ceglédiét, Tolnai Istvánét*, fásasztotta. Az ezután folytatott hittudományi harcok: Keresztúri Pál és Veresmarty Mihály apát (1638—41), Vásárhelyi Dániel jezsuita és Medgyesi Pál (1639—40), de főleg Sámbar Mátyás és Kiss Imre szinte jezsuiták, másfelül Matkó István és Posaházi János (1661—67) közt, egyenlőbb erővel s mindkét részről önfeladó gyűlölséggel viseltettek. Így Erdélyben a reformátusok az unitáriusok ellen, élökön a hatalmas és tudós *Geleji Katona István*.

Örvendetesb képet tüntet fel a *hitszónoklat* mezeje. *Szenci Molnár Albert* adta itt az első, nem ugyan eredeti, de a szónoki nyelvre nemesítőleg ható, munkát, a «*Postilla Sculteticát*» (1617), míg ugyanő a Calvin Institútiói fordításában (1624), nem ritkán nehézkes, sőt darabos: mégis a megelőzött korhoz képest rendkívüli lendületet adott a nyelvnek szabatoságban és csínban, sőt alkotólag hatott a philosophiai és theologiai műnyelvre; s ez időszakon át, egész Pápai Párizig, hitsorsosai közt a prózaírásban első rangját fentartotta. Utána a katolikusok közül *Káldi György* jezsuita adta ki predikációit (1631), ki Pázmány után legszabályosban és legtöbb numerussal kezelte a nyelvet, s különösen a tanító előadásban, elrendelés, világosság és nyugalom által valóban mintaszerű. Követte őt szentbeszédei kiadásával (1636) *Pázmány*, homályba borítva kevés, de derék előzőit, sőt mindmaig felül nem haladtatva magyar hitszónok által. Rendelkezésre minden oldalú tudás, a világ és emberi szív mély ismerete, gazdag képzelem s erős logika áll. Pázmány, főkép beszédei és Kalauza által, a magyar nyelvnek nem várt, előre nem láthatott kiképzést adott. Ő az irodalomban addig uralkodott dunántúli nyelvjárás felett a tisztait érvényesítette; a nyelvvel grammatikai szabatosággal élt, azt új kifejezések s a nép szájából vett szebb-

nél szebb és jelentős szólásformák- és közmondásokkal gazdagította, irányának pedig oly teljességet, kerekdedséget és bőséget mellett is oly hathatóságot kölesőnzött, hogy méltán egy új aera szerzőjének tekintetik, ki a régibb kort befejezte, s újat kezdett meg, mi által az értőktől «a magyar bíboros Ciceró» dísznevet vívta ki magának. Ő a mai könyvnyelv teremője; kevesen tudták ezt őutána mind maig annyi eredetiséggel és egyszersmind új színnel kezelni. Nagy-soká nem mert a katolikusok közül senki a hitszónoki irodalomban eléállani; s midőn félszázad múlva, *Illyés András* püspök azon fellépett (1696), már hitszónoklatunk, s általában prózánk, sülyedésének kiáltó jelét adta. Hangzottak a katolikus templomok szerte a két hazában egy, könnyűségéről s szaporaságáról híres szónoktól, *Csete István* jezsuitától (1611 beszéde maradt 35 kézirati kötetben): hogy e könnyűségével a műgond nem állott arányban, P. Gyalogi dicséretei dacára bízvást elhihetjük.

Annál több oldalú munkásság mutatkozott a protestánsok közt, kik közül, vagy tudomány, vagy előadás tekintetében, *Alvinci Péter* (1633—6), *Keresszegi István* (1640), *Geleji Katona István* (1645—9), *Keresztúri Pál* (1645—53) és *Komáromi Csipkés György* (1666) híresedtek el leginkább: mind tisztán dogmai, részint vitázó irányban. Az utolsó kettő tulajdonkép csak vázlatokat adott. Katona szónoki ügyessége dacára bőséggel fárasztott. Összesen értekezők inkább semmint szónokok. E névre csupán *Tofeus Mihály*, a vétkek rettenthetetlen ostora, méltó, ha erővel és tüzellel teljes erkölcsi beszédeiben (1683) a szerkezetre és kifejezésre több gondot fordít.

— (Példák *Pázmány Kalauza és Beszédeiből*, valamint *Szenci Molnár* *Institútióiból* l. az *Irod. Olv.* I. köt. az 52—54. számok alatt).

A bibliai irodalomban két munka hosszú időre mértékadóvá vált. A katolikusok közt *Káldi György* a vulgáta után fordította le az egész szentírást, az apokryph könyvekkel együtt; igen hihetőleg szem előtt tartva a XIV. századbeli régi magyar bibliát, s az exegesis akkori állásához képest helyesen; e mellett annyi

érzéssel és csínnal, hogy Pázmány főbb munkái után mint nyelv-műnek is övé a pálma. Hozzá járulván az apostoli szék intézkedéséből annak theologusok általi helybenhagyatása, tekintélye a római magyar egyházban szinte maig ingatlanul állott. — A protestánsok részére *Molnár Albert* Károli fordítását adta ki újabban, javítva és csinosbítva (1608), mely viszont ezen egyház által használtatik mind maig, noha Komáromi *Csipkés György* azt (1685) az eredeti héber és görög nyelvekből, s használva az újabb exegetákat, újabban lefordította. Űzetett a protestáns írók által a *szentírás-magyarázat* is, de nem annyira szövegkritikai, mint gyakorlati, t. i. dogmai és erkölcsi irányban, mire főleg a prófé-ták, a zsoltárok s az Apokalypsis szolgáltak.

— (Példa *Káldi Bibliájából* az *Irod. Olv.* I. köt. 11. szám alatt; *Káldi* rövid *élete* ugyanott az 54. sz. után).

Kiadások. Pázmány (l. az életrajzi vázl.). — *Posaházi János*: Igazság Istápja. Patak 1669. — *Csipkés*: Pápastaság újsága. Kolosv. 1670. — *Ceglédi*: Sion vára. Patak 1675. — *Tolnai*: A keresztyéni s apostoli vallásnak írt Ka-lauz. Kolosv. 1679. — *Katona*: Titkok Titka. Gyulafej. 1645.

Káldi: A Vasárnapokra való Predikációknak első része. Pozs. 1631. Az Innepekre való Pred. első része. Pozs. 1631. Istennek szent akarataja, azaz a nagy Úr parancsolatjának egyneh. predikációkkal való magyarázása, N.-Szomb. 1681. mind ívr. (kéziratban: A vasárnapi s Az innepi pred. másod-ik kötetei; bőjti predd., a Magnificat ének Magyarázatja). — *Alvinci*: Pos-tilla, 2 k. Kassa 1633—6. — *Kereszzegi*: A keresztyén hitnek ágazatairól való Predd. Tárháza. Várad 1640. — *Katona István*: Válttság titka. 3 köt. Várad 1645—9. — *Keresztúri Pál*: Egyenes Ösvény. Várad 1653. (ismét 1655. 1744). Lelki Legeltetés. Várad 1645. (ism. 1649). — *Csipkés*: Igaz hit. Szeben 1666. — *Tofeus Mihály*: A sz. Zsoltárok resolútiója. Kol. 1683.

Káldi: Szent Biblia, az egész keresztyénségben bevött régi deák bö-tüüből. Bécs 1626. (N. Szomb. 1732. Buda 1782). — *Molnár*: (l. az életr. vázl.) — *Csipkés*: Magyar Biblia . . . melyet a zsidó, chaldaei és görög nyel-vekből . . . fordított. H. és évj. n. Leyden 1717).

— *Panaszi Pázmány Péter* ősnemes és protestáns szüléktől 1570. október 4. Nagy-Váradon született, hol tanulását kezdvén, s azt Kolozsvárt folytatván, 1586 a római vallásra tért, a követ-kező évben a Jézus társaságába lépett, s próbaéveit Krakóban töltvén, a bölcsészetet Bécsben, a hittudományt Rómában vé-gezte, s ennek tudorává avattatván, Grécbe tétetett át, hol a bölcsészetet s a theológiát 1607-ig tanította. Ekkor saját kérésére hazájába bocsáttatván, megkezdte az 1601 óta sürűen megjelent munkáiról már ismeretes férfi sikeres térítő munkásságát, az 1608-iki országgyűlésen pedig, mint szerzetének képviselője, en-nek érdekében mondott hatalmas beszédével országos figyelmet

vont magára. 1604-ben, Rómában, mint Forgách Ferenc esztergami érsek követe, járván, kieszközölte, hogy a nagyszombati fogyatékos apácák Pozsonyba tétetvén át, házukban jezsuita collegium állíttathassék, mi megtörténvén, 1616-ban Forgách V. Pápától kinyerte Pázmánynak szerzetbeli fogadása alól felmentését; II. Mátyás pedig, az érseknek közbenjött halála után azonnal kinevezte Pázmányt turóci préposttá, s még azon évben esztergami érsekké s primássá. Ez óta Pázmány mind a haza politikai ügyeibe hasznosan, mind a római egyházéba döntőleg befolyt, melynek huszonkét évig tartott főpapsága alatt, szónoklatai, alapítványai, collegiumai, növeldei, zsinatai, irodalmi áldozatai s munkái által valódi második statora lett. Legnevezetesebb intézetei a most is virágzó bécsi Pazmaneum (1623), s a később bővített s királyivá lett, akkor nagyszombati, *egyetem* (1635). Számos magyar s deák munkáit főleg e kettő élte túl: a Kalauz, Pozsony 1613, 1623, 1637, N.-Szombat 1766. s kivonatban Eger 1760; s Predikációi: Pozsony 1636. N.-Szombat 1695, 1768, ahova sorozandók, mint amelyek maig számos kiadásokban folyvást használatnak: Imádságos könyve, Gréc, 1606 (eddig 16 kiadás), és Kempis Tamása, Bécs 1604 (eddig 15 kiadás). Mint bibornok (1629 óta) meghalt 1637. martius 19. (Nem lehet itt egy epochális történeti munkára nem figyelmeztetni irodalomtörténeti tekintetből is: Pázmány Péter és Kora, írta Frankl Vilmos. 3 köt. Pest, 1868—72).

— Szenci *Molnár Albert* Szencen Pozsonyvárm. 1574. aug. 30-án született, polgári szülektől; Győrött, Göncön a m. biblia kiadója Károli Gáspár mellett Debrecenben és Bécsben tanulván, 1590-iki októberben bővebb maga kiképzése végett Németországba ment, hol Wittenberg és Strassburg egyetemlein, nagy szegénységben, öt évet húzott ki, s az utóbbi városban 1595-ben bölcsészet babérkoszorúsává avattatott. Innen Genfét látogatta meg, s visszatérvén folytatta tanulmányait, míg 1596-ban Calvin tanához ragaszkodása miatt Strassburgot elhagyni kénytelenült. Mielőtt Heidelbergbe telepedett volna által, a közbeeső szünetidőt egy római útra fordította, mely után a nevezett városban a theologiai karba iratkozott be, s ott, bár Patakra tanítónak hívatott meg, bővebb önmívelése végett, dacára, hogy inségben, négy évet töltött. Elhatározva felekezetét az irodalom terén szolgálni, 1600-ban Magyarországra ment, kétségkívül, hogy itt a m. irodalom termékeivel s hiányaival megismerkedjék, s összeköttetéseket szőjön. Visszatérvén Németországba, Frankfurtban mint

nyomdai javítnokot találjuk, hol a nyomdai technikával ismerkedett meg. Írói pályáját szótárával (1604) és költői zsoldtárfordításával (1607) kezdte meg, s Móric hesseni landgróftól pártfogóul nyervén, a javított bibliát (1608) és m. nyelvtanát adta (1610). Megházasodván, Oppenheimban nyomdafőnök lett, s ott is különféle irodalmi tervek és munkákkal vesződött, míg bele fáradva az írói élet gondjaiba, haza jött (1613), és itt Batthyány Ferenc rohonczi predikátora lett, de magát ez állásában jól nem érezvén, a neki ajánlott más papságot, úgy tanárságot is visszautasítván, nyomdát pedig, mit óhajtott, a háborús időben, nem állíthatván, visszaköltözött Németországba (1615), honnan azonban kilenc inséges év után, miután Calvin Institutióit kiadta, végkép haza tért, s Kassán, mint látszik, iskolaigazgatóságot viselt. Bethlen Gábor fejedelem halála után Kolosvárra telepedett át (1630), hol meddő négy év után 1634-ben elhalt. Munkái nyelvésziek és valósiak; amazok: *Novae Grammaticae Vng. Libri duo*, Hanau 1610; *Lexicon Latino-Hung.* Nürnberg. 1604. (ismét Hanau 1611. Heidelberg. 1621. Frankfurt. 1645. Nürnberg. 1708); emezekkel hitsorsosai legsürgetőbb szükségéiről tenni kívánván, adott Katechismust, 1607 (s többször), Zsoldárkönyvet, Herborn 1607. (maig több mint 100 kiad.); Bibliát, Hanau 1608 (újra igen sokszor); Imádságos könyvet, Heidelberg. 1620 (s többsz.); Predikációkat: *Postilla Scultetica*, Oppenh. 1617; Calvin Institutióit: *Az kereszttyén religióra és igaz hitre való Tanítás*, Hanau 1624. Utolsó munkája: *A legfőbb Jóról* Josquinus Betulejus ut. Lőcse 1630.

33. §. A XVII. század egyházi és vallási költészete.

Az egyházi lyrát legott ez időszak elején Szenczi *Molnár Albert* kezdte meg Beza és Marot után és francia schémák szerint dolgozott *Zsoldáiraival* (1607), melyek tartalmasság és mély vallásos érzés kifejezésével jeleskednek, alaki tekintetben pedig, ú. m. a schémák különféleségére, a dallamosságra, rímre és nyelvbeli előadásra nézve, időszakot alkottak; s mind e mai napig köz érvénnyel bírnak a magyar protestánsoknál. E mű egyszersmind zárköve lett zsoldárköltészetöknek, valamint másfelül a Bethlen Gábor által megrendelt s utána I. Rákóczi György által pártfogás alá vett «*Öreg Gradual*», melyet Keserői Dajka János kezdett s

utódja Geleji *Katona István* befejezett, külső tekintélyével főleg, a prot. egyházi költészetben hosszú időre megállapodást szült.

— (L. *Molnárról* többet az *Irod. Olv.* I. köt., teljes életrajzát «Adalék»-aimban; mutatványokat pedig az *Olv. K.*-ben 55—58 számok alatt).

A római egyházba a XV. század óta, melynek közepe táján az egyházi énekek köz tekintélyű megállapítás tárgyai voltak, dogmailag helyben nem hagyható énekek férkezhetek be, minél fogva az 1560-iki zsinat ama régi hymnáriumot újra megerősítvén, ezen túlra is csak ily helybenhagyás feltétele alatt engedett divatot az újdonan keletkező énekeknek. Mindemellett az 1629-ki nagyszombati zsinat szükségesnek látta e rendszabályt megújítani, sőt egy új énekeskönyvnek bizottmányi szerkesztését is elhatározni; de az is a nyugtalan időkben elmaradván, ami történt, csakugyan magán buzgóság gyümölcse volt. Egy névtelen egri kanonok (*Ragyóci Péter*, ha jól sejdítek) volt a legelső, ki a régi énekeket összegyűjtvén, s azokat számos újjal, úgy látszik sajátjaival is bővítvén, egy katolikus énekeskönyvet szerkesztett; s azt 1651 Kiski Benedek egri püspök költségein ki is adta. Ennek, a szerkesztés megtartásával csupán bővített s részben javított kiadása az, mely *Szelepcsényi György* esztergami érseknek tulajdoníttatik, s úgy látszik 1672-ben jelent meg először Nagyszombatban, s mely azóta többször ismételve, a legújabb időkig fentartotta érvényét. Nyomban követte ezt Magyarországon a *Szegedi Lénárd* szinte egri püspök költségén 1674 megjelent Énekeskönyv, mely amannál sokkal gazdagabb, s az ősmagyar jellemet tisztán fenntartó dallamok tekintetéből a század legnevezetesebb művei közé tartozik; Erdélyben pedig a csíki ferenccieké *Kájoni János* által szerkesztve (1676), mely Balás Ágoston által megújítva 1719-ben jött ki másodsor; míg mások, mint *Illyés Isván* esztergami nagyprépost, *Nárdi György* esztergami kanonok, *Illyés András* erdélyi püspök új készletekkel is nevelték a régít: úgy hogy ez időszakban érte el a katolikus egyházi költészet, második virágzási korát.

— (Az e századi kath. énekköltészetéről l. az *Irod. Olv.* I. k. az 59. sz. előtt; valamint az 59—64. alatti mutatványokat).

Az önálló vallásos lyra is talált művelőket, de csak folytatóit az előbbi kor irányának. Borúlt hangulat szól t. i. ezeknek énekeiből is: a bűn tudata, melynek tulajdonította a szomorú idő szenvedéseit, mint isten sújtó keze ostorát. *Rimay János* követségeket viselt főember (1595—1631), s *Beniczky Péter* szentelt vitéz (1603—1656) voltak a legkedveltebbek, kiknek énekei egész a jelen század elejéig számos kiadásokban olvastattak. A kisebb énekköltők közt legszaporább *Péceli Király Imre* (írt 1608—1631) volt.

— (L. *Rimay* életét s mutatványokat az *Irod. Olv.* I. k. 65. 66. sz. — *Beniczkytől* pár éneket a 67. 68. sz. alatt).

Kiadások. Molnár: Sz. Dávid királynak és prófétának százötven Zsoltára Herborn 1607. (mintegy száz kiadás). — Öreg Graduál. Gyfejérv. 1636. — Cantus Catholici: Régi és új, deák és magyar ajtatos Egyházi Énekek . . . most újonnan egybe szedettek. Anno 1651. h. n. (Kiski Benedek egri püsp. költs.) — Cantus Cath. Jankovich szerint 1672. N.-Szomb. Bartók István eszterg. kanonok gondjai alatt (ki Beniczky Pétert is első adta ki.) Náray György egy 1674-ki n.-szombati kiadást idéz; Horányi egy n.-szombati 1680-ki tart Szelepcsényi első kiadásának; én csak hármat láttam, 1703. 1738. és 1792-ből, melyeknek címén Ex editiōne Szelepcsényiana áll. — Azon cím alatt más, Szegedi Lénárd egri püspök «akarattjából,» a kassai nyomdászok által (Lubovienski és Pilgrám) kiadva (Kassa 1674); a derék szerkesztőt még csak sejtíteni sem tudom. — *Kájon*: Cantionale Catholicum, Csík 1676. Másodszor Balás Ag. 1719. — *Illyés István*: Zsoltári Énekek, N.-Szomb. 1603. s még sokszor. — *Náray György*: Lyra Coelestis, N.-Szombat. 1695. — *Illyés András*: Jóra intő Énekecskék, h. n. 1702. s többször. — *Rimay János* «Istenes Éneki» Balassa Bálintéi mellett — *Beniczky Péter* «Magyar Rhythmusai» N.-Szomb. 1664. (azóta 15 kiad.) — *Péceli Király Imre* énekei a *Rimay Toldalékában*.

34. §. Költészeti állapotok Zrínyi előtt. — Tan-, politikai és népköltészet.

A XVII. század forradalmi mozgalmai, úgy az egyházi mint a politikai életben, annyira elfogták a szellemeket, hogy az addig főképen népies költői irodalom mind inkább elnémult, s helyette minden irodalmi erőket, ezek minden figyelmét, könyvekben és szószékeken folyt hittudományi viták foglalták el. Ekép a történelmi énekeket kedvelő nép a század közepeig e téren leginkább csak az előbbi időszak munkái új meg új kiadásaival volt kénytelen beelégedni; melyeknek mind inkább lankadó érdeke,

új gerjesztő művek által nem nevelve, hatni megszűnt, s így a népi olvasó közönség lassanként megfogyott. A kor iránya is, mint másutt úgy nálunk, mindinkább a tudomány felé fordulván, a népiesnek mellőztével, új költészetet eredményezett, mely a nemzet előkelő rendei által műveltetett, s különösen a népies históriai ének helyébe, Zrínyi s ennek követői által, a műepost helyeztette.

Zrínyi feltűnéseig a század közepén, a még népies költői irodalom majdnem kizárólag tanszerű volt. Az elbeszélés is csak a vallásos és erkölesi iránynak szolgált, s főleg két versíró által képviseltetett: *Szentmártoni Bodó János* kolosi unitárius pap (1623—45) és *Kolosi Török István* ottani iskolatanító (1630 kör.) által, kinek előbbike a kor első költőjének tartatott, s legszebb darabja a Tékozló fiú históriája három részben (1625). Szellemben és előadásban folytatói ezek az előbbi század költőinek, csak a versalkotásban mutatnak haladást. Tisztán elmélkedők *Nyéki Vörös Mátyás* tanköltevényei: A végső dolgokról, Az örökkévalóságról stb., de mikben csak a képes nyelv emlékeztet arra, hogy költeményekkel van dolgunk. Mégis azok közönségesen kedveltetek a könnyű velős előadás s a korhoz képest szép verselés miatt. Így *Rimay* némely tanszerű darabjai, s főleg *Beniczky Péter* «Példabeszédei» is, bár a sok tapasztalati helyes észrevételeket épen nem költői köntösben adja; továbbá *Szentmártoni* mindenkép száraz tanköltevényei: Az vas, Az vadászás, Az ácsmesterek, Az sónak dicséreti stb., és *Kolosiéi*, ki eltérve a múlt század némely írói kedves témájától, a nők gúnyolásától, Az egyes életnek kedvetlen voltáról, Az asszonyi nemnek nemességéről verselt.

— *Beniczky*ből példákat l. az *Irod. Olv.* I. k. 69. sz. alatt).

A *politikai költészet* az író pártnézeteinek kifejező, s ehez képest hol magasztaló, hol gúnyoros és feddő volt. Ilyen három mű van, mely *Bátori Gábor* erdélyi fejedelmet dicsőíti, kit a protestantismus hőseül, az ellenpártot pedig a magyar szabadság és önállás árulói gyanánt tünteti fel. Mások a kor történetei élén álló férfiakat veszik üldözőbe, egyfelül *Bucquoi* és *Wallenstein* cs.

hadvezéreket s Eszterházy Miklós nádort, másfelül I. Rákócy Györgyöt, Lorántfi Zsuzsannát stb. Mind ezek egytől egyig csak kéziratos forogtak, s reánk is írott gyűjteményekben maradtak.

A népnél az érintett körülmények közt e század közepeig nagy változás állott be. A történelmi éneket egyfelül, a vallásos éneket, másfelül lassanként egészen a *dal* váltotta fel, még pedig a világi dal; ez zengett mindenfelé a hegedősök «mézzel folyó» ajkairól, mint Ragyóci panaszkodik (1651), sőt vándor nőénekesek is említetnek, kik szerelmi tartalmú énekeikkel a kegyes költészetet mind inkább kiszorították a nép ajkairól. Ha nem csalatkozunk, a világi népdal e század első felében vívta magának vissza azon tért, melyről körülbelül egy század óta a vallásos népi ének által majd egészen leszorítottatott.

Kiadások: Szentmártoni és Kolosi költeményeik a XVII. és XVIII. században többször nyomattak Kolosv. és Löcsén. — *Nyéki Vörösei* Bécs 1636. stb., végre «Tinnabulum Tripudiantium» c. alatt összegyűjtve, csak 1701-től 81-ig kilenc kiadást értek. — A Bátori Gábort illető költemények közül egy az i. j. M. Muzeum 1853-diki folyam I. 93. stb., az Esterházy elleniből töredék u. ott az 1857-ki folyam I. 383. l. láttak világot, a többiek Thalynál: Régi M. Vitézi Énekek stb. Pest 1864. 2 köt. és az «Ismeretlen történelmi énekek» közt (Századok, 1871).

35. §. Zrínyi Miklós, a magyarok első mű- és remekköltője.

Költőink közt első, ki teremtő lélekkel és szerkesztő műtetséggel bírva, tárgya felett uralkodott, s azt költői céljához képest öntudatosan alakította, *Zrínyi Miklós* horvát bán s hadvezér volt. Fő munkája a *Szigeti Veszedelem*, hősköltemény tizenöt énekben, melyben szépapjának, a szigeti Zrínyi Miklósnak, halhatatlan tettét dicsőíti. E tisztán történelmi, s korlátolt következményű eseményt Zrínyi biztos műérzettel epopoeai tárgygyá magasítja az által, hogy azt egy, az egész nemzetre kiható erkölcsi nagy eszme kifejezőjévé teszi. T. i. Szulimánnak e hadjáratát és Zrínyi hőstettét nem úgy tünteti fel, mint egyfelül pusztán hódítási, más részről védelmi harcot, hanem mint egy, a test, lélek és szerencse minden adományával kegyelt, de vétkekbe süllyedt nemzetnek ostromoztatását, mely ennek eszméltetésére és

javítására van Isten által rendelve. Ehez képest maga Isten indítja fel a szultánt a magyarokra büntető karja eszközéül, s végre elválasztott hőse vérében dicsőíti meg szent fia *elárult* nevét: mert így fogja fel a buzgó katolikus költő a hitújítást, melyhez a nemzet nagyobb része állott volt. Egy ilyen, mintegy a nemzet lelki váltáságára rendelt esemény, természete szerint csak rendkívüli eszközök által mehet véghez: tehát Isten maga intézi azt; másfelől a pokol minden erői mozgásba tétetnek, hogy az Istenhez hű, s azért benne bízó seregnnek és hős vezérének ellentállása annál nagyszerűbb, önfeláldozásának jutalma pedig, melylyel végül maga Isten által koronáztatik, annál fényesben kiérdemelve legyen. Ez által van ez eposban a *machina*, vagyis a *csodálatos elem* indokolva, mely nélkül valódi hősköltemény nincsen. — Feltalálás és elrendelés tekintetében Zrínyi senki által felül nem múlatik költészetünkben. Az epizódok jótevő hatása, a jellemek változatossága, ezeknek, s erkölcsöknek éles és való rajza, az indulatok és belső állapotok lélektanilag hű, s a viadatok szemlélhető és eleven festése, végre az erőteljes költői nyelv remekké emelik a művet, melynek becsét sem az utóbbinak dara-bossága, sőt helyenkénti hibái, sem a gyarló verselés le nem bírják szállítani.

Kisebb költeményei, melyeket idylleknek nevez, a költő egyéni érzéseiből fakadtak, úgy, hogy vagy maga vadász vagy pásztor alakjába rejtezik; vagy Ariadne s ismét Orpheus keserveit példázólag mutatja fel, mint egy, saját keble szenvedélyeit visszasugárzó, tükörben. Semmi sem múlja felül a képzelem gazdagságát, az érzés lángját s megrendítő erejét e költeményekben, mely helyenkét édes kötődéssel, a kiengesztelődés örömei érzékeny festéseivel váltakozik; míg a *Feszületre* írt ének az egélyes buzgóság mélységére s a képek szépségére nézve összes vallásos költészetünknek legszebb darabja.

— (A Zrínyiász expositióját s mutatványokat l. az *Irod. Olv.* I. köt. 70—72. sz. alatt.)

Kiadások. Költői munkák Kazinczy Ferentől Pest 1817; Székács

Páltól, Pest 1837; Greguss Ágosttól Pest 1863; minden munkái pedig Kazinczy Gábor és Toldy Ferencről 1853 egy 4-rét kötetben kétszer is.

— *Gróf Zrínyi Miklós*, György bán fia s a szigeti bajnok ősunokája, 1618. május 1. született. Atyja halála után Pázmány gondoskodott az ő és öcsese Péter neveléséről; 1630 óta Grácban, 1634 óta Nagyszombaton járatta a jezsuiták tanodáiba; 1636 májusban, Senkviczy esztergami kanonok kíséretében Olaszországba küldte, honnan 1637-ben tértek vissza a testvérek. Miklós korán megkülönböztette magát a törökök ellen véghez vitt hőstettek által, úgy hogy igen ifjan már zászlós úr, Légrad és Muraköz kapitánya és Somogy vármegye főispánja lett. Több szerencsés csaták után, 1646-ban III. Ferdinánd kir. saját szemei előtt Morvában a svédek ellen bajnokul küzdvén, Horvátország bánja lett, s majd minden évben csodáit vitte véghez a vezéri bölcseségnek úgy, mint a vitézi bátorságnak; míg végre a szentgocsárdi béke után csáktornyai várába vonúlt, s egy vadászat alkalmával, 1664. nov. 18-kán egy vadkan által megöletett. Tollius hollandi tudós, ki nála 1660. mútatott, nem győzi dicsérni e nagy ember nemes viseletét, műveltségét, nagylelkűségét, palotája fényét, melyet könyv-, kép-, régiségtár, műkertek stb. díszesítettek. Németország őt a keresztyénség oltalma gyanánt ünnepelte, a pápa képmásával, XIV. Lajos francia pairséggel, a császár hercegi címmel tisztelték meg, de mely utóbbit szerényen visszautasított. Zrínyi kora ifjúságában úzte már a költészetet; mindazáltal költeményei azon gyűjteménye, mely 1651. Bécsben «Ádriai tengernek Sirénája, gróf Zrínyi Miklós» cím alatt adatott ki, eposán kívül csak újabb verseit hozta; politikai és hadtudományi munkái pedig legnagyobb részt csak 1853-ban jelentek meg.

36. §. Zrínyi követői: Liszti László, Gyöngyösi István.

Két évvel a Zrínyiász megjelente után báró *Liszti László* lépett elé munkáival, melyek közül a «*Mohácsi Vezedelem*» című epos, 13 énekben, kiemelendő, mint amelynek írására szerzője csalhatatlanul a nagy példa által gerjesztett fel. De Liszti csak kölesönözni bírt némit Zrínyitől: hogy ennek nagyszerű conceptiójából tanulhasson, hogy tárgyát művészileg megalakítsa, éles és való jellemek feltüntetése s a cselekvény szemlélhető előadásával költői érdeket gerjeszsen, a Zrínyi lángelméjét nélkülözze.

Mint a XVI. század históriás énekeinek írói, szoros történeti egymásutánban s történetírói hűséggel beszéli el az eseményeket; nem bír elrendelés által érdekeltséget, epizódok által változatosságot kölcsönözni a műnek; az ezek helyett beszótt, idegenszerű és hosszas leírások és elmélkedések által pedig elvon a fő tárgytól, fáraszt és untat. Ezekhez járúl még az inkább lyrai mint eposzi schéma (a kilenc rövid sorra szakadó hármas strópha), mely bőbeszédűségre csábít, s minden méltóságot nélkülöz. Ekép egy érdeme marad csak a munkának: némely részletek, a lelkiismeretes történelmi nyomozás gyümölcsei, s részben tán hagyományos adatok után, melyekért a történetvizsgálónak érdemli figyelmét: de poétai művé az, általok, nem lesz.

A magyar regényes epopoea, mely, miután Zrínyi áltai megszületvén s nála egyszersmind tetőzvé, Lisztivel, mint látuk, legott alászállott, *Gyöngyösi Istvánnál* a verses regénybe ment által. Nála t. i. nem országos fontosságú nagy események, nem egy darab világtörténet, hanem egyének kedélyvilága, egyesek élete, vagy életök egy érdekes momentuma, nyernek költői tárgyalást. Munkái közül három tartozik ide: a *Murányi Vénus*, *Kemény János*, és *Chariklia*. A *Murányi Vénus* tárgya Murány várának megvétele Wesselényi Ferenc füleki kapitány és Szécsi Mária egymás iránti szerelemből szótt ármányuk által: tehát egy hadtörténeti epizód ugyan, de melyben a fő dolog nem a vár megvétele, hanem a hős s a híres özvegy ismerkedésök, melyet esküvő fejez be. Így «*Kemény János*» is. E költemény három könyvben hús részből áll; az elsőben Kemény szerelme Lónyai Annához s végre Anna szívének megnyerése, a másodikban tatárországi fogsága, és sok szenvedések után a szerető párnak házas frigyben egyesülése adatik elő. A harmadik könyv országtörténeti tárggyal foglalkodik ugyan, t. i. Kemény erdélyi fejedelemmé választatása-, ennek megtartására viselt háborúja, s ebben elesésével: s e könyv csakugyan megérdemli a históriai eposz nevé, de külön magára egy, az első könyvvel csak a hős közössége által összefüggő, kis egész, melynek amaz nem szükséges előzménye,

ez viszont nem amannak fejleménye. S erre szorítkozik Gyöngyösi tulajdonképeni hősköltészete. Utolsó műve: *Chariklia*, 13 énekben, szinte regény, a Heliodórénak verses szabad átdolgozata, mely már a késő vénségnek erőtlenségét mutatja.

Különben Gyöngyösi ereje nem a feltalálásban és szerkesztésben van: ő szoros történeti rendet tart az elbeszélésben, s nem az érdek és hatás szempontjából csoportozza, bonyolítja és rendezzi a történetet; nem is a jellemrajzban: ő nem tud egyéníteni; nem is a conceptióban: műveiben t. i. hiányzik a költői eszme; azonkívül a görög mythologiai s a reflectáló elem művei nemzetiségét és költőiségét gyakran megsemmisítik. Annál dicséretre méltóbb az előadás, különösen a lyrai és leíró részletekben, melyektől néha a magas szépséget s a meglepő élethűséget meg nem tagadhatni; míg nyelvben és technikában minden elődeit messze túlhaladja. A nyelv, bár gyakran prózaiságba vész is, egészben költői: képes, eleven, figurákkal ékes, és szerencsés inversiói által választékos és újság ingerével bíró; verselése pedig correct, folyó, zengzetes, s a metszet által, melyet a Zrínyi-sorok mellőzhetetlen törvényévé tett, a magyar úgynevezett alexandrinnak tulajdonkép ő lett megalapítója. Utódai őt igyekeztek követni, de felülmúlni sokáig nem volt ereje senkinek. Ekép ő több mint száz évig az egyedüli magyar classicus költőnek tekintetett.

*Kiadások. B. Liszti László: Magyar Mars, vagy a mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete. Bécs, 1653. fol. s újra a Nemz. Könyvtárban: Költői Munkái, Ürményi József által. Pest 1853. — Gyöngyösi István: Murányi Vénus, Kassa 1664, és 1775-ig még kilencszer; Prosopopoea Hungariae, «Palinodia» előcímmel, Lőcse 1695. s 1789-ig még hatszor; Rózsakoszorú 3 részben. Lőcse 1690. s még kétszer; «Porából megéledett Phoenix» t. i. a Keményiász Lőcse 1693 (kétszer), 1713, s 1775-ig még ötször; «A család Cupidó . . . nyilait kerülő tiszta életnek Geniussa» 5 részben, első 1695-ki kiad. elveszett, 1772-ig még háromszor; *Chariklia* 13 részben, Lőcse 1700. s 1763-ig még négyszer. Összes (de nem teljes) kiadása Dugonicától Pest 1796. 2 köt., s «Válogatott Munkái» Toldytól, Pest 1863. 2 köt.*

— *Gyöngyösi István*, 1625 körül született, s jeles tanodai kimíveltetést nyert. Iskolái elvégeztével Wesselényi Ferenc udvarába kerülván, annak mint komornoka kedves és bizodalmas embere lett. A kora fiatalságában már űzött költészetet rég abban hagyta volt, midőn, mint látszik, Zrínyi nagyszerű fellépte vele

újra megragadtatá a lantot. Érett korának első műve a Murányi Vénus volt. Megházasodván 1653-ban, Wesselényi őt, mint Gömör főispánja, e megye táblabírájává nevezte; mindazáltal Gyöngyösi ezen túl is összeköttetésben maradt régi úrnéjával, ez által megbízva némi politikai ügyben Lengyelországban járt, 1668-ban ennek balogvári kapitánya volt; s ez évben adományoztatott meg «hű szolgálataiért» Babaluska faluval. Az 1670-ki kassai gyűlésen mint asszonyának követe jelen levén, összeesküvés gyanujából kilenced magával elfogatott, s javai lefoglaltattak. Azonban, úgy látszik Szelepcsényi közbenjárására, még ez évben kiszabadulván, 1671-ben Wesselényinét, midőn ez Bécsben fogva tartatott, oda is elkísérte, s ügyében híven eljárta. Wesselényiné halála után már (névszerint 1674—95) Krasznahorka-Váralján találjuk, 1699 óta pedig Csetneken, saját házában lakva mind végig. Ez időkre esik köz pályája: mint Gömörnek követe jelen volt az 1681 és 87-ki országgyűléseken; több a megyének tett fontos szolgálatok után 1686—93, s ismét 1700-tól haláláig, mely 1704. ragadta el, első alispánságot viselt. Legnagyobb költői munkásságot élte utolsó húsz évében fejtett ki. Ugyanis az 1681-ki országgyűlésen egy érdekes alkalmi költeménnyel üdvözölte az új nádort: «Protopoeia Hungariae, azaz a maga gyámoltalanságán kesergő, és abban a kardos griffnek szárnya alá folyamodó Nympha, amelylyel Magyarország mostani állapotját példázza, és azt. . . gr. Eszterházy Pál. . . palatinusnak. . . ajánlja.» Következtek: 1690-ben «Rózsakoszorú,» t. i. a megváltó élete, vallásos lyrai tanköltevény; Kemény János, melyet elveszett s végre hiányosan visszakerült kézírata alapján újra dolgozott 1693; Cupídó, tankölt. öt részben 1695; s Chariklia, 1700, melylyel az agg költő, pályáját befejezte. (Gyöngyösi élete lényeges kiegészítéseket s új megvilágítást nyert Pauler Gyula és Thaly Kálmán közleményeik által a «Századok» 1870-ki folyamában; fennmaradt leveleit pedig Thaly adta legújabb Adalékai I. kötetéhez.)

37. §. Tanköltészet.

Az eposi irodalomtól a tanköltészethez az átmenetet Hallerkői *Haller János*nak, fogarasvári fogsága idején készített, egykor köz kedvességű prózai népkönyve, a híres *Hármas Istória* teszi, mely első könyvében Nagy Sándor dolgait, a másodikban «Példabeszédeket», helyesben példázó elbeszéléseket, a harma-

dikban Colonnai Guidó Trójai Veszedelmét foglalja magában. Az első istória, száraz és ízetlen összeállítása félig való, félig mesés történeteknek; a harmadik már érdekesb; legkedveltebb része a középső volt, melyben száznolevanegy erkölcsi beszély áll, megtoldva mindenik erkölcsi és vallási tanulssággal. Dicsérendő e nem is eredeti munkában azon egyszerű, természetes folyamatú egészséges előadás és nyelv, melylyel prózaíró társai közt magát megkülönbözteti.

A tulajdonképi tanköltészet ez időszakban hol a gondolat tárgyival, milyek isten, világ, ember, hol ismeretekkel foglalkodott. Az első nemhez tartozik *Gyöngyösi István* tankölteménye: *Cupidó* öt részben, melynek morális iránya a vad szerelemtől óvás s a tiszta élet ajánlása. A költő nem lélektanilag fogja fel tárgyát, hanem jelképes előadásban, példák s mythosok által, tanít. Vonzóbbak *gr. Kohári István* kisebb költeményei, melyek a földi lét sokféle szenvedéseit festve, türelemre és az erényben kitartásra intenek. A szemlélődés egyik fő forrása költészetének, mely érzéssel párosúlva, s azon elegiai színben, melylyel saját szenvedései, utóbb tapasztalásai vonták be kedélyét, s mely nem ritkán megható helyeket eredményez. Mindazáltal ő is követi a kor tudákos modorát, mely a jelképest, a példázást, a mythologiai kifejezőmódot tartotta költészetnek; bőbeszédűsége s egyszersmind szűk eszmekörénél fogva pedig gyakran szélessé és bágyadttá lesz; nyelve azonban nemes és gondos. — Ezek mellett kedvelte a kor a *tudományos* tanköltészetet, melynek nem kevés képviselői voltak, de kiknek művei az emlékkereszetek rangján felül nem emelkedtek.

Kiadások. *Haller* Hármas Istóriája Kolosv. 1695, újabb kiad. Pozs. 1751. 67. Pest 1795. Debr. 1866. — *Kohári*: «Sok óhajtas közben, inségviselésben, éhség-szenvedésben, keserves rabságban. Munkács kövarában szerzett Versek» 5 füzet, 1683–5. H. s. évj. n.; s még négy más gyűjt. 1686–1726 szinte h. s. évj. n. *Gr. Kohári István* Rabénekeiből tíz *Thalynál*: Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez, Pest 1872. az I. kötetben.

38. §. Lyrai és politikai költészet. — Színügy.

Zrínyi Idylliumain (35. §.) kívül a lyrai költészet műalakot e században sem öltött, sőt tulajdonkép be sem lépett az irodalomba. Mégis az, a nem kevés *kézirati maradványok* után ítélve, hű kísérlője volt az életnek, melynek örömei, ünnepei, különféle foglalatosságai énekkel fűszerezettek; főleg a szerető szívek nem ritkán dal és epistola alakjában fejezték ki, cserélték ki, érzéseiket. Egyéni levén e költészet, s az írók inkább keblök belső szükségeinek kívánván eleget tenni, semmint borostyánt aratni, dolgozataikat nem terjesztették a közönség elibe, s ugyanazért azok műgond nélkül, népies modorban készültek. Mégis némelyekben, hol az érzésnek meleg, hol a jókedvnek déleceg, majd tréfás kifejezésével, s mindezekben, bár ritkán, némi alakító képességgel is, találkozunk. Az egyes, névszerint kiemelhető költők, kiknek némely [darabjaik szinte csak az újabb időkben tétettek közzé: gróf *Balassa Bálint*, e néven II., honti főispán (+ 1684), kitől érzékeny szerelemdalok maradtak, továbbá egy drámai darab, szokás szerint allegorikai személyekkel, melyben tulajdonkép saját ifjúságabeli életét adja elő, s egy művészietlen, de erővel teljes káromló költemény, az «*Átok*», költészetünkben az egy példa azon nemre, melyet az aesthetika *dirae*-knek nevez; továbbá *Kazinczy András* ungi alispán (vir. 1685), két epistolájával Vinnai Erzsébethhez; gr. *Zichy Péter* hétszemélynök (szül. 1674) Homonnai Drugeth Klárához irogatott költői leveleivel és dalai-val; b. *Petróczy Kata Szidónia*, gróf Pekry Lőrincné (+ 1708) érzékeny epistolái és elegiáival; b. *Palocsai György* tábornok (vir. 1710) vegyes költeményeivel stb.

Fontosabb e többnyire egyéni érzések kifakadásainál a népies *politikai költészet*. T. i. a kor köz állapotai, nevezetesebb emberei, ezeknek esetei, bajaik, haláluk — amazok hol feddő, gúnyos, hol dicsőítő, ezek kesergő énekeknek szolgáltak tárgyul. E költészet, melynek ismeretét s feledéktől kiragadtatását Thaly Kálmán fáradhatatlan és szerencsés nyomozásainak köszönjük,

az 1670 és 1711 közti időszakban érte el virágzását (*kuruc költészet*). Nyomban kísérte az országos s a hitfelekezeti mozgalmak, a pártélet, a Tököli és Rákóci forradalmak különféle mozzanatait. Vannak emlékei közt tábori dalok, keservek, gúnyorok; ilyek beszéllgetés alakjában is; vannak elbeszéllő versezetek; amazokat, különösen a XVII. századbéli erőszakos antireformáció (1670—1680) s a Tököli támadás elnyomatása korából, vallásos bensőség, istenbe vetett bizodalom, hazafiúi sajtó fájdalom tölti el; ezek történeti, főleg kor- és erkölcsfestő tartalmoknál fogva magas történeti beccsel bírnak: mindkét neműekben nem ritkán költői lélek sugallataival találkozunk. Ilyek különösen «*Tököli haditanácsa*» (1681; 415 vers), ilyen egy nagyobb történeti költemény «*Tököli Imréről és Zrínyi Ilonáról*» 1683; (négy hián 2000 vers), emez egy tanult s lelkes névtelentől. Bár szerzőik nem bírnak irodalmi gyakorlattal, mégis nyelv, kifejezés, verselés egészben tetemes haladást mutat, mely főleg Gyöngyösi fellépte óta a nem sajtó alá készült munkákon is félreismerhetetlen. A Rákóci-korbeli költők legnagyobb részt lyriaiak: mintha e fejedelem nemes és melegítő egyéniségének közvetlen hatása alatt állának, náluk a pongyolább forma dacára elevenebb lélek, mélyebb érzés, öntudatos akarat. Utóhangjai közől e kornak, nem ugyan irodalmi de igen történelmi beccsénél fogva, méltó kiemelnünk *Dálnoki Veres Gerzson* Rákóci katonájának eleitől végig, verses krónikáját, melyben rokonszenves együgyűséggel, jó lélekkel ír a hosszú háborúról (1082 vers; először kiadva szinte Thaly által az «*Adalékok*» II. kötetében).

A *színügy* a múlt századának folytatásául tűnik fel. Valamint ez időszak második felében van még nyoma a hegedősök karának a főurak udvarában, úgy voltak színészeik is, mint arra névszerint Esterházy Miklós nádor udvarára nézve (1634-ről) adatom van. A szikrázó elmességű «*Actio curiosa*» is (1678-ból; Thalynál: *Adalékok* I.) valamely nyugati magyarországi főúr, tán épen az Esterházyak, színpadán előadott intermezzo lehetett. — Egykorúlag dívott folyvást a *tanodai dráma*, még pedig

most már a jezsuiták iskoláiban is, nagyobb részt deák nyelven ugyan, de közben-közben magyarul; s ilyennek legrégebb nyoma 1629-ig vezet vissza; ilyennek kedveskedtek még 1707-ben is a kassai jezsuiták II. Rákóci Ferencnek, melynek címe «Régi Mátyás király dicső cselekedeti» volt. Ilyen lehetett *Felvinci György* komiko-tragédiája is «Plútó és Jupiter egymás közt való villongásiról», mely 1693-ban ki is nyomtatott. — A *vándorszínészet* folytonos fennálltáról végre I. Lipót királynak egy kiváltságlevele tesz tanuságot, melyben 1692. egy tanult kolosvári polgárnak engedményt ad deák és magyar színdaraboknak városok, várak és falukban előadatására, azt mindazáltal hatósági elővizsgálathoz kötvén. S ez egyszersmind ez ügy kormányi szabályoztatásának legrégebb nyoma is, mely nem kevésbé szoríthatta meg népi színpadunk régi szabadságát (27. §.).

Kiadások. II. *Balassa Bálint* dalai közül egyrész a «Hazánk» folyóirat 1859-ki folyamában. Az «Átok» Toldy Magyar Költői Régiségeiben Pest 1828 (de hibásan I. Balassa Bálintnak tulajdonítva). E költő munkái sajtókészen b. Balassa Antalnál. — *Kazinczy András* epistoláit Kazinczy Ferenc közölte az Orpheus II. köt. Kassa 1790. — *Gr. Zichy Péter* verseit Toldy az Új M. Muz. 1852-ki folyamában adta ki. — A XVII. századbeli énekek gyűjteménye sajtókészen Toldy hátrahagyott kéziratai közt, egy más Thaly Kálmántól: Régi Magyar Vitézi Énekek és Elegyes Dalok Pest 1864. 2 köt. és: Adalékok a Thököli és Rákóci-kor Iroda'omtörténetéhez. I. kötet: A bújdások és Thököly kora 1670—1700.; II. kötet: Rákóci-kora 1703—35. Pest, 1872.

39. §. Történetírás. — Magyarország.

Történetírásunk e században leginkább egykorú események feljegyzésével volt foglalatossá, s e téren a magyar nyelven munkásság nem csak szerencsésen versenyzett a deákkal, hanem az írók számát s a tartalmasságot tekintve, azt meg is haladta. A dicsőség nagyobb része Erdélyt illeti, míg a nemzet azon egy munkát, melyből a deákul nem olvasó közönség századon túl merítette történelmi ismereteit, az anyaországtól vette. Ez *Pethő Gergely Magyar Krónikája* volt, mely a régi annalisticai módon, évről-évre, adja elő a nevezetesebb dolgokat, még pedig a régieket, t. i. a húnoktól kezdve Rudolf koronázataig, jobb deák történetíróink s Tinódi és Heltai használatával; innen 1626-ig, a szerző-

vel egykorú történeteket, pedig ennek saját tapasztalásából s hiteles és fő emberektől vett értesülésekből merítve. A történelmi kritika dolgában Pethő nem emelkedett kora fölibe, de értelmesen válogat adataiban; a maga korára nézve pedig, a részletek gazdagságát s hitelességét tekintve, a becsesb kútfők közé tartozik. Alakító tehetséggel nem bír, de őszintesége és érzülete tiszteletet érdemel; s nyelve hol nemcsak tényeket jegyez össze, hanem hosszab elbeszélésekbe ereszkedik, nincs erő s tetsző folyamatosság nélkül. — Egyetlen krónikás utódja e században összes történetünk mezején *Liszniai Pál* debreceni tanár, az 1692-ben kiadott *Magyar Krónikájával* (268—1464 eszt.), de ki a hún s ómagyar történetet meddő tudakossággal s képzelményekkel, a keresztyén korbelt képtelen hibákkal rakva adja, s magyar nyelvű történelmünkben azon kritikátlan hypothesises iránynak első képviselője, mely azon században az erdélyi szászok által importáltatott. — A magyarországi *kortörténet-írók* közül *Sepsi Laczkó Máté*, *Lórántfi Mihály* udvari predikátora, érdemel itt kiemeltetni *Krónikájával* (1520—1624). Mint a *Rákóczi György* ipa házának bizodalmas embere az egykorú dolgokról jól értesült író, s rendkívül gazdag részletes adatokban; erős felekezeti színezeténél fogva mindazonáltal óvatosan használandó. Ezen kívül *Babocsai Izsák* «*Tarcal városának főbb váltásairól*» (1670—1700) írt munkájával az összes Feltiszavidék azon korbelt viszontagságaira éles világosságot vet. A *napló-írók* közül *Késmárki Tököli Imre* kiemelendő, kinek eddig ismeretes (1678, 1689, 1693 és 94-iki) naplója e fejedelem jellemére, kitűnő képességeire, és szerencsésének hanyatlása közben is erőteljes tevékenységére, valamint amaz évek országos történetére meglepő fényt derítenek.

— (*Pethőről* többet és mutatóványokat l. az *Irod. Olv.* I. k. 77—78. sz. alatt).

Kiadások. *Pethő Gergely* (hogya *Zrinyi* a költő lappang e név alatt, képtelen mese): *Rövid M. Krónika*, Bécs 1660., *Kálnoki* kiad. Bécs 1702. helyenként csonkítva *Spangáré* Kassa 1729, 1753. *Kovács Jánosé* Pozs. 1742. — *Liszniai*: *Magyarok Crónicája*. Debr. 1692. — *Laczkó Máté* *Krónikájának* egy része névtelenül «*Sárospataki M. Krónika*» néven *Toldytól* a *Tört. Tár* IV. k., és külön Pest 1857; egészen az eredetiből *Mikónál*: *Erd. Tört. Ad.* III. k. 1858. — *Babocsay Izsák*: *Fata Tarcaliensia*: *Kazinczy Ferentől*

Rumynál: Monum. Hung. I. k. Pest 1815. másodszer 1817. — *Tököly Imre* Naplóí, Nagy Iván, Torma Károly és Thaly Kálmántól az akad. Monumentái II. Oszt. XV., XVIII. és XXIII. kötetekben.

Kisebb írók: *Bartha Boldizsár* Debreceni krónikája (Debrecen 1664 és Bécs 1819); *Andtler János*: I. Leopoldus és IV. Mohammed közt való hadakozások; *Névtelen*: Emlékirat a szikszó-újfalusi harceről (Toldytól Új M. Múzeum 1859. I.). — Naplók: *Aszalay Istváné* 1624—1631.; *Révai Lászlóé* 1600—1661 (Ipolytól Új M. Muz. 1857. I. és Dualszkytól Tört. Tár. III.); *Sebesi Ferencé* 1655; *Esterházy Dánielé* 1653.; *Késmárki névtelen* nemesé (Szabó K. stb. Tört. Eml. II.); *Bay Mihályé* 1692—1693 Thaly által a Monum. XXIII. kötet; *Komáromi Jánosé* 1692—94. 1697—1705 (az utóbbiakat kiadta Nagy Iván, Pest 1862, amazokat Thaly a Monum. XXIII. kötetéb.; *Névtelené* a szécsényi gyűlésről (Lugossytól Új M. Muz. 1860. II.) stb.

40. §. Erdélyi magyar történetírás.

Erdélynek történet-, emlék- és napló-írói nem csak visszanyúlnak a XVI. század elejéig, de különösen 1580-tól 1703-ig szakadatlan sorát adják az egykorú történet forrásainak, s nem csak számosabbak a magyarországiaknál, hanem személyiségök s az események folyásába avatottságoknál fogva is meghaladják őket. Közülök a kitűnőbb korírók: *Hídvégi Mikó Ferenc* erdélyi fejedelmi tanácsúr és kapitány, ki «Erdélyországának siralmas változásai» című munkájában, hogy Benkő Józseffel szóljak «egyenes indulattal és a dolognak cifrázása nélkül lefestette azt az időszakaszt, melynél keservesebb és nyomorúságosabb állapotokon soha Erdély által nem ment, úgymint 1594-től 1613-ig.» 2. *Laskai János* (gróf Bethlen István udvari papja ?), kinek 4 könyve *Erdélyországának szerencsés és szerencsétlen viszontagságairól* 1588—1622, különösen Bethlen uralma első felét tárgyalja bővebben. 3. *Nagy-Szabó Ferenc*, marosvásárhelyi polgár, utóbb I. Rákóczi György görnyei tisztartója, ki *Memoriáléjában* (1580—1658) különösen 1595 óta már saját élményeit jegyzi fel, s a kor történeteit a nép felfogása szerint s ennek érzéseivel, minél fogva Erdély történelmét új oldalról egészíti ki. 4. *Szalárdi János* I.

Rákóci György fejedelem levéltárnoka és belső titkos deákja (+ 1666). Ez *Siralmas Magyar Krónikája* kilenc könyvében a mohácsi naptól folyt erdélyi dolgokat Bethlen Gábor haláláig röviden, innen Kemény János fejedelem végeig (1662.) bővebben, s hitelesen írta meg. 5. *Rozsnyai Dávid* török deák Apafi alatt (1641 + 1718.). Fő munkája: *Történt dolgok II. Ulászlótól II. Rákóciig*, inkább Konstantinápolyban gyűjtött s magyarra fordított okmányok tára három részben, melyet önéletrajzi és naplótöredékek egészítenek ki. — Mellőzve a számos *korírókat*, kik egyes eseményeket vagy rövidebb időszakokat tárgyaltak, s a még számosabb *naplóírókat*, kik szinte mindannyi fontos kútfők a históriához, s különösen az előbbieket által elhanyagolt chronologia megállapításához biztosb támpontokat nyújtanak, két főember és író munkája kiemelendő: 6. *Kemény János* fejedelem *önéletrajsa*, születésétől (1607.) 1655-ig; és 7. *Bethlen Miklós* egy időben erdélyi cancellár, «*Élete*, magától igazán íratott, kit az isten tud» (1642—1703): mindkettő a tartalom gazdagságánál, az írók fenkölt jelleme s hitelességénél fogva, első rendű emlék. Műalkotásra azonban, vagy csak nyelvezetre nézve is, sem ők, sem az előttök felemlített ez időszakbeli történet- és emlékiróink, irodalmi jelességre nem emelkedtek. Nem hiányzik az előadásban sokszor bizonyos símaság; gyakran erő, melegség, lelkesség emelik azt: de a mondatfűzés hibássága, a kifejezés szabatlansága, a legmíveltebb férfiakban is a kiképezetlen író, a pusztá mükedvelőt árulják el.

(*Szalárdiból* mutatvány az *Irod. Olv.* I. köt. 79. sz. — *Kemény élete* és mutav. u. ott 80.).

Kiadások. *Mikó Ferenc* Históriája I. része Szilágyi Ferenc Kliója III. köt. Az egész, *Bíró Sámuel* folytatásával. az akad. Monumenták II. oszt. VII. köt. — *Laskai* kiadatlan (Mvás. ktár). — *Nagy Szabó Ferenc* Memoriáléja Mikó Erd. Tört. Ad. I. köt. — *Szalárdi*: *Kemény Zs.* által Pest 1853. — *Rozsnyay Dávid* Történeti Maradványai, jegyzetekkel és oklevéltárral kísérve kiadta Szilágyi Sándor. Pest 1866. és 71. (az akad. Monumenták II. oszt. VIII. kötete). *Kemény János*: *Rumy Monum.* II. III. k. Pest 1817. és Szalay Tört. Eml. I. köt. — *Bethlen Miklós*: Szalay Tört. Eml. II. III. köt.

Egyéb korírók: *Toldalagi Mihály* Emlékezetül hagyott írása (1613—1630.) Mikónál I. k. — *Borsos Tamás* második konstant.

követsége (1618—1620.); Mikónál II. k. — Dipsai *Szabó István*: Erdélynek s Nagy-Enyed városának két rendben esett égetésének, sarcoltatásának, raboltatásának rövid, de hiteles Históriaja 1658. Az eredeti nyomtatás után újonnan kiadta Lőcsei Lajos. Enyed 1838. *Enyedi Pál* Éneke az erdélyi változásokról 1657—1660. Mikónál I. — *Enyedi István*: II. Rákóci György veszedelme, Mikónál IV. — *Páskó Kristóf*: Siralma Erdély országának 1658—1660. lett pusztításáról. h. n. 1663. — *Török Ferenc*: Apafi magyarországi hadviseléseiről 1680—1682, kiadatlan. — *Kornis Gáspár* önéletrajra, Szilágyi S. Új M. Muz. 1860. II. — Bethlen Mihály Itineráriuma 1691—1695. kiadatlan.

Naplóírók. — *Benkő Máté* naplója «midőn Mikó Ferencet konstantinápolyi követségében elkísérte» (1619) kiadatlan. — *Haller Gábor* naplója 1630—1644; *Bánfi György* 1644; *Kálnoki Istváné* 1645; *Segesvári Bálinté* 1606—1654. Mikónál IV. — Csíki Cserei Mihály Jegyzőkönyve 1631—1658. — *Rédei Lászlóé* 1657. Vasstól Tört. Tár I. és Nagy Ivántól: Rédei László Történeti Maradványai 1658—1663. (Tört. Tár XVII. Pest 1871). — Id. *Nemes Jánosé* 1651—1686; *Apafi Mihály* Vehiculum Vitae; *Kálnoki Sámuel* két naplója; *Balog Lászlóé*: kiadatlanok. — *Incédi Pál* feljegyzései, Szabó Károly M. Tört. Eml. II. stb.

41. §. Törvény- és államtudományi irodalom állapota.

A törvénytudományi irodalom még mind Verbőci Hármaskönyvére szorítkozott, melyhez a század közepe felé Kitionich Perrendtartási Kalaúza járult. Ha ehez még a Verbőci mellé vetett registromot vesszük, mely a Zsámboki Enchiridionát rövidebb alakban pótolta: magyar törvényes irodalmunk a deák nyelvűvel némileg lépést tartott, csakhogy érdeme nem az eredetiségben, hanem a műnyelvi kísérletekben, s a *kiterjedt gyakorlati használatban* van.

Verbőci nem talált ugyan új fordítót; annál többször nyomtatott újra Laskai fordítása, melyet ifjabb Heltai Gáspár kolosvári tanácsbeli és nyomdász javítva, átellenesen az eredeti szöveggel, s az imént említett registrommal, sőt egy *deákmagyar műszótárral* is megtoldva, Lipsiai Pál debreceni nyomdászszal közösen 1611-ben, Fodorik Menyhért debreceni nyomdász pedig

újra javított műnyelvvél 1639-ben bocsátottak közre. A Kitonich «Directio Methodicáját» 1620-ban (?) *Kászoni János* adta, kinek igyekvése a műnyelv magyarítása körül annál nagyobb méltatást érdemel, mennél inkább terjedt el e korban minden téren, de különösen a törvényes nyelvben is, a deák szókkal való tarkázás. Érdekes mint egyetlen *városjog* Kassáé, mely 1701-ben a deák szöveg mellett magyarul is megjelent. — Inkább cím, mint valóság szerint, tartozik ide a *Lipsiai Pál* által német után összeállított «Lex politica Dei azaz *Mindenféle Törvények . . . az szentírásból öszveszedeggettén*» (1610), mert ebben általános erkölcsi törvények mellett, leginkább a zsidók külön törvényei összehordvák, miknek általános érvényök nincsen. Valóságos *zsidó jog*. Végre az *egyházi jog* körébe tartozik a reformátusok *egyház kánonai* fordítása; *Medgyesi Pál* (1650) beszélgetés alakjába öntött munkája azok egyházkormányáról, melyben a presbyteri intévénynek nagy tudománnyal védelmére kél, s mely történelmileg, gyakorlati nagy hatása által, nevezetessé lett; és *Tarpai András* protestáns válási joga (1667). Ennyiből állt a század öszves jogtani irodalma, melyet mint «erdélyi törvénytár» a II. Rákóci György alatt 1653-ban országgyűlésileg létesült (*Approbaták*), s 1669-ben ismét országosan folytatott (*Compiláták*) kettős magyar gyűjtemény jogtörténetünk egyik főfontosságú kútforrásaként kiegészít.

E szak mellett megindult némi *államtudományi* irodalom is. E téren csak egy író mert némi önállással fellépni: *Fűsüs János* pataki tanár «Királyok Tüköre» című munkájában (1626). E mellett nagy tekintetben állott az idétt a spanyol ferenci barát Gvevára Antal «Horologium Principum»-a, és Justus Lipsius belga philológ «hat könyve a politikáról»: melyek elsejéből gróf *Draskovics János* tárnokmester a II. könyvet 1610-ben, *Prágai János* szerencsi pred. pedig az egész 1628-ban adta, a második könyvet *Draskovics* szerint nyomtatván le; Lipsius munkáját *Laskai János*, gróf Bethlen István udvari predikátora fordította 1641-ben; végre *Weber Ádám* «Fejedelmi Lélek» hasonló irányú

munkáját ifj. gr. *Teleki Mihály* 1689. E munkák a fejedelmek kötelességei körül forgolódnak, általános ethikai szempontból inkább, s tanácslásaikat és intéseiket történeti tényekkel, vagy classicus írók velős mondataikkal támogatva, mintsem a kormány-mesterséget, tudományosan, elvekből hozva le. S ekép moralisták inkább, mint politikusok, de kik főleg uralkodók s magas állású emberekre alkalmazzák a különben általános ethikai törvényeket. Előadásra Fűsüs, nyelvre Draskovics a század jobb írói közzé tartoznak.

E században keletkeztek az első *politikai röpiratok* is. Sok csak kéziratban forgott, mint például *Prépostvári Zsigmondé I. Rákóci György*, — *Zrínyi Miklósé* Montecuccoli ellen, sőt ennek híres «Áfium»-a is stb.; egyebek nyomtatásban terjedtek el, mint ama históriai nevezetességre vergődött névtelen irat: «Magyarország Panasza» (egyszersmind deákul is: *Querela Hungariae* 1620) a magyar clérus ellen, *Balásfi Tamás* boszniai püspök több deák röpiratain kívül egy magyarja Bethlen Gábor ellen stb.: de ezekben, a Zrínyiéi kivételével, a pártszellem rágalom fegyverével küzd inkább, semmint státusbölcsesség- és tudományával a salakoktól megtisztult hazafiság. Két könyv az egyedül, mely az egykorúlag kijöttek közül a státusférfiú messzeható pillantásával, a higgadt ész mérsékletével s a hazafiság melegével tűnik ki: Gróf *Esterházy Miklós* nádor *Intő Levelei* Rákóci György erdélyi fejedelemhez (1643—1645), és *Levelei* Lónyai Zsigmondhoz s némely vármegyékhez (1644—1645), melyek nem levélalakba foglalt röpiratok ugyan, de ilyeket pótlók, amennyiben a nádor azok közzétételével nem csak eljárásáról a fejedelem irányában akart a nemzetnek számolni, hanem arra irányadólag hatni is. S így ha eredetét véve a két könyvnek nem irodalmi művek is, de azzá lettek a kiadás célja által; a levélalak derék kezelésénél fogva pedig a század nemesb termékei közé tartoznak.

(L. *Zrínyi Áfiuma* expositióját és két mutatványt az *Irod. Olv.* I. k. 81. 82. számai alatt.

Itt lesznek egykor besorozandók e századbeli *státusférfiaink*

számos levelei, nyilatkozványai, utasító emlékiratai, s némely beszédek: mint a Thurzók, Forgácsok, Pázmány, Bethlen Gábor és I. Rákóci György fejedelmek, Wesselényi, Esterházy Pál nádorokéi stb., midőn azok nagy számban öszeállítva és kiadva lesznek. Emlékei ezek is a nyelvben nyilatkozó nemzeti értelmiségnek, és sok közölők előadásilag is legjobb akkori műveink fölibe emelkedik, mint különösen a század első felében ragyogott státusembereink iratai, melyek tartalmasság s a forma nemes egyszerűségénél fogva következett idők bőszavú s ékesgető retorikáját messze túlhaladták.

Kiadások. Ifj. Heltai Gáspár: Magyar és Erdélyországnak Törvénykönyve. . . Mostan deákul és magyarul egy hasznos regestrommal egyetemben. Debr. 1611. *Fodorik Menyhért*: Magyar és Erdély stb. mostan peniglen . . . az elébbeni nyomtatásoknak vétkeiből újonnan kitisztítván, illendőbb és világosb magyar szókál kinyomtatott. Debr. 1639. Utolsó s legszebb kiad. e században Tótfalusi Miklóssé, Kol. 1698. — *Kászoni János*: Rövid Igazgatás a ns. Magyarországnak és hozzá tartozó Részeknek szokott Törvényfolyásiról. Gy.-Fejérv. 1647. Lőcse 1650. (m. és deák. Horányi egy 1620-ki lőcsei deák-magyar kiadást is említ, melynek azonban mind eddig nem birtam nyomába akadni). — *Jus Civile sive Statuta . . . Civitatis Cassoviensis. Novohoc saeculo MDCCI. cum Tractatu de divisione bonorum civilium . . . luci publicae data.* Kassa 1701. — Az egyházi jórendtartásoknak írott Törvényi öt részekben. Várad 1642. — *Medgyesi Pál*: Dialogus Politico-Ecclesiasticus, az egyházi igazgató presbyteriumról, egyházi tanácsról. Bártfa 1650. — *Tarpai*: Az igaz keresztyének között a megmátkásodott és házasságban lévő személyeknek egymástól való törvényes és helyes elválásoknak igaz tudománya. S.-Patak 1667. — *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum, ex Articulis ab a. 1540. ad praesentem hunc usque 1653. conclusis compilatae.* Várad 1653. fol. Újra Kolosv. 1671., ismét Kol. Tótfalusinál indexsel 1696. 4rétb. — *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae stb. ab a. 1654. ad praesentem hunc usque 1669. conclusis excerptae et per Princ. Mich. Apafi confirmatae* Kol. 1669. fol. ismét Kol. 1671. fol. Kol. 1695. 4r. — S a kettő együtt először «Erdélyországnak három könyvekre osztott Törvényeskönyve» cím alatt először és másodszer Kol. 1779. 4r. és Sr., harmadszor Kol. 1815. 4r.

Fűsüs János: Királyoknak Tüköre . . . a fejedelmek és uralkodók példájokra íratott. Bártfa 1626. — *Draskovics János*: Fejedelmek Örújának II. könyve. Gréc 1610. és *Prágai András*: Fejedelmek Serkentő Örúja. Bártfa 1628. fol. — *Laskai János*: Justus Lipsiusnak A polgári Társaság Tudományáról írt hat könyvei. Bártfa 1641. — *Gr. Teleki Mih.*: Fejedelmi Lélek, avagy a jó fejedelmek szükséges ajándéki. Kol. 1689.

Balásfi Tamás: Magyarországnak mostani állapotjáról, egy hazája szerető igaz magyar embernek Tanácslása. h. n. 1621. újra Pozs. 1838. — *Esterházy Miklósnak* Rákóci György erdélyi fejedelemnek írt egynehány Intő Leveleinek igaz páriája. Pozs. 1644. (deákul Bécs 1644), újra Győr 1756. Bővebb kiad. Bécs 1645. — Levelei Lónyaihoz. Bécs 1645. — Mindezek, s levelei Sennyei István cancellárhoz. I. Galantai gr. Esterházy Miklós Munkái közt Toldy Ferenctől. Pest 1852, 4r. s ismét a kézikiadás II. kötetében 1853. — Levelei Győr vmegyéhez 1626—45. Ráth Károlytól Tört. Tár. VII. — Ismét mások Szalaynál «Galantai gr. Esterházy Miklós» című munkájáb. Pest

1863. — *Zrínyi Miklós*: Az török Áfium ellen való Orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum. — Előszőr gr. Forgács Simontól N.-Szomb. 1705. aztán MVás. 1790. és Zrínyi minden kiadásában, legújabbán kéziratból Kazinczy Gábortól a pesti 1853-ki kiad. — Egy Pauler Gyula alapos véleménye szerint közvetlenül a vasvári béke után Zrínyi által ír röpirat állítólag Lőcsén 1705. nyomtatott előszőr; újra a Hon 1868-ki 203. sk. számaiban látható. — *Wesselényi Ferenc* nádor Levelei Nógrád vmegyéhez 1663–66. Nagy Ivántól Tört. Tár. XI. köt. — *Vitnyédi István* Levelei 1652–64 Fabó Andrásról, 2 köt. Tört. Tár. XV. XVI. köt. — *Esterházy Pál* nádor némely Levelei, Ráthtól, Új M. Muz. 1858. — *Gróf Bercsényi Miklós* Levelei b. Károlyi Sándorhoz 1703–11. Thaly Kálmántól. Pest 1868.

42. §. A bölcsezeti irodalom kezdete. — Apácai Cseri János.

A bölcsezet még mind a középkori dogmatismusban elfogódva, a theologia szolgálójaként s deák nyelven üzetett a katolikus iskoláiban; míg a protestánsokra, kiknek tanárai részben a külföld egyetemlein míveltettek, a külföld philosophiai mozgalmi nem maradhattak hatás nélkül. Már a múlt században, II. János választ. király hívta meg, az általa felállíttatni szándékolt szászsebesi collegiumhoz, a híres Rámus Pétert, ki nem csak az iskolás tudomány, hanem Aristoteles tekintélye alól is fel akarva a bölcsezetet menteni, önálló philosophiai gondolkodást sürgett, s különösen a peripatetikusok logikáját egyszerűbb, gyakorlatibb és népszerűbb tanná alakította át. Az általa gyűlölt unitarismus miatt nem fogadta ugyan el a meghívást, mégis a józan magyar elmét másoknál inkább kielégítő dialektikája a XVII. század közepe óta az erdélyi részek tanítóintézeteiben uralkodó volt, s Gyulaféjérvárt, Debrecenben, Kolosvárt taníttatott nem csak, hanem irodalmilag is míveltetett. Első azonban ki azt, és egy világos fogalmakra törekvő gyakorlati irányú bölcsezetet, magyar nyelven népszerűsíteni iparkodott, *Apácai Cseri János* volt, *XVII. századi nemzeti irodalmunknak, Pázmány és Zrínyi mellett, harmadik nagysága*. Fő munkája a híres «Magyar Encyclopaedia» (1653, helyesben 1655), melyben, mint Descartes követője, az öntudat és lét alapeszméiből indulva ki, az összes ismeretkört, mint szorosán összefüggő létezetet tárgyalja, s a nyert eredményeket egyszersmind alkalmazólag érvényesíti. Nem lehet e mély és rop-

pant kiterjedésű, a tudomány egész birodalmával rendelkező elmét, valamint műnyelvalkoto batorsagát, sőt az előzményekhez képest szerencsáját is, nem csodálnunk. De még nagyobbnak tűnik ő fel a nemzet értelmi kifejlődtetésére célzó igyekvései által. Az értelmi kultúra neki, már a nyers erőnek e korában, *minden más felett hatalom volt*, sőt ennél is több: *a nemzet fennmaradásának feltétele*. Ezen, ama korban szinte megfoghatatlan belátást a lángész világosságával, a tudományos avatottság és világismeret meggyőződésével, a hazaszeretet lángoló lelkesedésével, s a mindennemű akadályokkal szembe szálló akarat batorsága s erélyével hirdette, sürgette is. E célra vezetendett az összes tanügy reformja, melynek lényege, szerinte, a reál ismeretek legszélesb kiterjedés és alkalmazó irány szerint felvételében, a módszer átalakításában, s a közoktatásba a nemzeti nyelv behozatalában állott. Apácai, ha fejedelemnek és dúsgazdagnak születik, s hosszú életet él, nemzetének újjá-szülője lesz vala: így ő nagy célja érdekében csak szónokolhatott, annak létesítését csak egy helyt és szűk körben indíthatta meg, s érette végre meghalhatott, miután önmagát nem kímélő küzdelmei gyenge testi erejét, élete harmincötödik évében, felemésztették. Mit képes egy ember szilárd akarata véghez vinni, bebizonyította Apácai kolosvári tanársága idején, mely alatt ő maga egy akademia volt. Vele meghalt eszméje is: korlátoltság, irigység, akarathiany, majd az államrend felbomlása, s a nagy ember szellemi utódjának nem léte eltemették azt. A nemzeti nyelv behozatala a tanításba még nem pendült el egészen: felfogta azt a század egyik legjelesb magyar theologusa és bölcsésze: *Mártonfalvy György* debreceni tanár (1660—1680), s a Rámusféle dialektika előadásában, a deák mellett, használta a magyar nyelvet is, de ez szűk kör vala, s egy ember életéhez kötve. E téren is érezhetővé lett a magyarnak átka: koronként nagy embert kap a végzettől, s mielőtt az küldetését bevégezhetné, kidől, s utána pusztaság és vak éj marad. Így másfél századig Apácai után.

Az Encyclopaedia tartalmi sora: philosophia I—III. rész;

szám és mértan IV, V.; égtan VI.; a föld: természettani földrajz, természettan, természetrajz, s itt élet- és lélektan, egészség-, kór- és gyógytan, állat-, növény- és ásványtan, s e két szakaszban különösen a gyógyszerek ismertetése, VII.; mesterségek: építészet, különösen várak és városoké, gazdaszat, VIII.; történelem (vagy inkább a nevezeteseb történt dolgok évrendi sora) IX.; erkölcsjog és természeti vallástan; házi, egyházi és polgári társaságtan, s itt a tanúgyről is X.; s végre keresztyén hittan XI. rész.

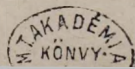
(Mutatványok *Apácaiból* az *Irod. Olv.* I. k. 83. és 84. sz. alatt.)

Néhány *moralista* tartoznék ide még, mint *Pataki István* (1681), *Pápai Páriz Ferenc* (1680—1696) s m., de ezek is fordítók vagy összeszedők, s az ethikai igazságokat nem elvekből kifejtve, hanem gyakorlatilag, példákkal s népszerűen közlik; körülbelül mint kik e században «politika» név alatt a fejedelmek elibe erkölcsi szabályokat adtak (41. §.). — Az első *nevelészet*i munka a *Francke*ének fordítása, már ez időszak végéről való (1711). Megelőzte egy illetan *Csombor Márton* varannói paptól (1623), mely részben az erkölestanba is általcsap.

Kiadások. Apácai (l. az életrajzb.) — *Mártonfalvi*: P. Rami Dialecticae LL. II. perpetuis erotematibus, obiectionibus, exemplis, *ungarico idioma*te et usu resoluti stb. 1-ső kiad. elveszett; Ed. secunda priore multo accuratior stb. Debr. 1664. (a műszók magyarul is). — *Pataki János*: Ez világ dolgainak igazgatásának Mestersége, Kol. 1681. — *Páriz*: Pax Animae, azaz a lélek békességéről és az elme gyönyörűségéről való Tracta, Molinaeus ut. Kol. 1680. s többször; Pax Aulae, azaz bölc Salamon egynéhány válogatott reguláinak rövideden való előadása, melyek embernek itt ez életben való magaviselésére megkívántatnak. Kol. 1696. — *Franckének* Oktatása a gyermeknevelésről, ford. Hála 1711. — *Csombor*: Udvari Schola Bártfa 1623.

Apácai Cseri v. Csere János Apácán, a Barcaságban, született 1625. Kolosvárt és Gyulaféjérvárt iskolázott, hol a Bethlen-Rákóczi-féle főtanodában Bisterfeld által vezetettet be a bölcsezetbe, s ennek ösztönzésére tanulmányozta, segédeszközül a biblia átértésére, Alstädt Encyclopaediáját; a szent nyelveket pedig ön szorgalmából tette magáévá. Magára vonván a tudós és hatalmas superint. Geleji Katona István figyelmét, az által bővebb maga kiképzése végett az egyház költségén az utrechti egyetembe küldetett 1648-ban, hol összesen öt évet töltött. Bár itt megházasodott, s tudománya és előadási jelessége folytán tanársággal kínáltatott meg, ezt el nem fogadta, tisztán állván már előtte a cél, melyre életét szentelte vala: nemzetét az egyoldalú

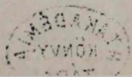
theologiai iskolás képzettségéből emancipálni, s a mívelt nemzetek színvonalára emelni minden oldalú nemzeti műveltség által. E magasztos cél megközelítésére fogott Encyclopaediája kidolgozásába, s azt 1653-ban saját megtakarított költségeiből sajtó alá is adta. Visszahivatván az időközben meghalt Geleji Katona István helyébe lépett Csulai György superintendens által, 1653 aug. 29. Fejérvárra érkezett, hol nov. 2. tanárságát a költészeti osztályban el is foglalta egy «de studio Sapientiae» tartott hatalmas beszéddel, melyben éles vonásokkal festett képét adta a nemzet műveltségi eszközeinek, ehhez kötve reformatori óhajtásai, szándékai kifejtését. Döböntő volt fellépésének hatása, s neki több ellenséget, mint eszméinek pártolókat szerzett; s így a később forma szerint szönyegre hozott indítvány megbukott. Úgy látszik ugyan, hogy a fejedelem II. Rákóci György lelkében nyomokat hagytak Apácai mozgatásai, de a főiskola igazgatásával nem bízott meg, hanem Basire Izsák, I. Károly angol kir. egykori kedves papja hívatott meg. Basire féltékenysége a tanítványok előtt köz kedvességű Apácai irányában, felhasználta ennek presbyterianismushoz szítását arra, hogy mind az udvar, mind a főemberek előtt meggyűlöltesse, minek eredménye a kolosvári tanodához áttétele lett, hol mint igazgató és hittudomány tanára 1656 nov. 20. egy, eddig hirdetett nézeteit újra s részletesben kifejtő beszéddel foglalta el helyét. E pályán három éven túl működött, számos és nagy házakbeli hallgatókat gyűjtve maga köré, társait lelkesítve, az iskola anyagi javáról is gondoskodva, míg a testi erőit nem kimélő férfiú az 1660. év első éjében a tüdővész áldozata lett. Írásai, ide tudva a deákul írottakat is, mert a férfiút egészletében csak összes írásai mutatják fel, ezek: 1. Disputatio de introductione ad philologiam sacram. Ultraj. 1650. — 2. Disp. theol. inaug. u. ott 1651. — 3. Oratio de studio Sapientiae, Fejérvár 1653. — 4. Magyar Logikácska, melyet a kicsindedek számára írt Apácai János, egy a tudomány dolgában megkivántatott Tanácsosal egyetemben. Fejérv. 1654. (csak 1864-ben ismét felfedezve Szabó Károly által, s kiadva az akadémia által: Apácai Csere János Bölcsészeti Dolgozatai, Horváth Cyrill bevezetésével. Pest, 1867. (a Logikácskán kívül t. i. az Encycl. bölcsészeti fejezetei is benne vannak). — 5. Magyar Encyclopaedia, azaz minden igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása. Ultr. 1653. évszámmal, de 1655. kiadva, mellé lévén ez utóbbi évszámmal nyomtatva az Oratio de Studio Sapientiae második kiadása is (újra Sándor Istvántól, Győr, 1803). — 6. Némely tudós levelei.

melyek a bibliai philológiában nagy jártasságáról tanuskodnak. — 7. Oratio de summa scholarum neccessitate, earumque inter Hungaros barbarie cauis. Kol. 1656. (kéziratban).

43. §. Természeti, szám- és hadtudományok.

Míveletlen maradt a természeti és exact tudományok tere ez időszakban is, mint a következőkben a legújabb időkgig; s azon pár könyv, melyet felhozhatunk, legfelebb a műnyelvnel fogva bír némi érdekl. Ilyen az állatrajzra a Franzius Farkas wittenbergi tanár (+ 1628) után készült «Vadkert» *Miskolczi Gáspártól* (1691), mely egyébiránt az összes állatországra terjed ki, s a kellemetes előadásnál fogva, különösen az állatok erkölcsi és hasznai leírásában, sokáig kedves könyve volt a magyar olvasó közönségnek. A növénytant a kerti gazdaság tárgyalása helyetteszte. Itt két nagyobb munkával találkozunk, melyek elsejét, a híres «Pozsonyi Kertet», *Lippai János* jezsuita, szenvedelmes kertész, figyelemreméltó gyakorlati jártassággal dolgozta; s mely három könyvben: «Virágoskert», «Veteményeskert» és «Gyümölcsöskert», tárgyát meglehetősen kimeríti (1664—1667; másikat *Nadányi János*, az ismeretes történetíró és enyedi tanár, Mizald Antal után fordította (1669): mindkettő, amaz Magyarországon, ez Erdélyben, a gondosabb kertművelőknek egy századon át egyetlen kézikönyvek. — Az *orvostudomány* sem mutathat fel, *Weber Ádám* eperjesi gyógyszerész jelentéktelen röpiratán és *Felvinczi Sándorén* kívül a döghalálról (amaz 1646, ez 1679), s a salernói iskola egészségi szabályai fordításán kívül *Felvinczi Györgytől* (1693), egy rendszeres munkánál többet, s ezt is az időszak vége felé: *Páriz Ferenc* orvostudorét «Pax Corporis» deák címen (1692): tudós és józan, de aránylag elégtelen rövidlet. — A *számtan* az egész században három munkával érte be: egy Névtelennek «Practica Arithmetica»-jával (1632), *Ónodi Jánoséval* (1693), és *Menyősi Tolvai Ferencével* (1675), melyek közül több kiadást csak az utóbbi ért, hibássága dacára.

A *naptáriródalom* ez időszakban bizonyos virágzásnak indult. Eddig tizenhárom kijöveteli helyet ismerünk. Most is ugyan leginkább krakai és német «astrologusok» naptárait adtak; különösen a század közepétől fogva majdnem csupán Neubarth Kristóf, s utána Neubarth János uralkodott e téren; de *Habermann János* orvos doctor, hihetőleg erdélyi szász «figyelmetessen az magyar és erdélyországi meridiánusra» számította ki naptárait (1632 óta); és késmárki *Fröhlich Dávid* is, ki «Magyarországon ő felségének matematikusa» címet viselt, »az erdélyi és magyarországi éghez» alkalmazta a magáéit (1634—1649). E legnagyobb ritkaságai a magyar könyvészetnek több tekintetben érdekes emlékei a műveltségtörténetnek, amennyiben bennök jóslatokon, főleg politikaiakon kívül, most már magyar krónika, orvosi tanácsok, holmi versecskék, s mint álló cikk a sokadalmak lajstromai is, megjelennek.

Végre a *hadi mesterség*, bár háborúsabb százada a magyaroknak alig volt, nélkülözötte irodalmát, miután *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái* csak a mi korunkban láttak világot. Ezeket ő három könyvre osztotta: az elsőben öt «discursusban» általános intéseket ad vezérek számára; a másodikba iktatta *Aphorismusait Tacitus felett*, vagyis elmékedéseit a Tacitus Évkönyvei, Történetkönyvei és Agricolájában előforduló, a hadak dolgát érintő, helyekre; és discursusát a szerencséről a hadviselésben; a harmadikba vegyes gondolatait, és *elmékedések Mátyás király életéről*. Ezekon kívül van egy technikai irata: «Tábori kis tracta». Minden íze e mesterműveknek az emberi lélek mély ismerőjét, a tudós, s egyszersmind lángelmű s fegyvertények közt nevelkedett hadivezért, a lángoló hazafit és szellemes író tanúsítja. Zrínyi e téren nem csak korának áll színvonalán, hanem az emberi természet változhatatlan törvényeiből származtatván állításait, első tudományos írónk, kinek munkái örök érvényűek maradnak. Nyelvbeli előadása, bár darabos itt is, sokszor classica méltóságra és szépségre emelkedik.

Kiadások. Miskolczi: Lőcse 1702. s újra u. ott. 1769. — Lippay János :

Pozsony és Bécs 1664—7. — *Nadányi*: Kerti dolgoknak leírása négy könyvekben. Kol. 1669. — *Wéber*: Bártfa 1646. — *Felvinczi Sándor*: Pestisről való rövid beszélgetés. Debr. 1679. 156. l. — *Felvinczi György*: Salernitana Schola jó egészségnek való megtartásának módjáról írott könyve. Kol. 1693. (s még háromszor.) — *P. Páriz*: Kol. 1692. — *Practica Arithmetika, azaz számvető tábla*. Gyulafejérv. 1632. (hat ivnyi apróság). — *Ónodi*: *Practici Algorithmi Erotemata Methodica*. Kassa 1693. és: *Arithmetika, azaz számolás mestersége* (versekben). U. o. és akkor. — *Tolvai*: *Az Arithmetikának avagy a számlálásnak öt speciessinek rövid m. regulákban foglaltatott mestersége*. Debr. 1675. s többsz. — *A naptárirodalomra nézve l. Mátray Gábort* az Akadémiai Értesítőb. 1853-ról, 31. sk. II. s az én Pótlékaimat u. o. — *Zrínyi* hadtud. munkáit először Kazinczy G. adta Pest 1853.

44. §. Nyelvészeti irodalom.

A XVII. század magyar nyelvészete tetemes haladást mutat az előbbinek első kezdeteihez képest. Többen teljes rendszerét kísérlették meg a nyelvnek; mások ennek egyes pontjai vizsgálatára szorítkoztak, melyeket bíráltilag tárgyaltak. Az első sorba a *nyelvtanirók* tartoznak, kiknek sorát Szenci *Molnár Albert* nyitja meg (1610), s követték Komáromi *Csipkés György* (1655), *Pereszlényi Pál* jezsuita (1682) és *Kövesdi Pál* soproni ev. pred. (1686). Legbővebb közöttök, legtöbb nyelvtényt felölelő, a szókötésre is kiterjeszkedő, *Molnár Albert*; de a nyelv külső héján még át nem hatván, s még a latin nyelvtan szchémaiban elfogódva levén, a sokféle alakokat egységökre visszavezetni még nem bírta. Pusztán gyakorlati nyelvtanító, kinek paradigmái és számos egyes szabályai rendszerénél jobbak, bár még ki nem elégtők azok sem. Még is, mint első lépés — mert Erdősit ő nem ismerte — meglepő, és szerencsésebb a szinte félszázaddal ifjabb *Csipkésénél*, ki az elvonásban gyengébb, szabályai megalkotásában kevésbé szabatos, sőt paradigmái helyenként hibásak is. Meghaladta előzőit *Pereszlényi* a teljes és jobb rendszer, sok addig észrevétlen maradt sajátság megállapítása, a kivételek helyesb alakítása példákban gazdagságra, s különösen a két hangosztálybeli ragozás nyelvtani egységének felismerésével. De az úgynevezett ypsilonismus senkit oly nagy hibába nem sodort mint őtet, midőn vele egy sereg nem létező ragot (gya lya stb.) állíttatott fel.

Megjegyzendő, hogy az eddig említett nyelvészek dunamellékiek; de Molnár a tiszavidéki Károli Bibliáját vevén alapúl, Pereszlényi, Káldi mellett, főleg szinte a tiszai Pázmányt, ők kevesebbé állanak saját nyelvjárásaik kizáró behatása alatt a dunántúli *Kövesdinél*, kinél, mintegy átmenetül a XVIII. század nyelvbábeléhez, az ikes formák iránti érzék már kihaló félben mutatkozik, a kettős, sőt hármas szenvedő (olvastattattattam) tűrhetetlenül szabálylyá van emelve; s mégis soványsága és hibássága dacára, tán rövidegéért, több kiadást ért.

Míg ezek szerint a magyar nyelvtant Molnár, Csipkés, és főleg Pereszlényi által ez időszakban, bizonyos pontig, gyakorlati irányban megalkotva látjuk, bár még tudományos alap nélkül: nem hiányzott, mint már érintetett, másoknál a *birálati irány*, mely immár mélyebb vizsgálatokra támaszkodva, a pusztá gyakorlati iskola ellenében egy tudományos — t. i. a formákat elemeikből eredeztető, tehát *etymologiai* — *iskolának* alapjait vetette meg. Ez irány képviselői Geleji *Katona István* (1645), *Tótfalusi Miklós* (1683) és *Tsétsi János* (1708) voltak. Megindítója, Geleji, forma szerint kikel a nyelvben uralkodó empirismus ellen, a helyesírás és helyesszólás elvévé, a különböző és ingatag ejtés és nyelvszokás helyébe, «a szók gyökereik, eredetik és természetik» vizsgálatát állítja fel, sőt a nyelvhasonlítást is megpendíti. Örvendetes, és tekintettel más új nyelvek nyelvészeti mozgalmaira, a kort megelőző jelenet! Nagyobb részére Geleji tanainak az idő rányomta helyeslő bélyegét; csak túlzásai az elvnek találtak ellenzésre, legközelebb már *Medgyesi Pál* részéről; s bár a nyelvtanokba e században az eredmények, mint láttuk, még nem mentek át, vagy csak félig (a Csipkésébe): de a tudós nyomdász, *Tótfalusi Kis Miklós*, ez úton haladva, bele hozta azokat bibliájába, s «Apologíá»-jában (1683) újításait tudományos alapossággal oltalmazta; *Tsétsi János* pataki tanár pedig, két előzője vitáirásainak állításait nem csak jól alkotott rövid szabályokba foglalta, hanem Páriz-Pápai Ferenc szótárába is, melynek javítását felvállalta, a szerző megegyezésével, bele vitte:

mely kettős úton a javított írásmód, dacára a nyelvtanoknak, életet nyert.

A módszert illetve, egy különben kisszerű könyvecske, *Szönyi Nagy István* kolosvári ref. pred. és iskolatanító «Magyar Oskolája» (1695) megérdemli, hogy felemlítettessék, mint amelyben az olvasás, a legújabb időkben szinte általánosan elterjedt, s egyedül célszerű, hangoztató módszer szerint taníttatik. Lehet, hogy Szönyinek Comenius (+ 1671) javaslatáról volt tudomása, bár az a külföldön magát ki nem vívta, Patakon pedig, hol e híres tanférfiu rövid ideig működött, tudunkra csak nem is indítványoztatott. Minden esetre Szönyi volt az első, ki nálunk azt, még pedig szerencsésen, nem csak gyakorolta, hanem alkalmas könyvet is adott; hogy pedig halálával a dolog elpendült, nem csoda, miután e módszer Németországban is, különösen Zeidler (1700) óta, lelkesen sürgettetett, s mégis, egy századon túl, ott is kiáltó szó maradt a pusztában.

Kiadások. Molnár: Novae Gramm. Vng. Libri duo. Hanau 1610. — *Csipkés*: Hungaria Illustrata. Franequerae 1655. — *Pereszlényi*: Gramm. Linguae Vng. N. Szomb. 1682. 1702. 1738. — *Kövesdi*: Elementa Linguae Hung. Lőcse. 1686, újra h. s. évj. n., s Kassa 1766. — *Geleji*: Magyar Grammatikátska. Gyuláfejv. 1645. («Titkok Titka» című munkája mellett). — *Tótfalusi*: Ratiocinatio de Orthographia eo modo, quo sparsim in nostris Bibliis exhibetur, instituenda, (írva Amsterd. 1683. nyomt. Apológiájában Kol. 1687). — *Tsétsi*: Observationes Orthographico-Grammaticae de recta hungarice scribendi et loquendi ratione (Páriz Pápai szótára mellett Lőcse 1708.). — *Szönyi*: Magyar Oskola. Kol. 1695. — Mindezek kivétel nélkül, újra: Corpus Grammaticorum Linguae Hung. Veterum Toldy Ftől Pest. 1866.

A magyar *hasonlító nyelvészet* is e században vette kezdetét. Erdősi János a múltban, s a XVII. sz. nyelvtanítói is egy hanggal pengették már a magyar nyelv keletiségét, vagyis, mi nekik ugyanazt jelentette, a héber nyelvvel rokonságát, mi már némi összehasonlítást teszen fel. És csakugyan a héber névmási ragok nyomán ismerték fel e korbeli nyelvészeink a magyar személy- és birtokragok névmásiségét, bár egyébiránt hibásan származtatták azokat a birtokos névmásoktól (enyém, tied stb.), mik magok is csak birtokragozott személyes névmások; továbbá a határozatlan cselekvő s a míveltető igealakokat a héber kal és hiphillel hozták

párhuzamba ; nem feledték el megjegyezni azt is, hogy a magyar igeragozás alapformája az egyes harmadik személy, épen úgy, mint a héberben stb. : de tüzetesen, s a nyelv anyagára (a szókra) is alkalmazva, ezen hasonlítást először *Otrokocsi Főrís Ferenc* ref. pap (később áttérvén, nagyszombati jogtanár, üzte «*Origines Hungaricae*» című egykor nagy hírű munkájában (*Franequerae* 1693) számtalan magyar (nem különben nagyszerű átalakított idegen) szókat, s azok közt magát a nemzet saját nevét is («magyar») a héberből származtatva. Ma már, midőn a nyelvtudomány magát az egy ősnyelv tanából emancipálta, nyomozásait a bibliai és classica nyelveken túl a föld valamennyi irodalmi és számos primitív nyelveire kiterjesztette, s az összehasonlító nyelvészet elvek által van szabályozva, ezen etymologiai játékokra, bármely kiterjedt ismeretek segédelmével s nem kevés elmésséggel üzettek, szánakozva tekintünk vissza : mindazáltal mégis felemlítendőök voltak, mert az *Otrokocsi* iskolája mind a nyelvészet, mind a história terén, majd szinte napjainkig patvarkodott, s részben nem kisebb tudományyal mint bátorsággal, de hasonló eredménytelenséggel.

Végre a *szótár-írás* is ez időszak alatt részben új phásisba lépett. *Molnár Albert* volt ennek is megindítója (1604). Szótára szoros betürendben, egy deák-magyar s egy magyar-deák részből áll. Az elrendelésben *Dasypodius*t követte, az anyagot *Calepínus*-ból merítette. A deák szóknak adja nyelvtani meghatározásait is, s helyenként közmondásokat iktat be, megfelelő magyarokkal ; a magyar szókat deákozottal, és szinte néha közmondásokkal ; köztök összetételeket, mik a deák rész magyarázataiból mentek a magyar részbe által. Fő forrása itt is *Calepín*, t. i. ennek magyarja volt ; e mellett *Károli Bibliája* és saját tudomása. Hét, s ismét tíz év múlva új kiadásokat adott, a görögöt is a deák mellé vetve, s mindkétszer a magyar szókészletet is bővítve, nem kevés avúlt szóval is. *Molnár* rendszerint jól magyaráz, de hason-értelműeknél hiányzik a megkülönböztetés, értelmezés vagy példák által ; a helyesírás ingadozó, az ékezetek felrakása pontatlan. Bár aránylag nem elég gazdag, mégis elég testes és így drága könyv levén,

mellette némely kisebbek támadoztak. Ilyen volt *Murmelius* Nomenclatúrájának magyar szókkal megtoldott krakai kiadása, mely azonban, Bod szerint, magyarját lengyel helyesírással adván, nem vált kapóssá; ilyen, de kelendőbb, egy *Névtelen* deák-német-magyar-cseh szótára, vagy szinte helyesben neveskönyve (1629), mely rövid időn két kiadást ért; majd *Erdőbényei Deák János* deák-magyarja (1634): az elrendelést tekintve mindhárom a XVI. század Nomenclatúráinak módja szerint *Csaholci János* és *Bihari Ferenc* gyulafejevári oktatók a Comenius Indexét magyar értelmezéssel adván (1647), ez pótolta sokáig egy olcsó kézi szótár hiányát. Fontosabb szótári tekintetben a Comenius híres «*Lexicon Januale*»-ja (1652), melyhez *Kaposi Pál* s két társa készítették a magyarítást, egy mást pedig *Szilágyi Benjamin István* († 1652 körül), s ez szerkezeténél fogva képes volt különösen a szóképzés és összetétel elemeire fordítani a tanulók figyelmét. Ezen iskolai taneszközökhöz járult még a század végén *Tótfalusi Kis Miklos* deák-magyar kis szótára. — Említésre méltó végre, hogy külföldre szakadt polygraph hazánkfia, bártfai *Henisch György*, német szótárába, egyéb nyelven kívül, a magyart is beiktatta (1616).

Feledékenységre borította mind ezen dolgozatokat, s feleslegessé tette Molnár szótárának 1708-ban újra csak a régi s már akkor teljesen elavult helyesírással készült, nürnbergi kiadását is, *Páriz Pápai Ferenc* orvostudor s enyedi tanár szótára, mely szinte ez utóbbi évben jelent meg, s a XVIII. századra az lett, mi Molnáré az elébbinek volt. Különben nem csak bővebb ennél, és számos mű-, valamint a székelyeknél még fennvolt régi szót magában foglaló, hanem az értelem megjegyzésében is szabatos és szólásmódok- és példabeszédekben gazdagabb: de ez is még a jelentések árnyéklatai s nyelvtani és szóvonzati meghatározások nélkül. Leginkább e szótár által lett a Tsétsi gondos és jobb helyesírása, de ezzel együtt az egykor teismusnak (ts, tz.) nevezett hibás írásmód is, sok időre megállapítva.

Még a *műszótári* térről kell, teljesség okáért, három köny-

vet felemlítenem: egy *törvénytudományit*, deák-magyart, Laskai magyar Verbőcie mellett (41. §.), mely sok oly műszót mutat fel, mely azóta e tudományban teljesen meghonosodott; továbbá Comenius «*Orbis Pictus*»-ának névtelen fordítását (1685), mely egy *reáliák* szótárát képez, mindent felölel e nemben, mi a magyar kiadó előtt a közéletből ismeretes volt, s egyszersmind első kísérlet a hiányzóknak legalább körülíró kifejezések által pótlására; végre *Mentzel Keresztély* porosz orvos munkáját: *Index nominum Plantarum universalis* (Berlin 1682), mely egyebek közt a növények magyar neveit is felvette, de csupán Beythe Istvánt (30. §.), Calepínt (u. o.) és Bauhin Jánost használván, csak ismertet adott.

Vége ez időszaknak is megvolt a maga *közmondás-gyűjtője*, t. i. *Kis Viczai Péter* kassai ev. pred. (1711). Nem ismerve eléggé a népet, sem előzőit s a régi irodalmat (30. §.), a maga által összeszedett deák köz és velősmondások mellé hasonértelmű magyarokat vetett, részint közéletben divatozókat a szótárakból szemelve, részint Beniczky verses «*Példabeszédei*»-ből válogatva, végre maga által csináltakat. Így általa e tér nem gazdagított: egyedül az iskola kapott, ismét főleg a deák nyelvre nézve, egy használható segédkönyvet.

Kiadások. Molnár: Nürnberg 1604. Hanau 1611. Heidelberg 1621, halála után Frankf. 1644. 5. Nürnberg. 1708. — *Dictionarum quator linguarum, latinae, hungaricae, bohem. et germ.* Viennae, Jankowich szerint 1629, nálam 1641. (Kresznerics ily cím alatt idézi: *Nomenclatura Rerum.* Vien. (1641). — *Erdőbényei*: *Janua linguarum bilinguis, latine et hung. praecedens Dictionario. Nunc denuo excusa, et ab infinitis mendis, quibus aliae editiones scatebant, expurgatae.* Várad 1654. — *Comenii Lexicon Januale (Eruditionis Scholasticae Pars II.)* Patak 1652. *Szilágyi* kiadása: *Janua linguae Lat. reserata aurea.* Lőcse 16? 1673. 1698. — *Tótfalusi*: *Dictionariolum Latino Hung. (a század végén).* — *Henisch* *Thesaurus Sapientiae et Linguae Germanicae, cum significationibus hebr., graecis, anglicis, hungaricis,* ital. etc. Aug. Vind. 1616. fol. (A—H.; tovább vinnie halála gátolta). — *Páriz*: *Dictionarium Latino-Hung.* Lőcse 1708. N. Szomb. 1762. a német szók beiktatásával nevelt kiad. Szeben 1767. 1782. Újra Eder által Pozs. és Szeben 1801. — *Comenii Orbis Sensualium Pictus, A látható Világ (fametszetekkel)* Lőcse 1685. s u. o. többször. — *Kis Viczai*: *Selectiora Adagia Latino-Hungarica.* Bártfa 1713.

45. §. Classica philologia.

Ez időszaknak nem volt Jánus Pannóniusa, nem Dudith Andrása, vagy csak Zsámbokia is, kik a múlt századokban a classica philologia terén nyomokat hagytak volt; nem voltak többé oly jó, sőt kitűnő latin írói, mint amelyekre XVI. századbéli történetíróink közt nem minden önértet nélkül mutathatunk. Pedig gymnásiumi tanügyünknek, különösen a gyulafejevári tanodának Bethlen, s a patakinak Rákóci György által a külföldről behívott humanistái hatása folytán örvendetes fejlődésével szinte emelkedett, külterjileg legalább, a latin nyelv üzése, s ezzel szaporodtak a latin nyelv taneszközei is. Ide tartoznak egyrészt az elébbi szakban elsorolt szótári munkák; ide a magyar értelmezésekkel ellátott Donátus (1663) és Wendelin Tiszta Latinsága Bisterfeld kiadásában (1646), ide főleg *Comenius Amos* tankönyvei az «*Eruditio Scholastica*» három részből (1652), melyek elseje («*Nyelveknek Tornáca*») eredetileg már, másodika (a Jánua) Szilágyi Benjamin által utóbb magyar tolmácsolatokkal megtoldva jelentek meg, és számos kiadásokban ismételve, Erdélyben helyenként egész 1830-ig használatban maradtak, mindazáltal hogy az irodalmi termelés, még a nagyszombati egyetem felállítása (1635) és a jezsuita iskolák elterjedése után sem bírt a magyarral versenyezni, a nemzeti szellem által e században elért erkölcsi hatalomnak tulajdonítandó. Innen van, hogy e kor egy philologust sem mutathat fel köztünk; de az is, hogy a *classicusok fordítói* messze elmaradtak becsben a Decsi János sallustiusi kísérletétől. T. i. ennek szépérzéke hiányzott követőinél, valamint a classicai szín, melyet ő, amennyire az ez irányban még nagyon fejletlen nyelvtől telt, visszaadni igyekezett. Így *Forró Pálnál*, ki Curtiust (1619), még inkább a sokkal újabb *Balogh Györgynél*, ki Ciceró válogatott Leveleit (1694) és Cornelius Nepost (1700), s leginkább *Dálnoki Mártonnál*, ki Annaeus Flórust (1700) fordították, de nem kevesebbé *Kéri Sámuelnél*, ki *Seneca* munkáiból azon ethikai szemelvényt adta (1654),

melyet egy névtelen «Seneca Christianus» cím alatt állított össze, s minden európai nyelvekre lefordítottak. Mily színben jelennek meg e classicusok azon korbeli nyelvökön! Kényelmes, körülíró bősséggel adatnak a történetírók, s e mellett numerus és csín nélkül; Ciceró azon elegantia és finomság nélkül, mely Leveleit jellemzi. Érezhető súlyedés a hatvan évvel korábbi Esterházy-féle levelekhez hasonlítva!

Kiadások. Ael. Donati de octo partibus orationis. N.-Szeben 1663. — *Marci Frid. Wendelini Medulla priscae puraeque Latinitatis.* Albae Iuliae 1646. — *Comenii Eruditionis Scholasticae Pars I. Vestibulum rerum et linguarum fundamenta Nyelveknek Tornáca. S.-Patak 1652,* tizenkettedik kiadás Lőcse 1701. — A löcsei 1722-ki három nyelvű (t. i. a latin és magyar mellett a némettel is öregbített) kiadáson olvasni: «in usum scholae Patachinae primum emissum, post in communem scholarum ungaricarum utilitatem variis vicibus extensum. Ezentúl 1753-ig még hat kiadást tudok, sőt egy nagyszerűt 1830-ból is. — *Eruditionis Scholasticae P. II. Janua rerum ac linguarum structuram externam exhibens, in usum scholae Patakinae edita.* Patak 1652. Ez a szerzőnek első, latin kiadása. Tudtomra a második, alapja a többinek: *Janua linguae latinae reserata aurea, seu Seminarium linguae lat. et scientiarum omnium, in usum scholae Variadiensis in hungaricam linguam translata per Stephanum Benj. Szilágyi,* eiusd. scholae rectorem. Lőcse 1661. ismét év nélk., Kolosv. 1673. Lőcse 1698. Debr. 1700. Lőcse. 1724. Debr. 1729. — *Eruditionis Scholasticae P. III. Atrium rerum et linguarum ornamenta exhibens, in usum scholae Patakinae editum.* Patak 1652. (Csak latin, melynek magyar tolmácsolattal megjelent kiadását nem ismerék) — Igen elterjedt, s egész 1830-ig ismét és ismét javítva és megújítva megjelenvén, huzamos hatással volt reál irányban *Comenius* más munkája: *Orbis sensualium pietus,* első csak latin kiadását (ha ugyan nem egy pataki előzte meg az 1658-ki löcseit) követte egy három nyelvű, t. i. Trilinguis . . . in usum scholasticae, nostrae iuventutis *noviter* emissa. Kolosv. 1698. Brassó 1703, Nürnberg 1708, Szeben 1738, a legszebb Lőcse 1739, N.-Szeben 1795. Pozsony 1798, Patak 1798, Pozsony 1806, Szeben 1812, Pozsony 1820, Szeben 1830, egy *Quadrilinguis,* t. i. tóttal. Lőcse 1728; pedig aligha mind ismerjük, különösen a XVII. századbéliek közt a negyven évnyi hézag igen feltűnő. — *Curtius* az Nagy Sándornak viselt dolgairól irattatott *Históriája.* Debr. 1619. A M. T. *Cicerónak* négy könyvei, melyek *Sturmius* Jakob által öszveszedeggettettenek. Lőcse 1694. — A *Corn. Neposnak* híres nevezetes hadi fejedelmeknek életekrül és cselekedetei krül írt könyve. Lőcse 1701. Kassa 1746. 1763. Pozs. 1777. — *L. Ann. Flórusnak* a római viselt dolgokról írott négy könyve. Kol. 1702. — *Keresztyén* *Seneca,* azaz *L. Ann. Seneca* munkáiból kiesedett. . . *Virágok.* Bécs 1654.

46. §. Az újmagyar nyelv fejlődése.

Azon számos mind hang-, mind alaktani formák, melyeket különösen a XVI. századbeli emlékekben mint a középmagyar

nyelv sajátait mutattunk fel (18. §.), már a XV., még inkább a XVI. században mind inkább kiveszének, úgy hogy a XVII-ben alig találunk közülök mást itt-ott használva a feltételes mód jelen idejébéli teljes alakjánál (mondanaja ; l. 18. §. 7. e) a 42. lapon) ; melyet Molnár Albert még felvett nyelvtanába, de csak mellesleg, Katona István azonban már hibáztat, Pereszlényi pedig, mint régiséget, csak Telegdi munkáiból ismer. Az élet nyelvében a különféle nyelvjárásokat jellemző *hangtani* sajátosságok még húzamosan, részben e mai nagig, fennmaradtak ; de az irodalmi nyelvben az ő mind inkább tért engedett a közép é-nek (vött, lött : vett, létt) ; az o, ö, ó, ő, a válrokon u, ü, ú, ű-nek (látunk, kérjök, urunk, savanyó, keserő, hangó, öröl ; látunk, kérjük, urunk, savanyú, keserű, hangú, örül stk) ; míg viszont a *tul bul* stb. nagysókára az erdélyi tól, ból, ról stb. nyílt formáknak engedte át az irodalmi elsőséget. Végre az *ikes* igeragozásnak a nyelv két előbbi korszakában kivételt nem ismerő rendszere, valamint az *igeidők* használatáé, meg kezdett bomlani annyira, hogy a XIX. században amaz már csak a nyelvtudomány által nyerhette vissza ősi érvényét, emennek törvényei pedig a jelenkor által fáradtságosan nyomoztatnak. A XIX. századé azon nyelv- és széptani reform dicsősége, mely egy új irodalmi nyelvet eredményezett, de lényegében ez különböző maradt a középmagyartól ; ennek saját, utóbb kiveszett, hangjai és ragozásai többé fel nem éledtek. Amelyek újra felvételtek is, mint a ragozott részesülői határozó (rakvák) s a feltételes módbéli teljes forma (kérneje) : csupán az irodalmi nyelvben használatnak, és csak szabadságként a költői előadásban, s nagyritkán. Nagyobb kiterjedésben élesztetnek fel az *avúlt képzők és szók*, de ezek is a nyelv jellemét nem változtatják meg : a nyelvtan, ami e részben fő, ma is csak azon formákat ismeri, melyeket Molnár Albert a XVII. század elején ismert.

III. A hanyatlás kora.

47. §. Visszatekintés. — Fordulat.

Visszatekintve nyelvünk és irodalmunk állapotaira az újkorban a politikai és egyházi mozgalmak folytán mindkettőt a virágzás bizonyos pontjára látjuk fölemelkedettnek. A nemzeti nyelv divata addig nem létezett kiterjedésnek örvendett. Az lett a szellemi téren, hol legnagyobb részt a vallásos érdekek működött, a fő közeg; a polgári életben is szerencsésen vetélkedett a deák nyelvvel, úgy, hogy míg Erdélyben a törvényhozás és közigazgatás nyelvvé vált, Magyarországon ezen szóltak többnyire a közgyűléseken, ezen leveleztek széltiben a főpapok és főurak a megyékkel és egymás közt, úgy a török vezérek és tisztekkel, sőt a XVII. században a diplomatiába is fel kezdett vétetni a török viszonyokban. Ez által a nyelv, a köz élet magasabb rétegeiben gyakorolva, bőséget, bizonyos finomságot és udvarias formákat vett fel, bár tisztasága a mind bővebben használtatni kezdő deák kifejezésektől szenvedett. Másfelől irodalmi használata a hittudomány, költészet s történetírás terén mind inkább elterjedvén, a nyelv minden irányban bővült, csinosodott; a *költészet*, együgyű népies jellemét leöltvén Zrínyi által, a *próza* Pázmány Péter által, művészetté emelkedett; a *tudományban* szerencsés kísérletek tétettek; különösen a magyar nyelvészet tudományos jellemet kezdett öltetni: s így együttvéve az új irodalom is a XVII. században már némi virágzás képét tünteté fel. A század vég negyedében a szerencsés fejlődés az irtó beháborgások s mind erőszakosb ellenreformáció folytán lassúdni kezdett, míg a szatmári béke megkötésével s Erdély külön állása megszűntével, a nemzeti nyelv és irodalom hosszú álomba sülyedt.

T. i. a százados küzdelmekről kimerült haza a béke árnyékában üdülésnek, az új kormányrendszer alatt a közigazgatás, s ezzel a belső viszonyok kedvezőbb megalakulásának, a katolikus tanügy, s vele az egyetemes tudományosság, a jezsuiták és piaris-

ták versenyző buzgósága mellett, szokatlan felvirágzásnak indultak, miknél fogva egy új, aránylag gazdag, irodalom keletkezett: de ez irodalom idegen — deák — nyelven szólalt meg, s e nyelv nem csak az országos téren lépett a nemzeti helyébe, hanem a társas életben is helyet foglalt, s ahova be nem hathatott, ott a német, tót, sőt francia is mind inkább kiszorította a magyart. A magyar irodalom már szinte csak a mellőzhetetlen köznapi életszükséget pótolta.

Azonban e téli állapot egy új tavaszt hordott méhében. Ez a deák irodalom szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig hazafias volt. S a század közepétől fogva találkoztak előrelátó lelkes férfiak, kik a nemzeti nyelv mellett felszólaltak, s egyes írók, kik egy vagy más ágon az elhagyott irodalmat újra megindítani igyekeztek. Kettős jellemű kor tehát: a múlthoz képest s némely szakok és irányokra nézve a sülyedése, a jövőt tekintve eleje egy új kezdetnek, s kezdete új irányoknak.

48. §. Hittudományi irodalom.

Legnagyobb számát ez időszak nyomtatványainak még mind *vallásiai*, mint a legáltalánosab szükségesé, teszik. De már itt nem találkozunk a XVI. és XVII. századok nagy tudományú, éles logikájú, hathatós előadású, theologiai küzdőivel. A hatalmas «Kalaúz» mellé a kor legfelebb egy *Gusztini János* erőtlen «Üdvösség Mannáját» állíthata; Telegdi és Pázmány győző s megragadó szónoklatát a *Baranyi Pálok* (1712—1719), *Csúzi Zsigmondok* (1723—1725), *Biró Mártonok* (1723—1751), *Szabó Istvánok* (1743—1746) cifra, virágos beszédárjai válták fel. A polemia katolikus részen folyt még könyvekben és szószékeken: a protestánsokét elnémitá egy új intézvény, a censúra, s kik külföldi sajtókhoz folyamodtak, az elébbi kornak csak keserőségeit folytatták, míg végre a szenvedelmek lecsillapodtak, s péld. egy *Molnár Jánosból* (1763) már a keresztyén türelem hangja szólt.

Így a *bibliai irodalom* azon tér, melyen a protestánsok, a Károli-féle fordítás tökéletlensége érzetében, dicséretes munkásságot fejtettek ki. Az ágostaiak közül pozsonyi ev. pred. *Bél Mátyás* a Károli Újtestamentomát a görög eredetivel összevetvén, igazításokkal adta (1727); *Torkos András* győri pred. egészen újra fordította azt görögből (1736); ugyanennek szemmel-tartásával újra, s ismét görögből, adta egy kis társaság élén nagyvázsonyi ev. pred. *Bárány György*, megtoldva számos jegyzetekkel s erkölcsi alkalmazásokkal (1754); az Ótestamentomot pedig, héberből, közös munkával ugyanő, *Sartorius János* nemescsói pred., és dunántuli superint. *Bárány János* fordították, de kihalván a régi bőkezű pártfogók, ez utóbbi nyomatlan maradt épen úgy mint madari reform. pred. Nagymegyeri *Bessenyei György* egész bibliája, melyet szerzője, áldatlan fáradozása emlékeül, a debreceni könyvtárban tett le (1737).

A tudományos-theologiai, a szentírás-magyarázó, úgy a nagy számú buzgalmi munkák fordítások vagy nem nagy jelentékű eredetiek mindenik részen. A keresztyén ethika terén *Bertalanfi Pál* (Keresztyén Bölcsesség, 1754) és *Faludi Ferenc* (51. §.), különösen az előadás részéről, válnak ki. Ha ezek után az *egyház-történeti* első kísérleteket érintjük *Bod Pétertől* (írva 1753) és *Molnár Jánostól* (1769 s köv.), mindent érintettünk, mi e lelketlen és zord ízlésű korban némi figyelmet érdemel.

Kiadások. *Gusztini* egrí kanonok: Üdvösség Mannája. Eger 1769. fol. — *Baranyi Pál* jezsuita: Halotti Predd. 2 óriási köt. N.-Szomb. 1712—19. — *Csúzi Zs.* pálos: Zengedező Sípszó. Pozs. 1723. Lelki éhséget enyhítő evangéliomi Kenyér. Pozs. 1724. Evangéliomi Trombita u. o. 1724. Kosárba rakott aprólékos Morzsalék, u. o. 1725. — *Bíró Márton* veszprémi püspök: *Micae et Spicae*, 5 k. Győr 1756—1762. Prédikációk, Győr 1761. stb. — *Szabó István* jezsuita: Böjti Predd. Sopr. 1743. Három esztendőkre való Vasárn. Predd. 3 k. N.-Szomb. 1746. — *Molnár János* szepesi kanonok: A megtérő Református Elmélkedéséről IV. könyv. N.-Szomb. 1763. *Bél*: Újtest. Lépese 1727. — *Torkos*: Újtest. Wittenb. 1736. — *Bárányé* névtelenül Laubán 1754. — *Molnár*: Az anyaszentegyháznak Története, 4 k. N.-Szomb. és Kolosv. 1769—1788. — *Bod*: Az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának . . . világ kezdetétől fogva . . . rövid Históriaja. Bazel 1760, újra 1777.

49. §. Történetírás és rokon.

Ez időszak történetírása az elébbi két századéknak folytatását s befejezését képezi tartalomra és formára nézve. *Koriratok*, és krónikák. Amazok szerzői közül különösen kettő válik ki: Cserei és Apor. Nagyajtai *Cserei Mihály* (született 1668) erdélyi «*Históriájában*» a maga korának, egy nevezetes félszázadnak (1661—1711), írja le történeteit. Az eseményekről, gondos nyomozások után, jól van értesülve, azokat szemlélhető részletességgel beszéli el; az okbeli összefüggést politikai s egyszersmind lélektani belátással s bizonyos ítéllettel határozza meg; kora állapotait, bibéit, a viszonyokat s embereket teljesen ismeri; s felekezeti állása dacára — labanc és szigorú református levén, egyszersmind tisztán látó, részrehajlatlan, s így mindenkép hiteles író. Előadása, bár szinte nem irodalmilag correct, de nemes egyszerűségével, s e mellett kellemes folyamatosságával minden őt megelőzőtt történetírókat, valamint kortársait is, meghaladja. Emlékirati részletei (s inkább is emlékirat a munka, mint, ahogy Cserei nevezi, *historia*) az akkori belélet ismeretéhez sok adatot szolgáltat. — Egészen az *erkölcstörténet* mezején forog, s e nemben egyetlen, összes történeti irodalmunkban, Altorjai b. *Apor Péter* (szül. 1676) munkája, «*Metamorphosis Transilvaniae*» deák címmel (1736), melyben Erdély régi szokásait és erkölceit az újakkal, t. i. a német felsőség óta kifejlettekkel, összehasonlítva tárgyalja. Csereitől hozzá becses pótlékokat bírunk. Ezek mellett fő figyelmet érdemelnek gróf *Károlyi Sándor* tábornok *Önéletrajza* (1669—1723), melyet 1703—1740 közti *naplói* helyenként igen becses módon kiegészítenek; és gr. Pálfi János titkára *Pulay Jánostól* a szatmári békekötés okmányos története (1718).

— (*Cserei* élete és mutatványok *Históriájából* láthatók az *Irod. Olv.* I. k. 85—87. számai alatt).

Pethő nyomán két *krónikairó* indult, tulajdonkép ennek újabb kiadói folytatói és kiegészítői: *Spangár András* és *Kovács János* jezsuiták. Amannak két munkája tartozik ide: «A Magyar

Krónikának . . . tovább való Terjesztése, avagy IV. V. és VI. része», mely az 1627-től 1732-ig történt dolgokat adja, különös tekintettel az egyházbeli eseményekre ; s ismét : «Magyar Krónika», mely kiegészítéseket hoz Pethőhöz és Spangár saját folytatásához ; mindkét munka pedig számos apró történelmi monographiákat a magyar történet illusztrációjára (péld. a m. korona krónikája, magyar érsekségek és püspökségek krón., eretnekek krón., a magyarok eredetéről ; a magyarok vallásáról ; ruházatairól ; Magyarország nyelveiről ; törvényeiről ; épületekről ; pénzről stb.) : ma kritikai pontosság nélküli lom : akkor a színvonalnak megfelelő, és hazafiúi lélekkel írva. Őutána *Kovács János* adta ismét Pethő Krónikáját, azt szinte egy második részszel bővítve, mely az 1627-től 1742-ig történt dolgokat hozza ; sőt később egy harmadikkal is : «Magyarország Krónikájának rövid reflexiókkal való Folytatása», mely M. Terézia dolgait beszéli 1740-től 1749-ig. *Kovács* a maga kora történeteiben sokkal bővebb, részletesb, és érdekeseb is, számos egyes becses adatainál fogva, Spangárnál ; mindkettő előadása a kor irodalmi sülyedésének kiáltó tanuja. Még is itt fontos mindkettő, mert félszázadon túl az alsóbb rétegek ezen krónikákból merítették minden történelmi tudásukat, s ennél is többet : nemzeti büszkeséget és hazaszeretetet. — *Kovács* zárta be hosszú időre a népies, és egyszerűs mind kútfőszerű, magyar nyelvű történetírást, melyet e korban néhány rövidlet egészített ki kötetlen és kötött beszédben. — Említést érdemel még *Molnár János* kilenc könyve a régi jeles épületekről (1760), hol először találunk irodalmunkban számos egyetemes-míveltségtörténelmi kérdéseket megpendítve.

A kútfők magyarítása körül az első kísérletek ez időszakból valók. *Spangár* sz. Istvánnak Imre fiához intézett könyvét, *Orosz Ferenc* pálos barát Küküllői János krónikáját Lajos királyról (1731) fordították.

A segédtudományok közül is a földirat ez időt hozatott be irodalmunkba *Baranyi László* (1749), *Vecsei István* (1741, kijött 1757), és szerencsésben *Bertalanfi Pál* tudós jezsuita által, ki a

mathematikai és természettani, sőt, új példával, már a statistikai földrajzot is bővebben és tudományosan tárgyalta (1757).

Kiadások. *Cseri*, kiadva Kazinczy Gábor által, Pest 1852. — *Apor*, ugyanattól az akad. Monumenták II. osztálya XI. kötetéb. — *Károlyi* Önéletrírása és Napló jegyzetei, továbbá *Pulay János* Szatmári Békessége kiadva Szalay László M. Tört. Emlékei IV. és V. kötetekben, Pest 1865. — *Spangár* Pethője Kassa 1729.; folytatása, vagyis a IV—VI. részek u. ott 1734. a pót-kötet u. o. 1738. — *Kovács* Pethője és «Continuációja» Pozs. 1742. A Mária Terézia története h. s évj. nélk. (Pozs. 1750). — *Molnár*, Nagysz. 1760. — Sz. István könyve, Spangár folytatott krónikájáb. — *Orosz*: Első Lajos m. király krónikája, Kassa 1731. Buda 1760. — *Baranyi*: A geographiai tudománynak első kezdete. Hála 1749. (újra Pest 1787. és 1796.) — *Vecsei P. István* Magyar Geographiája, kiadta Zanathi József. N.-Ká r.1757. (ifj. Csécsi János azt magának tulajdonítja, Vecseit plágiummal vádolva). — *Bartalanfi* Világnak két rendbeli rövid Esmérete. N.-Szomb. 1757.

Kisebb írók: Dálnoki *Veres Gerzson* feljegyzései versekben 1704—1722.; Borsai *Nagy Pál*: Meglett dolgok rövid leírása a magyaroknak Scythiából kijötte óta 1736-ig; *Balla Gergely*: Nagykőrösi Krónika (Szabó K. és Szilágyi Sándor Történeti Emlékeik I. köt. Kecskemét 1856); *Barrabás Sámuel*: Bethlen Farkas Históriajának summája és continuációja M. Teréziáig; stb. — Naplók: *Benjiczky Gáspáré* 1707—1710, *Vizaknai Briccius György* kolosvári orvosdoctoré 1693—1717 (Szabó és Szilágyi Tört. Eml. II. k. 1860); *Szakál Ferenc* kolosvári egyh. ülnöké 1698—1718 megj. u. ott); *Rádai Pál* benderi követségének naplója 1709 (Jerneytől, Tudománytár, érték. rész IX. k.); *Cseri Mihály*, *Vas György*, *Bánffy Farkas* (1749—1750) kiadatlan naplók stb.

50. §. Költészeti állapotok.

A nemzeti élet csökkentével a költői termelés is csökkent, s amit a kor hozott, a régiek utolsó felcsillámlásait, kis részben egy újnak előhírnökeket tünteti fel inkább, hogysem valamely új irány vagy forma kifejlését s aránylagos tökélyre emelkedését. Az *elbeszélő* költészetben ugyanis részint a régi históriás énekek néhány folytatója akadt (*Kolumbán*, *Csizi* stb.), részint Gyöngyösinek egy pár követője, milyen a sajpüspöki *Hriánjfel Márton*, ki egy Telemachust (1757) és Curtius után egy «Világbíró Nagy Sándor»-t (1758) írt tíz könyvben, de melyek kiadatlanok maradtak; és gr. *Lázár János*, egyideig nagy kedvességben állott

Florindájával (1766). A *tanköltészet* néhány szinte jelentéktelen vallásos-erkölcsi darabon kívül (*Bertalanfi Pál*) fordításokat mutat, melyek közt csak Illei János Boethiusa (1766) tanusít némi hivatást a tárgyalásban; a *dráma*, mely már csak az iskolai falak közt talált menedéket, több szerencsével míveltetett; a *lyra* is, mely részben folytatása a XVII. századbelinek, némi emelkedést mutatott: de csak az *egy* Faludi tűnt fel benne mint a jövőnek költője. Ennyiből áll e kor költészete, fő vonásaiban.

Különösen csak a drámáról és lyráról kell értekeznünk. Amazt leginkább a jezsuiták úzték gymnásiumaikban. Tárgyai, mint azt nyomtatott programok s néhányak kézirati vagy nyomtatott példányai, mutatják, a régi s újabb hazai s külföldi, részben a szent történetből vétettek; némelyek allegorikai darabok, melyek énekkel, zenével, vívással tánccal vegyítve adattak, néha mulatságos intermezzókkal (felvonásközi jelenetekkel) tarkítva; mindig erkölcsi iránynyal. A ránk maradt színművek, sőt a meg nem jelentek is előrajzaik után sejdítve, ármánydarabok voltak, melyekben a költők nem annyira a jellemből, mint az érdekek külső összeütközéséből indulva kötik meg a csomót, s így hiányzik ugyan a felsőbb költői becs, mindazáltal a figyelemfeszítő bonyolításban, érdekes helyzetek szövésében, s élénk dialogusban a szerzők nem közönséges hivatottságot tanusítottak. A jobbak közzé tartoztak a *győri névtelen jezsuita* Jekóniása (1740 körül), *Faludi Ferenc* Constantinus Porphyrogenitusa (1750), *Kunics Ferenc* Sedéciása (1753). A szerzők, mint a classikai nyelvek tudós ismerői, az irálynak némi művészi kezelésére törekedtek, s birtokában levén még a tősgyökeres népies magyarságnak, valamint régi írói nyelvünknek is, rajtuk még el nem hatalmazott azon idegenszerű zamat, mely a következő időszak íróin annyira érezhetővé lett.

A *lyrai* téren összesen három költő érdemel kiemeltetni. Ezek elseje *Rádai Pál*, II. Rákóci Ferenc belső titkára, kinek «Lelki Hódolás» című imakönyvéhez (1715) ragasztott énekeit valódi egélyes buzgóság, hathatós gondolatok és nemes nyelv tün-

tetik ki, úgy hogy ezek a reformátusok összes régibb vallásos költészetét mindenkép meghaladták. B. *Amade László* (+ 1764) viszont a világi dalban vált ki. Nála a XVII. század népies lyrai költészete, tetőpontján mutatkozik. Majd epedő érzékenység, majd kötődő játszás, mindig pedig költői elevenség és tűz lelkesítik jól gondolt és szemléletes költői nyelven szóló dalait. Verselése nem correct, mint valamennyi előzőié nem; de változatos, és dallamos. Amade dalai s némely gúnyoros versei, valamint a XVII. század öszves dalkészlete, kézirati másolatokban forogtak közkézen; összegyűjtve s kiadva csak a jelen században jutottak általánosb ismeretbe.

Az eddig felemlített költők és művek sora rekeszti be az «újkor» költészetét. A hanyatlás lyrai triászának legifjabbika, *Faludi Ferenc* (szül. 1704 + 1779) más befolyások közt egy más, az eddigetől különböző, t. i. a *lyrai műköltészetnek* lett megkezdője. Ismerte a valódi népköltészetet: a magyar köznép dalait; ismerte és szerette a francia chansonokat, s amazok melegítő, ezeknek ízlésnemesítő hatása alatt irogatta hol víg szeszélyű s jókedvű, hol derült életbölcészetet lehelő költeményeit, melyek alkotásra, gondos kidolgozás és technikai tisztaságra korabeli minden darabok közül határozottan kiválnak, s őt az «újiskola» valóságos nagyatyjává avatják. Egykor *pásztori költeményei* ezeknél is inkább csodáltattak: most az eléggé népies öltöztetés dacára, a virgiliusi utánzás és idegen életnél fogva kevesebbre becsültetnek.

— (*Rádai Pál*, *Amade* és *Faludi* rövid élete s munkái ből példák az *Irod. Olv.* I. köt. a 88—92. számok alatt láthatók).

Kiadások. *Rádai Pál*: Lelki Hódolás, Debr. 1715; és 1770-ig még ötször. — *Amade Versei*, kiadta gr. Amade Taddé (Szalay L. ügyelése alatt). Pest 1836. — *Faludi Versei* Révai által 1786. ismét 1787. Bacányi által 1824. Toldytól Faludi Mind. Munkáiban Pest 1853, és külön Pest 1854.

51. §. Széppróza.

A széppróza első kísérletei a tárgyalt időszakban tétettek. Ami a XVI. és XVII. században a prózai elbeszélő előadásban

történt, még mind az egyházi próza befolyását érezteti. Szabadabb ettől, s némi elegantiára törekvést mutat gr. *Haller László*-tól Fenelon tanregényének, a *Telemach*nak, fordítása (1755), melynek prózája, bár a régi szélességtől még nem tudott megmenekedni, tisztaságra, hajlékonyságra, numerusra nézve érezhető haladást mutat, s azért, többször ismételt kiadásokban, sokáig kedves olvasmánya maradt a m. közönségnek. Ezzel vezetettett be egyszersmind a francia irodalom is először a magyarba. A széppróza kifejtése tekintetében is érdemlenek a már említett drámaírók méltatást (50. §.); legnevezetesebbek azonban a kötetlen beszédnek aesthetikai kezelésénél fogva Faludi a költő, és Mikes Kelemen. *Faludi* prózai munkái öszvesen az erkölcsiek közé tartoznak. «Nemesember», «Nemesúrfi», «Udvari ember», «Bölcs ember»: olaszból, franciából, németből fordítottak; a «Szent ember», s tán a «Téli Éjtszakák» eredetiek (1748—1778). Nem a tartalom az, melynél fogva e dolgozatok figyelmünket e helyt annyira kiérdemlik, bár ezek az alkalmazott etikának egész körét kimerítik, s nagy tömegét terjesztették az életnézeteknek s az ismereteknek: hanem a nyelvbéli előadás, mely azoknak új és férfias szépségénél fogva, nyelv-mívelésünk történetében epochális jelentőséget vívott ki. Érezte Faludi ezen részint dialogizált, a társalkodó élet formáiban mozgó, részint aphorismusokban szerkesztett művek írása és magyarítása közben nyelvünknek e téreken fejletlen, merev, társas fordulatok és finomságokban, valamint lélektani kifejezésekben elégtelen voltát, s azon bátorsággal ültette át a gyökeres magyarság szép virágai közzé más kimíveltebb nyelvek virágait, melylyel minden ifjabb culturájú nyelvek kölcsönöztek másoktól. E mellett nyelve oly velős, kerek és hangzatos, a népi nyelv sajátosságos és szép fordulatait oly szerencsésen alkalmazó, hogy a magyar prózának, melyet Pázmány a XVII. század elején hathatóságra nézve nem várt magasságra emelt, Faludi, tovább menve, széptani tekintetben adott új lökést: amiért már saját kora őt mint prózaírórt nem csak ünnepelte, hanem fél századon át új meg új kiadásokban, olvasta is.

— (*Faludiból* példa az *Irod. Olv.* I. k. 93. sz. alatt látható.)

S míg ekép Faludi által Rómában indult meg prózánk míveltetése, *Mikes* törökországi számkivettetésében irogatta halhatatlan munkáját. Ifjanc korától fogva II. Rákóci Ferenc belső embere, ezt Francia s utóbb Törökországba, rodostói magányába, követte, hol maga is élte le szinte egész életét (+ 1762). Úgy lát-szik, élete utolsó éveiben dolgozta ki, levélalakban, naplói s olvas-mányi böngészeteiből, azon híres munkáját a «*Törökországi Leveleket*», mely, tartalomra s előadásra nézve egyformán a legérde-kesebb magyar művek közé tartozik. A Rákóci-féle emigráció, valamint a török birodalom akkori történetei s erkölcsi állapotai ismeretére sok becses adatot nyújt; de fő érdeme az író saját bel-világa visszatükrözésében van. T. i. e műbe rakta le *Mikes* az élet és szenvedés által tisztult s megnyugodott vallásos lelke tapasztalásait, gondolatait, enyelgéseit, melyek e kedélyes, humoros levélirályban oly vonzó kifejezést nyertek. B. Tót Ferenc tábor-nok mentette meg e munkát az elveszéstől, haza hozván azt Konstantinápolyból legott *Mikes* halála után, de világot csak harminc évvel utóbb látott.

— (*Mikes* élete s példák Leveleiből az *Irod. Olv.* I. k. 94—96. sz. alatt.)

Kiadások. Haller Telemachja Kassa 1755. 58. 70. 75. — *Faludi* munkái, korábbi kiadásaikban megritkúlván, többeket Révai adott ki újra Pozs. 1787. Új teljes kiadásuk Toldytól Pest 1853. — *Mikes*: Kulesártól, Szom-bathely 1794. Újra szorososan az eredeti kéziratból életrajzzal Toldytól 2 kötet. Pest 1861.

52. §. Bölcsészeti, természet- és számtani irodalom.

Az Apácai kezdeményezése a *bölcsészeti* téren, mint érintette, folytatók nélkül maradt. Néhány fordítás Seneca, Petrarca, Locke stb. után a gyakorlati erkölcsstanhoz tartozik. Ilyen lehetett a Jankowich által felhozott «*Erkölcsi Tudomány*» is, mely három darabban, Bécsben 1750 jött volna ki, de melyet én mind eddig nem láthattam. Az időszak vég határát jelzi csak egy rendszeres kísérlet a *Sartori Bernát* ferenci barát «*Magyar Philosophiája*» (1772), de mely teljesen a középkori scholasticismus

álláspontját tüntetvén fel, nem csak e tudomány általános színvonalától maradt el, de még a hazaitól is, melyre az mind a katolikus, mind a protestáns intézetekben immár emelkedett volt.

Hasonló, vagy még nagyobb szegénységet mutat a *természettudományok* mezeje. Egy-egy rövidlet és monographia a természettan gazdászata és orvostudományból említést sem érdemel. De igen *Miskolczi Ferenc* győri sebész bármi tökéletlen kísérletei egy orvosi műnyelv megalkotása körül (1724); s a korhoz képest *Mátyus István*, Küküllő s Marosszék tiszti orvosának «Dietetikája» (1762), mely physiologiai, természetrajzi, és természettani segédisméket is tartalmazván, s tudományos szellemben dolgoztatván, természettudományi irodalmunk tulajdonképi kezdetét képezi.

Parlagon heverték a *mathematikai* tudományok is. Néhány számtan, köztök a fő, *Maróti György* debreceni tanára is (1743), csak a polgári osztály gyakorlati szükségéinek felelt meg. — Ugyanez kísérlette még első az *énektan* elméletét is (1756). — A *hadi tudományok* terén végre felette vékony kezdetet tüntetnek fel gr. Khevenhüller Lajos gyakorlati utasításának fordítása *Kovács Jánostól* (1746), mely a taktika elemeit is magába foglalja és b. *Faber Farkas* magyar ezredes elemi hadioktatása (1759). A műnyelv ugyan legkisebb hasznot e munkákból nem vont.

Kiadások. *Sartori*: Magyar nyelven Philosophia. Eger 1772. (részei: Logika, Metaphysika azaz a lelkekről való tudomány, Physika). — *Miskolczi*: Chirurgiai Utitárs (egy orvosi latin-magyar szótárral). Győr 1724. 486. lap. Másodszor Győr 1742. — *Mátyus István*: Kol. 1762, 66. — *Maróti*: Arithmetika, Debr. 1743. újra 1763, 1782. — és Harmonikus Zsoltár, avagy az Éneklés mesterségéről. Debr. 1756. újra 64. — *Kovács János* mathematicus: Hadi Exercitium vagyis gyalog regimentek gyakorlási. Pozs. 1746. — *Fáber*: Hadi embernek oktatása, melyet magyar ifjuságnak kedvéért rövid írásba foglalt. Kassa 1759. 190 lap.

53. §. Nyelvészet. — Irodalomtörténet zsengei. — Class. literatúra.

Bél Mátyás első ez időszakban, ki nyelvészetünk körül buzgólkodott. 1713-ban hívta fel «a magyar nyelv története» című, deák nyelven készülőben volt munkája előrajzában a haza tudó-

sait, hogy neki ebben segedelmére legyenek. S bár hiában, mégis megkésztült ennek egyik része: «*Etymologicon Hungaricum*», melyben Otrokocsi nyomán a m. nyelv rokonságát vitatta a héberrel. Nem vesztett a tudomány semmit, hogy az ál tételből kiinduló munka világot nem látott, valamint nem vesztett volna, ha *Örtel János* soproni ev. pred.-nak szint' e téren mozgó «*Harmóniája*» (1719) homályban marad. Soká tartotta magát fenn e nézet philológiánkban, s új vitatót lelt még ez időszak alatt *Kalmár György*ben, egy az angol egyetemeken kiképzett tudós, de paradoxonokban kelletlenül inkább gyönyörködő fejben, ki azonkívül *Prodromusában* (1770) mélyebben igyekezett behatni a névmások és ragok természetébe, de biztos elv hiányában sikeretlenül. Más hírt pendített meg *Sajnovics János* jezsuita, ki, bár csillagász nem nyelvész, Lapphont járván meg, s elég éles észlelő tehetséggel bírván arra, hogy a lapp nyelvben a magyarnak rokonát felismerje, ebbeli észlelései eredményeit egy európai hírre kapott munkában a dán királyi társaságnak 1770-ben bemutatta. Sok használható anyagot foglal ez magában az összehasonlító nyelvészet érdekében; s minden esetre címénél jobb, mely «a magyar és lapp nyelvek *azonságát*» állítván, mind a külföldet eltévesztette, mind a hazában új táplálatot adott azon ellenszenvnek, mely a finn nyelvcsalád s a magyar közt kétségtelenül fennálló rokonság kérdésében a tudomány kárával létezett, s melynek *Hlivai János*, az *Örtel* kiadója, a külföld ebbeli állításai ellenében, már 1746-ban éles kifejezést adott. Azonban a tétel most már magyar által felállítva, és hasonlító nyelvészetünkbe mint természetes terére bévezetve levén, többé nem mellőztethetett, s a jövődőknek gyümölcsöző vívmányait szerencsésen előkészítette.

— A *belső nyelvtörténet forrásai* is, ez időben kezdtek megnyitvatni halhatatlan történetírónk *Pray György* által, ki az ómagyar «Halotti Beszédet» *Sajnovics*csal közölte kiadás végett, a közép-magyar *Margit*-legendát pedig (1770) maga tette közzé. A nyelvvizsgálat érdekében mindazáltal ez emlékek még akkor fel nem használtattak.

A *nyelvtan* gyakorlati terén több szerencséjével működött *Bél*, első adván a németek számára, németül, magyar nyelvtant (1729), melyben elég ügyesen fordítja hasznára a régi nyelvtanok nyereségeit, s mely, bár egy *Névtelen* (1746), majd *Ádámi Mihály* (1760) és *Farkas Jánosban* (1771) vetélytársat nyert, magát, újra meg újra dolgozva, egy századig fenntartotta tizenhárom kiadásban. Ugyanő az iskolák számára Cellárius híres *szótárába* beiktatta a magyar nyelvet is (1719). Bementek a magyar szók Bischof «Gradus ad Parnassum» nagy synonymikonába (1729), Wagner Ferenc Phraseológiájába (1750), *Jambressich* deák-horvát szótárába (1742) stb., de mindezekhez csak a meglevő szótárak használtatván fel, a szótári anyag általok nem neveltetett: maga *Bod Péter* tett egy lépést tovább, Páriz Pápai szótárát 1767 bővítve adván ki. Ebből állt mindössze a kor szótáriróadalma.

Végre ez időszakban indult meg *nemzeti irodalomtörténetünk* is. A buzgó *Czvittinger Dávid* a hazai tudósok életeit írta össze szótári rendben, több hazafiúi gondossággal mint kritikával; mellette a magyar történet könyvészetét is adta; de első, ki a magyar nyelv s a nemzeti irodalom történetének megalkotására gondolt, ismét *Bél Mátyás* volt, ki fenn említett Előrajza szerint nem csak a magyar nyelv eredetét, rokonságait, hanem az ómagyar (húnscytha, székely) írás, s a m. bibliai, nyelvészeti és költői irodalom történetét is adandó volt; de ebből végre is csak az ómagyar írás (sikeretlen) története jelent meg (1718). *Spangár András*nak, a krónikaszerzőnek, elkészült ugyan «Magyarok Bibliothékája» (1738), melyben a hazai írókról értekezett; de ennek munkája sem jelenvén meg, a tetteleges kezdeményezés dicsősége végre is *Bod Péter* magyar-igeni ref. predikátornak maradt fenn tartva. E férfiú t. i. fáradhatatlanul felkutatott mindent, mi Erdélyben még fennvolt, gyűjtött, jegyzett, kivont, bírált, s e kitűző buzgalomnak köszönjük egész sor munkáját, melyekben, hagyományos és kézirati adatok mellett, sok olyakat is lelünk, miknek forrásai ma már lappanganak, részben tán el is vesztek. Ide tartoznak tőle a «Biblia Históriája», melyben a magyar bibliai

fordításokat is megismerteti: «Szent Polykarpusa», melyben az erdélyi ref. superintendensek életeit adja, kik közt számos magyar írók is voltak; «Erdélyi Phoenixe», melyben a magyar és erdélyi nyomdászat történetére számos adatot nyújt; de fő munkája a «*Magyar Athénás*» (1766), melyben a magyar írókról és munkáikról betürendben értekezik. E munkák által Bod Péter nem csak a magyar nemzeti irodalom történetének alapját vetette meg, hanem hazafiúi izgatásaival a magyar irodalomnak, különösen Erdélyben, föléledését is nem kis mértékben előmozdította, s ezért, s mint a nemzeti becsület buzgó védője, magának irodalmunk történetében hallhatatlan nevet vívott ki.

Azoneygy időben *Kénosi Tőzsér János* tordai unit. tanító az unitárius irodalomról írt (1753), de munkái meg nem jelentek.

Kiadások. Io. Gott. *Örtelii* Harmonia linguarum Orientis et Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea, publicae luci exposita a Io. Hliviá. Witteb. 1746. — *Kalmár*: Prodomus idiomatis Scythico-Mogorico-Chuno- (seu Hunno-) Avarici, sive Adparatus criticus ad linguam Hung. Pozs. 1770. — *Sajnovics*: Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Koppenh. 1770. újra N.-Szomb. (1771). — *Pray*: Vita S. Elisabethae Viduae . . . nec non B. Margaritae Virg. N.-Szomb. 1770.

Bél Melibőí álnéven: Der ungarische Sprachmeister. Pozs. 1729. Kol. 1731. Pozs. 1748. 54. 63. stb. tizenharmadszor Pozs. 1829. — *Névtelen*: A Magyar Nyelv Tornász, h. n. 1746. (Sándornál). — *Adámi*: Ausführliche ungarische Grammatik. Bécs 1760. — *Farkas*: Ungar. Gramm. Bécs 1771. és még többsz. — *Chr. Cellarii* Latinitatis Liber Memorialis, interpret. Hung. et Boh. locupl. Nürnberg. 1719; magyar-deák részszel Lőcse 1735, Debr. 1762. st.; és: Primitiva vocab. L. Lat. e. interpret. Hung. Debr. 1742. — *Gradus ad Parnass.* N.-Szomb. 1747, 67, 71. stb. — *Wagner* Phraseologia, N.-Szomb. 1750, újra 1775. stb. — *Jambressich*: Lexicon Latinum interpretatione illyr., germ. et hungarica locuplet. Zágr. 1742. — *Bod*: Páriz-Pápai, Szeben 1767. újra 1782, és Odera által 1801.

Bél: Historiae Linguae Hung. libros duos, Genesim et Exodum, edere parat, utque eruditi patriae viri, et qui id ad se pertinere existimabunt, symbola sua conferre velint, obnixè rogat. Berlin (1713). De vetere Literatura Hunno-Scyth. Lipse 1718. — *Bod* munkáit l. az életvázlatban. — *Kénosi Tőzsér*: De Typographiis Unitariorum in Transylvania atque Libris in iisdem impressis; és Bibliotheca Scriptorum Transylvano-Unitarium 1753.

— *Bod Péter* Felső-Csernátonban, Erdély Kézdi székében, 1712. február 22. született nemes, de szegény, református székely szüléktől. A helybeli iskolában kezdte tanulását; mely midőn apja az 1719-iki döghalál áldozata lett, félbeszakadt, s midőn utóbb folytatta is, tavasszal és nyáron marhát kellvén őriznie,

csak télen járhatott be, amiért csak lassan haladhatott, bár a gyermek már ekkor égve égett a tudományért. 1724-ben az enyedi collegiumba menvén fel, eleinte egy más tanuló mellett nyomorgott; később egy vagyonos polgárnő által gyámoltva, az alsó osztályokat oly sikerrel végezte, hogy 1729. Felsőbányára tanítónak hivaték meg. Itt három évet tanítva tanulva töltvén, s egy kis módot is szerezvén, 1732 philosophiára és theologiára Enyedre visszatért, magát a deákok közébe iratta, s mint ilyen 1736 a könyvtár gondviselője, 1737-ben pedig a héber nyelv segédtanára volt, melyet magánszorgalomból tett magáévá. Itt, és e könyvtárban, vetette meg magyar irodalmi ismereteinek alapját. Megnyervén a leydeni egyetemnél alapított egyik magyar segéddíjt, Hollandba ment, hol 1740 augustusban érkezett meg, s Leydenben, a theologiai collegiumba felvétetvén, három évet töltött, szakján kívül a történet, jog és természettudomány híres tanárait is hallgatta, s magának éjjeli nappali feszített szorgalmával e tudományokban is alapos jártasságot szerzett. 1743-ban, Éjszaki-Németországon át, ismeretekben és könyvekben gazdag haza jött, s még azon év végén pártfogónéja gróf Bethlen Katánál, Hévízen, mint udvari predikátor megkezdte lelkészi pályáját. 1746 a hévízi ref. ekklézsia által is papjául választatott, 1749-ben pedig úrnéja ajánlatára elfogadta a magyar-igeni jövedelmes papságot, melyet, visszautasítva minden más meghívásokat, munkás élete végeig megtartott. 1766 még az erdélyi ref. egyház főjegyzőjévé választatott, mely állás a superintendensség előjáró foka, de ezt meg nem érte, 1769 elején mellvízkórból kimúlván. — Ha az eszközök hiányát és némileg elszigetelt helyzetét tekintjük, Bod Péter munkássága a hittudomány, az egyházi és irodalmi történet terén szintoly kiterjedt volt, mint sikeres és alapvető. Mellőzve szentírás-magyarázó munkáit és szónoklatait, melyeket melegség és hathatóság jellemeztek, az történelem terén első munkáját (úgy mint: Az Isten . . . Anyaszentegyházának . . . világkezdetétől fogva . . . Históriaja, Basilea 1760, s újra 1777) nagy kiterjedésű s forrásokból bíralatilag dolgozott «Magyar és Erdélyországi Históriaja» követte, deákul 1765-ig három, magyarul 1711-ig hol rövidebben hol bővebben, két kötetben, mely azonban meg nem jelenhetvén, abból halála után a «Historia Unitariorum in Transilvania» (Lugd. 1776) külön adatott ki, sőt ebből véve ki és átdolgozva támadtak irodalomtörténeti munkái is, melyek kútfőszerű becsöket mind maig megtartották, ú. m. A szent Biblia Históriaja (Szeben 1748, újra 1756, 1782); Sz.

Polykarpus h. s évj. n. (Enyed 1766); Magyar Athénás, hj. n. (Szeben) 1766; Erdélyi Phoenix, hn. n. (Enyed) 1767. E szakhoz tartoznak még több deákul írt kiadatlan monographiái: *Scriptorum Historiae Hung. Notitia*; *Literata Panno-Dacia* (a XVI. század tudósai), Gellius Molnarianus, Redivivus Alb. Molnár, stb. A história körébe, szinte kéziratban: *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia* (egy nagy kötet); *Siculia Hunno-Dacica*; Gellius Transilvanicus (adattár), és sok egyéb. — Bod, valamint a kezdeményező munkásságnak, úgy az erényes férfiúnak legszebb előképe volt: érzékeny férj és atya, jótévőihez hálás és hű, hivatalában fáradhatatlan buzgóságú. Amennyiben mint író felekezetes, gyakran éles, és ízlése tökéletlen, ez a korban, amaz a helyzetben lel melegséget. Egészben véve az utókor teljes tiszteletére és hálájára méltó férfiú.

A szellem s az ízlés hanyatlását e korban jelzi a *classica literatura* teljes elhanyagolása is. A XVII. században mégis néhány római történetíró, és Ciceró is, találtak fordítókat: most egyedül *Dionysius Cátó* és *Boethius*, magok is a római irodalom elhanyaglott korából valók, csupán ethikai tartalmoknál fogva vontak magokra figyelmet. Azon három (népies) átdolgozatban kilenc —, ez Illei Jánosnak a korhoz mérve elég jó fordításában két kiadást ért rövid idő alatt. Vessük még ide a hason irányú «Keresztyén *Senecát*», mely nem csak a múlt századi fordítás nyomán (l. a 45. §.) javítva kiadott Szilágyi Sámueltól, hanem Mihálc Istvánban verses átdolgozót is nyert (1768).

Kiadások: *Heptalogus*, azaz Görögországi hét bölcsék jó erkölcsre oktató, rövid Mondási és *Cátó* közönséges erkölcsre tanító böles Parancsolati (névtelentől Gyöngyösi Rózsakoszorú versformájában). Buda 1750. — *Cátónak Versei*, melyeket magyar nyelvre fordított Felsőbüki Nagy Lajos. Eger 1756; ismét Sopron 1757; Buda 1766; Eger 1772. — A jó erkölcsre tanító Cátónak böles versei, P. Pius Füssi által. Kassa 1762 és 1770, Buda 1768 és 1772. — *Boethius* Öt könyve a Bölcsességnek vigasztalásáról. Kassa 1768, ismét 1773. — Keresztyén *Seneca* (Kéri után) Szilágyi Sámuel Bécs 1740 (ismét Pozsony 1803). Keresztyén Virágocskák, melyek *Seneca* Leveleinek gyönyörűsége kertiből szedettek, és versekbe költettek Mihálc István által. Kol. 1766 és 1768.

NEGYEDIK RÉSZ.

LEGÚJABB KOR.

Második virágzás kora.

54. §. Áttekintés.

Némely jeles hazafiak a magyar nyelvnek a köz életből, a mívelt körök s az irodalomból mind inkább kiszorulását fájdalommal tapasztalván, s azt a nemzeti lét fő védpaizsának felismervén, buzgón kezdék sürgetni annak virágoztatását. Elsők, kiket e nemes tűz munkára gerjesztett, Bessenyei György és társai voltak (1772); nyomban követték őket számos egyházi és tanférfiak, valamint előkelő rendűek is a két hazában; úgy hogy, midőn II. József cs. 1784-ben a német nyelvet hozta be nem csak a közigazgatásba, hanem, bár még csak részben, a közoktatásba is: az irodalom által legfőbb kincsére már figyelmessé lett nemzetnek hathatós visszahatása következett be, melynek eredménye a nemzetiség megmentése lett. Az irodalom a nemzeti élet egyik fő tényezőjévé vált, a nyelv a törvény oltalma alá helyeztetett, s mind újabb s nagyobb foglalatokat tett a társas és politikai életben úgy, mint a közoktatásban; nemzeti intézetek: muzeum, akadémia, színház, hatalmasan fejlesztették a nemzeti tudományosságot és művészetet; a nyelv minden irányban gazdagodott, széplült; a költészet classicitásra emelkedett, s végre a törvény és a király is magyarul szólaltak meg. A nemzeti míveltség minden terén sokkal biztató haladás: míg azt a forradalom 1848—49-ben ismét félbeszakasztotta.

55. §. A legújabb kor időszakai.

E kor irodalmában is *három időszakot* különböztethetünk meg. Ezek:

I. az *újjá-születés kora* (1772—1807), melyben a fölébredt nemzeti szellem különböző irányokban kísérlette meg egy új irodalom megalkotását. Tart Bessenyei György fellépésétől Kisfaludy Sándor virágzásaig, s harmincöt évet foglal magában.

II. *A nyelvújítás és nyelvszépítés*, egyszersmind a költői classicismus *kora* (1808—1830), melyben kitűnő szellemek öntudatosan és tüzetesen vették a nyelvet gazdagítás és széptani művelés alá, s a költészetet, felsőbb nemeiben, a tökély bizonyos fokára emelték. Nyelvszépítés tekintetében fő tényezője Kazinczy Ferenc, a költészet nemzeti és művészi irányban művelésére nézve főleg Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály. Huszonhárom évet foglal magában.

III. *A Széchenyi kora* (1831—1849), mely a nyelv s irodalom egyetemes kimíveltetését tünteti fel költészetben, tudományban, életben. Fő tényezői életben és politikában Széchenyi István, tudományban az általa létesített akadémia, költészetben a közép-nemek művelői. Tizenkilenc évet foglal be.

I. Újjá-születés kora.

56. §. Irodalmi mozgalmak s irányok.

Ez időszakot a Mária Terézia által 1760-ban Bécsben felállított nemes testőrsereg egyik lánglelkű tagja, *Bessenyei György*, indította meg 1772-ben. Szóval és írásban buzdította társait a nemzeti irodalom ápolására, s hosszú sorát adta a költői, philozophiai és történelmi dolgozatoknak, melyekre bécsi társai s más lelkes férfiak munkái következtek, kik az Európában ekkor általán mintaszerűnek elismert francia irodalom példányait követve, egy hasonnemű irodalmi csoportot képeztek, melyet *francia iskolának* nevezünk. Mások különösen a római classicusokat vevén előképül, az úgy nevezett *classicai iskolát* képezték; míg ismét mások a régibb magyar költészet formáit folytatva, s leginkább nemzeti tárgyakat népies nyelven tárgyalva, *népies iskolát* alkot-

tak. Mindazon nyereseményeket, melyeket a költészet és nyelv e különböző irányú igyekvéseknek köszönt, elfogadta egy negyedik csoport, mely különös gondot fordított az ízlés nemesítésére, a nyelv bővítésére, s egy önálló eredeti költészet megteremtésére, melyben azért az *új iskola megkezdőit* ismerjük fel. Ezek mellett némelyek, a terjedő olvasási kedv napi szükségének egy *mulattató irodalom* által igyekeztek megfelelni; feléledt a rég elenyészett *magyar színészet* is; *hírlapok* és folyóírások a könyvkereskedéstől elzárt helyeken is hírnökei és terjesztői lettek az új mozgalomnak, s nyelvmívelő *társaságok* egy új jövőnek veteményes kerteivé alakultak. Csak a *tudományos irodalom* mutatott lassú haladást, miután az iskola folyvást deák volt.

57. §. A francia iskola. — Bessenyei György.

A francia úgynevezett classicali költészet leginkább a tragédiában nyilatkoztatta ki sajátosságait: t. i. a három egység szoros megtartását, s tárgyainak hősi világából választását, miből ismét a jellemzés abstract vitele, a fenségesnek és szenvedesnek (pathosnak) előuralkodása, s ezek által feltételezve a dictió folytonos emelkedettsége, mely szükségkép szónokiasságba tévedt, következett. Ez a szónokiasság még szélesebb tért foglalt a hő- és tankölteményben, az epistola és heroídban; mikhez az általános francia versforma, a kimért alexandrín, járulván, a külső kifejezést is bizonyos egyformaság bélyegezte. Ez a költészet lett Bessenyei előképe a drámában, eposban, tankölteményben, valamint az epistolában és leíró nemben. Első fellépése a tragédiában bebizonyította, hogy ahol nemzeti élet és színpad nincsen, siker nem lehet. *Ágás, Hunyadi László, Buda* (1772 és 73) beszélgetésbe foglalt történetek, melyekben a cselekvény, drámai jellemfejlődés és haladás hiányát a sententiósus, szónokias, bár nem ritkán a szenvedélyt hathatósan festő, dialóg nem pótolja. A vígjátékban (*A philisophus* 1777, *Láisz*, mely azonban nem jelent meg) Molière lebeghetett előtte, de itt is hiába keresnénk drámai

alakítást és életet; a Philosophusban mindazáltal, melyhez szerencsés tapintattal a prózai előadást választotta, különösen a dialóg életszerűsége, s némely alakok valósága a hivatásnak kétségtelen tanúi. Méltán elhíresedett ebben Pontyi jelleme, kiből egy becsületes, de szűk álláspontjához képest értelmileg korlátozott, falusi nemesember egész a külső viseletig és beszédejtésig híven festetik. Az *eposban* a Henriás lebegett előtte, s mint itt Voltaire, úgy Bessenyei is «*Mátyás királyban*» (6 ének 1772) egy tisztán históriai hős és eposi nagyszerűség nélküli események választása által követett el alaphibát. A censura gondoskodott róla, hogy e pályát ne folytassa. — Szerencsésb volt a *tanköltészetben*, hová *Az ember próbája* (szabadon Pope után 1772) s több kisebb költeményei tartoznak. Bessenyei t. i. szellemmel, beható értelemmel, s komoly hajlammal bírta az emberiség erkölcsi érdekei vizsgálatára, s mély, tartalmas gondolatai sikárlott, zengzetes verseiben emelő hatással vannak, bár előadása itt kevésbé költői mint drámáiban, a *heroidok* s némely *epistoláiban*, melyek gyakran szerencsésen illetik a szív húrjait is.

Általában, Bessenyei lelke mindig meg volt osztva a költészet s a *tudomány* között. Nem rendszeresen dolgozta ő fel akár a históriát, akár a philosophiát, de prózai írásaiban a *philosophia* felsőbb tárgyait önállósággal és mélységgel vizsgálta; a *históriának* pedig hol művészi tárgyalását kísérlette meg (*Hunyadi János Élete* 1778), hol bölcsészeti felfogását Voltaire és Montesquieu szellemében (A m. nemzet philosophiai története; Európa a XI. században; A törvénynek útja stb., mind 1778 előtt), de már ebbeli munkáinak kiadatlanul kellett maradniok; mint maradtak számos költői, történeti és politikai munkái, melyeket élete második részében, berettyó-kovácsi jószágán dolgozott, hová 1784-ben vonúlt volt.

Bessenyei befolyása a költészetre, s általában a magyar szellemre mély és üdvös volt. Amazt eszmékkal termékenyítette meg, s az alexandrín behozása által, mely azonban nála trochaeusi lejtést kapott, felmentette a négy sorú és rímű Zrinyi-

strópha áradozásra csábító nyűge alól; ez pedig első ismertette meg a XVIII. század szabadon vizsgáló irányával, s véget vetett a szárnyszegő dogmatismusnak. De hatása nem szorítkozott ezekre; az *az irodalom jövőjének kivívására* is kiterjeszkedett. T. i. ő mondta ki első, hogy idegen irodalmak segedelmével lehetnek a nemzetnek többenél több tudósai, de a *nemzetet* egyedül saját nyelvén lehet mívelni; a miért a *tudományoknak magyar nyelven műveltetését*, s e célra egy *tudós társaság* felállítását nyilván sürgette. Ez irányeszme, fejtegetve több írásaiban, a legbecsesb örökség, melyet nemzetének hagyott. A magyar megértette őt: az ő eszméit jeligéül írta fel zászlóira, s azok — bár csak ivadékok kihalta után — de végre is valósággá váltak.

— (*Bessenyei* élete s tőle Példák az *Irod. Olv.* I. k. 97—102. számok alatt.)

Kiadások. Ágis tragédiája öt játékban, Bécs 1772. Hunyadi L. tragédiája három játékban, toldalékkul elegendő versek u. o. és akk. Buda tragédiája, öt játékban. Pozs. 1773. A Philosophus, Pest 1777. — Láisz és Mátyás kir. kiadatl. — Az ember próbája, s mellette elegendő versek és philos. darabok 1772. — Hunyadi János Élete, Bécs 1778. — Futó Darabok, h. és évj. n. Anyai Oktatás, levelekben, Bécs 1777. Magyar Néző, u. ott. 1779. Holmi, u. o. és akk. stb.

58. §. Bessenyei György Társasága. Báróczy. Ányos.

Első, ki Bessenyeihez egész lélekkel csatlakozott, az öreg b. *Orczy Lőrinc*, tábornok és főispán, volt. Egyike azoknak, kik még a hanyatlás puszta időszakában a társas téren pártul fogták az árva nyelvet s irodalmat, maga is dolgozgatott fiatal korában már; most, hanyatló éveiben, megkapva Bessenyei tüzétől, újra megragadta a tollat, s kisebb-nagyobb *tankölteményeiben* s *epistoláiban* egyszerű emberszerető életphilosophiájának s forró hazafiságának adott kifejezést. Tiszta önérzeten alapvó boldogság és léleknyugalom neki az élet végcélja, ami nem erre vezet, a nagy világ minden gondja, a tudomány s művészet nagy munkái, hívságok hívsága. — Harmadik az úgynevezett «Bessenyei György Társasága»-ban *Barcsai Ábrahám* testőr, utóbb ezredes, ki főleg e kettővel folytatott kedélyes *költői levelezést*, melyben változatos

élete különféle helyzeteiben felvett benyomásait francia könnyűségű s kellemű csevegéssel adja vissza. Nem oly határozott egyéniség mint Orezy, de ennél élénkebb képzelemmel, képesebb beszéddel s tisztább technikával bír.

Még két férfiú tartozik a Bessenyei bensőbb köréhez : a két utóbbit fényben messze felülhaladó : *Báróczy Sándor*, szinte testőr, utóbb ezredes, és egy ifju pálos szerzetes, *Ányos Pál*. Amaz a francia regényt és beszélyt ültette át irodalmunkba, s bár fordító csak, de szépirodalmi prózájának meglepő szépsége által magának irodalomtörténetünkben halhatatlan nevet szerzett. A szép ízlésű, de tartózkodó ember Bessenyei ösztönzéseire lépett fel 1774-ben Calprenède hétkötetes regényével, a *Kasszandrával*, utána mindjárt Marmontel «*Erkölcsei Meséivel*» (így nevezte ennek beszélyeit), s majd a német Dusch «*Erkölcsei Levelei*»-vel 1775. Ezen eladdig ismeretlen szépségű prózában írt munkák nem kevesebbé villanyozták fel a magyar közönséget, mint egykor a párisi szépvilágot. Új volt különösen az a könnyű mívelt tónus, e választékos, tiszta, dallamos folyású nyelv, melynek irodalmunkban elődje nem volt, s mely Kazinczy Ferenc szépérzékét, ennek saját vallomása szerint, minden egyéb felett felébresztette.

— (*Báróczy* élete és mutatv. az *Irod. Olv.* I. k. 103. sz.)

Ányos Pál egyike a legköltőibb kebleknek, mik magyar nyelven zengették érzelmeiket. Lelke csupa hév és óhajlás. Érzékeny szíve a barátságért és hazáért lángholt, s mintha kora halálát előérezné, a földi lét mulandósága egyik fő tárgya borongó elmélkedéseinek. Ritkábban *dalba* foglalja, különösen vallásos, érzéseit; többnyire mégis a francia iskola kedvelt formáiban, az *epistolában* és *elegiában*, enged szabad folyást merengéseinek. Ez az ábrándos bú, az eleven, képes nyelv s verseinek széphangzása sokáig egyikévé tették őt a legkedveltebb magyar költőknek.

— (*Ányos* élete és mutatóványok munkáiból az *Irod. Olv.* I. k. a 104—106. sz. alatt).

I. gróf Teleki József, az ugozsai főispán és koronaőr (nagy-

atyja II. Teleki Józsefnek, a történetírónak), és I. Péczeli József komáromi ref. pred. (atyja II. Péczely Józsefnek, szinte történetírónak) egészítik ki ez iskola előkelőbb tagjai sorát. Amaz különösen húga Eszter halálára írt, ritka szépségű s megható *elegiájával*, s «Az emberi életről» szóló tankölteményével tűnt ki, melyekben a formán kívül különösen az ellentétek szeretete érezteti a francia költészet hívét; Péczeli viszont, kisebb tankölteményei mellett, *Meséiben* jeleskedett, melyek részben eredetiek, részben szabad feldolgozásai aesopusi motívumoknak, könnyű s kellemes elbeszélő modorban.

Szinte Péczeli, s előtte és mellette számosan, a francia classica költészetnek nem kevés remekeit ültették át a magyarba. Így vándorlottak be hozzánk a *drámaírók* közül Corneille (jelesen «*Cid*» gr. Teleki Ádámtól), Racine, de leginkább Voltaire (legszerencsésben «*Zayre*» Péczelitől) és d'Arnaud (b. Nalácz József testőrtől); az *epikusok* közül Voltaire a híres *Henriással* (Péczelitől szabadabban, de könnyűséggel és csínnal; Szilágyi Sámuel superintendenstől hívebben, több tömötséggel s hathatósággal), s Boileau, víg eposával a híres *Pulpitussal* (Kovács Ferencről, szeszélylyel, de áradozva); a *heróidköltők* közül Colordeau, Dorat, Blin de Saint More (szerencsésen Czirjék Mihály testőr által). Az angol *tanköltészet* néhány jelesb művét is francia úton vettük, melyek közül Young Éjtszakái Péczelitől érdemelnek kiemeltetni, ki mindazt, mi e műben fenséges és megillető van, akkori nyelvünk erejéig visszaadta, s bár prózában, de mely a *költői* prózának egyik első, s nem szerencsétlen, kísérlete.

A mit e kor a francia regény teréről hozott, csak arra való, hogy azon szökés nagyságát megmérhessük, melyet az elbeszélő próza Báróczy által tett.

Visszapillantván *ez iskola eredményeire*, úgy találjuk, hogy francia példányok átültetése és követése által főleg a reflexiónak és szónokiasságnak szervezén érvényt, nem azon utat mutatá ki költészetünknek, mely ezt a legfőbb pont felé, a tiszta szépnek nemzeties megalkotására, vezethető vala; de költészeti látkörünk

tágítása, gondolatbeli tartalmasság, a dictió nemesítése, a vers-technika javítása, s végre a széppróza megteremtése által a haladásnak nem egy feltételét létesítette.

Kiadások. Orczy : Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől, kiadta Révay Mikl. Pozs. 1787. — *Orczy és Barcsai* : Két nagyságos elmének költeményes szüleményei, kiadta Révai M. Pozs. 1789. («A szabadságról» című rhapsodia, s az epistolák második része Orczyé, a többi Barcsaié.) — *Báróczy* régi kiadásait mellőzve: Minden Munkái, kiadta Kazinczy F. 8 köt. Pest, 1813—4. — *Anyos Pál* Munkái Bacsányitól, Bécs 1798, és: Énekek könyve, Pest 1785. Ujabbán a Magyar Könyvesházban Budapest 1875. — Gr. *Teleki J.*: Atyafiúi Barátságának Oszlopa, Kol. 1779. Az emberi életről (M. Muz. II.). — *Péczeli*: Mesék, Győr 1788. Zayre, Győr 1784. Henriás, Győr 1786. újra 1792. Young Éjtszakái, 2 k. Győr 1787. újra 1795. és 1815. — *Szilágyi Sám.* Henriás, Pozs. 1789. — Gr. *Teleki Adám* Cíd szomorújátéka, Kol. 1773. *Nalácz*i: Euphémia. Pozs. 1783. A szerencsétlen szerelmesek. Kol. 1793. — *Czirjek*: Érzékeny Levelek, Bécs 1785.

59. §. Classica i iskola. — Virág Benedek.

Míg a Bécsben keletkezett francia iskola nagy világban forgó emberei költészetünket a franciának alapján iparkodtak regenerálni, a hazában néhány tanférfiu, a classica literatúra növendékei, más ízlés, de ugyanazon buzgóság befolyása alatt, egy más iskola alapjait rakogták le. A messzeható újítás, első lendületét az antik versformáktól vette. Ezek megkísérlése visszamegy ugyan már a XVI. századba, midőn Erdősi János (1541) először kísérlette meg az elegiai mértéket, s talált is követőket úgy, hogy utána alig volt évtized, melyben, különösen a distichon, de némely lyrai versformák is, ne alkalmaztattak volna. Azonban ez alkalmazás főleg csak apró tanmondatokban történt. Sikerültebb próbákat a XVIII. században Molnár János szepesi kanonok tett (1760), Kalmár György (1770) pedig nem csak egy nagy tankölteményt írt hexameterekben, hanem egy magyar prosodia elméletét is megkísérlött volt; midőn, egy időben (1773), s egymásról nem tudva, három szerzetes férfiu: Rájnis, Baróti és Révai, a római versformákat nagyobb kiterjedésben, tüzetesen és szerencsésen be kezdék hozni a magyar költészetbe. Első közölők *Baróti Szabó Dávid* jezsuita lépett fel «*Új mértékre vett külömb Versei*»-vel (1777, s átdolgozva és sok újjal szaporítva még há-

romszor), melyek közt pásztori, leíró és tanköltevények, levelek, epigrammák, ódák, később eposok is («*Komáromi földindulás*», «*Első szüléink eleste*» Neumann szerint) találhatunk, melyekhez nem sokára Vanière «*Paraszi Majorság*» című nagy tanköltevényei, s idővel az Aeneis fordításai járultak. Őt nyomban Révai Miklós kegyesrendi tanár követte «*Alaggyái*»-val (1778) s később «*Elegyes Verseivel*» (1787), melyekben elegiák, eredetiek és fordítottak (Ovid, Tibull, Propertius), dalok különféle formákban, Moschus éneke Bion felett alexandrinekben stb. vannak, miket végre Homér Iliásának első könyve, s némely anakreoni dalok követtek. Utolsó Rájnis József állt elé a «*Magyar Helikonra vezérlő Kalauz*» című híres munkájával (1781), melyben a szabályokat, példakül, saját különféle alakú versei előzik meg, következőn utóbb Virgil Buccolicái, és már halála után megjelent Georgicái (1814). Legkevesebb költői tehetséggel a három férfiú közül Rájnis, legtöbbször Révai bírt; de az első erőt, Baróti gazdagságot, Révai édességet adtak a költői dictionnak; s tollharcaik által, mik a magyar prosodiát mind inkább kifejtették, úgy munkáik, s főleg a classica költészet több remekeinek akkor kielégítő műfordításai által köz figyelmet, sőt tekintetet vívtak ki a magyar költészetnek különösen a tudósok előtt, kik addig azt «*vulgáris*» játéknak tekintették.

— (Révai élete s néhány mutató látható az *Irod. Olv.* I. k. 107—110. sz. alatt).

Számos követők közt voltak némely kevés, de már tetemes haladást tanúsító, költeményeikkel Kazinczy Ferenc, Dayka Gábor, Verseghy Ferenc és mások, kik úgy fogadták az antik versnemeket, mint gazdagodását a magyar poetikának, de nem mint helyetteseit az addig divatban volt formáknak. Csak egy vált ki közülök, ki az alexandrint, melylyel Bessenyei nyomán fellépett volt, csakhamar megvetve a kizáró classicismus zászlaját tűzte ki: Virág Benedek volt-pálos tanár, kinek 1799-ben összegyűjtött «*Poetai Munkái*» mély benyomást tettek. Követték ezeket újabb ódák, epistolák, epigrammák, mesék, végre Horác minden mun-

kái (1815—1824). Virág nem csak legügyesebb és ízlésesebb kezelője a külső formának kortársai közt, hanem legtisztább kifejezője egyszersmind azon szellemnek, mely a classicai régiséget örökké minta- és szabályadóvá teszi. Ő mindenek felett a hazaszeretet, az erény, a józan életbölcse ség megéneklője volt. A hadi és polgári érdem, a valódiság minden hiú fény ellenében, a szabadság hűséggel párosúlva, teszik dicsőítése tárgyait hősi ódáiban, melyekben emelkedett, sententiósus, nem ritkán fellengzővé válik, míg philosophiai ódáiban a bölcsnek léleknyugalma az olvasóra is nyugtatólag s e világ bajai közt vigasztalólag hat; *epistoláiban* végre kedves kedélyes hümora tréfálva kötődve int, tanít, jóra buzdít.

— (*Virág* élete és példák az *Irod. Olv.* I. köt. a 111—115. sz. alatt.)

Bár a classicai iskola, első stádiumában, egy nagyobb szerű művet sem állított elő, mégis tagadhatatlanul övé azon érdem, hogy a költői dictió teljes átalakulása alapjait leginkább ő vetette meg. A könnyűség, melylyel a magyar versírás addig járt, miután a rhytmust és a rímet még semmi törvény nem szabályozta, okozá, hogy a *költői és prózai nyelv határai* szorosán még meg nem voltak vonva. Az időmérték elve a széphangzás és dallamos-ság észlelésére, a classicai példányok tanulmányozása, utánképzése, áttétele, a classicai dictió szépségei felérzésére és elsajátítására vezetett; s ez úton fejledezett azon fensége, tömörsége és hathatós erélye nem csak költői, hanem felsőbb prózai nyelvünknek is, melyre nézve a magyar maga képes, valamennyi új nyelvek között, a rómainak majestásával szerencsésen versenyezni. Végre több forma: az eposi hexameter, az elegia, heroíd, az óda különféle fajai, s az epigramm, általa honosítottak be költészetünkbe.

Kiadások: Baróti: Kassa 1777, újra Verskoszorú, 3 k. Kassa 1786. Költem. Munkái 2 k. u. o. 1789, és 3 k. Komár. 1802. Paraszti Majorság, 2 k. Kassa 1779, 80, újra 1794. Virgilius Aeneise és Eklogái Bécs és Pest 1810, 13. — Révai Elegyes Versei, Pozs. 1787. Az Iliász I. én. Erd. Muz. II. — Rájnis: Kalauz, Pozs. 1781. Magyar Virgilius, 2 k. Pozs. és Pest 1789, 1814. — Virág: Poetai Munkái Pest 1799, újra 1822; teljesben Toldytól Pest 1863; Horátius Levelei, Buda 1815. Eposusok, ott 1817. Satirák, ott 1820. Ódái, ott 1824, újra Pest 1862.

60. §. A népies iskola. — Dugonics, Horváth Ádám, Gvadányi.

A tárgyalt két iskola mellett, s ezek irányait és nyereségeit tekintetbe nem véve, lépett fel egy harmadik, mely főleg a népi életből és nemzeti történetből kölcsönzött tárgyat, hangot és formát, sőt a formára nézve egyenesen a régibb magyar költészetből indult ki. Első e téren *Dugonics András* kegyesrendi tanár volt, s az iskola költői fő neme az *epos*. Dugonictól «Trója Veszedelme» (1774) és kevéssel utána «Ulysses Történetei» még a classicai mondából vették tárgyaikat; az elsőben Virgíl második könyvét, a másodikban Homéért követve ugyan, de nem az ódon műszellem egyszerű nagy stíljében, hanem a Gyöngyösi ékesgető ecsetével, és szerencsésen versenyezve ennek folyamatos technikájával. Nyomban követte őt *Kónyi János* közkatona egy új Zrínyiásszal (1779), Pálóci *Horváth Ádám* Hunniásával (1787), s még egy sor író, kiknek nevei s munkáik rég érdemlett feledésbe mentek. Kónyi sajátkép a Zrínyi eposát alakította át, gondosan mellőzve mindazt, mi a nagy költő művét epopeiává magasítja: a költemény eszméjét s a csodálatost (35. §.), a katasztróphát is szorosán a történethez idomítva; ellenben megtartva a regényes részleteket, miután a műből «hadi románt» volt célja csinálni. De így is, a meglehetősen verselés mellett, annyi szépség maradt benne, hogy csodálni kell, miszerint azt, mint ez iskola minden egyéb eposait, a Horváth köz lelkesedéssel fogadott Hunniása homályba boríthatta. Mert kétes érdeme ennek mindaz, mit a szerző a francia epostól kölcsönzött: az allegorikai machinák, az álmok, a jóslatok; a többiben pedig verselt életrajz inkább (Hunyadi Jánosé), semmint valamely egységes nagyszerű történet költői megalakítása; e mellett szemlélhető előadás s eposi méltóság nélkül. A mi tehát a közönséget elragadhatta, a tárgy volt, mely a magyart pusztá emlékeztetés által is mindig lelkesítette, a nemzeti büszkeségnek hízelkedő számos vonások, s a hazafias beszédek, milyeneket azon időben már rég nélkülözött köz életében a magyar.

Szerencsés versenytársa lett az eposznak a szintén *Dugonics* által megkezdett, sőt még most csakis általa mívelt, *történeti regény*. Epochális hatást gyakoroltak *Etelka* (1787), az *Arany Perecek* (1790), és *Jolánka* (1803), melyek közzé vegyültek tőle még a classicaai mondából *A gyapjas vitézek* (1794), s Heliodór Aethiopikái után *A szerecsenek* (1798); később *Cserei* (1808). Az első csoport magyar világban forog, s a szerző kifejezett célja a régi magyar korok «megvilágosítása» volt, ami neki nem sikerült. T. i. bár ő, valamint a classicaai, úgy a hazai történeteket is a kútfőkből tanulmányozta, még is az erkölcsök nála általában modernek, a valódi történeti érzék hía, s képzelmének előuralkodása miatt, melyért historiai munkában történelmi felfogása úgy nem bírt az elfogulatlan vizsgálathoz fölemelkedni, mint költészete nem a tiszta szépnek megalkotásához. Nem ismervén a világot s az emberi szívet saját tapasztalásából, bár feltalálásban gazdag, s lelki állapotok festésében hatályos: mind költött történetei, mind jellemei lélektani valóság nélkül voltak. E mellett ízlése míveletlen: amiért, a népiest keresve a kifejezésben is, gyakran közönséges, sőt alszerű lett. Mégis e művek kiterjedt és mély hatással voltak a nemzet minden rétegeire: kevés írónak sikerült a hazafi érzést, a nemzeti önérzetet, a hazai történet tiszteletét ily mértékben felköltetni és táplálni. Ezek szerint ő lett újabb irodalmunkban *a nemzeti szellemnek egyik leghatalmasabb ebresztője*.

Ugyanezen irányban hatottak *drámái* is: Toldi Miklós, *Etelka* Karjelben, Bátori Mária, Kún László (1794, 5); s bár senki nálánál kevesebbé nem bírta a dramaturgia szabályait, épen a nemzeti érzés praegnans kifejezése által oly kedvességre vergődtek azok, hogy némelyik még a színpadon is soká fentartotta magát.

— (*Dugonics* élete és mutatvány *Etelkából* az *Irod. Olv.* I. köt. a 116. sz. alatt.)

Hatalmas versenytársa a népszerűségben gróf *Gvadányi József* m. lovas generális lett versben írt *furcsa regényei és gúnyo-*

raival. Ennek első munkája, mely köz figyelmet gerjesztett, «*Egy falusi Notáriusnak budai utazása*» volt (1790); ezt követte nyomban a «*Mostan folyó Országgyűlésnek satirico-critice való leírása*»; s később «*Falusi Notáriusnak elmékedései*», betegsége, halála (1796). Gvadányi ügyesebb a feltalálásban mint az alkotásban; s komikuma is nem a formában van; de erős a népies jellemek és erkölcsök élethű festésében, s a kor és társaság vétkei szabad megrovásában. Azért regényei inkább gúnyorok s tanköltemények, mert lazúl összefüggesztett történetei nem annyira magokért, mint a politikai és erkölcsi tanulságért vannak. Még nagyobb kedvességben részesült: «*Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának, és gr. Benyovszky Mórícznak Életek*» (1793); ámbár ez nem egyéb, mint e két nagyon különböző férfi kalandjainak elbeszélése, híven részint azok saját élőszóvali közléseik, részint Benyovszky emlékiratai szerint: a költészetnek ugyan abban semmi része sincsen. Író és közönség ízléstelenségének kiáltó tanúi e művek: valamint ez iskola komoly verses regényei is *Poocs, Etédi, Percsenyitől*, kik közül előadó tehetséget csak az első fejtett ki, míg *Szalkay Antal*, csapongó szeszélylyel travesztált «*Aeneis*»-ében (1792) a csélesap hangot biztos érzéssel mérsekélni tudta.

— (*Gvadányi* élete és mutatvány a Falusi Notáriusból az *Irod. Olv.* I. köt. 117 sz. alatt.)

Bízást mellőzhetjük, mit a népiesek a *lyrai s a tanköltészetben* lendítettek; csak ennek kisebb nemeiben találunk némi dicséretet, névszerint *Péteri Takács Józsefnél* (1796), kinek philosophiai lelke a tanbeszélynek és éneknek nemesb kifejezést adott; míg *Horváth Ádám*, némely dalaiban (Holmi, 1788) oly jól adta vissza a természetes érzést, s a népdal formáját oly szerencsésen találta el, hogy azok a nép ajkaira is átszármaztak.

— (*Horváth Ádám* élete s egy dala az *Irod. Olv.* I. köt. 118. sz. alatt.)
Kiadások. Dugonics: Trója veszedelme, Pozs. 1774. Ulysses Történetei, Pest 1780. Etelka, 2 k. Pozs. 1787, újra 1791 és 1805. Arany Perecek, ott 1790, újra 1800. Jólánka, 2 k. ott 1803, 4. Cserei, Szeged 1808. A Gyapjas Vitézek, 2 k. Pozs. 1794. A Szerecsenek, 2 k. Pozs. 1798. Jeles Történetek, melyeket a magyar játékszinre alkalmaztatott 2 k. Pest 1794, 5. — *Könyi*:

Magyar hadi román, avagy gr. Zrínyi Miklósnak Szigetváran tett vitéz dolgai. Pest 1779. — *Horváth Adám*: Hunniás, Győr 1787. Holmi, 3 k. Pest 1788—1792. — *Gvadányi*: Falusi Notárius Budai Útazása, Pozs. 1790, újra ott 1807 és 1822. Legújabbán az Olesó Könyvtárban Budapest 1878. Országgy. Lipsia 1791. Falusi Not. Elmélk. Pozs. 1796, újra 1822. Rontó Pál, Pozs. 1793. újra 1816. — *Poocs Ifjúi Versei* 2 d. Pozs. 1791. — *Szalkay*: Virgilius Aenaássza, kit Blumauer németre travesztált, most magyarosan Sz. A. által öltöztetett. Bécs 1792. (Teljesen s a névtelen kiadó által az utolsó három könyvvel kiegészítve Páris, 1833. 3 köt.) — Péteri *Takács József* Költeményes Munkái, Bécs 1796.

61. §. Folytatás. — A debreceni kör.

A népies iskola érdemét a magyar, s különösen a népies, gondolkodás, érzés és kifejezés behozatala az irodalomba, a nemzet emlékezéseivel, részint a napi érdekekkel is összefüggő tárgyak választása, s ez által az olvasásvágynak az alsóbb rétegekben is nagy mérvű elterjesztése teszik. Másfelől e csoport írói a művészet szerényebb követeléseit is elhanyagolták többnyire, s a fejletlen olvasóhoz annyira leereszkedtek, hogy ez irodalom nem volt ugyan élesztő s buzdító, deigen minden mívelő hatás nélkül.

Kettős aberrációjá még ez iskolának az *alkalmi költészetnek* nagyban és lelketlen űzése, s a *leonin verselés* gyakorlása volt, mely utóbbinak fő hőse *Gyöngyössi János* tordai pred. számos utánzókat nyert, köztök eleinte még oly költői jellemet is, mint Csokonai. Másfelül viszont abból vált ki az úgynevezett *debreceni kör*, mely alaki reformjával az újiskolának készített hidat. E kör is felvette a népi elemet, de összekötve a forma tisztaságával, mind a mértéket, mind a rímet tekintve. Kezdődött az Földi Jánossal, Fazekasban és Csokonaiban fénypontját érte el, míg az ifj. Kovács Józseffel ismét letűnt a színről. *Földi* első költői kísérleteit 1781 tette, többnyire utánzatokkal (figyelemre méltók: *Reland Galateája* 13 elegiában; *Lucinda*, énekesjáték). Ezeknél fontosabb Földi fölszólalása a *Magyar Músában* (1787), hol a magyar verselésről értekezve, az énekelhetőséget a lyrai költészet egyik fő kellékeül állította fel. Közletőleg lépett a fennálló iskolák közzé: a classicaitól elfogadta a *mértéket*, ellenben védte az ez által megtámadt *rimet*; a francia és népies iskolák merev s egy-

hangú szchémaik ellenében kiemelte azon *formák szépségét*, melyekben mind a szótagok száma változik, mind a rímek sora szabadon játszik. Az új tant Horváth Ádám a *rím elméletével* egészítette ki: s így lett az tényyné Fazekas Mihálnál, Csokonainál, s az ifj. Kovács Józsefnél. *Fazekas* dalai, ódái, didaktikumai közt vannak, melyek még most is figyelmet érdemelnek: mert bár ő költői hév nélkül van, de tartalmas, s a dalformát jól kezeli. Egykor híres volt tőle: «*Ludas Matyi*, rege négy levonásban», melyben az elnyomott nép egyik embere keserű bosszút áll a zsarnok földesúron. Ez az első demokratiai iránydarab irodalmunkban. Azon kívül tárgy, érzés, szólásmód a népé; formája is, a hexameter, jól van választva, de pompa és numerus nélkül levén, hiányzik vers és tartalom közt azon ellentét, mely szerencsésb kezelésnél a furcsának hatását annyira emelheté. *Csokonai* is felvette a népiest költészetébe lényeges elemül, míg Földi nyomán a rhythmust és a formák változatosságát fejtette tovább, Horváth után pedig a rímet addig nem ismert tisztasággal alkalmazta — de róla alább külön lesz szó; ifj. *Kovács József* végre a formát, kivált a rímelést, a remekségig vitte: annál lelketlenebb ízetlenebb a tartalom. Vele járta le magát e kör iránya. Lépeső volt ez egy magasabb fokra, s közvetítője egy más, az *újiskolának*, melyről most szólunk.

Kiadások. Gyöngyössi János Magyar Versei, Bécs 1790. újra 2 köt. Pest 1802, 3. — *Fazekas: Ludas Matyi*, többször h. és évj. nélk.; illusztrált csinos kiad. Mártontól, Bécs 1817. újra Buda 1831 stb. Versei, kiad. Lovász Imre. Pest 1836. — *Kovács József* Versei, kiad. Ferdős Dávid, Pest 1817. újra Kol. 1835.

62. §. Az újiskola első időszaka. — Lyrai költészet.

Eddig három fő irányt vettünk észre a szépirodalmi törekvésekben, melyek egymásról tudomást is alig véve, sőt egymást kizárva, sokáig párhuzamosan haladtak egymás mellett: míg a debreceni kör közvetítése folytán egy negyedik csoport valamennyiek nyereseményeit felvévén, egyenesen és hatalmasan a közös célpont felé volt közelítendő, mely nem vala más, mint a *nemzeti*

költészet önálló, lehető legmagasabb kifejtése. E negyedik csoportot, e kiengesztelőjét, egyesítőjét s nemesítőjét ama szétágazó irányoknak, az új iskolában ismerjük fel, mely azonban virágzását csak a legújabb kor következő (második) időszakában fogta elérni.

Az új szellem lengedezése először is a kassai magyar társaság által ugyanott 1788-ban megindított *Magyar Muzeumban* s az e mellett 1790-ben folyt *Orpheusban* volt észrevehető. A «szép» volt ennek vezéreszméje az irodalom bármely nemeiben, s a szép a nyelv s az előadás szabályos, tiszta kezelésében. A divatos nyelvtarkázás mindenek előtt a tisztább ízlésű férfiakkal érezttette a nyelv szűk voltát, s első ki addig meg nem kísérelt bátorsággal tűzte ki a *nyelvújítás* zászlaját, *Barcafalvi Szabó Dávid* volt (Magyar Hírmondójában, aztán: «Szigvárt» 1787), de számos új szavai, mik, a nyelv törvényeinek még akkor kifejtetlen volta miatt, nagyrészt törvénytelenül is, ügyetlenül is képezve, eléggé jelzők, sőt érthetők sem voltak, ellenzésre találtak, de a példa adva volt, s követtetett mind a tudományos, mind a szépirodalmi téren, s itt különösen Kazinczy által is, de óvatosan és ízléssel. A költői technikában a Földi által hirdetett újítást fogadta el e csoportozat, a költészet formái közül pedig előkelőleg a *lyrait* mívelte. Gr. *Ráday Gedeon* sokkal régebben tett ugyan már a mértékes-rímes verselésben s a dalban kísérleteket (1735), de ezek csak későn láttak világot; «Árpád»-jának töredékeivel azonban megelőzván Földi felszólalását (1787), az új nem, t. i. a *megmértékelt rímes sorok*, tőle nyertek nevet («Ráday-nem»). Hatatósba vala ezeknél *Verseghy Ferenc* fellépése, ki értekezéseiben (a muzsikáról 1791, a poesisról 1793) a rhythmust, azaz a beszéd dallamos hullámzását tudományos indokolással sürgette; *dalaiban* pedig annak szépségét elődeinél mélyebben érezttette; a költői beszélyben mindazáltal, melyet szerencsésen mívelt, az alexandrín mellett maradt, s a rím szigorúbb szabályait általában mellőzte. *Bacsányi János* is, inkább hazafiúi, mint költői tűzű versíró, dalaiban szinte elfogadta a mértéket, míg egyéb költeményeiben a régi négyeseket s az alexandrínt alkalmazta,

de gonddal és tisztasággal; *Szentjóni Szabó László* (1791) ellenben nem vette ugyan fel dalaiban a mértéket, de ő is, lemondva a népiesek naturalismusáról, jól alkotta meg lyrai gondolatait, érzékenysége naiv szeszélylyel vegyül, s ha nem elég dallamos is, bizonyos kecs dalain nem hiányzik.

Classicitásra emelkedve messze túlhaladták mind ezeket *Kazinczy Ferenc* és *Dayka Gábor*. *Kazinczy* súlypontja a következő időszakba esik, de néhány, conceptióban, dallamosságban és nyelvészetben jeles dala (*Fogy az élet*; *Zellim, legelső zsengejétől*; *Égtem érted*) már most lón példánya a lyrai műköltészetnek. *Dayka* első, elegiai, dolgozásai magokra vonván *Kazinczy* figyelmét, ennek befolyása alatt vette e nagyra termett, de költészetünk nagy kárára huszonnyolc éves korában (1796) már elhalt költő a *Ráday-nemet* is gyakorlatba, s ebben adta némelyeit azon szenvedelmes, sóvárgó, bájos énekeinek, melyek költészetünknek soha nem avúlható gyöngyei közé tartoznak (*Titkos bú, Esdeklés, Az esztendő első napján* stb).

— (*Rádai Gedeon, Verseggy, Bacsányi, Szentjóni és Dayka* élete, és mutatványok munkáikból az *Irod. Ölv.* I. k. 119—133. számok alatt.)

Kiadások. Magyar Muzeum, Kazinczy, Bacsányi és Baróti által 8 füz. 2 k. Kassa és Pest 1782—1792. *Orpheus Széphalmy Vincétől* (*Kazinczy*) 8 füz. Kassa 1790. — *Verseggy*: Mi a poesis? dalokkal és hangjegyekkel megtoldva, Buda 1793. *Magyar Aglája*, Buda 1806. A magyar Hárfaének énekei fortepiánóra, Pest 1807. *Költeményei*, Toldy által, Pest 1865. — *Bacsányi* Versei, első kötet, Pest 1824. *Poetai Munkái*, Buda 1835. *Költeményei* (először teljesen s eredeti alakjukban) válogatott prózai írásaival egyetemben, Toldy által, Pest 1865. — *Szentjóni*: *Költeményes Munkái*, Pest 1791, újra Debr. 1820, Pest 1840, s végre *Munkái* teljesen Toldytól, Pest 1864. — *Dayka* Versei, kiadta *Kazinczy*, Pest 1813, újra Toldy, Buda 1833.

63. §. Széppróza. *Kazinczy és Kármán.*

Nem csak a nyelv szépészeti, hanem a költészet alaki reformja s a lyra művészeti kezelése is meg lón ekép indítva az újjiskola által; nem csak először megpendítve némely, a szépnek körébe eső, gyakorlati kérdés, mint főleg az irodalom akkori helyzetében oly fontos *műfordítás* kérdése, és *Bacsányi* által már akkor követelve az anyagi és alaki hűség, mely úgy a pél-

dányművek, mint a magyar nyelvnek mélyebb tanulmányozását teszi fel, s a nyelv szunyadó erőinek lehető kifejtésére oly határozó eszköz: a széppróza is egy hatalmas lépést tett előre, különösen Kazinczy és Kármán által, két különböző irányban: Kazinczynál a művelt nyelvek szépségei átültetésével a magyarba, Kármánál a nyelv saját szépségei kifejtésével.

Midőn Kazinczy a pályára lépett, «készületlen vala minden — így ír maga —, lexikonunk szegény, grammatikánk habozó, hiányos, stilisticánk feszes, ügyetlen: azt áhítám, folytatja, hogy beszédem a külföld íróitól szabad ömlést tanulhasson el és simaságot, a régiektől nemességet . . . Látám ezen felül, hogy az idő nem csak minél jobbat, hanem jót minél többet is kíván . . . Inkább vágyék nem rossz másolónak találtatni, mint nem jó alkotónak.» A nyelv és irodalom e helyzete és Kazinczy alaptalan önbizalmatlansága okai, hogy ő kevesebb eredeti művet alkotott, mint amennyi magas tehetségeitől várható volt, de egyszersmind annak is, hogy ő maga, egy emberkor alatt, oly átalakúláson vehetett át a magyar nyelvet költészetben és szépprózában, milyenre a nyelvek történetében nincs példa. Ez iránybeli működése még 1783-ban kezdődött, midőn «Bácsmegyei Leveleit» (egy német regény után) s kevéssel utána az akkor európai kedvességű Gessner *Idylljeit* fordítá, melyek azonban csak több évvel utóbb, t. i. 1788 és 89-ben jelentek meg. Az íróvilág, dacára a grammatikai ingadozásoknak, mik nélkül akkor egy könyv sem volt, el vala ragadtatva az egyszerű, de emelkedett, bájos, hajlékony beszéd, festői kifejezés, a nyelv muzsikai folyása, s a költői szín által, mely Gessneren elterjedt: kevésbé a nagyobb közönség, mely az eszményi világhoz még hozzá nem volt édesedve. Annál általánosabb lelkesedéssel fogadtattak «Bácsmegyei Levelei.» Valamint amott költői prózájával, úgy viszont a látszatos pongyolaság mellett gonddal szőtt életszerű és folyamatos társalgási nyelvvel Báróczyt már maga után hagyta. A könyv addig-példátlan hatást tett: olvastatott ifja örege által, amazok édes könnyeket hullattak, ezek a nyelv szépségeit lesték és szedegették belőle; a költők végre

énekre vették Bácsmegyei gyötrelmeit, s azok haza szerte daloltattak. Kazinczy pedig folytatva «gyakorlásait», mint nevezé, Klopstock, Wieland, Lessing, Herder, Goethe, Molièreből a legkülönműbb darabokat dolgozta magyarúl, azon levén, hogy mindeniknek másmás jellemét más és hozzá alkalmazott nyelven minél hívebben visszaadja. Koronája e dolgozatainak Goethe «*Sztella*» című érzékenyjátéka és Weber beszélye «*A Vak Lantos*» (1794), mely utóbbiban, mint maga mondja, «rembrandti fényben egy komor tableaut akart festeni», míg amabban a nyelvnek energiát, páthost, nagyvilági tónust és gördülést igyekezett adni. S való igaz, a Vak Lantos könnyű, változatos és tárgyhoz mérsékelt nyelvével, az akkori nyelv általános egyszínűsége ellenében, az elbeszélő előadás példányát tünteté fel, Sztellában viszont oly bevégzett, életszerű és jellemzetes, igazán drámai beszédet lelünk, milyenről a kornak sejtelve sem volt.

Kazinczy Ferenc már ez időben, bár falun, s a haza közép-pontjától távol lakva, az *irodalmi mozgalmak középpontja, sőt feje volt*. Ugyanis a kornak minden, a nyelvmívelési eszközöket, a nyelv grammatikai, helyesírási, irodalmi és esztetikai ügyeit érdeklő kérdései az ő elágazott *levelezése* terén leltek megvitatást; a kezdők nála kerestek buzdítást, tanácsot; a régibb munkások közt, kik rendszerint csekély összeköttetésben éltek az új irodalmakkal, számtalan ismeretet, eszmét terjesztett, s ez úton nem kevésbé folyt be az irodalmi szellem megújulására, s annak európai színvonal felé emelésére, mint nyomtatott írásai által a nyelv és ízlés nemesítésére. Innen magyarázható azon fájdalom, mely, midőn 1794 végén szabadságát elvesztvén, a munkásság és kihatás mezejéről sokára leszállt, az egész hazát elfogta; innen azon megállapodás, mely bizonyos irányok szerint az irodalomban észrevehető lett.

Mert azon sokat ígért, alkotó és izgató képesség: *Kármán József* is, ki épen ez évben lépett az irodalmi munkásság mezejére, erről kora halála által csakhamar szólóztatott (1797 mart.). *Kármán*, folyóirata, az «*Uránia*» (1794) által a nemzetet helyes

önismeretre vezetni, csínosodása ügyében felvilágosítani, az irodalmat különösen nemzeti irányban művelni ügyekezett. Mint moralista a gúnyoros, mint költő az elbeszélő nemben dolgozott. A «*Fejlesztéség*» töredék maradt, de mint ilyen is fényes tanúja azon erőnek, melyet a kor- és jellemfestésben kifejtendő volt; «*Fanni Hagyományai*» végre lélektani regény, mely alapját egy nő naplói s leveleiből, de a szerkezetet és feldolgozást Kármántól vette. Az érzés mélysége s a belső valóság megragadó ereje e művet egyetlenné teszik a maga nemében. Kármán arra volt hivatva, hogy egyszerű, férfias prózájával, mely egészen eredeti és magyaros zamatú volt, kiegészítse Kazinczy igyekvéseit, melyek viszont mind azon szépségekkel voltak a magyar széppróza körét gazdagítandók, melyek az ó és új művelt nyelvekben, azok különféle színei szerint, külön feltaláltatnak. E gyászos végű 1794. év mind a két férfitől megfosztván az irodalmat, oly hézagot hagyott, melyet a következő évek három fő költője, az újjiskola első szakának betetőzői, Csokonai, Kis és Kisfaludy Sándor, csak részben töltöttek be.

— (Példákat *Kazinczy*ből l. az *Irod. Olv.* I. köt. 134—137. sz. — *Kármán* életét s egy mutatóványt u. o. a 138. sz. alatt.)

Kiadások. Kazinczy: Gessner Salamon *Idylliumi*, Kassa 1788. Bácsmegyeinek *Őszveszedett Levelei*, költött történet. Kassa 1789. *Sztella*, dráma 5 felvonásb. azoknak akik szeretnek. Goethe után; hozzá járult: A Vak Lantos, rege a hajdani korból Veit Weber után, Pozs. 1794. — *Kármán*: *Uránia*, 3. k. Vác 1794. *Kármán József Írásai és Fanni Hagyományai* Toldytól. Pest 1843. Ez utóbbi legújabbban az Olesó Könyvtárban Gyulai Páltól. Budapest 1875.

64. §. Csokonai. Kis.

Csokonai első fellépése az Urániában közlött dalaival (1794) névtelenül történt. Ismeretessé csak két évvel utóbb lett, midőn az 1796-iki pozsonyi országgyűlés alatt «*Diétai Magyar Músa*» cím alatt egy poetai hetilapot bocsátott ki, melyben leíró, tan- és gúnyoros versek mellett dalokat s egy nagyobb cantátát közölt («Az 1741-iki diéta» 9 énekben). Félreismerhetlen volt ezek némelyikében a talentom, mindnyájokban a nyelvnek nem közön-

séges birtoka, de elhomályosítva még a népies iskola salakjaitól, melyhez a Debrecenben született és nevelkedett Csokonai, fejlődése első szakában, tartozott, s melynek hatása alól, Kazinczy befolyása dacára, oly nehezen és lassan tudott kimenekülni. Még is haladást mutattak a «M. Hírmondó»-ban elszórt lyrai, s több külön megjelent alkalmi darabjai, valamint a «Tavaszi, festő verzeset» Kleist után (1802), de hírnévre csak furcsa eposa, a *Dorrottya* (1804) által kapott. Szellemének egész gazdagsága azonban halála (1805) után nyilatkozott meg, midőn munkái, miknek kiadását meg nem érthette, egymás után, részben ismételve is, megjelentek. Ilyek voltak: *Lilla*, érzékeny dalok 3 könyvben, *Ódák* két könyvben, *Alkalmatosságokra írt Versek*, *Anakreoni Dalok*, s mindezek, összegyűjtve, újra Márton József által 1813-ban. Eredeti *vígjátékai* és számos addig kiadatlan elegyes költeményei azonban jóval később láttak világot.

Csokonai kitűnő rangot foglal el a magyar költők közt, akár alkotó és szerkesztő erejét tekintsük, akár ragyogó képzel-mét, gondolat-gazdagságát, szelleme terjedtségét, mely a fennségestől az érzékenyig, a hűmortól az alsó furesáig a szépészeti fogalomlajtorja minden fokait megjárta, mi csak a lángelmék tulajdona; akár továbbá sokalakúságát méltatjuk, levén neki didaktikai, lyrai, eposi és drámai dolgozatai, melyek mindegyikében a hangot mesterileg eltalálta; míg a nyelvnek és technikának, ezek minden formáiban, ura volt. Amit a tudomány becses, a művészet szépet és mívelőt, az erkölcsi világ nagyot és nemest mutat, mindazt ő heves szeretettel fogta fel, gondosan tanulmányozta, s vizshangoztatta túlnyomólag-tanszerű irányban, mely különösen költői munkássága korábbi gyümölcseit jelzi. Ezek mellett, de utóbb valamivel, kezdett csak egyéni érzéseket dallani, azon nőhöz intézve hosszú sorát a szenvedelmes daloknak, kihez kívánta volt életét kötni, s kit midőn elvesztett, elegiai hangokban fejezte ki lemondását. Egy érzés volt, mely őt végig kísérte az életben, mély és hathatós: az, mely szívét az emberiség legszentebb érdekeiért: az erkölcsi tökéletesülésért, a

felvilágosodás és szabadságért, úgy a haza, nemzetiség és irodalom dicsőségeért dobogtatta. Midőn e magas tárgyak és eszmék lelkesítik őt, költeményei, bármely külső formában — legkevésbé tán épen úgynevezett ódáiban — ódai emelkedést, merész képes kifejezést vesznek, s gazdagok hathatós és új gondolatokban. Másik erős oldala a népiessel szövetkező *komikum* volt. *Dorottya* nem csak compositióra, hanem a furcsának, s még inkább a gúnynak kimeríthetetlen erére nézve óriásilag kimagaslik kortársai, úgy m. Gvadányi, Verseghy, Fazekas felett. Így *vígjátékaiban* is (Tempefői 5 felv., Gerson du Malheureux, 2 felv. Az özvegy Karnyóné, 3 felv.), melyek bár a színházi technikával való ismeretlensége miatt hibásak, a jellemrajzban, drámai dialógban s furesa motivumokban nagy erőre mutatnak. Hogy még is komikuma aljas körben mozog, hogy elméssége azon finomságra, tréfái azon mocsoktalan tisztaságra, s általában ízlése azon csínra nem vergődhetek fel, melyet csak a jó társaság adhat meg, nem kiválólag nemtelen hajlamoknak, hanem azon helyzetnek kell betudni, melyben nevelkedett, azon köröknek, melyekben többnyire forgott, melyeknek hatása ellen vele született nemes lelkülete egész életén át küzdött, de leküzdeni azt nem bírta. Innen van az is, hogy komoly, de még érzékeny, sokszor idylli gyengédségű darabjaiban is, valamint ott hol a fennséges és nemes uralkodik, a hang tisztasága, a dictió méltósága egy-egy belé férkőző közönséges képzet, vagy idegen szó, vagy nemtelen kifejezés által zavartatik. Ezek szállítják le Csokonai munkái mívelő erejét, különösen az ifjuság irányában: a férfi azonban, ki a salakot a gyöngyöktől el tudja választani, nem fogja őt élénk gyönyörűség nélkül olvashatni a tisztult ízlés korában sem.

— (Példákat *Csokonaiból* I. az *Irod. Olv.* I. köt. 139—144 sz. alatt.)

E mívelő hatást gondolkozásra, kedélyre, de ízlésre is, *Kís János* gyakorolja, bár eredetiségre és szellemi terjedtségre nézve Csokonai megett messze elmaradt. Kevesbbé teremtő, mint receptív természete őt korán utánzásra szoktatta, költői hangulata a tolakodó reminiscentiáktól oly sűrűen lepetett meg, hogy gyak-

ran tudtán kívül fordított, mígnem a fordítás szokásává, másod természetévé vált. És mégis költői dolgozatai összegére rá van egyéniségének bélyege nyomva: annyira átemésztette ő az idegen eszméket és érzéseket, s annyira átlengi azokat a szép, igaz és jó iránt érzékeny, meleg kedélye, s harmóniás lelkének jóltevő, derült nyugalma. Nyelve ugyan egészen nem ment a kor némely nyerseségeitől, de egészben nemes, folyamatos és világos. Kis költői termelése messze túlterjed ez időszak határain, élte határaiig t. i., mert hattýúdala (ama szép elegia: «Búcsúm író társaimtól» 1844) csak egy évvel előzte meg halálát: mindazáltal becsesb művei jó része, s haladó nyelvi s technikai ügyessége mellett is álláspontja, őt az itt tárgyalt időszakhoz kötik. T. i. azon eklekticismusnál fogva, melylyel az új s az ókor classicus költőitől kölcsönözgetett, s a legkülönbélebb formákat szabadon utánképezte; valamint tisztán eredeti művei lyrai jelleme, úgy nyelve s technikájánál fogva Kis pregnáns kifejezése az újiskola ezen első stádiumának nem csak, hanem annak egyik legnemesb eredménye is. Valóban némely dalai, köztök a *Hajósének* (1793), elegiái, köztök *Elegiája az ősz utóján* (1795), epistolái, különösen a lyraiak, mint hymenaeuma *Kazinczy Ferenchez* (1804), *Hálaadása gr. Festetics Ignáchoz* (1815) stb., a gondolat és érzések legszebb egyesülésével örökké szebb virágai közzé fognak tartozni költészetünknek. Költői munkái: *ódák, dalok, vallásos énekek, elegiák, epistolák, tankölteményekből* állanak, emezek közt satírák, beszélyek, mesék s *Wieland Musárona* 3 énekben találtatnak; továbbá *leíró darabok, balladák s epigrammákból*. A későbbi időkből valók nagyobb műfordításai: *Horác Levelei, Delille tankölteménye: A falusi élet* 4 énekben, *Thomson Tavaszja, és Goethe Iphigeniája*.

— (Kis életét és példákat l. az *Irod. Olv.* I. köt. 145—148. sz. alatt.)

Kiadások. Csokonai: Poetai Munkái Mártontól 4 k. Bécs 1813. «Nevezetesebb Poetai Munkái» szinte, 2 k. Bécs 1816. Minden Munkái Toldytól, Pest 1844. Válogatott Munkái 3 köt. ugyanattól Pest 1864. és Válogatott Versei szinte attól, Pest 1859 és 1862. Dorottyája és Lillája az Olesó Könyvtárban. 1875. 1877. — *Kis*: Versei, Kazinczytól 3 k. Pest 1815. Poetai Munkái teljes kiadása Toldytól, Pest 1846.

— *Csokonai Vitéz Mihály* 1773. november 17. Debrecenben.

született, hol atyja sebész volt. Már gondos anyja mellett felébredt olvasási kedve a két Budai, Ferenc és Ézsaiás, által korán tudományos irányt nyert, míg id. Kovács József, az Aeneis fordítója, által a versírásba vezetett be. A gymnásiumi osztályokat a debreceni ref. collegiumban elvégezvén, a togátusok (papságra készülő deákok) közzé íratta magát, s mint ilyen nem csak a bölcsészetet, történelmet és hittudományokat hallgatta, hanem a természettudományokban is jeles előmeneteleket tett, s a régi és új nyelvek és irodalmakban, azon időben ritka, jártasságot szerzett. Ifjúi tüze s rendetlenségei folytán ízetlenségekbe keveredvén előljáróságával, s az «Elegyes Munkái» 4 kötetére hirdetett előfizetés (1794) is (ezek közt satirai költeménye: a Békaegérharc, és Tempefői) hidegséggel találkozáván a közönség részéről, a papi s írói pályáról lemondott, és 1795-ben Patakra ment által, a híres Kövy alatt a törvénytudományt végezni. De csakhamar visszakívánta jogait az irodalom szeretete, s elhagyva 1796-ban Patakot is, a télen bekövetkezett országgyűlésre Pozsonyba ment, hol «Diétai Magyar Músáját» indította meg heti számokban; a rövid gyűlés elmúltával pedig többnyire Komáromban tartózkodott. Itt szövődött azon viszonya, melynek eredménye «Lilla» című dalai legnagyobb része lőn (1797). Ez év végétől fogva Somogyban, a csurgói reform. gymnásiumban tanárkodott 1800 elejéig, amidőn gyakori elmaradozásai miatt támadt kellemtelenségei vele e helyet elhagyatták, s őt anyjához Debrecenbe visszavezették. Csurgói idejében keletkeztek: Dorottya; három vígjátéka: Gerson, Az özvegy Karnyóné, s A cultúra; azon szép népdalok, melyek Ódái közt állanak, s egyéb számos lyrai darabjai. Újra munkái kiadásának gondjai foglalták el, de pénztelensége miatt csak Kleist Tavasza és Dorottya jelenhettek meg; Lilla is végre sajtó alá került, midőn ritka munkássággal és sok hányattatásokkal eltölt rövid életének a tudósvadász 1805. jan. 20. véget vetett. Halála után jelentek meg Váradon 1805: Lilla (s ismét 1808); Ódák (s ismét 1809), Alkalmatosságokra írt Versei; 1806-ban pedig: A Pásztorkirály, 3 felvonás, Metastásióból; Galatea, 2 szak. szinte Metastásióból; Amintás, 5 szak. Tassóból; és Bécsben Anacreoni Dalok (1803-ban megindítva). Csokonai egész élete nemes harcban tölt el szegénységével, mely nem engedett munkásságának kifelé hatást szereznie, s környezete ízléstelenségével, melyeket művelő tanulmányai és Kazinczy munkái és intései behatása alatt legyőzni igyekezett, de tökéletlen sikerrel. Megható küzdelmeivel, nagy kiterjedésű munkássá-

gával és számos kiadatlan dolgozataival a fenn említett egykötetes kiadás ismertet meg, hol sok elveszett munkája is lajstromba van véve. — Debrecen őt későn ugyan, de végre mégis, s egy a költőhöz és magához méltó, nagy és nemes ércszoborral tisztelte meg (1871).

65. §. Kisfaludy Sándor.

Legfényesebb eredménye az újkola első időszakának *Kisfaludy Sándor* volt. Annak új nyelve, lyrai alakító ereje s finomult ízlése az ő gazdag, teremtő képelmével s erős nemzeties színével oly művek előállítására egyesültek, melyek nem csak a «Bácsmegyei» sikerét addig példátlan kiterjedésben megújították, hanem *egy egészen új, nemzeti, költészetet indítottak meg*. E művek elseje: *Hymfy Szerelmei: A Kesergő Szerelem* (1801), melyet új kiadásban második részül *A Boldog Szerelem* követett (1807), s ugyanezen évben: *Regék a magyar előidőből* (Csobánca; Tátika; Somló). Később még tizenkét «rege» következett (1838-ig), köztök: *Gyula szerelme* tíz énekben (1825). Mind ezek, az elébbiekkal jellemben és formában azonegy álláspontot mutatnak: egyedül színműveihez kell utóbb térnünk, mint amelyek későbbi befolyások közt támadva, más időszakhoz tartoznak.

«*Himfy Szerelmei*» sajátkép egy lyrai regényt képeznek, amennyiben azon szívhelyzetek lyrai képének hosszú sorából állnak, melyekbe a költő, szerelme által jutott. Az első rész azon érzéseket festi, melyek a reménytelen viszony folytán töltötték őtet el; a második a boldog férj boldog életét dicsőíti. Kisfaludy lyrájának lényege amott az érzés lobogó lángja, mely emésztve és gyújtva egész valóját elborítja, s élénk képzelem, mely az öszves természetet bekalandozza, hogy annak minden jeleneteit saját szívélete körébe vonja, s itt jelentéssel ruházza fel; ahonnan e rendkívüli gazdagság képek és hasonlatokban, e ragyogó színvegyület festéseiben, e képes, átvitt, érzéki, egész valójában költői nyelv: míg a második részben a boldog meglegedés egyenlő édessége inkább a szemlélődést munkáltatja, de gyakran e derült

életbölcesség is, a gyönyör dacáig csapongva, magával ragad. A szenvedély tüzével s a képzelem elevenségével arányt tart mind a nyelv, mely új és szokatlan szók, összetételek és inverziók által az újság ingerével is hatott, mind a Szalkay nyomán alkotott versalak, melynek első két négy soros, váltó rimű, szaka az expositiót tartalmazza, a harmadik szintén négyes szak pedig, két páros rímmel, a kifejlést hozza, mely sokszor az utolsó sorra van halasztva. Kisfaludy nem fogadta ugyan el a mértéket, de verseinek trochaeusi rhythmusa azt igen megközelíti, s így a szabadsággal és könnyűséggel széphangzást egyesít.

A «*Regék a magyar előidőből*» megújították azon lelkesedést, melyet Himfy idézett elő. A mese hol a történetből van véve, hol csak történeti háttérrel ellátva, mi által azoknak kettős érdeket kölcsönöz, s habár a történetek nem mindig saját leleményei: de annál inkább övé a kivitel. T. i. semmi sem lehet magyarabb az általa ábrázolt jellemek és erkölcsöknél, s azon érzületnél, mely azokat eltölti. S bár kiválólag lyrai hangulata nem engedi őt tiszta tárgyilagosságra emelkedni, sőt mind a szerelem, mind a hazafiúi érzések festésében az ő erős kibélyegzett alanyiságával találkozunk: épen ennek köszönik a *Regék* azon általános és mély hatást, melyet a nemzetre tettek, valamint azon hatályos, eleven, s bájosan pongyola előadásnak, melyért nem annyira költeményt olvasni, mint egy kellemes elbeszélést bizalmas családi körben, a kandalló mellett, hallani látszatunk. Legszabadabb folyást enged lyrai erének «*Gyula Szerelmében*», mely mintha arra volt volna rendeltetve, hogy a költő benne a maga Himfykorát költőileg újra leélje.

— (Mutatványokat *Kisfaludy Sándorból* I. az *Irod. Olv.* I. kötet 149—158. sz. alatt.)

Kiadások. Himfy Szerelmei (I.) Buda 1801. Újra, és II. köt.: A Boldog Szerelem, ott 1807. *Regék*, ott 1807. *Gyula Szerelme*, ott 1825. Munkái, 8 köt. Pest 1833—1838 (csak Himfy s a regék). Minden Munkái 6 k. Toldytól, Pest 1847. s újra egy kötetben, ott 1848. Újabban egyes művei a Franklin-társulat gyémánt-kiadásában. Hátrahagyott munkái Toldy által, 4. kötet Pest 1871.

— *Kisfaludy Sándor* a Csák törzsökös nemzetségből, szül. Sümegen, Szala vm., sept. 27. 1772. A gymnasiumot Győrött, a

bölcsészetet s a törvény első évi folyamát Pozsonyban végezte, hol szünóráit a pozsonyi várban akkor székelt egyetemes papnöveldé ifjainál töltvén, hazafiúi érzései e lelkes fiatalok közt gerjedtek fel, az 1790/1-ki országgyűlés által pedig, melynek üléseit Pozsonyban és Budán szorgalmasan látogatta, épen lángra lobbantak. A tizenkilenc éves ifjú a nemes testőrseregbe vágyott, melyből a magyar irodalom feltámasztói léptek elé, de atyja őt haza hozta, s maga mellett törvénygyakorlatra fogta. Sándor tehát nappal Verbőcöt forgatta, de éjjel mohón olvastatta az új magyar könyveket, s már ekkor egypár drámai kísérletet tett. Végre nem tűrhelvén e nyűgöt, atyja engedett sürgetéseinek, először az Erdélyben szállásoló Sándor Lipót nádor ezredébe adta kadétnak, honnan 1793 elején, már mint hadnagy, a ns testőrsereghez tétett át. Itt minden idejét bővebb kiképzésére fordította, buzgón tanulta az újabb nyelveket s irodalmakat, űzte a zenét és rajzolást, járta a színházakat, képtárakat, a szép társaságokat, otthon pedig irodalmi dolgozatokban gyakorlotta magát. 1795-ben a rendes hadseregbe tétetvén át, hadtestét Olaszországba követte, a milanói fellegrvár francia kézbe jutásával hadi fogolylyá lett, s mint ilyen Franciaországba bevezetett. Jó csillaga Avignomba s Vacluse regényes völgyeibe vezette, hol Petrarca szelleme által ihletve, írja többjeit azon gyönyörű daloknak, melyek kevés idő múlva hírért meg fogták örökíteni. Kiszabadulása után mint főhadnagy a Wallis-ezreddel Würtembergben szállásolt, hol egészen a költészetnek élve, nagyobb részét írta meg Himfy első kötetének; magányos sétalovaglásain pedig a várromokkal érdekes vidékeken, már ekkor fogamszottak meg lelkében regéinek első csirái. A béke felbomlásával 1799, mint a rajnai hadtest tagja, ennek véres ütközeteiben harcolva vett részt; melyek után 1800, miután viszonya Szegedi Rozáliával, ki eddigi dalainak tárgya volt, levelezés útján tisztába hozatott, a hadseregből kilépett, s szeretettjét elvevén, boldog házi életet élt, mely Himfy második részében lelte költői kifejezését. Buzdítva Himfy lelkesedett fogadtatása által, 1807-ben Regéit adta, melyek hírért még nevelték. 1809-ben egyidőre ismét kilépett házi csendéből, a nemes felkelő seregnél mint őrnagy és nádori segédtiszt szolgálván; ennek eloszlása után pedig ismét folytatta költői munkásságát, melynek gyümölcsei lettek: Hunyadi János, hist. dráma, Buda 1816; Eredeti M. Játékszín, 2 k. Buda 1825—1826; Gyula Szerelme tíz énekben. Buda 1825. és néhány kisebb rege testvére Károly zsebkönyvében, az Aurórában (1822—1824) és 1833—1838 megjelent «Mun-

kái»ban. Rendes, utóbb tiszteleti tagja volt a m. akadémiának, melynek szervezésében, a nádor által meghívva, 1828-ban részt vett volt. Meghalt 1844. oct. 28. — Számos hátramaradt ifjúkori munkáiból, mikhez még «Költőnek Hattyúdala» 16 énekben járult, eddig négy kötet jelent meg: Kisfaludy S. Hátrahagyott Munkái, kiadta Toldy F. Pest 1871.

66. §. Irodalmi és országos törekvések a m. nyelv terjesztése körül. — Időszaki sajtó. Társulatok.

Míg ekép a szépirodalom emberei a nyelvet gazdagítani, nemesíteni, s egy nemzeti költészetet teremteni igyekeztek; részint ők, részint mások, s általok gerjesztve s előkészítve maga a törvényhozás is, a nyelv s irodalom külső terjesztésében lelkesen fáradoztak. Halhatatlan ez irányban azon férfiak érdeme, kik a magyar *időszaki sajtót* létesítették, ez által egy állandó magyar olvasó közönséget teremtván, s azt oly rétegekkel nevelvén, melyekbe a könyvirodalom, részint a szellemi szükség hiánya, részint az akkori könyvkereskedelmi közlekedés korlátoltsága miatt bé nem hatott volt. A kezdeményezés dicsősége *Ráth Mátyásé*, ki 1780-ban alapította meg az első magyar hírlapot, mely pályán nem sokára többen követve őt, ez időszakban főleg *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel*, *Decsi Sámuel*, végre *Kulcsár István* gyakoroltak messze kiható befolyást a nemzeti ügyre, s méltó jogcímet szereztek magoknak az utókor hálijára. Ugyanis ez időszaki sajtó, megszorításai dacára, nem csak politikai hírek közlője, hanem politikai érdekeltség és értelmesség gerjesztője és terjesztője, az irodalmi igyekezetek ajánlója és ismertetője, főleg pedig a nemzetiségnek hatalmas ébresztője volt. Missiót teljesített az, oly időben, midőn a nemzet sem a megyék gyűlésein, melyek felfüggesztve, sem a törvényhozás termeiben, melyek zárva voltak, eszméket nem fejthetett, nem cselelhetett; előkészítette a szellemeket azon nagy időmozzanatra, mely 1790-ben bekövetkezett, és szította a nemzeti lelket azon túl is lankadásai és meghűlései között.

Történelmi fontosságú különösen az időszi irodalom működése 1790-tól fogva. Alig húnnya be szemeit a nemeslelkű, de nem jól választott eszközei miatt reformjaiban szerencsétlen császár, a lapirodalom volt az, mely a magyar nyelv kérdését legott szőnyegre hozta, s jutalmak által is annak tárgyalására hívta fel a hazafiakat. És megkezdődött a magyar mint országos nyelv védelme az erősen nyilatkozó bal felfogások ellen, lelkesen és diadalmasan, mind a lapok, mind röpiratok útján, *Péczei, Báróczy, Gáti István, Vedres István, Decsy Sámuel* stb. által; *Révai*, szinte Görög és Kerekes által segítve, viszont egy magyar tudós társaság országos felállítása ügyében lépett fel, s az egyszerű szerzetes szent buzgósága s bátor fáradozásai vívták ki azt, hogy ez ügy országos és közigazgatási figyelem tárgyává lett; míg mások, köztök az egyetemnek csak imént nevezett első m. irodalmi tanára, *Vályi András*, a nyelvnek általános, kötelezett taníttatását s a közoktatásba is behozatalát sürgették. Mind ezek még most csak részben mentek teljesezésbe, de ez eszmék kiirthatatlan gyökeret vertek az elmékben, s fejedelem és ország törvény-cikkelyekben ismerték el a nyelv nemzeti jogait. Az országgyűlési tanácskozások magyarul folytak, a naplók eredetileg magyarul szerkesztettek. II. Lipót biztosította a nemzetet, hogy bár a státusügyekben még most a deák nyelv marad, de idegen nyelv nem fog azokba behozatni; hogy pedig a magyar mindinkább terjesztessék és míveltessék, az egyetemen, s az öszves magyar birodalom akademiái és középtanodáiban a m. nyelv és írálynak tanzékek voltak állítandók (1790 : 16. tcikk). A megyék is a magyar nyelvvel kezdtek élni a helytartó tanácshoz intézett felirataikban. Erdélyben a m. nyelv az igazgató székek, hivatalok és törvényszékeknel ismét visszaállítatott (1791 : 31. tc). Két évvel utóbb Ferenc király azt az ország határai közt már köteles tantárggyá emelte, s kimondta, hogy a köz hivatalok idővel csak magyarul tudókkal fognak betöltetni (1792 : 7. tc.), 1805-ben pedig, József nádor buzgó közbenjárására, bele egyezett, hogy a felséghez és udv. cancellariához ország és törvényhatóságok latin és magyar

nyelven terjeszszék fel fölirataikat, hogy a helytartó tanács magyar felterjesztésekre magyarul feleljen, hogy a magyar nyelv a törvényszékeknél és perekben is alkalmaztathassék, csak a királyi cúria ne tartozzék még a magyar perekben magyarul tanácskozni (1805 : 4. tc.).

Lépcsők valának ezek a nemzeti nyelv országos emelkedésében, de a teljes siker még távol. Jobb gondolkodású hazafiak is kételkedtek még a nyelv képességében, s így nagyobb engedmények lehetőségében is. Valamint tehát egykor Görög és Kerekes lapjok jövedelmét jutalomkérdésekre s a nemzetiség ügyében ébresztő és lelkesítő röpiratok nyomtatására fordították, úgy most *Kulcsár István*, a Hazai Tudósítások írója is. Az 1805-ki országgyűlés után ő, az igazgatás s az eszmefejlés folytatására, a m. nyelv műveltségi állapotát s emelése további eszközeit tette kérdésbe, s már a következő évben megjelentek *Kis János*, *Pánczél Pál* és gr. *Teleki László* munkáik e tárgyban. A tudóstársasági ügy a háborús idők miatt háttérbe szorúlván, viszont ennek fölélesztésére gr. *Teleki László* tűzött ki jutalmat, melynek folytán látott világot *Fejér György* pályáirata (1808), s magáé a jutalomtevőé, a kormányférfiak tekintetéből német nyelven! (1810).

Míg így a nemzetiség s nemzeti műveltség ügyét folyvást az irodalom, s főleg az időszaki sajtó férfiai tartották szőnyegen; *Kis János* Sopronban az ev. collegium nevendékei közt egy magyar társaságot állított fel (mart. 20. 1790), mely intő például és előképül szolgált sok más felsőbb tanintézeteknek is hasonlók állítására, melyek közös célja az irodalommal megismerkedés, a tagoknak dolgozatokban gyakorlása s ezek kölcsönös megbírálása, tehát írói semináriumok keletkezése volt. E soproni társaság 1848-ig állott fenn, mások rövidebb ideig, míg ismét mások sokkal később keletkeztek, s közlők némelyek az irodalomnak nem kevés érdeemes munkást neveltek; munkálatokat azonban, ez időszak folytában csak a soproni, a pesti egyetemi, s a nagyenyedi m. társaságok tettek közzé.

Erdélyben az 1790. év szinte kedvező fordulatot eszközölt

a nyelv tekintetében. Ott *Aranka György* követte Révai példáját, s annyiban több szerencsével, hogy az 1791-ki országgyűlés egy «*Magyar nyelvmívelő Társaság*»-ról törvénycikket is terjesztett fel, sőt remény fejében az gr. Bánfi György kormányzó elnöklete alatt 1793-ban Maros-Vásárhelyt működéseit meg is kezdte; de hiában várván a megerősítetést, végre is 1810-ben eloszlott, miután Munkáinak mindjárt kezdetben kiadott első kötete társ nélkül maradott volt. Így a Bánfi György által 1792-ben felállított «*Kézírások Társasága*» is, elégséges alap hiánya miatt, a történeti kútfők két kötetének kiadása után szinte megszűnt. — Valamint Magyarország csak 1830-ban látta akademiáját megalakítani, úgy Erdély, több sikertelen kísérletek után, csak 1859-ben a maga muzeumi egyletét: de amarra a következő időszak alatt még visszatérünk.

Irodalom. I. Magyar Hirmondó, Pozsony 1780—1786. Szerkesztők Ráth Mátyás, utána sorban Barcafalvi Szabó Dávid, Révai, Szacsvai Sándor. A kiadó Paczkó Ferenc 1787-ben azt Pestre vivén el, Szacsvai tőle elvált; s a Hirmondó helyébe Paczkó a *Magyar Mercúrius* léptette Pesten 1788 oct.—1789. jún. végeig; Szacsvai pedig megállapította:

II. a *Magyar Kurírt* Bécsben 1787—1892, s melléklapúl a *Magyar Műsát*; 1793—1802 szerk. Decsy Sámuel, egy históriai és statistikai évkönyvvel: *Magyar Almanak*, 1794, 5, 6. — 1802—1827 szerk. Pánczél Dániel, több évig Igaz Sámuellel; 1824-ben melléklapja a *Kedveskedő*; 1828—1834 szerk. Márton József, 1831 és 1832-ben melléklapja *Sokféle*.

III. «*Hadi s más nevezetes Történetek*» szerk. Görög és Kerekes, 1789—1791; ettől kezdve 1802-ig *Magyar Hirmondó* címmel.

IV. *Magyar Mercúrius*, tudományos melléklapja *Új Magyar Músa*, Bécs, 1793—1798, szerk. Pánczél. 1799-ben Decsyhez csatlakozván, belé olvasztotta azt a Kurírba, melynek 1802-ig ő társ írója volt.

V. *Magyar Hirvivő*, Kolosvár, 1791; szerkeszt. Fábíán Dániel és Cserei Elek.

VI. *Hazai Tudósítások*, Pest 1806—1808-ig, aztán mint Hazai és Külföldi Tudósítások 1845-ig, 1817—1837 *Hasznos Mulatságok* melléklappal; 1848-ig *Nemzeti Újság* címen, változó szerkesztőségek mellett.

— *Péczeli* a Mindenés Gyűjt. kötetekben. *Báróczy*: A védelmeztetett M. Nyelv, vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős beszélgetés. Bécs 1790. *Gáti és Vedres*: A M. Nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi Elmélkedések. Bécs 1790. *Decsy*: Pannóniai Phoenix, avagy hamvából feltámadot: M. Nyelv, Bécs 1790. *Vályi*: A fels. M. Hazához (Pest) 1792.

— *Révai*: Egy M. Társaság iránt való Jámbor szándék (Bessenyeitől) Bécs 1790. *Planum erigendae Eruditae Soc. Hung.* Bécs 1790. *Candidati erigendae Erud. Soc. H. Győr* 1791. *Fejér Gy.* Jutalomra érdemesített értekezés egy M. Tud. Társ. legkönnyebb s leghelyesb felállításáról. Pest. 1809.

Gr. Teleki L.: Über d. Errichtung einer Gelehrten-Gesellschaft in Ungarn. Pest 1810.

— Kis J. A Magyar Nyelvnek mostani állapotjáról, kimíveltethetése módjairól, eszközeiről. Pest 1806. Pánczél Pálé, Pest 1806. Gr. Teleki L.: A Magyar Nyelv előmozdításáról buzgó esdeklései. Pest 1806.

— A Soproni M. Társaság Próbamunkáinak zsengeje I. Sopr. 1804. A Pesti M. Társaság kiadásainak I. darabja, I. félkötet. Pest 1792. A Nagyenyedi Magyar Társaság Próbái. Enyed 1792.

— A Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkáinak I. darabja. Szeben 1796; — *Scriptores Rerum Transilv. cura Societ. Philohistorum Transilv.* 2 k. Szeben 1797—1800.

67. §. A magyar színészet feléledése.

Az előadott mozgalmakkal szorosan összefügg a színügy is, mely kezdetben mint nyelvmívelő és terjesztő eszköz úgy fogatott fel. Itt is Révai és Péczeli voltak azok, kik a II. József alatt terjedő német színügy ellenében mondták ki az első eszméltető és buzdító szót; aki pedig első, habár még csak félig magán körben, létesített valamit, *Fejér György*. E nagy érdemű ember, akkor a pozsonyi várban székelv egyetemes papnövelde tagja, nem csak színdarabokat dolgozott által és adott ki, hanem új életre is költötte a rég elhallgatott tanodai Thaliát, darabjait az új jövendőnek reményével eltölt keblek kimondhatatlan örömei közt társaival elő is adván (1790). A nyomban bekövetkezett országgyűlés alatt köz szó tárgyává levén a színügy, *Kelemen László* fáradozásai egy tüzetes színi társaságot alkotának meg, mely magát Budán és Pesten megkezdett előadásaival octoberben 1790 mutatta be a hazának. Sok küzdelmek után különféle akadályokkal, csak 1792-nek tavaszán jött az ügy némi folyamatba, a közönség elégtelen pártolása mellett azonban ez első társaság 1795-ben ismét feloszlott. De a példa lángba hozta *Arankát* Erdélyben, s ott országos és magán támogatás mellett a nemzeti színészet némileg meggyökeredzván, koronként Magyarországra is bocsáthatott kisebb rajokat, melyek országszerte előadásokat adva, a játékszín szeretetét mindinkább felköltötték; állandó székhelyet azonban a színészet ez időszakban még sem nyert.

Az irodalom emberei által ismét életbe hívott intézmény

egy *színi irodalomnak* adott lételt, mely kevés év alatt több száz darabot nyújtott a színpadnak, bár legnagyobb részben gyári fordításokat németből. Ami félig eredeti *Simai, Dugonics* (60. §.), *Endrődy, Sós Márton* stb., Erdélyben *Boér Sándor* adtak, ma már teljesen jelentéktelennek mutatkozik.

Irodalom. Külföldi Játzószin, Kazinezytól, I. Kassa 1790. — A Magyar Játékszin, Endrődytól, 4 k. Pest 1792—1793. — Erdélyi Játékos Gyűjtemény, 4 k. Kol. 1793 stb.

68. §. Tudományos irodalom átnézete.

Míg ekép a költészet, a nyelv aesthetikai művelése, sőt ennek a nyilvános életben elterjedése ez időszak alatt hatalmas lépéseket tőn: nem hiányzottak buzgó és tudós férfiak, kik a *tudományok* iránti érdekeltséget is felkölteni, s ezeket nemzeti nyelven kidolgozás által közönségesben elterjeszteni kívánták. Az előmenetel mindazáltal egészben még csekély volt. A tudomány t. i. akkor, s még sokáig, nem mint öncél, magáért, nem mint a szellem elutasíthatatlan postulátuma, a felsőbb emberinek kifejlesztésére múlhatatlan feltételképen, hanem egyedül mint bizonyos gyakorlati célok eszköze becsültetett, s így az iskola s némely szükségletek terén kívül csak kevés tisztelőt számlált. Az iskola azon felül még mind deák volt, a magyar tudományos nyelv fejletlen, tudományos álláspontunk a színvonaltól elmaradva s így azon kevesekre, kik ama színvonalon álltak, sem gyakorolhattak az ez alatt maradó tudományos kísérletek vonzó hatást. Ez a lassú megindulás, a nehéz haladás nyilvános titka. Ez egyszersmind oka annak is, hogy ez irodalom tüzetes vizsgálat, önálló szempont, rendszeres munkák helyett, csak ismertet, félig népszerű formában, s nagy számmal fordításokat, mutat fel. De e menetel, mely minden, a műveltségben elkésett, nemzetnél észrevehető, természetes volt. S bár e küzdelmes nehéz idő munkásainak írásai többnyire feledékbe mentek is, az irodalomtörténet kötelessége igyekvéseiknek igazságot szolgáltatni, mint akik lassanként érdeket gerjesztvén, közönséget gyűjtvén, a műnyelv

megteremtését előkészítvén, lehetővé tették, hogy a tudományok ma már nem csak taníttathatnak magyarul, hanem hogy végre azok önálló művelésének stádiumába is léphettünk.

Ezen, a tudományos téren hasznosan működött közmunkások közé a hírlapírók mellett első sorban a vegyes tartalmú folyóiratok kiadói s néhány polyhistor tartoznak, mint akik a szakíróknak mintegy előcsatárai gyanánt tekinthetők. Amazok közt a *Magyar Músa* (1787—1798) még csak elvétve, a Péczei *Mindenes Gyűjteménye* (1789—1792) már sűrűbben, de igen felaprózva, mintegy csak vágyat gerjesztve, közölnek tudományos ismereteket; a kassai *Magyar Muzeum* (1788—1792), az *Orpheus* (1790), az *Uránia* (1794), a *Segítő* (1806), már értekezéseket is hoztak; *Molnár János* és *Sándor István* pedig, két fő bajnok e téren, amaz «*Magyar Könyvesháza*» (22 köt. 1783—1804), ez *Sokfeléje* (12 köt. 1791—1808) által, nagy tömegét terjesztvén a könyv- és dologismereteknek, főleg a történeti és természeti tudományok, az utóbbi a magyar nyelv- és irodalomtörténet köréből is, egy támadandó tudományos korsajtó előtt egyengették az utat.

A szaktudományok egymás közti aránya ez időszakban tetemesen változott; amennyiben az addig első sorban állott *hittudományi* és vallási irodalom, nem ugyan a könyvek számát, de azok irodalmi jelentékenységét tekintve, háttérbe lépett, míg a *természeti tudományok*, bár még korántsem emelkedő fontosságukhoz, de igen hazai múltjokhoz képest, figyelemreméltó kezdetet vettek. Csekély lépés vala az is melyet a *bölcsészet* és *törvénytudomány* tett: miután amaz folyvást tisztán iskolai állásponton állt, s ott deákul ízetett; ez, mert a törvények még deákul alkottattak, s e nyelven folyt többnyire az igazságszolgáltatás is. Csak a *történelem* mutatott életet, a *nyelvészet* pedig, főleg egy nagy elme teremtői munkássága által, erős alapot nyert.

Most az egyes csoportokra vetünk futó tekintetet.

69. §. Hit-, bölcsészet- és törvénytudományi irodalom.

Katholikus részről a hitviták megszűnte óta főleg csak az egyházi szónoklat terén éltek a magyar nyelvvel. *Molnár János* kanonok (1777), *Stankovácsi Lipót* ferences (1789—1799), *Golubics Zozim* kapucinus (1794—1797), de főleg *Alexovics Vazul* volt-pálos és pesti hitszónok (1789—1791) bírtak mint termékeny s buzgó szónokok némi hírt, de irodalmi súlyt nem gyakoroltak. Idegen jelesb munkák átültetése által csak *Döme Károly* (Bossuet vitázó munkája 1793) és *Kopácsy József* veszprémi tanár, utóbb primás (Fleury bibliai archaeológiája 1801) gazdagították a tudom. theológiát. — A protestánsoknál *I. Péczeli József* komáromi pred. (1790), *Hunyady Ferenc* superintendens (1791—1802), sőt *Tasnádi Székely István* is (1794) részint ágazati, részint erkölcsi szentbeszédekkel lettek ismeretesbbé. A tudományos theologia terén többet tettek. A bibliamagyarázathoz *Hunyady Ferenc* járult becses «*Kepeztyén Archivárius*»-ával (1794); erkölcsi hittudományt *Márton István* tanár (1796) adott, ágazati és pásztori hittudományt *Tóth Ferenc* utóbbi dunántúli superint. (1802, 10); e mellett néhány nagy kiterjedésű munka fordításával lőn e szak köre kiegészítve; ilyek *Péczelitől*: «a szentírás theológiája» angolból, s az ótestamentomi ekklezsiának históriája (1791, 3) *Maysonette* után franciából; *Mindszenti Sámuel*től pedig *Broughton*nak «a religióról való históriai Lexicon» (1792, 3).

Az önálló bölcsészeti gondolkodásra, mint láttuk, *Bessenyei György* adott példát (57. §.). A tanodai téren *Benyák Bernát* kegyesrendi tanár bátorodott fel egy merész lépésre: szerzetének pesti lyceumában philosophiai előadásait nem csak magyarul ismételni, hanem tantételeit is két ízben magyarul hirdetni s hallgatói által fényes vendégek gyülekezetében (a kir. cúria jelenlétében is) magyarul védelmeztetni (1777). Villanat az éjben, melyre nagy soká következett nap. *Molnár János* öt évvel utóbb egy logikai rövidlettel tön félénk kísérletet (1783), a neki saját szigorú módszerrel és világossággal; *Pálóci Horváth Ádám*, tudomá-

nyosan s önállólag lépett fel a lélektanban (1789); *Szép János* tanár «Aesthetikájában» Szerdahelyit követte (1794). Több eredménnyel dolgozták ki a philos. erkölestudományt a Kant híve *Sárvári Pál* decreceni tanár (1802) és *Endrődy János* kegyesrendi tábori pap (1806), szoros rendszerben, tisztán bölcsészeti alapon, s kimerítőleg; emez eudaemoniai iránynyal: az első philosophiai munkák nyelvünkön, melyek becsoket tartalom és előadásra nézve soká fenntartották, bár a műnyelv itt is még mindig a kísérlet terén áll. Minden egyéb még most vagy fordítás, mint péld. Martini észjoga *Dienes Sámuel*től (1792), vagy tisztán gyakorlati modorú, mint *Takács József* jól írt «Erkölesi Oktatásai» (1799). A Kant philosophiája, miután több protestáns iskolában már tanítottatott, az irodalomban első képviselőjét *Márton István*-ban találta, ki azt a keresztyén etikára alkalmazván, majd hit-tani tankönyveiben is alapúl vevén, elkeseredéssel vívott harcokba keveredett, melyek a következő időszakban folytak le. Ezeknek előjátékát képezték a Budai Ferenc által durva előszóval és jegyzésekkel kísért (nem is eredeti), s elmés inkább, mint tudományosan alapos rostáló «Levelei» (1801), melyek azonban a tudományosságot új életre költendő rendszer elterjedését, mint látni fogjuk, nem gátolhatták. Ellenben *Aranka György* schellingizáló aphorismái (1805), meg nem értve s nem érdekelve, hatás nélkül elhangzottak.

A *törvénytudományi* téren is még kevés történt, dacára a nyelv országos emelkedésének. Méltó figyelmet érdemelnek, irányuknál s a korkérdésekkel összeköttetésöknél fogva, *Balia Sámuel* és *Aranka György* közjogi kísérleteik, amazé a «törvény-szerző hatalomról» Erdélyben, ettől az «anglus és magyar igazgatásnak egybevetése» (1791), valamint *Cserei Farkas* kimerítő egyedirata magyar és székely asszonyok jogairól (1800); míg *Georch Illés* első dolgozta ki az öszves m. törvényt magyarul (1804), mi neki fő érdeme is. — Az *államtudományok* szunyadoztak. Alig mertek a kényúr II. Frigyes porosz király írásából egy-egy cikket fordítani (Kazinczy és Aranka). A röpiratok

II. József vég éveiben, és 1790-ben és 1790 után, jobbra deákul és németül szoltak, kisebb részben magyarul. Ezek írói közül történeti fontossággal egy férfiú bírt csak, egy szegény igénytelen szerzetes, *P. Seicz Leó* egri servita, ki alapos és kiterjedt közjogi és történeti tudománygyal tartózkodást nem ismerő bátorságot, a meggyőződés kérlelhetetlen erélyét és szent lelkesedést egyesítve, résen állt minden megtámadója ellen egyházának egyfelül, másfelül a nemzet nyelve, jogai és becsületének, melyekért, hazafiúi tüzeiben, a más hitűekkel is szívesen kezét fogott. S így a szép magyar tollú polemista (mint Kazinczy nevezi) nem csak apró röpirataiban, hanem kötetes munkáiban is (*«Igaz Magyar»* 1785—1790, *Magyarország Ismerete* 1791, *Magyarország Története* 1793), az erudíció dacára, melyet azokban kifejt, valóságos irányiratokat adott, mik erős katolikus színezet mellett is, eleven előadásuk nyers szépségével még a más hitűekre sem tévesztették el hatásokat.

Kiadások. Molnár János. Pred. Pozs. 1777. — *Stankováci:* Vasárn. Pred., 3. k. Győr és Kom. 1789—1799. Ünnepi Pred. Győr 1788. Bőjtiek, 2 k. Győr 1789—99. — *P. Zosymus:* Keresztyén tanító Beszédék, 5 k. Pozs. 1794—7. — *Alexovics:* Ünnepi és Vas. Pred. 5 k. Pest 1789—1791. — *Döme:* Bossuet: A kath. hittudomány azon ágazatainak kitétele, melyekről visszavonások vannak, jegyzésekkel. N.-Szomb. 1793. — *Kopácsy:* Izraeliták és keresztyének Szokásai és Erkölcsei, 2 k. Veszpr. 1801, 2. — *Péczeli:* Erk. Pred. 4 k. Győr és Debr. 1790—1831. *Hunyadi:* Pred. 5 k. Vác, 1797—1802. s némely kisebb gyűjt. — *Tasnádi:* Hitnek fundamentomi 51 Pred. 2 k. Kassa 1794. — *Hunyadi:* Keresztyén Arch. 2 k. Vác, 1794. — *Márton:* Ker. theologiai Morál. Győr 1796. — *Tóth Ferenc:* Lelkipásztori Theol. 3 k. Kom. és Győr. 1802—1810. Ker. Hittudomány, avagy Dogmat. Theol. Győr 1804. — *Péczeli:* A szentírás Theol. 3 k. Kom. 1792, 3. Maizonnet 5 k. Kom. 1791. — *Mindszenti:* Broughton, 3 k. Kom. 1792, 3.

— *Molnár:* A Gondolat mestersége (Könyvesház IV. 1783). — *Horváth:* Psychologia, azaz a lélekről való tud. Pest 1792. — *Szép János:* Aesth. v. a jó izlésnek a szépség philosophiájából fejtegetett tudománya. Buda 1794. — *Sárvári:* Philosophusi Ethika, 2 k. N.-Vár. 1802, 4. — *Endrődy:* Az Embernek Boldogsága, kifejtve a józan bölcselkedésnek segítségével. 3 k. Pest 1806. — *Dienes:* A Természet Törvényéről, 2 k. Bécs 1792. — *Takács:* Erk. Okt. Bécs 1799. — *Budai:* A Kant szerint való philosophiának rostálgatása levelekben. Pozs. 1801. — *Aranka György* Apró Munkái, M.-Vásárh. 1805.

— *Balia:* Erdélyország közöns. nemzeti törvényeinek első része. Kol. 1791. — *Aranka:* Anglus stb. Kol. 1790. *Cserei Farkas:* A magyar és székely asszonyok törvénye. Kol. 1800. *Georch:* Honnyi Törvény, 3 k. Pozs. és Pest 1804—1811. — *Kazinczy:* Azon okokról, amelyek szerint új törvényeket vagy a régieket eltörölni kell, a II. Friedr. írásai közzül

(Orpheus 1790. II.) — *Aranka*: Az igazgatás formáiról s az uralkodók kötelességeiről II. Fridrik munkái közzül. Bécs 1791. — *Szeicz Leó*: Igaz Magyar, 4 k. Páris és Berl. 1785, 8, 9, 90. Magyar és Erdélyországnak rövid Ismerete, mely a két országnak mind világi, mind egyházi állapotját szem eleibe állítja. Pest 1791. Magyar és Erdélyországnak mind világi, mind egyházi Történetei. Pest 1793. stb.

70. §. Történetírás és földrajz.

Történetírásunk ez időszakban új phásisba lépett. A mohácsi vész óta Mária Teréziáig az mindig nyomon kísérte a kor eseményeit, s amennyiben visszanyúlt is elébbi évekbe, vagy épen az ősidőig, a fő súlyt az írók mégis saját korukra fekteték, s ennek minden mozzanatait felvevén, munkáik majdnem szakadatlan kortörténeti egésznek képeztek, s általában kútfői ranggal bírnak. Most elhallgattak a történetek részesei és kortanúi, a nemzet vagy a felekezetek érületének e közvetlen visszatükrözői, s helyökbe a történeti anyag *tudós* feldolgozói léptek. Ilyek valának *Szekér Joachim* ferences, ki két kötetben (1791), *Svastics Ignác* pléb. (1796) és *Budai Ézsajás* debreceni tanár (1805—1812), kiknek mindenike 3 kötetben tárgyalta azt. Az első kettő másod kézből dolgozik. Svastics épen korlátolt, ismereteit s álláspontját tekintve, míg Budaié magyar nyelven az első bírálatig dolgozott hazai história. Ezekhez járult Gebhardi németül írt m. történelmének fordítása *Hegyi József* kegyesrendi tanártól (1803) ; a különszerű történelemben pedig *Decsy* törökmagyar története (az Ozmanographia III. kötetében) és Erdélyre nézve *Husztli András* (+ 1755) «Ó és Új Dáciája», mely most látott először világot (1791), s dacára rövidségének, mint úttörő s kútfők utáni dolgot méltatást érdemel. — A kor legnevezeteseb munkája azonban e téren *Budai Ferenc* életrajztára, mely a magyar történeti embe-
reket a XVI. század végeig a kútfőkből, habár azok idezése nélkül, tárgyalja.

A források fontosságára eszméltetett, s ennyiben itt is említésre méltó, *Anonymus* két fordítása *Lethenyeitől* és *Mándytól*, bár a fordítók készüllete a műkedvelői álláspontot meg nem haladja.

A *világtörténelem*, mely Székely István által (28. §.) krónikaalakban, s utána így is csak mellesleg, tárgyaltatott, ez időszakban nyert összefüggő elbeszélés formáját. *Verseyhy Ferenc* indította meg ezt (1790), fordítva bővítve Millot-t, mely azonban a második kötetnél már fennakadt. Szerencésb volt nálánál *Gvadányi*, ki szinte nagyobb terv szerint indítván meg «A Világnak közönséges Históriaját» (1796), azt, nagy kora dacára, a hatodik kötetig elkészíthetné, s *Kis Jánosban* (1805) folytatót nyert, ki azt a XVII. századig vitte. Nem kútfővizsgálaton alapvó munka, de józan felfogással, s világos, könnyű előadásával a kor kívánatának eleget tevő szerkesztmény. Még *Budai Ézsajás* adott egy rövidletet (1800), mely azonban a régi korra szorítkozik, segéd-eszközül a classica literatúra ismeretére. Méltánylást érdemel itt *Mindszenti Sámuel* szorgalma, ki *Ladvoeat francia nagy életrajztárát* bővítve s kiegészítve adván (1795—1809), az egyetemes és irodalmi történetre nézve nagy hasznú segédkönyvet nyújtott. — A külföld különyszerű történeteiről csak egy pár fordítás szól.

A *segédtudományok* mezején kiemelendők: *Decsy Sámuel*, ki *Ozmanographiájával* a különyszerű statisticában remekelt (1789); *Németh László*, ki viszont az egyetemes statistikának első tüzetes, és jeles, tárgyalója (1795); *Szendrei Veres Dávid*, ki a statistica elméletét adta első (1797); de főleg *Vályi András* egyetemi tanár, ki vas kitűréssel legyőzvé a lelketlenség által elibe gördített akadályokat, Magyarország földirati szótárával (1796—1799) alapját vetette meg a haza részletes ismeretének; s végre a *chartographia* megindítói: *Budai Ézsajás*, oskolai atlaszával és *Görög Demeter*, a magyar birodalom részletes atlaszával (1802—1811); *classical* mű, mely a külföld minden hasonló műveivel bátran vetélkedik. — Az *útirás*i irodalom is ez időszakban vett némi kezdetet; korára nézve maradandó becsű csak gr. *Teleki Domokos* hazai útazása (1796).

Szekér Joachim: Magyarok Eredete, a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb cselekedeteivel együtt. 2 k. Pozs. 1791. — *Svastics*: A Magyarok felséges címere. I. Győr 1796. (a történet I. kötete). Magyarok Históriaja, 3 k. (az első köt. amannak 2-d. kiad.) Pozs. 1805. — *Budai Ézs.* Magyarország.

Hist. a mohácsi veszedelemig, Debr. 1805. Buda visszavételeig, Debr. 1808. Újra a legújabb korig, 3 k. Debr. 1812. Ismét Pest 1833. — *Gebhardi*: Magyarország. Hist., magyarázta Hegyi Józse. megigazította és 1803-ig folyt. Kulesár Ist. 3 k. Pest 1803. (csak IV. Ferdinándig megy, a IV. köt. elmaradt). — *Huszt*: Ó és Új Dácia, Bécs 1791. — *Budai Ferenc*: Magyarország polgári históriájára való Lexicon a XVI. száz. végeig. 3 k. N.-Várad 1804. s újra Pest 1866.

Anonymus: Béla királynak nevetlen iródeákja, ford. *Lethenyi János* (bő jegyzetekkel). Pest 1790. 4r. — Magyar Sunád, avagy I. Béla m. királynak nevetlen iródeákja *Mándy*tól Debr. 1799.

Versegly Ferenc: A Világ Közönséges Történetei, Millot ut. 2 k. Buda 1790, I. (a régi nemzetek, s a görögök). — *Gvadányi*: A Világnak közöns. Hist. 6 k. Pozs. 1796—1803; folyt. *Kis J.* VII. VIII. Pozs. 1805. 9. — *Budai Ézs.*: Közöns. Hist. tanítványai számára, (I. Konstantinápoly veszedelméig). Debr. 1800. — *Mindszenti Sámuel*: *Ladvo*cat Historiai Dictionariuma, 8 k. Komár. 1795—1809.

Decsy Sámuel: *Ozmanographia*, azaz a török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának és a magyar királyok ellen viselt hadakozásainak Leírása. 3 k. Bécs 1788—1789. Újra ott 1789—1790. — *Németh L.* Az európai nevezetesebb országoknak rövid Leírása I. Sopr. 1795 (bő bevezetés s az éjszaki birodalmak). — *Szendrei*: A statistica tárgyainak és tanítása módjának megismerésére vezető útmutatás. Bécs 1797. — *Vályi*: Magyarország Leírása, 3 k. Buda 1796, 9. — *Benkő Ferenc*: Magyar Geogr. II—IV. k. Kol. 1801—1802 (az I., Európa, nem jelent meg). — *Budai Ézs.*: Oskolai új Atlás. 12 tábl. Debr. 1804. — *Görög*: Magyar Atlás, azaz Magyar, Horvát és Tótorsz. vármegyéi, s szabad kerületi, és a határőrző katonaság vidékeinek közöns. és különös Táblái. Bécs 1802—1811 (62 tábla és helynévtár). — *Gr. Teleki D.*: Egynehány hazai Utazások Leírása. Bécs 1796.

71. §. Nyelvészeti mozgalmak. — Debreceni iskola.

A nyelvtani ziláltság, helyesírási ingadozások, a sok rossz új szó és esetlen műkifejezések, melyek az új irodalmat elborították, aggodalomba ejtették a nyelv barátait a nyelv sorsa iránt; s mind általánosb lón azon bal vélemény, hogy a nyelv és irodalom szerencsésb művelésének első és fő feltétele egy jó nyelvtan és szótár, mely «törvényül» szolgálva az íróvilágnak, «egyenlőséget» hozzon az irodalmi nyelvbe, s a tudományok magyarúl kidolgozhatására megteremtse a nyelvesszököket! Nem sejtették, hogy a nyelvtan a nyelv alapos átvizsgálatának kell megelőznie, melynek főforrásáról, az emlékekről, egy emberen, Révain, kívül, még senki nem is álmodott; s nem látták be, hogy a második, a szótár, nem szerzője, hanem gyűjtője és bírálója lehet csak *egy tudományos irodalom által teremtett műnyelvnek*. Úgy hitték, min-

deniket csak meg kell írni; s lesz egyenlő, szabályos, mindenre alkalmas irodalmi nyelv. *E hit adott lételt egy új nyelvészetnek*, ez támasztott ennek Maecenásokat, ez fogatta fel általános lelkesedéssel Révai tervezett akademiáját, mely alatt egy ily nyelvbeli törvényszéket gondolt és óhajtott e nemzedék. Talán áldása volt az a gondviselésnek, hogy az 1790-iki akademia, melytől Kazinczy méltán félt, nem létesült soha.

Ismét a «Hadi Történetek» írói, Görög és Kerekes, voltak azok, kik a közóhajtnak nem csak szót kölcsönöztek, hanem annak teljesítésére tettel is előálltak. Már 1789-ben hirdettek jutalmat egy jó nyelvtanra, s miután Nunkovics püspök azt nevelte, 1790-ben sürgetve megújították. Az öt pályázó közt voltak Földi, Gyarmathi, Kassai; s e pályaművek nyomán készült, a jutalomhirdetők megbízásából, a debreceni pályabírák (*Domokos Lajos* városi főbíró, *Szilkszay György* pred. és *Benedek Mihály* utóbbi superintendens) által a kezdetben oly nagy tekintetre kapott, nyelvészetünk történetében pedig oly bal hírű *debreceni nagy grammatika* (1795). Részben megelőzték azt, részben követték, szinte a kor iránya által ébresztve, *Böjthi Antal* áldor M.-Vásárhelyt »A M. Nyelv Tudományá«-val (1790), *Verseghy* (1793) Prolúdiumával, *Gyarmathi Sámuel* orvos, pályázott Nyelv-mestere kiadásával (1794), *Aranka György*, az erdélyi Nyelvmívelő Társaság titkára, nyelvészeti értekezéseivel (1796), s *Beregszászy Pál* Erlangenben németül írt nyelvtanával (1797): ide nem tudva a számos gyakorlati nyelvtanok íróit, kik a tudományos vizsgálat körén kívül állottak.

Nem mondhatni, hogy e mozgalom által nyelvészetünk ne nyert volna. *Verseghynél* már némely új s helyes észleletek lepnek meg, de nagy horderejű tévedések közzé vegyítve, mert neki nyelvészeti fő elve az *általános szokás* volt (milyen nem létezik), «habár ellenkeznék is az analogiával, etymológiával, euphoniával!» Ezen elv kikiáltása megvesztegette a kor nyelvészetét, mert következése egy mindent összezavaró, semmit fel nem világosító empirismus lett, melynek hibáit *Beregszászy* még a keleti nyelv-

vekhez erőltetett szabásokkal is tetézte. *Böjthi, Gyarmathi*, s a *debreceniei* munkái gazdagok ugyan *nyelvtényekben*, különösen a szókötést illetőleg, melyeket eladdig a kelletinél rövidebb magyar nyelvtanok még nem lajstromoztak; figyelem fordult a *szóképzésre* is, sőt e részben a Debreceni Grammatika határozott érdemmel bírt: úttörő munka, mely első hirdette az elvont vagy ősgyökök létezését, s bár szabatos vezérely hiányában számtalanszor bukdácsolva, mindazáltal mély sejtő pillantásokat vetve a nyelvalkat e részébe. De *egyik sem bírt nyelvtani anyagán uralkodni*; ennek rendezése oly gyarló, mint a szabályalkotás; és szilárd elvek hiányában hiányzik a tények biztos bírálata, a helyes és helytelennek éles megkülönböztetése. Innen a gyakran hibás paradigmák: nem levén a sokkép megromlott nyelvszokásnak oly formája, mely egynél vagy másnál törvénynyé nem emelteték. A Debreceni Grammatika pedig még ennél is tovább megy: nem csak elvon törvényeket a hibás szokástól, de alkot is; és különösen az ikes igék vétkes ragozása, a visszaható igealaknak (csalódik) külszenvedővé tétele, sőt egy új nyelvszörnynek, a szenvedő és visszaható forma képtelen kapcsolatából (csalatódik) felállítása által iszonyú rontást vitt véghez a nyelv alkatán úgy, mint annak szépségén. Mert e munka alapja lett egy *nyelviskolának*, mely nem csak harminc éven túl uralkodott a református tanodákban, még az addig correct nyelvű Erdélyben is, és pedig dacára a nevezett erdélyi nyelvészek tanai s ellenkezésének, hanem bemocskolta az öszves református irodalmat is úgy, hogy ennek állandó becsű művei is ma már botránkozás nélkül nem olvashatók. — Az egy *Aranka* tesz e kortársak közt jótékony hatást józan felfogásával, különösen az igeragozások pontjában: de hatása az ár ellenében még hazájában sem volt.

S így a XVIII. század vég tizedének nyelvészete részben szomorúan hű képét tünteti fel e század megvesztegetett nyelvérzékének, részben ellenkezőjét eredményezte annak, mit a köz aggodalom elfordítva látni oly buzgón óhajtott: újabb zavart, veszedelmes nyelvromlást.

Kiadások. Bőjthi: A Nemes Magyar Nyelv írásának és szólásának Tudománya, mely a józan okosságnak, a nyelv tulajdonságának s az erdélyi jobb élelésben lévő magyarságnak törvényei szerént irattatott 1790. M.-Vásárh. 1794. — *Verseghy*: Proludium in Inst. Linguae Hung. ad sytema Adelnungianum, genium item linguarum orientalium, ad dialectum tibiscanam et transylvaniam exactas. Pest 1793. — *Gyarmathi*: Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester, a nagy erdélyországi Rendek költs. 2 k. Kol. 1794. — Magyar Grammatika, melyet készített Debrecenben egy Magyar Társaság. Bécs 1795. — *Aranka*: A m. nyelv tulajdonságairól; és: Az igéknek formapéldái (A M. Nyelvmívelő Társaság Munkái, I. Szében 1796). — *Beregszászi*: Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die türkische u. andere morgenl. Sprachen. Erlangen 1797.

72. §. Folytatás. — Révai, a magyar nyelvtudomány megalapítója. — Hasonlító nyelvészet.

E kétségbe ejtő állapotok közepett a magyar tudományosság terén eladdig ismeretlen nagyságban, a lángész bátorsága, mélysége s teremtő erejével tünt fel *Révay Miklós*, s világot gyújtva a sötét chaoszban, véget vetett a hivatlan vezérek bal gazdálkodásának (1803). De nem küzdelmek nélkül. Már 1782-ben ment ő fel Bécsbe a régi bibliacódex (Révai-códex) lemásolása végett. E munka közben látta be Révai, hogy a nyelv alkotmánya és törvényei nem egy kor ingadozó szokásából, hanem a nyelv fejlődéséből az időben, tehát ennek történetéből elvonhatók csak, melynek fő kútfői a minden korokbeli emlékek támogatva a *törökön* nyelvek hasonlító vizsgálata által. Felismerte, hogy a nyelv nem holt elemek aggregátuma; hanem szellemi szervezet, melynek mindenik íze él, habár azok önállósága, gyakran hangformáik elváltozásával, idővel megszűnt is, s ezzel jelentésök részben elhomályosodott; felismerte, hogy a nyelvtudomány feladása nem a nép szájában megromladozott formák válogatás nélkül vagy önkénytes tetszés szerint való elfogadása és szentesítése, hanem azon élő törvények kifürkészése, melyek szerint a nyelv, elemeit képezte, összerakta, változtatta, s e törvények helyreállításával a nyelv épségének, tisztaságának is visszaállítása. Ez úton lett Révai a *történeti nyelvtudomány megállapítója* nálunk, és egyszersmind megelőzője e téren a külföldnek, mely, nem ismerve a

magyar tudománynak e nagy lépését, csak egy évtizeddel később alkotta azt meg — Rávai halála után.

Révai első munkája ez irányban egy rövidebb commentár volt a Halotti Beszéd (10. §.) felett, még Bécsben 1783-ban készítve, csirája azon, segédeszközei szaporodtával mind inkább bővültnek, mely végre Magyar Irodalmi Régiségei első kötetében (1803) megjelent. E szándéklott gyűjtemény második kötete, melyben az említett bécsi biblia jegyzésekkel foglaltatik, kéziratban maradt (a m. nemzeti muzeumb.), mert, mintha közel halálát érezné, minden gondjait nagy nyelvtana vette igénybe, melynek kiadása nyomban megindulván, 1805 májusig négy fél kötetig haladt, melyek 1806-ban az *ikes igealak védelmével* megtoldva, új címlapokkal, újra kiadattak. Ezekben a hang-, időmér- és helyesírastan után a nevek és igék alaktana tárgyalatik; a harmadik kötet elkészülését, melyben a részecskék, a szóképzés és szókötés foglaltattak volna, csakugyan félbeszakasztotta a nagy ember közbejött halála. De a megjelentekben jó része le van rakva nagy felfedezéseinek: a ragok eredete és jelentései, változásaik és szerkezeteik törvényei, a finn nyelvrokonság csalhatatlan bizonyítása. Kritikai előadása már a »Régiségekben» s a nyelvtanban vitázóvá leszen a tiszta tan két legveszedelmesb ellensége, *Verseghy* Prolúdiума s a debreceni iskola, ellenében. Most *Verseghy* két munkában megtámadta őt: a »*Tiszta Magyarság*»-ban, s németül írt nyelvtanában (1805). Neki a nyelvelmékek haszontalanok, a ragok jelentése játék, az *ikes* ragozás tót eredetű korecsa a nyelvnek. S bekövetkeztek nem csak a fennérintett »*Vindiciák*», melyek az *ikes* ragozással együtt a más két ügyet is védik — hattyúéneke az öldöklő sorvadásban vég fogyatéokra jutott Révainak —, hanem, még megelőzve őt, iskolájának mellette feltámadása: három hatalmas cáfirat, a mester szellemében és módszerével, melyek elsejében *Miklósfi János* újra az *ikes* igealakat oltalmazza; a másodikban *Kardos Adorján* (Ferenczy János) *Verseghy* személyes bántásait veri vissza, s elveit s öszves tanait ostromolja, védve Révaiét; a harmadikban, mely a leggazdagabb

nyomosabb és önállóbb, *Boldogréti Vig László* (Horvát István) Révai egész rendszerét velősen fejtegeti, kiterjeszkedve ennek csak élő szóval előadott szóképzési tanaira is; s végül iskolája nevében hathatósan *tiltakozik a debreceniek nyelvrontása ellen is*. Az ellenségek elnémultak, a jobb írók elfogadták az épségbe visszaállított nyelvet, a nagy sereg azonban rend s törvény nélkül bánt azzal, folytatva a zavart, míg egy emberrnyommal később az akademia Révai rendszerére reá ütötte helyeslése bélyegét.

Révai sem volt ment nagy tévedésektől. Az egy közös emberi ősnyelv taña, mely inkább a bibliára, mint a föld minden részein elszórt nyelvek tudományos egybehasonlítására támaszkodott; s a szent nyelvekkel közel rokonságról való hagyományos nézet, számos *egy* pontokban eltántorították. Másfelül nem csak kézirati régi emlékeink akkor kis számban ismeretes szűk köre, hanem a múlt századok legtöbb nyomtatott maradványainak kéznél nem léte, s a hasonló nyelvészet eszközei sovány-sága miatt is, hang- és alaktani ismeretei hiányosak; a nyelv korszakai meghatározása s a történeti fonal szakadatlan feltüntetése pedig reá nézve még szinte lehetetlen volt. De épen abban fekszik Révai nagysága, hogy e szűk kör dacára felismerte s megállapította azon örök elveket, melyeken minden magyar nyelvtudomány nyugszik most, s foghat nyugodni jövőben is.

Sem a nyelvészet nem nyert az e korbéli *értekezések*, sem a nyelvtanítás a *gyakorlati nyelvtanok* és nyelvkönyvek nagy száma által. Nem hagyott nyomot egy is, akár a tan tisztasága, akár a módszer tekintetéből.

— *Révai Miklós* 1749. február 24. született Szentmiklóson Torontál vármegyében; Csanádon, Szegeden tanult, 1769-ben a kegyesrendbe lépett, s több helyt tanítván, végre a theológiát és keleti nyelveket Nyitrán végezte, s áldorrá szenteltetett. 1777-ben gróf Károlyi Antal pártfogásával, Bécsben az építészeti tudományt úzvén, a nagyváradi nemzeti iskoláknál rajztanító lett, midőn is a helytartó tanács meghagyásából «A városi építésnek eleit» írta Buda (1780). Ez utóbbi évben Nagyváradon alapított akademiához a bölcészet rendkívüli tanárává is neveztetett; de őt, ki «Alagyáinak első könyvek» (N.-Kár. 1778) által az éledező iroda-

lom barátjai előtt már tekintetben állott, űzte a vágy kirekesztőleg ez új irodalomnak élni, s lemondván tanszékéről, Bécsben nevelőséget vállalt, hogy ott az udv. könyvtár használatával magának felsőbb kiképeztetést szerezzen. Többszöri helyváltoztatás után 1784-ben Pozsonyban átvette a M. Hírmondó szerkesztését, melynek útján főleg az irodalom és nemzeti nyelv s különösen egy magyar tudós társaság megindítása érdekében kívánt hatnia. Kiadójával támadt izetlenségek folytán 1785-ben Győrre tette át lakását, s itt a Hírmondóban megpendített «*Költeményes Gyűjtemény*» létesítésében fáradozott, mely által régi jobb költőinket újra forgalomba hozni, majd azt egy valódi szépirodalmi könyvtárrá kiszélesítve, havi kötetekben regények, színművek s mindennemű újabb költői műveket is kívánt adni, s így mind az írókat tevékenységre, mind az olvasókat részvétre buzdítani. Sikerült is, a képzeltetlen akadályok dacára, melyeket nem csak az általános hidegség, hanem személyes ellenségeskedések, irigység és rágalom gördítettek útjába, 1786—1789-ben néhány kötetet adni, ú. m. Faludi költeményeit, Téli Éjtszakáit, Orczy, Barcsai, s a maga költeményeit, s ezek mellett Faludy prózai írásait 6 kötetben, mely végre az 1787. évet csakugyan Pozsonyban, mint a kiadás helyén, töltötte; de elégséges pártolás hiában azt megszakasztani levén kénytelen, e helyett röpkébb alakot választva, «a jó íz és magyarság gyarapodására» egy folyóiratot, *Amalthea* cím alatt, kívánt megindítani. Nem ment. Ekkor nyervén el Győrben a rajziskola tanítóságát, ismét ide tért; s ezt 1795-ig folytatta. Ez időbe esnek a tudós társaság ügyében tett nem szerencsétlen fáradozásai. Felhasználva t. i. az 1790-diki országgyűlést, kiadta Bessenyei röpiratát (Jámbor Szándék), osztogatta azt a Budán, s majd Pozsonyban székelt országgyűlésen, kiadta saját tervét (Planum erigendae Societatis Hung.), járt kelt, mozgatott, esdekelt, s odavitte lánghevével s önfeláldozó tevékenységével az ügyet, hogy az, országgyűlésen s Helytartó Tanácsnál végre csakugyan tárgyalásba vétetett, s bár a közbejött francia háborúk következtén még most közvetlen siker nélkül, de végkép többé el nem temettethetett. T. i. halála után új meg új sürgetőket lelt ez ügy, míg végre az, csakugyan Révai terve alapján, húsz évvel utóbb létesült, s *így az akademiának szellemi alapítója csakugyan Ő.* — Időközben Révai magán állapotja végre javult, megnyerte a pápától szerzeti fogadása alóli feloldoztatását, 1796-ban pedig az esztergami gymnasiumhoz mozdíttatott elő, három évvel utóbb a komáromihoz, honnan azonban, ártal-

mára levén az ottani vizek, nyugpénzt kérve és nyerve, Sopronba majd Bécsbe költözött, míg véges végül Vályi halálával a magyar egyetemenél megürült magyar nyelvészeti tanszékre hívatott meg, s azt 1802-ben elfoglalván, nagy dicsőséggel betöltötte egész haláláig, mely hosszas betegeskedés után, 1807. ápril 1-jén ragadta el a *történeti nyelvészet e nagy megalapítóját*. — Fő munkáin kívül, melyek az illető helyen említettek, különféle tankönyvek, egy matematikai munka (*Angulorum, rectaeque trisectio, et consectoria circuli quadratura*, Bécs 1797) s latin költeményei (*Latina*, Győr 1792 és: *Carmina quaedam*, Sopron 1801) felhozandók, mely utóbbiak legjobb latin költőink közé iktatják.

Révai-irodalom: *Antiquitates Literaturae Hung.* Vol. I. Pest 1803. *Elaborator Grammatica Hung. ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminiculis locupletius illustrata, tribus voll. comprehensa.* I. II. Pest 1806. — *Verseyhy*: *A Tiszta Magyarság.* Pest 1805. *Neuverfasste Ungar. Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- u. Schreibarten d. ung. Sprache kurz angezeigt, d. Regeln aus dem morgenl. Bau d. Sprache selbst hergeleitet . . . werden.* Pest 1805. — *Révai iskolája*: *Verseyhy Ferencnek tisztasággal kérkedő Tisztátalan Magyarsága . . . Világosvári Miklósfí János.* Pest 1805. V. F.-nek megcsalatozott illetlen mocskolódásai a Tiszta Magyarságban . . . Fényfalvi Kardos Adorján. Ott 1806. V. F.-nek megfogyatkozott okoskodása a Tiszta Magyarságban . . . Boldogréti Vig László. Ott 1806.

A *hasonlító nyelvészet* részint a régi állásponton — a keleti (bibliai) nyelvrokonságén — megmaradva, ez irányt szokott empirikus módja szerint folytatta; részint más keletiekre is kiterjeszkedett, tekintet nélkül a nyelvcsaládokra; részint végre a finn nyelvcsaládot tette tudományos hasonlítás tárgyává. A zsidó-magyar párhuzamítás legmunkásabb képviselője *Molnár János* volt. Hang és jelentés némi, legtöbbször erőltetve állított, hasonlata kielégítette e régi iskolát; származékok, ragozott és gyökszók különbség nélkül rokonítottak: hogy a hangváltozások bizonyos törvények szerint történnek, még nem is gyanított. *Beregszászi* a biblia (sémi), a persa (árja) és török, mongol (ural-altaji) nyelveket az egy «keleti» név alá foglalván, midőn a magyarnak ezekhez «hasonlatosságát» akará kitüntetni, inkább különbözőségeket állapította meg, kivéve az utóbbi, az ural-altaji osztályét, melyhez becses, eszméltető, adatokat nyújtott; míg *Gyarmathi* a finn nyelvrokonság nyelvtani vizsgálatában szerencsésen haladt, hasonlító szótárában pedig mind a rokonság, mind a köl-

csönzés kimutatására sok haszonvehető anyagot nyújtott. A hasonlító nyelvészet, mint tudomány, egy későbbi kor szüleménye.

Kiadások. *Molnár*: A zsidó szóknak a magyar és egyéb nemzeti szókban találandó Hasonlítása (M. Könyvház. IX—XXII. köt.) és: A zsidó szókhöz úgymint gyökerekhez egyéb nemzeti nyelveknek Hasonlítása. Pest 1800. — *Beregszászi*: Über d. Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Lipse 1796. — *Gyarmathi*: Affinitas Linguae Hung. cum Linguis Fennicae Originis, nec non Vocabularia dialectorum Tataricarum et Slavicarum cum Hung. comparata, Götting. 1799. Vocabularium. in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum liuguarum vocabula collegit. Bécs 1816.

73. §. Nyelvészeti kútfők. Szótár-irodalom. — Classica literatúra.

A Révai-féle mozgalommal szorosán összefügg *Kazinczy Ferenc* szándoka *nyelvemlékeinkből egy gyűjteményt* tenni közzé, s azt nyelvtani irodalmunk legrégibb emlékeivel nyitni meg. 1805-ben sajtó alá is ment az első kötet Erdősi nyelvtanával és Dévai m. orthographiájával (30. §.), a második pedig kéziratban állott, a debreceni kódexet (14. §.) foglalva magában; de ezt a mostoha idők megjelenni soha, amazt csak három évvel utóbb, engedték. E kiadvány új támaszt nyújtott Révai tanainak; s grammatikai jegyzeteiben is Kazinczy, Révai mellett állva, élesen ellenkezett Verseghyvel s a debrecenieikkel, már itt érvényesítve az ízlés fegyvereit, melyekkel a közel jövőben oly szerencsésen fogott ezeknek iskolája ellen harcolni.

Nem csekély öregbedést vett a nyelvészeti készlet a *phrasológok* igyekvései által. *Szeicz Leó* Pázmányból, *Georch Illés* Dugonicsból (az *Etelkából*) *Noszkó Alajos*, s főleg *Baróti Szabó Dávid*, az élet s az írók nyelvéből szedték össze a nyelv virágait, csínjait, jeles szólásmódjait, az utóbbi nagy számmal közmondásokat is, valamint *Kovács Pál* is példabeszédeket és közmondásokat: öszvesen oly becses örökséget, mely az utódok által mind maig sincs még használat által kimerítve.

A *szótár-irodalom* végre nem csekély lendületet vett, különösen *Márton József* lőcsei, majd bécsi, tanár által. Már első,

kisebb, magyar és német szótára (1799, 1800) elődeinél hiányzott számos szók s értelmek felvételénél s szabatosabb értelmezésénél fogva jóval több volt egy gyakorlati segédkönyvnél, *nagy szótára* pedig, mely nyomban követte (1803—4), úgy kisebb, s majd nagyobb három nyelvű szótárai szók és szólások bőségére nézve tetemes haladást mutattak. Márton t. i. gondos gyűjtő volt különösen a reáliák terén; de elfogultsága az új nyeresemények irányában s ízléshiánya nem engedék lépést tartani a gyorsan fejlődő irodalommal, ragaszkodásával pedig a debreceni iskolához nagy mérvben terjesztője lett a nyelvrontásnak, s nem csak szótárai, hanem botránys magyar és német nyelvtanai s olvasókönyvei által is. — Előtte s mellette, mint szorgalmas és elfogulatlan gyűjtők, *Baróti* (1784, 92) és *Sándor István* (1807) tettek érdemet, különösen a tájszókra fordult figyelmöknél fogva is. — Az 1805-iki országgyűlés után megindult műnyelv-készítés a törvénykezés és közigazgatás terén, gyümölcstelen volt. Pest, Veszprém, Szala, Borsod, Zemplény buzgólkodtak leginkább: de e hivatalos szócsinálók nem voltak nyelvészek, s alig maradt fenn tiszti szótáraikból néhány alkalmas kifejezés.

Kiadások. Kazinczy: Magyar Régiségek és Ritkaságok, I. k. Pest 1808. — Szeicz: Kis magyar Phraseologia card. Pázmány munkáiból . . . Máriafi Istvántól. Pozs. 1778. — Georch: Ételkából kiválogatott remekje a helyes magyarságnak. Pozs. 1800. — Noszkó: Virágszótár, Pest 1791. — Baróti: A Magyarság Virági, Komár. 1803. — Kovács Pál: M. Példa- és Közmondásai. Győr 1794.

Márton: Új Németmagyar és Magyarnémet Lexikon, 2 k. Bécs és Pozs. 1799, 1800. Ily cím alatt nagy szótára is, 2 k. Bécs 1803, 04. Három nyelvből készült Osk. Lexikon, 2 k. Bécs 1816. Lexicon Trilingue (a nagy) st. 2 k. Bécs 1818. — Baróti: Kisdud Szótár (emlékversekben!) Kassa 1784. Új dolgozat bő magyarázatokkal Kassa 1792. — Sándor: Toldalék a magyar-deák Szókönyvhez, amint végsőszer jött ki 1767 és 1801 (P. Pápai). Bécs 1808.

— A *classica literatura* átültetésében, melytől a mi nyelvünk, természete szerint, leginkább várhatta irályi szépségei kifejtését, e korban már többen fáradoztak. A görögök közül *Homérrel* még csak félénk kísérletek tétettek (Molnár J., Révai), a *lyrikusok* és *tragédiáírók* azonban egészen költöztek át (Fábchich); külön: Anákreon Zechenter, Aeschylus Lebilincselte Prometheusa Verseghy által; a *pásztorköltők* közül Moschos énekét Bion felett

Révai adta. A prózaírók közül csak *Xenophon* Cyropaediája Szilágyi Mártontól, és *Plutarch* néhány munkája (A gyermeknevelésről Hatvani Pál, Életek Tanárky János) tétetett át. — A római költők közül, mint láttuk (59. §.) *Virgil* és *Horác* egészen, s részben többször is (az *Aeneis* id. Kovács József s töredékenként Nagy János), *Ovidtól* az Átváltozások (Sándor István, Viski), az *elegiaköltők*ből egyes darabok (Révai, Dayka, Döme stb.), *Plautus* és *Terentől* egy-egy darab (Kovásznai Sándor) és *Phaedrus* (Márton István); míg a prózaírókból *Justinuson* kívül (Forrai András), csak *Ciceróból* jelent meg néhány bölcsészeti darab Révai, Kovásznai, Virágtól, s válogatott Levelei Hegyi Józseftől; mert J. Caesar Szép Jánostól, Seneca Pyber Benedektől, Tacitus Agri-colája Ferenczy Jánostól nem láttak világot.

Ha e műveket a műfordítás szigorúbb elvei szerint bíráljuk, egy sem lesz még köztök, mely ezeknek megfelelően. De tagadhatatlan, hogy a római költők áthozatala, kivált az elegiáké Révaitól, Horác, s különösen az epistolák Virágtól, részben Baróti Virgilje is, a magyar költői dictióba sok nemességet, helyenként könnyúséget, s általában választékosságot hoztak; míg a cicerói fordítások, még a Kovásznaiei is, s még inkább Virágé, jótévő egyszerűsége, arányos mondat alkotásra nyújtottak példát. De hiányzott még a rövidség, kerekdedség és emelkedettség azon neme, melyet nyelvünk csak Kazinczy által volt nyerendő.

Kiadások. Homérből Molnár J. még csak egyes helyeket adott (el-szörva Régi Jeles Épületeiben); *Révai*: az Iliás I. könyvének nagyobb részét (Erd. Muz. II. köt.). — *Fábchich*: Magyarra fordított Pindarus, Alcaeus, Sapphó, Stesichorus, Ibicus, Anákreon, Bacchilides, Simonides, Alkman, Archilochus. Győr, 1804. (ugyan Fábchich görög tragikusait kéziratban láttam néhai Ivanics Zsigmond pesti antiquáriusnál). — *Zechenter*: A Magyar Anákreon, Prága 1785. — *Verseghy*: A lebilincsezett Prometheus, Aeschylusból, mythol. jegyzetekkel. Buda 1792. — *Révai*: Bion Halottasverse, Moschus pásztoréneke (Révai Elegyes Versei), Pozs. 1787. — *Szilágyi Márton*: Cyropaedia, azaz Xenophonnak a Cyrus király életéről, neveltetéséről és viselt dolgairól írott históriája, 2 k. N.-Károly 1784. — *Hatvani Pál*: Plutarchusnak a gyermekek neveléséről írott könyve. Buda 1795. — *Tanárky János*: Plutarchusból némely görög és római nagy emberek Élete. 3 köt. Pest 1807-1809. — *Kovács József*: Magyar Aeneis. 2 k. Komárom 1799, 1804. — *Nagy János*: Magyar Virgilius, azaz Virg. Aeneásának némely darabjai. Győr 1806. — *Sándor István*: Az Orras Ovidnak deákából fordított Változasi. Győr 1792. — *Viski Pál*: Magyar Ovid az Átváltozásokról szabad fordí-

tásban. I. Kol. 1802. — *Kovácsnai*: Két Komédia, melyek közül az egyik Plautusból (Mostellaria), a másik Terentiusból (Andria) fordítottot. Kol. 1782. — *Márton Istv.*: Phaedri Fabulae, imitationibus hungaricis . . . adornatae. Győr. 1793. *Forrai András*: Justínusnak Trogus Pompejus XLIV könyveiből kiválogatott rövid ékes históriája. Eger 1781. 4r. *Ciceróból*. Scipió Alma (*Révai* El. Vers.); Cátó, Laelius, Paradoxumok és Scipió Alma, ford. *Kovácsnai*. Kol. 1782. Az Embernek tisztéről és kötelességeiről írt 3 könyve, u. attól Pozs. 1795. Laelius v. M. T. Cicerónak beszéllgetése a Barátság-ról, *Virág*. Ben. Pest, 1802. Az üdösb Cátó, vagy M. T. Cicerónak beszéllgetése az Oregsegről, u. attól Pest 1803. Kiválogatott Levelei, ford. *Hegyi József*. Szeged, 1804; újra: *Pliniusból* vett válog. Levelekkel, Szeged 1816.

74. §. Az irodalomtörténet haladásai.

A Bod Péter által (53. §.) elhintett mag termékeny földbe hullott. Sora a lelkesült buzgó férfiaknak lépett nyomába, s szerető gonddal fogta fel az általa nyújtott fonalat. Uralkodó formája az irodalomtörténetnek még mind *tudósok élete* volt: tehát anyag inkább, mint történet. Természetesen és helyesen. Szinte egykorúlag tűntek fel: *Horányi Elek* kegyesrendi tanár, ki «*Memoria Hungarorum*» című munkájában (1775, hova részben a *Memoria Scriptt. Scholarum Piarum* is tartozik) nem csak elődei s kortársai egész készletét feldolgozta, hanem saját vizsgálatai eredményeivel is nevelte. Munkái gazdagsága kárpótol bőbeszédűségéért, s kitérései megbocsáthatók ezek tanulságos voltáért; *Weszprémi István* Debrecennek tisztiorvosa, a magyar orvosok életeiről szóló munkájával (1774—1787), mely messze túlterjedve címe határain, históriai s archeologiai, nagyobb részt azonban irodalomtörténeti kitéréseivel nagyszerű raktárát képezi szerencsés nyomozásai, számos fölfedezéseinek; és *Háner Jeremiás*, erdélyi ev. superintendens, ki viszont Magyarország és Erdély Történetíróiról értekezett (1777), ide tudva a külföldieket is, s így nem egyedül a hazai irodalom, hanem a történelmi kútfők és segédeszközök ismeretét is hathatósan előmozdította. *Seivert János* szenterzsébeti szász pred. Erdélyben, Erdély tudósai (1785), *Klein Sámuel* kassai ev. pred., a magyarországi ev. papok, s a jegyzetekben számos mások (1789), s hosszú szünet után *Tóth Ferenc* pápai tanár, utóbb superintendens, a Dunán s a Tiszán

túli ref. superintendensek (1808—1812) életei s írásaikról kútfőbecsű munkákat adtak. — A magyar *könyvészetnek*, az irodalomtörténet egyik fő segédeszközének, gr. *Széchenyi Ferenc* vetette meg biztos alapját gazdag nemzeti hönvytára mintaszerű lajstromai kiadása által (1799—1807); míg *Sándor István*, «Magyar Könyvesház»-ában (1803), képzelhetetlen gonddal alkotta meg az első, s minden hiányai és hibái mellett még mindig nélkülözhetetlen magyar könyvészetet.

De a rendszeres feldolgozás is ez időszakban indult meg. A szorosan történeti és széptani érzék, kiterjedt, tudományos képzettség, részletes tárgyismeret s műalkotó tehetség hiánya dacára *Wallaszky Pál* akkor jolsvai ev. predikátoré itt az úttörés dicsősége. Irodalomtörténete (1785) a mai álláspontból kevéssel több némileg rendezett vázlatnál, melyben legkevesebb figyelem épen a belső történetnek, a szellemi műveknek, a fejleményeknek jut; de ha e tudomány akkori világállását, a magyar irodalomtörténet múlhatatlan előfeltételei — gazdag könyvtárak — nem léteztét, a szerző félreeső, elszigetelt helyzetét számba vesszük: munkájától a szíves méltánylatot meg nem tagadhatni. Ezenkívül az a legtisztább, legszentebb honszeretet tette is volt, melyért az irodalomtörténet, nevét mindenha kegyelettel fogja nevezni. *Belnay György* pozsonyi akad. tanár, sokkal később (1799) alig adott egyebet *Wallaszky* kivonatánál. Másnemű nagyobb munkákban mellesleg, s több egyedíratokban tűzetesen is, tárgyaltattak irodalomtörténeti szakaszok, mik a készletet tekintélyesen nevelték. S már itt említendő *Horvát István*, ki Versegly ellen írt vitairatában (1806. 72. §.) első jeleit, sőt már becses gyümölcseit is, adta nyomozó irányának, kivált a nyelv külső történetében.

A *külföldi irodalomtörténetben* az első, és sok ideig egyetlen, munkát *Budai Ézsajas* adta (1802). A régi kort tárgyalja, Konstantinápoly megvételeig. Történelmi fonalat abban hiába keressünk: de adatokban gazdag, válogatásban s ítéleteiben biztos; előadása, mint mindenütt, egyszerű és világos, azonban nyelve a debreceni iskola vétkeiktől dísztelen.

Kiadások. Horányi: Memoria Hungarorum et Provincialium, scriptis editis notorum. 3 k. Bécs 1775–1777. Nova Memoria, I. Pest 1795. Scriptt. Scholarum Piar. 2 k. Buda 1808, 9. — *Weszprémi*: Succincta Medicorum Hung. et Transilv. Biographia, 4 k. Lipese és Bécs 1774–1787. — *Háner*: Scriptores rerum Hung. et Transilv. 2 k. Bécs és Szeben 1777–1798. — *Seivert*: Nachrichten von siebenb. Gelehrten u. ihren Schriften. (I. a szász tudósok) Pozs. 1785. (II. a magyarok, a Siebenb. Quartalschrift V–VII. kötetében jöttek ki, de csak a fél alphabet 1797, 1801). — *Klein*: Nachrichten von den Lebensumstaenden u. Schriften evang. Prediger in allen Gemeinden d. Königr. Ungarn, 2 k. Lipese és Buda 1789. — *Tóth Ferenc*: A helv. vall. Túladunai . . . Püspökök Élete Győr. 1808. A helv. vall. Túlatiszai Püspökök Élete Győr. 1812. — Catalogus Bibliothecae Hung. Francisci C. Széchényi. 7 köt. Sopron és Pest 1799–1807 (rendszeres mutatókkal) és: Catal. MSS, 3 k. Sopron 1815. — *Sándor*: Magyar Könyvesház, Győr 1803. — *Wallaszky*: Conspectus Reipubl. Literariae in Hung. Pozs. 1785. újra s folytatva Buda 1808. — *Belnay*: Historia Literarum bonarumque artium in Hung. Pozs. (1799). — *Budai*: Régi Tudósvilág Historiája. Debr. 1802.

75. §. Természeti, szám- és hadtudományok.

A természettudományi irodalom ez időszakban vett nagyobb kiterjedésű neki-irramodást, miután helyenként, kivált némi természetrajz, a kisebb iskolákban, az orvosi tudományok a segéd ismeretekkel együtt a sebészek számára az egyetemen magyarul is kezdtek taníttatni; e szak növekedő fontossága pedig a nagy közönségnél némi érdekeltséget kezdett ébreszteni. S így tan- és népszerű könyvek nagyobb számmal, többnyire még fordítások, de némely bővebb munkák is keletkeztek, melyek által a tudomány maga ugyan nem nyert, behonosulásának azonban az út csakugyan megtörtetett. Csak a főbb írókat soroljuk el itt, kik vagy a kezdeményezés, vagy a terjedelmes tárgyalás által tettek érdemet. A természettanban az első szorosán tudományos kísérlet dicsősége *Molnár János* kanonoké (1777); a vegytanban *Nyulas Ferenc* orvosé (1800) az erdélyi gyógyvizekről írt nagy munkájában; s *Kovács Mihályé*, ki az egész rendszert első szólaltatta meg magyarul (1807). A természetrajz a műnyelv tekintetében szerencsésben míveltetett. Mellőzve a kisebb jelentékű egyetemes és fordított munkákat, az ásványtant *Benkő Ferenc*, később enyedi tanár, ültette át először Werner szerint (1784, 6), s követte őt e téren *Zay Sámuel* (1791); a növénytanban *Csapó József* debreceni

tisztiorvos csupán népszerű, de figyelemre méltó kísérlete után, *Benkő József* középtanodai ref. pap, a hírneves történész, nyomosabb lépést tett növénytani «Nomenclatúrája» által Linné rendszere szerint (1783): alapítóivá azonban e tudománynak nálunk *Diószegi Sámuel* debreceni pred. és *Fazekas Mihály* főhadnagy lettek classicaik tekintetre kapott Magyar Fűvészkönyvek által, mely a Linné elmélete után a hazai, s külön az orvosi, növényeket szoros tudományos módszerben jelesen tárgyalták (1807—13). Nem ily fontosak a műnyelv tekintetében, mégis hálára méltók *Földi János* (1801) és *Szentgyörgyi József* (1803) orvosok igyekevei az állattan meghonosításában, kik közül az első rendszer, mindketten az állatok erkölcei előadása, az utóbbi a kellemes mód tekintetéből, a jobb írók közzé tartoznak. — A természet egész birodalmát, amennyiben az az emberrel érintkezik, öleli fel új, s e szakbeli irodalmunkban e napig legbővebb, munkájában *Mátyus István* (52. §.), az «Ó és Új Diätetikában» (1787—93); valamint az úgynevezett physiko-theologiai munkák, melyek Isten kezét mutatják fel az összes természetben, s melyet e korban hármat vettünk, Derham, Sander és Mutschelle fordításait, miknek hatását e szak irányában épen nem szabad kicsinylenünk.

Az orvosi szakirodalom megkezdője, hogy ne mondjam megteremtője, *Rácz Sámuel* egyetemi tanár volt. Tanítani kellett, s nem volt könyv. A bonc- és élettantól kezdve a kór- és gyógytanig az egész orvostudományt kidolgozta, részint eredeti, részint fordított munkákkal pótolva a hiányt. Számos mások követték. Nincs köztök egy is, ki a tudomány történetében nevet hagyott volna. A műnyelv nehézkes, alkalmatlan, s a nem kevés új szók mellett is még számos idegen szókkal vegyülve volt.

Szerencsésben haladt, ha nem az előadás, de a tárgy tekintetében, a gazdaságtudomány. Ismételt kísérletek egy gazdasági folyóirat megalapítására (1783—1796) még most nem boldogulhattak ugyan, de egyes hasznos munkák már beútat nyertek a régihez különben babonásan ragaszkodni szerető gazdaközönségnél; sőt *Nagyváti János* a keszthelyi Georgikon utóbbi igazgatója

(1791), és *Pethe Ferenc* (1805) rendszeres nagyobb munkáikkal már némi biztos tért foglaltak.

A *mathematikában* útat tört ugyan *Dugonics András* mind egyetemi tanításai közzé szórt szóbeli magyarázataival, mind kézikönyvével (1784), de még most utódok nélkül maradt; valamint a *hadtudományban* is csak két munka vont figyelmet magára: gr. *Gvadányi József* lovas tábornoknak az utolsó török háború alkalmával írt könyve a törökkel mikép folytatandó mezei harcról (1790), s a francia háborúk alatt egy névtelen magyar tábornok által írt rendszeres «Hadtudomány», kiadva *Szekér Joachim* által (1807).

Kiadások. *Molnár*: A Physikának elei Newton nyomdoka szerint. 2 k. Pozs. 1777. — *Nyulás*: Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen, és a Radna vidéki vasas borvizeknek bontásáról, orvosi erejéről, hasznairól. 3 k. Kol. 1800. — *Kovács*: Chemia v. természet titka, Gren szerint. 4 k. Buda 1807, 8. — *Benkő F.*: Werner a köveknek és érceknek külső megismeretű jegyeikről. Kol. 1784. Magyar Mineralogia. Kol. 1786. — *Zay*: Magyar Mineralogia, avagy az ásványokról való tudomány, Komárom 1791. — *Csapó*: Új füves és virágos Magyar Kert. Pozs. 1775. — *Benkő F.*: Fűszeres (így) Nevezetek (Molnár Könyvh. I. 1783.) — *Diószegi és Fazekas*: Magyar Fűvészkönyv, mely e két magyar hazában találtatható növényeknek megismerésére vezet, a Linné alkotmánya szerint. Debrecen 1807. és: Orvosi Fűvészkönyv. Debr. 1813. — *Földi*: Természeti História a Linné systemája szerint. Első csomó: Az állatok országa. Pozs. 1801. — *Szentgyörgyi*: A legnevezetesebb természeti dolgok esmérői az apróbb iskolák számára. I. Debrecen 1803. — *Mátyus*: Ó és Új Diaet. 6 k. Pozs. 1787—1793. — *Derham*: Physico-Theologia, azaz az isten lételének és tulajdonságának a teremtés munkáiból való megmutattatása, ford. Segesvári Istv. Bécs 1793. — *Sander*: Az istennek jósága és bölcsesége a természetben, ford. Nagy Sámuel, Pozs. 1794. — *Mutschelle*: A teremtőnek esmérője és szeretete a teremtmények vizsgálásából, ford. Pucz Ant. Pest. 1807.

Rác Sámuel: Orvosi Oktatás. Buda 1776. újra 1778. Störök Orv. Tanítása, 2 k. Buda 1778, 80. A Borbélyság elei Plenk ut. Buda 1782. A Physiologiának rövid summája. Pest 1789. Borbélyi Tanítások: Anatomia, physiol., pathol., materia med., chirurgia, bábaság, törvényes orv. tudomány, orvosi politia. 2 k. Pest 1794. Orvosi Praxis, 2 k. Buda 1801, s némely egyedíratok.

«Kir. Újság a földművelésről», 1783. — Magyar és erdélyországi Gazdas. Újság. Bécs 1796. — *Nagyváti*: A szorgalmatos mezei Gazda. 2 k. Pest 1791. — *Pethe*: Pallérozott Mezei Gazdaság. 2 k. Sopron 1805.

Dugonics: A Tudakosságnak két könyvei. 2 k. Pest 1784. újra 1791. — *Gvadányi*: A mostan folyó török háborúra célozó Gondolatok. Pozs. 1790. — *Névtelen*: Haditudomány, melyet kéziratanban foglalt, de nevit eltitkolni akart, egy nagymélt. hazafi. Pest. 1807.

II. A nyelvújítás és szépités, s a költői classicismus kora. 1808—1830.

76. §. Általános jellemzés.

Míg a közelebb lefolyt időszak, mint az útkeresés, kísérletek s így a soknemű irányok kora, az ingadozás, a befejezetlenség benyomását teszi a vizsgálóra: a jelen időszak *az újiskolának* egy makacs és elfogult többséggel folyt *küzdelmeit* tünteti fel, melyekben az, az elvviták terén végre is diadalmaskodott, míg kitűnő eredeti szellemek classicitásra emelkedett művei által mind a nyelv, mind a költészet megifjodva, szebb fényben mint valaha, kelt elé. Az *eszme*, mely magát ott és itt érvényesítette, a *szép* —, azon *név* pedig, melyhez minden siker visszaviendő, *Kazinczy Ferencé* volt. Nincs ez egész időszakban egy jelentékeny író sem, kinek kultúrájára, ízlésére, írói életére ő, többnyire döntőleg, ne hatott volna, ki nem véve azokat sem, kik vele ellenkeztek. S nem csak az óclassikai stílnak, prózában és költészetben, teremtője ő; nem csak feje költészetünkben a classicai, és egyszersmind a modern műiskolának, s remeklő mindkettőben; hanem a nyelvnek tökéletes átalakítója a szépnak elnöktele alatt, s az irodalomnak művészetté emelője. A költészetben ugyan már 1820 óta nagy fordulat állt be Kisfaludy Károly, s a majdan hozzá csatlakozó Vörösmarty által: a classicismus felett önálló nemzeti irány, az addig uralkodott alanyi (lyrai) költészet mellett a tárgyilagos (drámai és elbeszélő) lépvén előtérbe: de ez iskola is nem csak Kazinczyból indult ki, hanem vele a legszorosab összeköttetésben maradt. — A szigorúbb *tudomány* is bátrabban indult organuma, a műnyelv, megalkotásának; s tartalmilag is haladást mutatott különösen a theologiai és bölcsészeti téren. Végre dicsően fejezte be ez időszakot az 1825-ben kezdődött s 1830-ban lehető sikerrel koronázott nemzeti visszahatás, mely úgy követte az 1815-ben átalakult s a verónai congressusban betetőzött világhelyzetnek hatását Magyarországra, mint

egykor az 1790-iki visszahatás a József korát. Nyelv és nemzeti-ség új biztosítékokat nyert, s amaz főtényezőjévé lett egy új irodalmi életnek. Az akadémia az nap alakított meg Pozsonyban, melyen Pesten Kisfaludy Károly haldoklani kezdett. Ezzel volt a Kazinczy-Kisfaludy-időszak befejezve.

77. §. A nyelvújítási harc. Kazinczy Ferenc. Az üldözés stádiuma.

. Én láttam a zavart,
S a versengőket nem békére vontam,
Hanem hevesb és még makaesb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél.

KAZINCZY.

Mióta magyar irodalom van, az írók újítottak. Képezték t. i. új szókat oly fogalmakra, melyeket a nemzet azelőtt nem bírt, vagy idegen szókat vettek át, a régi századokban még gyakran a magyar ajak sajátosságaihoz idomítva azokat, később csak kurtítva, míg végre a nyelv áthasonlító ereje meggyengülvén, egészen megtartva idegen formájokat. Az ómagyar Halotti Beszédtől kezdve, keresztül az összes középkoron, minden emlékeinkből számos ily új vagy meghonosított polgárait mutathatunk ki nyelvünknek, eleinte természetesen a vallásbeli előadásokban, a XVI. század óta a theologiában és jogban, a XVII. óta már a bölcsészet, költészet és reál tudományokban is. A XVIII-ban Barcafalvi Szabó Dávid reformátori vakmerőséggel hírlapjában is újított, de tudomány s ízlés nélkül, a jót csak néha ösztönszerűleg találva el, s követtetve mégis, különösen a többnyire tudatlan fordítók által: mi Kazinczy Ferencet, még 1789-ben a helytelen gazdálkodás ellen felszólalásra bírta, s azon nyelvészeti mozgalmat idézte elő, melynek fő érdeme a szóképzés törvényei nyomozásának megkezdése volt (71. §.). Ez alatt Kazinczy más eszközökkel nyúlt gyakorlatilag a nyelv átalakításához 1788—94 közt megjelent műfordításaiban, félénken és tartózkodva, nem annyira új szók, mint új szófűzés által az újság báját öntve el

beszédén, egyszersmind pedig eladdig ismeretlen választékossággal s tárgyszerűséggel használva fel a nyelv adott anyagát (63. §.). Teljesen azonban s egész rendszerré a szépirodalmi nyelvforma eszméjét csak hét éven túl tartott szomorú fogsága idejében érlelte meg. T. i. gyakran érezte műfordítói dolgozásai közben, mikép a magyar nyelv számtalan fogalmak és fogalomárnyalatok kifejezésében *szűk és ingadozó*; hogy a régi rövidséget és hathatóságot, a századok folytában erőtlennül áradozó s *köznapias beszéd* váltotta fel; tudta, hogy *minden műnemnek saját nyelve van*, s míg a beszély és polgári színmű az élet szépített nyelvén szól, a tragédia s az epos méltóságot és fenséget, a lyra dallamos, képes, gyakran fellengő beszédet kíván; minden tárgy, forma, sőt minden jellem és író más-más nyelvet és hangot. Ily, a piac nyelvétől különböző, szebb, nemesb, jellemzetesen változni tudó irodalmi nyelv megteremtésére legalkalmasb útnak tartotta Kazinczy a műfordítást, mely nem csak *azt* adja vissza, mit az eredeti, hanem a műnem s az író saját *módját* is; s adandó volt már ez úttal hosszabb sorát a *különböző* nemű s egyéniségű írók műveinek, mi által alkalmat nyerjen nyelvalakító eszméjét minél több irányban létesíteni, ha köz részvét karolta volna fel «Egyveleg Írásai» gyűjteményét, melyet Marmontel «Szívképző Regéivel» 1808 nyitott meg. Szükségesnek látta tehát a levelezéseiben évek óta fejtegetett és védett tételt közönség elibe hozni. Hogy a köz figyelem annál biztosan meghódíttassék, s a kérdés általánosb és döntő megvitatás tárgyává legyen, először is a gúny és élesség fegyvereivel nyílt harcot izent az ügy ellenségeinek («*Epistola Vitkovics Mihályhoz*», «*Törisek és Virágok*»); majd komoly nyugalommal és tudományosan tárgyalta azt Dayka és Báróczy életrajzaikban; végre gyakorlatilag érvényesítették azt ő maga, barátai és tanítványai, élőkön a nem sejtett nagyságban feltűnt Berzsenyi, költői és prózai írásaikban. Lángba borult a magyar irodalmi világ. Írók és közönség két táborra oszlottak: égyfelül állt a «puristák», «*orthologusok*», az ósdiak tábora, védve a nyelv «szüzességét», tulajdonkép a megállapodást, melynek

képviselői e párt szerencsétlenségére tehetség és ízlés nélküli férfiak, de támogatva még a közönség legnagyobb része által; másfelül a nyelvrontóknak, és gúnyosan neologusoknak, *újítóknak* nevezett haladók felekezete, melyben együtt volt minden, mit a kor lelkeségben, talentomban, előállító erő és mívelt ízlésben bírt, s részén a nemzet színe, tehát a kisebbség, s az ifjúság, tehát a jövő, de mely mohó túlzásai által az ügyet, bár múltól, compromittálta inkább, mint előmozdította. A társas téren, gyűléseken, a sajtóban kongattatott a vészharang, s annál zajosabban, mert az ósdiak tiszta, de korlátolt meggyőződéséhez járultak a személyes rokon- és ellenszenvek is. Különösen a *keszthelyi* kör (Takács József, Kisfaludy Sándor, Ruszek, Horváth Endre stb.) gr. Festetics György vezérlete alatt, megtagadva mástól azon szabadságot, melyet maga elég bátran gyakorolt, tömött ellenzékképen lépett útjukba e lelkes igyekvéseknek; eleinte szintén csak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó terén is a pirító hírre vergődött «*Mondolattal*» (1813), mely az avatatlan újítóknak harminc év óta elkövetett minden vétkei *Kazinczy* nyakába tolta, s ezt, és mellette az újiskolának ép' ekkor meteórként feltűnt legragyogóbb tagját, Berzsenyit, tűzte ki gúnynyilai tárgyaúl. Erre, nem javalandó de természetes visszahatásképen, az elmés gúnyos «*Felelet a Mondolatra*» következett *Szemere* és *Kölcsey*-től (1815). A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyűlölséggé fajult, mindenik túlment saját elve határain; s miután *Helmezy* 1814-ben *Kazinczy Munkái* nagyobb gyűjteményét lelkesedett szavakkal hirdetvén, az meg is indult *Kazinczy* gyakorlati feleleteképen: izgatás, lebeszélés a kiadó Trattner ijesztése által a nagy vállalat, kilenc kötet után, megakasztatott; megyei gyűléseken *Kazinczynak* az írástól kormányi eltiltása indítványoztatott; Veszprémből pedig egy második, érzékenyebb, csapás méretett fejére. T. i. az ő és *Kisfaludy Sándor* leveleik Ruszek József hahóti apáthoz, melyekre *Kisfaludy* neheztelése a *Himfy* bírálatáért szolgáltatott okot, s melyek csakhamar a nyelvújítás kérdésére, sőt *Kazinczy* személyes bántalmazására

tértek át, egy füzetbe gyűjtve, számtalan másolatokban elterjesztettek a keszthelyiek által. Közönséges volt az izgalom mind a két részen, és — mint az egykorú Teleki József festé az állapotot — «minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevésbé hevesek rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzedelmesnek dühe, akármelyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.»

Irodalom. Kazinczynak fordított Egyveleg Írásai. I. Széphalom 1808. Rochefoucauldnek Maximái, Kazinczy F. Bécs és Trieszt 1810. Poetai Epistola Vitkovics Mihály barátomhoz, Széph. 1811. Tövisék és Virágok. Széph. 1811. Dayka Gábor Versei és Kazinczynak Poetai Berke, Pest 1813. Báróczy-nak Minden Munkái (az életrajz a VIII. kötetb.) Pest 1814. — «Mondolat, sok bővítményekkel és egy kiegészített újszótárral együtt» Dicsfalom 1813. Felelet a Mondolatra. Pest 1815. — Kazinczy F. Munkái, 9 köt. Pest 1811—6. — Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Ruszek József hahóti apáturhoz írott Tudományos Leveleik. 1816. (kézirat) Kazinczy Ferenc Glottomachusai, kiadta Kazinczy Gábor. Pest 1873.

78. §. Folytatás. — Az újítási harc tanbírálati stádiuma. Vég diadal.

. Kivívánk
A szép tusát, s most béke boldogít.
KAZINCZY.

A «kilenc kötet,» mely a fiatal ivadék által lelkesedéssel fogadtatott, csakugyan túlment a határon, és az ügy higgadtabb barátaiban is, épen azért, aggodalmat gerjesztett. Használt ugyan Kazinczy számos hosszú, s gyakran nem jól hangzó származékok helyett elvont gyököket, továbbá új származékokat, avúlt és táj-szókat, mik eléggé megbotránkoztatták az ósdiakat, a mérsékelt olvasók által pedig csak sokalltattak, míg azok mai nap, kevés kivétellel, már köz kincsévé lettek nyelvünknek, s többé fel sem tűnnek; de sokkal sűrűbben élt idegen, különösen francia szókkal, parancsoló szükség nélkül, mik bajosan olvadnak be a magyar beszédbe; s ismét idegen szókkal, azoknak sem eredeti alakjokban, sem magyaros, hanem szinte idegen, végzéseikkel (paradíz, phantasie stb.); s mi a legnagyobb tévedés volt, idegen

szólások szó szerinti követésével, többnyire szükség nélkül: s ím, különösen e neme az újításnak volt az, mely a nyelvet eredeti sajátosságából végre teljesen kivetkőztetendő, méltó aggodalmakat költött. T. i. egyes hibás vagy darabos szók külső foltokat ejtenek a nyelven, melyeket az idő végre is kiirt, néha azonban tűr is, s így azok lassanként csak egyes s alig észrevehető foltok maradnak, míg az elhatalmazó idegen szólásmód a nyelv szellemi arcát vesztegeti meg. Szerencsére, a szűtyongatások által nevelt első bevessége csakhamar múlván, még «Munkái» bírálatának megjelenése előtt letért Kazinczy e síkos útról, s már 1817-ben, a mérsék szellemében látott hozzá egy második kiadás tisztázásához, de mely meg nem jelent.

Az alatt a nagy kérdés tudományos tárgyalásba vétetett. Az első ily tollharcot az újiskola ellen *Beregszászi Pál* (71. §.) és szentesi mester *Sipos József* támasztották: amaz a m. szószármaztatás és képzésről írt deák munkájában (1815), ez a főleg *Folnesics, Pethe* és *Helmecezy* ellen intézett «Ó és Új Magyarban» (1816); melyekre *Kazinczy* a «Tudományos Gyűjtemény» című havi iratban felelvén (1817. XII.), *Beregszászi* hallatta az utolsó szót «Pennaháború nemzeti nyelvünk dolgában» című röpiratában (1820). Ez számtalan nyelvészeti tévedések mellett sok becses nyelvtényt, *Sípos* sok méltó gáncsot hozza fel különösen a tudományos munkák ügyetlen fordítói ellen: mindkettőnek bal nézeteit e neologismus irodalmi és szépiészeti érvényéről lerontotta védveivel *Kazinczy*, gyakorlatilag az idő. A másik harcot a keszthelyi kör, de jól megőrzött névtelenség leple alól, indította egyenesen *Kazinczy* s a «kilenc kötet» ellen, ezek bírálatában s a «Recenziókról» elnevezett cikkben, melyekre *Kazinczy* «Anti-kritikájában», s azon virtuositással írt értekezésében, melynek címe: «*Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél*» felelvén, a nyelvújítás történetével és elméletével a kérdést diadalmasan kivívta (Tud. Gy. 1818). Ezek közben a kor két folyóirása, s a politikai és gazdasági lapok is, nyelvészkedve, számos nagyobbikesebb cikkekben apró harcot folytattak, míg, *Kazinczyt* is meg-

előzve (még 1816), *Helmezy* a Berzsenyi második kiadása előtt «*Az úgynevezett újításokról a nyelvben*» értekezett, s történeti úton állapította meg az újítás jogosultságát; a Marczibányi-Intézetnek 1817-ben kihirdetett jutalomkérdésére írt koszorús munkájával pedig: «*A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által*» az elfogulatlan, higgadt és mívelt gr. *Teleki József* a szélsőségeket szerencsésen kiengesztelte. Mert a philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalásban a tiszta objectiv felfogás, az ovatos, de nem kevésbé következetes közép-járás, s a mérsékkel párosult határozottság meglepő s meggyőző volt egyszersmind.

Még egy phásis volt hátra az újiskola életében. Az «*Auróra-kör*» nem csak a költészetbe hozott nevezetes és üdvös változást: neki sikerült a nyelvújítás uralmát is, gyakorlatilag általános érvényre juttatni. *Kisfaludy Károly* a színpadra vitte az új nyelvet, s közkedvességű munkái tarka seregével terjesztette, s elismertette azt a nővilág által is mindinkább szaporodó olvasó közönséggel. Munkásan hozzá csatlakoztak *Kölcsey*, *Szentmiklósy*, *Horvát Endre*, az új erők közül *Bajza*, *Czuczor*, *Vörösmarty*, az öszves fiatalssággal; vakmerő, sőt sokáig botránkoztató bátorsággal *Helmezy*, s az ennek s még mind a «kilenc kötet»-nek behatása alatt állva, szabály és mérték nélkül *Kovacsóczy* és *Schedel*, compromittálva ekép az ügyet s annak fejét: mire ismét duzzogni kezdett a kritika, *Döbrentei* pedig, *Kazinczy* elébbi híve, ezt tette felelőssé túlzó követőinek nyelvrontásaiért. Röpiratkák jöttek, sőt egy új Mondolat ütötte fel fejét, az «*Új szellem*» (1824), vígjáték alakjában, több elevenséggel és elmésséggel a réginél, de szintoly igazságtalanul idegen vagy már elfelejtett vétkekért ostromolva a tanítványokkal együtt a mestert is. De a közönség nem nevetett többé, mint a régi Mondolat felett. Mint elkésett utójátéka a neologismusi drámának, hatás nélkül elpendült. Az előtt megyék nyugtalankodtak a nyelvújítás miatt: 1825-ben az országgyűlés szónokai széltiben éltek annak vívmányaival. *Az ügy diadala teljes volt.*

Irodalom. Beregszászi: Dissertatio philologica de Vocabulorum derivatione et formatione. Pest 1815. «A Tudom. Gyűjteményből kihagyatott két darab értekezés»: I. Pennaháború stb. Nem-Pesten (Patak) 1810. — *Sipos*: Ó és Új Magyar rövid értekezés, miképpen kelljen az ó magyarsággal együtt az újat egyesíteni? Pest 1816. *Teleki*: Jutalomfeleletek a M. Nyelvről, kiadta Horvát István. I. Pest 1821. — *M. és N.*: Új Szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra. Szeged, 1824.

79. §. Széppróza. — Kazinczy Ferenc.

A Kazinczy nyelvreformjának hatása nem lett kevésbé érezhető a *prózai előadáson*, mint a költészetben, sőt még inkább amazon: mert míg a költői nyelv általa nemesült és tökéleteseedett, a *prózát művészetté egyenesen ő teremtette*. Voltak egyes íróink előtte már, kik a prózának hathatóságot mint Pázmány, férfias csínt mint Faludi, naív kecsét mint Mikes, egy nemét a társas elegantiának mint Báróczy, antik egyszerűséget mint Virág, adtak: *a gáncstalan szépség tökélyét* az tőle nyerte.

Kazinczy prózai munkái közt első helyt *műfordításait* kell említenünk, mert ezek által képezte ki ő maga magát, ezek voltak leginkább elterjedve, s így a legnagyobb hatást is ezek gyakorolták. Fordítási elméletének veleje e szavaiban foglaltatik: «Nem néztem elégnek csak a *munkát* hozni által: azon voltam, hogy *íróm* is általjőjön minden szeretett sajtáságaival; azon, hogy ne én láttassam szólani az író *helyett*, hanem hogy ő általam.» Ehez képest ő sok szabadsággal élt a *dolog* körül, de hűséggel igyekezett visszaadni a *formát*, az eredetinek *szellemét*: mit óclassicus írók, névszerint *Ciceró* és *Sallust* körül meg is közelített: ott különösen a cicerói szónoklat és levélpróza, itt a sallusti históriai irány szép másait állítva fel; de ámbár erre törekedett a *modern írók* hosszú soránál is a «kilenc kötetben» s azokon kívül, *itt* az nem sikerült. Adott ugyan *poetai prózát* (Herder, Gessner, Osszián, Pyrker), *elbeszélést* különféle nemekben (Marmontel, Sterne, Herder, Wieland, Goethe, Mailáth), *levélbelit* (Bácsmegyei, Yorick), *leíró*t (Brydon, Boufflers), *drámait*, a komoly, víg, sőt bohós nemben is (Goethe, Lessing, Molière), *philosophiait* (Ro-

chefoucauld), *tanszerűt* (Herder pályairata a széptudományok befolyásáról, Wieland értekezései Horác Leveleihez stb.) stb.: de erős egyénisége mindenütt magának hódítá meg a felvett anyagot, és szépzészetű lángelméje saját képére teremté át eredetieit. Másfelül, eltekintve a magá által tettleg visszavont xenologismusoktól, melyek sokszor valódi foltokat ejtettek a legszebb helyeken; el a komoly drámai dictiótól, mely neki nem sikerült; s végre a népmesei előadástól, mely akkor általában még irodalmi stílusban szólott: Kazinczy, e hosszú sorával a derék műveknek, *a legmagasbat eredményezte, mit a magyar széppróza eladdig felmutatott*, sőt erőre, majd ismét lágyságra, kényes ízlésre s a kifejezés bevezetett tökélyére nézve mind maig is felülmúlva, de sőt elérve, sincs. E munkák tehát azok, melyekkel meg lőn mutatva, hogy a magyar próza a rómainak komoly szépségét s a franciának minden kecséit kifejtetni képes: de a választott művek nagyobb részt elvesztették már ma vonzó hatásokat. Ellenben

Eredeti, valamint költői, úgy prózai *munkái* azok, melyek elavúlhatatlan tartalmi s formai szépségökkel — ha egyszer összegyűjtve, együtt világot látni fogtak — élni és hatni fognak, míg a magyar népből a szép iránti fogékonyság ki nem hal. Három fő csoportot képeznek azok, melyek is a következők:

1. *A nyelvet és irodalmat érdeklő, étrekező, bíráló, vitázó írásai*. Az álláspont újsága s eszmegazdagság mellett azon szelleműs, eleven, s mindig elegáns módnál fogva, melylyel tárgyait minden oldalról megvilágítja; a bebizonyítás parancsoló, a rábeszélés hódító erejénél, s azon nemességnél fogva, melylyel ellenzői irányában bánik classicus példányai az értekező és vitatkozó prózának.

2. *Történelmi írásai*. Archivális nyomozásokon alapvó kiadatlan dolgozatain kívül t. i., két nemét mívelte a *történetírásnak*: az *életrajzot* és *emlékirást*. Szeretettel és gonddal észlelve élőkben és elhúnytakban a külső, és gyakran csekélyeknek látszó, vonásokat, melyekben mindannyi mozzanatait leste fel a léleknek, azokból szintoly hű, mint vonzó jellemképeket alkot: így biographiai

vázlataiban, s még inkább teljes életrajzaiban, melyek közül többek: *Dayka*, *Báróczy*, a szigeti *Zrinyi*, *M. Terézia*, stb., a művészeti kezelés és classical szín példányai. Nem kevésbé fényes mint tanulságos és gyönyörködtető mű a «*Pályám Emlékezete*», mely, mémoires inkább mint önéletrajz, lelkes, eleven rajzolatokban, embereket és korokat ismertető vonásokban gazdag. — Ide sorolhatók még *utazási írásai* is, és közlök főleg az «*Erdélyi Levelek*» (1816), miket élénk festés, az egyéni felfogás érdekessége, változatosság a tárgyban, finomság az észrevételek-, eszméltető érintésekben s ezek előadásában, nép- és személyrajzi vonások, átszöve historiai emlékezésekkel, s a nyelv keresetlen elegentiája prózai mesterművé emelnek. — Koronáját végre Kazinczy prózai írásainak

3. *Levelei* teszik. Eddig tizenegy kötetben bírja az irodalom leveleit Kis Jánoshoz, Szentgyörgyihez, Sípos Pálhoz, és levelezéseit gr. Dessewffyvel, Berzsenyivel, Kisfaludy Károlylyal és körével, Guzmicsal, s a «nyelvharcosok»-kal («*Glottomachusok*»); kisebb levelezéseket elszórva gyűjteményekben; s mind ezeknél jóval több várja még a közzétételt. Az *epistolographiában* Kazinczy Ferenc egyenrangú az ő és új világ legnagyobb íróival, s feltűnőleg rokon Ciceróval. E mindannyi mesterművek azzal, hogy soha át nem dolgoztattak, egy megbecsülhetetlen előnnyel bírnak más nagynevű szaktársaié felett, mely szerint t. i. e tartaléktalan bizodalmas ömléseken bizonyos pongyola kecs van, mint virágon a frisztő harmat, gyümölcsön az illetlen hamv. Az ő *Levelei* öszvege kifogyhatatlan tárháza a kor történetének nem csak, hanem egy sokat gondolkodott, tapasztalt és élt világbölc, nemes kedély és ritka szép lélek nyilatkozásainak is, melyből a jövő idők is gyönyörködve fognak tanulni bölcseséget, erényt, s a mindenható szépnek érzését. Tudniillik, ha Kazinczy soha nem ír is: *csak azzal ami volt*, ártatlan gyengéivel mérsékelt erkölcsi nagyságában: fennséges és egyszersmind szeretetre méltó példánykép marad, s elidegeníthetetlen nemesítője nemzetének. S ez az egyéniség *Levelei* öszvegében él, enyészhetetlenül.

— (*Mutatványokat* lásd az *Irodalomtörténeti Olvasókönyv* II. köt. 159-167. számai alatt.)

Kiadások. A kilenc kötet mellett felhozandók még: C. C. *Sallustius* épen maradt Minden Munkái. Buda 1836. M. T. *Ciceróból* Beszédek, Levelek és Scipió Álma Buda 1837 (a kettő a m. akad. Római Classicusai I. II. kötetében.) — Herceg *Rochefoucauld*nak Maximái és Morális Reflexiói, kiadta Kis J. Bécs 1810. — *Lessing*: Galotti Emilia, Pest 1830 (Bajza Külf. Játékszínéb.); Barnhelmi Minna, Buda 1834. és: Miss Sara Sampson, Buda 1842 (az akad. Külf. Játéksz. VIII. XIX. köt.). — *Pyrker*: A Szent Hajdan Gyöngyei, Buda 1830. — *Wieland*: értekezései: Horatius Leveleiben ford. Kis J. Pest. 1833. az akad. által kiadva. — *Molière*: A bot-csinálta doctor, Buda 1834. és: A kénytelen házasság, ott 1839 (az akad. Külf. Játéksz. VII. és XV. köt.) — *Mailáth*: Magyar Regék, Mondák és Népmesék. Kiadta Kazinczy G. Pest 1864.

Eredeti Munkái prózában, elszórva folyóiratok s különf. munkák. Kiemelendők az I. és II. osztályból: *Pályám Emlékezete* (Tud. Gyűjt. 1828. — Bővebb kidolgozása kéziratb.). *Utazások*, kiadva Bajza és Toldytól, Kazinczy Ferenc eredeti Munkái, akadémiai kiadása II. kötetéb. Buda, 1839 s újra Pest 1873 Ráth Mór Családi Könyvtárában; újabban a *Magyarországi utak* az Olesó könyvtárban. — *Levelei* Kis, Szentgyörgyi, ifj. Szilágyi Sámuel, Szokonai, Erseihöz: Eredeti Munkái II. osztályában, Bajza és Toldytól, 3 köt. Pest. 1842—1845. Sípos Pálhoz, Brúz Lajostól. Lipese, 1846. — *Levelezései* Kisfaludy Károlylyal s ennek körével (Toldy, Vörösmarty, Bajza, Bártfay stb.) Kazinczy G.-tól. Pest, 1859. Guzmicsesal, Gulyás Elektől. Eszterg. 1860. Berzsenyivel, Kazinczy G.-tól. Pest, 1860. Gr. Dessewffyvel 3 köt. Kazinczy G.-tól. Pest, 1860—1864.

80. §. A próza állapota. Kazinczy iskolája.

A nyelvreformi mozgalom hatása prózánkra ez időszokban korántsem volt általános. A legtöbb egyházi és polgári szónokokat, s a köz és hivatalos iratok szerzőit számba sem véve, a nagy sereg, mely könyveket írt, s lapok- és folyóiratokba dolgozott, akár tudományos, akár szépirodalmi téren forgott, szabálytalan, darabos, tarka nyelvvel s ízetlen, köz-, sőt alszerű előadással, botránys írásmóddal élt. Mintha sem Révai, sem Kazinczy még nem születtek volna. S lelketlen kor volt azonfelül, minden emelkedés nélkül. Kik buzgón csatlakoztak is az újjiskolához, az ónak és újnak szép egységére nagyritkán tudtak felvergődni. Csak kevés kiválóbb szellemek, a régi s új classicus írók fogékonyabb tanítványai írásain volt érezhető a nemesb íz. *Kis János*, *Virág*, *Teleki József* egyszerű, férfias, *Kisfaludy Sándornak* tüzeiben is áradzó, *Berzsenyi*, *Dessewffy József* lelkes, virágos, *Fáy András* eleven,

plastikai előadásuk sem emelkedett még fel a tiszta széphez, de még a nyelvtani correctióhoz sem mindenütt. Előadásuk nem művészet, bár nemesb naturalismus, de sokszor mármár művészet: t. i. rajtok is érezhető Kazinczynak észrevétlenül hódító hatalma, ha régibb írásaikkal a későbbieket összevetjük. Ellenben egyenesen az ő nyomába lépett egy lelkesedett sereg, mely szorosán a *Kazinczy iskoláját* képezi, melynél ugyanazon emelkedettség, a kifejezés azon választékossága és újsága keresettség nélkül, a művészeti mondatalkotás, mely hol a római, hol a francia classicusok stúdiumára mutat, végre azon zengzetesség és numerus, mik együtt Kazinczy prózáját jellemzik, s mik az egyéni különbségek mellett is kiérezhetőek, s félreismerhetetlenül a mesterre vezetnek vissza. Idő szerint első volt *Szemere Pál*, ki már a debreceniek és Kazinczy közt Csokonai sírköve ügyében folyt úgynevezett «arkádiai pörben» közbeszólva (1807) nyitá meg a sort, s a nyelvízlésre és gazdagításra nem annyira kevés széptani írásaival, mint társas és időszaki téren, nyomosan és húzamosan, hatott. Utána következtek, *Kölcsey Ferenc* (1817 óta), a széptani kritika tulajdonképi megkezdője, majd szerencsés értekező, elbeszélő, és szónok; *Szentmiklóssy Alajos* (1817 óta), értekező és bíráló, utóbb mese-prójájával; *Guzmics Izidor* (1814 óta), ki nem csak a szépészet, hanem idővel a philosophia és hittudomány mezején is kitűnt választékos előadásával; *Fábián Gábor* (1825 óta), mester a műfordításban; *Bajza és Szalay László* (1828 óta), kik a szépészeti kritikában, az elbeszélő, s később a történelmi előadásban classicitásra emelkedtek; végre, kit Kazinczy maga méltatott követői és hívei közé sorolni, e könyv írója, *Toldy Ferenc* (1822 óta), ki kezdetben szinte az aesthetikai bírálat, utóbb az irodalmi szónoklat, s az életrajzi és történelmi előadás terein működött. — E prózaírók munkáiról az illető szakaszokban lesz még szó.

81. §. Az újiskola költészete.

Hogy az újiskola költészetének irányát helyesen méltathassuk, egy pillantást kell vetnünk a nemzet életére ez időszakban, melylyel az irodalom is szorosan összefügg. A visszahatás tüze, mely e nemzetet József császár vég éveiben elfogta volt, miután az 1790-diki vívmányokkal az alkotmányt körülsáncolá, s a nemzeti nyelvet új életre költé, csak időnként, s múltólag, vetett lobbót Ferenc kir. országgyűlésein. Szójarássá vált a «magyar szalmatűz», s a szó igaz volt, de kevesbbé igazságos. Az 1795-diki budai rémjelenetek szele oltá azt el. A forradalmi eszméktől való félelem rendőri állammá tette az ausztro-magyar birodalmat; s ama nemes tűz a költői körök legbelső rejtekeibe vonúlt. A kor sem kedvezett a megkezdett politikai mű folytatásának. T. i. míg a nagy világmozgalom egész a házi tűzhelyig érezteté hullámverését, s a közbirodalom lételevel együtt a hazáé is újra meg újra kérdésbe vala véve, csak *egy* érzés, a közmondásossá lett magyar loyaltásé, uralkodott a nemzeten. Ez tépte szét a győződelmes Napoleon 1809-iki kiáltványait, s támogatta a királyi trónt az áldozatok minden nemeivel. De a hűség mellett végre ernyedésnek indúlt a szabadság, a francia hódító buktával végveszélyöktől megmenekült kormányok mindenhatósága mellett enyészni kezdett a polgári önérzet. Az 1823-diki események súlya kellett, hogy a nemzet, második álmából is, felriadva, az 1790. évet halottaiból feltámaszsza.

A politikai jelentéktelenség e korában az irodalom is nem a szabadság-érzet nyilatkozása, s mint utóbb táplálója volt: *egy* célja a *nyelv* kimívelése, hogy — s itt ösztön vezette inkább a legnemesb szellemeket is, semmint világos öntudat — hogy az irodalom azt egy szabad nemzet méltóságához illő erőben és tökélyben szállítsa át a maradékra: haugyan boldogabb idők jöendének, melyekben mindazáltal senki sem hitt. *Kazinczy* volt az, ki a nyelvet kiemelve köznapiasságából, valamint a magasabb prózára, úgy a költészetre is alkalmassá teremtette át. Eszményítette

azt, mint az előadás minden formáit; *eszményiség volt széptanának elve*; az eszményiség, tartalmilag az igazzal és jóval egyesülve, eredményezte nála a legfelsőbb szépet, mely, mint ilyen, megszűnt nemzeti és egyéni lenni. E bélyeget nyomta ő iskolája költészetére is, s annál több foganattal, mert az elsilányodott nemzeti élet közepett realitást a költő már csak az ideális világban lelt. E jellemmel bírnak *Kazinczy* költeményei felfogásban és kifejezésben; formában pedig ez által lettek az eszményi bevégeztség példányai, a classicitás maga. Tanítványai közül, legnemesb műveivel, *Berzsenyi* képviselte az óclassicaí irányt, míg *Kölcsey*, másfelül, a német költészet által lelkesítve, a sentimentális lyrának lett első bajnoka, de már egy önálló nemzeti költészethez egyengetve az útát. Jogosult irány volt mindkettő, különösen az *alanyi* költészetben, melynek úgy kell visszatükröznie az alanyt, miképen az, a kornak is befolyása alatt, gondolkodik, érez és nyilatkozik. A *Kazinczy* és társai kultúrája pedig *classicaí volt, mikép az, módosúlva a régieket követő újaknál fejlett ki, melynek formáira a még szűnyadó nemzeti saájtság határozólag akkor sem folyhatott be*, midőn tartalmat a hazafiúi érzés szolgáltatott.

Tárgya e költészetnek leginkább szerelem, barátság, erény, az élet örömei és bajai voltak. A hazafiúi érzés csak a «hűség» kifejezése volt. Ódáink a vitézséget dicsőítették, a régi hadi erényt keltegették (*Berzsenyi*); itt-ott egy hadi dal zendült meg (*Helmecey*); a szabadság szeretete, a nemzeti és politikai hanyatlás irányában, csak elburkoltan és más korok képében nyilatkozhatott erélyesben (*Kazinczy*: A szabad Erdély; *Kölcsey*: Zrínyi dala); különben a nemzeti nagyságot óhajtó kebelnek csak elegiai vagy dorgáló hangjai lehettek (*Berzsenyi*: A magyarokhoz; *Kazinczy*: Vajda-Hunyad; *Kölcsey*: Rákos nymphájához, Rákos, Hymnus; *Kisfaludy Károly*: Visegrád, Mohács, stb).

Költői formái ez iskolának az antikok közül az óda, az anakreoni dal, a lyrai és martiáli epigramm, s az epistola; az új népekéi közül a rhapsodia, cantáta, sonett, madrigál, rondeau,

stanza, stb. *A technikai formák* amott leginkább az alkaeusi, glykoni, sapphói stróphák, a glykon-asklepiadesi verspár, a distichon, s a hexameter; gyakran elisiót (Kazinczy után Kölcsey, s néha Szentmiklóssy) és a hangzók összevonását is (a diphtongizálást, pél. gyötrelmejt) engedve, mely utóbbi szabadsággal későbbiek is (különösen Vörösmarty) szívesen éltek. A modern énekben és dalban a láb- és sorszámra, valamint a rímváltásra és szak-alkatra (stróphaalkatra) nézve a legkülönbözőbb alakok képeztettek, még pedig időmértékre véve: leggyakrabban jambusi (menő), nem ritkán trochaeusi (lejt), néha daktylusi (lengedi) lejtéssel. Nyugottabb jellemű költeményekben széltiben a quinárius (ötös jambus) alkalmaztatott már, néha rímelve; sőt a régi alexandrín is, trochaeusi eséssel, és metszettel a hatodik tagon. Berzsenyi, zsengeiben általán, Vályi-Nagy s mások néha még mértéktelen rímes sorokkal éltek a régi szabálytalanság szerint; tréfás, gúnyos költeményekben, célzatosan, Kazinczy (Nyírliget, Történet), és Kölcsey is (az antimondolati versezetekben).

82. §. Folytatás. — Classicismus. Kazinczy Ferenc.

A tárgyalás eszményisége dacára Kazinczy mint minden nagy költő, *reál* alappal bír. T. i. saját élményeit alakítja meg költőileg ő is; átélt helyzetekből, tényekből, a gondolkodás és tapasztalás, a természet és művészet tényeiből indul ki, melyek őt költőileg hangolták: a conceptió és ihlet pillanata emelkedettségéről és tűzéről tesz tanuságot: túl a perc izgalmán, szíve kifogyhatatlan melegével, világnézete azon derűltségével és művészi nyugalommal alkotja meg a művet, melyet annyi szenvedések sem bírtak elködözni. Innen e tisztaság, kerekdedség, a forma bevégzett tökélye. Görög szellem egészen; a reál és ideálnak harmóniai egyesülete; classicai műveltsége folytán görög képzet- és kifejezésmóddal, kivevén pályája első időszakában, midőn, ifjúsága s az új népek költészetének befolyása alatt még egészen modern, s egyszerűségével a népdallal rokon. Így azon kevés darab közt, miket ez időből fenntartott, találtattak már örök példányai a dalformának («Fogy az élet», «Égtem érted», «Keresztes Bálint Tornai Margit hoz a szent földről» stb), miket, általá-

nos és lelkesedett tetszés tárgyait, minden ajak zengett. De 1794 előtt, s még azontúl is húzamosan, öszves gondjait a nyelv művelése vevén igénybe, előkelőleg költői kora akkor köszönt be, mikor a nyelv maga által már oda volt emelve, hol költészetének méltó kifejezőjeül szolgálhatott.

Kazinczy költeményeinek hat könyvében ódák és dalok, rhapsodiák, elegiák, nedélyes darabok, lyrai s gúnyos epigrammák és epistolák foglaltnak. Változatosság, nem egyedül a formákban, hanem tárgyban és hangban, tűnik fel mindenek előtt. Derült bensőség érzelékenység nélkül, uralkodik *sonettjeiben*, mely formát ő ültetett át költészetünkbe, *ritornelljeiben*, *elegiáiban*, melyek mindannyi édes bájos kis képei leélt életszcénáknak; *ódaiban*, *rhapsodiáiban* vallásos magasztosságra emelkedik érzése, majd hymnusi lendületet veszen (Tisztulás ünnepe), sőt dithyrambi tüzet és erőt (A szabad Erdély). De egész gazdagságát *lyrai epigrammáiban* és epistoláiban fejti ki költészete. Míg amott feltalálás, érzés és kifejezésben szerencsésen vetélkedik a görög anthologia legjobb költőivel, *epistoláiban* csak Horáchoz hasonlítható az ügyes compositió, a művészileg pongyola előadás, s tartalom és hang különféleségére, finom ironia, s azon mesterségnél fogva, melylyel mély, sőt száraz tárgynak is költői érdeket tud kölesőnözni. Új, s mind maig költészetünkben ritka hangot pendített meg némely *szeszélyes* darabjaiban (Nyírliget; Történet stb); a *satira* ostorát valódi lángelmével forgatta Vitkovicshez írt epistolájában, s a «*Tövisek és Virágok*» két könyvében. Az utóbbiak mint mű és mint tett egyaránt nevezetes jelenet valának irodalmunkban. Azok első könyve 1811-ben jött ki; folyóiratokban elszórva megjelent rokon darabjai «Poetai Munkái»-ban második könyvül találatnak összeállítva. Tövisei, részint epigrammai alakban, az ósdi párt tehetetlensége, sekélység, irodalmi áltanok ellen voltak intézve; a Virágok költőileg dolgozott irodalmi arcképek alakjában az irodalmi és költői érdemet dicsőítették. Találatnak, kivált a II. könyvben, tanszerű epigrammák is, mik szép-tani igazságokat tárgyalnak. E poetai hadjárat hatása roppant

volt mind az ellentáborra, melyet szégyen fogott el, mind a szerző híveire, kik mint iskolájok kánonait fogadták a mester enunciátumait. A költészet a didaxis költői megalkotásának példányait bírja e művekben. — Kiegészítik végre költeményei gazdag gyűjteményét idegen költők után lélekkel és tűzzel dolgozott darabjai, melyeket a «*Poetai Berek*»-ben állított össze.

(*Mutatványokat* I. az *Irod. Olv.* II. köt. a 168—193. sz. alatt.)

Kiadások. Kazinczy Ferenc Eredeti Poetai Munkái, összeszedék Bajza és Schedel. Buda, 1836. Versey Kazinczy Gábor által, Pest, 1858. és újra Pest 1863 (válogatott kiadás). Kazinczynek Poetai Berke, Pest, 1813.

Kazinczy Ferenc Ér-Semlyént Biharban született, oct. 27. 1759. A német nyelv megtanulása végett 1768-ban Késmárkra küldetett, hol nyilvános iskolázását kezdte; a következő évben pedig Sáros-Patakra, hol a gymnásiumi és öt akadémiai (jog- s theologiai) osztályokat elvégezvén, miután a természet és nemzetek jogából ötvenhat tételt védelmezett, 1779 július 15., a köz szokás szerint peroratióval vett bucsút az iskolától. Első írói kísérletei némely fordításokon kívül «Magyar Geographiája» Kassa 1775. és «Az amerikai podoc és Kázmér keresztyén vallásra való megtérése,» u. o. 1776. voltak, az utóbbi Bessenyei Györgynek egy német tanbeszélye után. Események voltak fiatal életében 1777 nagybátyjával Kazinczy Andrással tett első bécsi útja, melynek alkalmával a cs. képtár látogatása költötte fel benne a képzőművészetek iránti érzéket; s Báróczy és Baróti Szabó munkáikkal megismerkedése, melyek irodalmi irányára lettek döntő befolyással. Törvénygyakorlatra Kassára, majd Eperjesre, és végre Pestre adatván, e három városban megbarátkozott a német szépirodalommal, Pesten egyszersmind a magyar irodalom fő embereivel. Tiszti pályáját Kassán kezdte, hol őt báró Orczy Lőrinc főispán 1784 Abaúj megye tiszti. jegyzőjévé nevezte ki; 1786. pedig a kassai tankerületben királyilag a nemzeti iskolák felügyelőjévé emeltetett, mely hivatalt a közös iskolák eltörltetéseig (1791) visélt. Ez egész időt, valamint a következett harmadfél évet, melyet Regmecen, anyja házánál élt le, élénk és hatásos irodalmi munkásság jegyzi, melyet a Martinovics-féle összeesküvésbeli részvételről vádoltatván, elfogatása (1794. december 14.) szakasztott meg. A lefolyt tíz évben magyar Gessnere, Bácsmegyeije, a kassai M. Muzeum alapítása, az Orpheus folyóirat, a magyar színészetnek a fővárosban megindítása és annak repertóriuma körüli fáradozásai, költői darabjai s számos

külföldi classicus művek műfordításai által (63. 82. §§.) már ekkor vetette meg alapját azon nyelv- és irodalmi reformnak, mely őt a nemzeti kultúra egyik leghatályosb előmozdítójává avatta fel. — A Martinovics-mozgalom némi részleteiről tudomása levén, s baráti tekintetekből a tudottakról a kormányt értesíteni elmulasztván, 1795 májusban halálra ítéltetett, de a Felség által megkegyelmeztetvén, Brünn, Kufstein és Munkács börtöneiben bűnhődék, míg 1801-ben a királyi kegyelem őt szabaddá tette. Itt kezdődik írói pályája második, harminc évre nyúlt, még fényesb része, mely alatt a rég munkába vett, fogságában is tovább fűzött művét a nyelv és irodalmi reformnak, üldöztetések s nélkülözések közt ernyedetlenül folytatván, azt, támogatva egy általa nevelt új ivadéktól, végre szerencsésen befejezve látta. Az általa vívott nyelvújítási harc részletei, s újabb munkái hosszú sorából a nevezetesbek már felhozattak (77. 78. 79. 82. §§.). Rendes tagja az 1830-ban megalakított magyar akademiának, 1831. augusztus 22-ikén az ázsiai epemirigy áldozata lett élte hetvenkettedik évében, Széphalmon, Újhely mellett, ahol hamvai saját kertében nyugszanak. Mit a nemzet az új irodalom alkotójától, annak életében, megtagadott, az elismerést és jutalmat, azzal, halála után, maga magát dicsőítette meg. T. i. születése százados évnapja, 1859-ben octóber 27-dike, Pesten az akademia, s a két haza számos helyein testületek, társulatok s községek, sőt a külföld több városaiban is az e végre egyesült magyarok által nagyobb-kisebb fényvel, de mindenütt megható melegséggel s a nemzetet megtisztelő lelkesedéssel ünnepeltetett, utódai érdekében egy tetemes «Kazinczy alap» alkottatott meg, a széphalmi rokkant kastély helyét pedig egy görög stílusban emelt gyönyörű emlékház jeleli. — Eredeti munkáinak teljes gyűjteménye még mind e napig a jámbor óhajtások közzé tartozik.

Irodalom. Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről. Pest, 1859. — Életrajzi Emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére, kiadta a M. Tud. Akademia. Pest, 1859. (tartalma: Kazinczy Ferenc és Kora, írta Toldy Ferenc). — Számos nagyobb-kisebb korirat s költemény.

83. §. Folytatás. — Berzsenyi Dániel. Kisebb költők.

Az újítási mozgalmak közepett, váratlan fényben és meglepő nagyságban, egy férfiú tűnt fel a magyar irodalomban, ki egymaga képes volt volna kivívni győzedelmét az új nyelvnek s

az új költészetnek: *Berzsenyi Dániel* (1780—1836). Soká titokban, nem tudva senkitől, nem lépve világ elibe, dolgozgatott, míg Kis János a költőt véletlenül a munkán kapván, költeményeit 1808-ban Kazinczyval közölte. Oly mostohák voltak irodalmunkra nézve az idők, hogy azok csak öt évvel utóbb, a pesti fő papnövelde több lelkes tagjai által összeadott költségen jelentek meg. Így 1813-ban vette azokat, Helmezy gondjai alatt a bámuló nemzet; most még csak 3 könyvben, melyekhez majd egy negyedik járult; legújabb, sorban hatodik és hetedik kiadásokban (1860—1864) öt könyvre nevekedve.

Berzsenyi eleinte *szerelemdalokat* írt, mértéktelen, rímes versszakokban, helyenként a leiró elemnek előtolakodásával, s itt gyakori visszaemlékezésekkel Salisra, Matthissonra. E zsenégk már jól vannak szerkesztve, de a költői erőt, a nyelvet és rhythmust tekintve, kevés kivétellel, még jelentéktelenek (I. könyv). Magasabb lendületet majd Virágtól vett, kinek ódái vezették saját költői rendeltetése megépszésére. Egész lélekkel a classica iskolához csatlakozott; s úgy látszik, most lett csak Horác fő, szinte egyetlen, példánya: ez vezette vissza a görögökhöz, innen ezentúl hősi, philosophiai s érzékeny *ódáiban* nem csak a külső forma (ez időtől fogva mindössze csak hét darabja készült rímes szché mákban), hanem az antik kifejezésmód, a mythoszi képzetekben, úgy sententiákban dúskodás, s az olykori reminiscenciák a római ódaköltőre, de melyek egyes képek- s vonatkozásokra szorítkoznak, s nem a conceptióra, mint állítatott; másfelül Kazinczy hatásától azon emelkedett, ideális nyelv s ez új szín, melyet, mesterén kívül Vörösmartyig, s ettől fogva is rajta kívül magyar költő nem alkotott meg. Berzsenyit az érzés heve, a fennség, nagy, erős gondolatok, lyrai csapongás és gazdag dicitó Horác felibe emelik, sőt, mondjuk ki bátran, a világköltészet legnagyobb ódaköltői, a zsoltárdalnokok és próféták mellé iktatják. S dacára a classicai külsőségeknek — melyek korának előuralkodó classicai műveltségében lelik magyarázatukat s jogosultságokat, s ma már sok helyt commentárt kívánnak,

de érdemlenek is — Berzsenyi költészete szellemben az új koré, azon bensőségnél és természetképeknél fogva, melyek a keresztény művészet sajátjai; s különösen magyar azon lángoló hazafiságával, melynek ily erőben kifejezése esemény volt a hazában. A *magyarokhoz írt első ódája* («Romlásnak indúlt...») vészharang hatásával bírt az olvasóra, míg a *szombathelyi táborban 1797 a felkölt nemesség* látásából merített lelkesült bizodalma («Él még nemzetem istene!») sorát idézte fel ébresztő, büszkítő és lelkesítő ódáinak; de melyeknek emelő hangjai közzé szüntelen intőleg zúgott a nemzet emlékezetében amaz elsőnek, az örvényt feltáró, megrendítő szózata. Ez Berzsenyinek történelmi jelentékenysége. Egyéb motívumai: múlandóság, ideál s való, életbölcseiség, barátság, szerelem, megelégedés, vallásosság (a páratlan «Fohász-kodás»), melyeket mély, de szelíd érzéssel tárgyal. A reflexió is nála a szíven keresztül lép elé, s harmóniás lelke felett mindennütt nyugalom és derü ömlik el (II—IV. könyv). Ez jelleme *epistoláinak* is (V. könyv), mely formát, mióta ódai tüzén a tanszerű elem erőt vett, Kazinczy nyomán mívelt, különösen 1815 óta, s mely költői élete harmadik időszakát jegyzi, bár azon innen is ereje néhányszor fel-felgerjedett («Királyunknak», «Szilágyi»). Élte utolsó szakában teljes erővel a szépészetet üzte.

— (*Berzsenyi élete és mutatóványok* láthatók az *Irod. Olv.* II. köt. 194—203. sz. alatt).

A classika iskola e második stádiumának nevesebb férfiai, az iskola tárgyalt két főnöke után: *Vályi-Nagy Ferenc* (óda, Homer ford.; 1765—1820), *Vitkovics, Horvát Endre, Buczy Emil* (óda; aesthet. dolgozatok; Plátó ford.; 1784—1839), *Döbrentei, Ungvárnémeti Tóth László* és *Szentmiklóssy Alajos* voltak. — Legteljesebb s kizáróbb kifejezője az antik classicismusnak *Tóth László* (1788—1820) volt, ki, egészen bele élve magát a görög világnézetbe és költészetbe, conceptióban s kifejezésben valódi antik műveket adott. Kisebb költeményeiben ugyan ódák, epistolák, epigrammák, apológok) általán több a tudomány mint phantasia, az utáncépző mint a feltaláló erő; *Narcisz* című szomorú-

játékában mindazáltal költészete és mély beavatottsága a görög tragédia lényegébe valódi diadalt üllött. T. i. a költő itt a címhős szép mythoszáét (az Ovid által ránk hagyott monda szerint) egészen görög formában, a lyrika alkalmazásaig, s görög szellemben, az őszinte szép emberiség megillető jellemzésével alkotta meg. — *Vitkovics* és *Szentmiklóssy* főleg *epigrammáikkal* tartoznak ide, melyek, hol lyraiak, a görögök és Kazinczy példája után, hol Martialis módja szerint gúnyosak: ezekben nem csak termékenyek minden más epigramm-költőinknél, hanem, különösen *Vitkovics* találékonyságra és sóra jeles is, amazokban a legjobbakkal vetélkedő. Mint *Vályi*, *Buczy* és *Döbrentei*, ő is az ódában kevés sikerrel kísérlette meg erejét; s majd a népies költészet terére lépett át, új koszorúkat érdemlendő. *Horvát Endre* az epistolát művelte: jelentékeny azonban csak az eposban lett, amiért róla különösen alább leszen szó.

(*Vitkovics* élete és *mutatványok* epigrammáiból láthatók az *Irod. Olv.* II. köt. 204—210. sz. alatt. *Szentmiklóssytól* s ennek élete u. ott 211—216. alatt).

Kiadások. Berzsenyi: Versei, kiadá Helmezy Mihály. Pest. 1813. újra ott 1816. Ismét *Döbrentei*: «Összes Művei»-ben Budán 1842. kétszer, egy 4., és egy 8rét kötetben; egy utánnymot Pest, 1859. Egyetlen hű kiadás: B. D. Versei, a megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1860, s újra e szöveg «*Berzsenyi Dániel Munkái*» I. kötetében Pest, 1864. *Vályi-Nagy*: Ódák Horác mértékein. Kassa 1807. — *Vitkovics Mihály*: Meséi és Versei, Pest, 1817; nagyobb része költeményeinek még összegyűjtetlen. — *Horvát Endre*: Kisebb Költemények. Pest, 1832. — *Buczy* versei az Erd. Muz. — *Ungv. Tóth László*: Versei, Pest, 1816. Görög Versei magyar tolmácsolattal, Pest, 1818.

84. §. Érzeményes lyra. Kölcsey Ferenc. Kisebb költők. — Meseköltészet.

Kazinczy közvetlen követőinek egy más körét azon *érzeményes dalköltők* képezik, kik a görög kifejezésmódban még váltig elfogulva, a classicistákkal való összefüggésöknek világos jeleit viselik. Nálók azonban ama kifejezés már csak holt jelkép, költői műnyelv: a többnyire reál alapot nélkülöző eszményiség, az erős, jobbára sovár, börongó, csaknem enyelgő érzeménység, a

gazdag színezet, a rhythmusos nyelv és modern szchémák, őket teljesen az újkori, s különösen a múlt századi német lyrika álláspontján mutatják fel. *Szemere* és *Kölcsey* folytatták elsőik, s közvetlenül Kazinczy nyomán, már 1808 óta, ez új költészetet, s lettek a társas s az irodalmi téren annak legbuzgóbb pártolói; majd csatlakoztak *Szentmiklóssy*, *Helmeczy*, némely darabjaival *Ungvárnémeti-Tóth* is, végre *Töltényi*; de uralomra az csak az Auróra korában, s főleg ez által, emelkedett, azonban kibontakozva mindinkább az idegen befolyásokból, s tartalom és kifejezésben a nemzeti szellem igényeinek megfelelőbb önállást fejtve ki, mint előadásunk folyamatából ki fog tűnni.

Szemere Pál (1785—1861) költői nevét kevés, de korukban ritka tulajdonokkal bíró mű alapította meg (Epistola Vida Lászlóhoz, sonettek, dalok); a költői érdem mellett correct compositió s a külső forma bevégeztsége őt ez iskola legjobbjai között iktatják.

— (*Szemere* élete s néhány költeménye az *Irod. Olv.* II. k. 217—219. számai alatt.)

Kölcsey (1790—1838) minden ízében költői természet; költő mint dalnok és itész, mint philosophus és szónok, amiért egy általa mívelt szakban sem tárgyilagosan gáncstalan, de mindenütt melegítő, hódító. *Dalaiban* homályos érzetek, tárgynélküli fájdalom és kéj, uralkodnak, mindenütt eszményi világ utáni sóvárgás: azért kedélyelete folytonos belső küzdés, mely a jelenben soha megnyugvást nem lelve, nem lelhetve, a megadásban keres orvoslátot, vigasztalást a múltban és jövőben, emlékezet és reményben. Bolyongó phantasiája, andalgásaiban, bekalandozza a mythoszi, a históriai, a természetvilágot, melyeknek minden ízeckéje nála mystikus étellel bír; alakjai a nap arany sugaraitól, vagy a hold halavány világától fénylő ködön keresztül, éles körrajzok nélkül, rezgenek át. Ezekhez képest ritkán állít szabatos, világos conceptiót elé (ilyenek még is: *Bú kél velem*, *Csolnokon*, *Remény s Emlékezet*, *Ütem én*, *Vágy* s még néhány). Zenészeti költészet vagy inkább zene az ő költészete, melynek ideái nem

tiszták, nem határozottak, s azért meg nem foghatók, de mely *hangulatába* bennünket ellenállhatlanul elmerít. Nyelve is szaggatott, fordulataiban merész, kifejezésében szabatlan, képekben dúskodó, szökellő; folyamatában pedig zengzetesb, dallamosabb minden más költőinkénél, bár szchémaí gyakran minden szabályt megvetve, csak saját kényét látszanak követni. Ahol reális tárgyból indulva, reflectál, feddő (*Igazság, Zrínyi dala*), sőt finom iróniai hangot is (*Vanitas*) vesz fel. — Formáit többnyire Kazinczytól kölcsönzi: nem csak rhapsodiáiban (*Ábránd, Küzdés, Rény* stb.), hanem a dalban, ódában is («*A szabadsághoz*» szokottnál magasb emelkedést vesz); a sonettet s lyrai epigrammát is Kazinczy után művelte. De első, ki a *balladát* ültette át költészetünkbe, Bürgertől véve lendületet (*Dobozia* mintaszerű); *románcaiban* mindazáltal a történet csak a lélekfestés végett van, s bennök ismét csak saját lyrai borús hangulatának nyit tért.

(*Kölcsey* életét s mutatványokat tőle l. az *Irod. Olv.* II. k. 220—225. számai alatt).

Szentmiklóssy Alajos (1793—1849) 1814 óta szinte Kazinczy nyomán alkotta meg érzékeny, majd enyelgő, s mindig könnyed és kecses *dalait*; s bár néha édeskés, érzelős, s elfogúlva ő is még a classicaiképzetmódban, mégis iskolája szerencsésb képviselői közzé tartozik. Epigrammáiról már felebb tétetett említés (83. §.); apológjaihoz és Hunyadi Lászlójához még visszatérünk.

Helmezy Mihály (1788—1852), a nyelvújítás legrettenthetlenebb bajnoka, főleg *költői fordításairól* emlékezetes (költemények Schillerből; *Sophonía és Olind Tassóból*, stb.), vakmerően, s gyakran szerencsével víva meg a technikai és tartalmi tapadó hűség nehézségeivel. Előadása azokban tömött és hatályos, bár többnyire a lágyság és jóhangzás rovására, s az újításban határokat nem ismerő. Azonban első volt, ki érezte, mit birand meg a nyelv az idegen remekek átültetésében, ha az addigi kényelmes szabadság helyett, mely a műfordítóknál divatozik vala, több szigorral, de e bátorság s nem kevesebb fáradság mellett több mérséklettel és ízléssel gyakoroltatik.

Még *Töltényi Szaniszlót* (1795—1850 körül) kell itt megneveznünk, ki, szinte Kazinczy nyomán, és nagyban kezdte a *sonettet* művelni; de, bár feltalálásra és compositióra kortársai megett nem áll, technikája és nyelve a különösen e kényes forma által parancsolva követelt tisztaságtól messze elmaradt. Csak akkor kezdett ő nyelvnek és versnek urává lenni («*Bakony*; «*Pozsony*»), midőn kirekesztőleg a tudománynak szentelve életét, a költészet-től végkép bucsút vett; s emlékezetes arról, hogy első támadta meg nyilván a classicisták és érzeményesek idegenszerű kifejezésmódját, melyekben pedig maga is el volt öntudatlanúl fogúlva, s melyet végre is az Auróra-kör irtott ki költészetünkéből.

Kiadások. Szemere: Poetai Zsengék. Pest, 1806. Hat Sonett Kazinczytól és Szemerétől, kiadta Horvát István. Pest. 1811. Dalok azoknak, kik szeretnek. (Pest, 1812). Ezentúl is némi kevés vers, elszórva; s minden e napig összegyűjtetlen. «*Talány-Ábrándok*» című nagy satirai költeménye, Pest, 1851, elnyomatván, az irodalom történet róla nem szólhat. — *Kölcsey Ferenc*: Munkái, kiadta Szemere Pál, I. k. Versek. Pest, 1832. Újra az Eötvös-Szalay-Szemere-kiadás (1840) és a Toldyféle kiadás (1859) I. kötetében; külön pedig Pest, 1863. Egyes munkái Ráth Családi könyvtárában, és az Olesó könyvtárban. — *Szentmiklóssy* és *Helmeczy* összegyűjtött verseik Toldy hátrahagyott irataiban várják a sajtót. — *Töltényi*: Sonetek (szám szerint száz). Pest, 1821.

A Kazinczy körének tanköltészete az epistolán kívül, majdnem kirekesztőleg a *mese* formáját kedvelte. Legmunkásbak e téren *Vitkovics*, *Szentmiklóssy*, Fáy s a vak Szigethi Mózsés voltak. Az első kettő gyakran szerencsés a feltalálásban és előadásban, a fő rang mindazáltal e nemben *Fáy András* (1786—1864), ki az egyszerű állatmesétől az apológig és paraboláig, ritka lelékenységgel, mély pillantással a világ folyásába s az emberi lélek titkaiba, eleven költői előadást egyesít; s az általános igazságok mellett a jelenkori, különösen a társadalmi, néha a politikai s irodalmi állapotokra is figyelvén, a nemzet közkedvességű mese-költőjévé emelkedett. *Szigethinél* e költésfaj már hanyatlásában mutatkozik: hiányzik e hű észlelésen alapvó cselekvény, s az ebből természetesen s önkényt kínálkozó tan-elem.

— (Apológok *Szentmiklóssytól* és *Vitkovicstól* az *Irod. Olv.* II. köt. 226—231. számai alatt *Fáytól*, ennek életével. u. o. 232—236. sz.).

Kiadások. Vitkovics Mihály Meséi és Versei. Pest, 1817. — *Szentmiklóssy* meséi 1814-től fogva sokfelé elszórva; összegyűjtve: Mesék Pest,

1840. — *Fáy*: Eredeti Meséi és Aphorismái. Bécs, 1820. kétszer.; Pest, 1825. Újabb Meséi és Aphorismái Pest, 1825, s ismét 1828. Együtt Összegyűjtött Munkái I. II. kötetekben, Pest, 1843. *Szigethi Gyula Mózes*: Eredeti Mesék két könyvben (kiadva Kazinczy F. által) Kassa) 1824.

85. §. Formaszigor nélküli költők. — A népies elem újabb jelentkezése. Vitkovics.

Az új iskolának formaszigort sürgető igyekvéseit maga az iskola kebelében sem koronázta általános siker. Voltak mindig, kiknek a régi szabálytalanság már csak kényelmességénél fogva is kedves volt, míg oly költők példái, mint Kis, Himfy és Berzsenyi, nekik pajzsul látszottanak szolgálni. Jobb darabjaival ezek közzé tartozott a felekezete előtt egykor nem kis tekintetben állott sárospataki tanár *Vályi-Nagy Ferenc* (83. §.), philosophus költő, tartalmas, a leírásban némi erővel bíró, de a kedélyt ritkán melegítő (ódák, himnuszok, cantáták, sonettek, leíró és tankölt.); ki minden iskolával ment, melyet ért, egyben sem kitűnő, végre is csak műfordításaival (Homer, Bion, Moschus) szerzett maradandóbb érdemet. Ingadozásaival hasonló hozzá, de őt modern kultúrájával s alakító képességgel meghaladó *Döbrentei Gábor* (1786—1851), ki némely lyrai és tandarabjaival költött egykor figyelmet. Kifejezettebb egyéniségek Ilencfalvi *Szász József* (1782—1812) és Paszmosi gróf *Teleki Ferenc* (1785—1831); amabban nemzetünk idő előtt egy jeles lyrai költőt veszített: dalait egyszerű kecs és megnyerő természetesség teszik kedvessé; míg Telekiét kedélyes derült életbölcészlet, néha enyelgő humor, továbbá a jó dalhang, s a verselésnek szabadsága mellett is, zengzetessége ajánlja: úgy hogy e két erdélyi költő a kor szabad formájú költői közt a legkitűnőbb helyet foglalja el. Ide tartozik *Fáy András* is, hol érzékeny, hol tréfás dalaival, melyek sajnálunk hagyják, hogy szerzőjük a lyrával oly hamar felhagyott. Egyike még a szebb költői tehetségeknek *Dukai Takács Judit*, költői néven *Malvina*, volt (1795—1836), ki a népköltészettől öntudatlanul el-lesett hangon kelt első románcai és dalai után

ítélve sokkal biztatott, de Kis János költészetének túlszeretete az elmélkedést kedveltetvén meg vele, Horváth Elek hivatlan iskoláztatásai pedig a tudós formákat sürgetvén, más irányban folytatta útját, mint amelyre főnőm női érzéke által rendeltetve volt. Mindamellett a reflexióval egyesült szép érzés, lyrájában, így sincs hatás nélkül. Saját jelenetképen csatlakozik e csoportozathoz még gr. *Dessewffy József* (1771—1843), egy képzelemmel és szellemmel gazdagon megáldott, jelentékeny elme, soknemű tudományyal és ritka műveltséggel, kinek költészete majd könnyű, elmés, csipős, majd gondolatban, érzésben mély, mindig tiszteletes az érzület által, s hazafiúi kifakadásában emelkedett: ha mégis költeményeivel az irodalomban állást nem foglalt, az inkább diletantismusának és szeszély által bírt ízlésének tudandó be.

— *Teleki Ferenc* és *Dessewffy József* életök, úgy néhány költeményök az *Irod. Olv.* II. köt. 237—240. sz. alatt).

Kiadások. Vályi-Nagy: Polyhymnia, két könyvekben (kiadva Kazinczy F. által). S.-Patak 1820. — *Döbrentei* versei elszórva az Erdélyi Múzeum, Szépliter. Ajándék, Auróra, Hébe, Minerva s Koszorúban 1814—1828. — *Ilencfalvi Szász József* fennmaradt versei kiadva Döbrentei által az Erd. Muz. II. 1815. — Gróf *Teleki Ferenc* Versei, kiadta Döbrentei G. Buda, 1834. — *Dukai Takács Judit* Versei Toldy hátrahagyott iratai közt várják a kiadást; amiket életében adott, az Erd. Muz., Keszthelyi Helikon, Haszn. Mulats., Auróra és Hébeben vannak elszórva. *Fáy* versei a Bokréta (1807). és *Fris Bokréta* (1818.) saját munkáiban; részint kéziratban forogtak. — Gr. *Dessewffy József* versei az Auróran, Hében és Minerván kívül «Irodalmi Hagyományai» I—III. köteteiben találhatók. Pest, 1860—1863.

Ez időben történt, hogy *népdalaink* jegyeztetni kezdtek. Becsúsztak ugyan egyesek már 1803-ban a váci énekes gyűjteménybe, mint később a sárospatakiba is: de e gyűjtemények éneklő vidám társaságok körén túl még csak nem is ösmertettek. Irodalmi érdeken 1817-ben kezdettek *Kulcsár István* által közölni «Hasznos Mulatságaiban.» Az irodalom emberei előtt csakugyan e lapokban kezdének a költészet ez igénytelen természetgyermekéi némi figyelmet gerjeszteni. Találunk ugyan e kornak, még pedig az imént tárgyalt, költői közt már néhánynál, mint *Fáynál*, *Malvína* első kísérleteiben, *Ilencfalvi Szásznál*, népies reminiscenciákat, de a rác származású *Vitkovics* volt az, kinek keble húrjait a *Kulcsár* közlései mint rokon hangok illet-

ték; ezek költötték fel benne a gyermekkorától fogva lelkében szünnadozott gyönyörű rác dalok emlékezetét, s őt azon *népies dalok* költésében ihlették (Megelégedés, Füredi pásztor dala, stb.), melyek a kedélyesség keresetlen, egyszerű, naív kifejezésével nem csak a műköltészetnek mutattak ki egy, a közel jövő legjelesbjei által mívelendő, új tért, hanem a nép ajkaira is elszármazván, népies valódiságuk a legszebb diadalt üllötte. Nem keveset lendített ő a *szerb népköltészet* némely darabjai átdolgozásával is (Bácskai népdal, «Szerb rege») a nép költői felfogása méltánylására, miáltal később műköltészetünk is egy új fejleményi stádiumba tereltetett.

— (*Vitkovičs* két népies költeménye az *Irod. Olv.* II. k. 241. 242. sz. a.)

Irodalom. Énekes Gyűjtemény, összeszedetett ártalan mulatságára az érzékeny szíveknek. Először Vác, 1803, s még sokszor év nélkül. Érzékeny és Vig Dalok Gyűjteménye. S.-Patak 1826. bővebben 1834. — *Vitkovičs* ide tartozó művei 1822—1831. a *Hasznos Mulats.*, s a kor almanachjaiban láttak világot, összegyűjtve Toldy hátrahagyott iratai közt várják a kiadást.

Amit az említett költőkön kívül ez időben a lyrai nemben kaptunk, figyelmet nem érdemel. Jelesbjeink szolgálai utánczóit, saját fény nélkül. Így *Hubay Csokonaié* (1810), *Hoblik Berzsenyié* (1814), *Sebestyén Himfyé* (1819), *Ponori Thewrewk József Kazinczyé* (1822 óta), *Makáry Kisfaludy Károlyé* (1824 óta) stb.

86. §. Eposi kísérletek. Horvát Endre.

Eddig a szépprózát, s a verses költészet nemei közül a lyrát, láttuk az újiskola által, ennek antik, modern, sőt, noha még csak félénken, népies formáiban is, mívelve, s már marandandó műveket is alkotva; de lépés történt az epos felé is. Az úttörés dicsősége kétségtelenül *Pázmándi Horvát Endréé* (1778—1839). Sajátlag eposi alkotásai költészetünk következő stádiumába tartoznak ugyan, sőt már nálánál fiatalabb és fényesb hivatású elmék befolyása alatt keletkeztek; egy azonban, mi övé, miben senki által meg nem előztetett — vagy, ha az öreg Baróti Aeneisét (1810—1815) kivánnók is számba venni, utól nem éretett, — minek hordereje lehető nagy volt: az *eposi dictio* meg-

pendítése, az óclassicai szellem s nemzeti tartalom bennső összeforradásával. Első, és általános figyelmet költött, kísérletei — *A felkelő nemzethez* (1809), továbbá egy valódi poetai pamphlet: *A nemesszívű magyarokhoz* a pesti nemzeti theátrum ügyében (1815), a Lajos és Mátyás királyok védőjéhez *Horvát Istvánhoz* (1815) — alkalmiak voltak: ódák, vagy epistolák ha úgy tetszik, eposi nyelven és előadással. T. i. a hazafiúi érzésnek ódai lendülettel és túzzal nyilatkozásai azok, de az epos szélességével, leírások, hasonképek, festő melléknevek, eposi fordulatokkal, a hexameter méltóságos, harsogó folyamában. Mintha egy-egy darabka antik epost olvasnánk. Messze túlhaladta ezeket, mint kiterjedésben, úgy tartalmasság és formában: *Zirc Emlékezete* (1814), melyet egy évtizeden át valóságos eposnak tekintett a magyar, bár inkább tanköltemény volna, miután a régi zirci apátság történeteinek elbeszélése itt nem annyira magáért van, mint inkább hogy philosophiai s hazafiúi reflexiók hordozója legyen. De az eposi fenség, a sententiósus előadás, a plastikai nyelv, s a hexameter zengzetes kezelése kétségkívül előkészítőjévé tették e költeményt azon hősköltészetnek, mely nem sokára oly magas fokára volt hágandó a jelességnek. Közvetlen hatása azonban csak egy pár műben mutatkozott, melyek csak is ezért érdemelnek megemléttetni. Ugyanis a polygraph *Perecsenyi Nagy László*, ki egykor a népies iskola epikusai közt foglalt vala helyet, most, a világ békéjét meghozott legújabb küzdelmeket, a Napoleon 1812—5-ki harcait s vég legyőzetését énekelvén meg *Galliásában* (4 ének 1816), kísérletet tett egy hőskölteménynek szinte classicai szellemben megalkotására. Már a modern, s azonfelül újdonság tárgyának választása is szerencsétlen volt; s ő azt történetileg tárgyalta, nem költőileg: de Lucán nagy érzülete nélkül. Elhangzott, mint *Szép Jánosnak* nagyon józan *Botondja* is (1821). Más erőknak volt fenntartva a diadal.

Kiadások. *Horvát Endre*: Kisebb költemények. Pest, 1832. *Zirc Emlékezete*, először és külön Budán 1814. 4-rétű kiadásban jelent meg. — *Perecsenyi*: (halljuk a nevezetes címet:) *Galliás*, azaz a franciákkal elébb, azután a franciák ellen viselt 1812. 13. 14. és 15. esztendőbeli há-

borúkról. Pest. 1816. — *Szép*: A magyaroknak konstancinápolyi táborozások Zoltán fejedelem alatt. Pest, 1821.

87. §. Drámai mozgalmak. Bolyai és Gombos.

Drámai költészetünk fejlődése szoros kapcsolatban van színházi állapotainkkal. Míg Erdélyben a rendek által még 1795 felkarolt és főleg az idősb Wesselényi Miklós által áldozatokkal is támogatott ügy ennek halálával elhanyaglott, s az 1811-diki országgyűlés rendeletéből folytatott építése egy állandó nemzeti színháznak újra, és ismét sokára, félbeszakadt: Magyarországon az egy magán tudós, *Kulcsár István*, bátor és kitűrő mozgatásai folytán lett valahára (1811) törvényhozási tanácskozások tárgyává. S bár az általa sürgetett «pesti nemzeti játszószín» csak nagykesőn létesült, az ő becsületes küzdései győzték vala le a lelketlenség által szított balítéletet («a magyar nem komédiásnak való»), az ő esdeklései, buzdításai tartották szőnyegen az ügyet, s Thalia vándor maradt ugyan még most, de mindinkább gyökeret verve a magyar földben s a *Vida László* pesti (1808—1810), s utóbb a *Fejér vármegye társasága* (1818—24) már most növedéivé váltak a magyar színészetnek. S íme ez igyekvések idéztek elé némi drámaköltői munkásságot is. Ugyan is Magyarországon dolgoztak *Gorove László* (1806—7), *Vitkovics* (1807—9), *Kisfaludy Károly* (1808—12), *Katona József* (1812—15), *Gombos Imre* (1812—16); *Horváth Ádám* és *Kisfaludy Sándor* (1816); még az öreg *Virág* is hozta áldozatát (1817 Bessenyei Hunyadi Lászlóját dolgozva által); míg Erdélyben a kolosvári nemzeti színház reménylett megnyitására néhány előkelő hazafi tragédiai jutalmat tűzött ki (1814). Ez volt az első magyar drámai pályázat. Tizenkét mű közl *Tokody Jánosénak* (Pártosság tüze) íteltetett oda, átdolgozás feltétele alatt, a díj, de a feltétel nem teljesítettván, díj és nyomtatás elmaradt. A pályázók közt volt Katona is Bánk bánjával, volt *Bolyai Farkas* három szomorújátékkal, de melyeket, be nem várva azok sorsát, két mással szaporítva kinyoma-

tott; sőt készült vala *Berzsenyi* is, de ez, darabját (Kupa támadása) be nem végezvén, a versenytől elmaradt.

E nevezetes évtized drámai állapotai szomorú benyomást tesznek a vizsgálóra. Kifejezett képességek aránylag meglepő számmal, de csábító példányuk többnyire Kotzebue, a német színpadnak akkori ura: egy, feltalálásban, helyzetalkotásban, szerkesztésben erős talentom, de erkölcsi érzés, lélektani mélység és költőiség nélkül. Ő uralkodott vándorszínészeink padain is, nem csak magyarra fordított s honosított darabjai, de némely jobbaink eredeti művei által is, melyek széltiben előadattak. Így *Katona* «nézőjátékaiban», *Gombos* érzékeny- és szomorújátékai- ban, sőt ennek *Esküvésében* is (tragédia 5 felv.) mely, a nagyszerű conceptió és ügyes színi szerkezet dacára, mik azt minden egykorú daraboknál tovább tartották fenn a színen is, társaival együtt az iskola eredendő bűnében, a szigorú jellemrajz s valódi költészet hiányában szenved. Függetlenek voltak e példánytól *Kisfaludy Sándor Hunyadi Jánosában*, és *Bolyai* öt szomorújátékában (Pausanias, v. a Nagyravágyás áldozatja, 5 felv.; Mohamed, v. a Dicsőség győzedelme a szerelmen, 3 felv.; Kemény Simon, v. a Hazaszeretet áldozatja, 3 felv.; A Virtus győzedelme a szerelmen, 5 felvonás.; a Szerelem győzedelme a virtuson 5 felvonásban; és: A párizsi per, érzékenyj. 5 felvonásban). De *Kisfaludy* nem bírta tárgyát drámailag megalakítani, adván inkább dialogizált epost ennek szélességével és szokott szétáradó bőbeszédűségével, mint egy szabatosan organizált cselekvényt; míg *Bolyai* a conceptióban és ragyogó gondolatokban gazdag elme, s kétségtelen de ki nem mívelt drámai képesség, szinte nem bírt correct szerkezetre, kimerítő indoklásra, következetes jellemzésre felvergődni, hosszas, nem ritkán egészen felesleges jelenetekkel, s bár rendesen tartalmaz, de gyakran még is erőltetett és homályos, képes dictiójával pedig, melylyel minden személye, minden helyzetben, a legközönségesb dolgokról úgy, mint az indulat perceiben, még haldokolva is, különbség nélkül él, hidegen hágy és fáraszt. Színpadra így *Bolyai* nem kerülhetett,

de, Erdélyben legalább olvastatott: teremő ereje imponált, Kisfaludy Károly pedig két művéhez tárgyat és lelkesedést tőle vett.

A színi fordítmányok közül végre irodalomtörténeti jelentékenysége az egy *Körner Zrinyiének* volt, Szemerétől (1818). Első jambusos darabunk ez, mely a nagy közönséggel azon nemes komolyságot és méltóságos zengést éreztette, melyre a magyar tragédiái dictió képes.

Irodalom. Gorove László: Fecid és Haba, avagy a féltés és meghasonlás, szomorú. 5 felv. a m. játszószínpire alkalm; Buda 1806. Az érdeemes Kalmár, hazai történeten épült eredeti dr. 5 felv. Buda, 1807. — *Vitkovics*: II. Rákóci Ferenc Rodostóban, szomorú. 3 felv.; Márs Vénussal Murány alatt nemzeti vitézi játék 5 felv.; s több fordítás; mind nyomtatatlan. — *Kisfaludy K.*: A Gyilkos, szomorú. 3. felv. 1808; A Tatórok Magyarországnban, szomorú. 5 felv. 1812; Zách Klára, dráma 5 felv. 1812; Brutus, szomorú. 5 felv. Voltaire után; mind ezek csak később jelentek meg. — *Katona József*: Fársángi Útazás, vígj. 5 felv. 1812; Monostori Veronka, szomorú. 5 felv. 1812; Ziska a Calice, nézőj. két részben, 4-4 felv. 1813; Jeruzsálem pusztulása, szomorú. 5 felv. 1814; Comarunna, dráma, 1815; Luca széke, dr. 3 felv.; Doboka vára; Nagyidai Cigányok; A borzasztó torony, nézőj. 5 felv.: Hédervári Cecilia, s több fordított darab; mind nyomtatatlan, némelyek közölők el is vesztek. Egy Bánk Bánja is 1815 készült, de az, melyet mi ismerünk, úgy látszik, ettől sokban különbözik. — *Gombos Imre*: Baváriai Albert, szomorújáték 4 felv. 1812; A testvérek, vígj. 1. felv.; A szekrény s rózsabokor, vígj. 1 felv.; Elek és Polyxena, szomorú. 5 felv.; mind nyomtatatlan; Az Esküvés, szomorú. 5 felv.; Pest, 1816. *Horváth Ádám*: A tétényi Leány Mátyás királynál, vígj. 5 felv. Pest, 1816. — *Kisfaludy Sándor*: Hunyadi János. hist. dráma 5 felv. Buda 1816. *Bolyai Farkas*: Ot szomorú. írta egy hazafi. Szeben 1817; A párizsi per, érzenyj. 5 felv. M.-Vásárh. 1818. — *Virág*: Hunyadi László, tragédia. Buda, 1817. — *Szemere Pál*: Zrinyi Szigeten, szomorú. 5 felv. (Élet és Lit. I. kötet, Pest, 1826.)

88. §. A nemzeties műköltészet időszaka. Kisfaludy Károly.

Ilyek voltak költészetünk állapotjai a század második tizede végén. A költői nyelv el volt válva a próza nyelvtől, képes az érzés és gondolat különnemű színei és fokai visszaadására; képes követni az óda lendületét, kecsesen lebegni a dalban, kifejezni az epos komoly méltóságát; az antik mértékben úgy mint a modern európai költészet több saját formáiban a correctséggel hangzatossgot, az erővel bájt párosítani. De maradandó műveket csak az *alanyi költészet* mutathatott volt; s nyelve, a szép eszmény valóstítása közben az élet nyelvtől mindinkább eltávolodott. Az

elbeszélő költészet még nem támadt fel újra: az eposnak még pedig az antiknak, csak hangjai pendültek meg, műképzésre még nem emelkedett. A verses beszélyben Verseghy, a regében Kisfaludy Sándor, a balladában Kölcsey, teljesen magokra álltak. A regény fordításokra szorítkozott, még pedig a német ephemer divatickekére: ami nem fordításnak vallotta magát (Verseghy, Csery Péter, Pálffy Sámuel stb.), nehéz meghatározni, mennyiben követés, vagy csak átalakítás. Az elbeszéléseben Kármán kezdeményezése 25 éven át követő nélkül maradt, Fáy még csak *egy* közéleti beszélyt kísérlett vala meg. Dráma kevés, tárgyban jellemiben többnyire idegen, drámai és színi élet nélkül. Ekkor lépett fel *Kisfaludy Károly*, hogy költészetünknek tartalomban és formában új irányokat adjon. Az ő költészetét addigi költőinkétől különböző előzmények határozták. Viszontagságos, szenvedelmek és szenvedések által kipróbált és tisztult élet tapasztalásai és konkrét elmélekdedések képzik azon gazdag reál készletét, mely a *tárgyilag*os költészetben alkotott magának tért, s ezt tartalom és nyelvben az étellel szorosb kapcsolatba hozta. A külső világból vette tárgyait, sőt lyrája is élményekből indult; míveltségénél fogva pedig, mely a classica-literatúrai alapot nélkülözte, s kirekesztőleg az új irodalmakra támaszkodott, az elvont eszményiségnek, s az óclassica kifejezésnek a költészetben, természetes negatívója volt. Példája s élő szavának hatása által emancipálta a költői előadást a görög mythologiai képes kifejezés mód s a classicai népek életére célzó vonatkozások alól, midőn érzésmódunk és felfogásunkkal egyező kifejezést sürgetett. A dráma és beszély útján, a nemzeti tárgyakkal együtt, *nemzeti életet, alakokat, kifejezést vitt be az irodalomba*, s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen áthidalták. *Így lett ő egy új időszak alkotója a költészetben*: t. i. az újiskola vívmányai fenntartása mellett, a reál s nemzeti tartalom és formák felvételével, *egy eredeti, s tisztán nemzeti műköltészet* megkezdője, melyben a fejedelemséget nem sokára *Vörösmartyval* barátságos egyesülésben megosztandó volt.

Kiadások az eredetieken kívül: Munkái, Toldy Ferenc által, 10 kötet Buda, 1831; másodszer Pest, 1842, harmadszor 1848 egy kötetben; negyedszer 6 köt. Pest, 1843, 4; ötödször 8 köt. Pest, 1859, 60. — Egyes munkák külön is.

Kisfaludy Károly, Sándornak testvér öccse, Téten, Győr-várm. február 5. 1788. született. Győrben iskolázott, de a histórián kívül minden egyéb tanulmányokat elhanyagolván, s atyját, ki különben is e fiát, mert születése anyjának életébe került, nem szeretve, kemény bánásával elmakacsította volt, korlátlan viseletével s jótékonysági érzékből származott költekezéseivel felbőszítvén, ez 1803-ban a győri katonanöveldébe adta. Már 1804 a tizenhat éves ifju az Eszterházy-ezredbe lépett, s öt év alatt, miután az olasz és németországi hadjáratokban vitézül részt vett, fokonként zászlótartó, al, s majd főhadnagy lett. A béke beálltával, s kedvesével házassági tervet szövén, a sereget, atyja híre nélkül 1811 elhagyta, minek folytán ez kezét végkép levonta róla. Így segedelem nélkül a világba kutasítva, kedvese által magát elhagyatottnak vélve, szükség és önmeghasonlás martalékává levén, s büszkeségből testvérei jótéteményeit elfogadni nem akarván, kibújdósásra szánta el magát, csekély anyai birtokrészt eladta, s Bécsbe ment, hogy ott magát a képirásban bővebben kiképezze, s jövődjét ecsetére alapítsa. De majd könnyelműen elköltvén pénzét, Oroszországba volt kivándorlandó, ha egy új viszony nem tartóztatta volna. Így ott maradt, s néhány évig hol kedvezőbb, hol szűkebb állapotban, csakugyan festményei után élvén, végre szerelmi viszonya felbomlása és csökkent keresete Bécsnek is elhagyására bírta őt; amidőn egyszerre rokonai és ismerősei szeme elől pár évre eltűnt. Bújdósása ez idejét homály borítja; anyai bizonyos, hogy Németország, Schweiz, Francia s Olaszország több részeit bevándorolta, helyről helyre arcképfestés után keserűen keresve kenyerét. E mellett világ- és emberismeretét soknemű viszontagságok közt nevelve, de végre bele fáradva hányatásaiba, s honszeretettől is zaklatva (több szép költeményei részint ez időben, részint ez érzés s ez idő emlékezéseinek befolyása alatt támadtak), s díszesebb pályát óhajtván, haza tért. Atyjának kiengesztelése nem sikerült ugyan testvéreinek, némi kis segedelmet azonban tőle kapván, 1817 végén Pesten telepedett le. — Kisfaludy, testvére Sándor munkái által jókorán felébresztetvén benne a költészet szeretete, már 1805 óta dolgozgatott a lyrai, 1808 óta, a színügyi mozgalmak következtén, a drámai nemben is; különösen ez utóbbi irányt nevelte

benne bécsi tartózkodása éveiben az ottani színházak látogatása s több jeles színművészekkel folytatott társalgása; de a viszonytárságai folytán félbeszakasztott e pályára végre is a székesfejérvári színész-társaság fellépése ragadta ismét, miután ez «*A Tatórok Magyarországnban*» című szomorújátékát lelkesedett tapsok közt előadta. Megjelenvén most e társaság 1819 és 1820 Pesten, s a városi (német) nagy színházban játszván, az imént említett darabon kívül a következők érték egymást a színpadon, fokozott hatással: *Ilka, v. Nándorfejérvár bevétele*, dráma 4 felv.; *Stibor Vajda*, dr. 4 felv.; *A kérők*, vígj. 3 felv.; *Szécsi Mária, v. Murányvár ostromlása*, dr. 4 felv.; *A Pártütők*, vígj. 3 felv.; *Kemény Simon*, dr. 2 felv.; *A Gyilkos, v. Mikor pattant, nem hittem volna*, vígj. 1 felv.; kettő azonban: *Zách Klára*, dr. 5 felv.; és *Salamon király* (elveszett) a censúra által az adatástól eltiltatott; négy szomorújáték: *Dobozi, Vak Béla, Belizár, Estoras György*, s három vígjáték: *Y. és J., A magyar honjába, A korcsházi vásár* maga által elnyomatott; a *Barátság és Nagylelkűség*, dr. 1 felv. megjelent, de színpadra, melyre nem volt rendeltetve, nem került; végre *Irène* is, szomorúj. 5 felv., most jött ugyan ki, de a fejérvári társaság csak 1824 jelenvén ismét meg Pesten, szinte csak ez évben adatott először. Míg Kisfaludy ekép a kor legünnepelebb költőjévé vívta fel magát, s úgy az előkelő, mint az irodalmi körök által felkerestetett; másfelül barátja Gaal György, ki több műveit német fordításokban a budapesti német színpadokra is hozta, őt a sokat-írástól óvta, Helmezy pedig a nyelv és verselés gondosabb kezelésére intette — nem siker nélkül. Munkában volt egy történelmi drámája: *Konstantinápoly veszedelme*, két szomorújáték: *Első Ulászló*, és *Zách nemzetség*: de mély történelmi stúdiumokba merülvén, hasonló szorgalommal állván a nyelv tanulásának, úgy Kazinczy s az újiskola jelesb munkái olvasásának, s majdan *Aurórát*, egy társulat megbízásából, melynek élén Horvát István állott, tevéen gondjai legfőbbikévé, végre a m. előadások is megszűnván Pesten, s velők a sietés ingere, azok töredékül maradtak. Egészen új színben jelent meg már 1821 végén, az imént nevezett almanachban, melyet mind halálaig folytatott, s melyben az újiskola valamennyi kitűnőségeit, úgy az újon fellépő erőket egyesítette; maga pedig a költészet majd minden formáiban mintaszerű darabokat adott, a novellát meghonosította, tíz kisebb drámát és vígjátékot közlött; ezeken kívül hármat más gyűjteményes munkákban (köztök: *A Leányörzö*, vígj. 3 felv. és *A Csálódások*, vígj. 4 felv.), míg végre a rég előkészített *Csák Máté* által

a históriai drámáról nagyszerű felfogását megvalósítandó, azt elbetegesedése dacára 1829 végén munkába vette. Azonban ennek dolgozása közben érte el őt, súlyos szenvedések után, a halál november 21. 1830, midőn épen a megalkotott magyar akadémia első rendes tagjává neveztetett volt.

89. §. Drámai költészet. Kisfaludy Károly annak megalapítója.

A magyar színiköltészet virágzása voltaképp Kisfaludy Károlyal kezdődik. Fiatalkori kísérletein, valamint azon majdnem rögtönzött darabjain, melyekkel 1819 és 20-ban a megújult színpadot tartotta, még a Kotzebue uralkodó befolyása ismerszik meg, több gond lévén mindenütt a szövevény által feltételezett színi sikerre, s e kívül a nemzeti irányra, mely a dicsőség és önérték felköltését minden úton vette célba, mint a jellemrajzra s a lélektani indokolásra. Mindazonáltal már ezen ephemer becsű színdarabok által ki volt határozottan mutatva a hármas forrás — a nemzeti monda, történet, s a magyar társas élet — melyből nemzeti drámánknak merítenie, s az érzés, melyhez szólania kelljen. Kisfaludy komoly drámái közül első *Stibor Vajda* volt, melyben magasabb törekvés nyilatkozott (1819). Benné erősen ecsetelt korrajz lep meg, nagy érdekek és ellentétek, hatalmas szenvedélyek működése, erőteljes jellemzés, s itt tűnik fel egyszersmind először egy sociális alapeszme, amennyiben az egész mű az elnyomott emberiségnek ünnepélyes tiltakozása a kiváltságos kényuralom ellen, mi azon időben a közönség egy részét kedvetlenül érinté ugyan, de eszméltető hatását el nem hibázta. Azonban még itt egy nagy hibával találkozunk, midőn a katasztróph, a mondáéhoz híven, isteni bosszu által eszközölve, nem az előzményekből, s nem szükségkép, fejtetik ki; valamint a tisztult ízlés; sőt minden jobb érzés mély sérelmével, midőn (a III. felv. végén) az emberégetés a néző szeme előtt megyen véghez. — Annyival nemesben látjuk Kisfaludy tragédiai talentomát *Iréne* szomorújátékában kifeszelve, melyben a kétes becsű eszközzel erejét meghaladó cél felé törekvő erény bukik, de buká-

sában megdicsőül. A tisztán megalkotott magas-tragikum, a létegesen fejlődő cselekvény, szabatos szerkezet, szigorú lélektani indokolás és éles jellemrajz, a nyugodt fennség bélyegét viselő gazdag költői dictióval kapcsolatban — dacára a helyenkénti lyrai áradozásnak s a tökéletlen nyelv s gyarló verselésnek — e szomorújátékot első rangú költői munkáink közzé emeli. — Harmadik nagy műve költőnknek *Csák Máté* leendett, ha időelőtti halála annak előkészülését nem gátolja. Történeti drámát akart alkotni, mely, az ő értelme szerint ikertestvére az epopoeának, egy egész nemzetet szerepeltetve, ennek öszves köz életét egy nagyszerű országos történet phásisain által vezeti a néző elébe. Tárgya a nagy interregnum utolsó időszaka, az 1308-ki rákosi országgyűléstől a rozgonyi ütközetig, a két országos nagy pártnak küzdelmeivel: a nemzetinek, a szabad királyválasztást s azzal teljes nemzeti függetlenséget követelőnek, melynek fő képviselője Trencsényi Csák, s az olaszoknak, Omode nádorral az élén. A csak másfél felvonásra terjedő csonkamű már a történet magasságára állítja az olvasót, honnan a helyzetekre, elmébe, szívekbe elhat tekintete; nagy vonásokban vezeti elé a pártok vezetőit, azok politikai és magányos viszonyait, szándékait, cselekvésök nyílt és titkos rúgóit, Csák készületeit, a zavaros rákosi gyűlést, az Omode ház belső harcait. Itt a kor hatalmasainak termeiben vagyunk, hol királyok beszédeit vélnél hallani, ott a szerelem suttogását, amott a nép egyszerű józan eszében, kedélyes elmés-ségében, jóakaró fogásaiban gyönyörködünk, míg épen a döntő küzdelem előtt, a töredékében már nagyszerű mű megszakad.

A magyar vígjáték is egyenesen Kisfaludyt vallja megalkotójának. Már a fejevári társaságnak Pesten szereplésekor (1819—20) ragadta el a közönséget néhány vígjátékaival (*A Kérők*, 3 felv.; *A Pártütők*, 3 felv.; *A Gyilkos*, 1 felv.), melyekben először láttunk magyar életet, magyar alakok képmásait tűnni fel a színpadon. Ezeket az Aurórában (1825—29) egész sora követte az egyfelvonásos vígjátékoknak (köztök *Mátyás deák*, *A Vígjáték*, *Hűség Próbája*, *A Fősvény*, *Három egyszerre*), melyet másutt két

nagyobb (*A Leányőrző*, 3 felv.; *Csalódások*, 4 felv.) fényesen egészített ki. Komikai jellemek rajzolásában, mulattató helyzetek bonyolításában Kisfaludy amily eredeti, oly kimeríthetetlen; s habár nem hiányzanak a komikumnak külső eszközei is: átöltötetések, személy és névcserék stb. (*A Gyilkos*, *Szeget szeggel*, *Kénytelen Józsiwűség*, *Három egyszerre* stb.), fő motívumai mégis többnyire a jellemekből vétetnek. Ilyek az üres fejű és szívű külföldies báró Széllházy, a szeles báró Kényesy, a pedáns de talpig derék gondolkodású ügyvéd Perföldy, a tettetett nőgyűlölő Sziklász, a tervkovács Lombay, Mokány, ez ősképe egy régi világbeli becsületes falusi nemesembernek, ki ép eszű, jó szívű, őszinte, de nyerseség és nagyvilágbeli járatlanságból minduntalan bele ütközik a convenientiába, a fősvény Bajszövvő, az elmés szerelmes udvari bolond Vidor, az őseire büszke Lorányiné, stb.; ilyek hosszú sora a fiatal kalandoroknak és vén szerelmeseknek, a naív, az érzékeny, a dévaj fiatal leányoknak, a kacér vagy regényeskedő aggszüzeknek s szerelmes özvegyeknek, a furfangos, majd bohó, hű és álnok házicselédeknek, különféle népembereinek stb., kik, hol erős körvonalokban, hol részletes ecseteléssel előállítva egészítik ki, e kedélyesen mulattató vidám világot, melynek hatását a soha nem bágyadó, sebes, ép és elmés dialóg emeli. Emez úgy ötletekben gazdag, mint az élettől elvont, éles, gyakran mély megjegyzésekkel tartalmas, s élcel és gúnnyal fűszeres, mely epe és fulánk nélkül van. Általában Kisfaludy komikumán szeretetre méltó nyájasság s azon kedélyesség ömlik el, mely alapjában mindig nemes, nyilatkozásában illemes, igazságszolgáltatásaival pedig az erkölcsi érzést teljesen kielégíti.

— (Egy jelenet *Csák Mátéból* látható az *Irod. Olv.* II. köt. 243. sz. alatt; a vigjátékok közül *Mátyás deák* u. o. 224. sz. alatt.)

90. §. Folytatás. — Katona József. Kisebb költők.

A drámai mozgalom, melyet a fejevári színésztársaság pesti működése előidézett, több régiebb és új erőt vont e pályára. Első azok közt, s a legnevezetesebb, *Katona József* volt, ki számos

jelentéktelen s kétes eredetiségű darab után, melyekkel a múlt tizedben a vándor színészetet segítette, Erdélyben sikertelenül pályázott s (1819) átdolgozott, de a színpadtól eltiltott öt felvonásos drámáját *Bánk Bánt* bocsátotta most közre. Olvasatlan maradt rossz nyelve miatt; de tizenöt évvel később végre előadásra kerülvén, a közönség politikai, s így annál élénkebb, rokonszenvével találkozott, míg költői becsét a kritika mutatta ki. Egy tragédiánkban sem egyesülnek nagy hibákkal oly nagy erények, mint Bánk Bánban. Egyfelül kettős cselekvény: Petur összeesküvése, s a Bánk családi szerencsétlensége, melyek egymásba játszanak ugyan, de a nélkül, hogy egyik szükségképen támogatná a másikat, mindenik függetlenül magára bonyolódván s fejlődvén ki. Másfelül a főbb jellemek hibás conceptiója: az érthetetlen Gertrúd; az örökké habozó Bánk, ki még feleségének sem hisz, egy politikai Hamlet, kit elhatározatlansága örökös passivitásra kárhoztat; s kinek bosszútette is csak a perc által parancsolt önvédelemnek tűnik fel; a gyanússágig szenvedőleges Melinda, ki mégis egyetlen odavetett szótól rögtön megőrül; a vízeszű s mégis szerencsés csábító, gyáva, s mégis hármas gyilkos Ottó, ki még tolvajjá is tétetik; az ostoba intrigáns Biberach, ki magamagát minden ok nélkül elveszti; a szájalomig gyenge Endre király stb. De másfelül néhány éles és határozott egyéni jellem (az összeesküdteké) mellett, a szenvedélyek erőteljes kibélyegezése, a lélektani fejlesztések szigora egyes momentumokban, s a valódi, nálunk páratlanul drámai, dictió, teljes méltánylást érdemel, bár ez a dictió is gyakran az érthetlenségig szaggatott és homályos; míg a nyelv mind hibátlanság mind csín tekintetében még korától is elmarad; a vers pedig kortársaiénál semmivel sem jobb. Bánk Bán, egészben, kétség kívül magas tehetséget bizonyít, de inkább megrázkodtató mint vonzó, mert fennség nélküli, mű: hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző, erény által hoz elő.

(*Katona* élete és *Bánk bántól* egy jelenet az *Irod. Olv.* 245. sz. alatt áll.)

Ez időben még *Szentmiklóssy Alajos* (1820), *Szommer József* (1821—2), *Kisfaludy Sándor* (1825—6), Erdélyben *Fogarasi Nagy Pál* (1828—9), továbbá *Vörösmarty Mihály* (1827-től) léptek fel a komoly nemben; *Sebestyén Gábor* (1821), *Fáy András* (1824-től), *Kovács Pál* (1828-tól), stb. a vígjátékban; kik közül többen gyenge, még e kortól is elmaradó darabokat adván, itt csak a nevesebbekről lehet értekezni.

Öcsese sikerei *Kisfaludy Sándort* újra a drámai pályára vonták. Históriai drámája (*Kún László*, 5 felv.) nem jobb Hunyadiánál, legfeljebb korrajz, állapotok és érzések ábrázolása; a darab elejétől végig áll, míg végre Lászlót megölik. Az *Emberszívnek Örvényeiben* (5 felv.) már tragédiát akart adni. Ebben sincs bonyolódás, tehát kifejlődés, de sőt tragikai hőse sincs, Maróthy nem azért büntettetvén meg amit vétett, Malforti pedig, ki gyilkosságaért lakol, részvételünket nem bírván. Szerencsésb volt *Kisfaludy Sándor* az érzékenyjátékban, két darabot adván: *A Dárday-ház*, 5 felv.; s *A lelkes Magyar Leány*, 4 felv., melyeket ő «magyar nemesházi rajzolatoknak» nevez. Ezekben hódolva az uralkodó irodalmi szellemnek, a hazafiúi gondolkodást akarja dicsőíteni, s így annak méltatására, követésére ösztönözni. Eny nyiben iránydarabok; és csakugyan e hatásra céloz minden inkább, mint a költőire. S ha ezt, a Dárday-házban az általánosemberinek rovására tevén, nem éri is el, s a kifejlődést külső eszköz által intézi, a jellemrajz mégis mindkettőben dicséretes, a dialóg pedig, mely *Kisfaludynál* mindenütt a túlságig szétfolyó, «*A lelkes Magyar Leány*»-ban kisebb mértékben szenved a költő e vele született bűnében.

Szerencsésebb volt a színiköltészetben *Fáy András. Két Báthorya* (1827) ugyan szinte csak kor- és jellemkép, nem szomorújáték, mi lenni akart, bár erőteljes vonásokkal; de *Fáy* mezeje a vígjáték volt. Legkorábbi darabja: *A régi Pénzek* (5 felv. 1824) érzékenyjáték ugyan inkább, mint vígjáték, aminek címezve van, komoly életviszonyok körül forogván a cselekvény, de a költő talentoma mégis inkább a furcsa helyzetek és jellemekben nyilat-

kozik, mely többi, már a következő időszakokba átnyúló, vígjátékaiban még tisztábban, bár nem annyi élességgel jut érvényre. Fáy komikuma, lényegében, Kisfaludyéval rokon, de kevesbbé praegnans; feltalálásban kevesbbé eredeti, mindig külső motívumokra támaszkodó; fő ereje a dialógban van, mely elmés ötletek s hasonlításokkal gazdagon van fűszerezve.

Nagy hévvel működtek a drámában *Töltényi Szaniszló* (84. §.), ki nyole szomorújátékot dolgozott, melyek közül némelek vidéki színpadokon megis fordultak; és *Szenvey József* (92. §.), ki szomorú-, víg és nézőjátékokat írt, szám szerint tizenegyet, azonkívül Schillernek hét tragédiáját fordította: de mindezek, némely Schillerféleken kívül, kéziratban maradván, drámai költészetünk előbbre vitelére nem hatottak.

A kisebb írók közül *Sebestyén Gábor* (179?—1864) és *Szontagh Gusztáv* (1793—1858) említhetők, kiknek elseje találékony-sággal, bonyolító ügyességgel, s nyers komikai érrel, emez inkább kedélyes gúnynyal rendelkezett; de amannál, ki egészen Kotzebue tanítványa, az indokolást és jellemzést valóságos cynismussal találjuk kezelve, ennél a drámai élet lassúbb. *Kovács Pálnál* (szül. 1808) komikai scénák, néhány jó alak mulattatnak, de a szerkezet gyenge, s hiányzik a mélyebb jelentés, mely Kisfaludy műveit bélyegzi.

Irodalom. Katona: Bánk Bán, dr. 5 szakaszban egy előversengéssel. Pest. 1821. Újra Nagy Ignác Színműtárában, I. k. 1840; Kecskemét 1856 és 1866 Horváth Döme által; ötödször szorosan az eredeti szerint Pest 1863. gyémántkiadásban. — *Szentmiklóssy*: Hunyadi László, szomorúj. 5 felv. Pest 1820. — *Szommer*: Zombory, v. a Titok, nézőj. 3 felv. Pest 1821.; Skanderbég, v. a haza szabadítója, vitézi ját. 4 felv. Pest 1822. — *Kisfaludy S.*: Eredeti játékszín, 2 k. Buda 1825, 26. és Minden Munkáiban Toldytól 1848, negyedét, s ismét a nyolcadrét kiadás V. VI. köt. — *Fogarasi Nagy Pál*: A véres Örökség, szomorúj. 5 felv. Kolosv. 1828. Színjátékjai, I. köt.: A külső szín csak esalja a világot, vígj. 3 felv.; A Mágnesálmjáró, szomorúj. 3 felv. M.-Vásárh. 1829. — *Fáy*: A régi Pénzek, v. az Erdélyiek Magyarországbán, vígj. 5 felv. a Kedvesapongások II. köt. Pest 1824. és Összes Munkái V. köt. Pest 1844. A két Báthory, szomorújáték 5 felv. Pest 1827. A Külföldiek, vígj. 2 felv. (Auróra 1837 és «Búzavirágok és Kalászkok». I. köt. Pest 1853.) A közös ház, vígj. 1 felv. (Emlény 1833 és Összes Munk. V.) A mátrai Vadászok, vígj. 3 felv.; Az időjós, 1 felv.; A régi szerelem nem avúl el, 1 felv. (Hulló virágok, Pest 1861.). — *Töltényi*: Péter király, 5 felv.; Kaunusz és Biblisz, 5 felv.;

Niobe, 3 felv.; Veszprém várának esete, 2 felv.; II. Lajos király, 5 felv.; Mohácsi veszedelem, 4 felv.; Jefte, 5 felv.; Gizela királyné, 2 felv. — *Szeney*: A Babonák; A sírtünet; Belizár; A Játékos; A kálnoki Dúsgazdag; A Mesterlövés; A két férj Hitvese, szomorújátékok; Egy éjszaka a Bakonyban; A Sorsszám; A Násznagyok, nézőjátékok; Az Ördögűzők, vígjáték; Schillerből: A Haramják, Fiesco, Armánv és Szerelem, Don Carlos, Stuart Mária, Az Orleansi Szűz, A Messinai Hölgy; többekből mutatványok jelentek meg, egészen csak az utolsó (a M. Akademia Külföldi Játékszíne XIII. kötetében Pest 1836.) — *Sebestyén*: Asszonyi Praktika, 5 felv., és: Kacki Pál vagy a megtalált arany gyűrű, 3 felv. 1. Vig és Érzékenyjátékai, I. Pest 1821. — *Szontagh*: Bábelünköl egy jelenet, vígj. 1 felv. (I. Koszorú 1828.) és Beszállásolás. vígj. 1 felv. (Arvízkönyv, IV. 1840.) — *Kovács Pál* vígjátékai e tizedből: A Klavirmester (Uránia 1829); Magának akart, másnak kért; Mindennek van haszna (Koszorú 1829); Oreg Kérők; Melyik a sok közül? (Koszorú 1830), mind 1 felvonásos. Későbbi, de mind e minőségű darabjait I. Thalia. 3 köt. Buda és Győr. 1833-7. s különféle gyűjteményekben.

91. §. Folytatás. — Vörösmarty első fellépése a drámában.

Ez időszakba tartozik még *Vörösmarty Mihály* (1800 + 1855) elsőbb drámaival. Shakespeare stúdiuma, és Kisfaludy Károly igyekvései egy nemzeti dráma megállapítása körül, már 1821 tétetének vele kísérletet e mezőn. Első nyomtatott darabja *Hábador* (1826) inkább dialogizált történet, mint drámai költemény volt; ezt *Salamon király* (szomorújáték 5 felv. 1827) és *A Bujdosók* (színmű 5 felv. 1828) követték: két történeti kép, melyek mindenkében a hazai állapotok eleven színekkel festvék. A cselekvény mindkettőben egyszerű, s természeténél fogva egyhangú és lassú, amiért a költő amott a hős belső küzdésével igyekezett a háborús képbe drámai mozgást hozni, itt pedig a drámai haladás hiányát, kevésbé helyesen, mellékeselekvényekkel eltakarni, melyek azonfelül a fő actióval csak igen lazán függenek össze. Az indokolás is még általában elégtelen, a dictió pedig, kivált a Bujdosókban, szónokiasb és egyszínűbb, semhogy drámai és jellemző lehessen. Dicséretet a históriának költői felfogása, s egy-pár egyéni jellem (Salamon, Vid, Zsigmond király) érdemel. Aznál nevezetesb mű: *Csongor és Tünde* (színj. 5 felv. 1830), tulajdonkép drámai tündérrege, melyben Vörösmarty regényes költészete, feltalálás és színezetre nézve, egész gazdagságában és

fényében nyilatkozott. Az actió észrevétlen haladása dacára a figyelem, sőt részvét, feszített helyzetek, váratlan összeütközések, s azon metsző ellentétek által folyvást működésben tartatik, mikbe egész serege az élesen kibélyegzett tündér és daemóni, eszményi és alszerű alakoknak hozza azt; azon humor által, melylyel szenvedély és tréfa, tündéretlet és valóság, reflexió és lyra, vegyítve vannak; s a ragyogó és zenei dictió által, mely mindent, mit költészetünk e részben eladdig felmutathatott, meghalad.

Ekép drámai költészetünk e tizedben nemes költői művekkel gazdagodott ugyan, de kölcsönhatása a színpaddal, ennek hosszab számkivetése óta a fővárosból, mindinkább szűnt, míg Vörösmarty ezzel teljesen szakított. A vidéken is újdonságok kellettek, s így az egy Kisfaludy Károly mellett, főleg írni nem tudó színészek által fordított és «alkalmazott» darabok járták; bebeférkezett, az ízlés és nemzeti jellem kárával, a bécsi *német népszínmű*, mellettök a melodráma, sőt *Pály Elek* által az *opera* is! míg a következő időszakban a fővárosba ismét befogadott magyar színészet, s ezzel a drámai költészet is, új phásisba volt lépendő.

92. §. Az Auróra-kör. — Lyrai költők. Kisfaludy Károly, Bajza, Vörösmarty.

Új lendületet adandó szépirodalmunknak *Kisfaludy Károly* 1821-ben alapította díszes almanachját, az *Aurórá*t, mely tíz éven át fő organuma volt azon hatásnak, melyet ő költészetünkre gyakorlott (88. §.). Maga köré gyűjtötte az újiskola jeleseit minden kivétel nélkül, kik közül többen, maga Kölcsey, sajátkép ez úton jutottak köz ismeretbe; magához vonta az új erőket, melyek itt, s az ő buzdításaira s befolyása alatt, léptek fel, működtek, s híresedtek el. Hódító egyénisége, minden művészetekre kiterjedő elméleti, gyakorlati és irodalmi avatottsága, őszinte itéletközlései, melyek épen úgy nem kímélték saját munkáit, mint szeretettel utasítottak minden tehetséget, rövid időn középpontjává s vezérévé tették őt az új költészetnek. A *lyra* levetköztette lassanként

idegenszerűségét, gazdagodott új formákban, s új elemül felvette a népiest, mely Kisfaludy előtt csak kevés, szórványos, kísérletek tárgya, melyet maga már a vígjátékban és elbeszélésekben érvényesített, s most népdalai és későbbi balladái által, követve Czuczor és Vörösmarty által, lyránkban is meghonosított. Az Auróra vívmányai közül valók: a *román* és *ballada* (Kölcey, Kisfaludy K., Bajza, Vörösmarty, Czuczor), a költői beszély és *kisebb epos* (Döbrentei, Makáry, Horvát Endre, Czuczor, Vörösmarty, Kisfaludy K.), az *elbeszélés* és *novella* (Mailáth, Kisfaludy K., Kiss Károly, Gaal György, Szenvey, Paziázi, Kovács Pál stb.), az első valóban költői *regény* («Tihamér» Kisfaludy K.); végre azon nyelv- és formabeli tisztaság, mely nem csekély részben a szerkesztői szigorznak érdeme volt.

Az Auróra-kör *lyrikusai* közül első helyt magát *Kisfaludy Károlyt* kell említenünk. Az ő örömeke termett lelke, alapjában vídám, s az életet derült oldaláról felfogó, s ha mégis lyrai költeményein, bár haza vagy szerelem legyen a tárgy, megillető melancholiai hangulat vonul át, az nála nem költői fictió, mint érzeményes lyrikusainknál, hanem azon hosszú és komoly életiskolának, melyen ő átment, saját élményeinek, s azon veszteségeknek szüleménye, melyeket szíve szenvedett; valódi másod természetű. Ezért *népdalai* is, a népies forma dacára, sentimentálisak. A *Szülőföldem szép határa*, a *Sárga levél, sárga levél*, épen úgy szakadt saját szívéből, s a *Rákosi szántó* épen úgy őmaga, mint az olajfák vándora, ki a *Honvágyban* eped és sovárog. Hogy ily elegiai kedélyállapot mellett a reflexió sem maradhatta el (*Élet és Phantasia* stb) természetes; valamint hogy épen érzeményesége adja komikai erével azon vegyületet, mely némely dalaiban s valamennyi víg műveiben elmét és szívet együtt annyira érdekkel és vonz. Elsőbb *balladái* is ugyanezért még inkább lyraiak, s mintegy az érzés festése végett vannak; később mindinkább tárgyias tartalmat vesznek fel, végre népies hangot is.

— *Kisfaludy* kisebb költeményeiből *mutatványokat* I. az *Irod. Olv.* II. köt. 246—257. sz. alatt).

Másképp *Bajza Józsefnél* (1804—1858), kinek költői pályája 1822-től harminc évre nyúlik ugyan ki, de egy léteges egészet képezve, s classicai eszményiségével s önmérséklésével egyfelül, másfelül tisztán modern bensősége s nemzeti kifejezésével egészen a Kazinczy-Kisfaludykor sajátja, és egyik fő dísze egyszersmind, teljesen ide tartozik. Nála amaz elegiai hangulat lelkének lelke volt; melyből ép ezért szenvedésektől úgy, mint erős szenvedelmektől megkímélt, nyugodt és szerencsés ifjúsága dacára, ki nem bontakozhatott. Hogy tehát tárgy nélküli melancholiájának, mely, ha sokáig producál, könnyen mértéket vesz, és szűk körben forogva, végre újra meg újra maga magát ismétlendő volt, tárgyias alapot, s ezzel némi változatosságot s külső igazságot kölcsönözzön, művészi öntudattal a *helyzetdalhoz* folyamodott, mely költött személyeknek költött helyzetben szólaltatja meg érzéseiket. Így: ott egy magában evődő leány, itt egy búcsúzó vitéz, egy rendeltetését elvétett apáca, egy holtnak menyaszonya, amott egy kibújdosó, egy gyermekét vesztett anya, egy bajnok özvegye stb. képében ad szót az élet különféle szenvedései felett érzett saját fájdalmas részvételének; s ekép teremtette meg azon mély és forró, de szemlélődéssel mérsékelt, s ez által minden lelki érzéseinket harmóniai működésbe hozó dalokat, melyek az alkotás és kifejezés nemes egyszerűsége, s a forma bevégeztsége mellett, a m. lyrai költészetnek soha el nem avúlható mesterművei maradnak. Midőn itt eképen a szelíd, a resignált fájdalom szól politikai és *hazafiúi dalaiban* (*Rabköltő, Apotheosis, Söhajtás, Vezér búcsúja, Honfidal* stb.) lángoló érzések, erős gondolatok, sokszor ódai emelkedettséggel, utóbb, a köz szerencsétlenségben, az iróniáig elmérgesedett keserűség nyilatkoznak, míg az ő, mindig és mindenütt harmóniai egyensúlyra törekvő lelke végre is vallásos hittel egy jobb kor reményében találja fel megnyugását.

— (*Bajza* élete s némely költeményei az *Irod. Olv. II.* kötet. 258—264. sz. alatt).

Vörösmarty lyrája is e tizedben pendült meg, s már most

minden másénál nagyobb kiterjedésben, változatosságban, s eredetiségben. Minden forma, melyet később mívelt, meg volt már most kísértve, a dal, epigramm és ódától kezdve a lyrai beszélyig, annak legkülönbözőbb fajaiban. De legsajátabb táplálatát a következett tizeddel feltámadt világtörténeti, nemzeti és társas élettől vette, s így akkor fejtette ki azon erőt és nagyságot, mely őt a világ első lyrai költői közzé emelte; s így ott kellend őt a maga egészletében vizsgálatunk körébe felvennünk.

Egyik szaporább lyrai költője az Auróra-körnek *Szenvey József* volt (1789—1857). Tanszerű, mélység nélkül, meleg, szénvedély nélkül, a formában mégis, melyre nézve 1825 óta egészen e körhöz állt, s mely correct, tiszta és nemes volt, messze túlhaladta azon meglehetősen számát ez évtized lyrai költőinek, kik részint itt, részint a költészet többi organumaiban (Széplít. Ajándék, Hebe, Uránia, Minerva) mind inkább az új irányhoz csatlakoztak. Fő érdeme mindazáltal *műfordításaiban* van, adván több mint hatvan költeményt *Schillerből*, köztök számos balladát, melyek, ha nem oly szigorúan hívek is, mint *Helmezczyéi* szinte az Aurórában, de könnyebbek és költőibbek.

Czuczor Gergely is (szül. 1800) főleg itt adta első kevés lyrai kísérleteit; de még csak előjeléül azon jelességnek, melyet e téren később kifejtendő volt.

Irodalom. Auróra, hazai almanach, kiadá Kisfaludy Károly. Budán s Pesten 1822—31. 10 folyam. — *Szépliteratúrai Ajándék* a Tudományos Gyűjteményhez. Pest. 1821—7; ez után *Koszorú* címmel, s szerk. Vörösmarty által 1828—30. 10 köt. — *Zsebkönyv*, kiadta Igaz Sámuel, Bécs 1822, ezentúl *Hébe* címmel 1826-ig, 5 köt. — *Uránia*, nemzeti almanach (szerk. Szeder Fábián) Eszterg. 1828—32. — *Felső-Magyarországi Minerva* (negyedes írás) Kassa 1825—36. — *Kisfaludy Károly Versei*, kiadta (előszőr-összegyűjtve 1831) Toldy F. ötször mint M. Munkái I. kötetét; külön, gyémánt kiadásban, 1858 és 1864. — *Bajza Versei*, Pest 1835. 1844. 1851. (az Összegyűjt. Munkák I. köt.), negyedik teljeseb kiadás Toldy által Pest 1857, újra 1861. az Összegy. Munk. Toldy-féle kiadása I. kötetül. — *Szenvey* versei összegyűjtetlenek, Schilleri költeményeinek egy jogtalan kiadását bírjuk: *Schiller Fridrik Versei*, kiadta magyarul Soproni Fidler Ferenc. Kolosv. 1836.

93. §. A classicai-nemzeti epos. — Annak kezdete. Székely Sándor.

Aranyas-Rákosi Székely Sándoré (1797—1852) a dicsőség, hogy kisdéd bár, s a nagy közönség figyelmét teljesen elkerült hőskölteményével: A *Székelyek Erdélyben* (3 énekb. 1822) alapját vetette meg a classicai-nemzeti eposnak, mely költészetünk egyik legragyogóbb oldalát volt képzendő. Tárgya az Irnak húnjainak honfoglalása Erdélyben, vagyis a székelység megtelepedése a mai testvérhazában, melyet a költő, örök emlékezetre méltó tapintatossággal, a székely ősmonda némi vékony szálaiból szőtt. Egy égi jel mutatja ki a vándor népnek Dáciát jövődj hazául, maga a nemzeti isten (Székely azt Haddúrnak nevezi) pásztor képében fedí fel vezérei előtt a «Tündérkert» titkait, melyben arany alma tenyészik, de őrizve oroszán által. Az oroszán a dák fejedelem Kaimbár, az arany alma Alírán, a régi dák istenek végső leány maradéka, kinek, jóslat folytán, szívét, s Kaimbár legyőztével a tartományt, a Tündérkertet, szerencsésen meghódítván Irnak, húnjait ebben telepíti meg. Conceptióban egy nagy epos áll előttünk, kivitelben csak vázlat, egy epopoea *in nuce*, de egy csodálatos sugallat műve. Oly világot nyit az szemünk előtt, oly hang üti meg benne füleinket, amilyen költészetünkben azelőtt soha. Tartalma tisztán *regényes*, minden idegen zamat nélkül nemzeti, egyesülve antik szép formákkal az előadásban; maga a nyelv sajátyszerűen szép, tömött s erőteljes; sőt hexameterre is, bár gyakran incorrect, egészben megleplőleg festői s hatályos. — Még háromszor kísérlette meg Székely az epost; írt egy *Nándor Ostromát*, egy *Buda Visszavételét*, egy *Mohácsot* (ezt 4 énekb. 1828): de az utolsó mutatja, hogy a más kettőnek kéziratban maradtával költészetünk nem vesztett semmit. A tisztán történeti tárgy nem volt Székely mezeje: a compositió hía, a csodálatosnak ügyetlen alkalmazása, a haszontalan epizódok, sőt még a nyelv és technika példátlan gyarlóság is teljesen hasonlatlanná teszi e művet amaz elsőhez, mely költészetünk történetében örökké nevezetes marad.

— (*Székely* élete s első eposának I. éneke látható az *Irod. Olv.* II. köt. 265. sz. alatt).

Kiadások. A Székelyek Erdélyben (a Hébe második évfolyamában, Bécs 1823). — *Mohács*, hősi költ. 4 énekb. (a Koszorú első folyamában, Pest 1828).

94. §. Folytatás. — A classicai-nemzeti epos fejlődése. Czuczor.

Senki sem beszélt az új költeményről: annyira nem voltunk a valódi epos élvezhetésére elkészülve, mely mondát tárgyalt, teljes tárgyilagossággal, lyrai és tanszerű digressiók nélkül. De két ifjú élt a haza külön részeiben, érdekes találkozással mindenik a lefolyt század utolsó havában születve (1800 december), a való költészet és nemesb honszeretet lángjával keblökben, eltelve a nemzeti történelem szeretetével, s az ősi dicsőségtől lelkesedve: *Vörösmarty* és *Czuczor*. Mindkettő lyrai költeményekben zengette — magának — fiatal érzéseit, amaz azonfelül alkotó vágyával már komolyan és munkásan a dráma felé fordúla, annyira nem sejtván legsajátabb rendeltetését, hogy Egyed Antalt, a római elegia művelőjét, ismételve is a honalkotás eposi megénekelésére tüzelgette: midőn 1822 végén, Vörösmarty Tolnában, ahol nevelősködék, Czuczor a pesti papnövelde «muzeumában», Székelyt olvasák, s költői sorsok, s a magyar classicai hősköltészeté, el volt döntve. Mindkettő, egymásról nem tudva, egyformán lobogó láng lett, és sovár nyugtalansággal tárgy után tekintettek. Vörösmarty csakhamar el volt határozva a honalapító Árpádot egy nagy hősköltemény által visszateremteni a nemzet szívébe, míg *Czuczor* a tizedik századbéli hősmondának egyik fénypontjánál állapotodott meg: az ágostai diadalnál (910. évben), mely egyszermind a későbbi, szinte ágostai, veszedelem szomorú tudatát fogta enyhíteni. Vörösmarty nagy feladata gondosabb tervezést, hosszabb időt követelt a kivitelre: Czuczor, a türelmetlen szenvedély betege, a kórszobában, lázas érlüktetések közt öntötte árként rohanó hexameterreit, s Kisfaludy Károly szerető bátorításai mellett, ki másod kézből vette volt az első éneket, be volt egy pár hónap alatt végezve az első kísérlet; s megelőzve Vörösmartyt,

még azon évben jelent meg az Aurórában az *Augsburgi Ütközet*, 4 énekben. A mai olvasót e hősköltemény meglehetősen hidegen fogja hagyni, levén az egy, minden compositió nélküli egyszínű kép, teli fegyvercsattogás és öldökléssel, s hont védő haragos hősökkel, egyéniség nélkül, s általánosan tartva, mint magok a harcok leírásai is. De nem illik felednünk a kort, melynek nem volt jelene, jövődjé alig, a múltból pedig az egy hadi dicsőség ragyogott által a színetlen jelenbe: az *arra* emlékeztetés volt tehát egyedül képes önérzetet költeni a nemzetben; s vajmi jól esett, köz és magasb társas élet, nagy egyéniségek s nagy tettek hiányában, azon egy erényt dicsőítve látni, mely maga ki nem halván a nemzetből, maga nem hagyhatá ezt kétségbe esni jövődjé felett. Ezen erényt, mely lelkesedését a honszeretettől vette, táplálták Virág és Berzsenyi, ódáikban, Kisfaludy Sándor, regéiben, Kisfaludy Károly, drámáiban: ezt Czuczor, első eposában, s így kétségtelenül nagy-része volt a köz, a zajos tetszésben, melylyel fogadtatott, a nemzeti érzület és büszkeségnek; de volt a költő érdemének is, kinél a nemzeti érzés oly erőteljesen, oly hathatósan nyilatkozott, mikép e formában eladdig egy új költőnél sem. — S ím fordulat állt be: 1823 óta hatalmasan ébredezett a politikai élet, 1825-ben a nemzet kibékült fejedelmével, és Czuczor legközelebbi műve egy tisztán politikai epos lett: *Aradi Gyűlés*, öt énekben (1828), dicsőítése a magyar loyálisnak, mely a haza s király iránti hűséget mindenha egy szoros egységbe foglalta. Tárgya a Vak Béla alatt Borics pártján országosan vett bosszu. Elbeszélő drámának lehetne mondani, oly drámailag alkotja meg a költő e történetet, a jellemekre fektetvén a cselekvényt, melyek nem leiratnak, hanem beszédek és tettekben fejedeznek, s lélektani belátással, gyakran valódi homéri vonásokkal, igazi egyénekül vannak alakítva. A correct compositió, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő, dagály nélkül, s a nyelv és technika bevégzett szépsége azt költészetünk legnemesb művei közzé emelik. — Új oldalról, t. i. regényes alapszémével, jelenik meg Czuczor, harmadik művében:

Botond, 4 énekben (1834), melyben a címhős byzanti hadjárata szerelem által indokoltatik, Polydóra visszanyeréseért támadván meg Botond a görög fővárost, melyet ki is vív. A kevés harc s a párbajok háttérbe lépnek azon érdek mellett, melyet Botond, szenvedélyével, s ennek énekes apródja, Szende, gyermekded szerelmével költ: mégis a futó kéz, mely mind a laza indokolásban mutatkozik, mind a két fő személy, Botond és Polydóra, irányában a mélyebb érdekpontosítást elmulasztotta, melyek azért keλλőleg ki sem emelkednek: sok kívánni valót hagyott. — Fő műve leendett Czuczornak, s antik jellemű, tisztán tárgyilagos, nemzeti hősköltészetünk legdícsőbb zárköve: «*Hunyad*», melyben a már keresztyén magyar nemzetet kívánta egy nagy epoeában dicsőíteni. Beható történeti tanulmányok, s a helyszínén, az alvidékeken Nándorfejérvárig, tett utazás után 1830-ban csakugyan hozzá fogott, de midőn már a VI. éneken túlhalada, azt, — miről számos megjelent töredékek kezeskednek — költészetünk kétségtelesenül pótolhatatlan veszteségére félben hagyta, azon innen főleg a lyrai költészetet üzven, míg végre a magyar nyelvészetbe merülve, ez új irány minden költői munkásságtól elvonta.

— (*Czuczor élete*, az Aradi Gyűlés I. éneke, s egy mutatvány Hunyadból az *Irod. Olv.* II. köt. 266, 267. számai alatt).

Kiadások. *Augsburgi Ütközet* az Auróra III. folyamában, 1824-re, jelent meg. *Aradi Gyűlés*, hőskölt. 5. énekb. kiadta barátja Toldy F. Pest 1828. *Botond*, az Auróra XII. foly. 1834-re. *Hunyadból* töredékek 1834—47 közt többfelé. Az első három együtt «*Czuczor Poetai Munkáiban*» Buda 1836. és, de az *Augsburgi Ütközet* nélkül, s viszont Hunyadból kilenc töredékkel «*Czuczor Költeményei*» III. kötetében, Pest, 1858.

95. §. Folytatás. — A classica-i-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály.

Venio nunc ad fortissimum virum. *Corn. Nep.*

A nemzet még csak egy mutatványból értesült vala *Vörösmarty* Árpádjának léteztéről (az Aspásia útján 1824), midőn az, *Zalán Futása* címmel, 10 énekben, a következő évben megjelenvén, a költő hírét, szinte rögtön országossá tette. Zalán nem csak költői mű, hanem egy, a nemzet ébredésével összefüggő,

politikai tett is volt. Megerőlt volt még Vörösmarty azon nyomorú időt, melyet felebb érintettem (81. §.), melyben a hazafiúi érzés csak búsongani, de tette lelkessedni még nem tudott. Ennek lasszó tudata nyilatkozott Zalának azon elegiai részleteiben, melyekben a költő, alanyi érzéseinek szabad ömlést engedett; de nem jelei nélkül a visszahatásra gerjesztő iránynak. Mert »a gyáva kor« ostorozása ébresztendő, a régi nagyság dicsőítése önézretre izgatandó volt. Ezért hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt; innen lengi át, az antik epos nyugalma helyett, ódai tűz az elbeszélést. Vörösmarty (mint történetünk folyamából láttuk) nem volt első, s nem maga, ki így érzett, de az ő mély lelke érezte a sülyedés fájdalmait legeleveznebben, az ő ódonszerű érzülete akarta a feltámadást leghathatósban. A nemzet szíve volt az, mely az ő kebelében oly hangosan dobogott, a nemzet érzése az, mely az ő szája által szólt az erő és önméltóság egész hatalmával. Így ő, a köz érzés legvalódibb letéteményese, lett annak legprágnásabb kifejezője is. Az 1823. év eseményei párhuzamosan hatottak ugyan Zalánál, de avatását a bekövetkezett visszahatás a költőtől vette volt, midőn az 1825-iki törvényhozás megszólalt. Ez Zalán roppant hatása, ez annak históriai jelentése.

Az epopoea tárgya Magyarország Árpádtóli meghódítattásának befejezése a Zalánon kivitt diadal által. Mint költői mű hibás szerkezetű: a történetek tarka egymásba fonódása a figyelmet terheli, a gyakran változó színhely a képzelmet megerőlteti; hiányzik az arányos tartás (Haltung), mely a hatásokat úgy csoportozza, s egymáshoz úgy mérsékli, nehogy az érdekek egymást zavarják és gyengítsék. Az epizódok, sőt némely események is, helyen kívül berendezvék; amazok még a költemény későbbi, már csak a kifejlés felé irányzani kellő, énekeibe is átjátszván, az istenek harca idő előtt soroztatván be stb. Legtöbb nehézséggel a *csodálatosnak* megteremtése járt, melyet a költő ily műben nem nélkülözhetett, s melyre nézve nem támaszkodhatott néptudatra. Hadúrt és Ármányt, mint a jó s rossz elv képviselőit, Cornides

után a perzsa Ormuzd és Ahriman nyomán alkotta meg, s ebben, az alapeszme általános érvényénél fogva, megnyughatnánk; de ő azokat egy sereg tündérral és jelves személylyel veszi körül a nélkül, hogy hitregei világába bizonyos rendszert hozott volna. Annál szerencsésb volt a költő a tárgy megválasztásában, mely a mondai és történelmi kor érintkező pontjáról vétetett, még pedig annak döntő momentumától; és nagyszerű annak felfogása, mely szerint Árpád úgy jelenik meg, mint egy világtörténeti missióval megbízott hős, Magyarország megalapítása úgy, mint egy, szerveződni nem bíró földrész regenerációja: a nagy művet elhatározandó esemény pedig csak egy népek harca által — sőt, a feladás nagyságának éreztetésére, a földöntúli hatalmak közbenjövételével — eldönthetőnek tüntettetik fel. Nagy erőt és változatosságot fejt ki személyei megalakításában, s azoknak mind nemzeti, mind (az előtérbe lépőknél) egyéni tulajdonaik ethnologiai és lélektanilag valók. A legkülönbözőbb kedélyállapotok, szenvedélyek és indulatok festése erőteljes, csatáinak leírásai elevenek, nagy vonásokkal hatók, általános emberi érdekekkel öszszeszövődések által pedig részvételünket élénken foglalkodtatók. Művészi bölcseséggel alkalmazza költőnk hasonlításait és hasonképeit; ezek t. i. nem ékesítésül, hanem mindig fontos momentumokban, belső állapotok vagy külső cselekvények hatályosb érzékítése végett, vannak. Végül bámulatra ragad a nyelv teremtői kezelése. Vörösmarty nyelve újszerűbb minden újítóénál, de nem új képzések, hanem fordulatai s a kifejezés által, melyek mindamellett mindig tősmagyar jelleműek, hatályosak, szépek. A hexameter pedig, melylyel eposi költeményeiben él, majd pompás, méltóságos, majd rohanó, vagy játszi, de mindig jellemző: s annyi zengzetességgel (numerussal) bír, minővel egy költőnknél sem. Mintha ő találta volna fel azt, mintha vele a világ nyelveit versenyre hívná ki.

Így Vörösmarty, ki lyrai alanyiségával s dúslakodó képzelmével, mely földet és eget, történetet és tündérvilágot egymásba sző, s a psyche lajtorjájának minden fokain játszik, egész lényege szerint regényes költő; s midőn a regényes tartalmat az antik

epos műformáival legbensőbbben összeolvastja, ezzel a classicaizmus nemzeti epos körében egy új, Czuczor és Horvát Endrétől különböző, Székely által megindított, nemnek, a *classicaizmus-regényesnek*, fő képviselője lett.

Még egyszer tervezett (1827) Vörösmarty egy nagy költeményt, mely az ősmagyarok *ázsiai* nemzeti életét fogta költőileg megalakítani (*Magyarvár*), de mondai és történeti anyag hiánya miatt végre is abban hagyta azt. Ellenben készült több nagyobb-kisebb elbeszélő költeménye, melyek közül főleg két történeti epos: *Cserhalom*, 1 ének (1825) és *Eger*, 3 én. (1827) kiemelendő. *Cserhalom* kicsiny terjedelemben is egy nagy mű érdemével bír, mind alkotás s élesen rajzolt sokféle alakokra, mind a hősi, hazafiúi és tisztán emberi motívumok arányos szép összehatására nézve. Itt, és a remek részletekben dús *Egerben*, Vörösmarty költői előadásának varázsa, erőteljre úgy, mint gyöngédségre s ragyogó színezetre, fő fokát érte el. A költői előadás teszi két költői beszélyének is — *Széplak*, 1 én. (1828) és: *A két Szomszédvár* 4 én. (1831) — fő érdemét, de melyeket, eltekintve ott a gyenge indokolástól, itt a szertelenségektől, a zordon, és egy nyájias sugár által sem enyhített, tartalom örömtelenné teszen. Egészen elhibázott művek pedig: *A Délsziget*, másfél én. (1826), egy nagyobb jelves (symbolicus) költemény eleje, melyben a kalandos képzelem a bizarrig tévedez, s célzásaiban teljesen érthetlenné lesz; *A Rom*, 1 én. (1830), hol e tan: «Mérsékelj vágyaidat» gyönyörűen van ugyan jelezve, de a Romisten helytelenül tétetik az emberi sors intézőjévé. Mind ezekben, mind *Tündérvölgy* (1 én. 1826) című tündérmeséjében, hol Csaba vitéz, bűvös kardjával a nap fiától elragadott kedvesét visszavívja, a költő, nem érezve, hogy a tündérvilág hagyományos törvényeiben is van bizonyos rendszer, mely a tündérmese-költészetnek némi belső valóságot kölcsönöz, korlátlan önkényvel teremt, s így nem leli az olvasónál azt a hitet, melylyel ez a valódi népi tündérmesék jelentős szép játékainak magát átengedni szereti. Minden érdemök tehát e költeményeknek a sokszor elragadó szépségü,

hol szenvedélyes, hol idylli, naív részleteikben van; a Tündérvölgyben azon felül a formában, mely Zrínyi sajátos szépségeit észjárásban, kifejezésben, s nyelvfordulatokban művészi kézzel tündökölteti, s ezzel egyszersmind régies és népies színt ölt.

— (Zalán expositiója s belőle *mutatványok az Irod. Olv.* II. köt. 268. száma alatt).

Kiadások. Zalán Futása. hőskölt. tíz énekben, Pest 1825. Ez és a kisebb elbeszélő költemények Vörösmarty Munkái, 1833, 48, és 64-ki kiadásában.

Vörösmarty Mihály 1800 december 1. született Pusztanyéken Fejérvárn., nemes, de kevés módú szüléktől. Első oktatását otthon atyjától vette, ki gazdatiszt volt. Gymnásiumi tanulmányait Székesfejérvárott s Pesten, a bölcsészetieket itt végezte. Korán elvesztvén atyját, magántanítás és nevelősködésből tengett. A jogot magánylag tanulván, 1823 a kir. táblához eskütt fel jegyzőnek; a következő évben pedig ügyvédi oklevelet nyert, de az ügyvédséget soha sem gyakorlotta. Korán fejlett ki költői hajlama, főleg a classica iskola költőinek befolyása alatt; majd az újjiskolával és Shakespearrel ismerkedvén meg, új irányok felé fordult. Lyrai, majd Kisfaludy Károly drámai fellépése folytán drámai dolgozásokat kísérelt meg, köztök «Salamon Király» már 1821, «Zsigmond Király» 1823-ban készült; első fellépése azonban egy pár epistolával 1822, s néhány dallal történt 1823 az Aurórában. Majd Homer, Tasso és Zrínyi olvasása az epos felé fordíták figyelmét, s már most ismervén fel Árpádot egy magyar nemzeti epos legfenségesebb tárgyaúl, Egyed Antalt, az Ovid derék fordítóját, kivel költői levelezésben állott, buzdította annak megéneklésére. De alig olvasá, 1822 végén, Székely Sándor regényes eposkáját «A Székelyek Erdélyben», s ime ez keble rokon húrjait hatalmasan megilletvén, maga fogta fel azon tárgyat, s 1823—4 évben, lelkesedés hevéől sürgetve, tizenegy hónap alatt teremtette meg nagy hőskölteményét: Zalán Futása» tíz énekben, mely 1825 megjelenvén, országos híret rögtön megalapította. Ezt 1831-ig nyolc kisebb epos és költői beszély követte Kisfaludy Aurórájában, kihez a legbensőbbben csatlakozott. Ezekon kívül szaporodtak dalai is, s jelent meg több drámája, t. i. az újból dolgozott «Salamon» szomorújáték 5 felvon. Pest 1827. «A Bujdosók», színjáték 5 felv. Székesfejérvár 1830, és «Csongor és Tünde» színj. 5 felv. ugyanott 1831. Időközben, 1828, a «Tudományos Gyűjtemény» és «Koszorú» szerkesztőségét elnyervén, azt öt évig folytatta s amabban számos nyelvészeti

és irodalmi, emebben különféle költői dolgozatokat adott. 1830 az imént megalakított akademiában nyelv és széptudományi osztálybeli második, Kisfaludy Károlynak nyomban közbejött halála folytán, ennek helyébe, első, fizetett rendes taggá neveztetett ki, s mint ilyen Révai nyelvtani rendszerének elfogadására döntő befolyást gyakorolt, s az akademia nyelvtani munkái kidolgozásában előkelő részt vett. Az ő gondjai alatt jelent meg, részint általa fordítva is, az «Ezeregy Éjszaka, arab regék» első tizenegy kötete 1829—33; buzgón támogatta Bajzát a Kritikai Lapok és az új Auróra körül, amott álnevű kritikái, itt lyrai, elbeszélő és drámai dolgozatokkal; 1837—43-ig pedig Bajza és Toldyval az «Athenaeum»-ot adta ki. Lyrai és eposi munkáit először 1833 gyűjtötte össze 3 kötetben s ez óta egész lélekkel a dráma felé fordulván, megjelentek: Várnász, szomorúj. 5 felv. Pest 1834; Árpád Ébredése, előjáték, Pest 1837; Marót Bán, szomorújáték 5 felv. Pest 1838; 1840 pedig: «Újabb Munkái» 4 köt. beszélyein, újabb versein, s imént említett drámáin kívül az Aurórában megjelenteket hozták: úgymint Kincskeresők, színj., A fátyol titkai, vígj., s két újat: Julius Caesar, szomorúj. Shakespeareből, és az Áldozat, szomorúj. 5 felv.; 1845 pedig: Cillei és a Hunyadiak, tört. dráma 5 felv. jött ki. Ugyanekkor idúltak meg «Minden Munkái» Bajza és Toldy által kiadva tíz köt., 1845—8., és 4-rétben egy köt. 1847. Az 1848-iki politikai változások folyán mint a jankováci választó kerület képviselője az alsóházba lépett. 1849 a kegyelmi törvényszék közbírája lett, a forradalom után pedig Fejérmegyébe ment, hol szölte helyén Nyéken megvonulva s levert kedélyvel élt, csak ritkán fogadva el a Músa látogatásait; míg végre elbetegesedvén, Pestre tette át lakását, hol kevés hónapok múlva 1855. november 19. a nemzet köz fájdalomára elhunyt. Halála után jelent meg «Lear király» Shakespeare szomorújátéka 5 felv. s «Minden Munkái» Gyulai Pál által szerkesztve 12 köt. Pest 1864. Ugyanaz életrajz és jegyzetek nélkül. Ráth «Családi könyvtárában» hat köt. Pest 1871.

96. §. Folytatás. — Debreczeni. Horvát Endre.

Eposi nagy költőink harmadika *Debreczeni Márton* (1801—1851) ki, Zalán Futása által felgerjesztve s lelkesítve, s annak egész képzetjárását és nyelvét magába felvéve, 1826-tól fogva, radnai regényes magányában, mély titokban, mind halálaig sen-

kitől nem tudva, alkotta lángelméjének örökké dicső nagy művét, mely azonban elkésett megjelenésével s a költői divat szele változtával hatás nélkül maradt, s csak az avatottak által fogadott lelkesedve, miután az gróf Mikó Imre szerető gondjai által napfényre lépett (1854). «*A Kiövi Csata*» címe és tárgya a tizenhat énekből álló epopoeának, mely, bár két utolsó éneke töredékes dolgozat, de hézagjait a tervrajz pótolván, teljes és ép nagyságában áll előttünk; s így, mint szülemelésével és szellemében ez évtizedé, utólagosan is itt követeli helyét irodalmunk történetében. A kiói esemény, mint történeti tény, egyik tagja levén csak a honfoglalási költözésnek, nem bír a Zalán tárgyának fontosságával; de a költő azt, a csodálatosnak a történetek minden szálaival összefonása — s az által, hogy ez úton jut Árpád Atila kardjának birtokába, melylyel Magyarországot meghódítandja, nemzeti jelentőségre s az epopoea magasságára emeli, a működésbe tett emberi érdekek által pedig élénk részvétet táplál. Debreczeni ereje általában kevesebb meglepő részletekben, mint a feltalálásban és alkotásban van. Nem éri el Vörösmartyt alakjai egyenítésében, s gyakran allegorikai személyeket használ (milyek nála a Meghasonlás, Irigység, stb.), hol pedig az emberi kebel mélyeiből meríthet indokait; de nem hiányzanak hathatós helyzetek, lelki állapotok hű festései sem, s van bizonyos óserő alakjaiban, mely őt a jeles költők közzé iktatja. Dictiója nem oly ragyogó, de egyszerűségével is hódító, nyelvtisztaságra azonban, s verselésének zengzetességére nézve, előképétől messze elmarad.

Hat évvel Zalán után jelent meg végre, mely classicaizemzeti eposunk körét bezárja, *Horvát Endre* nagy hőskölteménye 12 könyvben, tizenkét év nagy gondú szüleménye. Horvát nem egy fő és egységes történetet alakít meg *Árpádjában*, mint Vörösmarty, ki a honalkotás utolsó gátló sziklája megtörését vette tárgyúl, hanem a nemzet egész kiköltözését adja elő utolsó ázsiai székeiből, s Magyarország részenkinti elfoglalását Zsolt fejedelemmé emeltetéseig; mi által egy históriai, de nem organikus költői, egészet kapunk, tulajdonképi compositió, érdekesopor-

tosítás, s ennek egy pont köré gyűjtése nélkül. Történelem költői öltöztetésben, mely nem fejlődik, hanem nyúlik; melynek a költő nem mert, vagy nem tudott, a csodálatos által magasb jelentést kölcsönözni. Ily felfogás mellett szerencsés találmány volt a fejedelemségre törekedett Lebed ellenséges működése, mely az egész eposon átvonúl, s legalább némi erkölcsi küzdelmet hoz a harcos képbe. Nem hiányzanak itt-ott költött epizódszerű részletek sem, változatosságoth ozandók a hosszú lélekzetű műbe, a nélkül mégis, hogy a történetek menetelére mélyebb befolyást gyakorolnának. A jellemrajz is szétfolyó, nem oly plastikailag kikerekített, mint Vörösmartynál; hősei többet beszélnek mint tesznek. De a kedélyállapotok festésében Horvát ecsete tagadhatatlan erővel és lélektani igazsággal bír: előadása hatályos, méltóságos, sententiósus; tősgyökeres magyar nyelvét antik egyszerűség, nyers erő s régies szín bélyegzik, s *övé classikai eposi nyelvünk és hexameterünk megteremtésének dicsősége*; mindkettő mintaszerű, s tanulmányozásra méltó: amaz egyszersmind kimeríthetetlen forrása a nyelvi szépségeknek, s maga elégséges műveinek maradandó becsét biztosítani, ha költői érdeme kisebb, s hazafiúi érzülete tiszteletünket oly hathatósan követelő nem volna is.

Árpádot Horvát néhány kisebb eposi költeménye előzte meg, ú. m. *Gritti Lajos* (1821), *A Sziszeki Győzedelem* (1827); sőt ide tudható *Borbély Helena, a magyar Amazon* is (1825). Sziszek, dacára hogy harc és háboru az egész, változatosságával a küzdelmek leírásában, s a főbb alakokban érvényre jutó lélektani momentumok érdekénél fogva hathatós mű; valamint Borbély Helenában is e nő lélekállapotai megható igazsággal festvék.

— (*Horvát Endre* élete, Árpádjának expositiója és egy töredéke az *Irod. Olv.* II. köt. 269. sz. alatt.)

Így futotta meg a classikai-nemzeti epos, kevés évek alatt, a maga körét. S bár egy műve sem emelkedik fel művészi bevégeztségre az eposi világköltészet legmagasb vonaláig, de gazdagságával s nemzeti jelentékenységével költészetünk legfennsőbb vívmányai közzé tartozik az, s nem lesz idő, melyben bármint

változzanak az irodalmi s politikai irányok, a magasabban hangolt lelkeket, költői szépségeivel s emelő tartalmával, gyönyörködtetni, lelkesíteni, nemesíteni megszűnhetnek.

Nem maradhatott az eposi kör utánczók nélkül. A következett évtized szépirodalmi gyűjteményeiben széltiben akadunk kisebb ily költeményekre, melyeken leginkább Vörösmarty befolyása vehető észre, vagy legalább az ő hangjai ütnek meg füleinket. Ki némi reményeket költött vala, *Baksay Dániel* (Tündérvér, 1 én. 1834; Tékozló Fiú, 4 én. 1835), korán felhagyott a költői pályával; *Garay János* pedig, az egyetlen, ki nagyobb művel lépett fel (Csatár 9 képből 1834), Vörösmartyban elfogulva, de az ő teremtő szelleme nélkül egy későbbi kor hatása alatt, s más formákban, volt érdemlendő koszorúkat. Elmúlt volt az az idő, mely, főleg a hadi erénytől várva s remélve fennmaradását, ez iránt oly eleven érzéssel bírt; az az idő, mely egyedül a régiségtől lelkesült, honnan a hősi alakok oly hódító fényben magaslanak ki; s el azon római lelkület, mely legrokonabb táplálását az óvilág költészetében találta fel. Az 1830-ki párizsi világesemény mind a politikának, mind az ettől befolyásozott költészetnek más irányokat adott.

Kiadások. Debreczeni: A kióvi Csata, hősköltemény, kiadta gr. Mikó Imre. Pest 1854. — *Horvát Endre*: Árpád. Pest. 1831. Többi művei «Kisebbségi Költeményei» közt, Pest 1832. — *Baksay* költeményei a «Lant»ban, Debrec. 1834,35. — *Garay*: Csatár. Pest 1834, s újra Összes Költeményei közt Pest 1854. — *Takácsi Józsa* (1829), *Szabó Dávid* (1831–3), *Miskolczy István* (1834–6), *Pusztay Sándor* (1835) s mások kísérletei az Uránia és Koszorúban jelentek meg.

97. §. Tudományos irodalom. Országos törekvések a m. nyelv érdekében. M. tudományos intézetek.

Oly hathatós lendületet, mint a nyelv széptani művelése s a költészet, ez időszakban a tudományok magyar nyelven művelése még nem vett. Kivevén a reformátusok collegiumait, hol némely felsőbb tudományok is már magyarul adattak elő, általános tan nyelv, a gymnasiumok első osztályától kezdve egész az egyetemig, még folyvást a deák volt. Tett ugyan a nemzeti nyelv ez

időben új meg új foglalatásokat a *nyilvános élet terén*, míg végre az 1830-ki 8. törvény a helytartó tanácsnak meghagyta, hogy a hozzá magyarul író megyékhez intézvényeit magyarul küldje; a királyi cúriának, hogy a hozzá magyarul felterjesztett pereket magyarul tárgyalja; megengedte, hogy a kerületi táblák, a megyei és városi törvényszékek, s polgári ügyekben a szentszékek előtt magyarul kezdessenek a perek, azon törvényszékek pedig, hol addig a magyar nyelv még nem használtatott, magyarul is tanácskozhasanak; meghagyta továbbá, hogy az ország határai közt senki, a magyar nyelvet nem bíró, ezentúl köz hivatalban ne alkalmaztassék, 1834-től kezdve ügyvédi vizsgálatra ne bocsátassék; másfelül az országgyűlés két táblája tette megkezdte izeneteinek magyar nyelven váltását: de mind ez csak csekély mértékben nevelt a *magyar tudományak közönséget*. A tudományos irodalom belterjű fejlődésének eszközeiben is alig gyarapodtunk. Az 1790-ki törvényhozás előtt először megpendített ügye *egy magyar tudós társaságnak* emlegettetett ugyan az 1807-ki országgyűlés némely szónokai által, de a közelítő háború s a pénzalap hiányánál fogva siker nélkül. Tudományos fejlődésünk nyert ugyan egy új, hathatós, alapot a halhatatlan gróf *Széchenyi Ferenc* nagyszerű hazafiúi áldozatából, midőn ez *magyar könyvtárát*, melynek eszméje «mindent tartalmazni, mi magyarok által, Magyarországon, s Magyarországot illető iratott», és *éremtárát* az országnak ajándékozta; *József nádor* pedig e gyűjteményeknek egy *magyar nemzeti muzeum* kiterjesztését tervezvén, mely a hazai régiségek, ritkaságok, természeti kincsek és kézműmutatványok egyetemes tára legyen, az 1808. évi 8. törvény ezt országos segedelemmel és tekintélyvel életbe léptette: de eleinte a háborús idők, majd az alap elégtelensége, azt minden részeiben a köz használatnak megnyitni még nem engedték.

E szomorú viszonyok közt mégis létesült *egy* intézet, melynek közvetlen célja a magyar irodalom emelése, s ez a *Marczibányi-Intézet* volt. T. i. a felejtethetlen *Marczibányi István* (1750—1810) látván a tudóstársasági igyekvések sikertelenségét,

némi pótlékul, s írmagúl a jövendőnek, egy magyar irodalmi jutalomalapítványt hagyott nemzetének örökségül, melyből évenként egy a nyelvmívelést illető kérdés volt kitüzendő, s a legjobb magyar elmemű jutalmazandó. József nádor, kinek oltalma alá helyeztetett az, szeretettel karolta fel az eszmét, a kezelést, egy maga által nevezett elnök alatt, egy Pest vármegyei bizottmányra ruházta, a nemz. muzeum befolyása mellett; a jutalmakat pedig, a kiseded díjhoz nyilvános megtiszteltetést esatlandó maga fogta időnként egy ünnepélyes köz ülésben kiosztani. Így történt 1817.-20, 23-ban, s utolszor 1834-ben. Elnökei 1816—20 gróf Teleki László, 1821—23 b. Podmaniczky József, 1823—36 gr. Cziráky Antal, 1840—45 Majláth György országbíró, jegyzői egymás után a megye főjegyzői, lelke: Horvát István. Az intézet sikere azon tudományos munkásságban nyilatkozott, melyet kitűzött kérdései által költött, s azon irányokban, melyeket e munkásságnak adott, még pedig több téren (történet, törvény- és természettud.) miután az eredeti alapítványhoz időnként még több kisebb alapítvány és ajánlatok járultak, de azon díszben is, melylyel a magyar irodalmi törekvéseket körülvette. S ha mégis e siker nem állott arányban a lehetőséggel, az részint az alapcsekélységének tulajdonítandó, mely miatt több pályamű kiadatlan maradt, részint a bizottmány lassú és szabálytalan működésének; amiért is ez intézet, hosszas szünetes után, 1845-ben az akademiába olvasztatott.

A Marczibányi-Intézetnek a nádor által életbe léptetése Erdélyt is felvillanyozta, s összeállának, mindjárt 1818 elején, a kis haza lelkesb fiai a már rég eloszlott *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* (66. §.) feltámasztására. A Döbrentei által készült új előrajz valamennyi tudományt felvett annak körébe, szép sikerrel indultak meg részére a hazafiúi ajánlatok, s a kormányzó gr. Bánffy György felvigyázata alatt a működések is megkezdettek. De azok csak 1819 octóberig folyhattak, mert, mielőtt a társak még eredményt mutathattak volna fel, üléseik folytatása királyi helybenhagyástól függesztetett fel, mely azonban be nem következett soha.

Felderült végre az epochális 1825. év. Ekkor, november 3-dikán, hangzott Pozsonyban az országos rendek teremében *Felsőbüki Nagy Pál* megrázó szózata, mely a *Magyar Akademiának* végre valahára lételt adott. Eléállván t. i. utána gr. *Széchenyi István*, Ferenc fia, letette nagyszerű áldozatát a haza oltárára; kinek még azon ülésben követvén példáját *Vay Ábrahám*, gróf *Andrássy György* és gr. *Károlyi György* («első négy alapító»), a rendek erélylyel és hévvel támogatták az indítványt, a nádor kivívta annak törvénybe iktattatását (1827 : 11. tveikk.) s az intézet, több akadályok legyőzése után, 1830. nov. 17-dikén meg is alakított, új időszakot alapítandó irodalmunk történetében.

Azon tizenhat év alatt, melyekre a Marczibányi-Intézet működése kiterjedt, vagyis, 1815—30 (1831-re már az akadémia adván ki kétszáz aranynyi nagy jutalmát), a Marczibányi nagy jutalommal (400 vftban) a következő munkák tiszteltettek meg, mint évtársaik közt legjobbak, mit ez időszak jellemzésére jegyzek fel. 1815-re *Pethe Ferenc* Természethistóriája; 1816-ra *Virág M.* Századai; 1817-re. eredeti munka híában, *Fejér György* Hübnerféle Geogr. Lexikbna; 1818-ra *Kisfaludy Sándor* Regéi, második kiadásukban; 1819-re *Mokry Benjamin* Biographiai Lexikona; 1820-ra *Horvát István* Gyökeres régi nemzetségei; 1821-re *Vályi Nagy* Iliásza; 1822-re *Kövy Sándor M.* Polgári Törvénye; 1823-ra *Szlemenics Pál* Polgári M. Törvénye; 1824-re *Fáy* Újabb Meséi; 1825-re *Vörösmarty* Zalánja; 1826-ra *Kisfaludy Károly* Aurórája; 1827-re *Bitnicz Lajos M.* Nyelvbeli Előadástudományja; 1828-ra *Czuczor* Aradi Gyűlése; 1829-re *Balásházy János* Tanácsolatai a M. Gazdaság körében; 1830-ra gr. *Széchenyi István* Hitele.

98. §. Tudományos folyóiratok.

Míg ezek így folynak, némely tudósaink a tett mezejére léptek, s megalapították a magyar tudományos időszak *sajtót*, mely egyfelül az írók e nemű munkásságának nyitott tért, másfelül a magyar olvasóban is ébresztgette s táplálta a tudományos ismeretek iránti érdekeltséget. Nem lehet itt említés nélkül hagyni a két haza német tudományos lapjait, valamint nem azon ausztriai tudományos folyóiratokat sem, melyek már e század kezdetétől fogva, figyelmöket Magyarországra s a magyar irodalomra is irányozva, s hazai tudósainkat érdekökbe vonva, ezeket különyszerű vizsgálatokhoz, s kisebb értekező, bíráló, tudósító cikkek írásához szoktatgatták, s ez által némileg előkészítették a

magyar tudományos időszaki sajtót. T. i. megvoltak az emberek, elkészülve az elmék, működésök iránya kifejezetten nemzeti: csak toll volt német. Tért kelle nyitni: az erők résen állottak. Ezek mellett előkészítőleg hatott politikai lapjaink azon szokása is, mely szerint közölgettek már apróbb ily cikkeket (a «*Hazai Tudósítások*» 1806 óta, míg a nem-politikai dolgoknak 1817-től fogva a «*Hasznos Mulatságok*»-ban nyitottak külön tért, a bécsi «*Magyar Kurir*» kezdettől fogva már). Ezek könnyű csatározóként segítették közönséget alkotni komolyabb ily vállalatoknak.

Ilyenek elseje az *Erdélyi Múzeum* lett, melyet *Döbrentei Gábor* indított meg Kolozsvárt 1814-ben, de a közönség hidegsége miatt csak 1818-ig folytathatott. Mindamellet nagy és huzamos volt e derék organum hatása azon magasb műveltségre irányzott törekvés által, melyet kiválólag képviselt. Ugyanis számos *irodalomtörténeti és életrajzi cikkek* által első terjesztett a csupán magyarul olvasók közt bővebb és behatóbb tudomást a külföld szép-irodalmáról; *széptani és költői dolgozatokkal* elméleti ismeretek s egy jobb ízlés terjedésére, *bölcsészeti és nevelésiek* által pedig az általános műveltség emelésére folyt be.

Szerencsésebb volt, s egy magyar tudományos irodalom és közönség megalapítására nagy befolyást gyakorlott a *Fejér György* által indítványozott s Pesten 1817-ben meg is indított «*Tudományos Gyűjtemény*», mely különféle szerkesztők alatt (két évig egy bizottság szerkesztette; *Thaisz* 1819—27; *Vörösmarty* 1828—32; *Horvát István* 1833—6, és *senki sem* 1837—41), egy fertály századig folyva, a nyelv-, irodalomtörténet, úgy a *história*, s főleg ennek segédágai részére számos becses adalékokat hozott; *kritikái s tollharcai* által sok irodalmi és széptani, helyes, gyakran nem helyes, eszméket s ismereteket hozott forgásba; érintette a *philosophiát* s az *exact szakokat* is; tért nyitott sok próbálkozó új erőknél, s élénkebb érdekeltséget költött irodalom s tudomány iránt. De általában ritkák még benne a behatóbb és szigorúan tudományos dolgozatok, álláspontja műkedvelő levén inkább, mint szaktudósi, s raktár, tarka gyűjtemény inkább, mint valamely öntudatos és

egységesen működő szellem organuma. De akkor ilyen kellett. Még a nyelv grammatikai s aesthetikai kezelése sem nyert általa, azon elv levén kezdetben már felállítva, s mind végig fenntartva, hogy szabad fejlődést kell annak engedni, miután még sem nyelvtan, sem ízlés megállapítva nincsen (Révai és Kazinczy után!); s ím a huszonötödik év e két tekintetben a Tudományos Gyűjteményt ott találta, ahonnan az egy ivadék előtt kiindult volt.

E folyóirat sülyedezése már Thaisz alatt, adott lételt a «Felső Magyarországi Minervá»-nak, mely gr. *Dessseffy József* által indítványozva, ennek vezérlete, s titoknoka *Dulházy Mihály* szerkesztése alatt 1825 elején, évnegyedi kötetekben, Kassán, megindulván, tizenegy évig élt. A Minerva, mint előtte az Erdélyi Muzem, tisztán humanisticus irányt követett: *nyelv, irodalom, széptan, régi s új classicusok ismertetése, főleg műfordítások által, költészet* (versben és prózában, s ez a leggyengébb rész), *de philosophia, historia s életrajz* is voltak képviselve; *redlék* csak kivételkép csúsztak belé. Míg a Tudományos Gyűjtemény eredetiek közlésére szorítkozott, amiért igen is gyakran még a középszerűnél is gyengébb dolgozatokkal volt kénytelen köteteit betölteni: a Minerva, a fordításnak nagy tért engedve, több *jót* adhatott. Amaz, hosszú pályáján, több *anyaggal* nevelte tudományosságunkat: ez tartalmasb és mivelőbb volt.

Irodalom. Ungarisches Magazin Windischtól. 16 füzet 4 kötetben, Pozsony 1781,82,83,87. Neues Ungarisches Magazin, szinte töle, 8 füz. 2 k. u. o. 1791,98. — *Siebenbürgische Quartalschrift*, 28 füzet 7 köt. Szeben 1790—1801. — *Zeitschrift von und für Ungarn*, Schediustól. 36 füzet 6 köt. Pest 1802—4. — *Ungrische Miscellen* Lübecktől, 5 füzet, Pest, 1805—7. — *Seivert: Siebenbürgische Provinzialblätter*. Szeben, három füzetes kötetekb. I: 1805, II: 1807, III: 1808, IV: 1813. V: 1824. — *Annalen der Literatur und Kunst in d. Öst. Staaten*. Bécs 1802—12-ig; szerk. Schultes, Sartori und Kriegskunst. Bécs 1810—29. b Hormayr, innen 1833-ig változó szerkesztések alatt (Ungrische Miscellen aus d. Archiv für Geogr. 3 füzet, Bécs 1817—18). *Taschenbuch f. vaterl. Geschichte v. Hormayr u. Mednyánszky*, Bécs 1820—29. (ezenül csak Hormayrtól Münchenben).

Erdélyi Muzem. I. (Kolosvár) 1814. II—IV: 1815. V. 1816. VI—IX: 1817. X: 1818. (ezek Pesten). — *Tudományos Gyűjtemény*, Pest, 1817—41.

300 havi kötet. — *Felsőmagyarországi Minerva*, Kassa, 1825—36. 44 negyedes kötet.

99. §. Széptudományi mozgalmak.

A műköltészettől, mely ez időszakban oly szerencsésen űzött, természetesen a *széptudományjokhoz* vezetettünk. A classicismusra emelkedett költészet hatalmasan fejtette és nemesítette az ízlést; mégis íróink közül csak kevesen nyomozták az ízlés műveiben munkáló szépnek okait s törvényességét. Két jeles szépész, *Greguss Mihály* és *Schedius Lajos* élő szóval és irodalmilag fejtegették a szépet, amaz Bouterwek nyomában haladva, ez éles észszel új rendszert alkotva: de latinúl, amiért az iskola falai közül ki nem hatottak az életre. Így *Verseghy Ferenc* sem, kinek avúlt szempontból kiinduló terjedelmes Széptana, szinte latin s egy bal ómenű munka része levén, nem olvastatott. *Pucz Antal* Eberhard Aesthetikáját adta magyarul (1817), de nem bírván érthető és szabatos műnyelvet alkotni, e munka halva született. Mélység nélkül, de világosan, s a korhoz mérve jó nyelven, tárgyalta *Bitnicz Lajos* a szépnek s a szép előadásnak elméletét (1827), amiért csak az ő munkájával kezdtek némi összefüggő széptani ismeretek tágabb körben terjedni. Folyóiratokban is nagyritkán pendültek meg *bölcsészeti* vizsgálatok a szép körül, legnyomósabban *gr. Desseuffy Aurél* által a Minervában; valamivel gyakrabban *szépműtaniak* egyes nemek elméletéről s történetéről (*Kis János*, *Döbrentei*, *Buczy* sm.); ezek közül állandó becsűek *Kölcsey* fejtegetései a drámáról (Körner Zrínyie bírálatában) s a komikumról (1826—7), s *Bajzától* «az epigramma theoriája». A széptani kritikát szerencsésben *Kazinczy*, *Kölcsey*, *gr. Teleki József* űzték; *Toldy Ferenc* pedig a bőven beereszkedő elemző ítésetre adott, első, példát Aesthetikai Leveleiben (1826, 7): mindössze igen kevés, de komoly, tudományos, részrehajlatlan törekvés jelei. Nagyobb kiterjedésben hatott széptudományi eszmék fejtésére *Szemere* és *Kölcsey* időhöz nem kötött folyóiratuk, a *Muzárium* (kezdetben «Élet és Literatúra»), mely 1826—29-ig, négy

kötetben, *philosophiai*, *aesthetikai* és *költői* nagyobb-kisebb, részben töredékes, darabokat adott, többnyire bírálatok- vagy legalább kritikai észrevételekkel, néha különmemű, sőt ellendarabokat is egymás mellett, hogy olvasóit összehasonlításra és saját ítéletök kifejtésére gerjessze. Gazdag tára a széptani és szépműtani nézeteknek, s példánya a nemesb fanszerű előadásnak.

— (*Mutatványokat Kölcseyből* l. az *Irod. Olv.* II. köt. 270. *Bajzából* u. o. a 271—273. sz. alatt.)

Irodalom. Verseghy: Vsus Aestheticus linguae Hungaricae (Anal. Instit. III.) 2 k. Buda, 1817. — *Greguss Mihály: Compendium Aestheticae*. Kassa 1826. — *Schedius: A szépség tudománya*, Auróra 1822. *Principia Philocaliae, seu Doctrinae Pulcri, ad scientiae normam exacta*. Pest 1828. — *Pucz: Aesthetika*, vagyis a széptudományoknak theoriája, írta Eberhard G. A. Pest 1817. — *Bitnicz: A magyar nyelvbeli Előadás Tudománya*. Pest 1827. — *Gr. Desseuffy Aurél* («A» névjegygyel) az Ízlésről, és: *A Szépről*, Minerva 1825. I. II. — A többi említett írók cikkei a 98. §-ban említett folyóiratokban s a Muzáronban; *Kölcsey* és *Bajzaei* ezek «Munkái»-ban. — *Toldy: Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról*. Pest 1827. (és *Összegyűjtött Munkái VIII. kötetében.*) — *Élet és Literatúra*, I. 1826. II. 1827. *Muzáron III. IV.* 1829. *Új folyam*, I. 1833.

100. §. A theologiai irodalom feléledése.

A theológiát magyar nyelven, *rendszeresen*, ez időszak alatt is csak protestánsok tárgyalták, miután collegiumaikban (különösen Pápán, Debrecenben, Patakon) a század kezdete óta már magyarul kezdetett az is előadni. Mindamellett is csak három író emelhető ki e téren: *Varga István* debreceni tanár, ki bibliai magyaráztant (1807—18), *Szathmáry Dániel* pataki tanár, ki ágaztattant írt (1815), és *Tóth Ferenc* pápai tanár (69. §.), ki Erkölesi Hittudományával (1817) fejezte be munkásságát, melyel a kathol. hittudósok méltánylását is kivívta. Egy új kor előjeleképpen lépett fel ez időszak vége felé *Somossy János* pataki tanár «A Dogmatica Theologia első vonásai»-val (1827), de az ő súlypontja későbbre esik. A protestáns *szónokok Diószegi Sámuel* debreceni pred. (a fűvész, 75. §.), *Láczai Szabó József* pataki pred. és tanár (1813—19), *Báthory Gábor* pesti pred. és superintendens (1820), *Lengyel József* debreceni pred. (1828) és *Kolmár József* komáromi pred. és esperest (1830) voltak, kik közt azonban csak

Diószegi és Kolmár tűntek ki jól elrendelt, tartalmas, és tűrhetően nyelvezett erkölcsi beszédekkel; Kolmár mindazáltal, rationalisticai hajlamaival, az orthodox protestánsoknál is némi aggodalmat szült. — A katolikusok közt számosan természetes kötetekben adták egyházi beszédeiket, sőt ez időben jelentek meg Bourdaloue, a híres francia egyházi szónok szentbeszédei is magyarul (10 köt. 1814, 15); de kiemelésre méltókká, mint valódi művész szónokok, csak ketten lettek: *Horváth János* veszprémi kanonok s utóbb székesfejérvári püspök (1769—1835) és *Májér József* székesfejérvári plébános és kanonok (1785—1834): emez az újabb katolikus magyar szónoklat első dísze.

Azonban 1820-tól fogva a kathol. tudományos irodalomra nézve új időszak nyílt. Több tényező eredményezte a szerencsés fordulatot. A m. *egyetem hittudományi tanárai* (főleg Alber, Fejér, Tumpacher, Láng, Vass) *theologiai vitáik*, melyekben az ó és új kor látszott egymással küzdeni, adtak első lendületet az önálló vizsgálatnak, s szültek egy új ivadékokat, mely haladását a *Horváth János* által Veszprémben 1820-ban megindított, «*Egyházi Értekezések és Tudósítások*» című egyházi évnegyedes írásban tüntette fel, egy szigorúan tudományos, s egyszersmind szabadelmű és nemzeties organumban. Ez, és Horváth *jutalomtétellei*, s ezekkel egykorúlag némely fontos ügy szőnyegre került új életet öntöttek theologiai irodalmunkba, mint: a *philosophia benyomulása* a theológiába, mely leginkább a kantiánus *Márton István* pápai ref. tanár (69. §.) «*Keresztyén Morális Katekizmusá*»-ban (1817) nyilatkozott, s mind protestáns, mind kathol. részről élénk harcoknak szolgáltatott tárgyat; továbbá a két egyház egyesülése, vagyis az *unió* kérdése (1822—1827), melyben a széplelkű *Guzmics Izidor* pannonhalmi tanár (1786—1839) éles esze, mívelt és meleg tolla először vonta magára minden felekezet méltató figyelmét, s mely két ügy egy egész kis irodalmat idézett elő; végre a *pozsonyi zsinat* (1822), hol a szentírás magyar fordítása revisiójának szüksége jött szőnyegre, bár még közvetlen eredmény nélkül (innen keletkezett Rudnai primás meghagyásából Verseggy «*Dissertációja*»).

Mégis, *terjedelemre* nézve nem sok az, mit az új irány előhozott. A legbecsesb rész Horváth folyóiratában foglaltatik, mely a theologia összes körét művelte, ide tudva az egyházi jogot és történetet, s mely a szakirodalmat is bíráló figyelemmel követte. Önálló rendszeres munkákat — egy Liturgikát (1823—1826) és később egy Ágazatos Theológiát (1832) — az egy *Rácz András* Esztergam megyei plébános adott, de melyek csak mint első kezdeményezései az új időnek érdemelnek említést.

Irodalom. Varga István: Exegetica Theologia, 3 köt. Debr. 1807—18. — *Szathmáry Dániel*: Keresztyén Hittudomány 2 köt. Patak 1815. — *Tóth Ferenc*: Keresztyén Erkölestudomány. Pest 1817. — *Somossy János*: A Dogm. Theologia első vonásai. Patak 1827. újra 1835. — *Diószegi*: Erkölcsi Tanítások predikációkban. 2 köt. Debr. 1808. — *Láczai* Predikációi, 3 köt. Patak 1813—19. — *Báthory Gábor*: Emlékezetkövekkel megrakott Temetőkert, v. halotti predd. 2 köt. Pest 1820, 21. — *Lengyel*: Predd. 3 köt. Debr. 1828. — *Kolmár*: Ker. katedrai Tanítások. 2 k. Pest 1830. Újabb ker. katedrai Tanítások, 2 köt. nagykesőn halála után: Szarvas 1854. — *Horváth János* Ekesszólás a Koporsónál (elmélet és beszédek). Veszpr. 1816. — *Májer József*: Homiliák, 3 köt. Szeféjv. 1823., újra s bővitve kiadta Ihász Gábor. 2 köt. Eger 1856. *Horváth*: Egyházi Értekezések és Tudósítások. Veszpr. 1820—24. 20 köt. — *Márton*: Keresztyén Morális kis Katechismus a helyv. vallástétellel megegyezőleg. Bécs 1817. A «Ker. Mor. Katechismus» nevű munkára tett Recenziók, az azokra tett feleletekkel együtt. Bécs 1818. (s ezen túl még több). — *Guzmics*: A keresztényeknek vallásbeli egyesülésekről írt Levelek, 2 köt. Pest 1822. A vallási egyesülés Ideájának, és a rom. kath. és prot. keresztények között fennálló Uniónak vizsgálatása. Győr 1824. Az . . . Uniónak másodszeri vizsgálatása. Győr 1826. — *Verségly*: Dissertatio de versione Hung. Scripturae S. Buda 1822. — *Rácz András*: Liturgika, 3 köt. Eszterg. 1823—26. Ágazatos Theol. 3 köt. Pest 1832.

101. §. A bölcsészet emelkedése. Köteles. — Jog s államtudományok.

Nem kevesebbé örvendetes mozgalom következett be a *bölcsészetben* is. Megindította azt *Fejér György* (1766—1851) Anthropológiájával («vagyis az ember esmerete» 1807), mint szükséges előfeltételével philosophiájának, mely neki sajátkép az volt, aminek legközelebbi munkáját nevezte, t. i. az «Ember kimíveltetése» (1809). Ezt évvel később logikája, és — közbe esvén irodalmi pályája két más, ú. m. theologiai és históriai, időszaka — csak igen későn követte metaphysikája (1835) és ethikája (1842), mikkel a maga által megvont kört teljesen kiegészítette.

Fejér eklektikus philosophus volt; nem alkotott saját rendszert, de terjedelmes, mély és egészen soha fel nem függesztett tanulmányai nyereségeit önállón s gyakorlati irányban dolgozta fel. Józan és tartalomdús; s ha még nem oly sikeres, mint épen ez iránytól várni lehetett, ez a szigorú alkotás, a szabatos és világos műnyelv, s azon előadási kellem hiányától van, melyet a gyakorlati cél enged, a népszerűség pedig, melyet igénybe vett, feltételez. Szinte később a philosophiai rendszerek kritikáját űzte, mely a tárgyalt korbeli irányától különbözőt mutat, s így még elő fog fordulni. Nyomban követték őt Veszprémben *Ruszek József* apát (1779—1851), egy kevesbé önálló, de világos fő, ki egykor nagyon elterjedt s kedvelt «Előljáró Értekezéseiben» (1811—1812) az alapphilosophiát, a bölcsezet encyclopaediáját és történetét —, és debreceni tanár *Ercsei Dániel* (1781—1836), ki a sensuálio-racionális empirismus alapján teljes rendszerét adta a bölcsezetnek (1813—1817), s külön e tudomány történetét is (1825), melyben főleg a régi rendszereit éles körvonalakban rajzolja. De fő dísz e kornak a mélyelmű *Köteles Sámuel*, m.-vásárhelyi, aztán enyedi tanár (1770—1831), ki a philosophiai műveltségnek, lelkes előadásai s jeles munkák által, Erdélyben tetemes lendületet adott. Logikája (1809), Erkölesi Philosophiája (1817), Philosophiai Anthropologiája (csak halála után adva ki) s a Philosophia Encyclopaediája (1829) a rendszeres megalkotás, tudományos megalapítás, a nemesen egyszerű irány s a szabatos kifejezésnél fogva, a még meg nem tisztult s alkalmatlan műnyelvdacára, tudományos tankönyv-irodalmunk mintaművei közé tartoznak; s általok ő egyszersmind *egy saját*, a Hetényi által úgynevezett *egyzményes bölcsezet megindítója lett*. Szinte egykorulag lépett fel *Szilágyi János* szigeti tanár (1813) egy észjogi tankönyvvel Kant szellemében, nem-meddő rövidséggel és szigorú módszerrel, ki, bár tökéletlen nyelven, teljesen terjeszti elő tárgyát, melyhez képest a jóval későbbi Újfaluzy János «Hármas Természeti Törvénytudománya» (1825) már visszalépés volt. Bezárta rendszeres íróink körét, ki legelterjedtebb hatással volt

ez időben philosophiánk irányára, az eklektikus *Imre János*, egri, majd egyetemi bölcészettanár (1790—1832). Ez, 1818 óta új meg új kiadásokban megjelent bő deák munkái után a bölcészetet, különösen a logikát és a metaphysikát, magyarul is fejtegette (1829), inkább bátran mint szerencsésen keresztülvitt műnyelven; mindazáltal mint tisztá s erős gondolkodó nagy reményeket költött, melyeket kora halála megghiúsított. — Végre az alkalmazott philosophia terén a neveléstudományt, első rendszeres munkául, vettük *Szilasy János* akkor még szombathelyi hittanártól (1795—1853), egy olvasott, tapasztalt és öngondolkodó fő s emberszerető meleg szív művét (1827).

Nem sok mindössze két évtized alatt, s a nemzeti szellem oly hathatós emelkedéséhez képest a költészetben: de tekintve, hogy philosophiánk csak kevéssel azelőtt kezdett a scholasticismusból kibontakozni, alapvetésül, felgerjesztésül, irányadásul annál nyomosabb mozgalom, mert magyar bölcészeink, mind az eklektikusok (*Fejér*, *Ruszek*, *Imre*), mind a *Kant* és *Krug* követői, már elébb *Márton*, *Sárváry* (69. §.), most újra *Márton* (100. §.), *Köteles*, *Szilágyi János* lépést tartva a tudomány egyetemes fejlődésével, nem pusztá átvevői voltak idegen tanoknak, hanem az áthatás és meggyőződés erejével tárgyalták az emberi ész legfelsőbb kérdéseit. S a mozgalom már nem is csupán tankönyvekben, de pamphletek s folyóiratokban is nyilatkozott; s itt nem csak *Kant* mellett és *Kant* ellen (emezek közt a legélesb csatár *Rozgonyi József* pataki prof.), hanem más rendszerek szellemében is megindult a philosophiai vizsgálat (a *Fichtét* követő *Sipos Pál* tordai pred., a *Schellinget* valló *Balogh Sámuel* serkei pred.-nál), és, a miben épen a magyar jellem érvényesíté magát, folytonos vonatkozással az életre, tehát gyakorlati irányban. Ha mégis a philosophiát csak későn és lassan látjuk irodalmunkban helyet foglalni: egyetemes tudományos fejletlenségünkön s nemzetünknek az elvont gondolkodásra csekély hajlamán kívül, korlátozó tanrendszerünk s a sajtó szabadtalansága gátolta azt, mihez még a nyelv engedetlensége járult, melyen a kor tudósai, kívül állva

a Révai és Kazinczy hódítványain, nem bírva a szóképzés törvényei ismeretével, sem szóalkotó bátorsággal s talentommal, erőt nem tudtak venni.

Részben ez akadályok, részben a nemzeti nyelvnek a jogi iskolákból folyton tartó száműzetése, gátolták a *jog- s államtudományoknak* is irodalmi virágzásokat. Az elsőbb szakban csak a magyar magánjog műveltetett. *Czövek István* ref. tanár Kelemen Imre epochalis munkáját adta magyarul (1822); egyidőben *Kövy Sándor* pataki híres jogtanár (1763—1829) önfordította magánjogi rövidletét; majd *Szlemenics Pál* pozsonyi jogtanár (1783—1856) szinte saját deák munkáját magyarul, kimerítő előadásban, s teljesen átdolgozva (1823), mely a tanok logikai szigorú elrendezésével s a műnyelv szerencsésb megalkotásával valamennyi elődeit felülmúlta; míg Erdély magánjogát *Vajda László* kolosvári jogtanár hozta elsőben rendszerbe (1830) egy, forrástanulmányra támaszkodó, alapos, kimerítő s világos előadású munkában.

Az *államtudományi* tér, az 1823 óta támadt élénk politikai mozgalom dacára, a sajtó szigora miatt még teljesen meddő maradt. A hírlapok is csak az újdonságok pusztá regestrálására voltak szorítva. *Gr. Széchenyi István* ugyan már 1828-ban kezdte meg irodalmilag is a nemzet szellemét átváltoztató hatását, de e hatás a következő időszakon uralkodik, s így ott fog tárgyalatni.

Irodalom. Fejér György: Anthropologia, Buda 1807. Az ember kimiveltetése I. Pest 1809. (II. kötet:) Az Ember kifomáltatása gondolkodó erejére nézve, vagyis a közhasznú Logika. Pest 1810. (III. kötet:) Az Ember kifomáltatása esmérő erejére nézve, vagyis a közhasznú Metaphysika. Buda 1835. 2-szor 43. n. o. (IV. köt.) Embernemesítés, vagyis természeti Erkölestudomány. Pest 1842. — *Ruszek*: A Philosophiának előljáró Értekezései, 3 köt. (I. Bevezetés) Veszpr. 1812. A Philosophiának summás Rajzolatja, vagyis Encyc'opaediája, ott 1811. III. A Philosophiának rövid Históriaja, ott 1811. — *Ercsei*: Philosophia. 2 k. Debr. 1813, 17. A Philosophia Históriaja Debr. 1825. — *Köteles*: Közönséges Logika, v. az értelem tudománya. Kolosvár. 1809. ismét s átdolg. 1815. újra Enyed 1829. Az Erkölcsi Philosophiának elei, egy kézikönyv. 2. kötet. M.-Vás. 1817. Philosophiai Anthropologia (a szerző kéziratából átdolgozva Toldy F.) Buda 1839. A Philosophia Encyclopaediája, Enyed 1829. — *Szilágyi János*: Oskolai tanító könyv, a Tétető Philosophia második része: Természeti Torvénytudomány 2 rész 1 köt. Sziget 1813. — *Imre János*: A Bölcselkedés. 2 köt. Pest 1829. Az ifjú magyar Bölcselkedő. Pest 1830. — *Szilasy János*: A Nevelés tudománya. 2 köt. Buda 1828. — *Rozgonyi* deák munkáin kívül ide tartoznak: Észrevételek a

Kant izlése szerint készült munkára nézve, melynek neve Erk. tudd. megrostálása. Pest 1813. A pap és Doctor a sínlődő Kant körül. Pest. 1819.

Czövek: A magyar hazai Polgári Magános Törvényről irt tanítása Kelemen Imrének. 3 köt. Pest 1822. Planum Tabulare, deákül és magyarul, fol. Buda 1825. — *Kövy*: A magyar Polgári Törvény rövid sommája. Patak. 1822, újra 1837. — *Szlemenics*: Közöns. törvényszéki Polgári magyar Törvény. 4 köt. Pozsony 1823 újra 1845. — *Vajda*: Az Erdélyi Polgári Magános Törvényekkel való Esmeretségek. 4 köt. Kolosv. 1830, 1. Az Erdélyi Polgári M. Törvények Históriaja. Kolosv. 1831.

102. §. Történetírás és segédtudd. — Virág. Horvát István.

Végre valahára a történetírásban is új szellem ébredezett. *Virág Benedekkel* egy új, nemzeti, iskola kezdődik. Az ő «Magyar Századai» (1808—1816) nem csak a történt dolgok elbeszélése, hanem egy nemzeti paraenesis is, nem declamációk, hanem a történetből szóló nemzeti szellem, ezen, önállását fenntartani büszke szellem, kifejezése és dicsőítése által. Forráskészlete az egyházi évkönyveken kívül főleg hazai eszközökre szorítkozik, s ítészete nem annyira az adatok megigazítása, mint inkább a történetek erkölcsi megítélése körül munkás. Római érzülete, az erény és nemzetének rendülhetetlen szeretete, szegénysége dacára függetlensége minden külső tekintetektől, s az a komoly és bátor nyíltság, melylyel korait és embereit bírálja, tiszteletessé teszik őt, művét pedig, mint e lélek kifejezését, örök becsűvé. Előadása antik egyszerűségű, rövid szinte a kőirályig; s bár a kútfők gyakor beszéltetése miatt egyenetlen, de annál közvetlenebb.

(*Virág* élete az *Irod. Olv.* I. köt. 111. sz. előtt; *mutatványok* a Századokból a II. köt, 274. sz. alatt.)

Virág tüzének hatása alatt *Horvát Istvánnak* (1784—1846) eleinte a nyelv- s irodalomtörténetre irányzott tanulmányai mindinkább az országtörténet felé fordultak. Szellemének előkelőleg kritikai iránya őt nem történetíróvá, hanem történetvizsgálóvá rendelte volt. Ilyennek lépett ő fel már 1810 óta több történeti vitairataiban, s majd a Tud. Gyűjtemény kötetei során elszórt irodalom-, jog- és őstörténeti értekezéseiben. A nevezetesek: «Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres m. királyoknak

védelmetetéseket a nemzeti nyelv ügyében» Schwartner ellen (1815), tényekben gazdag adalék nyelvtörténetünkhez; Schwartner Diplomatikájának terjedelmes bírálata (1819), melylyel kezdődik tulajdonkép a «magyar» okmánytan; s «Magyarország gyökeres régi nemzetségei» (1820), mely viszont a nemzék- és jogtörténetre váratlan világosságot hintett. De Horvát fellépésének jelentékenysége nem egyes állítások és tények felderítésében van. Hare volt az a hagyományos kényelemmel berögzött nézetek ellen a történetben; követelése a források közvetlen tanulmányának minden, bármi csekélynek vagy már megoldottnak látszó, kérdés körül; kétségbe vétele az összes történeti anyagnak, mely, mihelyt különszerű ténnyel szállánk, elégtelennek bizonyodott; s tiltakozás oly idegen felfogás ellen a hazai történetírásban, mely saját kútfőinkkel s a nemzet és történetének öntudatával öszhangzásban nincs. E működése által Horvát István megindítója lett az újabb bírálati iránynak történetírásunkban, és sürgetője, felélesztője a forrástanulmányoknak. Ily érdem mellett az irodalomtörténet csak fájdalommal érintheti azon nagyszerű tévedést, mely őt őstörténetünk vélt fényre derítésében vezette, midőn, végre is a népnevek hang s jelentés szerinti hasonlatosságán indulva, nem kevésbé éles elmével mint bámulandó adatkészlettel, a magyar nemzetet úgy igyekezett feltüntetni, mint egyikét a legrégibb míveltségű népeknek, mely, különféle nevek alatt, az óvilágot Spanyolországtól és Afrikától a Kúmaig, tetteivel és műveivel betöltötte. Ez irányának első nyilatkozata voltak az elhírhedett *«Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből»* (1825), melyeket hasonló feladatú, számos és nagy kiterjedésű fajtörténeti dolgozatok követtek (Tud. Gy., Muzáron, s külön) majd szinte haláláig: roppant fáradalomnak, a magyar *fajok* ismeretére vetett némely világsugarakon túl sikeretlen, sőt veszedelmes eredményei, amennyiben ez imposáns példa sok erőt a pozitív történelemtől e meddő ténnyel csábított.

— (*Horvát István* életét I. az *Irod. Olv.* II. köt. a 275. sz. előtt, s utána *mutatványt* «Nagy Lajos»-ából.)

Egyidőben Horvát mozgatásaival, több tényező kedvezett a különzerű történeti vizsgálatnak, mint a muzeumi könyvtár, s különösen a tetemesen szaporodó kézírattár megnyílása, *Jankovics Miklós* (1773—1846) gyűjtései, az egyetemi könyvtárnak *Fejér György* igazgatása alá jutása. Valamint Horvát, úgy e két férfiú is, nem kis számmal adott, külön s a Tud. Gyűjteményben, történeti adalékokat, s mellettök egyebeken kívül főleg *b. Mednyánszky Alajos*, *Gyurikovics György*, *Czeh János*, kik már elébb a fennemlített ausztriai organumokban (98. §.) működtek közre, de mely dolgozataik a magyar olvasók nagyobb száma előtt ismeretlenek maradtak. A köz és családi levéltárak itt-ott megnyílni, kútfők, habár még kisebb kiterjedésben, kiadatni (Engel, Endlicher, Rummy, Székely Mihály, Horvát István), mindezek által sok egyes részei és pontjai történelmünknek felvilágosíttatni, a történeti érzék és érdekeltség ébredezni kezdtek; míg *Fejér György* ez időszakot óriási *okmánytárának* Árpádkori részével tizennégy kötetében bérekesztette (1829—30).

Az országos történet mellett, bár vékonyan még, az *egyházi* (Tóth Ferenc), a *fajttörténet* (Horváth Ádám és Péter, Kállay), az *életírás* (Kölesy, Melczér, Kazinczy stb.), s a *helytörténet* (Szirmay, Mocsáry) is megindult. A segédtudományok közül az *okmánytan* és a magyar *statistica* nyertek jó kézikönyveket (Perger, Magda); a *földrajz* pedig részint már nagyobb mérvben műveltetett (Katoná Mihály, Ferenczy, Dóczy, Lassú). Nagyobb részt azonban compilációk és fordítások gondoskodtak a mindennapi szükségéről: világtörténetet Verseghy és Ajtay: egyetemes biographiai lexikont Mokry Benjamin; nagyobb földirati szótárt Fejér György, utazásokat Kis János, mások egyebet, adva.

Irodalom. Virág: Magyar Századok. I. k. XI—XIII. század. Buda 1808, s ismét ott 1816. II. k. 1437-ig, Buda 1816. Újra Toldy Ferenc által 4 kötetben. Pest 1862. s az 1437—1526-iki idő a szerző töredékes kézírataiból 5-dik kötetül Pest 1863. — *Horvát Istvántól* a szövegben említettek kivül, melyek az ott feljegyzett években Pesten jelentek meg, kiemelendők még, ő- és fajttörténeti irányba főbb képviselői gyanánt: A Magyarokról mint Agarénusokról (Tud. Gy. 1828: XII.); A «Kaján» magyar szóról a Teremtés könyvében (Muzáron IV. 1829.): Jászok: I. A Jászokról mint magyar nyelvű népről és nyilazókról (Tud. Gy. 1829; VII. VIII. IX.); II. A Jászokról mint

toxótákról, ionokról, pannonokról, pelasgusokról, paenokról és hellenekről (u. o. 1830: VII—IX. befejezetlen); Piringer «A m. nyelv ágazatai» című munkájának bírálata, melybe hat értekezés van beszöve I. a bi-senus nyelv, II. a kún nyelv, III. a chazar nemzet nyelve, IV. a jász nemzet nyelve, V. a székely nemzet nyelve, VI. a palóc nemzet nyelve (Tud. Gy. 1833: VI—XII. és 1834: I—XII.); A Vas (scytha) Nemzetről, Pest 1839. (a 208. lapnál megszakadván a nyomtatás, s tovább nem folytatattván, meg sem jelent, példányai pedig tiznek hián 1849-ben megégték). Idegen népeket is bevont vizsgálatai körébe: A Deuschok Mózesről Tacitusig: I. A Deuschok mint Németek (T. Gy. 1831. VI.); A Szlavínokról, azaz kérkedőkről, a trójaiháborútól Justinianus császárig. (Alazánok, Aucháták, Auchéták, Euchéták, Alubok, Chalubok). Pest. 1844. — Jogtörténeti apró, de fontos cikkein kívül a csupán német fordításban külföldön megjelenhetett ez önálló iratát hozzuk fel: Ueber Croaitien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklichen Theil, aus d. Ungr. Leipz. 1844. — *Engel*: Monumenta Ungrica. Bécs 1809. — *Endlicher*: Anonymi Belae R. Notarii de Gestis Hungarorum Liber. Bécs 1827. Chronicon Dubnicense (Jahrb. d. Lit. 1826). — *Rumy* (és *Kazinczy*): Monumenta Hung. azaz Magyar Emlékezetes Írások. 3 k. Pest 1817. — *Székely*: A nemes székely nemzetnek Constitútiói. Pest. 1818. — *Horvát István*: Verbőei Emlékezete, II. k. (a Hunt-Páznán nemzetségi diplomatáriuma.) Pest 1819. — *Fejér*: Codex Diplom. Hungariae ecclesiasticus ac civilis. 43 k. Buda 1829—44. — *Tóth Ferenc*: A Magyar és Erdélyországi prot. ekklezsiák Históriaja I. Komárom 1808. A Túládunai reform. Püspökök Élete. Győr 1808. A Túlatiszai ref. Püspökök Élete. Győr 1812. — *Horváth Ádám*: A Magyar, Magóg patriarchától fogva I. István királyig. Pest 1817. — *Horváth Péter*: A Jászoknak és Kúnoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pest. 1823. — *Kállay Ferenc*: Hist. értekezés a nemes Székely nemzet eredetéről. Enyed 1829. — *Kölesy Vincze* és *Melczér Jakab*: Nemzeti Piutarchus 4 köt. Pest 1815—16. — *Kazinczy* életrajzai folyóiratokb. — *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári Esmérete 2 k. Buda 1809—10. (Zemplény és Ugocsa deákul jelentek meg). — *Mocsáry Antal*: Nógrád vármegye históriai stb. Esmertetése. 4 k. Pest 1826. — *Perger János*: Bevezetés a Diplomatiakába. Schwartner után (Horvát István bírálatának használatával s bővítve) 3 k. Pest 1821. — *Magda Pál*: Magyarországnak legújabb statistikai és geogr. leírása. Pest 1819. — *Katona Mihály*: A föld matematika leírása. Komár. 1814. Közönséges természeti Földleírás, Pest 1824. *Ferenczy János*: Közönséges Geographia. Pest 1809, újra Pest 1823. 3. kiad. 184? Kanya Páltól 1847? — *Dóczy József*: Európa Tekintete. 12 köt. Bécs 1829—31. — *Lassú István*: A Statistikára való Bevezetés és Európának statist. geogr. és hist. rajzolatja, s a tudósok és tudd. rövid históriája; Britannia; Franciaország; Orosz birod.; Prussia; Lengyelország; Török, Austriai birod.; Svécia, Norvégia, Dánia. 9 köt. Pest, 1827—9. — *Verseghy*: Az emberi nemzetnek története. 3 k. Buda 1810—11. — *Ajtay József*: A világ története. 2 k. Pest 1814 (Löhr ut. bővítve.) — *Mokry Benj.*: Közöns. históriai-biographiai kézi Lexikon. 4 k. Pest 1819. — *Fejér György*: Nemzetekeket, országokat stb. esmértető Lexikon (Hübner és Spörl ut., a régi és magyar geographiával bővítve) 5 k. Pest 1815—16. — *Kis János*: Utazások Tárháza, 8 k. Pest 1817—19.

103. §. A nyelvtudomány hanyatlása. — *Classica literatura.*

Nyelvészetünk történetének legszomorúbb időszakához értünk. Míg a jelesb elmék, bízva Révai elveinek megdönthetetlen-ségében, egész figyelmeiket kirekesztőleg a nyelv széptani művelésére és gazdagítására fordították, Révai ellenese *Verseghy Ferenc* (72. §.), a lelketlen Sággy Ferenc mesterkedései folytán az ország hivatalos grammatikusává fogadtatott, s az összes magyar birodalom iskoláiban kötelezőleg behozandó nyelvkönyvek szerkesztésével megbízott. Elfoglalván most a nagy férfiú halála által megürült tért, roppant mérvben fejtette ki kártékony munkásságát. Nyelvünk szellemét kiölő, törvényességét megsemmisítő durva empirismusát teljes rendszerbe hozva, hét év alatt nem kevesebb mint tizenöt nagyobb-kisebb kötetet betöltő nyolc munkában, s három nyelven, hirdette, az iskolákban s azokon kívül, akadálytalanul, s annál bátrabban, tanait, mert Révai tanítványai, helytelen kicsinylésből, hallgatással mellőzték tudományos dűlásait. Első helyt a kor nyelvtani kérdései közt a szóképzésé állott. Révai nem csak lángelmű, de ki is vívott, felfogása szerint nyelvünk minden ízeckéje élő s jelentő része a nyelv élő organismusának: Verseghy ennek helyébe a maga mechanikai felfogását iktatta, mely mindenütt «holt gyököket», magokban semmit nem jelentő képzőket és ragokat, minden ok és értelem nélküli «syllabákat» látott, melyek szerinte csupa «euphonikák» volnának. E szerint a nyelv neki holt tetemekből összeálló aggregátum, melytől az organikus törvényességet megtagadván, azt az örökké változó s rontó «szokás» uralma alá vetette. E felfogáshoz volt alkalmazva alakтана, ehhez helyesírása is. Innen azon magával tehetetlen vergődés a műnyelvalkotásban, mely a kor tudományos íróit bélyegzi; innen azon ingadozás a nyelvtani formákkal élésben; innen azon képtelen zavar a helyesírásban, mely mind jutalomkérdések, mind hivatlan magán buzgólkodása útján számos hozzászólót látott, a nélkül, hogy csak egy pont is elyszerű s helyes megoldást lelhetett volna. A Marczibányi-Intézet

kérdései közül is csak azok nyertek józan s tudományos tárgyalást, gr. *Teleki József* által, melyek a szótárszerkesztést s nyelv-bővítést (78. §.) tűzték ki tárggyúl; és csak az eredményezett legalább termékeny adatokat, mely a nyelvjárások ismertetését kívánta (*Horváth Ádám; Gáti István*), s mely tárgyra ezentúl a Tud. Gyűjt. is becses adalékokat hozott. Minden egyéb — nyelvészeti értekezések és nyelvtanok — haszontalan, vagy káros, volt; az utóbbiak még módszer tekintetében is elégtelenek.

Így a *szótárak* is. *Márton József* folytatta e téren előbbi munkásságát (73. §.), nem több szerencsével. *Maloveczky János* névtelen kétnyelvű szótára (1827) bővebb, de az új nyelvmozgalom vívmányait ő is csak félénken vette fel, épúgy mint *Mokry Benjamin*: diák magyarjába (1823), noha Sándor István húsz évvel előbb a bátor szorgalomnak oly jeles példájával előzte meg. Az egy, ma is becsesel bíró, szókönyv ez időből *Simai Kristófé* (1809—1810), mely ugyan mint rímtár, mi lenni akart, használhatatlan, de sok másutt fel nem vett szókat tartalmaz, és végtagok szerint levén rendezve, a nyelvészre nézve, különösen a szóképzés nyomozásában, nélkülözhetetlen segédeszköz. — *Szármasztató szótárt*, de a magyar nyelv kölcsönzött szavaira szorítkozót, *Leschka István*, adott (1825), ki a hasonlító nyelvészet elveit nem ismerve, tudománytalan, a szláv nyelv dicsőítését tartva inkább szem előtt mint a kritikai nyelvészet érdekét, elfogúlt álláspontján, nyelvünk etymológiájára közvetlenül keveset lendített; mégis használható anyagot nyújtott, mely szókincsünk eredetizetésében a más oldali elfogultságot még ma is ovakodásra intheti. — *Műszótárak* is keletkeztek: egyetemesek (*Verseghy* 1826), és, az 1805-diki mozgalom folytán (73. §.) tiszti szótárak Baranyában, Fejérben, a legkedveltebb *Puky Károly* által (1830): de melyek mind együtt kevés maradandót hoztak. Műnyelvi váltáságunk más térről volt kiindulandó (105. §.). — Új kútfőjét a nyelv s régi phraesológiának végre *Dugonics* nyitott *Magyar Példabeszédeivel* (1820), egy hosszú figyelmes élet örökségével, mely a nép emlékezetében még fenn volt apró történeteskéssel

világosítva, egyszersmind a népszellem ismertetésére állandó becsű adalék volt.

Irodalom. Versegly: Epitome Instt. Gramm. linguae Hung. 5 kötet (a II.—VI. osztályok számára). Buda 1816. Exercitationes idiomatis Hungarici. Ott 1816. Analyticae Instt. linguae Hung. 4 köt. Ott 1816—17. Magyar Orthografia (így) avvagy Irástudomány a nemzeti iskolák számára. Ott 1817 s még többször. Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány, a m. nemz. iskolák számára. Ott 1818. újra 1821. Ung. Rechtschreibung zum Gebr. d. Nationalschulen. Ott 1818. Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der ersten latein. u. Nationalschulen in Kngr. Ungarn u. anderen Kronländern. Ott 1818. ismét 1823. A philosophiának talpigazságira épített Felelet a nemzeti muzeum nevében a magyar nyelv iránt tett . . . kérdésekre. Buda 1818. (a négy kérdés a m. nyelvjárásokat a nyelvújítást, a szótárt, a helyesírást tárgyalta). — Jutalomfelelet a Magyar Nyelvről a nemz. muzeum 1815, 16, 17. eszt. kérdéseire, kiadta Horvát Istv. 2 köt. Pest 1821. (bennök: I. k.: A m. nyelv dialektusairól. Pálóczi Horváth Ád. A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólásmódok által, gr. Teleki J. II. k.: Egy tökéletes m. szótár elrendeltetése, készítése módja, gr. Teleki J. Próbátétel a m. helyesírás philosophjájára, Kolmár József. A m. helyesírás fő rendszabásairól, Georch Illés. Elmékedés a m. dialektusról, lexiconról és helyesírásról, Gáti Isv.)

Maloveczky: Német-magyar és m.-n. Szókönyv, a többek közt Holzmann, Scheller., Párizspapai és Márton után dolgozva. 2 köt. Pest, 1827. — *Mokry Benjamin*: Deák-Magyar Lexicon. Pest 1823. — *Simai*: Végtagokra szedetett Szótár. 2 k. Budán 1809—10. — *Leschka*: Elenchus Vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum, Magyarici usus, Buda 1825. — *Versegly*: Tudományos deák, m. és német Mesterszókönyv. Buda, 1826. — *Puky*: Honni Törvénytör. Pest, 1830, újra Pozsony 1831. — *Dugonics*: M. Példabeszédek és Jelesmondások. 2 k. Szeged 1820.

A *classicae literatura* körüli munkásság sem mutatott magasabb lendületet. A múlt időszak embereinek virgiliusi és horáci fordításaiakon kívül, melyek csak most láttak világot (59. 64. §.), *Horác* újabb fordítót lelt Édes Gergelyben (1819). *Ovid* több munkáit Homonnay Imre (1823—7) és Egyed Antal adták (1823—51), *Petróniust*, Somogyi Gedeon (1819), *Juvenált*, *Perziust*, *Ferenc* egy darabját Kis János (1825—9); a prózaírók közül *Sallustot* Szentgyörgyi (1811), ki *Nepost* (1817), és Kazinczy, ki *Ciceró* némely munkáit is, *Columellát* Fábíán József (1819), *Tacitust* Baricz és Rác (1822—26); a görögök közül *Homért* Vályi-Nagy, *Theokritot* Guzmics (1824). Ha mind ezen igyekvéseket a műfordítás magasb követelményeihez mérjük, melyeket *Kazinczy Ferenc*, elhíresült «Előszavában Sallustjához», 1824-ben felállított, csak az ő, s tán Guzmics fordításai, s minden esetre *Kölcsey* homéri kísérlete (1826), közelítik meg a művészet maga-

sabb postulátumait; mely művek által mind a nyelv aesthetikai művelése, mind a nevezett classicus írók alaki felfogása nyereményt látott. — Végre mint a classica philologia behonosítására ható igyekvések említésre méltók itt Barthélemy *Anacharsisa*, fordítva Deáki Fülöp Sámueltól (1820) és báró de Theis *Polykletusa*, v. Római Levelei Kis Jánostól, a görög és római szellem ismeretébe bevezető két örök becsű munka.

Irodalom. Horác Munkái, magyarázta Édes G. 2 k. Pest 1819. — *Ovid* Szomorú Verseinek öt könyve (*Tristium*), ford. Homonnay Imre, Pest 1823. Pontusi Levelei, Ibis, Diófa keserve és Orca orvossága, u. az. Buda, 1827.; Bús Verseinek IV. könyve, ford. Egyed Antal. Pest. 1823. Keservei 5 könyvben, u. az Sz.-Fejérvár, 1826., újra dolgozva, Pest, 1847. Pontusi Elegiái, u. az. Pest, 1839 újra dolg. Pécs. 1845. — Átváltozásai u. az. Pest, 1851. — *Petrónius* nevezetesebb Versei, Somogyi Gedeontól. Veszpr. 1819. — *Juvenális* Satirái, részszerint folyó részszerint kötött beszédben, jegyzésekkel Kis J. Pest. 1825. — *Persius* Satirái jegyzésekkel u. az. Sopron 1829. — *Terenc* Andrószki Leánya (prózab.) u. az. Kassa 1828. — *Sallustius* Szentgyörgyi Gellérd magyarázásával, 2 k. Buda 1811. «Kazinczy Előbeszéde az általa fordított Sallustiushoz.» Kassa 1824.; a fordítás maga csak később, az akademia Rom. Class. első kötetében jelent meg, Buda 1836. — *Nepos*: A jeles hadivezérekek Életéről, Szentgyörgyitől. Pest 1817. — *Ciceróból* Beszédek, Levelek és Scipió Alma, Kazinczytól, az akad. Rom. Class. II. kötetéb. Buda 1837. — *Columella* XII könyvei a Mezei Gazdaságról, Fábíán Józseft. 2. k. Pest 1819. — *Tacitus* Munkái, Baricz Gy. I. Bécs 1823. Németország fekvéséről, Rácز Istv. Pest, 1826. — *Theokritus* Maradványai Guzmicstól. Győr 1824. — *Barthélemy*: *Anacharsis* Utazása Görögországban, franciából Deáky Fülöp Sám. 8. k. Kolosv. 1820. — *De Theis*: *Polykletus* Utazása vagy Római Levelek, Kis Jánostól. 2 köt. (a Minervában 1826—36. a 45-dik levél; s így fájdalom nem teljesen, sem külön).

104. §. Az irodalomtörténet újabb stádiuma. — Magyar jelesírók kiadásai.

Irodalomtörténetünk, mint láttuk (53. 74. §.), egész ez ideig jobbára csak életrajzi és könyvészeti munkákból állott. Nagykésőn nyert az Wallaszky által némi históriai alakot, de akkor is a szellemi fejlemények összefüggő és okadatos előadására, írók, művek és korok históriai és széptani megítélésére még nem emelkedett, sőt az anyag kritikai méltatására sem. Egy szerző a másikat írta le, s így számtalan hiba szinte megöröködött irodalomtörténetünkben. A nemzeti irodalomra szorítókozó Pápay Sámuel «A Magyar Literatúra Esmeretében» (1808) sajtát-

kép nyelvtant ad, s rövid irodalmi részében jobbra csak írók és munkák elsorolását, újat nem hoz, de már ő némi időszaki tagolást kísért meg. S most megállapodik a compiláció: *Horvát István* e téren is nyomozóként tűnik fel (1806 óta). Az új adatok kezdtek becsültetni. Ilyeket nyújtottak ő és *Jankovich Miklós* (1811 óta), főleg nyelvünk külső történetére, régi kéziratok s ritka könyvek ismeretére tartozókat; *Bartholomaeides László* és *Miller Jakab* külföldön iskolázott hazánkfiairól (1817 és 21), *Németh János* nyomdászatunk (1818), mások különféle iskoláink történeteiről, tudósok életeiről, írtak. Első kísérletei az organikus előadásnak *Kazinczy Ferencé*, ki egy, mind maig nyomatlan, pályamunkájában («A m. nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől» 1808) egy rövid fejezetet szánt «*A m. irodalom története*» futó, de szellemes, átnézetének; és gr. *Mailáth Jánosé*, ki németre fordított magyar költőit «*A m. költészet története átnézetével*» vezette be (1825). Ebben nem kevés új adatokon kívül (*Horvát István* közléséből) már az aesthetikai álláspontot is érvényesítve találjuk; de hiányzik még a történelmi belső folytonosság, a korok és irodalmi csoportok kellő jellemzése, s a sok név helyett a valódi képviselőknak, habár csak rövid, méltánylása is. E feladás megoldására törekedett *Toldy Ferenc*, ki — miután az akkori idő mívelt sok és előkelő, de a magyar olvasáshoz simúlni még nem akaró magyarjai, valamint a külföld kedvéért már 1822 óta, német folyóiratokban, közlött volt irodalom-, s különösen költésztörténeti szakaszokat, — *a magyar költészet kézi könyvében* (1828) bő magyar anthológiát adván, a m. költészet rövid történetét, úgy a költők életeit, szinte németül, elbeszélte; s ez úton szerencsés volt mind itthon, mind a külföldön alaposb irodalomtörténeti ismereteket terjeszteni, hol is ez óta a német egyetemes irodalomtörténetek a magyar irodalmat is felvették, s erről még sokáig csak e munkából merítették előadásaikat. — Bérekesztette a rövid sort *Gruber Antal*, «a m. nyelvnek» deakúl írt s hibáktól hemzsegő történetével (1830), mely a m. nyelv rövid ismertetésén s némi külső-történeti vonásain kívül, ismét csak könyvcímeket adott.

Az irodalomtörténetész munkásságának szükséges kiegészítője az irodalmi emlékek és jelesírók kiadója, ki mind azt, mi bármely tekintetben kiválóbb mértékben tanulságos, vagy egyszerűs mind nemesítő s életszépítő hatással bír, vagy halottaiból feltámasztja, ha feledékbe ment, vagy, ha épen kiadatlanul lap-pang, forgalomba hozza, s ez által a nemzet irodalmi vagyonát épségben tartani, nevelni, ennek hatását állandósítani igyekszik. Már az előbbi időszakban kezdett ily munkásságot *Révai*, midőn «Költeményes Gyűjteményét» és Faludit kiadta; követték vala *Kulcsár*, ki Mikest mentette meg (1794), *Sándor István*, ki Heltai Krónikáját adta újra (1796), *Dugonics*, ki Gyöngyösit (1796), és *Virág*, ki Telegdit költötte új életre (1803). Most *Kazinczy* Zrínyit (1817), Daykát és Báróczyt (1813—14), *Márton Csokonait* (1813), *Bacsányi* Faludi verseit (1824), *Toldy* némely régibb költők maradványait (1828) vívták vissza az irodalomnak.

Irodalom. Bartholomaeides: Memoria Vugarorum, qui in . . universitate Vitebergensi a tribus seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt. Pest, 1817. — *Miller*: Regestrum Bursae Cracoviensis Hungarorum, ex autogr. cod. bibl. cracoviensis. Buda 1821. — *Németh*: Memoria Typographiarum Hung. et Transsilv. Pest 1818. — *Kazinczy*: A m. irodalom története, Erd. Muz. I. k. 1814. — *Mailáth*: Magyarische Gedichte. Stuttg. u. Tüb. 1825. — *Toldy* cikkei: a m. időszaki sajtó tört., a sonett tört. a magyaroknál, Révai élete stb. a Pannónia folyóir. 1822—23; a m. epos története: Iris 1825 stb. Handbuch der Ungr. Poesie, 2 köt Pest és Bécs 1828. — E munkák nyomán: Poetry of the Magyars. preceded by a sketch of the language and literature of Hungary, by *John Bowring*. London 1830. — *Gruber*: Historia Linguae Hung. Posen. 1830.

Az írók kiadásai az illető szerzők tárgyalásánál láthatók. *Toldy* «Magyar Költői Régiségei»-ben, Pest, 1828, a Szendrői Névtelen «Császárlánya», II. Balassa Bálint Atka, s Amadeféle kiadatlan dalok foglaltatnak.

105. §. Természeti, szám- és hadi tudományok. — Műnyelvi nagy reform. Bugát Pál.

A természettudományi téren, tartalmi tekintetben, nem tagadhatni, némi haladás volt észre vehető. A természettant bővebben elődénél, Molnárnál, dolgozta ki *Varga Márton* váradi tanár (1808); a természetrajz magyar olvasói előtt Bonnet híres munkája «A természet vizsgálása» *Tóth Pál* által fordítva (1818),

physiologiai tárgyalásával új világot nyithatott vala; a természetrajzban e kor legavatottabb írója *Pethe Ferenc* (1762—1832), ki tíz kötetre tervezett munkájának csak elsejét, az emlősöket, adhatta ki (1815), állattanában a súlyt szinte a physiologióra fektette: de a tökéletlen műnyelv minden sikert lehetetlenné tett. *Kovács Mihály* kilencnyelvű ásványtani szótára (1822), a hibás nyelvi alapelveknél fogva, holtan született munka volt.

Az alkalmazott természeti tudományok közül az *orvosiak* némely ágai *Fodor András*, *Gebhardt Ferenc* és *Bugát Pál* —, a *gazdászatiak* különféle ágai *Pethe*, *Angyalffy Mátyás*, *Nagyválti* (75. §.), *Balásházy János*, *Pák Dénes* sm. által műveltették, *Pethe* (1814—1818) és *Angyalffy* újból szakbeli folyóiratokat kíséreltek meg.

A *mathematikai* téren szinte *Pethe*, s egymaga, adott rendszeres munkát; az építészetben *Beregszászy Pál*, a gazdasági mérnökségben *Udvardy János*; a *hadtudomány*nak végre az 1809. évi nemesi felkelés adott némi csekély lökést. Azon hivatalos munkákon, t. i. a több rendbeli «Regulamentomokon» kívül, mik azon évben a nádorfőkapitány rendeletéből készültek, *Zalárdi Jákkó Lászlótól* van ez időből egy fordított «hadtudományunk».

Hogy az exact tudományokban saját és általános becsű munkák nem létesültek most sem, az a különösen e szakokat nyomasztó viszonyok természetes következése volt; de hogy eltekintve ettől, tulajdon irodalmunkban sem foglalhatott kitünőbb állást egy is, azt a kezelhetetlen, hogy ne mondjam lehetetlen, *műnyelv* okozta, mely esetlen, körülállásos, s a fogalmakat így is csak nagy-ritkán kifejező volt. S ím e nyomorúságnak is bekövetkezett valahára vége. T. i. ez időszak utolsó éveiben, egyetlenegy férfiú sugallatszerű, bátor fellépésével megindult azon döntő hatású reform, mely az öszves tudományok terén a *szabatos, világos, könnyű, sőt elegáns nyelvi előadás*, s ez által azok szorosán tudományos tárgyalhatása feltételeit örök időkre megteremtette. E férfiú *Bugát Pál* (egyetemi tanár, sz. 1793. † 1865) volt, s az általa gyakorlatilag kivívott *műnyelvreform*, irodalmi történetünknek egyik leg-

kihatóbb eseménye. Az örökké nevezetes munka, mely e reformnak alapját vetette meg, «Az egészséges emberi test Bonctudományának Alapvonaljai Hempel után» (1828), melyet saját «Közönséges Kórtudománya» és «Éptana», majdan Hahnemann Organumának fordítása (1830), későbbben még három sebészeti, egy természettudományi munka, és «Természettudományi Szóhalmaza» (1843) követtek. Bugát eljárási módja, melyhez a lendületet *Schuster János* (egyetemi vegytanár (1777—1838) szerencsés kísérletei egy magyar vegytani műnyelv feltalálása körül adták meg, abban állt, hogy hosszas, sokszor körülíró, s ezért származtatásra meddő összetételek, sőt szófűzetek helyett, az alapfogalom megjegyzésére egyszerű, többnyire elvont gyököket az avúlt, táj és közhasználatú szókinszből vevén, ezekből, nyelvünk ritkább képzőinek segédelmével (acs ecs, am em, any eny, asz esz, or ör stb) rövid származékokat alkotott, melyekből viszont, egyfelül a közönséges képzőkkel igen alkalmas mellékneveket és ígéket, másfelül az összetett fogalmak kifejezésére aránylag rövid összetételeket képezett, jóval rövidebb- s kényelmesbeket az európai divatú idegen műnyelvekénél. Ez úton sikerült Bugátnak a tudománybeli fogalmakat helyesben, élesben, s a közéleti szóktól, mint kell, eltérő formákban, kifejezni, a rokon fogalmakat pedig azonagy gyökből különbözőleg alakított szókkal egymástól gondosan megkülönböztetni. E műnyelvi roppant vállalatban minden szavai nem sikerülhettek egyformán; a szerencse és könnyűség gyakran vakmerővé s a szükségben is túlmenővé tették; sok szava mellőztetett, soknak helyét még rövidebbek, kifejezőbbek, szebbek pótolják: de *ezer meg ezer szava* el van fogadva, különösen ugyan a bonc-, gyógy- és sebészettanban, de a természeti tudományok más ágain is: *példájának hatása pedig az elfogulatlan tudomány-embeire villanyszerű és egyetemes volt.* Állott ezóta a meggyőződés, hogy minden ismereteket tudományos formában, szabatosan, kifejezőleg és bizonyos takaros csinnal előadhatni nyelvünkön; s minden téren, még a társas életén is, az ő műnyelvére lett uralkodóvá. S mégis, élve bár minden nyomon az ő

rendszere vívmányaival, a csak előre néző jelenkor a jótétemény felett elfelejtette a jótévőt. De az irodalmi történetnek kötelessége kimondani, hogy *helyesen szólni Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították a nemzetet.*

Irodalom. Varga Márton: A gyönyörű természet Tudománya. 2 köt. Várad. 1808. A csillagos égnek és a föld golyóbisának az ő tüneményeivel együtt való természeti előadása. Várad 1809. — *Bcnet*: Természet vizsgálása. franc. Tóth Pál. 3 k. Pest 1818—19. — *Pethe Ferenc*: Természethistoria és Mesterségtudomány. I. k. 49 tábl. Bécs 1815. — *Kovács Mihály*: Lexicon Mineral. Eneaglottum. 4 k. Pest. 1822.

Fodor András: Szülést segítő Tudomány. 2 k. Pest 1817. — *Kovács M.*: Állati Mágnesség mérőserpenyűje. 2 k. Pest 1818. Orvosi Törvénytud. (azaz törvénytudományi orvostan, Henke után.) Pest 1828, és több népszerű orv. munka. — *Gebhardt*: Útmutatás az orv. gyakorlásra, Pest 1827. A különös Orvosi Nyavalya- és Gyógyítástudomány, 2 köt. Pest 1828—38. — *Bugát*: Az egészséges emberi test Bonctudományának alapvonatjai, Hempel után németből (műszótárral.) 2 köt. Pest 1828. Közönséges Körtudomány. Pest 1830. Éptan, Pest. 1830. Hahnemann Organuma. Pest 1830. Tapasztalati Természettudomány, Tscharnerb. ford. 2 k. Buda 1836—7. Kisdéd Sebészi Eszköztár, Fritze ut. Buda 1837. Sebészesség Chelius után, 2. k. Buda 1839. A nevezeteseb sebészi véres Műtételek Fritze ut. Pest 1839. Természettud. Szóhalmaz. Buda 1843. — *Schuster János* műnyelvét tartalmazza, Frantz Gy. 1827-ki (Veszpr. 1827.) vegytani értekezésén kívül: Gyógyszeres Értekezések, melyeket . . . Schuster J. vezérlése alatt a magyar növendék gyógyszeresek kiszabott készítményeik előállításakor elmondottak (1826—29. és 1830.) 2 k. (55 érték.) Pest, 1829—30. Gyógyszerek Árszabása. Buda 1829. (egy valódi gyógyszerműszótár három nyelven, mely azonban az akkori vegytani rendszerre levén alapítva, ma már elavult).

Pethe: Szarvasmarhatenyésztés, Bécs 1814. Méhtenyésztés. Bécs 1814 és Pest 1817. Baromrhol, Rohlwes ut. Bécs 1824. Földművelési Chemia S. Humphry Davy ut. angolb. Bécs 1815. és több népszerű irat; úgy: Nemzeti Gazda, Bécs és Pest 1814—18. 9 köt. — *Angyalffy Máttyás*: Juhászkaté. Pest 1830. Mezei Gazdák Barátja. Pest 1824—30. 11. köt. *Nagyváti*: Magyar házi Gazdasszony. Pest 1820. Magyar Gazdatiszt. Pest 1821. Magyar praktikus Tenyésztő, Pest 1822. M. prakt. Termesztő. Pest 1824. — *Balásházy*: Gyűjtemény a Juhtenyésztésről. 2 k. Kassa 1827. Tanácsolatok a honi gazdasági szorgalom akadályairól, jutalmazott munka. Patak 1829. Okos gazda, Pest 1830. — *Pák Dienes*: Vadásztudomány. 2 köt. Pest 1829. (az egyetlen, nyelvénél fogva mindedig el nem avult, munka e körből.)

Pethe: Mathesis. 2 k. Bécs 1812. Európai Mértéktár. 2 köt. Kolosv. 1829—30. — *Beregszászi Nagy Pál* (a nyelvész 71., 78. §.) : Az Építész tudománya, 2 k. Debr. 1819—24. A Rajzolóstud. kezdete. Debr. 1822. A szabad kézzel való Rajzolóstud. kezdete. 1823. — *Udvardy*: Gazdasági Földmérő. Székes-Fejérvár 1825. Gazdasági Vizmérő. Fejérv. 1827. — Regulamentum a m. felkelő nemesség számára (műszótárral), 5 db. Pest 1809. — A Szolgálat — s a Gyakorlás. Reg. az erdélyi felkelő nemesség lovasságának számára. 2 db. Kolosv. 1810. — *Zalárdi*: Az új Haditudománynak lelke. 2 k. Pest 1809.

106. §. Az úgynevezett Conversations-Lexikoni pör. — Az időszak vége.

Az időszak vég évében egy irodalmi harc merült még fel, mely az irodalom iránti érdekeltséget még a nyelvújítási harcnál is nagyobb mérvben felgerjesztette, a magyar íróközönség viszonyaira pedig, s közvetve a kor irányára, oly mély hatást gyakorolt, miszerint az az első rangú irodalomtörténeti események közt foglalt helyet. Keletkezett ez a Tud. Gyűjt. azon «Kérdése» folytán, melyben a «Közhasznú Esmeretek Tára» iránt annak kiadója Wigand pesti könyvvarus interpelláltatott. Mindkét részről többen szólaltak fel s vegyültek a vitába: amott Döbrentei, a bevallott szerkesztő Cserneczy, Balogh Pál, Thaisz, végre gr. Dessewffy József; itt Bajza, Bugát és Fenyéry Gyula (Zádor György). Vitairataik eleven képei a kor tudományos és nyelvi állapotainak; a harc részletei e helyt nem érdekelnek: irodalmi becsessel csak *Bajza* három irata közül a két utóbbi («Válasz Döbrenteinek» és «Gr. Dessewffy József ellen»), bír, azon győző logika, ügyes dialektika, csípős humor, komor érület, s élénk és elegáns előadás által, melyek azokat a polemiai ékesszólás mintaművei közzé iktatják. A vita közvetlen haszna a kérdésben levő munkának nagyobb erőfeszítéssel és gonddal létesülte lett, s azon szigorú igények elismerése, miket a támadó fél az irodalom részére követelt. De hasonlíthatatlanul nagyobb jelentékenysége az irodalmon kívül feküdt. Harc volt az minden ál tekintély, s végül a születési tekintély ellen is. T. i. ennek negatívója, a kor hajlamaival találkozva, volt azon eszme, mely *Bajza* utolsó védelmét iutézvén, annak képzelhetetlen sikerét közvetítette, s majdan ily harcnak a politikai életben folytatására példát és ösztönt adott, miután a főrendek politikai hosszás és makacs reakciója által gyúanyaggal saturált légkör csak a szikrát várta.

S még forrtak a keblek, a köz figyelem még éber volt, midőn *Bajza* ennek behatása alatt magát azon kritikai organum

életbe-léptetésére szánta el, mely már 1826-ban terveztetvén a Kisfaludy Károly köre által, 1830 végén meg is indult: értjük a «Kritikai Lapok»-at. De ezek épen azon időszak vég napjaiban indultak meg, melyet a Kisfaludy halála fejezett be (nov. 21.) Hatásuk tehát már az akadémia egyidejű megalakíttatásával megnyílt újabb időszakba szolgált által.

Conversations-Lexikoni pör actáinak sora, némely utójátékaival egyetemben, új Kézikönyvem II. köt. 515. lapján látható.

III. Széchenyi kora, vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágzása életben, tudományban, költészetben. 1831—1849.

107. §. A kor fő tényezői. — Kisfaludy Károly köre.

Azon elláthatatlan néptömeg, mely Kisfaludy Károly tete-meit nov. 23. örök nyugalomra kísérte, ünnepélyes nyilatkozat volt az irodalom mellett, s intő felhívás vezér nélkül maradt barátaihoz a nagy veszteség pótlására. S ím e napságtól fogva tömött phalanx gyanánt látjuk a *Kisfaludy Károly körét* az irodalom minden terén működni, s egy évtizeden túl, a jövődőt biztos de lassú lépéssel előkészítő akadémia mellett, a nagyobb mozgékonytságot, munkásságot és hatást gyakorolni. Először mint «Kisfaludy-émlék-társaság» fordult a nemzethez mintegy bizalmi szavazatért, az elhunyt munkái kiadását ajánlva fel, s adományt kérve a neki állítandó emlékre. A *conversationslexikoni pör* óta két pártra oszlott író s olvasó közönség irányában az ügy pártkérdés színével bírt: a nemzet válaszolt: a kívánt tíz ezer forint összegyűlt. Kisfaludy *szépirodalmi* igyekvéseit a kör az *Aurórában* (1831—37) s utána az *Athenaeumban* folytatta (1837—43), mind kettőt *Bajza* szerkesztése mellett. *A színi ügyben* mindjárt 1834 óta vívta ki magának a fő befolyást, még pedig mint «akadémiai bizottmány» a repertóriumra, a művezetésre a többször viselt igazgatóság által (*Fáy, Bajza*), a színművészetre a bírálat kezelésével (a *Krit. Lapok* és *Athenaeumban*). *Tudományos tere*n

elvesztette ugyan 1833-ban tekintélyes organumát, a Vörösmarty által szerkesztett Tudom. Gyűjteményt, de e helyett hatalmasan forgatta az ítéseti pálcát a *Kritikai Lapokban* (1830—6, szerk. Bajza) s folytatólag, de már nyugott vizsgálat hangján s tartalmával a *Figyelmezőben* (1837—40. szerk. Toldy); s miután egy különszerű tudományos havi íratot alapított (az *Orvosi Tárt* 1831—3, *Toldy Bugáttal*, 1838 óta Bugát Flórral), az *Athenaeum* fő részében minden tudományoknak nyitott mezőt. Tért foglalt a *politikai* sajtóban is, a már haldokló Kisfaludy által engedményül nyert *Jelenkor* értesítésével (1832—48. szerk. Helmezy), melylyel egy encyclopaediai melléklap is járt, a *Társalkodó* (szerkesztő Bajza, utána Szenvey). Az *akademiában* eleinte mindjárt elfogadtatásra segítvén az elhatalmazott nyelvtani ziláltság ellenében a Révai rendszerét, az ósdiak ellenében a nyelvújítást, az érvénykedni próbáló francia classicismus ellenében a romanticát, s felvállalván s elkészítvén az első akadémiai (zseb)szótárt (*Vörösmarty, Toldy, Bajza, Bugát, stb.*), végre 1835 a titoknok-választáskor mindenkorra győzedelmeskedett, s azóta folyton növekedő többséggel intézte az akadémiai munkásságot, s vívta ki azon csendes átalakulást, melyben ez intézetet a forradalom találta (108. §.). Végre a *széptudományi* téren hatását állandósítandó, a *Kisfaludy-Társaságot* alapítá, mely kezdetben (1836) csupán széptud. és költői pályáztatásokra, majd, 1842 óta, «*Magyar Széptudományi Intézet*»-képen királyi sanctiót is nyerve, munkái, kiadásai, jutalmazásai és eszközlései által ez időszak nagy hatású s egyszersmind legnépszerűbb egyesülete lett. S valóban, a Kisfaludy-kört illeti az akademiában s azon kívül főleg az érdem, hogy a nyelv mind szélesb kiterjedésben hibátlanúl és kényesben kezeltetett, az előadásbeli ízlés tisztult, az új, szabatos és szabályos műnyelv meglepő gyors és általános elfogadtatást nyert; a tudományok iránt pedig azon élénkebb érdekeltség gerjesztetett fel, mely az akademiának is készített közönséget; végre általa terjesztettek helyesb ítéseti nézetek, és sürgettetett szépirodalmiakban is a tanulmány, az addigi műkedvelőség helyett.

A Kisfaludy-körnek ekép minden irányban és téren uralkodó befolyása nem maradhatott ellenhatás nélkül; az akademiában választási és jutalomügyi küzdelmek, az irodalomban egy soha nem nyugvó ellenzék folytonos harcot viselt ellene: az Auróra mellé ellen-Aurórárt, a Kritikai Lapok ellen egy Új Muzáriot állítván, az Athenaeum ellen az összes időszaki sajtót fellázasztván, és színbíráló működéseit törvényszéki tilalmakkal s perekkel igyekezték megakasztani: mindamellett a kör erkölcsi hatalmát egész az időszak végeig meg nem törhette. Sőt az újabb nemesb erők is, szinte kivétel nélkül, hozzá csatlakoztak, nagyobb részök egyenesen e kör organumaiban és versenytérein lépett fel; s bár a költészetben kivülötte kezdett egy új irány érvényre jutni, ellentét a kör s az új nemzedék közt nem volt.

108. §. A magyar akadémia.

Főrangú tényezője az irodalom és tudománynak, mindjárt az időszak elejétől fogva, a «Magyar Tudós Társaság, vagyis *Magyar Akademia*» lett (97. §.), mely működését 1831 januárban kezdte meg. Általa teremtett egy magyar írói kar, díszes társadalmi állással; benne ismertetett el az irodalom országos intézménynek. A nyelv és széptudomány, philosophia, történet, törvény, matematika és természettudományok művelése tűzetett ki a *hat osztálynak*. Életének első évtizedében az akademia kénytelen volt jutalmazásokra, pályáztatásokra, értekezéseire, egy encyclopaediai folyóirat s némely idegen munkák kiadására szorítkozni. Annyira elégtelen volt t. i. jövedelme, hogy sem a történeti osztály kútfőnyomozásokról, sem a természettudományi, kísérletek és utazásokról nem álmodhatott. Az egy nyelvtudományi osztály, melyhez fordult vala minden igény, eszközölt, nyelvtani és szótári társas munkákon kívül, egyfelül nyelvemlékek kutatását, másfelül a színügyet tartotta, éveken át, új repertóriummal, s ez úton hatott jótévéleg mind egy csinosb és correct nyelv, mind általán jobb műízlés terjesztésére De szegénységénél

is károsabb volt a hibás irány és szerkezet, melyet az akademiának «Rendszabásai» adtak. Ezek, az akadémiai eszme megsemmisítésével, a tudományok meghonosítását és *terjesztését* állíták előtérbe, azok *tovább-fejtése* helyett; az erők öszpontosítása helyett, hallatlan példával, azok szétszórását decretálták (az obligát vidéki tagság, a levelező tagoknak az ülésektől távoltartása, az osztályoknak az öszves akademiában felolvasztása által), az illetékesség helyébe a műkedvellőséget iktatták (öt idegen osztály elibe utalván a hatodiknak szakkérdéseit eldöntés végett); az usus végre, az élő előadások s velök a tudományos eszmecsere kizárásával, az akadémiai üléseket ügyleti értekezletekké alacsonyította. Mindamellett sok az, mit dacára ily organikus bajoknak, az akadémia, ez első évtizedben már, eredményezett s előkészített, mint az részletes előadásunkból ki fog tetszeni. Mégis télenességgel vádolták, s nem nyújtottak eszközt hathatósb tevékenységre; hibáztatták, hogy többet nem nyomat, s nem vásárolták könyveit; leszólták működését, s nem igyekeztek azt ismerni sem; tekintetre nem méltatták azon láthatatlan hatást, melyet védelmezett elvek, kitűzött irányok, kebelén kívül is gerjesztett munkásság, s a nyelv mintaszerű kezelése által gyakorlott, holott e hatások alatt magok a vádlók is állottak, és gyarapodtak.

Élete második tizedében a mind kizáróbbá lett politikai pezsgés mind inkább elnyelvén a tudomány iránti érdekeltséget, az akadémia kifelé-hatása is csökkent. A Tudománytár megszűnt (1844), a többi kiadások lehető kevésre szorítottak. Annál nevezeteseb lett ez idő az akadémiai eszme létesítésére célzó *szervezkedő mozgalmak* s azon belső csendes működésnél fogva, melyek azt, sajátkép az akadémia felsőbb iránybani önfejlése szakává tették. Ügyrendi módosítások alakjában, mert az alapszabályokhoz nyúlni tanácsos nem volt, lényeges reformok létesültek: valamennyi tagok osztályoztattak, osztályi ülések szerveztettek, a szakkérdések osztályuk illetékéhez utasítottak, úgy hogy 1846-ban az *osztályok emancipációja* már kivívottnak tekintethetett; az ülések pedig, az ügyleti tárgyak lehető megszorítása mellett, tudo-

mányos előadások és *tudományos eszmecsere* színhelyévé lettek. Kezdetben az előadások tárgyai még általánosak voltak, de lassanként a részletes nyomozások is bátrabban léptek elő, s így gyakorlatilag meg lett törve az akadémiai eszme útja: az akadémikusok öntudatába lépett sajtóképi hivatásuk: a tudomány hézagjait pótolni, függő kérdéseket felderíteni, a tudomány magaságára törekedni, *honnan azt tovább lehessen vinni*. «Akadémiai Értesítő» létesült az akadémiai ülésekről, az Évkönyvek súlya növekedett. De legnevezetesebbé mégis ez évtized magok *a szellemek észrevétlen átalakulása, a tudományos nyomozó irány ébredése és erősödése által* lett. Nem hiányozhattak különféle kezdeményezések, vonatkozók a történeti s jogi kútfők kinyomozására, a hazai régiség megismertetésére, a haza természettudományi viszonyai kifürkészésére, melyek, bár a pénzerő hiánya miatt életbe nem léphettek, de ez eszmék örökségül maradtak egy jobb korra. Csak a levéltári kutatások (Petrovics, Döbrentei) s némely ethnologiai s nyelvészeti utazások (Gegő, Jerney, Reguly) létesültek, részben nagyszerű hagyományúl szinte a jövőnek. A társas munkálatok közül a nyelvtaniak, s főleg a nagyszótár munkába vétele, legfontosabbak. Így nem többé az 1830-diki magyar tudós társaság, hanem egy teljes öntudatú tudományos akadémia volt az, melyet zajtalan, de nyomos munkásságban lelt és felfüggesztett az 1849. év.

Irodalom. Az akadémia történetei és értekezései 1830—48-ig követk. kiadványokban találatnak: A M. Tud. Társaság *Évkönyvei*. I—VIII. Pest és Buda 1833—46 és 60. — *Tudománytár*. 12. köt. Buda 1834—6. Új folyam, 16 köt. ott 1837—44. Emehez járult egy «Literatúrai Rész» 8 köt. u. ott s akkor. — *M. Akad. Értesítő*, 1840—1. 1843—4, 1847—1848. — *M. Akad. Névkönyv* 1832—48. 16 füzet. — Minden egyéb kiadásai egy vagy más osztálytól indultak ki.

109. §. Egyesületek, intézetek. — Irodalmi időszaki sajtó.

Az akadémia mellett, s részben ennek létezése és példája által gerjesztve, több szaktudományos, művészeti és gyakorlati, de az irodalom útján is működő, s kivétel nélkül a magyar irodalomra visszaható, egyesület és intézet keletkezett ez időszak-

ban. Így a széptudományok és művészet terén a már említett *Kisfaludy-Társaságon* kívül (1836 óta), s a kezdetben (1837) Pest-megyeyi, *Nemzeti Színház* mellet, a *Pesti Műegyesület* (1840) emlí-tendő, mely, bár irodalmilag nem működött, de, valamint az 1846. megnyílt nemzeti muzeumi *Pyrker-Képtár* is, a műérzék kifejtése s a képzőművészi munkásság ápolása által az irodalmi ízlésre is vissza kezdett hatni. Más irányokban munkálkodtak a *Gazdasági Egyesület* (1835 óta), a *Magyar Iparegyesület* (1841—8), a *Kir. Magyar Természettudományi Társulat* (1841 óta), a *Buda-pesti kir. Orvosegyesület* (1842 óta), melyekhez a *M. Orvosok és Ter-mészetvizsgálók vándor gyűlései* sorakoztak (1841 óta), valamint a *Kir. József-Ipartanoda* (1846 óta); míg 1847 *Nevelők Társasága* is szerveződött. Másfelül a számos *tanodai egyesületek* közül többek (Patak, Pápa, Kolosvár stb.) irodalmi kitünőségek bölcsei is lettek, a *Pesti Növendékpapság Magyar Iskolája* pedig (1830 óta) körében messze kiható jelentőségre emelkedett. Legtöbbjei ez intézetek-nek mind maig fennállanak, s részint szaklapok, évkönyvek, vagy időhöz nem kötött közzétételek, részint előadások, eszmecsere, sőt tudományos vizsgálatok s kísérletek által is a magasb tudomá-nyos kifejlődés derekas eszközlői, részben végre ily ismeretek terjesztői, s ez irányokban az akademia kézre-dolgozói, valódi kiegészítői lettek.

Míg e minden iránybeli munkásság a tudományos szellem ébresztésére, a tudományok *belterjes* előmozdítására, s egy valódi tudós rend nevelésére, úgy szakképzettség terjesztésére hatottak : egy élénkebb sürgölődő, a múlt időkéhez képest becsben és elter-jedés szerint sokkal hathatósab, *időszaki sajtó* viszont a tudomá-nyos munkásság eredményeinek, közhasznú ismereteknek, az ízlés műveinek, s így öszvesen az egyetemes nemzeti értelmiség-nek szélesebb körökbe elszármaztatásán működött. A komolyabb tudományos irány követői közül, az elébbi időből erre átszállott *Minerva* csak 1835-ig állt, a *Tudományos Gyűjtemény* 1841-ig; ellenben keletkeztek újak is, mint a *Sas* (*Thaisz* szerk., 1831—3), az akademia által alapított *Tudománytár* (*Toldy*; *Csató*; *Érdy és*

Balogh Pál szerk., 1834—44), s az *Athenaeum* (1837—43); az irodalmi ismertetés és bírálat számára pedig a *Kritikai Lapok* (1830—36), a *Figyelmező* (1837—40), s a jelentéktelen *Literatúrai Lapok* (Kovacsóczy szerk., 1836 és 41). A zárjelek közzé vetett évszámok mutatják, hogy e csoport 1844-ben teljesen megszűnt, megfosztva közönségétől egyfelül a mind magasban hullámzó politikai ár, másfelül a szépirodalmi s a szakbeli folyóiratok által, melyeket az illető helyeken említünk fel. Az egyetemes tudományos organumok sorsában osztozva, a *vegyes közhasznú ismereteket* hozó lapok sem bírtak állandóságra vergődni, mint az illusztrált *Garasos Tár* (Vajda 1834) és *Fillértár* (Orosz, 1834, 5); a *Szemlélő* (Kovacsóczy, 1833—6; 1841-ben, ismét, «Közlemények» címmel), s a *Honművész* (Mátray, 1833—41). Ez öszves tért leghúzamosban a politikai lapokra támaszkodott társlapok tartották meg: a régi *Hasznos Mulatságok* (a Nemzeti Újság mellett 1817—48-ig), a *Sokféle* (Bécsi Kurir, 1831—4), a *Nemzeti Társalkodó* (Erd. Híradó, (1831—48), a pesti *Társalkodó* (Jelenkor 1832—48), a *Századunk* (Hírnök, 1837—45), a brassai *Mulattató* (Erd. Hírlap, 1838—9) s a *Hon és Külföld* (Múlt és Jelen, 1841—8), miknek egyik s másikába koronként tudományos becsű cikkek is menekültek. Annál nagyobb virágzásnak örvendettek a *szépirodalmi lapok*, melyek a költői és művészeti körön túl a «társas élet» cím jogán bizonyos *egyetemességet* vettek igénybe, s minden ügyhez szólva koronként szinte tudományos tárgyakat is pengettek. Ilyek voltak: a szépirodalmi részével ide is tartozó, szigorú irányú és ízlésű, *Athenaeumon* kívül a *Regelő* (Mátray 1833—41; Garay, Erdélyi, 1842—44), a *Rajzolatok* (Munkácsy, 1835—8), *Honderü* (Petrichevich Horvát Lázár, 1843—48), *Életképek* (Frankenburg, 1843—7. Jókai 1848), s a *Regelő* helyébe lépett *Pesti Divtalan* (Vahot Imre, 1844—48), melyek, részben a divatképek sajnos eszközével, roppant elterjedést nyertek, és, ami fő érdemök, végre a nővilágot is, a felsőbbet sem véve ki (különösen a *Honderü*) addig nem ismert mérvben hódították meg a magyar olvasásnak.

110. §. Széchenyi István. — Politikai időszaki sajtó.

Gróf Széchenyi István (1791—1860) fellépésével a közélet terén új aera kezdődött a nemzeti életben, mely döntő hatást gyakorolt az irodalomra is. Országgyűléseken kívül alig volt politikai élet, és amelyet csak ez táplálhat, igazi köz szellem. Ennek felköltésére ő mindenképp előttr az egyesületi eszmét hívta életbe, mely a hazafiakat köz célok létesítésére képesítse: s míg ilyekül első vonalban az anyagi jólét eszközei megteremtését tűzte ki, a *szellemi haladást* tartotta főleg szemmel, melynek feltételeivel szegény nemzet nem bírhat; a *nemzetiség megerősödését*, mely a magyar viszonyok közt nem vala lehetséges áldozatok nélkül: a kettőben együtt pedig, t. i. a valóban *nemzeti értelmiség* súlyában, látta végre is a szabadság legerősebb biztosítékát. De félre nem ismerte ő a cél- és korszerű törvényhozás fontosságát sem a nemzeti virágzás emelésében, amiért a megyei s országgyűléseken eladdig uralkodott inkább védő s passív politikának más, t. i. alkotó, építő, javító irányt törekedett adni. Izgatott, buzdított, oktató, a társas téren úgy mint egyesületeiben, a megyei s az országos gyűlekezetekben: de a nemzet szelleme megváltoztatására használt eszközei közt a leghathatós, mert mindenüve elható, s az mely főleg a mi történetünkbe tartozik, az *irodalom* volt. Senki előtte könyvekben és hírlapokban, ily kiterjedésben, nem tárgyalt a közfelvirágzást és politikai felvilágosodást érdeklő kérdéseket, bár a sajtót nehéz bilincsek nyugózték. T. i. a hírlapoknak az okoskodás, politikai ügyek vitatása, sőt még a törvényes politikai gyűlekezetek tanácskozásainak közlése is tilos volt; a törvényhozás naplóí, a megyék hivatalos munkálatai cenzúra alatt állottak; közjogi kérdések noli me tangere voltak: hisz még az udvari szellemű gr. Cziráky Antal státuszministernek deakúl írt közjoga is sok évig, s hiába várta az imprimáturt. Széchenyi személyességének súlya, ügyessége, s erélye kellett, hogy a sajtót használhassa; s még így is kénytelen volt kizárólag politikai munkáját (a Stádiumot) külföldön nyomtatni.

De épen az általa minden téren megindított élénk és bátor eszmemozgalom folytán, az 1832—6-ki országgyűlés küzdelmei a szólásszabadságért s egy szabad országgyűlési hírlapért, Kossuthnak ezt pótolni akaró kézirati «Országgyűlési», majd «Megyei Tudósításai», s a most már fokonként mind hangosabban nyilatkozó köz kívánat végre fordulatot eredményeztek. El lón fogadva *b. Mednyánszky Alajos* javaslata, melynek alapján a helytartótanács kebelében egy könyvvizsgáló szék a hozzá fellebbezendő ügyeket szabadelvűen fogta elintézni, a hírlapoknak pedig a politikai vitatkozások s a törvényes gyülekezetek tanácskozásainak közlése megengedett; s az új rendszer, a javaslónak elnöklete és felelőssége mellett, 1840 életbe lépett. S ím *csak ettől fogva lett lehetővé a politikai lapsajtó*. Mérsékkel éltek vele a már fennállott lapok: a még szintelen, utóbb egyházi és conservatív, *Nemzeti Újság* (1806—48), a Széchenyi organuma: a *Jelenkor* (szerkeszté *Helmeucz*, 1832—48), lelkesebben a conservatív *Hírnök* (szerk. *Orosz József*, 1837—45), legbátrabban a most (1841-ben) támadt *Pesti Hírlap*, a magát Széchenyi tanítványának valló *Kossuth Lajos* vezérlete alatt, ki, támaszkodva a legtöbb megyékben nem ugyan többség, de erély és mozgékonyág által túlsúlyra kapott radicális pártra, talentommal, tudománynyal, s tekintetet és mérséket nem ismerő tüzével rövid időn teljesen kezébe kerítette a mozgalmat. Míg a közönség legnagyobb része az elragadó szónokias előadásban gyönyörködék, gr. Széchenyi, látnoki szellemmel felismerve a múlhatlan és közel veszélyt, fel kívánta a nemzetet riasztani gondtalanságából «Kelet Népe 1841-ben» című munkájával, mely egész irodalmát idézte fel a cáfoló vagy nyugtató iratoknak, mik a pártok erejét világosan constatálták. *Ez óta minden érdekeltséget az irodalomban a politika nyelt el*; megalakult a szabadelmű conservatív, majd központosító párt is: amaz a nagy lapok legújabbikát, a *Világot* vevén birtokába, azt gr. *Desseuffy Aurél*, s ennek halála után gr. *Desseuffy Emil* vezette (1841 óta Borsos sm. névleges szerk. mellett), míg helyébe 1844 az utóbbi által alapított *Budapesti Híradó* lépett (saját nevén 1847-ig;

Szenveyén 1848); a centralisták viszont a Pesti Hírlapot vették kezökbe (1844—45 *Szalay L.*, 1846—48 *Csengery Antal* szerk. alatt). Erdélyben két lap képviselte a két nagy párt érdekeit: az *Erdélyi Híradó* (1831—48; fő, 1842 óta névleges szerk. *Méhes Sámuel*, lapvezetők pedig *Szentiványi Mikó*, b. *Kemény Zsigmond*, *Kovács Lajos*) a szabadelvűekét, a *Múlt és Jelen* (*Szilágyi Ferenc* szerk. 1841—48) a conservatívokét.

Mind ezeket a bekövetkezett forradalom elnémitván, egy, magát minden korlátokon túltevő, és rendkívüli élénkséget kifejtett, hírlapi és röpirati sajtó lépett helyökbe, mely csak is a nap szenvedélyeinek szolgálván, inkább történeti, mint e helytt irodalmi, érdeket vesz igénybe.

111. §. A nemzeti nyelv általános elterjedése, s országos vég diadalma.

Lényeges befolyást gyakorolt végre az irodalom gazdagodására, terjedésére, s főleg a tudományos irodalom valahárai felvirágzására a *nyelvnek teljes nemzeti rangjába beiktatása*. T. i. az előbbi időszak vívmányai s a köz érzés áramlata folytán általános lón az ország összes népségei közt a meggyőződés, hogy a nemzeti nyelv vég diadalma már csak idő kérdése; minden nép és osztály komolyan és készséggel vetette magát annak elsajátítására, számtalan nyelvtan s egyéb segédkönyv érte egymást, tót, szerb, vend, horvát, orosz, oláh, olasz, de főleg német nyelven; a gyermekszobától a salóning mindenütt az oly soká elhanyagolt nyelv lón a tanulás első tárgya; a társas élet negédleni kezdte annak használatát: végre a hivatalos téren és iskolákban is készülődés, sőt a törvény megelőzései tünedeztek fel úgy, hogy a közbejött «hosszú országgyűlés» (1832—36) csekély eredményei ez ügyben sem gyengítheték a köz érzés ellenállhatatlan erejét, mely annak az 1830—40-iki törvényhozás útján immár szélesb alapot vívott ki. T. i. az 1836-iki törvény (3. tc.) a törvények magyar szövegét jelentette ugyan ki eredetinek, de a cúriát még

csak magyarul vitt perekben kötelezte magyar ítélet szerkesztésére; csak ott rendelt magyar anyakönyveket, hol a hitszónok is e nyelvvel élt; a hiteles kiadványok bevezetése és záradékaiban a magyar nyelvet még csak engedményezte: míg 1840 óta (6. tc.) az országos és hatósági feliratok, a helytartó tanács intézvényei és körlevelei az ország határai közt márcsak magyarul szólhattak; így köteleztettek levelezni a hatóságok, még az egyháziak is a világiakkal; a m. udvari kamara s a m. ezredek így felelni a hozzájuk magyarul felíró hatóságoknak; így szerkeszteni a káptalanok, kiadványaik bevezetéseit és záradékait; lelkipásztorságra, valláskülönbség nélkül, csak magyarul tudó egyének voltak bocsátandók; s az anyakönyvek minden községekben három év múlva magyarul szerkesztendők. S jött a dicső 1843—4-iki hongyűlés 2-dik cikkelye. Általa a kir. leiratok, a törvény s az országgyűlés nyelve kirekesztőleg a magyar (a kapcsolt részek követői még hat évig latinúl szavazhatván); magyar az udvari cancelláriáé kibocsátványaiában, a helytartó tanácsé és a cúriáé minden ügyviteleikben s az országon belüli kiadványaikban; minden egyházi és világi ítélőszékeké, s az összes közoktatásé (a theologián kívül). Belevén ekép a nyelv jogos igényeibe helyezve, a következett hongyűlést, 1847. november 12. a Felső is magyar beszéddel nyitotta meg, s ezzel a nemzetiség befejezett épületébe maga iktatta be a zárkövet, a haza lángoló és színletlen hálaörömei között.

Így vívta ki az irodalom által II. József óta megindított és táplált mozgalom a nyelv országos győzödelmét; a megmentett nyelv viszont az irodalomnak biztosította életét, szélesítette ki mezejét. Az irodalom lett, mint az imént láttuk, a politikai életnek fő organuma, az lett a társas élet szépítője, a nevelés, oktatás, a műveltség és tudományos haladás közvetítője: Magyarországnak egyetemes, csak ettől fogva valóban nemzeti, irodalma.

112. §. Tudományos irodalom. — Általános tekintet.

Mind azon tényezők, melyek ez időszakban irodalmunkat határozzák vala, s mikkel eddig megismerkedtünk, a tudományt

állították az előtérbe, még pedig mind három irány szerint: felsőbb jelentésében mint öncélt, továbbá mint oktatási tárgy, s mint külső gyakorlati célok eszközét. Az első irány nem annyira nagyobb s külön munkákban érvényesítette magát, semmint inkább a tudomány továbbvitelére irányzott vizsgálatok s búvárkodásokban, milyenekkel különösen a *bölcsészet*, *mathematika* és *történelem* köréből, az akademiában s némely folyóiratokban, találkozunk. Nagyobb tért foglaltak el szükségkép az oktatásra rendelt *tan-, kézi és segéd munkák*, melyeket a tannyelv változása idézett elé. Mint az elébbi időszakban Debrecen, úgy most *Patak* fejtett ki legnagyobb tevékenységet tankönyvek előállításában majd minden szakban, de Pápa, 1845 óta pedig a katolikus tanférfiak is, részben a helytartó tanács eszközzéséből; úgy, hogy csak kevés hézag maradt a tudományok és nyelvek tanítása összes körében, s mindnyájokon, tartalom és módszerre nézve, tetemes haladás lett észrevehető a múlt idő bármely nyelvű taneszközeihez képest. Komoly figyelemben kezdtek a többi szakok mellett részesülni a *reáliák*, melyeknek nem csak tudományos, hanem az életre kiható gyakorlati fontossága is mind általánosan elismertetett, mely elismerés szüleménye, s majd viszont nevelője, első vonalban a kir. József-ipartanoda lett.

Tudományos irodalmunk, *álláspontját* tekintve, egészben inkább közelítette meg a színvonalat, mint az elébbi időké: mindazonáltal aránylag kevesebb munka magaslik ki e kor elég szaporá könyvirodalmából, mint a megelőzőben, midőn több tudományos munkák, ha maradandó becsesül csak részben, vagy nem is, de az úttörés érdemével, igen is, bírtak, s többször, bár csak a viszonyok által feltételezett hatásukkal történeti jelentőségre emelkedtek. S a sajátképi s legönállóbb, eszmemozgalom nem is a könyvirodalomban, hanem az időszaki sajtóban, a testületek évkönyveiben, s a pályaművekben nyilatkozott. Ehez képest az egyes szakok fejleményeinek részletes előadása innen kezdve kiválik a nemzeti irodalomtörténetből, s az egyes tudományok különszerű történetírásának lesz tárgyává: míg annak feladása a

csoportozatok általános vázolója mellett, a mozgalmak jellemét, vivőit, s az általános becsű műveket csak röviden megismertetni.

113. §. A theologiai irodalom tovább-fejlése. Guzmics.

A theologiai irodalom ez időszakban mind hathatós lendületet vett. Az 1830-iki országgyűlésen megpendített, a következő hongyűléseken élénken folytatott, a külföldön egykorúlag támadt mozgalmak által táplált, s az 1844-iki vallási törvénynyel befejezett vallásügyi viták a köz figyelmet e térre is vonták. A katolikus irodalom, mely az elébbi tized folytán az únió kérdésében a protestantismust magához vonzani igyekezett, most, szemben a törvényhozás irányjaival, visszaható állást vőn, s számos nagyobb-kisebb munkákban és szaki folyóiratokban, tárgyalta a kor kérdéseit; míg 1848-ban a pamphlet-irodalom egyrészt az egyház ellen fordult, de annak emlékezetét az idő méltán eltemette. Az így felébredt buzgóság a tudományos theológiának is hasznára szolgált. T. i. a Horváth János folyóirata megszüntével félbe szakadt időszaki munkásság 1832-ben *Kovács Mátyás*, s majd *Osvald Ferenc* pesti egyetemi tanárok, s egyidőleg *Guzmics Izidor* bakonybéli apát által két új organumot nyert, amannak *Egyházi Folyóírásában* (—1834), mely a vallási és egyházi tárgyakat szorosán tudományos —, emennek *Vallási és Egyházi Tárában* (—1839), mely azokat inkább széptani, buzgalmi és erkölcsi, tehát gyakorlati, oldalaikról felfogva tárgyalta. A Tárnak Guzmics halálával megszüntte után, s a mellette felmerült nyavalyás *Magyar Sionnak* is elmúltával (1838—41), *Szaniszló Ferenc* apát, utóbb váradi püspök, 1842 alapította a «*Religio és Nevelés*» című lapot (1843 szerk. Somogyi Károly, 1848 Danielik János), melyhez 1848 még az ekkor keletkezett «*Jó és olcsó könyvkiadó társulat*» által alapított «*Kath. Néplap*» járult. Ez időszaki sajtó három fő organuma számos jeles, a theologiai kör minden ágaira, az egyháztörténetre is, kiterjeszkedő dolgozatokat hozott, az

egyházi közönséget a kor színvonalával ismertette meg, s némely időhöz nem kötött gyűjteményeket is idézett elé (*Rozsnyói Egyh. Töredékek* 1834—7, *Pécsi Egyh. Tör.* 1846), mik mellett a «Pesti Növendékpapság Magyar Iskolája Munkálatai» (1833 óta) méltán említendő, amennyiben több későbbi hitirodalmi kitűnőség e társulatban kapott tüzet, s neveltetett íróvá. Másfelül követték e példát a *protestánsok* is, kik közül *Salamon József* kolosvári tanár 1833 indított meg egy «*Erdélyi Prédikátori Tárt*» (—1839), melyet 1842—8 Pesten a «*Prot. Egyházi és Iskolai Lap*» követett, *Taubner Károly*, *Török Pál*, és *Székács József* által, részben már élesebb polemiai iránynyal, főleg a Somogyi lapja ellenében. — Legszebb maradványai ez összes élénk és munkás mozgalomnak kétségkívül *Guzmics Izidórnak* nagy számú írásai (a *Tárban*) melyek egy, nagy tudománnyal egyesült éles ész mellett, az eszmény érzésének s a kedély és meleg emberszeretetnek uralma alatt álló léleknek mindannyi nemes emlékei.

— (*Guzmics* élete s tőle *mutatványok* az *Irod. Olv.* II. k. 267. sz. alatt).

A *hítségoklat* is, tartalom, szerkezet és nyelvi előadásra, egészben véve, tetemes haladást tanúsított. Mégis a katolikusok közt, ki a sok közül leginkább s méltán elhíresedett, *Szabó János* apát és erdélyi kanonok (1767—1849), művészetre az elébbi időszak nagyait el nem érte; míg a protestánsok közt elődeiket messze túlhaladták *Szoboszlai Pap István* tiszántuli superintendens (1786—1855), *Szilády László*, s ki őket nem ugyan hírre, de műbecsre, megelőzte: *Szeremlei Császár Ábrahám*, valamint *Székács József* pesti ev. pred. s később superintendens, felekezetének eddig utól nem ért szónoka.

Ez időszakban éledt fel százados pangásából a *bibliái irodalom* is. A pozsonyi zsinat folytán (100. §.) erre fordult figyelem első gyümölcsének tekinthető *b. Szepesi Ignác* pécsi püspök (1780—1838) áldozatos működése, ki leginkább megyéje több tudós papjai által, készíttetett, saját hozzájárulása mellett, egy új *fordítást* a vulgáta alapján, Káldi bibliája szemmel tartásával, jegyzésekkel gazdagon kiállítva, s azzal a magyar katolikus

egyházat 1834—61 megajándékozta. A nagy tudománynyal létesült mű azonban nem nyerte meg az illetékesek helyeslését. A fordítás felhasználta ugyan a kor haladásait exegesisben és nyelvben; de, amazt gyakran a szövegbe vivén be, körülíróvá lett, mondat-alkotásban pedig és kifejezésben nélküli az eredetinek egyszerűségét s megillető primitív színét. *Guzmics* igyekvései is ide tartoznak néhány ótestamentomi könyvek fordításaival (Zsoltárok, Jób, Predikátor, 1832—9), melyek, bár inkább a héber szöveg, mint a vulgáta követésére mutatnak, mégis főleg széptani jellemet viselve, nem annyira egyházi, mint szívképző, épületes művekül tekinthetők. — *Új idősakot kezdett*, bár még ekkor közvetlen követés nélkül maradván a biblia terén, egy, életkorát megelőző tudománynyal bíró, s mély vallásos lelkesedéssel eltelt fiatal izraelita, Bloch (utóbb *Ballagi*) *Móric* (született 1816), ki 1840—2. adta héber szövegét, abból készült magyar fordítással, *Mózes* öt könyvének és *Józsua*nak; becses jegyzésekkel kísérve. Egy az ifjúi erő és tűz erényei és hibáival teljes mű ez, mely minden lapjain, a sietés nyomai mellett, a betűt és hangot híven követve, bibliai irodalmunkban eladdig utól nem ért szépséggel adja Mózesest; és csak Józsuaiban érezteti a fárasztó munka lankadását. Pár évvel később ugyanő, *Székács Józseffel* egyesülve, elkészítette az egész *Újszövetséget*, szinte az eredeti szövegből: de ebből csak mutatványok láttak világot. T. i. a két protestáns felekezetnél ezek úniója iskolában és egyházban, egyidőleg előtérbe lépven, ez, másfelül pedig a bár avúlt és tökéletlen, de kánonszerű tekintetben álló s a nép kezében is forgó Károli-bibliához való még általános ragaszkodás; és végre a forradalom, ez úttörő igyekvést megakasztották. Mégis, úgy a Károli, mint a Káldi-biblia tekintélye meg volt az elsorolt kísérletek által ingatva, s a jelenkornak e téren beállt mozgalmi épen e kísérletekkel kétségkívül genetikai összefüggésben állanak.

Legkevesebbé díszlett most is a *rendszeres* hittudomány. Katholikus részről egyedül *Szilasy János* pesti egyetemi tanár «Lelkipásztorság-Tudománya» (1842), a protestánsokéról *Somosy*

János «Keresztyén Hittudománya» (1838) tartották fenn becsöket. Minden egyéb jelentéktelen.

Ez időben merült fel végre, és pedig 1840-ben, s összefüggésben azon politikai mozgalommal, mely a zsidók emancipációja körül keletkezett, némi *magyar izraelita hittudományi irodalom* is. *Ballagi* adta Párisban 1840 «A zsidókról» írt pamphletjével a lendületet, melyet, hitsorsosai számára, fennemlített bibliája, s utána mások vallási tan- és buzgalmi munkáik nyomban követték. Az ügy azonban a törvényhozás útján nem boldogulván, a néhány lelkes férfiú irodalmi igyekevei a zsidók által oly hidegen fogadtattak, hogy maga a kezdeményező, kétségbe esve népére hathatása s ennek jövendője felett, 1843-ban a keresztyén egyház kebelébe tért. A fonal megszakadt; annak felvétele itt is más időnek s más erőknél maradt fenntartva.

Irodalom. Egyházi Folyóírás, Pest 1832—4. 5 köt. — Egyházi és vallási Tár, Pest 1832—9. 15 köt. — Religió és Nevelés; s vele: Egyházi Tudósítások, Pest 1841—48. 16 köt. — Rozsnyai Egyházi Töredékek, Rozsnyó 1834—7. 6 füz. — Pécsi Egyh. Töredékek, Pécs 1847. — Munkálatai a Pesti Növendékpapság M. Iskolájának, Pest 1833—47. 15 köt. — Erdélyi Predikatori Tár, Kolosv. 1833—9. 9 füz. — Protest. Egyházi és Iskolai Lap, Pest 1842—8. 14 köt.

Szabó János: Egyházi Beszédei, Kolosv. 1848. — Mások összegyűjtött beszédei: *Gegő Elek* 1834. *b. Szepeszy Ign.* 1840, *Kolossváry Sándor* 1843, *Orosz Adám* 1844—8. stb. Magyar Egyh. Beszédek Gyűjteménye, kiadta *Szalay Imre*, Pest 1832—4. 6 köt. Új folyam, ott 1845. 4 k. — *Szoboszlai Pap István* Ünnepi, alkalmi és közöns. Egyh. Beszédei, közzé tette Révész Bálint. Debr. 1857. 3 k. Halotti Egyh. Besz. Debr. 1858. 3 k. — *Szilády L.*: Egyh. Beszédek, Pápa 1840. Papi Dolgozatok gyászszeszetekre. Kecskemét 1863. Különf. viszonyokra vonatkozó Papi Dolg. 2. kiadás Kecskemét 1863. — *Szeremlei* Remekéi harmincöt papi beszédekben. Rozsnyó 1840. — Másoké: *Kiss Ad.* 1836, *Beke Sám.* 1837, *Pap István* 1839—40, *Papp Ferenc* 1840, *Fábián Dán.* 1841, *Fésős Andr.* 1845. *Herepei Gerg.* 1846. stb. Egyházi Beszédek, szerk. *Török Pál*, Pest 1841—5. 2 köt. — *Székács* beszédei elszórva, és Török gyűjteményében.

B. Szepeszy Ignác: Szentírás, magyarul Káldi György után, a közönséges diák fordításból, az eredeti betűre is figyelmezve, jegyzésekkel Pozsony 1834—5. 6 k. — *Vég István*: Világosító Jegyzemények sz. Máté evangyeliomjára. Pest 1840. — *Guzmics*: Zsoltárok, Pest 1832. Jób, ott 1836. Predikátor, ott 1839. — *Bloch*: Mózes öt könyve, magyarra ford. és jegyzetekkel fölvilágította. Buda 1840. 1. 5 köt. Első Jósok: Józsuá, Buda 1842. Bibliái Táborozások, mutatóványokkal (Prot. Egyházi Lap. 1844).

Szilágy: Lelkipásztorság tudománya, Buda 1842. 3 köt. 2-szor 1846. — *Somosy*: Keresztyén Hittud. Patak 1838. 2 köt.

Zsidó-m. irodalom: Jisrael Könyörgései, ford. *Rosenthal Móric.* Pozs. 1841. Buda 1843. Dávid kir. Énekei, I. Buda 1831. Toldoth Izrael, Neu-

mann Salamon, ott 1841. A régi rabbik Erkölcstudománya, *Rosenthal M.* ott 1841. Zsidó Hit és Erkölcstan, *Rokonstain Léopold*, ott 1841. Selomoh Hasonlatai *Bauer Márkfi Hermán*, ott 1845. Imádságok izraelita hölgyek számára, *P. D. (Pik Dávid)* Pest 1848.

114. §. Bölcsészeti mozgalmak. — Neveléstudomány.

A század első tizedeiben felébredt philosophiai mozgalom a jelenben mind élénkebb lett. Bölcsészeink megbarátkozva a külföld haladásával e téren, nagyobb-kisebb szerencsével és önállással igyekeztek azokat követni. Az első években a Schelling nyomain indult *Nyiry István* pataki tanár (1776—1838), ki deák munkáiban már elébb éleselmű s különösen erős rendszerező főnek tanusította magát, s mestere rendszerét módosítani is merte, most, magyarul, az elméleti, gyakorlati s alkalmazott bölcsészet több részzeit úgy igyekezett megalakítani, hogy a philosophiát az exact tudományok fokára emelje; míg másfelül *Mocsy Mihály* természettudományi dolgozataiban hódolt e rendszernek. — A critica philosophiát újabb phásisaiban folytatva, különösen két férfiú tűnt ki ez időszakban: *Fejér György* és *Vecsei*. Amazt 1835 óta látjuk ismét e mezőre térni (101. §.). A külföld élénk mozgalmi közt tájékozást keresve, tanulmányozta és ismertette egyes cikkeken a német bölcsészet újabb fejleményeit, sőt ép ezek által mind messzebb a régibb korokra visszavezettette, azok előzményeit is, s valamint Tud. Gyűjteménybeli számos értekezéseiben, úgy a «Philosophia Bevezetésében» (1836), *Metaphysikájában* és *Ethikájában* (1835—42), határozottan *Hermeshez* csatlakozott; míg *Vecsei József* debreceni tanár (1800—55), genialis, éles és józan gondolkodó, (*Kruggal*) az eszméletet tette a philosophia egyedüli kútfejévé (*syneidismus*), céljává pedig az embernek, saját rendeltetése irányában, tökéletesítését. E szellemben működött *Vecsei* a philosophiai téren, élő szóval értekezve, küzdve. T. i. nem az iskola, hanem az élet tudományának tekintve a bölcsészetet, az *Athenaeum* és *Figyelmező* terén (1838—42), zaklató harcot viselt a német egyetemekről protestáns tanárjelelteink által impor-

tált *hegelismus* ellen, melyet addig csak Kállay és Fejér ismertettek vala meg futólag (1833 óta) irodalmunkban, *Tarczy Lajos* pápai tanár pedig szinte azóta tanszékéről hirdetett, amiért 1836-ban nyilván megtámadtatván, a tanodai főhatóság által attól eltiltatott (!). A nagy érdekeltséget gerjesztett athenaeumi tusában is nem ez, hanem *Warga János* kőrösi tanár vette fel a keztyűt, s azt, bár nem győztesen, de mindvégig megállotta, belé vegyűlvén a harcba a nálánál orthodoxabb hegelista *Szeremlei Gábor* ref. pred. is; kik, és *Taubner Károly* pesti ev. tanár, a bölcsészet különféle tárgyait és részeit is, értekezésekben és önálló munkákban, méltánylást érdemlő, de csak részben szerencsésb, igyekvéssel kidolgozták. Míg ezek így a nagy közönség előtt folytak, az akademia falai közt az, ki magyar bölcsészeinktől mélység, szigorú módszer és szabatos nyelvre mindeddig utól nem érve áll, *Horváth Cyrill*, akkor szegedi, most egyetemi tanár (szül. 1804), csendesen rakogatta le *új rendszere* alapjait, melynek felépülését tudományosságunk a jövőtől várja. — A szemlélődő bölcsészet e tevékenyége közben s ellenében, egy más, a nemzet józan közérzetére hivatkozó, felekezeti, az *egyezményes* bölcsészeké, lépett fel: *Hetényi János* (1786—1853) és *Szontagh Gusztáv*. Amannak a philosophia tisztán gyakorlati tudomány: «szépélettan, biokalia, életphilosophia» volt, melynek célja a szép, jó s igaznak egyezményes létesítése egyénileg és társadalmilag; melyet ő több értekezésekben, részint egy prózai tanköteményben is (Sarolta és Adalbert, 1854), nem annyira kifejtett mint vázolt, hiányozván nála a szoros philosophiai lehozó s kifejtő tehetség, s a tisztán tanszerű előadás. S ezért kérdés, be volt volna-e valaha fejezendő «Magyar Parthenonát», melynek húsz évi munka után csak «Előcsarnokait» építette fel. Módszeresb gondolkodó és tudományosb előadó *Szontagh Gusztáv* (1793—1858), az egyezményes philosophia fő bajnoka, melyet «magyar» philosophiának szeretett nevezni; ki rendszerébe az összes nem csak gyakorlati, hanem elméleti tanokat is beölelvén, miután híres *Propylaeumaiban* (1839) a philosophia fogalmát,

mód- és rendszereit s legújabb történetét adta, azok második részében (1843) elvét a társaságra, — utóbb pedig, akadémiai előadásában, különféle értekezések s egy saját röpiratban (1853) egyezményes philosophiáját alaprajzban vázolván, a philosophia külön tanaira is alkalmazta. — Ez örvendetes mozgalmakra viszapillantásunkat egy keserű érzés kíséri, mely a bevégtelenség felett támad: Nyírynek, teljes rendszerét előterjesztő munkája halála után elveszett; Vecseié kiadatlan maradt; Hetényi és Szontagh pedig elhaltak, mielőtt rendszerök alkotmányát, melyhez csak az alapokat rakták le, befejezheték.

— (*Horváth Cyrill és Szontagh életök és mutatóványok írásaikból láthatók az Irod. Olv. II. köt. 277—9. sz. alatt.*)

E mozgalmakon kívül néhány bölcészettörténeti és lélektani dolgozat érdemel említést, különösen *Fejér György* e tárgyú értekezésein kívül, *Péterfi Károlytól* a régi bölcészet története, *Balogh Pál* és *Hetényi János* akadémiai pályamunkáik a philosophia történetéről Magyarországon; míg a lélektanban *Rónay Jácint* benecés tanár és *Szárics Jenő* munkáik gerjesztettek figyelmet; *Soltész János* fordítmánya pedig (Hartmann: Az ember szelleme) érzékeny hézagot szerencsésen pótol. — Másfelül *tankönyvíróink* közül *Csatskó Imre* győri jogtanár (észjog), *Vandrák András* eperjesi tanár (lélektan, etkölestan), de főleg *Purgstaller József* váci tanár, utóbb a kegyesrend főnöke, érdemesült, ki első adta a bölcészet teljes rendszerét (az észjogon kívül) és történetét, tanférfiúi biztos tapintattal szerkesztésben és előadásban.

A neveléstani és ifjúsági irodalom végre a kor szükségétől s részben az akadémia jutalmi által szokatlan lendületet vett; a módszertan, az iskolaügy (egy prot. egyetem eszméje folytán is), a nép- és nőnevelés kitűnő tárgyalókat leltek. *Warga János*, *Wargha István*, *Beke Kristóf*, *Mocsi Mihály*, *Tavasy Lajos*, *Szönyi Pál*, *Beely Fidél*, *Fáy András*, *Májér István*, *Ney Ferenc* és mások a soká elhanyagolt téren új világosságot terjesztettek.

Irodalom. Nyíry: Nőjogtan, M. Akad. Évk. III. A tapasztalati lélekismeretből lehozott Széptudomány, Tudománytár I. Az álom philosophiája, ott X. Hátrahagyott munkája: A mathesis intensorum alkalmazása

a philosophia tudományaira. — *Mocsi*: A természettud. befolyása a józabb philosophiára, Ttár, új foly. I. stb. — *Fejér*: Bevezetés a Philosophiára. Buda 1836. Hermes; Kant és Hermes, Tud. Gy. 1835. Fichte, Schelling és Hegel; Hermes védelme; Az új philos. és Cartesius: Leibnitz; Wolff; ott 1836. Kant és Kritikája; A philosophia az első nyolc századokban; Schelling; 1837. — *Vecsei*: A philosophusi rendszerek; A test és a lélek egybekötése, T. Gy. 1833. Az élet és annak okfeje, ott 1834. A mindenistenítés története, ott 1836. A philosophia jötevő befolyása a státus és egyes emberek boldogságára, s minden haszna mellett a tőle való idegenségnek okai, Debr. 1837. Cikkei a hegelisták ellen *** jeggyel az Athen, 1838. és Figyelm. 1839. A vádolt kétségvitátás mentsége; A természetphilosophia feladatai Schelling szerint, T. Gy. 1841. Schaden Logikája, Athen. 1842. Hátrahagyottak: Lélektan; Gondolkodástan; Elvtan; Ismerettan; Észjog; Erkölcstan; Országlástan. — *Warga*: A társi, nyilvános és nemzeti észjog alapvonatai, Ttár 1834,5; Philos. nézetek a társasági alkuról, egyenlőségről, szabadságról, jogról, Athen. stb. — *Szeremlei*: Hegel amint van; Ath. 1838. Az új philosophia szellemvilági fejletében, Pest 1841. Politika, Patak 1844; Neveléstan, Pat. 1845. Jogbölcsezet, Pat. 1849. Dogmatika. Pat. 1853. — *Taubner*: Bírálati vizsgálat Hegel bölcsekedése felett, Pest 1838. A Lélekeszme bölcsezeti-történet-bírálati szempontból, különös tekintettel Hegelre. P. 1839. Párhuzam Aristoteles és Hegel közt, Ath. 1839. — *Térey*: Elmélet és Szemlélődés, a Propylaeumok bírálatául, Pest 1843. — *Horváth Cyrill*: A philos. rendszerek méltatása, Akad. Fvk. IV. 1837. Az isten és világ közötti viszony, ott V. 1842; Az isteneszme eredete, ott VII. 1846. A bölcsezet eszméje, az Akad. Értesítő 1850, 52, 53, 54-ki kötetében. A philosophiai módszerek jelen állapotjáról, Pest 1867. A philosophiai módszerek akadályairól, 2 füzet Pest 1868,9. (az akadémiai «Ertekezések» közt). — *Hetényi*: Az észphilosophia új védelme, Ttár 1840. Az egyezményes rendszerről. Ath. 1841; Sarolta és Hedvig, Pest 1844; Az ész és philosophia fölszegről, Akad. Fvk. VI. 1845. A társadalmi élet szépsége az egyezménytan világánál, ott VII. 1846. Gr. Széchenyi István mint nemzeti nagynevű bölcsekedőnk jellemzése, M. Akad. Ért. 1850. Az ősrómaiak philosophiájának főbb jellemvonásai, ott 1851; A Magyar Parthenon Előcsarnokai, Pest. 1853. — *Szontagh*: Propylaeumok a Magyar Philosophiához. Pest, 1839; A német szemlélődő philosophia berlini táborozása, Ath. 1842. A M. Philos. alapelve és jelleme. Akad. Fvk. V. 1842. Propylaeumok a Társasági Philosophiához, Pest 1843. Tarezy ellen, Ath. 1843. II. Az alanyi világszemlélet tudományban, művészetben és életben, Akad. Ért. 1850. Az egyoldalú realismus tudományban és életben, ott; A polgárosodás reformja korunkban, Szilágyi Virgél Értesítője 1852. A szép és rút, Új M. Muz. 1854; A magyar Egyezményes Philosophia ügye, rendszere és eredményei, Pest, 1853; Eszmecsere az egyezményes bölcsezet körül Szalay Istvánnal Ak. Ért. 1857; Az egyezményes elv, és alkalmazása a philos. külön tanaira, ott 1857-8.

Péteri: Philo:ophusok és philosophia hist. I. k. M.-Vásárh. 1833. — *Balogh Pál*: Felelete, Philos. Pályamunkák, kiadta a M. T. Társ. I. k. Buda 1835. — *Hetényi*: A M. Philos. történetírásának alaprajza Ttár 1837. — *Rónay*: Mutatvány a tapasztalati Lélektan köréből, Győr 1846. Jellemisme, ott 1847. — *Szárics*: Lélektan az agytani módszer nyomán, Szabadka 1848. — *Soltész*: Az ember szelleme Hartmanntól, Patak 1847. — *Csatskó*: Bevezetés a term. jogba, s a tiszta általános term. jog. Győr 1839. — *Vandrák*: Lelkileges Embertan, Eperj. 1841. Elemi Logika, Eperj. 1844. Lélektan, 1847. Philos. Ethika., Lőcse 1842. — *Purgstaller*: A Bölcsezet elemei, Buda 1843. 2 k. újra 1846-7. 4 köt. és Pest 1851. sk.

Warga János: Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Buda. 1837—8. 2 k.; Neveléstan, Kecsk. 1844. 2 k. — A Lélektudománynak nevelési fontosságáról *Hetényi, Beke* és *Wargha Istv.*: Philos. Pályam. II., III. k. Buda 1844—5. — *Mocsi*: Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel a jog. és erk. nevelésre, Buda 1839. — *Fáy*: Nőnevelés, Pest, 1841. — *Májer*: Népineveléstan, Pest, 1845. — *Ney*: A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére, az akad. által koszorúzva. Pest 1848. A Pesten felállítandó főiskola tanítási rendszerét tárgyzó jutalmazott Pályamunkák. Pest, 1843. 2 köt. — *Tavasy*: Nevelési Emléklapok, 6 füz. P. 1847—8.

115. §. Jogtudományi irodalom. Szalay László.

A magyar nyelvnek biztosan reménylett s majd be is következett felvétele a közoktatásban, másfelül a törvényhozás reformműködése lökést adott valahára a jogtudományi irodalomnak is. Az elsőbb tényező első vonalban a *tankönyvek* szaporodásában nyilatkozott. A magyar köz és magán-, az egyházi, fenyítő, váltó- s úrbéri jog terén számos nagyobb-kisebb munka érte egymást. Mind ezek közül egy vagy más tekintetben jeleskedtek: Kövy Sándor nagyobb kézikönyvének *Fogarasi János* által készült, helyesben elrendezett, és kiegészített magyar kidolgozása (1839), mely a szerző «Műszókönyvével» együtt (1833) a műnyelv megalapítása által döntő befolyást gyakorlott e szakban; *Frank Ignác* egyetemi tanár (1788—1850) magánjogi munkája (1845), mely folytonos hivatkozással a törvények szövegére s ügyelettel a történeti momentumra úgy, mint az általános igazság elveire, fejtegeti s bírálja a hazai jogot, eligazítja a vitályos kérdéseket, s a hiányok kimutatásával a törvényjavítást is előkészíti: főrangú mű jogtudományunkban, méltó arra, hogy nyelvezeti különösségeit elnézzük, s eltérő műnyelve nehézségeivel megküzdjünk; továbbá *Udvardy Ignác* veszprémi tanár Egyházjoga (1843); *Fogarasi Jánosnak* tudományosan fejtegető Kereskedési és Váltójoga (1841), *Császár Ferenc* ugyan e szakbeli kézikönyve, s végre *Szlemenics* (1836) és *Szokolay István* (1847) fenyítőjogi kézikönyveik. — Nem maradt figyelem nélkül a kútfőtanulmány sem. Verbőci Hármaskönyvének akadémiai magyarítása, Hilibi Gál László és Incze József erdélyi dietáik, Krajner és Botka vizsgála-

taik, «Törvényeink története» Szlemenicstől egyszersmind becses segédeszközök a magyar jogtörténet jövődő megalakításához. Másfelül számos jogi korkérdések — hitbizomány, ősiség, örökváltás, fogságügy, halálbüntetés, eskütszék, ügyvédreform, vegyesházasság, codificáció, írójogi törvény stb. — beható fejtegetéssel tárgyalattak folyóíráások s önálló iratokban; s már itt, egészben véve, az új jogtudomány színvonalán találjuk irodalmunkat, s átlengve a tudomány által kivívott magasb jogeszméktől. Ez irányban a fő érdem *Szalay László* (1813—64), ki Themisében már reá mutatott a mívelt világ jogtudományi fejlődéseire s a solidáris velehaladás szükségére. E szerint a jogban is a tudományos alapot sürgetve, annak magasabb szempontjait érvényesíteni, azokat jogintézkvényeinkbe beoltani törekedett (Codificáció; Büntető eljárás s eskütszék stb.); s lett ő *a philosophiai iskolának megalapítója* a történelmi ellenében, hatva irodalmi s törvényszerkesztési úton, mert a büntetőjogi országos választmány «büntető-törvénykönyvében», e nemes műben, mely nem csak törvényjavaslat, hanem rendszeres munka, a tudomány magasságán álló, melyet az illetékes külföld is örvendő meglepetéssel s méltatással fogadott volt, Deák és Dessewffy Aurél mellett Szalay, mint tollvivő, tetemes részt vett. S ezen innen törvényhozásunkon is felismerhető lett az európai álláspont.

Irodalom. Fogarasi: Magyar honi Magános Törvénytudomány elemei Kövy S. után, Pest 1839. hatodik kiad. ott 1847. — *Frank*: A Közigazság Törvénye Magyarhonban, Buda, 1845, 6. 2 k. — *Udvardy*: Római ker. kath. Egyházi Jogtan, Buda 1843. 2 k. újra Veszprém 1846. — *Cherrier*: Egyházi Jog, N.-Szomb. 1843. 2 k. — *Gózonny*: Egyházi Törvénykezés Magyarországb. Pest 1841. — *Fogarasi*: Magyar Kereskedési és Váltójog, eredeti alaptannal, Pest 1840. másods. 1846. — *Császár*: M. Váltójog, 2 k.: Váltóóvások; Iromány példák; mint Buda 1840; A magyar Csődtörvénykezés, Pest 1847. — Ugyan tőle: *Beccaria*: A bűnök és büntetésekről. Zágráb 1834. — *Szlemenics*: Fenyítő-törvényszéki magyar Törvény, Buda 1836. harmadszor Pest 1862. — *Szokolay István*: Büntető Jogtan. Pest, 1847. 2 k.

Verbőci István Hármaskönyve az 1517-ki eredeti kiadásra ügyelve magyarul kiadta a M. T. Társ. Buda 1844. 2-szor 1864 (e nevezetes dolgozat szerzői Bertha, Fogarasi, Erdi, Szalay és Tóth Lőrinc). — *Hilibi Gál László*: Az erdélyi Diéták Végzéseinek nyomdokai (1529—1791). Kolosv. 1837. — *Incze József*: Erdélyország újabb Országgyűlési Végzése 1744—1811. magyarosítva. Kol. 1845. — *Krajer*: A magyar nemesjóság természete Verbőci koráig. Pest 1843. — *Botka*: Az 1843—44-iki országgyűlési időszakból

néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és megrögzött balvélemény felvilágosítása. Pozs, 1844. — *Szlemenics*: Törvényeink Története országunk keletkezésétől az Árpádok kihaltáig, Évk. VI. A vegyes házakbeli királyok alatt, Évk. VII. A dicső ausztriai ház alatt 1740-ig, Évk. VIII. 1740—1848. Évk. IX. kötet.

Műszótárak. Fogarasi: Műszókönyv a magyarhoni törvény- és országtudományból, Pest 1833, harmadszor P. 1842. — *Kir. Cúria*: M. Törvénykezési Szótár, P. 1837. — *Tiszántúli distr. táblái* Debr. 1837. — Törvénykezési Szótár. Kol. 1843. — *Udv. Cancellaria*: Hivatalos Műszótár, Bécs 1845. — *Kovách László*: Tisztirási Szótár, Buda 1846. — *Császár*: Váltójogi Műszótár, Buda 1840.

Szalay munkáit l. a 120. §. után álló életrajzban.

116. §. Politikai irodalom. — Gróf Széchenyi István.

Irodalmunknak, hatása nagyságát, egyetemességét, életfontosságát, úgy a benne feltűnt jeles elmék számát tekintve, legnevezetesebb ágához értünk ez időszakban: a politikaihoz. Nem mintha sorát vettük volna a kitűnő eredeti és fordított, rendszeres és más doctrinális munkáknak az államtudományok különféle ágai felett. Mert csak nagykesőn adta *Karvasy Ágost* győri, utóbb egyetemi tanár «A Politikai Tudományok» teljes rendszerét (1843); némely idevágó kisebb jeles értékezéseken kívül pedig (a Tudománytárban) a külföld classicaí művei közül mindössze csak kettő, bár első rangú, ültetett át hozzánk: Montesquieué «a törvények lelkéről», mint azt az ugyan nem classicaí fordító Kovács Pál nevezi (1833), és Tocquevillé «a demokratiáról Éjszak-Amerikában», melyet Fábíán Gábor jól is, szépen is adott (1840—6). De, igen is, tűnt fel egy lelkes sereg, mely, a nemzeti átalakulás nagy munkáját irodalmi tárgyalás útján is előmozdítani törekedve, oly szellemit műveket adott, mik nem csak hatalmasan, sőt döntőleg folytak be a korra, s közvetve a nemzet sorsára, s ezért történelmi fontossággal bírnak, hanem általános és konkrét igazságaiknál s az érzületnél fogva, mely azokat lelkesíti, tudományos és erkölcsi magas becset állandóan megtartják.

Ez irodalom megteremtője, mint már érintetett, *gr. Széchenyi István* volt, s első munkája e téren, mely a nemzet átalakú-

lási mozgalmait megindította, a «*Hitel*» (1830). Pangásunk okait nyomozva, azokat a magyar feudális intézményekben, az általok táplált előítéletekben, a meddő sérelmi politikában, s mindig másra vető tétlenségünkben leli. Tagadja, hogy hátramaradásunk oka csak a kormányban van, s minden saját kezünkben levő eszköz felhasználására ösztönöz; tagadja, hogy «*voltunk*», sőt kikiáltja, hogy «*leszünk*»; tükkröt tart a nemzet elibe, melyben beteg állapotá tisztán meglátható, s kijeleli a gyógyszert; végre a jövőre utal, melyet meg kell, meg lehet, és ha tenni, helyesen tenni akarunk, meg is fogunk hódítani. S mind ezt a lángész újságával és mélységével, a higgadtan számoló ész biztosságával, a reformatori szilárd meggyőződés elszántságával s egy költői gazdag és meleg kebel varázserejével. A hatás roppant volt. A régi hazafi ellenzék a féltékenyen őrzött alkotmány megrendülésétől elijedve, irodalomban és életben feljajdult: de az új nemzedék felismerte a megváltót, s tőle vett tanulságot, lelkesedést mind, irányt is többnyire, kik utóbb e pályán ragyogtak, az ó-ellenzéki Wesselényi és conservatív Dessewffy Auréltól kezdve, a centralista Szalayig s a radicales Kossuth Lajosig. S a «*Hitel*» nem csak lángelmű könyv, hanem országos tett, *a század egyik legnagyobb eseménye volt*. Már, egy év múlva követte azt a «*Világ*» (1831), az ó-rendszer pártolói s névszerint a tiszteletet érdemlő *gr. Dessewffy József* cáfkönyve («*A Hitel Taglalatja*») ellen intézve. Bővebben fejtegeti abban Széchenyi a «*Hitel*» eszméit, s ezeken túl az egyesületi szellemről, az értelmi és anyagi központosítás szükségéről a fővárosban, a nemzeti nyelv országos igényeiről szóló tanait; még nagyobb bátorsággal, tüzzel, győzőbb dialektikával, s egyszersmind a harag és gúny lelkesedésével letiporva ellenét, mi a teljes diadal elismerésébe fájdalom érzését vegyített. De a gyökeres reform ellenei e könyvvel meg voltak semmisítve, az ó idő eltemetve, *a regeneráció politikája kiviva*. Most még a «*Stádium*» következett (1831, megjel. 1832), módszeres kézikönyve azon reformoknak, melyeket Széchenyi a közelgető országgyűlésen kivitetni óhajtott, tizenkét törvényre visszavíve, melyek

tartalmát magáévá tevén a nemzet, nem szűnt meg azt sürgetni, míg végre életbe léptette. E három munkában Széchenyi általános politikai reformjai tárgyalását befejezván, ezentúl egyes reformi kérdések, úgy közigazgatási s nemzetiségi ügyek felett szóló önálló munkákban, röpiratok és nagyszámú hírlapi cikkekben, egész 1848-ig bámulatos irodalmi munkásságot folytatott, mely különösen 1841 óta — midőn a Pesti Hírlappal aggasztó módon fellépett Kossuth modorát inkább, mint gyökeres irányát megtámadta — gyakran vitázó volt. S épen e vitázó könyvek (*Kelet Népe 1841-ben; Akadémiai Beszéd, 1842; Politikai Programm, 1847*), bár közvetlen siker nélkül maradtak, de azon világosságnál fogva, melynél a férfiú nagy és mély lelkébe pillantanunk engednek, lélektani és életrajzi magas becsesl bírnak; míg a többiek között «*A magyar Közlekedési Ügy rendezéséről*» szóló munkája (1848) a közigazgatási és nemzeti érdekek szerencsés egyeztetésénél s a műtani avatottságnál fogva, a politikai bölcseségnek s egyszersmind a tudományos alaposságnak valódi remekműve.

Ha már Széchenyi gazdag és szapora írói munkásságára visszatekintünk: mindenek előtt azon roppant, sőt elhatározó siker tűnik szembe, melyet általában az irodalomra gyakorolt. T. i. nem csak politikai irodalmunknak lett megteremtője, hanem egyszersmind a magyar irodalom gyakorlati fontosságát soha azelőtt nem bírt fokra emelte, megalapította annak általános érvényét minden osztályoknál, s meggyökerezettette azon cultust, melylyel ez idő óta a nemzet, irodalma iránt viseltetni kezdett. E sikerrel pedig egyenes irányban áll Széchenyi munkái belső bece. S bár működése első szakában (1830—1840), melyben a tájékozatlanul neheztelő és tétlenül ellenzéki nemzetet ellenállhatatlan szellemi hatalommal az öntudatos, cselekvő, regeneráló politikai pályájára ragadta, munkái az eszmék újsága és igazságával, a dialektika erejével és ügyességével s a gúny élességével nem csak győzők és félelmesek, hanem tanulságosak és képzők: mégis a «Kelet Népe» óta a forradalomig megjelent írásai képzik

a magyar állam- és életbölcseiség legmagasabb termékeit, akár az általános és gyakorlati igazságokban dúskodást, akár, különösen polemiáiban, a meleg, s ismét forró, majd megillető majd, megrendítő előadást tekintjük, mely a képzelem és kedély hathatós eszközeivel gyakran a legvalódibb költőiségig emelkedik. De legnagyobb súlya, és soha nem csökkenhető irodalmi becse e munkaöszvegnek abban van, hogy az az ő személyiségének hű nyilatkozása, ama fejtő, nevelő, emelő, nagy személyiségnek, mely e kor legnemesb öröksége; hogy benne lüktet szíve és élete «a legnagyobb magyarnak», kitől érezni, gondolni, akarni és cselekedni tanuland a nemzet, ha teljesen megismerendi, a legkésőbb időkben is.

Ily nagyszerű jelentékenység mellett Széchenyi irányának hibái kicsinységűl tűnnek fel. Hibák kétségtelenül ezen a szokottól saját észjárás folytán eltérő, sajátos makacs ízlés, a bonyodalmas mondatalkotás, a csapongó, számos közbevetések által fásasztó hosszasságra nyúló, áradozó beszéd, de mely gazdagon ömlő eszméi nem-mértékelhetésének következése. Irálytan és szépészet joggal megrója e hibákat: de bár a gondolatmenet követését sokszor nehezítik, s így az élvezetet korlátozzák, le nem szállíthatják e művek tartalmi becsét, míg gyakori még előadási szépségek által is azok nem ritkán enyhíttetnek.

— (*Mutatványok a Hitel, Világ és Stádiumból láthatók az Irod. Olv. II. köt. 280—282. sz. alatt.*)

— Gróf *Széchenyi István*, Ferencnek és gr. Festetics Juliánának fia, Bécsben 1791. sept. 23. született. Tökéletlen házi oktatást vett: de annál mélyebb volt szüleinek, különösen nagyszívű anyjának hatása vallásos-erkölcsi és nemzeti érzéseinek kifejlésére. Egy ehhez 1817 intézett versében mondja többi közt:

Te oktattál,
Tanácsoltál,

Te plántáltad szívemben a jót, melyben vagyok s leszek;
S ami csekélyt isten, uram, s hazámért utóbb teszek,

A Te munkád!

1809-ben a magyar nemesség fegyverre szólíttatván a francia invázió ellen, a tizennyole éves ifjú a felkölt sereg zászlói alá sietett; annak eloszlása után pedig a Hessen-Homburg nevét viselt huszárezredbe lépén által, 1815-ig a francia háborúk majd

minden nagy ütközeteiben részt vett, s Lipésénél magát egy lovas-század élén különösen is kitüntette. Világtapasztalásait Széchenyi különösen Párisban, a szövetségeselek kétszeri ottléte, és Bécsben a congressus korában gazdagította, bejáratos levén a legfelsőbb körökben, s észlelve, vizsgálva, tanulva mindenütt. A világbéke helyreálltával éjjeli-nappali tanulással igyekezett pótolni azon hiányokat, miket a házi oktatás, képzésében, hagyott; utazásokon pedig, melyekhez mindenkor módszeresen készült, s melyek Németországra, Angliára, Francia, éjszakai Spanyol, Olasz, Görög és Törökországra terjedtek ki egész Kis-Ázsiáig, azon élő tudományát gyűjté a világnak, népeknek és intézményeiknek, melyek későbbi reformátori működéseinek alapul fogtak szolgálni. Mert már ekkor érzett ő hivatást, ösztönt, és érlelődött feltétele *«egykor tenni a hazáért»*, de akkor még sem teljesen elkészülve nem volt, sem idő s alkalom nem kedvezett. Jött végre ez is, az 1825-ki országgyűléssel, melyen a felső táblán még ritkán, és csak a nemzetiség kérdéseiben, szólott, de új példával magyarul, miután már nov. 3. a kerületi ülésben meghozta volt nagy áldozatát a m. akademia felállítására (60 ezer pft). Már ekkor tisztán állt lelke előtt *a nemzeti átalakulás útja*, kebelében az elszánt akarat, s elméjében készen az eszközök egész rendszere. S most, 1826 Estei Ferdinánd főhg által megintetvén, miszerint katonalétére a politikától tartózkodjék: hogy az egyesületi, irodalmi s municipális téren függetlenül s minden ideje s ereje feláldozásával működhessék, 1826 kilépett a hadseregből, s az országgyűlés után Pesten telepedvén le, megkezdődött azon bámulatra méltó, *alkotó tevékenység és hatás*, mely bármely nemzet történetében, magán polgártól kiindulva, majdnem példa nélküli. Csak érinteni is a tettek hosszú sorát nagyobb tért követel, mint amennyi e szakasznak itt juthat: s így a mondottakhoz (110. 116. §) elég legyen ennyit adni: 1830 óta húsz évig az akademia másodelnöke, 1845-től a m. kir. helytartó tanácsnál az ő sürgetéseire megalkotott országközlekedési bizottság elnöke és titkos tanácsos; az 1847-ki országgyűlésen Mosony vármegye követe, az 1848-ban megalkotott magyar ministerium tagja, melyben a közmunka- és közlekedésügyi tárcát vállalta el. Azonban augusztusban már eltűnvén a békés kibontakozás utolsó reménye, a forradalom küszöbéről nem látva egyebet a vérbe fúló haza képénél, érzékeny lelke megtört e képen, szellemét örültség vette körül, s september 5-kén már útban volt azon szomorú ház felé, mely Döblingben, Bécs mellett, tizenkét évig rejtette el a világ elől, s

melyet akkor sem hagyott el, mikor elméje a borzasztó homályból már kiépült: nem merte többé látni hazáját. Az 1859. év másod fele óta mutatkozó ébredés új aggodalmakkal töltötte el szívét, melyek, folyvást nevedekvén, egy új rohamot eredményeztek; s ez alatt, 1860. ápril 8-dikán, a hazáért annyit munkált és szenvedett nagy maga vetett véget életének.

Kiadásai. Lovakrul, Pest 1828; Hitel, P. 1830, 4. kiad. 1831; Világ, vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására, P. 1831; Magyar Játékszinről, P. 1832. Gr. Andrásy György és gr. Széchenyi Istvának a budapesti hidegvesülethez irányzott Jelentése, midőn külföldről visszatérének, Pozsony 1833; Stádium, 1831-ben. I. rész, Lipcse 1833. Néhány szó a Dunahajózás körül, húsz cikk a Társalkodóban 1834—36. (külön kötetb. csak németül Paziazi és Toldytól, Buda 1836); Hunnia (a nemzetiség ügyében) 1835 (kiadva csak P. 1858); Néhány szó a Lóverseny körül, Pest 1838; a Minimum kérdése (Társalk. 1839. 45. sz.); Némely Orosz tárgyakról (Társalk. 1838. 71—72. sz.); Selyemről, P. 1840; ehez: Függelék, Sopr. 1840; Kelet Népe 1841-ben, P. 1841. A M. Akadémia körül (közülési beszéd) P. 1842; Wesselényi és Kossuth (Jelenkor 1843, 6—12 sz.); Üdvlelde P. 1843; Pesti Kikötő 1843 (röpirat. P.); A Jelenkorban megjelent adó és Kétgaras, P. 1844; Magyarország kiváltságos lakóihoz (telekdíj), 2 füzet, P. 1844; Akadémiai közülési beszéd 1844 (M. Ak. Lvk. VII.); Polemiai cikkek a Jelenkor 1843—44, 45-ki foly.: Balatoni Gözhajózás, P. 1846; Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg, Pest 1846. Politikai Programtöredékek, P. 1847; Javaslat a m. közlekedési ügy rendezéséről, Pozs. 1848 (jan. 25.); Véleményes Jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről, Pozs. 1848 (jan. 30.). — Ide tartoznak még: Töredékek gr. Széchenyi István Hátrahagyott Munkáiból, P. 1860; Gr. Széchenyi István Végrendeletének fő pontjai, P. 1860; Gr. Széchenyi István Politikai Iskolája, saját műveiből, 3 k. Pest 1863—4; Magyarország saikalatos Törvényei, s állami fejlődése 1848-ig, gr. Széchenyi István hagyományaiból. P. 1864 Pesti Por és Sár. P. 1866. Mind e kiadásokat Török János szerető gondjainak köszönjük. — Meddig fognak még az illetők késni a halhatatlan hazafi és író munkáinak teljes kiadásával, szellemi nagy szükségünk pótlására, irodalmunk becsületének megváltására?

117. §. Folytatás. — Wesselényi Miklós.

Széchenyi tanítványai közül első, ki hozzá szorosban csatlakozott, b. *Wesselényi Miklós* volt (1796—1850). Ez az antik, erőteljes természet, melyet Széchenyi hódított meg a közéletnek, melyet szerető gonddal fejtett s reformi törekvéseiben segédeül nevelt, a gyakorlati téren csakhamar eltérő útra szállt, de az irodalomban mind végig mestere nyomaiban járt. Széchenyi első könyve után (Lovakrul) «A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól» (1829), a «Hitel» után a *Baliteletekről* (1831), a régi híres akade-

miai beszéd után *Szózatot* írt a magyar és szláv nemzetiség ügyében (1843), és Széchenyi «Lóversenye» után «Teendőket a Lótenyésztés körül» (1847). Ide a két középső tartozik. A «Balitételekben» hű rajzát és éles bírálatát adva erkölcsi, társas és politikai állapottainknak, számos, azokban nyilatkozó, balvéleményeket mutat ki és igazít el. Wesselényi gyakran meglepőleg erős, pszichológiai boncolgatásaiban; míg a történelmi momentumokban, melyekkel politikai tárgyalásait világosítani igyekszik, nem ritkán gyenge. S a könyv, politikai léseiben, sajtóképp csak a Széchenyi eszméit commentálja; ennek híres nyilatkozatát: «Sokan azt gondolják: Magyarország volt, én azt szeretem hinni: lesz» taglalva bizonyítgatván, Széchenyi fő reformeszméit a moralista és historicus fejtegető, körülményes, kimerítő módja szerint tárgyalja. Eltérése mesterétől a megyei hatalom erősítése s a vis inertiae elméleteiben van. Előadása szoroson tanszerű, velősmondatokban gazdag, gyakran egyegy szerencsés hasonlat vagy kép által nem kevesebbé, mint szigorú okoskodásaival meggyőző; de egészben nehézkes, s nem ritkán ismétléseivel fárasztó. Mégis e munka mohón ragadtatott, hibáival együtt szeretettett, s kétségtelen hatásánál fogva az irodalom egyik legnevezetesebb tüneménye volt. Egy évtizeddel később jött a *Szózat*. S ím az időközben testileg megtört, szemvilágát vesztett férfiú, ki ez előtt csak elméletileg vala reformer, gyakorlatilag óellenzéki, most, mint nyíltan látó pozitív státuseMBER, a nagy politika terére lépven, meg nem hallgattott. Adatok és tényekkel igyekszik felriasztani Ausztriát és Magyarországot a szláv nemzetiségben lappangó, sőt mármár jelen veszély bebizonyításával; mentőszerepl a közbirodalomnak alkotmányos szövetség alapján való egyesítését ajánlja, a magyar nemzetnek uralkodó házához szoros csatlakozását győzőleg és melegen sürgeti; s európai álláspontra emelkedve, keleti Európa polgárisodása és szabadsága feltételeit vizsgálva, arra is kiterjeszti javaslatait, s Ausztria és Magyarország életérdekeit vele öszhangzásban mutatja fel. S ím a határon túl nem tekintő magyar ügyvédi politika által figyelembe nem vett munka, bár a

pamphlétek során elhangzott, irodalmi történetünkben kiemeltetésre méltó, mint amely a legmagasb színvonalról tárgyalja a kérdést, s első hozza az ausztro-magyar közbirodalomnak foederalisticus alapon átalakíttatását szőnyegre. A történet máskép, és ránk nézve szerencsésben, oldotta meg a gordiusi csomót.

— (*Wesselényi élete s egy mutatóvány a Balitéletekből látható az Irod. Olv. II. köt. 283. sz. alatt.*)

Irodalom. Balitéletekről. Bukarest 1833. Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében, Lipcse 1843.

118. §. Folytatás. — Politikai hírlapirodalom. Kossuth Lajos. Gr. Dessewffy Aurél.

Míg ezek szerint Széchenyi István egy új tért, a politikait, hódította meg az irodalomnak, s hatott kétség kívül a sajtó korlátai megtágulására is, *Kossuth Lajos* (sz. 1802) «Pesti Hírlap»-jával 1841 óta a *magyar politikai journalisticának* lett megteremtője (110. §.). Ragyogó *vezércikkei* megújították, sőt naponkénti, folytonos és egyetemes működésök által, még felülmúlták a «Hitel» felrázó hatását is; de valamint azok, a fennálló törvényes érdekek sérelme nélkül nem valósítható eszmék mellett izgatva, utólag igazolták azon hazafiúi mély aggodalmakat, melyeket gr. Széchenyi, intő szózatában (Kelet Népe), akkor meg nem hallgatva, kifejezett: úgy tudományos és irodalmi érdemök, némely közigazgatási cikkek kivételével, roppant népszerűségökkel szinte fordított arányban áll. Általános «világerővel ható» eszméket állít fel, megragadó jelszavakban, melyek gyakran többet mondanak, mint maga sejti; azok valósítását «az örök jog és igazság» nevében követeli, sokszor fenyegetőleg, a «milliók érdekében,» még a tulajdont sem tisztelve, s így elégtelenné téve a meglevővel, sőt az egyedül teljesíthető javításokkal is; s terveket ajánl, melyeknek elhallgatja, nehézségeit, nem vizsgálja kivihetőségöket, nem számítja ki horderejüket. Minden oldalú nyomozás után nyert érvek helyett lélekemelő szónoklattal él; az ész helyett a lelkesedéshez, a méltány helyett a szenvedélyekhez

fordúl; kábit és elragad, tanítás, rábeszélés, megnyugtató helyett. S míg így e journalistikai működés szomorú történeti nevezetességre emelkedett, irodalmi nyoma csak az elleniratok jelességében maradt fenn, melyeket előidézett.

Ez elleniratok legjelesbjei főleg gr. *Dessewffy Aurél* (1808—1842) tollából folytak. E vezércikkek szerzője (Világ, 1841) kormányférfi, amennyiben erős, de törvényes, kormányt akar; szabadelvű: pártolója az örök megváltásnak, népnevelésnek, az ősiség módosításának, lelkes védője a helyhatóságoknak, de melyeket rendezni kíván; a nyilvánosságnak, tanácskozásban és sajtóban; a nemzetiségnek, mely körül soha nem alkuszik; s végre conservatív, de csak a destructiv irány ellenében. A meglevőből indul tehát ki, a jogok, erkölcsök és érdekekből; elismeri az avúlt éshátrányos pozitívumot, óhajtja ennek az igazság és méltány elvei szerint átalakítását, de rázkódások nélkül, nehogy az orvosság ártóbb legyen a betegségnél. Míveltsége magas álláspontjáról tekint a história, a politika, a kül- s belföldi törvényhozások terét, s ezekkel hazai s megyei tapasztalásait kiegészítve, soha nem veszti el a biztos alapot lábai alatt. Egyébiránt *Dessewffy Aurél* inkább bíráló és védő állást vett, mint indítványozót és támadót: súly az óraműben, mely nem gátolja azt forgásában, hanem mérsékli és szabályozza. — Ezekhez képest előadása is tisztán tanszerű és nyugodt, férfiasan egyszerű, érzélgés és virágok nélkül; szabatos, túltömöttség —, világos, bőség nélkül; tartalmassága súlyával pedig a már eldöntött kérdéseket is túlélő, mívelő és tanulságos.

Ezek után még az *erdélyi* journalisták sorából b. *Kemény Zsigmond* (szül. 1816) kiemelendő, ki kezdetben némely vezércikkekkel (az Erd. Híradóban 1842), majd a nagyobb hazában is *Korteskedés* című röpiratával méltó figyelmet gerjesztett. Ő itt a Magyarország megyéiben 1841 óta félelmes mérvben feltűnt, részben véres, pártharcok el nem maradható következeit a helyhatósági rendszerre, s ezzel magának az alkotmánynak jövőjére is, nemes bátorsággal és mély belátással kimutatta, s azok ellenszereiről értekezett. De teljes súlyát, mint első rangú politi-

kai író, Kemény már azon időben vala kifejtendő, mely jelen történeti előadásunk határain túl fekszik.

— (*Kossuth Lajos* élete és *mutatványok* írásaiból láthatók az *Irod. Olv.* II. köt. 284—7. sz. alatt; *Dessewffy Aurél* élete és szinte *mutatványok* u. ott a 288—289. sz. alatt.)

Irodalom. *Kossuth*: Vezércikkei a Pesti Hírlapban 1841 elejétől 1844. jun. végeig és Hetilap 1847, Ellenőr 1847 (összegyűjtve nincsenek). Felelet gr. Széchenyi Istvánnak, Pest 1841. — Gr. *Dessewffy A.*: Vezércikkei a «Világ» 1841-ki folyamában; s összegyűjtve: XYZ-Könyv, Pest 1841. Magyar Nyelv és előkelőink nevelési rendszere (Árvizkönyv, III. k. 1839.). Néhány Nevezetesebb darab gr. D. A. Hátrahagyott eredeti magyar Munkáiból és Országgyűlési Beszédeiből, összeszedte gr. Dessewffy Emil. Pest 1843. Magyar Nyelv és Ellenzői (kiadva gr. Széchenyi Istv. által ennek «Üdvlelde» című munkája mellett P. 1843). — *B. Kemény Zsigmond*: Korteskedés és Ellenszerei. 2 füz. Kolosv. 1843—44.

119. §. Folytatás.— Nemzetgazdászati iskola. Gr. Dessewffy Emil.

A nagy politikai kérdésekkel kapcsolatban végre az *anyagi érdekek* is előtérbe léptek. Széchenyi után és mellett egyetemes figyelmet gerjesztett gr. *Dessewffy Emil* (szül. 1812 + 1866) fellépése a «Századunk»-ban (1839—40) utóbb pótlékokkal külön is megjelent *Alföldi Leveleivel*, mikben urbérügy, örökváltság, közlekedési eszközök, háziadó, bank, hitelintézetek s országos pénztárról hallatta szintoly méltányos mint szabadelvű és alapos nézeteit. Az utóbbi kérdést még a Budapesti Híradóban bőven megvitatván, e tárgyú cikksorát conservatív elvbarátaihoz intézte, a «*Fizessünk!*» jelszót írva az azokat reproducáló könyve homlokára (1847); melyet nyomban *A magyar vám és kereskedési ügyről* értekező munkája követett. Dessewffy mind e kérdések körül nálunk szokatlan készütséggel, mély belátással s a számoló ész nyugodt, biztos meggyőződésével forog, a belbecsen túl minden hatási eszközt megvető egyszerű, világos előadásban. S már ekkor *Kossuth* izgató vezércikkeinek egy része, *Széchenyi* hosszú levélsora a Jelenkorban, *Trefort Ágoston* a Budapesti Szemlében, táplálták az ez érdekek iránti rokonszenvet. Ezekkel összefüggésben megpendültek a bankügy, úgy a robot és dézma, a hitbizományok kérdései, e két rendbeliek pályázati úton is több beces munkák tárgyai; a közlekedési eszközök meghányása, mely téren

a remeklő Széchenyi mellett egy utóbbi közgazdászati kitűnőség *Lónyai Menyhért* kísérlette meg erejét (először 1847); végre, egész körét anyagi érdekeinknek összefüggésekben s egymásrahatásokban átölelve, tudományos és tapasztalati avatottsággal, alaposan és szellemesen tárgyalta *Erdélyi János* (egykori jószágigazgató, kit az azonnevű költőtől meg kell különböztetnünk; + 184?). Ennek «Nemzeti Ipar» című munkája, s a *Sárváry Antal* által irodalmunkba egykorülágg (1843) átültetett List Frigyes-féle «Politikai Gazdálkodás nemzeti rendszere» által a nemzet közgazdászati nézetei új, az ipar felé nehezkedő, irányt vettek, melylyel viszont Kossuth bár rövid életű intézményei a társas téren függöttek össze: a védegyelet, az iparegyesület, a kereskedelmi, a gyáralapító, a m. tengerészeti társaságok. Esmék pezsgése és cseréje, felvilágosodás mindenütt s cselekvésre gerjedés az irodalom által, hol azelőtt álmom és tespedés, míg e szellemi, s az általa közvetített gyakorlati mozgalomnak is az 1849-diki események vetettek egy időre határt.

Irodalom. Gr. Desszefly Emül: Alföldi Levelek és néhány toldalék. Buda 1842. Fizessünk! mennyit becsülettel elbírnak, magunknak, magunkért. P. 1847. A m. vám és kereskedési ügy, és annak vég eligazítási módja. P. 1847. — *Trefort*: Az anyagi érdekekről 1840. (Budapesti Szemle I.) A nemzeti gazdaságnak rendszerei 1842. (Tudománytár XII.) Bankügy. P. 1842. — *Lónyay M.*: Hazánk anyagi érdekeiről. I. Közlekedési eszközök, 2 füz. P. 1847—1848. — *Erdélyi János*: Nemzeti Iparunk, bővítve s jegyzetekkel kísérve kiadta Fényes Elek. Pest 1843. — *Sárváry*: A Politikai Gazdálkodás nemzeti rendszere List Fr. után. 3 k. Kőszeg 1843.

120. §. Folytatás. — Központosító iskola. Szalay László.

B. Eötvös József.

Ezek mellett az átalakítási küzdelmek sikertelensége, vagy lassú s tökéletlen eredményei, s a megyék mindenhatóságra törekvése, mely kormány és törvényhozás felibe kerekedett, s szél-tiben már a vagyon- és személybiztosságot is fenyegette, egy rendszert hoztak az eszmecsere terére, mely az 1844 közepén Szalay László kezeibe átment Pesti Hírlapban találta indítványozóját, s főleg e férfiúban, s társai közül b. Eötvös Józsefben

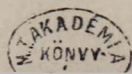
legalaposabb kifejtőit. Minden gyökeres reform szerintök csak független törvényhozásból indulhatván ki célszerűen, és csak erős kormány által létesülhetvén sikeresen, s így a haladás biztos záloga is csak két ily hatalom összeműködésében találathatván: a központosítás és felelős kormány elméletét állíták fel, mely tehát egyfelül a megyei túlnyomóságot leszállítva s a kebelbeli közigazgatásra szorítva, ezzel a rend és szabadság —, mint másfelül az alkotmány biztosítását foglalja magában. Szalay László tűzte ki a zászlót. Belátta, mit már egy pártszínezet sem tagadott, hogy a létező állapot tarthatatlanná lett; belátta, hogy foltozással többé be nem érhetni; be végre, miszerint a régi idő lejárván, az új kor csak új alapokon emelkedhetik üdvhozólag, s hogy «vagy alkotmányszerűleg kell központosúlnunk, vagy alkotmány-nélküliesen fogunk.» Szalay az átalakulás ezen rendszerét *vezércikkekben* tárgyalta, melyek mindannyi mesterművei az írott szónoklatnak. E belső méltóság, mely egyiránt megveti a sophismákat, mikkel mások az olvasó gyengeségével visszaélnék, mint az értelem és igazság nélküli szavakat, mikkel az együgyű hitet megvesztegetik; e termékeny tudomány, érlelt gondolkodás, világos látás az idők, emberek és viszonyok szövedékébe, s innen a biztos elhatározás, e műveket örökké tanulságosakká teszik, s szerzőjüket úgy a jeles státusemberek, mint az ódonszerű jellemek sorába iktatják. S amely tanokat Szalay itt elméletileg fejteget, azokat a *Státusférjiek és Szónokok Könyvében* (1846—50) az alkotmányos nemzeteknél történelmileg mutatja fel eredményeikben. Gyakorlati államtan ez, a magas politika iskolája, s egyszersmind históriai munka, mely az éles lélektani és politikai felfogás, a művészi alakítás, s a tömör, hathatós és antik szabású előadás által, az első rangú prózaművek közt fog helyet.

Másik kitünősége ez iskolának b. *Fötvös József* (szül. 1813), ki, miután a büntető, a közjogba s a népgazdaszatba tartozó mély tanulmányai által legjelesbjeink sorába lépett, szinte *vezércikkekben*, a Pesti Hírlap útján, majd pedig egész kiterjedésekben tárgyalta az ez iránynyai kapcsolatos kérdéseket *Reform* című mun-

kájában (1846), az alkotmányoknak és megyei életnek tapasztalati bő ismeretével, a központosítási rendszert mint minden egyéb szükséges reformok alapját mutatva be; mindenütt azon szorosán módszeres, világos és begyőző előadással, mely tárgyát minden oldalról teljes fénybe helyezi, s a következtetéseket elutasíthatatlan szükségességökben tünteti fel. — Mégis a kor nem hitt e tanban, mely leginkább az irodalomban találta védőit; ellenben amint a mozgalom, a fejlemények vas következetessége szerint, kitört, minden felekezet rögtön elfogadta azt, fényes diadalmául első hirdetőinek, de már azon gyümölcsözés nélkül, mely a lassú előkészítésé lehete, mikép az a szerzőknek is céljuk volt. Azonban ezek már a politikai történelemben tartoznak.

— (*Mutatványok Szalay munkáiból az Irod. Olv. II. köt. 290—91. —, Eötvöséiből u. o. a 292. sz. alatt láthatók.*)

Szalay László 1813. ápril 18. Budán született, hol atyja Péter helytartótanácsi elnöki titkár volt. Középkisiskoláit Budán és Székesfehérvárott végezvén, 1826—31 bölcsészeti és jogot az egyetemen hallgatott. Legmélyebb hatással voltak reá tanárai közül Horvát István és Frank, amaz nemzetiségi tekintetben, ez a jog ítészeti felfogására nézve; a magyar irodalomba «A M. Költészet kézikönyve» vezette be, melyet Virágtól kapott. Most felkereste Szemerét és Kölcseyt, levelezett Kazinczyval, s ezek befolyása alatt kezdte írói pályáját kritikái (Észrevételek a Muzáriumról, Pest 1830) és költői kísérletekkel (Bimbók, Pest 1831—32; Alphonse Levelei; Fridrik és Katt, P. 1832). E szép-irodalmi gyakorlatok, előadására és nyelvezésére döntő befolyással voltak. 1831-ben Kölcsey mellett, s majd a kir. táblánál töltött törvénygyakorlat után a helytartó tanácsnál fogalmazó gyakornok lett, 1833 pedig ügyvédi oklevelet nyervén, hivataláról lemondott. Atyja könyvtárában az 1790-iki pamphlet-irodalmat elég gazdagon képviselve lévén, ennek felbúvárlása történeti és közjogi stúdiumokra gerjesztette; gr. Széchenyi «Hitele» a hazai állapotokra a közbejött európai nagy események végre a világpolitikára fordítván figyelmét, történelmi és politikai tanulmányokat űzött, mely fordúlatról a következő években az Esm. Tárában, Tudománytár és Athenaeumban adott cikkei tanuskodtak. Már lev. tagja és segédjegyzője az akademiának, első önálló fellépése a törvénytudományban (Themis, P. 1837—9. 3 füzet) neki az

akadémiai rendestagságot szerezte meg a törvénytud. osztályban, melyet «Kollár Ádám Ferenc mint jogtudós» című előadásával foglalt el (Évk. V.). Ismereteit 1838—9 Németországban, Belgiumban, Párisban, 1840 Holland és Angliában tett tapasztalásaival gazdagította, s a kor némely notabilitásaival levelezésbe szövődött. Tisztán állt előtte hivatása, midőn barátaival, b. Eöt-vös József, Lukács Móric és Trefort Ágostonnal, egyikében a leg-szebb frigyeknek, mely majdan történeti jelentékű fogott lenni az irodalom körén túl is, a «Budapesti Szemlét» megindította (1840. 2 köt.): egy új idő előjelét, még most csak a választottak által méltatva, s azért csakhamar megszűnve. De fontos tér várt reá. Mert megjelenvén irata «A Büntető Eljárásról» (1841), ez év vége felé a büntetőjogi orsz. választmány tollnokának hívatott meg. 1843-ban Korpona városa országgyűlési követéül választva, mint ilyen mondta ki első, sept. 27. tartott történetileg nevezetes beszédében, az új kor programját, melyben kevesebb mint öt év múlva a nagy pártok megegyesültek. 1844 közepétől t. i. egy évig mint szerkesztő, azontúl 1848 közepeig mint egyik vezértag, lelkesen működött a Pesti Hírlapban a községrendszer, népkép-viselet, parlamentáris felelős kormány s ennek institúciói érdeké-ben (Publicistai Dolgozatok, Pest 1847. 2 k.). Az ezekben elmé-letileg tárgyalt elveket a történetben feltüntetni volt iránya a «Státusférfiak és Szónokok Könyvé»-ben (Pest 1846; új folyam 1847—50). Most az 1848-iki fordulat, mely az ő politikai rend-szerét létesítette, őt magát is a történelem színpadára hívta. Alig kezdett saját terén, a törvényszerkesztésén, mint az igazságügyi ministerium codificáló osztályának főnöke, működni, májusban már, Pázmándy Dénessel mint Magyarországának a német nem-zeti gyűléshez küldött meghatalmazottja Frankfurtba ment, hol, társa visszatérte után a német birodalmi kormánynál mint nagy-követ képviselte hazáját, rövid ideig, s a viszonyok erejénél fogva siker nélkül, de méltósággal. Ezóta a külföldön visszavonultan élt, s Rohrschachban, Schweiznak szentgáli cantonjában letele-pedvén, egész lélekkel a történetírás felé fordult. Itt írta «Ma-gyarország Történetét» (I—IV. k. a nemzet Európában költözé-sétől a linci békeig; Lipese 1852—4). 1855 nyarán haza térvén, Budán vonult meg, hol, míg magán viszonyait rendezheté, Ciceró könyvét «A Kötelességekről» fordította (Pest 1857); majd Pesten vevén állandó lakást, a választott új szakban roppant munkássá-got fejtett ki. Ugyanis folytatta Történetét (V. VI.: 1, 2, 3. füz., mely az 1707. évnél szakad meg, Pest 1857—62); s e mellett

jöttek : A Tatárjárás Magyarországon, Pest 1856. ; M. Tört. Emlékek, 5 k. Pest 1856—65 ; Verancsics Antal Összes Munkái, I—VII. Pest 1857—65 (az akademia Monumentái közt) ; Adalékok a m. nemzet történetéhez, P. 1859 ; és : A m. történelemhez, I. Erdély és a Porta 1567—78. Pest 1860. E munkásságában feltartóztatta az 1861. év, melyben mint Pest városi képviselő tagja az országgyűlésnek a közjogi téren működött szóval és írásban (A Magyarországi Szerb Telepek jogviszonya az államhoz ; Fiume a magyar országgyűlésen ; a Horvát kérdéshez ; mindhárom Pest 1861), az év végén pedig, dec. 21. a lelépett Toldy Ferenc helyébe egy értelemmel az akademia titoknokává választott. Ez állásában is folytatva történetírói pályáját, miután «Gr. Eszterházy Miklós Magyarország Nádora» P. 1863. I. kötetét, és II. Rákóci Ferenc Bűjdosását (1. 2. fűz. P. 1864) adta volt, e dicső munkásság közepett, rövid, de súlyos szenvedések után, külföldön, hol épülést keresett, névszerint Salzburgban, 1864. júl. 17. elhunyt ; ritka példánya a lángész, politikai jellem s minden magán erények legszebb egyesülésének : egész férfiú a szó legnemesb értelmében.

Báró Eötvös József Budán született 1813 ; az egyetemet Pesten elvégezvén s az ügyvédi vizsgálatot letévén, Fejér vármegyénél viselt aljegyzőség után 1835 a m. udv. cancellariánál alkalmaztatott, 36-ban udv. fogalmazó, majd az eperjesi ker. tábla közbírája lett. Irodalmi pályáját 1830. kezdte meg Goethe Götz-ének fordításával, mely azonban meg nem jelent. Első fellépése 1831 történt egy, Bajza ellen intézett feddélylyel : «A Kritikus Apotheosisa» melyet több lyrai vers és néhány értekező cikk követett zsebkönyvek és folyóiratokban, sőt néhány drámai dolgozat is : «A házassúlók» vígjáték Pest 1833, «Bosszú» szomj. P. 1834 ; «Angelo» Hugo Victortól P. 1835, ez egy figyelmet gerjesztett bevezetéssel. A m. akademia örvendve a lelkes ifjú buzgóságának, az utóbbi évben levelező tagsággal kívánta őt szorosban az irodalomhoz kötni ; s Eötvös a benne helyezett reményeket nem sokára fényesen igazolta. Sietett szabadságot venni egy külföldi utazásra, mely alatt végkép lemondva a tiszti pályáról, kizárólag az irodalmira határozta magát el. Útját 1836—7-ben Németországban, Schweizon, Németalföldön keresztül Franciaországba és Angliába folytatta, mely az ifjúnak már is ritka tudományát világismerettel és tapasztalással egészítette ki. Költői nagy tehetségének ezekkel egyesülve tanúságát első nagyobb, s classica munkáink közé tartozó regénye «A Carthausi» tüntette

fel, mely a pesti árvíz által tetemesen megkárosodott Heckenast Gusztáv könyvkiadó érdekében általa kiadott «Árvízkönyv» I. III. V. kötetében jelent meg 1839—40. Míg az örökké szép mű a fiatal- és nővilágot egészen meghódította, s a bel- és külföldi kritika méltánylatát is kivívta: első tudományos munkája, melyben az éjszak-amerikai hallgató börtönrendszert pártolja: «Vélemény a fogházjavítás ügyében» (P. 1838), szakbeli tanulmányai s utazási észleletei alapján készítve, a nyilvános élet emberei figyelmét ragadta meg, s ennek következtén az 1840-iki országgyűlés által a börtönjavítás ügyében kiküldött országos bizottmány tagja lett, miután az ez évi hongyűlésen a felső táblánál mint szónok is fel kezdett tűnni. E két munkájának köszönte a huszonhat éves férfiú 1839 akadémiai tiszteleti taggá választatását is. 1840-ben Szalay László barátjával, az angol review-k módjára egy évnegyedes írást indított meg, a «Budapesti Szemlét,» melynek feladata volt főleg a politikának és törvényhozásnak tudományos értekezésekkel kezére dolgozni, a közönség részvétlensége miatt azonban csak két kötet jelenhetett meg, melyek legbecsebb darabjai közül valók Eötvöstől egy nemzetgazdasági (Szegénység Irlandban) s egy politikai dolgozat (A zsidók emancipációja). 1843—1844-iki országgyűlésen a felsőtáblai ellenzéknek, eszmékben gazdag szónoklatával, már legkitűnőbb bajnoka volt. Az utóbbi évben a Pesti Hírlap Szalay L. kezére szállván, ezzel kezdődött meg E. pályájának is leggyümölcsözőbb időszaka. T. i. itt és ettől fogva fejtette s mutatta ki, európai színvonalra emelkedve, Magyarország regenerációjára egyetlen biztos rendszerül, a parlamentáris felelős kormányzatot (cikkeit tudományos-rendszerű munkává dolgozva «Reform» cím alatt Lipcse 1846 és újra Pest 1868, s kiegészítve részletes tárgyalásokkal «Teendőink» című cikksorozatában a P. Hírlap 1847 adta), mely a legnagyobb rész előtt örökké valósíthatatlan szép álomnak tetszett; mindazonáltal sikerült, reál-alapú jeles beszédei által Pest vármegyében a municipalista Kossuth Lajos ellen annak az országgyűlési utasításokba felvételét kivinni. Ez irányban működött Eötvös mint költő is: vígjátéka «Éljen az egyenlőség» (adva 1840, kiadva az Aradi Vészlapokban 1844) a jogegyenlőséget ajánlja egy fordított képben; «A falu jegyzője» regény 3 köt. (P. 1845. újra 1864) a megyei rendszer tarthatatlanságát tünteti fel konkrét történetekben; «Magyarország 1514-ben,» szinte 3 kötetes regény pedig (P. 1847) közvetve a jobbágyság felszabadítását célozza: mind oly eszmék, melyek kellőleg kifejtve s a költészet minden

eszközeivel a köz érzésbe beoltva, nem sokára megoldást voltak nyerendők. Bekövetkezett t. i. az 1847—8-iki (utolsó pozsonyi) országgyűlés, s a párizsi forradalom hatása közben épen Kossuth Lajos ügyes és bátor fellépése segédelmével megvalósult az Eötvös által vég eszközül kitűzött állami és társadalmi reform; s ekép *Magyarország új alkotmányának szellemi szerzőjévé ő lett.* Az első magyar ministeriumba mint cultus- és közoktatási minster belépvén, több fontos törvényjavaslatot készített, melyek közül itt a gymnásiumi szaktanítást s az egyetemen a tanszabadság behozatalát illetők kiemelendők, a szomorú fordulat azonban, melyen az ország nem sokára átment, nem kedvezett a kivitelnek; a forradalom kigyúladása végre lehetetlenné tevén működését, külföldre vonúlt, és 1853-ig Münchenben lakván, bölcsészeti és történelmi stúdiumait folytatva, ismét az irodalomnak élt. A birodalom újjáalakítása körüli gondjainak eredménye volt egy német röpirat (*Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten*, Leipzig 1850), melyet 1851—4-ben fő munkája követett: «A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra» 2 kötet Pest (németül Lipcse 1854). Haza térvén, itt egymást érték költői, bölcsészeti, politikai és szónoklati munkái, név szerint: «A Nővérek,» regény 2 köt. Pest 1857 (újra 1860); Elbeszélések P. 1859; Költeményei, 1869. — Gondolatok, P. 1864. — Die Sonderstellung Ungarns. Leipzig 1860 (magyarul Toldy Istvántól: Magyarország különállása, P. 1861); A nemzetiségi kérdés, P. 1865. — Miután a Kisfaludy-Társaság elnökségét 1847, a m. akadémia másod elnökségét 1855 óta viselte, 1866-ban ennek első elnökévé választatott. Az 1861—65 és 69-iki országgyűléseken Buda első kerületét képviselte az alsóházban, s a kiegyenlítés után az Andrássy-ministeriumban a vallás- és közoktatási tárcát vitte halálaig, mely 1871. febr. 2. vetett véget életének. — Akadémiai beszédei «Magyar Írók és Államférfiak» cím alatt jelentek meg összegyűjtve Pesten 1868; politikai beszédeinek egy része Toldy Istvánnál a M. Pol. Szónoklat Kézikönyve I. kötetében. Ujabban Ráthnál összes munkái között: «Eötvös József beszédei» Buda-Pest 1874. 2 füzet.

121. §. Politikai szónoklat.

Az új kor rendi és -képviselési gyülekezeteiben a tanácskozás és vitatkozás természete hozza magával, hogy a nyilatkozatok többnyire rögtönzött, gyakran felaprózott, védő, magyarázó,

igazító, módosító hozzá- és közbeszólásokból álljanak, és csak ritkábban a tárgyat minden oldalról kimerítő, s a szónoki művészetnek, mikép azt a régiek alkották meg, befolyása alatt a meggyőződésre, s a képzelem és szív útján a megindításra s rábírásra célzó, készült beszédekből. Még a hosszabb s előre elkészített, többnyire indítványozó vagy támadó vezérbeszédek is, a mai törvényhozások tárgyainak sok részletű alkatánál fogva, szükségkép értekezőkkel válnak, s így inkább az elemező tárgyalás és gyakorlati célszerűség kívánalmait tartják szem előtt, mint a felsőbb műszónoklatéit. Nálunk is így, sőt itt még kevésbé kedveztek a viszonyok a felsőbb politikai szónoklat kifejlődésének. Másfél század óta hazánk tényleg bele levén olvadva az alkotmánytalan közbirodalomba, nagy politika üzésére nem nyílt tér; sajátságos viszonyai folytán pedig az alkotmány védelmére, körülsáncolására utasítva, a parlamenti működés is nem annyira alkotó, mint ügyvédség, a közjogra alkalmazva. De így is nagy tárgyas érdekekkel bír politikai szónoklatunk, mint a nemzet gondolkodása, érzései és törekvéseinek tanuja az államéletben. Bévezet a nemzet tűzhelyéhez, meggyőződése, fájdalmai, örömei és bizakodásai tudatába; historiai kútfő és tényező, s így, amennyire az irodalomba is bement, tudományos és gyakorlati jelentőségű egyszerűsmind. S voltak országgyűlési szónokaink közt minden időben, kik rátermettség, erély, érzület, néha forma által is nem közön-séges hatást idézve elő, kortársaik közt méltó hírré emelkedtek.

Az új kor nevezetes szónokai sorát *Felsőbüki Nagy Pál* (1777—1857) nyitja meg, ki 1825-ben, sőt már 1807 óta 1848-ig, a nemzetiség erélyes sürgetője, a pénzügyi kérdések avatott tárgyalója, bátor megrovója a visszaéléseknek, s az elnyomott osztályok nem csüggedő véde volt, s ekép tulajdonképi atyja a szabadelmű pártnak. Nagy Pál, beszédeiben eszmegazdag, lángoló, sokszor élces, sujtó, de epe nélkül, s mindig elragadó, bár tűzésben is határt tudott tartani a gondolatokban, s bizonyos illem terjedt el formáin; nyelvkezelése azonban még elmaradt az irodalmi haladástól. — Első, ki műszónoki érvényre törekedett, *b.*

Wesselényi Miklós, az ellenzék vezére az 1830- és 32-ki magyar, s az 1834-ki erdélyi országgyűléseken. Beszédeit az eszmék szabatos előadása s a forma irodalmi választékossága jellemzi; eleinte azokban több tűz és hatáskeresés volt, mint státusférfiti tapintat és szónoki eszély; később mérsék mellett súlyosb érvek; 1848-ban elszigeteltsége érzetében hanyatlott hatalmas szava, s tanszerű hosszas előadásával fárasztóvá lett. — Saját jelenet volt már a szatmári megyei teremben (1830 óta), majd az 1832-ki országgyűlésen *Kölcsey Ferenc*. Az óclassica literatúra emlőin nevelkedve, s közvetlenül Kazinczy nyelv-művészetének nyomdokaiba lépve, e tényezőknek igyekezett volna érvényt szerezni a zöld asztalnál is. Philosophiai faj, a hazai történet és törvény derék ismerője, s költő kebel, inkább általános elvek s a magyar tételes törvény alapján s emberszerető szíve befolyása alatt áll, mint az államtudományé alatt; inkább a jogérzetre támaszkodik, mint gyakorlati viszonyokra; kevésbé gazdag eszmékben, mint erős a kérdések históriai kifejtésében, s a bizonyítás és cáfolásban; legerősb meggyőződéseinek a szív mélyéből fakadó előadásában, s ekkor ünnepélyes, magasztos, megindító. Beszédei szerkezete jól rendezett, kerekded; kifejezése mindig szabatos, választékos, és támadásaiban élesség mellett is nemes. — Ezen hongyülésen még két nagy szónok, két több tekintetben hasonló szellem, vált ki a több jelesek közül: *Lonovics József*, akkor az egri káptalan követé (sz. 1793 + 1867) és *Deák Ferenc* szalai követ (sz. 1803 + 1876). A lángelme minden tulajdonai — gondolat- és felfogásban újság és könnyűség, világosság és mélység, alkotásban készség — mellett, mindkettő államférfit készültséggel s európai míveltséggel rendelkezik; mindkettő éles itéletű s szigorú logikájú fej; mindkettő tanszerű, szenvedélytelen, inkább az észhez, mint a szívhez szóló, s rögtönzés dacára irodalmilag képzett előadó: de míg amaz, azon hálátlan téren, melyen egymagának kelle a többség támadásait feltartania, bámúlatos emlékezete tárházából gazdagította s a rhetori művészet eszközeivel ragyogó szónoklatával talentomának —, Deák érzülete és okai erejével, a legbonyolúl-

tabb kérdések gyakran váratlan, teljes megoldásával s átlátszó egyszerűségű előadásával, ügyének diadaláról mindig biztos.

Új lendületet vett politikai szónoklatunk a következő 1839—40-iki országgyűlésen a főrendi tábla számos jeles szónokai közül főleg két kitűnőség által. *Gróf Desseuffy Aurél*, a conservatív párt fejének beszédei lángeszének legsajátabb nyilatkozásai. Nagyobb szónok mint író. A legzavartabb ügyállásba fényt vetett világos felfogása s a mód, melylyel azt tisztába hozta, csodálatos sebességével az inspiráció közvetlen adományának látszott inkább, mint a gondos vizsgálat eredményének, melynek mégis biztosságával bírt. S e rögtönzési páratlan könnyűség a kifejezés szabatoságával s pipere nélküli szépséggel párosult. Másfelül az ellenzék soraiban *báró Eötvös József* tűnt ki. Az ő tere nem bizonyult ügyek szálainak szétszedése, a nehéz megoldatúaknak a pozitív alapon megoldása, mint Deáké és Desseuffy Aurélé, hanem inkább azon nagy kérdések philosophiai szerencsés megalapítása, melyek az emberi és társas legszentebb jogokkal s a kedély követelményeivel állnak kapcsolatban. Ily vezérbeszédekben őt senki sem múlta felül a felfogás magas, de mindig gyakorlati, megalapításában, az okok ereje, újsága s módszeres kifejtésében; és senki sem érte el, a kornak tán minden szónokai közt, beszédei művészi szerkezetére, a kifejezésnek ékesgetés nélküli szépségére, komoly méltóságára, s költői nemes egyéniségének melegítő hatására nézve.

Az 1843—4-iki országgyűlés első rangú szónokaink számát *Szemere Bertalan* borsodi követvel szaporította (sz. 1813 + 1869). Beszédei ereje nem a képekben van, melyeket szeretett, nem is a melegségben, mert ezzel nem bírt; hanem a tartalmasságban, az irány azon szigorú szabatosága s a műgondos nyelvben, mely ily mértékben leginkább csak készített beszédeket jellemez. Minister korában erősödött a rögtönzésben; szónoklása könnyűséget nyert, s bár pongyola lett az előadásban, maradt a meggyőző okoskodás, s párosult vele azon neme a követelő határozottságnak, mely a forradalmi idők sajátja szokott lenni.

A kor többi szónokai közül említendők még, és pedig a felső tábla tagjai közül *gr. Széchenyi István* (1825-től 1844-ig) és *gr. Batthyány Lajos* (1839-től 1848-ig; szül. 1809, † 1849), kik mindig magas politikai avatottsággal és lelkesen beszéltek. Amaz inkább a társalkodó szónoklat nemében mozgott, mikép azt az angoloknál találjuk, és többnyire pongyolán, rendetlenül, mindamellett eszmegazdagon, ügyesen, s nem ritkán meghatón; míg emez a tárgyat mindig új oldalról világítva meg, többnyire röviden nyilatkozott; néhányszor azonban éles esze s bátor jelleme egész hatalmát kifejtő kivittebb beszédekkel is meglepett. Művésziileg azonban a szónoklatot egyik sem kezelte. Az alsó tábla sok talentomos és, állásoknál fogva már, szereplőbb szónokai felett még *Szalay László* korponai követ kiemelendő, kinek avagy csak a városok ügyében (1843. sept. 27.) mondott beszéde helyt ad a jelesebb politikai szónokok sorában. E beszéd historialag is nevezetessé lett, mert, eltekintve műbecsétől, új jelenet volt e házban az európai színvonalnál fogva, melyre abban emelkedett, s azon magas felfogásnál fogva, mely szerint a tárgy által engedett szűk keretben egy egész rendszert vázolt, cáfolhatatlan alapon és minden következményeivel. És ez volt egyszersmind első parlamenti megpendítése a politikai öszpontosításnak, mely már kevés évvel utóbb a törvényhozás által létesített is.

A kitűnő szónokok sorát a nagyobb körben csak az 1847 és 48-iki hongyüléseken feltűnt *Kossuth Lajos* (szül. 1802) rekeszti be, ki a nevezett években, a viszonyok hatalmánál fogva is szónoklata erejével csaknem feltétlenül uralkodott az alsó házon. A mozgalmas korban mindazáltal parlamenti majd mindig rög-tönzött s izgató szónoklásai, természetöknél fogva már, inkább történeti, mint irodalmi fontosságúak. Eleme az ellenzéki, a polemiai álláspont, az izgatás, azért gondosan megválasztja a hallgatóknak tetsző okokat, azok szenvedélyeinek, vágyai s reményeinek szövetségesévé teszi magát, páthosával az indúlatokat, virágos előadásával a képzelmet, általános elvek követelő felállítással az akaratot hódítja meg. Valódi tartalmasságra szinte

csak az erdélyi részek visszakapcsolása mellett (1848. január 14.) mondott beszédében emelkedik, hol, miután gazdag történelmi tárgy tanulmányokkal és éles ítéllettel erős, reál, alapot vetett a sokágú kérdésnek, ott a harag lelkesedésével ostromol, itt a rhetori mesterség minden fegyvereivel megindítva győz. Praegnans tanúja a ritka képességnek, de melyet az idő s a pongyola rög-tönzés nem engedének művészetté fejleni.

— (*Deák* életét és két beszédét l. az *Irod. Olv.* II. köt. 293—294. sz. alatt. Beszédekét *Desseuffy Aurél* és *Eötvöstől* u. o. 295—97. sz. alatt. — *Kossuth* martius 3-kai epochális szónoklatát u. o. 298. sz. alatt.)

Irodalom. A nevezett szónokok beszédei az országgyűlési Naplókban találhatók elszórva. Összegyűjtve: *Kölcseyéi* Minden Munkái VI. kötetében; *Desseuffyéi*, de nem teljesen, Hátrahagyott Munkái közt; *Széchenyiéi* «Politikai Iskolája» III. kötetében; *Szalayéi* a Publicistai Dolgozatok I. köt.; *Kossuthéi* «Parlamenti Élete» cím alatt, 2 köt. Pest 1850. s ismét «Beszédei» cím alatt 1867; — Eötvöséi Összes művei között. — Ezeken kívül: *Deák* (és Hertelendy): Követjelentés az 1839—40-ki országgyűlésről. Pest 1842. — *Szemere Bertalan* Követjelentési Beszéde, Miskolcon jan. 9. 1845. Miskolc (Lipese) 1847. — L. főleg *Toldy István*: A magyar Politikai Szónoklat Kézikönyve, vagyis a kitűnőbb politikai szónokok életrajzi adatokban s jellemző mutatóanyagokban feltüntetve. 2 köt. Pest 1866.

122. §. Történelem. Horváth Mihály.

A Horvát István által sürgetett *kütfőtanulmány* és *történetvizsgálói irány* ez időszakban uralkodóvá lett historiánkban, támogatva az akadémia jutalomkérdései által is. Ez intézet ismételve foglalkodott kiadatlan kütfők közzététele terveivel, de elégtelen anyagi állása még akkor olyaknak csak nyomoztatására (Petrovics, Zsivora, Szalay külföldi működéseik ide tartoznak) s részben másoltatására szorítkoztatta. S így az első rangot e téren még mindig *Fejér György* igyekvései tartották meg, ki *okmánytárát*, részint pótolva, részint Hunyadi Jánosig folytatva, újabb huszonkilenc kötettel nevelte (102. §.). Az *írók* kiadását, kritikai készlettel ellátva, a szorgalmas *Podhradczky József* indította meg Kézaival, Hartvikkal, a Budai Krónikával, s némely kisebb, részint kiadatlan, kütfőkkel. Következtek a buzgó erdélyiek *gr. Kemény József* (1795—1855) és *Nagyajtai Kovács István*, erdélyi történetíróikkal, melyekhez felvilágosító okmányok adtak;

Benigni József Somogyi Ambrus Históriája II—IV. könyveivel, és *Trausch József*, szász krónikásaival. Másfelül államkötésekre és békeértekezletekre tartozó actákat *Szász Károly* és *Gévay Antal* adtak: amaz a lipótféle erdélyi ügyszóhoz tartozókat, ez I. Ferdinánd és II. Mátyás korabelieket. Mások ismét jogkönyveket, mint *Michnay* és *Lichner* a budai és szepesi, *Wenzel Gusztáv* a selmeci s némely dalmát városi statutumokat: ismét mások (*Teleki, Petrovics, Jászay, Érdy, Thewrewk, Ötvös* stb.) kisebb részben okmányos, emlékeket. És hálás említést érdemelnek itt még *Jancsó Imre* erdélyi és *Jászay Pál* magyar udvari titkárok, kik közül amaz kézirati és ritka nyomtatott történeti emlékeket gyűjtött, melyek most már az akadémia könyvtárát gazdagítják; emez negyven kötetnyi történeti acták és levelezéseknek az eredetiekből hű másolásával hagyott a jövődönnek becses örökséget (jelenleg a nemzeti muzeum birtokában).

Párhuzamosan ez igyekvésekkel folyt a *kritikai történetvizsgálat*, melynek eredményei részint gyűjteményes munkákban (Tud. Gyűjt., az akadémiai Évkönyvek, Tudománytár, Pályamunkákban, az Árpádiában), részint önálló egyediratokban vannak letéve, s történetünk számos egyes részeit és kérdéseit felderítik. Legtöbb érdemet e téren a vizsgálatok kiterjedése, alapossága, új adatok vagy combinációk által *Fejér György, Podhradczky, Czech János, Jerney János, Érdy János Waltherr László, Jászay Pál, Horváth Mihály* tettek. Az erkölcstörténethez tartozik az utóbbiak legelső kísérlete (1836), mely az akadémia által Marczibányi-díjjal koszorúztatott, t. i. *Párhuzama az Európába költözködő magyar nemzet s az akkori Európa polgári s erkölcsi műveltsége között*; a közjogtörténetben *Horvát István* fejtegetései Horvátország viszonyáról az anyaországhoz, és *Palugyay Imre*ei jeleskednek a megyealkotmányról; a helytörténetben *Podhradczky* (Budapest), *Bárány Ágoston* (Torontál, Temes), *Kozma Pál* (Zaránd) fáradoztak; az ipar és kereskedelem történetében *Horváth Mihály* tört utat; a magyar egyháztörténelemben végre az ernyedetlen nyomozó *Lányi Károly* érdemesült, kinek munkái, ha kritika és

szerkesztés dolgában ki nem elégtők is, de históriai anyagban meglepőleg gazdagok. «Az unitária vallás története» *Szekely Sándortól*, soványsága mellett, egyháztörténetünknek egy érzékeny hiányát inkább kiemelte, mint pótolta.

Más irányban hatott történelmünk haladására *Pulszky Ferenc* (szül. 1814). Athenaeumi dolgozata: *Eszmék Magyarország történetének Philosophiájához* (1838—9), új vezéreszmék szerint tüntette fel történetünk fejlődéseit az uralkodó irányok és határozó befolyásoké szerint; mely historiánknak az addigitól eltérő, annak philosophiájára fektetett, felfogását és felosztását eredményezte.

— (*Pulszky* élete s egy mutatóvány látható az *Irod. Olv.* II. köt. 299. szám alatt.)

Annyi szorgalmas és szerencsés történetbúvár közül azonban históriai alkotó tehetséget ez időszak csak kettőt tüntetett fel. Első helyt áll *Horváth Mihály* hatvani prépost és 1848. esznádi püspök (született 1809), ki miután az akademiától három munkája koszorút nyert (Párhuzam; Kereskedelmi történet két része), s több kisebb, részint akadémiai, dolgozataiban magát szellemes történetvizsgálónak bizonyította, végre, egy jelentéktelen rövidlet után, öszves történetünk kidolgozását vette munkába: *A Magyarok Története* címmel, II. Lipót halálaig, 4 kötetben (1842—6). Az Árpádkor tárgyalása mind az adatok kritikai megállapításában, mind a történetek szelleme felfogásában elmarad a következő időkéttől; az Anjoukor már részletes kútfőtanulmányról s az erősödő politikai itéletről tanuskodik; míg az új kor, s főleg a XVIII. század történetében, a vulgus hízelgéseitől és ellenszenveitől egyformán függetlenül, melegséggel méltatva az erényt és nagyságot, a tévedéseknek pedig lélektani és politikai belátással mutatva ki kútforrásaikat, a históriai ítéletet, szigorral és szelídséggel, kellő álláspontjára és mértékére visszavezeti. A hazafiúi érzület, mely mégis az objectív nyugodt felfogást el nem homályosítja, a történetek belső összefüggésének, s viszonyának a korok felett elnöklő szellemhez felismerése, a

nemzeti élet minden jelenségeinek gondos megfigyelése, s e mellett az alkotás világossága és kerekdedsége, valamint az előadás egyszerű, keresetlen szépsége Horváthot a kitűnő s nemesb értelemben népszerű történetírók közzé iktatják. (E munka helyébe 1860 óta egy új dolgozat lépett hat, 1871 óta pedig egy legújabb, nyolc kötetben.)

— (*Horváth Mihály* élete s munkáiból mutatványok láthatók az *Irod. Olv.* II. köt. 300—302. sz. alatt.)

A kor másik jelese *Jászay Pál* (1809—52), miután éveken át a forrásnál, a cs. titkos levéltárban, gyűjtötte újabb történetünk addig nagy részt ismeretlen adatait, s több becses egyediratot ada, egy nagy művet tervezett: «*A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*» melyben történetünket a mondott időponttól kezdve, többnyire archivális kútfők alapján, a legapróbb részletekig, festeni inkább mint elbeszélteni készült. 1846-ban indult meg a rendkívüli érdekeltséggel várt munka, melynek első kötete, terjedelme dacára, csak öt hónap dolgait adja elő. Alanyibb a felfogásban Horváthnál, s nálánál kevesebbé elfogulatlan; előadása pedig, a história komoly egyszerűsége helyett, regényes színezetű, s a hatásvadásztól nem ment: mindazonáltal adatbeli gazdagságával, a kútfők gyakori megszólaltatásával, melyek az olvasó saját ítéletének kulcsot nyújtanak, s a történetek belső kerekletébe vetett pillantásoknál fogva nagy becsű, s valóságos forrásmunka. A bekövetkezett időknek, úgy saját magának hangulata sem kedvezett a folytatásnak; s így a viharok múltával *Jászay* a régi történet felé fordulván, az őskorral kezdte meg. Kísérlet volt ez historiánkat a nemzeti eszme hordozójává tenni, miben ugyan nem volt első, de az egyoldalúságig határozott anynyira, hogy a tizedik század polgárosító változásainak megmentő hatását is csodálatosan félre ismerte. Kísérlete nem egy új kritikai feldolgozásnak, hanem oly népszerűsített történeti olvasókönyvnek, mely, míg egyfelül gondosan beszövi a nemzet szellemére világot vető elemeket; másfelül mind azon apró vonásokat ügyesen tudja érvényesíteni, mik ezen adatokban parlag kor

emlékein elszórva, színt és életet adhatnak a tárgynak; azon ragyogó ecsettel pedig, melyet már első nagyobb művében használt, érdeklő, gyönyörködtető, lelkesítő képek sorát tüntet fel. E munka is egyébiránt töredékül maradt reánk, mert épen, midőn az aranybulla koráig ért, idő előtti halál ragadta el lelkes íróját.

Ezek mellett szaporodtak a magyar történeti tan- és kézikönyvek is, mik közül azonban önálló becsre egy sem emelkedett, a *Péczely József* debreceni tanáré (1837) sem, mely különben csinos és lelkes előadásaért kedveltetett. Csak *Petrovics Fridrik* synchronistikai táblái említendőek még, mint első kísérlet e nemben, mely a birodalom terjedési változásaira, a jog s kultúrai momentumokra, és a párhuzamos világtörténetekre is kellő figyelemmel van.

Méltatást érdemel még képes irodalmunk, amennyiben az országos s a hely- és néprajzi történetet illusztrálván, nem csupán a történelmi érzéket segíté felgerjeszteni tágabb körökben is, hanem szövegeiben, egy vagy más tekintetből újat és tudományos becsüt is nem keveset hozott. Első helyt e téren kiemelendő «*Magyarország és Erdélyország Története* rajzolatokban,» Geiger Péter jellemzetes rajzművei magyarázatakép, *Wenzel Gusztávtól* (szül. 1819). Csonkasága s a szerzőnek még akkor gyarló nyelvezete dacára jelentékeny munka, sőt ennél több: valódi mű, mely tizenhét szakaszban a haza történetét a honfoglalástól a nagy interregnumig, philosophiai felfogással, széles ecsettel s jellemző alakításban mutatja fel. Fontosak kritikailag dolgozott adalékaikkal némely illusztrált gyűjteményes munkák is, mint a Szerelei Miklós által kiadott «*Magyar Hajdan és Jelen*», mely főleg őstörténetünkkel foglalkodott, előkelő archaeologiai iránynyal (1847); a *Vahot Imre* által szerkesztett «*Magyar Föld és Népei* eredeti képekben» (1846—7), fő tekintettel a jelenre, de mindig történelmi hátmöggel; *Häufler József* Visegrádi Albuma (1847), *Szathmáry Papp Károlytól* Erdély képekben (1847) stb.

Az egyetemes, a külföldi, s az egyházi történetek terén most is csak önállástalan szerkesztmények és fordítások (Lassú, Ko-

peczky-Bajza tört. Könyvtára; Cherrier, Körmöczy stb.) gondoskodtak a köznapi szükségéről. Az egy *Bajza Világtörténete* (1845) emelkedik ki minden előzői közül. Bajza is másod kézből dolgozik, de értelmes választással, a kútfők szemmel-tartásával, sőt a fontosb részekben s jellemrajzaiban közvetlenül azokra támaszkodva, s különös gondot fordít a néprajzi s kultúrai momentumokra; az egész pedig azon emberi és polgári nemes érzület lelkesíti, mely, a classicai előadással együtt, ezen, egyébiránt csak a régi világ történetét adó, műnek nem egyedül oktató, hanem művelő hatást is kölcsönöz. — A különyszerű munkák sorából is csak egy: a *Szilágyi Ferenc* kolosvári tanár «Kliója» kiemelendő (1832—6), ki magát az államtörténetben talentomos, önálló s politikai belátással bíró történetésznek tanusította. Minden egyéb *Bajza* «Történeti Könyvtárában» jól választott eredetiek fordításából áll.

— (*Mutatóvány Bajza Világtörténetéből az Irod. Olv. II. köt. 303. szám alatt.*)

A segédtudományok közül ez időszakban az *éremtan* kezdett lelkesebben műveltetni. Műnyelvét ez *Érdy Jánosnak* köszöni, kinek némi része van *Rupp Jakab* udv. kamarai tiszt alapmunkájában is, mely az árpádi és vegyes korszakra nézve a teljességet, bírálati meghatározást és leírásbeli szabatoságot tekintve, e tant a kor színvonalára emelte (1841—6); míg *Érdy* a szerb éremtant indította meg, előhírnökét későbbi becses éremtani munkáknak. — A *régészet*, főleg ugyan a római, szinte avatott művelőket talált (*Érdy*, *Czech*, *Pulszky*); azonban az akadémia már most fordította figyelmét a hazai archaeológiára is, mely mai nap immár oly szép lendületet vett; s melyet az őskorra nézve *Érdy János*, százalmi ásatásaival, a középkorra pedig *Henszlmann Imre* a kassai templom szakavatott kiadásával, oly szerencsésen megindítottak.

Irodalom. Podhradczky: Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo, Buda 1833. Két magyar Krónika (Verancsics és Bornemisza), Pest 1833. Hartvici Vita S. Stephani, Buda 1836. Zsigmond király Élete egy vaticánumi codex után (M. T. Társ. Évk. III. 1836). Chronicon

Budense, Buda 1838. Cuspinián Beszéde a mohácsi ütközetről, Buda 1841. stb. — Gr. *Kemény*: Erdélyország Történetei Tára (Kovács Istv. közreműködésével). 2 k. Kol. 1837—45. Deutsche Fundgruben d. Geschichte Siebenbürgens. I. Kolosv. 1839. Notitia historico-diplomatica Archivii et Literalium Capituli Albensis Trans. 2 k. Szeben 1836. — *Benigni*: Scriptorum Rerum Transilv. Tomi II. vol. II. complexum Ambrosii Simigiani Historiae Libros II—IV. Szeben 1840. — *Trausch*: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Brassó 1847. — *Sász Károly*: Sylloge Tractatum aliorumque actorum publ., historiam et argumenta b. Diplomatis Leop., resolutionis item, quae Alvinciana vocatur, illustrantium (magyar bevezetéssel), Kolosv. 1833. — *Gévay*: A Gyarmati Békekötés cikkelyei, Bécs 1837. A Szőnyi Békekötés cikkelyei, Bécs 1837. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. u. XVII. Jahrh. I.: 1—5. II.: 1—3. III.: 1—3. Bécs 1838—43. A Budai Pasák, Bécs 1841, Itinerar K. Ferdinands. I. 1521—64. Ott 1843. — *Michnay és Lichner*: Buda városának Törvénykönyve 1244—1421. Pozsony 1845. — *Wenzel*: Selmec jogkönyve a XIV. száz. (Jahrb. d. Lit. Bécs 1840. 104-d. k.). Meleda es Lagosta jogk. (Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen 1849. II. k.). — *Kovácsóczy Mihály*: Aipádia, honi történetek zsebkönyve, 3 év, Kassa 1833, 35, 38.

Horvát István: Horvátország mint hódított magyar tartomány és Magyarország valóságos része, 1843. (meg nem jelenhetvén, csak német fordítását bírjuk: Ueber Croatien stb., Lipse 1844). — *Palugyay*: Megyerendszer hajdan és most, törvényt, történet, oklevelek s egyéb rokon kútfők után I. k. Megyealkotmány, II. k. Megyehivatalok, Pest 1844. — *Lányi*: Magyarföld Egyháztörténetei. Austriai házi korsz. 3 köt. N.-Szombat és Pest 1844. A M. Clerus Erdemeinek történet-igazolva emléke, 2 k. Pozs. 1848. — *Pauer János*: Az Egyházi rend Erdeme Magyarország történetében. Székesfej. 1847. — *Székely*: Unit. Vallás Történetei Erdélyben, Kolosvár 1839.

Horváth Mihály: Párhuzam stb. csak 1847. kiadva Pesten. Az Ipar és Kereskedés története Magyarországon a XVI. század elejéig, 1837. (csak 1842. kiadva az akad. Tort. Pályamunkák II. köt.); Gr. Nadasdy Tamás Élete. Buda 1838. Vázolatok a magyar Népiség történetéből a mohácsi vésztől II. József halálaig (Athen. 1839. I.). Az Ipar és Kereskedés Története Magyarországon a három utolsó század alatt, Buda 1840. Az Anjouk hatása hazánkra, országlásuk szellemét, a közigazgatást, egyházi, erkölcsi és népi életet tekintve (Tudománytár IX. köt. 1841). Az 1514-ki pórhad okai és következtései, (u. o.). Magyarok Története a tanuló ifj. számára. Pest 1841 (s azontúl többször). A magyar Honvédelem történeti vázlata (Akad. Evk. VI. 1845). Az 1764-ki országgyűlés története (Ak. Év. VII. 1846); mind ezek egybekkel együtt: Horváth Mihály Kisebb Történelmi Munk. 4 k. Pest 1868. A Magyarok Története, 4 k. Pápa 1842—6. (Új dolgozatban vagy inkább új munkául 6 k. Pest 1860—63, legújabbban 8 kötetben u. o. 1871—187.). A Magyarok Története a bölcsészettanuló ifjuság számára, Bécs 1846. (negyedszer Pest 1868). — *Jászay Pál*: A Gyarmati Béke 1625. (Tudtár. II. k. 1837). A Szőnyi Béke 1627 (Ott IV. 1838.). A Magyar Hadsereg törvénye. 1583—96. (Ott XII. 1842.). A M. Nemzet Napjai a mohácsi vész után, I. Pest 1846. A M. Nemzet Napjai a legrégibb időtől az aránybullaig, kiadta Toldy F. Pest 1855. — *Petrovics Frid.*: Magyarország Történeti időszaki táblákban, világozítva a világnak egykorú történeteivel és a m. kir. házaknak nemzetségi lajstromaival, Pest 1830. ivr. — *Wenzel Gusztáv*: Magyar és Erdélyország Története rajzolatokban Geiger Péter János akadémiai képirotól; tervezte és magyar s német nyelven magyarázta W. G. 17 füzet. Bécs 1847. fol. — *Szerelmei*:

Magyar Hajdan és Jelen. Pest 1847. fol. (cikkekkel Érdy, Häufler, Toldy sm-tól). — *Vahot Imre*: Magyar Föld és Népei eredeti képekben. Föld- és népismei, statistikai és történeti folyóirat, Fényes Elek és Luczenbacher János felügyelése mellett. Pest, 1847. 6 füz., 1848. első f. haránt ivrét. — *Häufler József*: Visegrádi Album. Pest 1847. haránt ivrét. — *Szathmáry Papp Károly*: Erdély képekben Kolos. 1847. I. füz.

Bajza: Világtörténet. I. A Hajdankor 2 rész. Pest 1847. Kisebb Történet Írások (Munkái III. köt. 1862.) — *Szilágyi Ferenc*: Klió, históriai zsebkönyv. 3 foly. Kolosv. 1832,3,6. *Bajza*: Történeti Könyvtár: I. II. k. Az emberi Mívelődés története Kolb után. III. Az Angol Forradalom története Dahlmanntól, e kettő Bajzától; IV. Washington élete Sparks után szabadon Czuczortól; V. VI. A Francia Forradalom története Mignetből Gaal Józseftől. Pest 1844—5. — *Rupp Jakab*: Magyarország ekkorig ismeretes Pénzei, lerajzolva, történeti s pénztudományi kútfők után magyarázva. 2 k. Buda 1841—6. 4r. — *Érdy*: A Szerb Zsupánok, királyok és cárok Pénzei, Buda 1843. Pogány magyar sírok (M. Akad. Ért. 1847), mely folyammal kezdődik m. archaeológiánk, és *Henszlmann* munkájával: Kassa városának Ónémet stíliú Templomai, Pest 1847. ivr.

123. §. Utazások a magyar őstörténet érdekében. Körösi Csoma Sándor. Reguly Antal.

Azon, nemzetünknek sajtáságos, a nép hagyományos hite által táplált, s századok óta meg-megújuló sovár vágy: őseink bölcsőit, az azokban visszamaradtaknak hitt feleinket, népies kifejezéssel az «ázsiai magyarokat», feltalálni, a mi időnkben a tudományos vizsgálatok által is élesztve, több, részint nevezetessé lett, keleti és éjszaki utazásokra szolgált indító okúl. Korszakunk keleti utazói között első a székely születésű *Körösi Csoma Sándor* (1787—1842), ki 1819 kiindulván honából, Perzsián, Afghanisztánon s az Induson át nyugati Tibethonba nyomúlt elé, hol kilenc évet töltött a tibet nyelv és irodalom tanulásában, melyben nem csak a magyar nép legrégibb székeire nézve, miket ekkor már (1832) a Himaláyán túl, a sínai Tatárország belsejében hitt lenni, hanem annak ősi történeteire nézve is teljes felvilágosodást reménylett. Calcuttába térvén, s ott tibet nyelvtenát és szótárát kiadván, valamint a bengali és londoni «ázsiai társaságok» folyóirataiban is becses dolgozatokat közölvén a tibet nyelv, történetek és vallásról, 1842 elején második útjára, keleti Tibetbe indúlt, melynek fővárosában, Lasszában, a tibet tudományosság

fő székén, élte célját végkép reménylette elérni. De útközben egy ottan honos gonosz láz áldozatává lett. Körösi hátrahagyott kézíratait nem bírjuk: azonban hinnünk kell hogy, húsz évi tanulmányok után is még mind ott keresve a magyar nép eredetét, hová Desguignes a mongolfajú hiongnúkat helyezte: azon nagy tévedésben járta le életét, hogy e mongol népség a húnokkal egy; melyből őt a legújabb kornak, általa nem ismert józabb s igazán tudományos, hasonlító nyelvészete sem ábrándíthatta ki, «roppant hasonlatosságot» vélvén a magyar és, nem csak a török, hanem a tibet és szanszkrit, tehát egészen különböző osztályokhoz tartozó, nyelvek közt felismerni. Így Körösi bámulatos és önfeláldozó kitűrése a várt siker nélkül maradt; ellenben, mit eszközül űzött vala céljára, a tibet nyelv, élet, és vallás ismeretét, az ő munkáinak köszöni a tudomány, s ezekért neve tisztelettel neveztetik a világirodalomban.

Másokat a *magyari* romok Kaukázus vidékére vontak. Mellőzöm *Rencz József* fiumei kormányiszéki tisztet, ki 1827-ben éjszaki Kaukáziát látogatta meg, s annak bércei közt a tupisi szangoknál (szerinte csongoknál) mulatva, nyelvökben a magyarok rokonát akarta felismerni; mellőzöm a hazától segélyezett *Besse Jánost* is, ki 1829—30 Krímiát, Kaukáziát, Örményhont és Georgiát járván meg, egyfelül Krímtől s az Elborusztól a magyari síkokig, másfelül a Kaukázus éjszaki lejtjein, a tatár és cserkesz néptörzsek közt mindenütt a magyarok egykori uralkodása vagy megfordulta hagyományos emlékezetéről, s e törzsek magyar származása élő tudatáról regél! Ezek sem történeti és ethnographiai, sem nyelvészeti készültséggel, de jóhiszemmel is alig, bírván, és csak e századbeli előzőik, Nagylaki Jaksics Gergely és Szabó Názár meséiket szaporítván*, a kérdésre semmit

* Jaksics 1804-ben ment ki a magyarok eredetét nyomozni; a Kaukázusban talált is, miután ott «több mint hét millió ember, a mohamedánusokkal, perzsákkal, mogulokkal és más nemzetekkel keverve, magyarul beszél» (jegyezzük meg, hogy 1820-ban az öszves Kaukázia népessége, négyszáz ezer főre tétetett!) L. e tudósításokat a *Minerva* 1825. foly. 203. sk. II. s az *Athenaeum* 1841. I. 350. sk. II. Szabó Názár erdélyi ferenci barát

sem lendítettek. — *Gegő Eleket* is ez irányban csak melleleg említve, mint ki Moldvára szorítá keleti útját (1836), de az ottani magyarok állapotairól első adott biztos tudósításokat, s a *csángókat*, a később bevándorlott huszita magyaroktól és székelyektől különböző néptőnek, hihetőleg a regi kúnok maradékainak, mutatja be; e soron főleg *Jerney János* akadémikus (1800—1855) emelendő ki. Utazása célja eleink utolsó hazáját, Etelközt (Moldvát és Besszarábiát) megismerni, a végelettinek, Lebediának, holvoltát meghatározni, s ennek emlékeit megvizsgálni volt. Hosszas históriai és ethnologiai tanulmányokkal kikészülve, mikről számos, a magyar fajtörténetet jelesül felvilágosító dolgozatai tettek tanúságot, 1844—5-ben Moldvát a Fekete és Azói Tengerék éjszaki vidékeit és Krímiát bejárván, «*Keleti Utazása*»-ban tett tapasztalásai elbeszélésebe öszves, a magyarok ősszékei s rokonságaira vonatkozó tudományos vizsgálatait bele szőtte, mindent összefoglalván, mit e tárgyban bizonyost vagy hihetőt idejéig állítani lehetett. Kimutatja mikép a moldvánok nyelvében s Etelköz helyneveiben fennmaradt magyar elem az Árpád magyarai után e tartományban lakott besenyők és kúnok magyarságának újabb tanúi; megállapítja Lebedia fekvését a Dneperen túl, a mai lepedikai kietlenben; s az ottani kőbábokat (sírszobrokat) a húnscytha népeknek vívja ki. E vizsgálatokat aztán «*parthiai kutatásaival*» kiegészítvén, a parthusoknak scytha eredetét a históriai tanúságok összevetéséből, az analóg államszerkezet, erkölcsök, viselet és nyelvnymokból igyekszik bebizonyítani. Itészete minden egyéb téren erős; egyedül a nyelvbeli fejtegetésekben hézagos, sőt téves is, és nem ritkán etymologiai

1805-től kezdve mint missionárius működött a török földön, s Bagdadban a mogoli «nagykövettel» (sic!) beszélt magyarul, ennek tolmácsától pedig megtudta, hogy «a mogori birodalomban levő és szerteséljel szórva, de könnyen és szabadon élő magyaroknak számok *milliomokra* megy» (a geographusok szerint összes Mongóliának körülbelül *egy* millió népessége van). L. a Minervát az id. h. 206—7. ll. — Jellemző voltok miatt hoztam fel e pár adatot. S im 1825-ben találkozott még hazánkban *író* (Perecsenyi Nagy László), ki ilyeneket elhitt s megírt, és szerkesztő, ki azokat megjegyzés nélkül közölte!

játékká fajúl, a nyelvészeti készültség s így tudományos biztos elvek hiánya miatt. S ha e munka ném is annyira mint «utazás», hanem inkább az őstörténeti kérdések mély és terjedelmes vizsgálatának eredményeként bír érdemmel: űs- és fajtörténetünk terén az e kornak kétségtelenül legbecsesb nyeresiméne.

Legfényesebb sikert azonban minden, a magyar néprokonsági kérdéssel kapcsolatos célt űző, utazók közöl *Reguly Antal* (1819—58) eredményezett, ki a magyar-finn nyelvrokonsági kérdés megoldására a *magas éjszakot* járván be (1839—46), a *finn, lapp* és *eszt* földeket, azután a keleti és éjszaki Uralt lakta, hol, mint amott a nyugati finnek nyelveit, régiségeit, történetét, földirati viszonyait, hagyományait s öszves irodalmát tanulmányozta, úgy itt az Ural-láncolat ázsiai mellékein a *vogul* és *osztják* népek nyelvei és költészetével ismerkedett meg; majd egész a Jegestengerig nyomúlván elő, a *szirjéneket* és *szamojédeket* is vizsgálatai körébe vonta; s végre a volgai finn népekhez szállván le, a *csuvasok*, *cseremiszek* és *mordvinok* közt fejezte be, senki által ily kiterjedésben nem űzőtt, vizsgálatait. *Reguly* e fáradalmak, s annyi önmegtagadással járt útai és múlatásai által, az orosz tudósok vallomása szerint is, Oroszország ethno- és geographiájában egy roppant terra incognita felfedezője, s több kivesző félben levő finn népségek még gyűjthető nyelv- és egyéb szellemi emlékeinek vég megmentője lett. A sors megtagadta ugyan e mélyelmű és ritka kitartású férfiútól a szerencsét, hogy föld-, néprajzi, és nyelvészeti fölfedezéseit maga ismertesse meg, a vogul hitrege s az osztják költészet vég maradványait maga mutassa be a világnak; de adott neki két adományzott és fáradhatatlan tudósban, *Hunfalvy Pál* és *Budenz Józsefben*, meghozott kincseinek oly hivatott feldolgozóit, kik hagyományait immár szerencsésen meg kezdék a tudós világgal ismertetni. Ekép a történet előtti korban sokkal délibb vidékekről felszorúlt finn népek és nyelvek s a magyar közti rokonság most már rendületlenül áll; a tudós világ pedig nagy részét annak, mit azokról tán valaha tudand, *Reguly* bámulatos igyekvéseinek fogja köszönni.

Irodalom. *Kőrösinek* nem bírjuk eredeti úti tudósításait; egyes rövid közlések róla s tőle a Tud. Gyűjt. kötetekben állanak és «Toldy Irodalmi Beszédei» toldalékában. — *Rencz József* naplótöredéke a *Hasznos Mulatt.* 1829-ki II. köt. 23. sz. — *Besse* levelei a Tud. Gyűjt. 1829 és 30-ki foly. jelentek meg, utóbb befoglalva bővebb útleírásába: *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople* en 1829 et 38, pour servir à l'histoire de Hongrie. Paris 1838. — *Gegő:* A Moldvai Telepekről. Buda, 1838. — *Jerney:* Vizsgálódások a régi kún nemzet nyelvéről, 1825 (a Maiczibányi-Intézet által 1834. koszorúzva, de ki nem adva). Világosítás Asziában a Kaukaszus hegyén lakozó Avarok és Künságiak nyelvének magyartalansága eránt. Szeged 1829. A Kubecsi népség, *Tudtár.* VI. 1839. Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok voltak? *Tudtár.* VIII. 1840. A magyarországi Bessenyőkről, *M. Ak. Évk.* V. 1842. — A magyarországi Tatárokról, *Tudtár.* XI. 1842. Abulfeda tanutétele a Magyarokról, ott. A Kúma-melléki Magyar városról, *Tudtár.* XIII. 1843. A Magyarországi Izmaelitákról, mint volgai bulgarok és magyar nyelvű népfelkezetéről, *Tudtár.* XV. 844. Jelentések keleti útjából, *M. Akad. Ért.* 1844. A Dzungar nép nem magyar faj, *Új M. Muzeum.* 1850, *Jerney János Keleti Utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett* 1844 és 45. 2 kötet Pest 1851. 4rétb. — *Reguly:* Levelek, *Ath.* 1841. I. 37. sz. 1842. I. 5. 6. 45. sz. és a *Reguly-Albumban.* *Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Uralgebietes, St.-Petersburg* 1846. A Dzungarokról, s azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról, *M. Akad. Ért.* 1850. III. sz. Tudósítás *Hell Miksa* történelmi kéziratairól, melyek a magyar-finn kérdést tárgyalják, *Ért.* 1851. III. sz. *Csuvas Hagyományai*, feldolgozva *Dr. Budenz* által, az *akadémia Nyelvtud. Közl.* I. II. köt. *Reguly Csuvas példamondatai*, ott II. *Cseremis* Tanulmányok, ott III, IV. *Cseremis Szótár*, ott IV. és külön: *Vocabularium Ceremissicum utriusque dialecti*, Pest 1865. *Mordvin Közlések:* I. *Mesék és Dalok*; II. *Nyelvtani Jegyzetek*; III. *Szótár* ott V. 1866. (mind ezek *Budenz* által kidolgozva). *Egy Vogul monda*, *Hunfalvy Páltól*, *Akad. Értés.* 1859. I. *Reguly Antal Hagyományai*, a magy. tudom. akadémia megbízásából kiadva *Hunfalvy Pál.* I. kötet: *A Vogul föld és nép*, Pest 1864.

124. §. Föld- és államrajz. Útleírások.

Azon némi lendület után, melyet az egyetemes földirat az előbbi években vett volt, valahára saját hazánk geographiája és statisticája is meglelte méltó képviselőjét. *Vályi András* becsületes és nem sikertelen igyekvései, tehát negyven év, óta, merültek ugyan fel itt-ott némely egyes föld- és helyirati becses adalékok; de földrajzunk, a már említett nagy munkákban is (102. §.), még mind csak a százados *Bél és Szászky* alapján, *Korabinszky*, *Vályi* és *Schwartner* adatai felhasználásával, a réginek és újnak meglehetősen mechanikai compilációiból állott. Az öszves anyag revisiója, sőt első kézbeli kútfőkből új beszerzése kellett, hogy a

haza jelen valóságos állapotának egyenlő és lehetőleg hiteles képét vegyük. *Fényes Elek* (szül. 1807 + 1877) volt az, ki a reformmozgalmak korában, minden reform első feltételeül az állapotok azon részletes és pontos tudatát ismervén fel, «mely a hazafit az elbizottságtól úgy, mint az ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől megóni» és reformjaiban kalauzolni képes, hivatalos pártolás és adatnyújtás nélkül, egyedül lelkesedése által viseltetve, a hagyományos titkolódzás akadályaival küzdve, utazva és levelezve, magán ember erejével dacolni látszó fáradsággal összeszerzvé a szükséges anyagot, s abból Magyarország statistikai és geographiai leírását megalkotni merté (6 kötet 1836—1840). Ezt követte nyomban «Statisticája» (1842—3); majd e kilenc kötetet összevonó, de mind végig új adatokkal pótlott s igazított «Magyarország Leírása» (1847); s végre óriási terv szerint concipiaált nagy munkájának első kötete, mely Komárom megye egyediratát hozta (1848), mutaványaül nagy szándékának, mely szerint ő az összes magyar birodalom minden egyes részzeit ily monographiákban volt hozandó, ha a forradalom ezt is, mint annyi más irodalmi nagyobb vállalatot, meg nem akasztja. E munkák által Fényes Elek tulajdonképi megteremtője lett Magyarország földiratának, államrajzával pedig, classicus elődének, Schwartnernek, méltó utóda. — Dicséretesen léptek e férfiú nyomaiba *Bárándy János*, statistikai tábláival, *Vállas Antal* Nemzeti Encyclopaediájával, és *Palugyay Imre* (a 122-dik §-ban említett) «Megyerendszer» című munkájával, melynek III. és IV. kötete különösen a megye-statisticát adja, részben hivatalos adatok alapján; míg *Köváry László* Erdély államrajzában működött, sok új és használható anyagot hozva, bár ovatosságra intó könyvnyedséggel. A föld- és államrajzi különszerű munkák közül teljességre és szerkezetre nézve *Haas Mihály* egyedirata Baranya vármegyéről kiemelendő, míg *Hodor Károlyé* Doboka megyéről legalább adatbőség és hűségről érdemel említést. Végre az egyetemes föld- és államrajz terén úgy, mint a *térképirodalomban*, jól használható, bár eredetiséget nem igénylő, munkákat Vállas,

Ramóczy, Schedius, Fényes stb. ; *Nagy Károly* pedig egy önállóan dolgozott földtekét, adtak.

Valamint a haza állapotai felderítésével foglalkodó munkák, ez átalakulási korban, gyakorlati magas, mert politikai, jelentőséggel is, bírtak ; úgy az *útleirási irodalom*, mely sajátkép most támadt, az által volt nagy befolyással szinte a reformmozgalmakra, hogy a magyar olvasó népismei és politikai láthatárának addig nem bírt kiterjedést adott. Az utazási kedv és érzék t. i., melyet az 1830-iki európai események által költött egyetemes érdekeltség gerjesztett és táplált, a mind könnyebbé váló utazási módok pedig előmozdítának, mind több mívelt magyart vontak ez időben a középrendűek sorából is a külföldre ; s főleg általok teremtetett meg ez irodalmi ág. Így, némely külön szaki utazásokat mellőzve, *Tessedik Ferenc* Franciaország déli részeit, *Ludvigh Sámuel* Görögországot, *Hrabovszky Dávid* Némethont s a Balti Tengert, *Szóllósi Ferenc* a keletet, *Kovách László* Ausztriát és Bajorhont, *Wesselényi Polyxéna* Olaszországot és Schweizot, *Császár Ferenc* felső Olaszhont, *Haraszthy Ágoston* Éjszakamerikát s a nyugati indiánokat, *Gorove István*, *Tóth Lőrinc*, *Irinyi József*, *Méhes Sámuel* közép Európa legtöbb tartományait stb., észlelve, elmélkedve, bírálva ismertették meg minden irányban ; főleg mégis a népjellemre, intézvények s politikai viszonyokra tekintve tömegét terjesztették az életre ható ismereteknek ; de senki nem mélyebb befolyással a köz gondolkodásra, mint *Böloni Farkas Sándor*, éjszakamerikai (1834), és *Szemere Bertalan* közép-európai utaik leirásaival (1840). *Böloni* Utazása a természet és társadalom nagy jeleneteit egyszerű vonásokban meleg színezettel festi, visszasugározva egy lelkésedett kebel tűkréről, melynek az emberi és polgári szabadság és haladás kedélyügyévé lett. Kerek szép mű, áthatva egy uralkodó eszmétől, mely az eszményi felfogás dacára, sőt általa, hódítólag érvényesíti magát. Valódi kiegészítője volt ennek *Szemere*, amennyiben ugyanazon eszméiránynak, Európában, egészen más állami formák közt, mutatja fejleményeit. Egy tanult publicista kalauzolójakarjain ismerke-

dünk meg itt az új kor állam- s jogintézményeivel s intézeteivel, ki a fejlettebb külföld haladásában egyszersmind hátramaradásunkat éreztetvén, az előmenetel vágyát ébreszti, és annak útjait egyengeti. Míg Szemere Utazása ekép, irányánál fogva, korirat lett; fejtegetései általános érvényével s gondos mívelt előadásával a jelesb prózaművek közt foglalt helyet: mindkét munka pedig egyszersmind politikai haladásunk egy-egy hathatós tényezőjévé vált.

— (*Bölni Farkas* életét és egy *mutatványt* láss az *Irod. Olv.* II. köt. 304. sz. alatt *Szemere Bertalanét* u. o. 305. sz. alatt).

Irodalom. Fényes: Magyarországban s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistikai és geographiai tekintetben. 6 köt. Pest 1836—40 (újra 1841 sk); A Magyar Birodalom népessége 1840-ben (Tuđár XI. k. 1842); Magyarország Statistikája, 3 k. Pest 1843; A M. Birodaom statistikai, geographiai s történeti tekintetben, I. köt. Komárom vármegye. Pest 1848. Forradalom után még ezek: Magyarország Geogr. Szótára. 4 k. Pest 1851; Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és geographiai szempontból. I. (nyolc megye), Pest 1859. — *Bárándy:* Magyarország statistikai összes átnézete, 10 táb. Bécs 1842. és Cikkek a Századunkban. — *Vállas:* Nemzeti Encyclopaedia, vagy Magyarország és Erdélynek állam-, földrajzi és történeti nevezetességei, szótáralakban, Pest 1848 («Inánd» cikk-nél szakad meg, a forradalom közbejötté miatt). — *Palugyay:* Megyerendszer hajdan és most, különösen III. IV.: Megye-Statistica. Pest 1847—8. — *Köváry:* Székelyhonról. Kolosv. 1842; Erdélyország Statistikája, I. Kol. 1847. — *Haas:* Baranya, földirati, statistikai és történeti tekintetben, Pécs 1845. — *Hodor:* Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése, Kolosvár 1837. Galletti Egyetemi Világismerete, Magyarországhoz alkalmazva Vállas Antal által, Pest 1844. — *Ramóczy Valerián:* Alladalomtan (azaz -rajz) 3 köt. Pozs. 1847. — *Schedius Lajos és Blaschnek:* Magyarország föld-abrosza, 9 lapon, Pest 1833—6. Újra 1847. — *Karacs Ferenc:* Európa magyar Atlása. Pest 1834—7 (21 tábla). — *Fényes:* Közönséges kézi és oskolai Atlász. Pest 1843. — *Vállas:* Új kézi és iskolai Atlász, földirati és statist. jeggyetekkel. Pest 1845 (újra 1855). — *Nagy Károly:* Első magyar Földteke, a legújabb kútfők után (átmérője 316·5 millimètre). Bécs 1840.

Tessedik F.: Utazása Franciaország déli részeiben, Pest 1831. — *Farkas S.:* Utazás Északamerikában. Kol. 1834 (újra 1836). — *Ludvig:* Theon Utazása Görögországban, Pozs. 1836. — *Hrabovszky:* Utazási Rajzok. 2 köt. Kasza 1837. — *Szőllősi:* Napkeleti Képek, Kol. 1838. — *Kovács László:* Utazás a felsőaustriai uradalom, Salzburg, Tyrol és Bajorhonban, Debr. 1840. *Szemere B.:* Utazás Külföldön (Német, Franciaorsz., Britannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidék, Helvétia), 2 köt. Budapest 1840 (újra 1845). — *B. Wesselényi Pol. Paget Jánosné:* Olaszthoni és Schweizi Utazás, 2 k. Kol. 1842. — *Császár:* Utazás Olaszországban, 2 k. Budapest 1844. — *Mokcsai Haraszthy Agoston:* Utazás Éjszakamerikában, 2 köt. Pest 1844. — *Gorove:* Nyugot, utazás külföldön. 2 k. Pest 1844. — *Ürmösy Sándor:* Az elbűjosott magyarok Oláhországban, utazása után írta Kol. 1844. — *Tóth Lőrinc:* úti Tárcs. 6 k. (Déli Németföld, Rajna, Schweiz, Németalföld, Belgium, Brittföld, Páris), Pest 1844—6. — *Irinyi:* Német-, Francia-

és Angolországi Úti Jegyzetek, 2 k. Hála 1846. — *Méhes*: Úti Jegyzetek. Kol. 1847. — *Nogel István*: Utazása Keleten, Pest 1847. stb.

125. §. Természettudományi mozgalmak.

Midőn az akadémia megalakult, a magyarul író tudósok körében a szorosán vett természetvizsgáló erők hiányzottak, s így annak természettudományi osztálya orvosokkal töltetett be. *Frivaldszky Imre* nemzeti múzeumi őr volt első, ki önállón lépett abban fel egy általa eszközölt *Balkányi Utazás* eredményeivel (1835—40), számos új állat- és növényfajt mutatva be a világnak, melyek által neve a hazán kívül is ösmeretessé lett. Csak ez időszak második felében ébredt fel a természetvizsgálói szellem nagyobb kiterjedésben s a magyar nyelvet vallva közegeül, miután két egyetemi tanár buzgó mozgatójai egyesületi tért teremtettek e szaknak. S valóban, a magyar természetbúvárlat 1841 május 29-kén üllötte születése napját, midőn *Bene Ferenc* orvoskari igazgató, dacára a kevéssé biztató előzményeknek, de reményt vetve a termékeny eszme hódító erejébe s e nemzet élénk fogékonyságába, az Oken által Németországban tizennyolc évvel elébb létesített terv szerint, a magyar orvosokat és természetvizsgálókat először gyűjtötte össze Pestre, az egyetem nagy teremébe, s létet adott azon *vándor gyűléseknek*, melyek egész a forradalomig, minden évben, más és más hazai városban, tartattak. Az egyeseknek ezek által felköltött ambíciója: a hazának mindenün-összeseregő természetbarátjai előtt felmutatott valami új által köz figyelmet érdemelni ki; a városok nemes versenye, kebelökbe fogadhatni a tudománykedvelő hazafiakat, s talentomaik működésével, vidékek természeti kincseivel a hon méltatását kivívni, az addig kevés érdekeltséget gerjesztett természettudományok iránt élénk részvételt költött, s ez új iránynak egyszerűsmind számos munkás elmét nyert meg. Mint az ügy apostolai úgy járták be ez eszme vivői a hon különféle részeit: Pest, Besztercebánya, Temesvár, Kolosvár, Pécs, Kassa-Eperjes és Sopron

lettek egymás után e szellemi hadjáratoknak színhelyei, új meg új társakat hódoltatva s munkáltatva mindenütt. Számos vizsgálat, egyedirat, korszerű indítvány, megpendített eszme köszöné lételét s elterjedését e vándor gyülekezeteknek, s kiadványaik által irodalmunknak egy új ága lőn megteremtve. A másik intézet, mely viszont *állandó* tevékenységével nevelt és ápolt ez iránynak mind újabb és szorgalmas munkásokat, a Pesten, Bene gyülekezete alkalmával, *Bugát Pál* által alapított *Kir. Magyar Természettudományi Társulat* volt. E két egyesületben léptek fel azon jeles természetvizsgálók, kik már e kornak díszeivé lettek: *Jedlik Ányos* a természettanban, *Nendtvich Károly*, *Szabó József* a vegy- és földtanban, *Kubinyi Ferenc* a föld- és kövület-, *Dorner József*, *Hazslinszky Frigyes* a növény-, *Petényi Salamon* az állattanban; kikhez lelkesen csatlakoztak a régiebbek közül *Sadler József* egyetemi fővezéttanár, *Láng Adolf* gyógyszerész, *Friwaldszky Imre* akadémikus: s itt nevelkedtek azon újabb erők, mik e tudománykört jelenleg oly buzgón és díszesen képviselik.

De méltatást érdemelnek a rendszeres munkák, tan- és kézikönyvek szerzői is, kik szakavatottan nyúltak tárgyaikhoz, s a műnyelvet is segítették tovább fejteni. Közölök kitűntek *Tarczy Lajos* pápai tanár, Természettanával (1838), *Berde Áron* kolosvári tanár, Légtüneménytanával (1847); *Nendtvich Károly* akad. tanár Műtani Vegytanával (1844); *Soltész János* pataki tanár, több rendbeli természetrajzi tankönyveivel (1839—48); *Brassai Sámuel* kolosvári tanár Lindley után dolgozott Növénytanával (1836); *Hanák János* kegyesrendi és *Reisinger János* egyetemi tanárok Állattanaikkal (1846), melyeket Cuvier Állattanának első kötete *Vajda Pétertől*, *Jardine Vilmosé Pölya Józseftől* előztek meg (1841—2), Milne-Edwardsé pedig követett (1846) *Nagy Péter* által. Hálás emlékezetre méltók *Tognio Lajos* egyet. t. törekvései is Magyarország ásványvizei kikutatása és érvényesítése körül (1843 óta); valamint *Pölya* műszótani kísérletei (1836 óta); továbbá *Sadlernek* a hazai növénytanra, *Petényinek* a madártanra, *Hanák-nak* az öszves m. állattanra vonatkozó történeti dolgozataik.

Az *alkalmazott* természettudományok közül az *orvosiak* nem csekély lendületet vettek, először ugyan a *Bugát* és *Schedel* által megindított első magyar orvosi folyóirat által (*Orvosi Tár*, (1831—3); majd az 1837-ben megalakult «Budapesti kir. Orvos-egyesület» által, mely a tudományos eszmecserének, a gyakorlat eredményei közlésének, a hathatósan fejlődő physiologiai gyógytudomány haladásai behonosulásának tért nyitott: mely új élet a *Bugát* és *Flór Ferenc* által ismét feltámasztott Orvosi Tárnak (1838—48) s a *Schöpf Ágost* M. Orvosi és Természettudományi Évkönyveinek is (1842—5) életet adott. Voltak, s folyton szaporodtak, irodalmilag is kiképzett jeles orvosaink, a nyelv lépést tartott a tudományos fejlődéssel, egy nem csekély közönség, különösen a vidéki sebészeké, alpmunkák után sovárgott: mindazonáltal, mire oly égető szükség volt, nagyobb rendszeres munkák, nem keletkeztek: hiányzott a lelkeség ezen, aránylag kevésse jutalmazó, térre lépni. *Balassa János* egyetemi tanárnak méltán nagy reményt költött «Gyakorlati Sebészete» is már az első füzetnél megállapodott (1844).

A *gazdászatban* is új élet s a kor haladásaira ügyelő szellem terjedezett, előmozdítva több folyóirat s a Gazdasági Egyesület s annak fiókjai által, melyeknek viszont a nagy jelességű Gazdasági Tudósítások, Magyar Gazda, s az időszak végén megindult Gazdasági Lapok szolgáltak közegül: de e téren is nevezeteseb rendszeres munkákban még az elébbi időszakhoz képest sem tartott lépést az irodalom. *Balásházy János*, *Török János*, *Galgóczy Károly*, *Schirhuber Mór*ic, *Tóthfalusi Miklós* stb. kézikönyveik, s néhány jelesb egyedíró (*Schams*, *Szontagh*, *Török János*) nem elégíthették ki az országos szükségét. — Az *ipar és műtan* terén még kevesebbé volt kielégítő az, mit néhány ennek szánt folyóirat nyújthatott: itt is hiányoztak az alapvető, de sőt a népszerű, munkák is, s ily állapotban érte, értelmiségi tekintetben az anyagi érdekek terén hazánkat a végzetteljes fordulat.

Irodalom: Természettudományi dolgozatok a M. Tudós Társaság Évkönyveiben II—VIII. k. 1835—47 és 60; M. Orvosok és Természetvizsgá-

lók. . . Munkálataiban 1841—7. I—IV. Pest 1841—4. V. Kolosv. 1845. VI. Pécs 1846. VII. VIII. P. 1847—63.; A Kir. Természettudományi Társulat Évkönyveiben 1841—50, 2 köt. 1845—50.; a Természetbarátban Berde Áron és Takács Ján. Kol. 1846—8.

Tarczy: Természettan az alkalmazott mathesissel együtt, 2 k. Pápa 1838; teljesen átdolgozva Pápa 1843—4. — (mások: *Schirrhüber* 1844. *Fuchs* 1845. *Tatay* 1846 és 48 stb.) *Berde*: Légtüneménytan, s a két magyar hon égalj-viszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra, Kol. 1847. — *Nendtvich*: Az életműtlen műipari Vegytannak alapismeretei, Pest 1844. — (mások: *Mannó* 1842. *Károlyi Sámuel* Sadebeck ut. 1843. *Szennert*: 1847.) — *Soltész János*: A Természet három országának általános megtekintése, Patak 1839. átdolg.: Általános Természettud. Pat. 1848; Gazdálkodási Természettörténet, Pat. 1840. Természettud. a felsőbb gym. számára Schinz rendszerén, Pat. 1841. Ugyanaz az alsóbb gym. Pat. 1842. (mások: *Raff-é Vajdától*: 1835 és 1844, *Stancsistól* 1846; *Stancsics* 1842; *Peregriny* 1842 s többször; *Hanák* 1845 és 1846; *Soltész Dániel* 1847 és *Peregriny*: nagyobb Természettörténete ábrákkal 1847.) — *Csécsei Imre*: Földünk, s néhány nevezetesebb ásvány rövid természetrajza, Debr. 1842. — *Mihálka Antal*: A Jegecseme elemei Rose ut. Pest 1843. — *Brassai*: A Fűvészet elveinek vázolatai Lindley nyomain, Kol. 1836 (újra 1845). — *Vajda*: Növénytud, 1836. — *Hanák*: Természettud. I. Allatorsz. P. 1846—8. — *Reisinger*: Allattan, a gerincesekről, 2 k. Buda 1846. — *Vajda*: Az Allatország b. Cuvier ut. I. (bevezetés, emlősök, madarak), Buda 1841. — *Pólya*: Az Allatország természet-történeti képterme Jardine és Treitschke után, I. Pest 1841—2. — *Nagy Péter*: Milne-Edwards Allattana, ábrákkal, 2 k. Kol. 1846. — *Tognio*: Néhány szó Magyarország Ásványvizeiről, Pest 1843 (és számos elszórt egyedírat). — *Pólya*: Természettörténeti Műszótan és Létszerirat (Tudtár I. folyam, X. köt. 1836). — *Hanák*: Az Allattan története és irodalma Magyarországon, Pest 1849. *Petényi* elszórt írásaiból, összeszedve Kubinyi Ferenc által, eddig egy füzet jelent meg Pest 1864.

Orvosi Tár, haviirat, Buda 1831—3. 12 k.; 1838—48, 20 k. — Orvosi és Term. Évkönyvek, haviirat, 1842—5. 10 köt. Pest. — *Schöff*: Izomtanítvány képekben. Belrésztan képekben, magyarázatokkal, Pest, (1841). — *Schöpf*: Orvosi Rendszerek, gyógymódok, s némely rokon tárgyról, Pest 1835. A Mellbetegségek biztosabb megismerése és gyógyítása, a hangtömesz, kopogtató és boncvizsgálat használatával, P. 1842. A Gyermekegyógyászat tankönyve, I. r. P. 1847. — *Balassa*: Gyakorlati Sebészet, kiadja Kovács Sebésztény Endre, I. f. P. 1844. — *Réczey Imre*: A Sebészi Műtan alapvetései, Buda 1838. — *Vajnócz János*: Fabíni tanítványa a Szembetegségekről, Buda 1837. — *Láncz Ferd.*: Szemműtétek, Bécs 1844. — *Haulik Gáspár*: Bábaság, Pest 1833. — *Eltér József*: Törvényszéki Orvostan, P. 1832. — *Frommhold Károly*: Törv. Orvostan szabályai, P. 1842. — *Iff. Bene Ferenc*: Törv. Orvostudomány Henke ut. P. 1843. — *Krenmüller* (Tormay) *Károly*: Rövid utasítás Törvényszéki Orvosoknak, Szegszárd 1844. — *Toperczer Tamás*: A magyarországi Pokolvar, Buda 1837. — *Bittner (Kéry) Imre*: A Bánság Poszlázai, P. 1837. — *Török József*: A két magyar haza első rangú Gyógyvizei, P. 1848 (átdolg. Debr. 1859; e 3 munka megkoszorúzza). — *Hölbling Miksa*: Baranya orvosi helyirata, Pécs 1845.

Mezei Gazdák Barátja, szerk. *Angyalffy*: Pest 1831. — Magyar Gazda, P. 1832. — Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben, szerk. *Balla K.* Pest 1836. — Ismertető a boni s kül gazdaságban és kereskedésben, szerk. *Borsos Márton*, Buda 1836—8. — Magyarország börtenszertését tárgyzó folyóirat, szerk. *Schams Ferenc*, Pest 1836. — Gazdasági Tudósítások, szerk.

Kacs Kovics Károly, P. 1837—41. ez utóbbi évben mellette: Rohonci Közlések, szerk. *Vállas*. — *M. Gazda*, szerk. *Kacs Kovics és Török János*, Pest 1841—1848.

Balásházy: A Háztartás és mezei Gazdaság tudománya 2 k. Debr. 1838. (megkoszorúzva). — *Török János*: Okszerű Kalauz, I. Földművelés. P. 1842. — *Galgóczy*: Népszerű gazdasági Földművelés, P. 1845. — *Schirkhuber*: Mezei és Házi Gazdaságtan, P. 1847. — *Tóthfalusi*: A Magyar Gazda mint Kertész, P. 1847. — *Schams*: Szőlőművelés, 2 f. Buda 1836—1837. — *Szontagh*: A szenvedelmes Dinnyész, Miskolc 1843 (újra P. 1854); Útmutatás az okszerű Dohánytermesztésre, jutalm. pályamunka, Buda 1846. — *Török János*: a legfontosabb rétfüvek és takarmánynövények rövid ismeretése, Buda 1840. Alesúth gazdasági tekintetben, Buda 1844.

Ismertető az Őszművészet és polgári szorgalomban, szerk. *Boros Márton* 1838—40, Buda. — Hetilap, szerk. *Joo János*, Eger 1838. — *Mercúr*, Pest 1843—5. — Hetilap (kiadva az Iparegyesület által) Pest 1845—8.

126. §. Matematikai és hadi tudományok.

Míg a nyelvnek a közoktatás terén terjedésével a matematikai tankönyvek, többnyire jól, részint jelesül dolgozva, szaporodtak (*Méhes György*, *Méhes Sámuel*, *Bolyai Farkas*, *Nagy Károly*, *Vállas*, *Tatai*, *Tarczy*, *De la Casse*, *Taubner* stb.); a felsőbb analysis is, különösen az akadémia kebelében virágzásnak indult. *Győry Sándor*, (született 1795) volt első, ki egész kiterjedésében kezdte azt kidolgozni (1836—40); s e téren működtek akadémiai társai *Bitnicz Lajos* szombathelyi kanonok, *Vállas Antal*, *Taubner Károly*, *Árenstein József*, *Kerekes Ferenc* is.

Az alkalmazott matematikai tudományok közül az erőműtan (*Molnár Ferenc*), a polgári építészettan, a közmunkáknak a napi kérdések közzé léptével az út-, híd- és vízépítéset (*Nyíry*, *Győry*, *Beszédes*, *Vásárhelyi*, *Petzelt József* s mások), továbbá az égtan is (*Nagy Károly*, *Vállas*) műveltetni kezdett, sőt a hadépítéset is megpendítettett (*Sztrókay Elek*). A hadtudományok köréből ezen kívül csak a hadi földirat s a hadi történet lelt egy-egy képviselőt; amaz *Korponay Jánosban*, ez *Kiss Károlyban*, ki a hadi műnyelv kiképzésére is nagy befolyással volt. Minden egyebet az utóbbi téren az 1848. év idézett elő, mik egyébiránt főleg csak a különféle nemzetőri és katonai szolgálatokra vonatkozó oktatási szabályzatokból állottak (*Gál Sándor*, *Rajcsányi Imre*, *Péterfi Károly*, *Mészáros Lázár* stb.).

Irodalom. Méhes Gy.: Arithmetika az alsóbb oskolák számára. Kol. 1835. — *Méhes Sámuel*: Közönséges Arith. az alsóbb osk. számára, Kol. 1833. — *Bolyai*: Az Arithm., Geometria és Physika eleje I. M.-Vás. 1834. — *Nagy Károly*: Arith. számírás különös jelekkel, Bécs 1835. Elemi Algebra, számolás közönséges jelekkel, Bécs 1837. A kis Számító, Bécs 1837. A kis Geometria, Bécs 1838. Babbage Logarithmai (a term. számok 1-108,000), London 1834. — *Vállas*: Egyetemes Számtudomány, P. 1838. Számvetés elemei, 1846, újra 1850. — *Tatai András*: Elemi Mértan: 1. Számtan, 2. Tér-tan, 3. Háromszög és kúpszelettan, Kecsk. és P. 1844. A természetes számok Logarithmusai 1-1000. öt tizedes jegyekkel Lalande ut. Kecsk. 1842. — *Tarczy*: Tiszta Mértan elemei, Pápa 1841. — *De la Casse Benj.*: Elemi Mennyiségtan, 2 k. Pozs. 1842. — *Taubner*: Tiszta Mennyiségtan, 2 k. P. 1841. (újra 1843).

Györy: A Felsőbb Analysis elemei, 1. 2. Buda 1836-40. — *Vállas*: Felsőbb Egyenletek egy ismeretlennel, Buda 1842-8. — *Taubner*: Az első és másod rendű görbék öszrendesekre átvitele, P. 1844. (akad. pályairat). *Árenstein*: A képzésben mennyiségek tulajdonságai, P. 1847. (akad. pály.) — *Kerekes*: Szorszámtan, s egyszersmind előkészület a fellengős Mértanra, Debr. 1845. A felsőbb Mértan valódi alapelvei, kiadta Csányi Dániel, Debr. 1862. A fellengős Mathesis igaz elveinek elemi kifejtése. Debr. 1864.

Gáty: Gyakorlati Földmérés tükrökkel, becsleges földosztály és a távméréső Pápa 1845. — *Molnár Ferenc*: Rövid Eröműtan, Pat. 1842. — *Györy*: A Budapest közt építendő állóhídról, P. 1832. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról, gr. Andrássy György jutalmaira érkezett pályairatok, Gáty Istv. és Györy S. értekezéseikkel együtt, P. 1845. *Beszédes József*: A magyarországi hydrotechnikából, P. 1831. Kolosvártól Grécig hajózható országos nagy csatorna, Pest 1839 (s számos dolgozat a Tudom. Gyűjteményben 1830-6, a Jelenkor, Századunk, stb. folyóiratban). *Petzelt* Előadásai a gyakorlati Mértanból, Pest 1847; Előadásai az Útépítészetből, Pest 1847 (könyvomatok). *Tarczy*: Népszerű Egrajz, Pápa 1838. — *Nagy K.* Astronomiai Napló (az akad. Névkönyvekben) 1838-43. Első magyar Égiteke, készíté Dien Károly, Páris 1840 (a csillagok helyei 1840-nek felelnek meg, átmérője 316.5 millimètre). Ehez s a Nagy földtekéjéhez (124. §.) tartozik: *Vállas*: Az Égi és Földtekék használata; előrebocsáttatik a világ-egyetem és a föld ismerete, Bécs 1840. — *Sztrókay*: Az Erődtítés tudománya, Buda 1848. — *Korponay János*: Hadi földírás, I. II. köt. (elmélet; Európa általában; Orosz állad., Krakó; Török, Görögország, Jóniai köztársaság), Pest és Kecskemét 1845-8. — *Kiss K.*: Hadi Műszótár, Pest 1843. — Legbecsebb dolgozataik e korbéli matematikusainknak az akademia organumaiban vannak elszórva.

127. §. A nyelvészet felvirágzása; annak élén az akademia.

Azon nyers empirismusból és ziláltságból, melybe az előbbi időkben Verseghy felülkerekedése sülyesztette nyelvészetünket, s mely minden nyelvtudományt sajátkép megszüntetett, azt végre is az akademia emelte ki. Ugyanis, nem minden küzdés nélkül a Verseghy követőivel s a nyelvtani indifferentismussal,

sikerült a nyelvtudományi osztály többségének a *Révai rendszerét* elfogadtatni az akademiával. «*A Magyar Helyesírás és Szóragasztás főbb szabályai*» címe azon igénytelen munkálatnak, mely a rendszer belső erejénél, de kétségkívül az azt elismerő testület tekintélye támogatásánál fogva is nem csak törvényül fogadtatott el az öszves irodalom által, hanem nyelvtudományunk sorsát is határozottan eldöntötte, s melyet 1843-ban «*A M. Szókötés főbb szabályai*», s viszont három évvel utóbb «*A M. Nyelv Rendszere*» követtek. Mindhárom munka a nyelvtani lehető hibátlanságra vezérlő kalauz rangjánál magasabbat még nem vett igénybe. T. i. általok a kétes pontok eligazítva; számos új, vagy szabatosban idomított szabály adva az alaktanban, még több a mondatban; s ím ezeknek s az ismét érvényre juttatott Révai nyomán majd minden év hozott több s több gyakorlati nyelvtant, különféle nyelveken, melyek közül egypár a módszer (*Töpler, Bloch, Czuczor*), némelyek önálló termékeny nézetek által is (*Vörösmarty, Bloch, Bitnicz, Vajda, Machik*) kitűntek. A nyelvtörvények s azok okainak kimagyarázása amaz akademiái, mint gyakorlati célú, nyelvkönyvek körén kívül estek: éreztetett, hogy ebbe terjedelmes nyelvtörténeti s nyelvhasználati tanulmányok, s a szókinés teljes átvizsgálása s megelőző feldolgozása nélkül nem bocsátkozhatni. E végre tehát már 1834-ben elrendelte az akadémia a *régi magyar nyelvemlékek* kiadását, az irodaloméit a XVI. század elejéig, a közéleti emlékek korát annak végeig terjesztvén ki, mint amelyek az irodalmi mozgalmak által még érintetlen, régibb, s a különféle nyelvjárásokat előtűntető, nyelvet őrizték meg. Ez utóbbiak, s egyszersmind külső-nyelvtörténeti adatok gyűjtése volt az öszves ügygyel megbízott *Döbrentei Gábor* évenkénti levéltári utazásainak célja; s a nagy becsű kútfőgyűjtemény 1838-ban megindulván, tíz év alatt az ó és középkor legnevezeteseb emlékeit és több száz közéleti nyelvdarabokat hozott, miknek megjelenésével kezdődik voltaképp az újabb nyelvvizsgálat. *Nyelvhasználati* kísérletek az akadémia kebelében csak ez időszak második felében; s még igen vékonyan s műkedvelői módon me-

rültek fel; de, ami lényeges, a figyelem ekkor is már az altaji nyelvek felé fordulván, az előadások a finn (Bugát, Toldy), a szirjén (Ballagi) s a török (Toldy) rokonsággal foglalkodtak, az úgynevezett «keleti», azaz sémi nyelvrokonságróli hagyományos elfogultság, melyből Révai sem bírt vala kibontakozni, le volt győzve; az érdemleges és döntő munkásság azonban e téren más férfiaknak, s más, t. i. a jelen, kornak maradt fenntartva. Munkába vétetett végre a nagy szótár is, melyben nem csak minden szótári, hanem minden nyelvtani szó (képző, rag, sőt nyelv-elem is szóhangok, tiszta gyökök) tárgyalandó volt; s megbízott kidolgozói, Czuczor és Fogarasi gyakran előterjesztett cikkei felett folyván a tanakodások, a kezdetben csak értelmező szótárba a szóelemzés, sőt a nyelvhasznítás is felvételre: megjelenése azonban, a munka nagy kiterjedése miatt, szinte későbbre haladt. E kor tehát a készülődés és tanulmányozás alapvető kora volt.

Ennyi történt szorosán az akadémia által, s annak kebelében. De a kivüle keletkezett mozgalmat is részint ennek jutalomkérdései, részint, közvetve, a munkában vitatott eszmék idézték elé. Az elsőbbség egymás után a ragok és képzők, a tiszta gyökök, a helynevek, a szókötés, az ékes szókötés, a nyelv belső története, végre a nyelvrokonságok kérdéseit tűzték ki figyelem tárgyaúl; s a kívánt hatás inkább is a nyelvészeti mozgalom felköltésében és irányzásában mutatkozott, mint a kérdések teljesen még most ki nem elégíthető megfejtésében; mindazáltal a Szilágyi István szókötési és nyelvtörténeti, Fábrián István szókötési, Szvorényi József ékes-szókötési, és Repický János nyelvhasznítási munkáik tárgyaikra sok és új világot öntöttek, Nagy János pályamunkáiban pedig, a ragok, képzők és tiszta gyökök tárgyalásában, nem kevés használatos adat és termékeny eszme találtatott. Ezek mellett az akademián kívül is, de kivétel nélkül annak mozgatásai és tanáival kapcsolatban, léptek fel férfiak, kik nyelvészetünk történetében minden időben tisztelettel fognak neveztetni. Első ezek közül az erős és mély gondolkodó, Kerekes Ferenc debreceni tanár (178?—1850), ki testes «Értekezése és Kitéréseiben» (1835) az

akademia által mozzgatott kettős betűk egyszerűsítésétől terjedelmes hopnologiai vizsgálatokra veszen alkalmat a mássalhangzók s azok szerves változásai —, továbbá a nyelvek eredete körül; s munkáját számos szóelemzésekkel szövi át, melyek gyakran meglepőleg új és mély tekintetet vetnek a dolgok lényegébe: de nem ismerve a nyelvészet világ-állását, nem ritkán etymologiai játékokba téved. — Utána *Szász Károly* enyedi tanár (1798 † 1853) «Magyar Nyelvtudománya» két kötetének (1839) elsejét szinte a hangtannak szánván, bőven fejtegeti a szóhangok természetét, míg a másodikban viszont a beszédrészek meghatározását, az önálló gondolkodó fej szigorával, a mondatból hozva le, becses művet ad az általános nyelvtudományra nézve; a magyar nyelv saját törvényességére azonban, a történeti alap hía s az erdélyi nyelv szokásban elfogultsága miatt, kevés világosságot vet. Megelőzte ezeket felléptével, s majd meghaladta gerjesztő hatásával, a még most is erőlyesen működő *Fogarasi János* (szül. 1801). Első munkája ugyan, «*A Magyar Nyelv Metaphysikája*» (1834), a hangok és fogalmak közt eredeti és szükséges összeköttetést állítván, téves és meddő elvet oltott a magyar szóvizsgálatba, mely bár a tudomány rajta túl van, és Kerekes alapos cáfolata dacára, mind e napig kísértget nyelvészetünkben: mindazáltal szerzőjét magát nem gátolta valárdabb ténre lépni; s bár némi ideologiai elfogultságtól teljesen meg nem tudott menekedni soha, épen ő lett az, ki bíráló revisió alá vevén összes nyelvészetünket úgy, mint magának a nyelvnek számos történeti, nyelvjárási és irodalmi jelenéseit: nálánál Révai óta senki többet nem észlelt, s több tény szabályra nem vitt vissza (*A Magyar Nyelv Szelleme*, 1843). E felett ő volt első, ki a hangsúlyt nyelvünkben felismerte, ki ősi verstanunk törvényességét sejtette, és kinek a magyar szórend titkának felfedezését szókötéstanunk köszöni (az úgynevezett «Fogarasi törvényt»).

Irodalom. Akademia: M. Helyesírás és Szóragasztás főbb szabályai, Pest 1832; átdolg. Buda 1834 (10-d. kiadás P. 1853). A M. Szókötés főbb szabályai, Buda 1843 (2. kiad. 1852). A M. Nyelv Rendszere, Buda 1846 (2. kiad. 1847). Régi Magyar Nyelvmélekek: I. k. (a Halotti Beszéd s a Révai-

cód.) Buda 1838; II. k. (Czech-cód. és vegyes iratok 1342—1599, 272 db) 1840; III. k. (Jászay-cód. és vegyesek 1540—1608, 114 db) 1842; IV. k. 1. oszt. (Guary-cód). 1846. — Nyelvtudományi Pályamunkák, I. k.: A m. nyelvbeli Ragasztékok és Szóképzők, Csató Pál és Nagy Jánostól, Buda 1834. II. k.: A M. Nyelv Gyökérszavai, Engel József és Nagy János. 1839. III. k.: M. Szókötés, Szilágyi István és Fábián István Pest 1846. IV. k.: M. Ékes Szókötés, Szvorényi József, Buda 1846. — *Kerekes*: rártekezés a kettősbetűjű hangokról és azoknak jegyeiről a m. nyelvben, sok nevezetes szószármaztatási észrevételekkel egybeszöve, Debr. 1836. — *Szász K.*: M. Nyelvtudomány, m. tanítók s tanulók számára, 2 k. Enyed 1839. — *Fogarasi*: A M. Nyelv Metaphysikája, Pest 1834. *Ἐπιτομή!* (Athen. 1838. I. 13—16, 19—29. sz). A Magyar Nyelv Szelleme, I. Művelt M. Nyelvtan elemi része, Pest 1843.

128. §. Szótárirodalom.

A szótárirodalom is végre hathatós fejlődésnek indult. Amit a tudományos, az irodalmi, a társas és gyakorlati élet nyelve újat teremtett, amit a nagyobb mértékben felébredt figyelem a népnyelv és nyelvjárásokban észlelt, gondosan egybe gyűjtetett, s a megelőzőtt kor szűkmellű tartózkodása nélkül a szókönyvekbe utat lelt. Vezérkép itt is az akadémia ment elül. Maga a közönség vétetett igénybe a tájszók —, az akadémia tagjai a régiebb és újabb tudományos munkákban megkísérelt s elszórt műszók összegyűjtése körül, s azok négy külön kötetben közzé is tétettek (Tájszótár; Philosophiai, Mathematikai, Törvénytudományi Műszótárak); az elsővel nem csak a nyelvkincs, hanem a nyelvjárások sajtáságainak ismerete is gazdagodott, míg ezek a nyelvmívelés történetének szolgáltak adatokul, s a további műnyelv-képzésben fonalat és anyagot nyújtottak. Ezek mellett a közélet kiáltó szüksége is új szókönyveket követelt, még pedig német magyarázattal: ebben is az akadémia tette az első elhatározó lépést *Magyar és Német Zsebszótárával* (1835), mely teljes revisió alá vevén az értelmezést, s a szótárt az étellel, mely most már határozottan elfogadta a nyelvújítást, valahára öszhangzásba hozván, szerény címe dacára hasonlíthatatlanul gazdagabb, de a magyarázatban is szabatosabb volt minden előzőinél, s egyszerűsind alapul szolgált a nyomában járó utódoknak (*Fogarasi, Schuster, Bloch, Farkas Elek* stb.), kik közül avatottan leginkább

csak Fogarasi és Bloch jártak el, s kikhez majd más, idegen nyelvek szótárai is járultak magyar értelmezéssel (*Soltész és Bakó* lantint, *Karády* franciát, *Jancsovics* tótot adván).

Megelőzte mind ezeket a Révai munkái által isklázott, szorgalmas *Kresznerics Ferenc* (1766—1832), ki hosszas gyűjtés után, főleg a régibb írókból s az életből, az előtte ismeretes összes anyagot, folytonos kútfőidézéssel, és, a mi fő, «gyökérrendben» szerkesztve adta (1832). Ámbár *Kresznerics* szóelemzésbe s értelemhatározásba nem bocsátkozik, és csak forrásait szólaltatja: már csak a gyökök, származékok és összetételek világos kiténtése és rendezése által is, egyes tévek dacára, miket a tudomány még akkor el nem igazított vagy nem igazíthatott volt, az elemző vizsgálatokat nem csak könnyítette, hanem azoknak biztos és józan irányt is adott. E tisztán tárgyilagos előadás merő ellentététől tekinthető *Kassai József* «származtató és gyökerésző» szókönyve (1833), mely nem csak hibás elvek szerint, névszerint a hangtani és szóképzési törvények félreismerésével, desőt minden elv s tudományos alap nélkül, űzi elemző játékait. S e családhoz tartoznék még, ha őszinte komoly igyekvés gyümölcse volna, egy harmadik munka, a *Dankovszky Gergelyé*, mely magát «kritikai-etymologiai» szótárnak nevezi (1833): de magyarázó címe («segédkönyv a szlávok számára, kik hamar kívánják a magyar nyelvet megtanulni») a tudománytalanságot, hogy ne mondjam gúnyt, nyíltan elárulja. Szerinte a m. nyelvnek 4668 gyökszava van, s közte csak 962 magyar. — Az egész nyelvet minden ízeiben, s nyelvtani és rokonsági viszonyai szerint vette vizsgálat alá az akademia megbízásából *Czuczor és Fogarasi* által (1845 óta) dolgozott *Magyar Nyelv Szótára*, de e nagy kiterjedésű, megbecsülhetetlen alapmunka csak jóval később léphetvén világ elibe, nem ez időszak dicsőségei közé tartozik.

A már illető helyeiken említett műszótár-íróinkhoz, azokon kívül, kik tudományos munkáikat nagyobb-kisebb glossáriumokkal toldották meg, adandók még: *Bitnicz Lajos* gazdasági, *Bugát* természettudományi, *Bugát és Schedel* orvosi, *Fogarasi* kereske-

delmi, és *Nagy János* egyházi műszókönyveikkel. Nem minden állott meg, mit a buzgóság e téren oly tömegesen előállított, de sok, tán a nagyobb rész, átment az életbe. A Bugát vezéreszméi (105. §.) s a szóképzés törvényeinek helyesb ismerete megóvták e kort az elébbeninek bukdácsoló tehetetlenségétől.

Irodalom. Akademia: Magyar Tájszótár, Buda 1838. Philos. Műszótár. B. 1834. Math. Műszótár, B. 1834. Törvénytud. Műszótár, B. 1843 (újra 1847). Magyar és Német Zsebszótár, 2 k. Buda 1835—8 (a német-magyar rész újra 1844; szerzői Antal, Bajza, Bugát, Schedel, Vörösmarty). — *Fogarasi*: Német és M. Zsebszótár, 2 k. 1836 (negyedszer «M. és N. Szótár» címmel Pest 1860). M. és N. Segédszótár, pótléklül minden eddig megjelent m-n. zsebszótárakhoz, 2 r. Pest 1845. — *Richter Á. F. és Schuster T. J.*: N-M. és M-N. Kézsztótár 2 k. Bécs, 1837—8. (új címk. 1847), s ehez *Márton*: Verbesserungen u. Ergänzungen, 2 r. Bécs 1838. — *Bloch*: Új, kimerítő m-n. és n-m. Zsebszótár, 2 k. Pest 1843—44 (újra 1848). A m. és n. nyelv kiegészítő Szótára, magában foglaló az idegen szókat és az eredeti n. szó-lásmódokat is, 2 r. P. 1846. Ezeket később követte e szerzőtől: Új teljes n. és m. Zsebszótár, 2 k. Pest 1854, és ismét 1864; meg: Iskolai és Utazási n. és m. Zsebszótár, 2 r. Pest 1858. — *Farkas Elek*: Legújabb és legtömöttebb m-n. és n-m. Szókönyv, 2 r. Pest 1847 (újra többször). — *Deutsch-Ungarisch-Lateinisches Handwörterbuch*, von C. F. *Wigand*, Pozs. 1848. (azaz W. a kiadó; szerzője *Kovácsy János* karponai főorvos, átdolgozója *Molnár Sándor*). — *Soltész J.* és *Bakó Dániel*: Latin M. Szótár oskolák haszn. Patak 1845. — *Kiss Mih. és Karády Ignác*: Új francia-m. és m-fr. Zsebszótár, 2 k. P. 1848. (újra 1852). — *Jancovics István*: Új Szláv-Magyar és M.-Szláv Szótár. 2 r. Szarvas 1848. — *Kresznerics*: Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal, 2 k. Buda 1832. — *Kassai*: Származtató és Gyökerésző Magyar-Diák Szókönyv, 4 csomó, Pest 1833. (a munka többi része a Trattner-nyomdában elveszett). — *Dankovszky*: Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum, e quo patefit quae vocabula Magyari e sua avita Caucasia dialecto conservant, quaeve a Slavis, uti Bohemis, Carniolis, Croatis, Illyriis, Polonis, Russis, Slavis, Pannoniis, Vendis, Valachis. porro a Graecis, Germanis, Italis etc. adoptarint. Slavis, imprimis linguae magyariae addiscendae cupidis, liber perutilis. Pozs. 1833. — *Akademia*: A Magyar Nyelv Szótára, a m. tudom. Akad. megbízásából készítették *Czuczor Gergely és Fogarasi János*. Pest, 1862 stb. 4réth. I—VI. — *Bitnicz*: Gazdasági Szótár, Szombath. 1831. — *Bugát Pál*: Természettudományi Szóhalmaz, Pest 1843. — *Bugát és Schedel*: Orvosi Szótár, Buda 1833. — *Fogarasi*: Kereskedői Szótár, 2 k. P. 1845. — *Nagy János*: Hierolexicon Polymathicum Lat-Hung. Szombath. 1845.

129. §. Classica philologia.

A magyar nyelvnek mint tanyelv és tantárgynak az iskolai téren elterjedésével a classicai nyelvek üzése mindinkább háttérbe lépett, s név szerint a latinnak beszéllése többé nem sürgettetett. Ellenben a buzgóbb tanítók az új kor tanmódbeli

haladásaira ügyelve, új, az elébbieknél jobb, s már kirekesztőleg magyar könyveket adtak az ifjúság kezébe, mik közül néhány a jelesség bizonyos fokára is emelkedett (*Szász K., Bocsor, Vass József*): mindemellett a classica irodalom, a köz műveltség megszűheté kárára, az új ivadék által azon mértékben mellőztetett, melyben a nemzeti általa mind lelkesebben felkaroltatott. Irattak munkák a classicai népek ismeretére szolgálók: az irodalomtörténet, régi földrajz, archaeologia, tankönyvekben és cikkekben tárgyaltattak (bár az eredetiek közülök a kor színvonalától elmaradtak); némi elevenség mutatkozott a görög és római írók behonosításában is, a kor több költői s nem kevés prózai remekműve épen az antik műfordítások közt találhatók; ilyek: *Szabó István* Homérja, *Székács* Plutarchja, s a kettőnek anthologiai költőik, *Kis János* görög szépészei: Aristoteles, Anaximenes, Longín, miket e tudós már élte alkonyán adott; *Czuczor* Neposa, *Szenczi* Caesarja, Tacitusa Quintiliánja stb.; s ezek méltányoltattak is, sőt bizonyos hírnévre tettek szert, Szabó István épen bámultatott, s méltán; de azon nagy és elterjedt érdekltség, mondhatni hév, melylyel egykor a classicismus iránt fogékony közönségnél csak a Baróti Virgílye s a Virág Horáca is találkozott, egyedül az irodalom régi műveltségű embereiben élt még. Az akademia s a Kisfaludy-Társaság iparkodásai alig lassíthaták az ízlésbeli visszaesést: fel többé nem tartóztathatták. Az időszak vége felé csak azon vette magát észre az irodalom figyelmes észlelője, hogy nem csak az antik (*Kazinczy, Berzsenyi*), hanem a nemzeti classicismus is (*Vörösmarty, Czuczor*) megszűnt nemesítő hatást gyakorolni az irodalomra, s a teljeseen modern Kisfaludyak utódai végül is a népiest emelték a művészet fölibe. De e tüneménynyel alább még tüzetesen találkozunk.

— (*Szabó István* életét s egy *mutatványt* az *Odysséból* l. az *Irod. Olv.* II. köt. 306. sz. alatt; *Székács* életét a 339. sz. előtt, *mutatványokat* 307. sz. alatt; *Szenczy* életét és mutatv. a 308. sz. alatt.

Irodalom. Szász: Latin Nyelvtudomány, Enyed 1838. — *Bocsor*: Latin Nyelvtud. 3 folyam, Pépa 1838—43. — *Vass*: a Latin nyelv Ékes Szókötése, Szeged 1846. s ismét 1851, 1865. — A görög: *Tatai* 1841, *Lichner* 1843, *Károlyi István, Papp Gy.* 1844. — A Római Irodalom Történeteinek alap-

rajza Bähr rendszerén, *Csoma Mih.* pataki tanár, 2 f. Patak 1839-1841. — *Guzmics*: Hellen-magyar Literatúra (M. T. Társ. Evk. I-IV.). — A régi Geographiának rövid rajzolatja, Patak 1831 (s többször): Régi Földirat, *Koczányi Fer.* Vác 1848. — Görög Régiségtan *Fojtényi János*, Buda 1845 (bővebben Győr 1852). — Római Régiségek, *Homonnai Imrétől*, Pest 1836. Római Régiségtan, *Belák Józseftől*, Kecsk. 1844. *Hindy M.* Római Régiségtan, Pest 1849. *Császár F.*: Görög-római Mythologiai zsebszótár, Pest 1844. — *Peregény Elek*: Mythologia, Pest 1845. — Antenor Utazása Görögországban és Ázsiában, Egyiptomról való értekezésekkel. *Herculánumban* talált görög kéziratból stb. (franciából id. Farkas Sándor). 5 köt. Enyed 1831 s köv. — Róma Augusztus és részint Tiberius korában (franciából Magos Ernő) I. Pest 1847 stb.

Hellen Classicusok m. fordításokban, kiadja a M. T. Társaság. I. kötet: *Ódipus* a király, *Sophoklestől*, és: *Iphigenia Aulisban Euripidestől*, *Guzmics Izidortól*, Buda 1840. II. kötet: *Homer Odysseája*, *Szabó Istv.* Pest 1846. III. kötet. Párhuzamos Életrajzok *Plutarchból*, *Székács József*, P. 1847. Hellen Könyvtár, kiadta a Kiszfaludy-Társaság: I. köt. *Aesop* Meséi, *Szabó Istv.* II. köt. *Pythagoras* Arany Mondatai, *Kis Ján.* és: *Isokrates* négy Beszéde, *Szabó Istv.* Pest 1846. III. IV. köt. *Sophokles*: *Antigone*, *Elektra*, *Szücs Dánieltől*, Pest 1847. V. VI. k. *Euripides*: *Iphigenia Aulisban*, *Iphigenia Taurisban*, *Szabó Károlytól*, Pest 1849. — *Anakreon* Dalai, *Taubner K.* Pest 1838. — Virágok a Görög *Anthológiából*, *Szabó Istv.* Kassa 1831. (és folyóiratokban *Szabó és Székáctól*.) — *Xenophon*: *Sokrates Nevezetességei*, *Kis Jánostól* Kassa 1831. — *M. Aurel. Antoninus* Elmélkedései 12 könyvb. *Perlaky Sándor.* Pest 1847. (A görög szépészek a következő §-ban.)

Római Classicusok m. fordításokban, kiadja a M. T. Társaság. I. köt. *Sallustius* épen maradt Minden Munká, *Kazinczy F.* Buda 1836. II. k. *Ciceró*ból Beszédek, *Levelek*, és *Scipió Alma*, *Kazinczy F.* Buda 1837. III. IV. köt. *C. Július Caesar* Minden Munkái, *Szenczy Imre*, Buda 1839-40. V. k. *Alb. Tibullus* Elegiái, *Egyed Ant.* Buda 1845. — *M. T. Ciceró* Beszéde *Manilius* Törvényjavaslata mellett, *Pintér Endre*, *Bécs* 1846. — *J. Caesar* Minden Munkái, *Szép János*, 2 k. Buda 1833-4 *C. Nepos* fennmaradt Minden Munkái, *Czuczor G.* Buda 1841 (újra P. 1843). — *Tacitus* Históriajának öt könyvei. *Nagyajtai Cserei Mikl.* Kolosv. 1840. *Tacitus* Agricolája, *Szenczy Imrétől*, kiadta a Kiszfaludy-Társ. Buda 1847. — *Eutropius*: Római Történetek rövid tartalma, *Homonnai Im.* Buda 1832. — *Boethius*: A Bölcsesség vigasztalásai, *Horváth Dán.* Székes-fej. 1838. — *Horátius* *Levelei*, *Kis Ján.* és *Wieland* magyarázó jegyzetei *Kazinczytól*, kiadta az akad. Buda 1833. — *Lucánus* *Pharsaliájának* néhány könyve *Sztrokay Antaltól*, Pest 1833 sk.

130. §. Széptudományok. Henszlimann. Erdélyi.

A szépnek és szépműveknek tudományában az egy rendszeres munka, mely ez időben a köz szükségnek némileg megfelelt, az angol *Blair* Aesthetikája volt, melyet az akadémia *Kis János* által magyaríttatott (1838), s melyhez később is csak néhány különböző értékű szépműtani tankönyv járult. Fő organuma és közvetítője az önállóbb széptani mozgalomnak, némely folyóira-

tokon kívül (Kritikai Lapok, Athenaeum, Életképek) a *Kisfaludy-Társaság* volt, mely épen e szakot tűzvén ki működései egyik fő ágául, egyfelől maradandó alapot vetett a szépiészetnek némely régi és új széptani remekírók fordíttatása által (Aristoteles, Anaximenes, Longinus, Horác, Quintilián, Boileau, Pope); másfelől saját munkái és pályakérdések kitűzetése által az önálló gondolkodást e téren folyamatba hozta. Mellőzve t. i. a bölcsészek csekély határú igyekvéseit a szépiészet meghatározása körül (*Berzsenyi*: *Poetai Harmonistica*, 1833; *Szontagh*: *A szépiészet philosophiája*, 1842), s közölök csak *Greguss Ágostot* emelve ki jeles Szépiészetével (1849), ki abban legélesb philosophiai gondolkodónak tanusította magát, s a tiszta széptant folytonos alkalmazással tárgyalta a művészetek összeségére: a széptani elmélet, történet és bírálat nem csekély lendületet vett, leginkább a nevezett társaság kebeléből két férfiú, Henszlmann és Erdélyi, által, kik a divatozó idealismus ellenében a széptani realismusnak nagyobb érvényt vívtak ki. Közölök *Henszlmann Imre* (született 1813) legtágabb látkörrel, az összes művilágra kiterjedő, gazdag, konkrét és önálló tanulmánynyal s tapasztalati tárgyismeretekkel, valamint a részletek ritka tömegeit szerencsészen átkaroló, mélybe ható ítéllettel bírva, s a különféle művészetek szellemi solidaritásából indulva, vizsgálataiban (*Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt*, 1840—1; *A hellen tragédia tekintettel a keresztyén drámára*, 1843; *A népmese Magyarországon*, 1847) a legmagasbat eredményezte, mit széptanunk műítészeti tekintetben eladdig előállított; kirekesztőleg műtörténeti dolgozatai pedig (a már archaeologiai tekintetben említett Kassai Templomok 1846, és: Magyarországi sz. Erzsébet kassai templomának főoltárképei, 1847) első lépések azon pályán, melyen e szerző később a hon határain kívül is oly szép hírt aratott. Henszlmann működését a kritikai irány jellemzi, mely szerint a gyakorlatra károsan ható hagyományos és téves nézeteket megrostálni, bírálni, megigazítani törekszik, s e működésében számos új, s habár néha egyoldalú és paradox, de akkor is termékeny,

tanokat állít fel. — Leglelkesebb követője, s tovább fejtője reál irányának a szépirodalomban *Erdélyi János* volt (szül. 1814), ki mint ő, az eszményinek ellenében az egyénit a classicismusnak ellenében a regényest vette oltalma alá (*Szépirodalmi Szemle* 1847). Nem közvetítve a kettőt, hanem kizárólagosságukban, amazt megtámadva, ezt védve, az egyénire építé elméletét, s ezzel támogatta azon reál irányt, mely költészetünkön már 1840 óta erőt kezdett venni, s a népköltészet kincseire fordított figyelem és gond által mindinkább erősödött. S míg ama kizárólagos irány a bekövetkezett évtized költészetére, őt is megdöbentő, bal hatással volt: a népdalok és mondák gyűjtése, kiadása és szellemes ismeretése körül kétségtelenül maradandó érdemet szerzett magának.

A *szépirodalmi ítéset* legkomolyabban az Athenaeum, Figyelmező s a Szépirodalmi Szemle által gyakoroltatott; azok számos bírálatai, s különösen az *Erdélyieit* az utóbbi lapban, a kérlelhetetlen egyenesség, beható élesség s magas álláspontjoknál fogva mindent felülhaladnak, mit irodalmunk e nemben felmutathatott. Legtöbb s állandó figyelemben mindazáltal csak a drámai költészet és előadások részesültek, *Bajza és Vörösmarty* dramaturgiai írásaik, *Petrichevich Horváth L.* (1838) és *Egressy Gábor* (1839—42) shakespearei stúdiumaik az Athenaeumban, *Henszlmannéi* a Regélőben, s ismét *Erdélyieit* a Szépirodalmi Szemlében a kor legtanulságosabb maradványai e téren.

(*Mutatványt* Vörösmarty dramaturgiai írásaiból l. az *Irod. Olv.* II. k. 309. sz. alatt. — *Erdélyi* életét s egy *mutatványt* u. o. a. 310. sz. alatt.)

Irodalom. Blair Hűgő Rhetorikai és Aesthetikai Leckéi, némely kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól *Kis János*. 2 k. Buda 1838. — Széptani Remekírók, kiadta a *Kisfaludy-Társaság* 3 k. Buda és Eger 1846—56. és Évl. IV. — *Kisfaludy-Társaság* Évlapjai, I—VII. k. Buda és Pest 1841—9. Szépirodalmi Szemle, 2 k. Pest 1847. — *Berzsenyi*: Poetai Harmonistica (M. T. Társ. Évk. I. és Munkái kiadásaiban). — *Szontagh*: A szépnek philosophiája (Akad. Évk. V.); A művészet kútforrásai, elemei, kellékei és viszonyai (Kisf. Társ. Évl. VI.). — *Greguss*: A szépirodalom alapvonalai, kiadta a Kisf. Társ. Budapest 1849. — *Szeberényi Lajos*: Politikai Szónoklattan, Pest 1849. — *Henszlmann*: Általános nézetek az aegyptusi művészetekről (Athen. 1840); Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon, Pest 1841. (töredékek az Athen. és Budap. Szemlében 1840); A hellen tragédia, tekintettel a keresztény drámára (a Kisf. Társ. Évl. V. és külön) Pest 1846; Értékk. a Regélőben 1841—2; Dürer Albrecht kellő méltánylására (Tudománytár, új folyan

XIII. 1843). A Népese Magyarországon (Szépirod. Szemle II. 1847). — *Erdélyi*: Egyéni és eszményi (Szépirod. Szemle I. 1847); Népköltészetről (Kisf. Társ. Évl. IV.); Magyar Népköltési Gyűjtemény, a Kisf. Társ. megbízásából, 3 köt. Pest 1846—8. és később: M. Közmondások könyve, a Kisf. Társ. megbíz. Pest 1851. M. Népmesék, Pest 1855. Válogatott magyar Népdalok, P. 1857. Ertekezései és bírálatai a Szépir. Szemlében s kis részben: Kisebb Prózái között, Sárospat. 1863. — *Bajza*: Dramaturgiai Írásai (Krit. Lapok és Athen. és): Összevűjtött Munkái Toldy Ferenc által, a VI. kötetb. Pest 1863. — *Vörösmarty*: Dramaturgiai Töredékek, úgy bírálatai (Athen. és Minden Munkái kiadásaiban).

131. §. A próza állapotja. — Akademia szónoklat.

A Kazinczy Ferenc által csínatlan közszerűségéből kiemelt próza ez időszakban érte el egyetemesb virágzását. Fő képviselői a Kazinczy iskolájából kerültek (80. §.); legtöbbet az most is, köz elismerés szerint, ezek organumának, az *Athenaeumnak*, köszönt, mely reá majd minden irányban fegyelmezőleg és példaadólag hatott úgy, hogy a finomabb érzék iránta mintegy a levegőbe ment által. Hibátlanságra, gondos szerkezet és kerekdedségre törekedett az új próza, a tudományban határozottságra, a történetírásban egyszerűség és méltóságra, a politikai szónoklatban elevenség, hatály és emelkedettségre, míg a költői prózában érzéki szépség, s mely mindinkább fejlett, jellemzetes változatoság, minden téren pedig mívelt hang és szín mutatkozott. Azonban a korszak második tizedében az aránytalanul gyarapodott *journalistica* által a könnyűséggel hanyagság kezdett szövetkezni, a csínt modor és szóvirág váltani fel. Voltunk eddig is a nevezetesb prózaírók és szónokok ismertetésében tekintettel nyelvbéli előadásokra: itt a próza egy új nemét kell kiemelnünk, mely a nyelvnek a társadalmi téren elterjedtével, s főleg az akadémiai és egyesületi étellel leginkább ez időszakban fejlett ki: a *társadalmi*, s különösen az úgynevezett *akadémiai szónoklat*. Ünnepeyes alkalmakkor, legtöbbször az akademia, s később a Kisfaludy-Társaság üléseiben is, egész sora keletkezett az ünnepies szónoklatoknak, milyének a tanbeszédék, a megnyitó, székfoglaló, üdvözlő, iktató, búcsú-, gyász-, emlékbeszédék, melyek hol külön, hol az említett testületek írásai közt, részben össze is gyűjtve, jelentek

meg. *Gróf Teleki Józsefnek* (1790—1855) tárgyakat mindig a helyes szempontból megvilágító nyugodt —, *gr. Széchenyi Istvánnak*, egyéb írásai erényeit, azok szerkezeti hibái nélkül, bíró, eszme-gazdag, bátor, hathatós akadémiai beszédek mellett leginkább a dics- és emlékszónoklat emelkedett művészeté. S itt a sok közül *Kölcsey Ferenc* (I. Ferenc, Kazinczy, Berzsenyi felett) tűnik ki, majd kebelrázó, majd szívolvasztó érzéseivel: *gr. Dessewffy József* (Berzeviczy, Illésházy felett) genre-festő ecsetével s kedélyes humorával; de leginkább *báró Eötvös József* (Kölcsey, Körösi, Dessewffy J. felett), ki a felfogás újsága s a magas és erős gondolatokkal a kedély melegét s képzelem ragyogását egyesítvén, a legtartalmasb és egyszersmind legszebb műveket adta e nemben, melyeket csak saját későbbi beszédei haladtak meg (Vörösmarty, Kazinczy, Széchenyi, Reguly, Szalay, Dessewffy Emíl felett).

— (*L. Kölcsey* emlékbeszédét Kazinczy felett az *Irod. Olv.* II. köt. 311 —, *Eötvösét* Kölcsey felett u. o. a. 312. sz. alatt).

Irodalom. Az ünnepélyes beszédek legjobbjai a nevezettektől s másoktól (Guzmics, Czuczor, Székács, stb.) az akadémia... Évkönyvei I—VIII. s a Kisfaludy-Társaság Évlapjai I—VII. kötetiben. — Összegyűjtve *Kölcseyéi Minden Munkái* II. köt. „Vegyes Beszédek» (Toldy kiad.). — *B. Eötvös József: Magyar Írók és Államférfiak* (emlékbeszédek és elnöki megnyitó Beszédek). Pest 1863. — *Toldyéi*, ki, mint az akadémia titoknoka s a Kisfaludy-Társaság sok évi igazgatója, a szónoklat e nemét legnagyobb kiterjedésben művelte: Toldy Ferenc Irodalmi Beszédei, kiadta Bajza, Pozsony, 1847. és: Irodalmi Arcképei s Újabb Beszédei, kiadta Tárkányi, Pest 1856. (újra s bővítve Összegyűjtött Munkái V. és VI. köt.).

132. §. Költészet. — Általános nézet.

A leginkább költőink által felébresztett nemzetben az újabb politikai és kultúrai viszonyok, mint láttuk, magának a költészetnek két hatalmas versenytársat adtak, életben és irodalomban: a tudományt, s főleg a politikát. T. i. a júliusi francia forradalom erkölcsi hatása Magyarországra is átterjedt. A külföld politikai eseményei 1830 óta élénkebb és egyetemesb érdekeltséget gerjesztettek, mint valaha; s azon szellem, melynek a világrendítő mozgalmak kifejezői voltak, a Széchenyi reformjai előtt hatalmasan egyengette az utat. A figyelem, melyet költészetben

a múlt, politikában az alkotmány körülsáncolása szinte maga bírt vala, most a jelennek sociális állapotaira fordúlt: a nemzet politikában leledzett. Ennek hatása alatt a költészet, hogy régi uralmának legalább részét megmentse, öntudatlanul és önkénytelenül is felvette magába az élet gyakorlati irányait. A fordulat azonban nem rögtön ment véghez. Csak midőn a sajtó bilincseinek tágulásával (1840 után) a politika mind hathatósban emelte szárnyait, s a polgári jogegyenlőség eszméje, őszintén vagy kacérkodva, demokratiai színezetet vett, terjedt el mindinkább a költészetben is a «célzatosság», és szállt le az általános emberi és nemzeti érdekek magasságairól a társadalmi kérdések terére; azok körül forgott oktatva a regényben, izgatva a drámában, buzdítva, lelkesítve a lyrában. Támogatta majdan e gyakorlati irányt egyfelől a nagyban növekedő olvasási vágy s a színügy emelkedése, amennyiben a francia és német modern költészet inváziójának utat nyitva, ennek regényei, novellái, drámái tömegesen lefordítottak, de annak keresztyénség- és államellenes, libertín és nőemancipáló műveit a nemzet erkölcsi komoly és politikai ép érzéke, részben a censúra is, még most távol tartották; s támogatta másfelől a népnyelv és népköltészetre irodalmi érdekekben már elébb fordúlt figyelem. T. i. a népdalok közlései Kulcsár által 1817 óta, népmeséinknek Gaal György és gr. Mailáth János által (bár németül) 1820 óta megkísérlett kidolgozásai, népmondáink b. Mednyánszky Alajos által (1829 óta), sőt a szerb népköltészet ismertetése is (először Toldy által 1827, majd 1830 óta nagyobb kiterjedésben Székács által), s mind ezek nyomán a népdal és néprománcnak Vitkovics, Kisfaludy Károly, s ennek társai közül főleg Czuczor által külön faj gyanánt műveltetése, oly eleven részvételt gerjesztettek a *népies* iránt, hogy 1832-ben maga az akadémia bocsátott felszólítást a népnyelv kincsei (tájszók) s a népdalok gyűjtése tárgyában; s hogy szép-irodalmi gyűjteményeinkben a nép s a költők népies dalai álló rovatot képezének; hogy továbbá a Kisfaludy-Társaság már a népiesnek elméletét is szőnyegre hozta pályakérdés útján (1841),

s utóbb, Erdélyi János lelkes mozgatásai folytán (1842—43), a népdalok és közmondásoknak—, Fogarasi javaslatára pedig (1844) a népdallamoknak gyűjtését is erélyesen sürgette; mik aztán az Erdélyi gondjai alatt megjelent gazdag tartalmú köteteket, s a Fogarasi dallamait eredményezték: míg végre (1846) a népies beszélyre is tűzvén jutalmat, Arany halhatatlan «Toldi»-ával lépett a pályára. Ekép találkozáván egymással a politikai, az irodalmi, sőt a szokásokbani demokratizmus is (a Czuczor által megénekelt s divatra kapott magyar tánc, úgy zene és dallamok társadalmi hatása is számba jövéen), s egyik támogatván a másikat, keletkezett azon cultusa a népnek és népiesnek, mely életben és irodalomban, társadalmi és műveltségtörténeti nevezetességre volt emelkedendő.

Félre ismernők új költészetünk fejlődési menetét, ha ennek regényes és népies stádiumát a classicismus elleni visszahatásképen fognók fel. Emez, első keletkezése idejét kivéve, soha sem volt rideg alak, sőt tartalma és érzülete nemzeti, melegséggel emelkedettséget, lelkesedéssel erőt egyesítő; s ép ez öntudatos erő volt az, mely a fenséget a dagálytól, a képzelmet a szertelenségtől megóvta. A classicismus 'sajátságait az antik *kifejezősmód* és *rhythmika*, a *formaszigor* és *választékosság* tevék. *Kifejezősmódja* jogosult vala és korszerű, míg a nemzet nevelésével egyezett; amiért az oly költők is, mint Berzsenyi és Kölcsey, kik teljesen el voltak az óclassicismusban fogúlva, mély hatást gyakorolhattak. A modern cultúra terjedésével a költészet is, a nagyobb s nem csak iskolai műveltségű közönséghez fordulva, főleg Kisfaludy Károly sürgetéseire és példájára, mindinkább a saját nemzetivel cserélte fel ez idegen képzetmódot. Ellenben az *óclassica* *versformák* s hangidomok, miután a nyelv rhythmikai elemét szerencsésen kifejtették, annak természetével szépen egyezvén, másod, elidegeníthetlenné sajátunk maradt; s ha az első nagyobb részt átengedék is a tért a modern rímes formáknak: ama hangidomok, egyesülve a rímmel, mind a déli népektől kölcsönözött, mind saját, új meg újból támadó, versformáinkban, de rím nél-

kül is, megtartották érvényöket mind maig. Sőt, amennyiben az új népies iskola népies formákat használ vagy alkot, ebben is egyfelől folytatója a classicisták kezdeményezésének, másfelől e kezdetnek tovább-fejtője: miután Fogarasi nyelvünk hangsúlyos természetét felfedezte, s az ezen alapuló népies hangidomokat elméletre visszavinni megkísérlette. Végre a classicisták *választékossága* nem zárta volt ki a jellemzetest, sőt helyén a népiest sem; de kétségtelen érdeme az új lendületnek az, hogy sokkal nagyobb kiterjedésben kutatta s használta fel a népnyelv elhanyagolt szépségeit, s előadására tiszta nemzeti bélyeget nyomott; míg a hanyatlani kezdett *formaszigort* pongyolaság váltotta fel, végre a formának majdnem teljes feloldódását maga után vonandó.

Tehát, kezdetben észrevétlen és általános átmenetek, melyek a classicai kor szellemeiből indultak ki, míg a nemzeti élet új fejleményei más, t. i. *közép nemeknek* szerzének érvényt. Az előbbi időszak alatt a lyrában az óda, az elbeszélő költészetben az epopoea, a drámaiban a tragédia tetőzének: helyökbe most a politikai s a népies dal, a regény s költői beszély, s az úgy nevezett nézőjáték, meg a népszínmű léptek. Ezzel a költői eszménységet a reál objectivitás, az élet arcképezése, szállította le, a gyakorlati irány a tiszta szépnek előállítására helyett bizonyos eszméknek a költészet köntösében előadását üzte; még a lyrában is a hazafiság már nem úgy, mint a költő dagadozó keblének önkénytelen és szükséges kifakadása lépett fel, hanem szinte gyakorlati, izgató és tanító céllal. A nemzetiség, a szabadság, népjog, egyenlőség, még a védegyelet, tengerügy stb., tehát a nemzeti ipar is, nem csak mint érzés, hanem már mint tárgy kezdtek szerepelni; a forma a tartalom életfontossága mellett mellékesnek tekintetni, a régi correctség, tisztaság, választékosság, még a prózai költeményekben is, eltűnni. Ezek dacára, sőt részben ép ezért, a költészet élénkebb kölcsönhatásba állván az étellel, mint valaha, úgy a feltűnt soknemű tehetségek s a termékek számánál fogva is, annak újabb fejleményei történetünk egyik

nevezetesb fejezetét képezik, melyeket most már részletesen fogunk tárgyalni.

133. §. Lyrai költészet. — Vörösmarty és társai.

A classicismus, mint láttuk, az elébbi időszakban Kazinczy és Berzsenyi, Kölcsey és Bajzában elérvén tetőzését, Kisfaludy Károly és Vörösmartynál a regényessel szövetkezett. 1830 óta a drámai és elbeszélő költészetben a romanticismus már uralkodóvá lett: a lyrában mindazáltal a classicisták epigónjainak hosszú sora tartotta még húzamosan elfoglalva a tért, kiknek tiszteletreméltó részén túl (Garay, Eötvös, Vachott S. s mások), a nagy számmal a szelíd érzékenység s a formaszigor több volt az erőnél és eredetiségnél, melylyel nem bírtak; s Vörösmarty hatalmas géniusa csak későn lelt némileg utódot Petőfiben, ki majdan egy új, lényegében népies, kör középpontjává leszen.

Első helyt ez idő lyrikusai közt *Vörösmarty* áll, kinél a jellem és forma különbözőseire nézve, változatosb nines költőink között. A forró bensőség s az emésztő szenvedély, az elkeseredés lelkesedése s a fenség, az enyelgő gúny és nedély, szilaj kedv és mély eszmélet, képviselve alanyi és helyzetdalokban, ódáokban s az epigramm minden nemeiben, úgy a jelvényes és lyrai beszélyben, egy egész nagy világot tár fel előttünk, gazdagot megrendítő, majd olvasztó érzésekben, nagy és új, erős és megható, majd intő, elmés és ostorozó gondolatokban. Mintha mindannyi külön költő sajátai volnának: mégis visszavezetők mind az ő nagy és nemes egyéniségére, melyet b. Eötvös egy vonással szint oly találóan, mint szépen jellemzett: «A sors azon adományai, melyeket csak lehajolva szedhetni, reá nézve nem léteztek — tudva, hogy a babért csak az hordhatja biztosan halántékai körül, ki emelt fővel megy végig életén.» (*V. Ferdinándhoz*). S hány mondata, kifejezett érzése, sorai, sőt darabjai tapadtak be olvasói szívébe, elméjébe, kalaúzul a kedély és cselekvés útain! Ha vala-

kiról, úgy róla mondható, hogy ki az ő költészete által lelkesül, nemtelen, vagy csak közszerű is, nem lehet.

Vörösmarty, majd mindig a kedély s a nemzet és emberiség élete tényeiből indulva, általán s a legnemesebb értelemben alkalmi költő volt. Innen azon megragadó valóság, mely lángoló, és bús, és esdeklő *szerelemdalaiból* (*A szerelemhez; Idához; A kis leány baja: A merengőhöz*, stb.); azon mély szenv, mely némely jelvényes költeményeiből (*Elhagyott anya; Árvízi hajós*); azon emésztő elkeseredés, mely Kisfaludy Károly kora elhúnyta (*K. K. emlékezete*), a lengyel nemzet sorsa, sőt az összes emberiség állapota felett érzett fájdalomából szól.

Azon költemények, melyek által Vörösmarty legnagyobb, mondhatni történeti hatást gyakorolt a nemzetre, *hazafiúi költeményei* voltak. Miután első ódái által (*Szigetvár, Fehérvár*) a magyart önelhagyásáért ostorozta, eposai által pedig a régi dicsőségre hivatkozva benne a férfias önérzetet felköltötte volt: az üdülő nemzetet, nagy és bús emlékezetei és szent akarata nevében, hű és kitűrő küzdelemre lelkesíti (*Szózat*); majd a bizodalom komoly örömeiben buzdítja és biztatja (*Liszt Ferenchez; Főti dal; Honszeretet*); s meg nem szűnve tartani benne a lelket, most ima alakjában oktatta lelkesíti (*Hymnus*), majd a «sült galamb» politikáját gúnyolva megszilárdítja szándékaiban (*A sors és a magyar ember*), majd elbizakodásaiban nedélyesen — (*Mit csinálunk?*), kihágásaiban érzékenyen (*Jó bor*), eszmélteti; s ismét, a nemzet elismert dalnoktanítója felsőségével, inti (*Jóslat*). Másfelől a «nőtelen ország» hölgyeit fájdalommal vegyes keserűséggel emlékezteti nagy hivatásukra (*Az úri hölgyhöz*), s ismét esdekelve kéri honleányi részvétöket (*A magyar hölgyekhez*); majd a kor vívmányait ünnepli (*A szabad föld; A katona*): s ekép minden érlüktetéseit a közéletnek megfigyelve, emel, irányoz, eszméltet, lelkesít. Rokon vala e költemények hatásával azoké, melyekben a lengyel nép honszeretetét dicsőíti (*Hontalan*), s annak gyászorsót az égető fájdalom lángvonásaival rajzolja (*Élő szobor*): s nemesíti politikai költészetét azon hév, melylyel a polgárisodás és ember-

jogok érdekeit (*Guttenberg: Gondolatok a könyvtárban*), azon szeretet, melylyel az «embert» a világ népeiben úgy, mint a haza mostoha gyermekeiben öleli; de a legmagasb, mert a világtörténeti, álláspontra emelkedve azon költeményeiben látjuk őt, melyekben az emberiség sorsa feletti kétségbeesés ég (*Az emberek; A vén cigány*), míg (emebben) látnoki tekintettel a világ egykori regenerációját hirdeti, oly bámulatos mélységgel és hathatósággal, melyhez hasonlót a biblia némely könyvein kívül nem ismernek semmit; iszonyú, megrázkódtató, de végre kibékítő: az új világ és új költészet apokalypsise, s egyszersmind a legnagyobb magyar költő — hattyúdala.

Lyrai költészetéből az elbeszélőbe Vörösmarty románcai és balladáit vezetnek át. Többször mesterileg eltalálja a balladai hangot (*Burár Kund; Salamon; Szilágyi és Hajmási*); másutt lyrai elbeszéléssé szélesednek ki (*Szép Ilonka; Kemény Simon*), melyek fő becsé a lélektani momentum s a költői ecsetben, mászor (*Mák Bandi; Csik Ferke*) a népies naiv jellemben van; vagy allegorikai tankölteményekké (természetregéiben), hol a természet szellemes felfogása egy keleti képzelem ragyogó színezetével egyesül.

Vörösmarty mellett, hazafiúi költeményeivel, újra is *Bajza* említendő, ki, bár költői jellemével az előbbi kor legtisztább kifejezése, egészben amott tárgyaltatott (92. §.) hatása ez oldalával a jelen korban tetőzött. Már *Borénekében* (az 1825-ki országgyűlés befolyása alatt költve) zendültek meg mind azon eszmehangok, a bú s emelkedése, a remény és könyörgése, melyek a bekövetkezett idő fő témái lettek számos változatokban; s az haza szerte énekelve, évekig nemzeti dala maradt a magyarnak. De történeti fontosságra emelkedett a reformkorban az *Apotheosis* (1834), mely a nemzet mind azon érzéseit, melyekkel a lengyelek bukását kísérte, annak szíve mélyéből kikapva, azoknak hű és hatalmas kifejezést adott, s melyből nemzetünk, saját bukása után, a maga jövőjét látszott kisejteni, de egyszersmind vigaszt, bizodalmat s elhatározást merítve belőle. Azért megtartotta

érvényét e nagyszerű óda még Vörösmarty hatalmas hangjai mellett és után is, meg szintén ama forró ima, az egykorú *Sóhaj-tás* (1834), mely mint egy commentárja volt az Apotheosismnak, és, mint népdalok szoktak változtatva és sokkép megtoldva, még soká és sokféle énekeltetett.

Czuczor az Aurórákör harmadik hírneves költője, ki e kor lyrai költészetére hatott. Az elébbi koré meleg érzésű *dalai és heroidjeivel*, derült *elegiáival*, szigorúan alakított *balladáival* (*Karád és Zemir*; *Szondi*), némely *románcaival* (*Hunyadi*; *A legszebb ének*) és *legendáival*, de mely utóbbiak a reflexió és leíró elem mellett a naívtól teljesen nélkülözik: most szintoly ritka hivatottsággal amily előszeretettel a *népiest* mívelte tárgyban, jellemben és formában, úgy hogy e téren elődei és társaival bátran kiállja a versenyt. A naív és érzékeny, szeszélyes és dévaj dalban és helyzetrajzban (régi népdalai; — *A falusi kis leány Pesten*), s különösen a *népies beszélyben* mester (*Cifra Laci*; *Tómalom*; *Remete Péter*, mely nem legenda, aminek címeztetik); a nép életét, erkölceit, érzet- és kifejezőmódját nálánál szerencsésben senki sem tünteti *Népies tanköteményei* (*Paprikás versek* a Mezei Nap-tárban) a németalföldi festőiskola élethűségével érdekelnek, de a költői hatás a néprajzi valárságban és az erkölcsi célzatosságban teljesen elvész. Ellenben politikai költészete majd a harag és gúny lelkesedésével üldözve a kor vétkeit, a reform ellenei önzését, a választási visszaéléseket és vérengzéseket (*Satirai költemények*), e formában eladdig a legjelesbet adta; majd leleményes és találó elmésséggel ostromolta a közéleti s az irodalmi gyarlóságokat *epigrammái és meséiben*.

— (*Mutatványokat* Vörösmartyból I. az *Irod. Olv.* II. köt. 313—320; *Bajzából* 258—64; *Czuczorból* a 321—29. sz. alatt.)

Irodalom. Vörösmarty Versei «Munkái» I. kötetében Pest 1833, és «Újabb Munkái» I. köt. Buda 1840, együtt «Minden Munkái» I. II. és IX. kötetekben, Pest 1845—8. s egyúttal az 1847-ki egykötetes kiadásban. Három Rege, Pest 1857. Legteljesben Gyulai Pál összes kiadása I. II. köt. 1864. — *Bajza* (I. 40 l.) — *Czuczor* Poétai Munkái, Buda 1836. Népies Költeményei, kiadta Friebeisz István, Pest 1854, másodszor 1858, legteljesben Czuczor Költeményei 3. köt. Pest. 1858. Népies Költeményei újabban az Olesó Könyvtárban. 1877.

134. §. A classicisták epigónjai.

Egész serege a különböző érdemű lyrai költőknek támadozott e régibb notabilitások körül. Egyik legtevékenyebb és sokáig a legkedveltebb köztök *Garay János* volt (szül. 1812. † 1853), ki, miután «Csatár» eposával Vörösmarty utánzójaként lépett fel 1834, majd jól gondolt és megalkotott *szerelemdalaival* méltó dícséretet aratott. Lelékenység, változatosság és formaszigor mellett bizonyos szívélyes játsszóság tették azokat kedvessé; míg másfelül hiányzik bennök azon megragadó bensőség, mely által a legkisebb dal is nyomot hágy a lélekben. Majd ismét Vörösmarty sarkában, a hazafiúi lyra felé fordúlt, s mindig-kész megéneklője lett minden mozzanatnak a köz és politikai élet terén, dicsőítője lett minden népszerű névnek, mely köz ügygyel kapcsolatban állt; s következett hosszú sora a hangzó szavakból jól összeállított, s mégis meglehetősen költőitlen verses vezércikkeknek, melyek újság és mélység nélkül gondolat és érzeményben, a szívet érintik inkább, mint megilletik. Ereje a költői beszélyben volt, miről alább leszen szó.

Sokkal kevesebbet adott, sőt igen keveset, *b. Fötvös József*, a lyrában. *Dalai* jelvesek, egy-egy természeti jelenet által felköltött eszme vagy érzet képben; majd románeműek, hol egy kis történet vagy helyzetsor ismét bizonyos eszme kifejezésére van (*A nyugalom; Vár és kunyhó*); de ezekben is, mint tiszta érzetdalaiban (*Búcsú; Elvirához*) ugyanazon mélység és hév, mely későbbi «Carthausi»-ját költészetünk egyik leggazdagabb művévé teszi.

Csupa bensőség s fennkölt érzemény *Vachott Sándor* költészete is (szül. 1818. † 1861). Honszeretet, kegyelet a régi egyszerű erkölcsök, erény, érdem és szenvedés iránt, fájdalom és szelíd gúny a világ sülyedtsége felett, elválás, szerelem, hűség, féltés ragadtatnak vele lantot; szenvedélye, a szeretet szenvedélye, mély és erős, de mérsékelve az eszmélet által: innen az uralkodó elegiai hangulat, mely minden ellentétet felold, emel és derít, s a megadásban nyugtot lel. Ilyen ő nem csak elegiáiban

(*A szenvedő hölgy; Cornelia emlékezete; György úr halálakor; Balaton vidékén; Széphalmon stb.*), hanem több dala s életképeiben is (*Panasz Léliához; Az őstelek*); de innen azon nyájas szeszély is, mely némely dalait oly kedvesekké teszi. Költői lélekfestése egy helytelenül beszélynek nevezett költeményében tetőzik (*A külföld rabja*), hol a rab belső élete, ennek változásai, a szellemi és kedélyi fejlődések mély belátásról, dús képzelem s erős érzésről, valamint a forma feletti hatalomról tesznek tanuságot; míg kisebb darabjaiban, a nagy műgond mellett is, helyenként azzal küzdeni látjuk.

E csoporthoz tartoznak, mint a szelíd lágy érzemény éneklői s a szabatos szép forma mesterei: *Császár Ferenc* (1807, + 1858), ki a politikai gúnydalban is kitűnt; *Gaal József* (1811, + 1866) és *Kunoss Endre* (1810, + 1843) egyszerű dalaikkal (összes lyránk egyik legszebb dala ennek «Álombolygó»-jában a »Képeddel alszom el«); *Tóth Lőrinc* (szül. 1814) főleg életvidor anákreoni, némely népdalaiban és románemű költeményeiben; *Pap Endre* (1817, + 1851), kinél az életbölcse ség az érzéssel oly bensőleg egyesül; *Riskó Ignác*, a lyrai epigrammának is szerencsés művelője; *Szemere Miklós*, különösen nedélyes költeményeivel, és goethei dalok műfordításaival, de kinél a műgond már fogyni kezd; *Kerényi Frigyes* (1822, + 1852) dala atlátszó tiszta szerkezetével s mély hazafiúi érzésével, mely *Sárosy Gyulánál* (1816, + 1861) már erősb hangot ad, *Mentovich Ferencnél* (szül. 1824) pedig mélység mellett alakító erőt is fejt ki; míg *Hiador-nál* (Jámbor Pál, szül. 1822) a csinált szerelem- és világfájdalom, erőlködéseiben, az érzet- és képdagályt a képtelenig csigázza; valamint az újnak keresése *Lisznyai Kálmánt* (szül. 1822 + 1863), dacára a való melegség és gyöngéd természet-érzelemnek, mely első dalaiban jelentkezett. Lisznyai volt egyszersmind az, ki kezdetbeni műgondját csakhamar elhagyva, a bekövetkezett korban egyik fő terjesztője lett a forma elhanyagolásának.

— (*Garay* életét l. az *Irod. Olv.* II. köt. 330. sz. alatt; *mutatványokat* tőle ott 331. 1; *Eötvöstől* 332–5; *Vachott* életét és mutatv. 336–338 számai alatt.)

A régóta elhagyott *vallásos költészet* ez időszakban kezdett műveltetni mind katolikus («Religio és Nevelés»), mind protestáns részről (a «Prot. Egyh. Lapban»): de többnyire azon őszinte önmegadó buzgóság nélkül, mely a régi egyház, bár simítatlan, maradványait bélyegzi. Tiszta nyelv és versalak, de keresett bensőség, és, melyet mély érzés nem tűr, cicoma és virágos előadás jelzik a legújabb kornak e kísérleteit. Csak két költő tesz kivételt: *Székács József* evang. superintendens (szül. 1809, † 1876), ki lyrai epigrammaival is díszes helyet foglalt vala költészetünkben; és *Tárkányi Béla* egri főegyházi kanonok (szül. 1821), ki viszont románcairól volt már ismeretes. Mindkettő a zsoldárköltészet emlőin nevelkedvén, ennek mélységével és egyszerűségével zengedeztetni érzéseit; amaz önálló költeményekben, mindkettő a zsoldárok utánképzéseiben; sőt Tárkányi, nagy tevékenységével e mezőn, már az egyházi énekeskönyv átalakítását is megindította szerencsésen.

— (*Székács* életét s vallásos költeményeket töle l. az *Irod. Olv.* II k. 339—47; *Tárkányi* életét s költeményeit u. o. 348—350. sz. alatt.)

Irodalom. *Garay János* Versei, Pest 1843. Újabb Versei, Pest 1848. *Balatoni Kagylók*, Pest 1848. együtt *Garay János* Összes Költeményeiben, Pest 1854 és 1860. — *B. Eötvös József* Költeményei (a «Remény» zsebkönyvben, 1858, és külön P. 1869). — *Vachott Sándor* Versei, P. (1845.) Összes Költeményei, kiadta Vahot Imre, Pest 1856. Harmadik teljes kiadás Pest 1869. — *Császár*: *Sonettkoszorú*, Fiume 1831; Költeményei, Buda 1841, s bővítve ott 1856: *Esti Dalok* (Köveßy Kálmán néven) Pápa 1847; *Őszi Lombok*, 2 k. Pest 1857. — *Gaal József* versei az *Auróráb.*, Athenaeumb. sm.). — *Kunoss*: *Dalfűzér*, Pozsony 1840; Versei, bővített kiadás, Pest. 1843. — *Tóth Lőrinc*: *Szívhangok*, Buda 1838. — *Pap Endre*: *Hátrahagyott Munkái* I. kötb. kiadták Csengery és Kemény Zsigmond, Pest 1852. — *Riskó Ignác* és *Szemere Miklós* költemények főleg az Athenaeumban; eddig összegyűjtetlenek. — *Kerényi*: *Költemények*, Pest 1844. Újabb Költ. Pest 1846. Legteljesebb gyűjtemény: *Kerényi* összes költeményei 1840—1851. az Olesó Könyvtár 5-ik számában életrajzával együtt. Budapest 1876. — *Sárogy*: *Költemények*, Buda 1858. — *Mentovich*: *Uniódalok*, Kol. 1848. *Száraz Lombok*, Pest 1854. — *Hiador*: *Emléklapok egy főrangú hölgyhöz*, Buda 1846. *Hattyúdalog*, és: *Hangok az emberiséghez*, Pest, 1848. — *Lisznjai* első csinosabb dalai az Athen., majd *Tavaszi Dalok*, Pest 1847. *Palóczdalok*, Pest 1852. *Dalzungora*, Pest 1857. — *Székács* költői munkái még összegyűjtetlenek; vallásos költeményei «*Imádságok*» című imakönyvében, Pest 1845 és 1853, s a *Prot. Egyh. Lapban*. — *Tárkányi* apró füzetekben 1848 óta; együtt: *Tárkányi B. J.* Költeményeiben, Pest 1857. *Kathol. Egyházi Énektár* (hangjegyekkel), Eger 1855 4réth.

135. §. Új lendület. Petőfi Sándor.

Classicus költőink elsorolt, s még inkább el nem sorolt, epigónjainál a forma lassanként mindenné válván, a tartalom phraseológiává, s még azoknál is, kiktől a való költői tehetség meg nem tagadható, kevés kivétellel, mint erőtlenebb ismétlése a nagy költőink által mélységgel, erővel és eredetiséggel kifejezett érzéseknek: szükségkép fordulatnak kelle beállani, hogy költészetünk, elhanyaglásából, új életre gerjedhessen. S ím a lendület ismét azoktól jött, kik azt már egyszer hasonló válságból kiemelék, midőn óclassical stádiumából, mely végtére szinte lelketlen modorban indúlt süllyedni, a nemzeti és regényesbe átvezették (Kisfaludy K., Vörösmarty, Czuczor). Most új elemül a népiest hozták mind nagyobb érvényre, aminek a hatalmasan ébredő közélet, a népet magát mindinkább felölelő politikai irány, s a véletlennek azon szerencsés viszonyulása kedvezett, mely egyenesen született népemberek közt hagyott erőteljes költői egyéniségeket támadni. Ezek is első kísérleteikkel a classical-nemzeti kor földében gyökerezvén, költői míveltségöket szinte annak köszönték, s így képesek voltak az új elemmel az öröklött vívmányt áthatni.

Legközelebbi megindítói a fordulatnak *Kriza János* és *Erdélyi János* lettek (mindkettő szül. 1814). Amannak *népdalaiban* a székely havasoknak, melyek közt született, fris szellője lengedezett; emez komoly, határozott, mély egyéniség, gondolatgazdag és meleg, bár *költeményeiben* darabos, s a formát, sem a classicaít, sem a népiest, tartalmával tiszta öszhangba hozni nem bíró; annál nagyobb hatású volt a népköltészet műveinek nem csak közzététele, hanem annak legbensőbb lényege szerint ismeretése, valamint műbölcsészeti és művészeti munkássága által (132. §.). S most a rég előérzett lendület nagyban megindult: csakhamar s egymás után feltűntek, mint az új népies iskola mindannyi bajnokai, *Tompa*, *Petőfi* és *Arany*: amaz népregei symbolismusával, *Petőfi* mindent átható nyers és dús lyrai éré-

vel, s Arany, kiben a mély természet-ér erős értelemmel és ízléssel egyesülvén, az új költészet általa fogta művészi avatását nyerni. Arany lyrai időszaka már történetünk korán túl esvén, alább vele csak mint elbeszélő költővel fogunk találkozni: a más kettővel itt kell foglalkodnunk.

Tompa Mihály (szül. 1819 + 1868) 1841-ben, s így egy évvel Petőfi előtt, lépett fel az Athenaeumban, s ennél szorosban függ össze a classica-i-nemzeti iskolával. Elsőbb *dalai* a többi epigónok jó és gyenge oldalaival bírnak. Fordulatát 1845-ben írt *népdalai* jelzik, s a mondák tanulmánya, mely téren hírét csakhamar (1846) megállapította. Ez óta *lyrai költeményein* is új hang és szín lett észrevehető, t. i. a modor helyét saját egyénisége foglalta el, tárgyait az őt körülvevő természet- és embervilágból, s a maga, közszerűeknek látszó, de költőisítés által érdeklővé lett, élményeiből vevén, nyelvét pedig a közélettől, mely nemesítés által sem szűnik meg nála közéleti lenni. Tompa kevésbbé hivatott a szabatos dalra; a természet titkos életével válszenyben levő, a kifestésre, a jelves előadásra hajló lelke (*Temetői hangok: A madár fiaihoz*) a terjengést engedő formákat szereti, s ezekben tartalmaz elmélő, és meleg mint bárki: elegiai kedély, mely két elemét a gondolatot és érzést, a legbensőbbben összeolvasztja (*Alföldi képek; Levél egy elűtazott barátom után*); de úgy, hogy néha az idylli (*Falusi órák*), másszor a nedélyes jut a legtisztább kifejezésre (*A hangyákhoz*); sőt nem ritkán, emebből kiválva, a gúny is, elég élesen.

Minden társaié közt leghathatósban, s legtöbb eredetiséggel *Petőfi Sándor* lantja zendült meg (szül. 1823, + 1849). Származása és erkölceinél, hajlamai és életénél fogva egészen a népé, költészete is, mely életével egy, egészen annak legében leledzik. Teremtő képzelemmel, mély erkölcsi érzés mellett szilaj daccal és széles jó kedvvel, de egyszersmind oly ősi gyermeteg kedélyvel, mely a conventionális világ behatásai által meghódíthatatlan, s így ennek kellő közepén is életével és költészetével a szabad természet kivételes fia, s végre erős, de kifejtetlen értel-

miséggel bíró: művei szenvedély mellett gyöngéd bensőséget, a fenséges és nemes mellett közszerűséget, a gazdag változatosság mellett korlátoltságot tanusítanak egyformán. Tárgyai a szerelem, melynek dalai csupa láng, s ismét lágyság és gyöngédség; családi érzések, melyek szeretetreméltó vidorsággal és bensőséggel nyilatkoznak (*István öcsémhez*; *A jó öreg kocsmáros*; *Szülőföldemen*; *Egy estvém otthon*); táj- s természetképek, mik nem magokért, hanem azon érzés és gondolatért vannak, miket benne költenek (*A csárda romjai*; *A sivatag koronája*); társas és egyéni gyarlóságok és vétkek, miket egészséges szeszély és irónia gazdag erével ostromol (*Pató Pál úr*; *A hold elegiája*), míg társas vigalmakat és bort énekelve meg, magába nem férő jó kedve sokszor szilajul, sőt póriasan is zajong; az erkölcsi, hazafiúi és demokratiai eszmék és érzelmek pedig, az el nem rejthető célzatosság mellett, nem ritkán elég prózai módon adatnak elő: de gyakran az elkecsereedés lelkesedésével (*Almáim*; *A magyar nemes*; *Van-e egy marok föld*), majd irónia és húmorral (*A magyar nemes*; *Okatootája*); de viszont bensőleg tud örülni is a haza emelkedésének (*A magyarok istene*). Ha épen e téren a túlzástól s az igazságtalanságtól nem ment, s ez által egész a lázításig ragadtatik («*Misera plebs contribuens*»), az ama beteges izgatottságnak betudandó, amilyen csak nagy és erős szenvedélytől telik. S mindezekben, s ezeken kívül, maga, s életének minden mozzanatai szolgáltatóják költeményeinek a legváltozatosb anyagot. Sajátságos érdeket, sokszor szívélyes és mély részvétet, költ egyénisége iránt azon beszédes őszinte nyíltság, melylyel olvasóját biztosává, sőt barátjává teszi. Mert, erkölcsi öntudatában büszke magát jobbnak mutatni, mint amilyen, nem hallgat el, nem szépít, nem arrogál semmit, mit nem bír: így nyílt könyv gyanánt fekszenek előttünk nem csak viszontagságai és kalandjai, hanem gondolkodása és érzései, szenvedélyei és hibái, még csínyei is, melyek születés és nevelésben, világ és sorsban, nem érdemelt szenvedésekben, gyakran túlzó legyezésben találják forrásokat; s ezt tekintve tévedései is — mik szerint a jellemet néha az illemi tekintetek megvetésébe helyezte, a

democrátiát nem csak az intézményekben, hanem az erkölcsökben is érvényesíteni kívánta, az embert annyira díszesítő önmérséklet helyett dacban és szertelenségekben tetszett magának — tévedései is, költészetében, elnézésünket, nem ritkán becsülésünket bírják. Csak a világgali meghasonlását sokalljuk meg, midőn gyűlöletté fajúl, mely lényegében mindig költőitlen, sőt túlzásaiiban undort gerjeszt (*A világ és én*). De ez álláspontot szerencsésjére hamar meghaladta.

Mellőzve kísérleteit a reflexiók terén (*Felhők*), hiányozván eszméiben az érleltség és mélység; ha Petőfi, egyéni költészetével, melynek ő tárgya és szerzője egyszersmind, egyedül áll lyránkban: regeneráló hatását öszves költészetünkre mint *népköltőt* nem lehet eléggé méltányolnunk. *Népdalai, néprománcai* s költői beszélei öszvege tartozik ide. Nem hiányoztak, mint látuk, e téren szerencsés előzői, de kik életök, míveltségök és világnézetök szerint a népköltészetet mint formát mívelték: míg Petőfi, a nép közvetlen kifolyása, annak egyszersmind legtalálóbb képviselője, sőt az maga volt. Tárgy, naív felfogás, hangulat, a természet és belső világ válszenves közvetítése, a ragyogó színjáték, e frissesség és könnyű folyamat, s előadásának mindig tárgyszerű változatossága ily benső és állandó egyesülésben, s összekötve a népi dallamos szchémákkal s a népi nyelvvel, melyet az életből vett kifejezések, fűzések és fordulatokból, nem szépítve, de nemesítve a költői használat által, mintegy újjá teremtett, más költőnél nem találtatott. Így ő, Eötvössel szólva, a szó legszigorúbb értelmében magyar költő — ha t. i. ilyen alatt egy, a mívelt világ behatásaitól érintetlen primitív-magyar költőt értünk — «s ez az, mi valamint megmagyarazza a nagy hatást, melyet művei gyakoroltak, úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi».

— (*Kriza* élete és *mutatványok* költeményeiből az *Irod. Olv.* II. köt. 351—4. sz. aiatt. — *Erdélyiből* u. o. 355—6. — *Tompa* élete és *mutatv.* 357—61. *Petőfiből* példák 362—7.).

Kiadások: *Kriza* költeményei az Athenaeum, Reményb. s egyebütt elszórva, fájdalom, nincsenek még összeszedve. — *Erdélyi János* Költeményei, Buda 1844. Szabad Hangok, Pest 1840. — *Tompa* Versei, I. Pest 1847.

II. 1854; összes kiadások 6 köt. Pest 1858–67, és P. 1870. — *Petőfi* munkái az életrajzban elősorolva.

Petőfi Sándor az 1823. év első órájában, Kis-Kőrösön, Pest megyében, született, hol akkor atyja, Petrovics István, mészáros volt. Iskoláit hat éves korában kezdte Kecskeméten, folytatta több helyt, különösen Aszódon is, hol zongorázni és rajzolni is tanult, s honnan a selmeci lyceumba ment által. Itt mint tagja a m. társaságnak, kezdett már verselni (1838), járta a német színházat, s ezzel az iskolai törvények ellen vétvén, rosszul osztályoztatott, ami, kapcsolatban gazdája vádjával, oka lett, hogy a reményeiben magát csalódottnak hívó atyja levonta róla kezét. Az elkeseredett fiú most, egy februári zordon nap hajnalán, titkon és gyalog elhagyván Selmecet, Pestre jött, s a nemzeti színházhoz statistának szegődött. Egy rokona megtudván *Petőfi* atyjának időközbeni vagyonszukását, a fiáról való gondoskodást magára vállalta, s őt, ki nála a nyarat és a szünetidőt római classicusok olvasásával s verseléssel töltötte, az új tanév elején Sopronba küldte, hogy a lyceumban tanulmányait folytassa. *Petőfi* azonban katonának csapott fel, egy ideig Sopronban, később Károlyvárosban tanyázott, hol betegeskedvén, 1841-nel télén haza bocsátatott. A következett két évet hol Pápán tanulva töltötte, s itt a m. társaságtól egy lyrai költeményével díjt is nyert, hol színészkedett több vidéki társaságnál, míg, az Athenaeumban fellépésével (május 1842) némi figyelmet gerjesztvén, 1843-ban a Kisfaludy-Társaságtól fordításokra alkalmaztatott (ennek Regénytárában tőle van: A koros hölgy, Bernard után, 1 k. és Robin Hood, James után 2 köt.). Ismét a színészethez fordult, míg egy, Debrecenben s más alföldi városokban töltött tél után, az «Életképek» mellé munkatársul meghívatván, 1844 Pestre jött. Itt Vörösmarty eszközlésére a Nemzeti Kör megvette első versgyűjteményét (Versek 1842—4, Buda 1844), Vahot Imre pedig segédül fogadta a «Pesti Divatlap» mellé. Ezóta minden lapok hozogattak tőle verseket, mik már most a közönség általános kedvencévé tettek. Mindazáltal harmadszor is tett kísérletet a színészettel, még pedig a nemzeti színháznál, de itt megbukván, végre lemondott e szenvedélyéről, s most már kirekesztőleg az irodalomnak élt. Egymást érték: A helység kalapácsa, furcsa hősköltemény, Buda 1844; János vitéz, Buda 1845; Versek 1844—5; Cyprus-lombok Etelka sírjáról; Szerelem Gyöngyei, Pest 1845. Próbálkozott a drámában is «Zöld Marci» népszínművel, mely visszavetett, és «Tigris és hyena» drámával, mely, bár elfogadtatott

a nemzeti színház által, később önmaga visszavonta és kiadta azt; próbálkozott a regényben: A hóhér kötele; majd a tanköltészetben: Felhők (mind a három darab Pest 1846); írt Űti Jegyzeteket (Életképek 1845), novellákat (ugyanott), s ismét Űti Leveleket (Hazánk 1847), igen különböző szerencsével. Annál egyetemesb volt a tetszés, melylyel a lapokban versei folyvást találkoztak; s így 1847-ben már «Összes Költeményeit» adhatta ki Pesten (újra 1848, 1869, 1872. 2 kötet). Döntő következésű lett kedélye és magánéletére 1846-ban tett szatmári útja, melynek alkalmával Szendrey Júliával megismerkedett, kit 1847. sept. nőül vevén, addigi nyugtalan életét csendes házi boldogság váltotta fel. Most Aranyval és Vörösmartyval Shakespeare kiadására egyesülvén, az, az általa angolból fordított Coriolánussal, Pest 1848, meg is indúlt, de a bekövetkezett politikai fordulat folytán abba maradt. 1848 végén a hadseregbe állván, Bem mellett mint kapitány-titkár és segéd, utóbb őrnagy, működött, jelen volt a piskii csatában, s utolszor a segesvári döntő ütközet előtt láttatott július 31. 1849. Halála után nagy-későn jelentek meg «Újabb költeményei 1847—9.» Pest 1858. 2 kötet s ismét 1869, 1871. és Vegyes Munkái, Gyulai Páltól, Pest 1863. 3 kötet. Legújabban Összes költeményei rajzokkal egy kötetben 1874. és 1876. Rajzok nélkül második teljes kiadás négy kötetben 1877, továbbá vegyes munkáit kiegészíti a Petőfi-reliquiák című gyűjtemény, Buda-Pest 1878.

136. §. Tan- és gúnyköltészet. Vajda. Arany.

Az irányköltészettel, mely, mint neve is vallja, tudva nem tudva a költészetten kívül fekvő célra iránylik, benn voltunk már a bal gyakorlatú tanköltészetben, abban t. i., mely szépítő, nem szép, művészet, s mint ilyen a költői birodalom határszélén áll. A maga tisztaságában és önálló nagyobb formáiban mindazáltal az nem üzetett, hacsak az erdélyi meseíró *Hegedűs Sámuel* tankölteményét (*Menipp utazása a másvilágon*) nem veszszük ide, mely nem tartalmatlan ugyan, de gyenge alkotású s kevésbé költői, nyelvével pedig mintha a XVIII. századból hangzanék át hozzánk. Az egész világ csak érzeményeket pengetett; e meddő szaporaságnál fogva tehát, melylyel a divatos lyra az alanyi köl-

tészetet elárasztá, hasznosnak látta a Kisfaludy-Társaság a gondolat költészeti jogosultságára is figyelmeztetni, s ha versenynyitás útján, közvetlenül, mértékűtő szépművek előállítására nem is, legalább lélektani tanulmányra s a költészetnek eszmei tartalommal megtermékenyítésére reménylett hathatni. Így 1841 satírákra, 1843 komoly tanköltevényekre tűzött ki díjakat. A verseny mindkét esetben népes volt; az első sikeres is, a másik nem, amennyiben a győztes mű is («Féltés» 10 énekben *Ney Ferenc*től), bár a leíró elem gazdag színeivel rendelkezik, dictionja nemes és szép, s technikája correct, alakító erő hiányában az elvont gondolat halványságát konkrét étellel el nem bírta törteni.

Így egyetlen méltó képviselő e téren *Vajda Péter* lett (született 1808 + 1846). Vajda, legbelsőbb lényében, poetai természet, gazdag teremtő képzelemmel, mélyen érző szívvel, és hasonló erejű hajlammal a vizsgálódásra, de azon erős értelem nélkül, mely a lélek különemű tehetségei felett intézőleg uralkodik; s ezért, tudományt (nyelvészetet, természet- és társadalmi tudományokat) és költészetet együtt űzve, ez nem engedé megtalálnia alkotásaiban a tiszta tudományos —, mint amaz nem a tiszta költői formát. Ugyanez iker természeténél fogva tudományos gondolkodása és előadása a képzelem és kedély által van elfoglalva, miként viszont költészetében a gondolat gyakran nyers valóságában jelenik meg; s a két elem egymást teljesen át nem hatván, amott tiszta prózai prózára, itt tisztán költői versre nem vihatva fel magát, ösztönszerűleg alkota magának egy saját, közép előadási formát, költői prózát, mely ha néha ossiáni, néha bibliai hangot ad, az nem mímelés, hanem épen csak lélekidoimai saját és szükséges szüleménye volt. De ezekben foglaltatik annak jogosultsága is. Nemes, szép s költői lelke sajátosságai, melyekben minden gyengéi, de egész nagy ereje is alapúlnak, nyilatkoznak már első költői kísérleteiben: «*A Nap szakaszai*»-ban, mik szerinte: «költevényes festések a természet után», s az elbeszélő «*Legszebb leány*»-ban (mindkettő 1834), mik már philosophiai költemények, festés és elbeszélés, itt is ott is, az esz-

méért levén. Következtek aztán az évek során dráma, regény, számos beszély, kötetlen és verses dalok és himnuszok mellett és után önálló *tanköltemények*; mint *Időszakok* (1839. I. Előkor), melyekben az emberiség történetének philosophiája, *Eszdér* (1841), melyben egy geogónia kíséreltetik meg: mindkettő tudománynak kevés, költeménynek sok, az észnek nem elég pontos, az aesthetikai érzéknek nem elég érdeklő és meleg, s emez a genesistől, mely az olvasónak szükségkép eszébe jut, nagyszerűsége és fenségre messze eső; *Erény és bűn* (1841), mely már inkább paraenesis, mint tanköltemény; míg *Az égi művészet* (1843) jelves költemény, mely a művészet lényegét az igaznak, szépnek és szeretetnek (jónak) egységében mutatja fel. *A természet bájai* (1844) már sokkal lelkesb és költőibb, de lazán összefüggő, s egyenetlen becsű: elragadó szép és gyöngéd részek mellett szárazak s áradozásokkal fárasztók is vannak. A tanszerű elem *lyrai költeményeiben* is érvénykedik, leginkább az úgynevezett *Szellem- és honalokban* (1841. prózáb.), hol a jogegyenlőség evangélioma hirdettetik, melegen, hatályosan, de nem hosszadalmak nélkül, valamint egyetlen drámájában is: «*Joguz* vagy a Honkeresők» 4 felv. (1836), melyben, nem gondolva a szigorú színi elrendeléssel, sem a szabatos jellemrajzzal, a feltüntetett elvharcban szabadság-, jog- és honszeretetet s egyetértést tanít, kézzelfogható vonatkozással a jelenre.

E gazdag tanszerű és költői alap dacára tehát Vajdának nem sikerült önálló tankölteményeiben mintaszerű, vagy csak correct művet is adni. Annál nagyobb fényben ragyog, s épen mint tanköltő is, elbeszélő munkáiban, különösen *keleti beszélyeiben*, melyeken nemes keble egész melegségét és költészete minden bájait előntve találjuk. Vajda, a kis kora óta már önfentartásra utalt szegény elhagyatott pórfiu, de annál gazdagabb isten lelki javaiban; kinek élete és költészete *egy*: gyermekded szelíd ártatlanság, az erény tisztelete s gyakorlata, istennek, műveiben, imádása, a külső természetében úgy, mint az embervilágéban; ki a természet iránti vallásos lelkesedésében ennek kebelén, s csak

itt, lelte fő boldogságát, mint gyermek az anyjáén; ki végre a maga részére oly keveset követelt az élettől: annál mélyebben és fájdalmasban érezte a kiváltságok korában mindazt, mi az isten színére egyformán teremtett emberiség osztályozásában jogtalan és lealázó volt, és küldetésszerű önérzettel és hévvel avatta fel magát az emberjogok védőjévé. Sem a sajtó állapota, sem szelíd lelke nem engedék a nyílt, a megtámadó szót, s így költészetét tette a szabad, egyenjogú emberiségért buzgó keble kifejezőjévé. Nem ismerve színről színre a társaságot, melylyel keveset érintkezett, a történelmet pedig folyama nagy hullámzásaiban inkább, mint részletes hűséggel: helyes érzéssel távol korokba s leginkább keletre szerette költött történetei sceneriáját áttenni, hol a szokások és jellemek külső hűsége hiányait a messzeség kevesbbé hagyá észrevenni, s az általa annyira szeretett természetet ragyogó ecsetével eszményítve, oly szép öszhangzásba hozhatta szintén eszményített jellemeivel. S hol is találhat vala a szenvedő emberiség képviselőiül hivatottabb alakokat, mint a zsarnokság s a kasztok őshonaiban, a keleten? A jogtalan osztályok iránt érdeklendő tehát, majd a rabszolgaság sanyarait mutatja fel (*Othman ünnepe*); majd egy szegény néger rabszolgát vezet elénk, mint a hűség, háladatosság szívreható példányát (*Manahor*); másutt a várnarendszert tünteti fel tragikai hatásaiban (*Vajkoontala; Mágusleány*), s ismét a jogegyenlőség ellentételes világitásában (*Akbár zultán*); majd a nemesb természet győzedelmét a felekezetes vakbuzgóság felett dicsőíti (*Memnon szobra; Yoridala*). S e kivételes műveket többnyire a takarékos szerkezet, a pszichologiai momentum, s a bájoló ecset örökszéppé avatják. Sőt másutt is, hol a tancél még jobban van elburkolva (*Az athinai sirásó; A csapodár; Mirmah stb.*), a nemes erkölcsi irány, kapcsolatban a legszebb leleményekkel s a lélektanilag kielégítő kivitellel, jótékony, megnyugtató, mély megindulást hagy vissza a szívben.

A *ginyköltészet* a folytonos censúrai gyámság miatt most sem virágozhatott fel: pedig voltak nálunk minden időben — a

Jagellók alatt élt Apáti Ferenc előtt (intermezzók) és után (népi gúnydal) Gvadányiig, s ettől Kisfaludy Károlyig — elméink, melyek, kivált az enyelgő gúnyorra, a kedélyes ironiára, kifejezett képességgel bírtak. Az újabb korban, midőn az művészetté válhatott, a legfontosb és kihívóbb tárgyak kiváltságolva levén, az önálló gúnyor nem míveltethetvén, költőink megelégedtek a gúnyt mint elemet játszodtatni mesében, beszélyben, vígjátékban. A Kisfaludy-Társaság kívánt elmélet, példa s pályáztatás által e fajnak is lendületet adni (1841); ennek kebelében értekezett róla *Székács*, és sóval és borssal vegyített satirái élő előadásával mulattatta a társaság nyilvános ünnepeire számosan egybegyűlni szokott hallgatókat (*Hogy lehet könnyen meggazdagodni? Hogyan tegyünk szert könnyen hírre névre?*); a népies pályázaton pedig hús versenyző közt öt győztes találkozott (*Vajda, Szentmiklóssy Sámuel, Szilágyi István, Gaal József, Tárkányi*): de sem műremekeségre, sem divatra e faj nem emelkedhetett a sajtó lidérenyomása miatt; és Székács enyelgő satiráin kívül csak Czuczor (133. §.) és Vajda közelítették meg a jelességet (*Vegyes házasságok; Utazó magyarok; Magyarország* stb.): mígnem Arany János (szül. 1817) első pályázatával e társaságnál (*Az elveszett alkotmány*, víg epos hét énekben), mely 1845. nyert koszorút, lepte meg a műértők figyelmét. Mert bár nyelv és vers még sok kívánandót hagyott, ezen, a költő alakító erejéről már feltűnően tanuskodó műben «az akkor napi renden volt politikai és sociális mozgalmak szoborszerű élethűséggel tárgyalattak, fűszerezve a legfínomabb ironiával s a satira chamaeleoni árnyazataival, a horátiusi ‚ridendo dicere verum‘-tól fogva egész a ‚juvenálisi korbácsoló potenciáig‘: úgy hogy tekintve a komoly alapot s a satirai ér gazdagságát és csípősségét, e mű meghaladott mindent, mit gúnyköltészetünkben eladdig bírtunk.

— (*Mutatványt* «Az elveszett alkotmány»-ból I. az *Irod. Olv.* II. köt. 368. sz. a att.)

Irodalom. Hegedüs Sámuel Poetai Próbái, 2 köt. Kolosv. 1837. — *Ney* tankölteménye a Kisf. Társ. Evlapjai VI. kötetében áll. — *Vajda*: A legszebb leány. Pest 1834. A Nap szakasza, Pest 1834. Dalhon, 4 k. Pest 1839-44. Ebben versei, tankölteményei és némely beszélei; emezek többjei, mik az

Auróra, Hajnal és Nemz. Almanachban jöttek ki 1834—42-ig, nincsenek felvéve e gyűjteménybe. — *Székács*: satirái, értekezése a satiráról, s a megjelent pályasatirák (melyek közt Vajdától a «Vegyes házasságok» és «Censúra» nem jöttek ki) a Kisf. Társ. Évl. III. és VI. köt. — *Arany*: Az elveszett alkotmány, 7 évf. Évl. VII. és Összes Költ. 1867.

137. §. Színügy és színiköltészet.

A színészet ez időszakban nyert valahára állandó házat a fővárosban, s azzal születtek meg drámai költészetünk életének természetes feltételei is. Egy középponti magyar színház fontossága a magyar nyelv művelésére, terjesztésére, magyar társas élet fejtésére a nemzeti színiköltészet emelésére nézve, el vala ismerve, s egy olyannak létesülése általános óhaj és akarat tárgya. Reményt a magyar színészet haladásai iránt a kolosvári, kassai, úgy a Balla-féle pesti társaságokban mutatkozó jelesebb tehetségek költöttek. Az akademiának e remény élesztésében, a létesíthetőség módja tisztába-hozatalában, a drámai költészet művelésében nem csekély része volt. Mindjárt felállíttatása után drámai jutalmakat tűzött ki, s ha ezeknek közvetlen eredményei fényesek nem voltak is, legalább munkásságot, gyakorlatot költöttek e téren (tizenkét év alatt 77 szomorújáték és 63 vígjáték jelent meg a pályán). Két gyűjteményt adott ki, melyekben 16 eredeti és 20 fordított színmű látott világot. Egy állandó színház létesítése módját jutalomkérdés tárgyává tevén, három jutalmazott és kiadott pályairattal vonta a közönség figyelmét ez ügyre. Egy időben Pest vármegye pártfogása alá vett egy, a kassaitól elvált és több erők hozzá csatlakozásával szaporodott társaságot (Megyeri, Bartha, Kántorné, Lendvay-pár, Szentpétery, Egressy, Szerdahelyi stb.), mely az üresen állott budavári színházba telepedvén, meg volt vetendő a magyar színművészetnek alapját (1833—6). Fáy és Döbrentaire bízott a művezetés; ismét egy akadémiai bizottság a színműkészlet tisztázásáról és neveléséről gondoskodván, több mint másfél száz eredeti és fordított új színművel egészen új játékrendet alapított meg. Pest vármegye már 1832. egy állandó színház építését hozván szőnyegre, Széchenyi

annak részvények útján, Fáy, akadémiai pályáiratában, annak országosan létesítését sürgette. És most a budai társaság sikerei s a növekedő köz buzgóság által elragadott Széchenyi az 1832—6-ki országgyűlés alatt csakugyan egy «nagy *nemzeti* színház» részére a pesti dunaparton telket is eszközölt, mire a véle versenygő pesti alispán Földváry Gábor e helyett egy *megyeinek* állítását kivívén, az ügyet rendkívüli erélylyel kezébe vette, s adományok útján a kerepesi úton Grassalkovics Antal herceg által felajánlott telken azt fel is építvén, s egy részvényes társaságnak átadván, az 1837. augusztus 22-én megnyitott (igazg. Bajza; 1838. júniustól Szentkirályi Móric, utóbb Nyári Pál, Ilkey stb.). A bekövetkezett 1840-ki országgyűlés azt a rajta levő terhen megváltván, s fentartására négyszázezer ezüst forintot szavazván meg, *nemzeti színházzá* emelte, s országos választmány fő felügyelete alá helyezte (1843 haszonbérő és igazg. Bartay; 1845 gr. Ráday Gedeon, 1847 Bajza, 1848 Erdélyi).

A közönség tetszésétől függvén a budai, majd a Pest-megyei színház fennállása, sőt jó részben a nem eléggé megállapított nemzetinek is virágzása, a játékrend nem emelkedhetett aesthetikai függetlenségre. Az első években a színszerű eredeti darabok kis száma mellett a német irodalom középszerűségei uralkodtak e színpadon is; t. i. eleinte az akadémia «játékszíni választmánya» mindenek előtt egy égető ügygyel, a régi színműkészlet nyelvének kiigazításával, volt elfoglalva, minek folytán ezóta lett csak a színpadon hibátlan és csinosabb beszéd hallható; új drámakészletet, még csak kis részben használható eredetiekből, nagyobábra pedig a külföld jobb darabjaiból csak lassan teremthetett, s figyelme már Budán fordúlván előszeretettel a francia regényes iskola termékeihez, ezekkel végre, és csak Pesten, szoríthatta ki a *német érzélgő drámát*. Most s mindjárt kezdettől fogva, a megyei színházban különös ápolásnak örvendett az *énekes játék* is, mely a többnyire idegen szavaló drámát soká alárendeltségben tartotta; míg időnként feltűnő, egy és más tekintetben figyelemre méltó *eredeti drámák s vígjátékok* (Vörös-

marty, Szigligeti, Gaal, Fáy, Kuthy, Csató, Garay, Tóth, Teleki, Nagy Ignác, Kovács Pál, Vahot Imre stb.), sőt *énekes játékok* (Bartay, Erkel, Thern, Egressy Benjamin), még *magyar balletek* is («Magyar vigalom»; «Mádi szüret», melyek által mentek az új leleményű magyar társas táncok a szebb társaságokba is át), az eredeti művek iránt lassanként érdeket kezdtek gerjeszteni; és végre a dalokkal vegyített *magyar népszínmű* (Szigligeti, Balog, Szigeti stb.) határozott diadalt vívott ki a német bohózat felett, ezt teljesen háttérbe szorítván. A színházi bevételi részdíj, mely az íróknak jutott, s az akadémiai drámai pályadíjt felváltott színházi pályadíjak folytonos munkásságra serkentették az írókat. Egyszerre csak azon vette magát észre a színház, hogy érdekel és bizodalommal fogadtatnak az eredeti művek. T. i. a lapok, s főleg az Athenaeum komoly és tanulságos színbírálatai lassú de folytonos hatása alatt javult költő és színész, tisztultak nézetei és ízlése a közönségnek. Ébren tarták az érdekeltséget a tollharcok is: a dráma- és operapárt vitái közben mindkét rész kedvelői szaporodtak, a francia iskola mellett (Athen.) és ellen (Regélő) folyt harc alatt Shakespeare jutott mind nagyobb tekintetre; a színpadi s másfelől a költői hatás körüli versenygés legalább arra, mi színiköltészetünknek leginkább kellett, a színi technikára, irányozta mind hathatósban az igyekvéseket (a folyton, most már a vígjátékban is munkás Szigligeti mellett Obernyik, Czakó, Húgó Károly sm.); nemzeti operánk is drámaibb lett (Thern, Doppler, Császár György, Erkel); színészeink a régi modoros iskolát érezhetőleg elhagyván, az újfrancia, a shakespearei s az eredeti darabok által természetesb előadáshoz szoktatattak, s új erőkkkel, a változott irányt követőkkel, szaporodtak (Priell Cornélia, Szilágyi Lilla stb). Költészet, színészet és közönség összehatottak, s ekép, bár hullámvázásokkal, haladás minden irányban, míg a főváros eleste 1849 elején majdnem feloszlását vonta maga után a társaságnak — rövid időre. — S most a költőkhez részletesen.

Irodalom. Széchenyi: M. Játékszínről, Pest 1832. M. Játékszini Ju-

talmazott Feleletek, Buda 1834. s több magániratokon kívül: *Bajza*: Szózat a pesti m. színház ügyében, Pest 1839. — Eredeti Játékszín, 16 köt. Buda és Pest 1834—46. Külföldi Játékszín, 19 köt. Buda és Pest 1833—40. — Színműtár, kiadja *Nagy Ignác*, 4 köt. (56 darabbal) Buda 1839—43. Műsarnok, kiadja *Kazinczy Gábor*, Buda 1840. — Nemzeti Színműtár, szerk. *Obernyik és Vahot Imre*, 3 f. (5 darabbal), Pest 1845—6. — Játékszíni zsebkönyvek, almanachok, gyűjtemények és folyóiratokban elszórt darabok, az írók külön kiadásaiakon kívül.

138. §. A szomorújáték és dráma. Vörösmarty újabb színművei.

A legmagasb és legnemesb, mit a tragikai Músa ez időszakban előhozott, kétségkívül *Vörösmarty* szomorújátékai voltak, melyek első kísérletei irányában (91. §.) megmérhetetlen haladást tanusítottak. Négy műve tartozik ide: *Kincskeresők* 4 felv. (1832), *Vérnász* (1833), *Marót bán* (1838), és *Áldozat* (1840), mindegyik 5 felvonásban. Az *elsőben* a tragikai momentum Zágonyban, a fukar kincskereső öregben van, ki szeretett leányát kincsszomból megtagadván az ettől kedvelt, de szegény Szilágytól, mindkettő boldogságát megsemmisíti, meg magát is, mert lel ugyan kincset, de mindannak árán, mi neki drága volt; s ekép a bűnös tévedés viharként zúg végig e kis világon, ártót, tévedőt, ártatlant elseperve. — *Vérnászban* a méltatlan gyanu Telegdivel kitéti ikreit, mi által ártatlan neje halálának oka lesz. A vétkes gyarlóságból származott bűn által megsértett erkölcsi törvényt forbátot követel. Büntetése: örömtelen élet, titkos rémület, mely lelke mélyén ül; s midőn Telegdi végre ismét szeret, szerelme tárgya, nem tudva, ön leánya; ennek nem ismert testvérét féltésből megöli: s ez saját fia; Tanár, a titok egyedüli tudója, felfedi ezt, s jaj Telegdinek ha igaz, hogy neje ártatlan volt, mert akkor reá csak kétségbeesés vár: most ráismervén Tanárban a bűnösnek vélt vágytársra, s ennek véérébe gondolván fojthatni a borzasztó kiábrándulást, gyilkosává lesz ennek is, de azért a kétségbeeséstől meg nem menekedhetik: a sokszoros bűnsúly nehezebb, hogysen romlatlan ember, mint ő, elviselhesse azt, le kell rónia adósságát, életével kiengesztelnie a sértett igazságot: *egy* kegyelme a sorsnak, hogy az inkább bukottat mint

rosszat megója az öngyilkosságtól is ; t. i. zavart érzékei s elméje elébe kápráztatják a meggyilkolt Tanárt, ez int, ő követi, s — örvényben leli sírját. Valóban e szomorújáték mesterműve a fenső tragikumnak : szánalmat gerjeszt hőse sorsa felett, ki nemes férfias kedélylyel bírva, indulatai áldozatává lesz ; borzadást a jókat is maga körül megsemmisítő iszonyú következeseken ; fenséges az erkölcsi törvény megvesztegethetlén szigorával ; emelő pedig, mert hőse nem gyáván szenved, hanem elég erős magát elszánni az önbüntetésre, a halálra ; s ím : az örök igazság a bűnét elismerő és bánkódó vétkest megója az utolsó büntől. — *Marót bánban* a hős egy nagy és nemes lélek, kinek, míg rablott testvére megtalálásában fárad, s érte börtönt és inséget szenved, ezt nem tudva, boldogságát meglopja ; a kit szenvedélylyel szeret, neje, elpártol tőle ; s ő maga, nem győzhetvén le boszuvágyát, s magamagának követelvén a büntető isten szerepét, mikor a tévedt, de meg nem bukott nő felett szánakodva, már letesz a boszuról, az ő vétkéből megindult eseményfolyam által fátumi erővel utól éretik : ez áll helyette boszút, mely neki most már csak kín és gyötrem. — Az *Áldozatnak* végre tragikai hősnője, Zenő, méltatlanra pazarolt szerelmének egy hű szeretőt, szülői nyugalmát, sőt becsülését is feláldozván, annak maga is áldozatává lesz, de mély és változhatatlan szenvedélye miatti szenvedéseivel és gyászos végével szánó részvételünket bírva. — S e művekben Vörösmartyt a drámai formának is teljes birtokában látjuk. Nagy lelékenység mellett szigorúan kikerekített alkotás (*Kinckeresők*, *Áldozat*), mely bővebb bonyolítás mellett is átlátszólag világos (*Vérnász*, *Marót bán*) ; a cselekvénynek a belső fejlődés részletes kitűntetése mellett is folytonos haladása ; s amily gazdag, oly lélektanilag correct, éles jellemrajz ; végre az indulatok festésében a lángelme mélysége és ereje egészítik ki tragikumának meghódító erejét. Mindamellett a költészet minden bájaival dúszalkodó dictió gyakran epos-széles ecsettel fest, sőt néha az indulat összezúzó perceiben is gazdag lyrai érnek szabad ömledést engedve, színpadon a legdrámaibb momentumok hatását is gyöngíti.

Egy nagy történeti trilogia fogta e tragédiákat követni, melynek első része, *Cilley s a Hunyadiak*, 1845 meg is jelent, a másodikból, *Hunyadi László*, csak egy pár jelenet, a harmadik pedig, *V. László*, végkép elmaradt. Itt, mintha rég pihenő eposi hajlamának valahára ismét korlátlan tért kívánna nyitni a költő, teljes ellentétben azon takarékos alakítással, melyre szomorújátékaiiban emelkedett, az expositió három bő felvonásra terjed ki; s nem csak itt találunk nem kevés, magokban ugyan szép, korfestő és tartalmas, de oly jelenetet, mely kár nélkül elmaradhatott, hanem az actiót vivő két vég felvonásban is; sőt személyeket, melyek, a drámára nézve szükségtelenek, egyedül a történeti háttér kedvéért vezetettek fel. A hiba a trilogia fogalmának helytelen felfogásától van, melynek minden része kell, hogy magára is befejezett kerek egész legyen: míg itt e «történeti dráma» a következő két részre akarván előkészíteni, «előjátékul» leszen, de ennek takarékoságát nélkülözve. *Egy* dísz e műnek az éles és erőteljes jellemzés, mely úgy a költő lélektani mélységét, mint történelmi felfogását egyformán szép fénybe helyezi.

A vígjátékban is tett Vörösmarty kísérletet, t. i. annak nevezte *A fátyol titkait* 5 felv. (1834). De az alapeszme, a széplelkek szerelmének dicsőítése a köznapi felett, komolynak marad, bár a költő azt a szerelem különböző nemeinek ellentéte s ezek komikai megvilágítása által víggá kívánja tenni. Hogy mégis a darab az legyen, mit az új széptan érzékeny játéknak nevez, a komikumnak nem vala szabad uralkodni a darabon. Különben, míg a geniális jellemalkotás, a jellemek kiszámolt ellentétei, s az eleven és élethű dialóg a darab erős oldalát teszik, bántó az a cynismus, melylyel az erkölcsök (szokások) s a convenientia elhanyagolva vannak. Ugyanis a költő az idyll szabadságával él egy időhöz és helyhez, s egészen a modern társaság életéhez kötött történetben, mi a ritka szépségekkel tündöklő mű élvezését nagyban zavarja.

Végül nem hagyhatja az irodalomtörténet említetlenül Vörösmarty szándékát Shakespeare meghonosítása körül a ma-

gyar színen, *Julius Caesárt* (1840), utóbb *Lear királyt* (kiadva 1856) a rokon lélek szabad hűségével adta. A változott idők, csüggedései, s végre halála megakasztották a nevezetes kezdetet.

— (Az «Áldozat» expositióját s abból *mutatványnt* l. az *Irod. Olv.* II. k. 369. száma alatt.)

Kiadások. A Kincskeresők (Auróra 1833). Várnász, az akad. Eredeti Játékszíne I. köt. Buda 1834. újra 1837. A fátyol titkai (Aur. 1835). Arpád ébredése, előjáték a pesti m. színház megnyitásának ünnepére, Pest 1837. Marót bán, Buda 1838. Julius Caesar, és: Az Áldozat (Újabb Munkáiban 1840). Cilley és a Hunyadiak, Pest 1845. Minden Munkái, Bajza és Schedeltől 10 köt. 1845—8. és egy kötetb. Pest 1847. Lear király, Pest 1856. Legteljesb gyűjtemény pedig: Minden Munkái Gyulai Páltól, 12 köt. Pest 1864. ugyanaz 6 kötetben Ráth Családi Könyvtárában, Pest 1871.

139. §. Vörösmarty követői. A színszerűség érvényre jutása. Szigligeti.

Vörösmarty nyomán, ez időszak első tizedében többnyire az irodalom és költészet más ágain jeleskedő nem kevés szép tehetség kísérlette még a szomorújáték művelését. Közöttök a kitűnőbbek báró *Eötvös József* (1834), *Horváth Cyrill* a bölcész (1833—50), *Tóth Lőrinc* (1834—39), *Jakab István* (1836), *Vajda* (1836), *Garay* (1836—9), *Gyurmán Adolf* (1839); kik azonban még inkább az irodalom, mint a színpad behatása alatt állván, ha sikerült is itt-ott a jobb alkotás (Tóth, Gyurmán), egy-egy drámai jellem és hatásos helyzetek: erősb oldalukat főleg a dictió, s ez is néha inkább lyrai (Eötvös, Garay) vagy elmélkedő részében (Horváth C. Vajda), mint drámai fejlettségével, tette. Legtöbb színszerűséget kétségtelenül *Tóth Lőrinc* tanusított, ki mind a cselekvény és jellemek drámai alakításában, mind a szenvedélyek festésében nem csekély erőt, a dictióban legtöbb költőiséget és drámaiságot egyszersmind, fejtett ki, bár könnyűsége helyenként, még utolsó darabjában is (Hunyady László), dúsalkodásra ragadta.

Ellenben egészen a színpad szülötte *Szigligeti Edvárd* (Szathmáry József, született 1814 + 1878), ki 1834 Pestre jöven, egy létesülendő magyar színház eszméje által elragadtatva, a

budai játékszínhez állott be, melynek, s a később annak helyébe lépett pesti magyar színháznak nem ugyan mint színész, hanem mint színiköltő, fő támasza lett. Erős meggyőződése, hogy csak eredeti drámai irodalom alapíthatja meg a magyar színügyet s azon életbe vágó érdekeket, melyek ezzel összekötve vannak, találkozáva ez érdekek kivívásának forró kívánásával s ritka tehetséggel, tették őt azzá. Többet várva ez irányban az élvezhető soktól, mint a kevés bár jobbtól, s az égető szükség betöltése hasznát elibe tevén saját dicsőségének, oly munkásságot fejtett ki, mely, ha költészetünknek nem is, de színügyünknek történetében érdemét elmúlhatatlannak tünteti fel. Ugyanis első lépése óta (Megjátszott cselek, dráma 5 felv., 1835), csak a tárgyalt időszakban, harmincegy színművet adott, melyek közt tizennyolc dráma és öt vígjáték van. Szomorújátékai és drámáinak tárgyai, alig pár kivétellel, a hazai történelemből vétettek, vagy azzal kapcsolatba vannak hozva; s alakításai kezdet óta már helyes, gyakran takarékos szerkezet és hatásra jól számított helyzetek által ritkán maradtak minden siker nélkül, néhányra pedig hosszasan is fentartotta magát (*Dienes, Mic bán családja* stb.), bár ember- s világmismeret, történeti és lélektani kellő készség hiányában jellemei tartalom, mélység, a tragikaiak nemesség nélkül vannak, s általában azok conceptiója s kivitele a biztos kezét nélkülözi, a kidolgozás pedig, kezdetben kivált, gyenge, az erő helyét nyersség, sőt vadság pótolván, míg a gyöngéd érzelmek bensőség és melegség nélkül kifejezvék. De, közepette és dacára a szapora termelésnek erősödni látjuk őt mind a cselekvények indokolásában, mind a jellemzésben, főleg pedig az érzések és indulatok kifejezésében, sőt költői tartalmasságban is (*Aba, Romilda, Korona és kard* stb.), a nélkül mégis, hogy haladása, értem a történeti és tragikai színművekben folytonos, biztos, s így visszaesésektől ment volna. Ennek dacára Szigligeti munkássága üdvös hatással volt: Kisfaludy óta senki által ennyire nem bírt színszerűségével számos eljátszható darabokat adott, s általok bizodalmat költött az eredeti nemzeti darabokat kívánó közönségben a magyar színikölté-

szet jövődjére iránt. Mindamellett e nemű darabjai közt nincs egy is, mely az értelmes ítészt minden részben kielégíthetné; másfelül mindenegy szigorúbb bírálatra egy-egy újabb darabbal felelvén, melyek újra a színszerűség külső eszközeire támaszkodtak, csak az újfrancia regényes dráma ez időszak másod felében elhatalmazott bal hatásának dolgozott kezére.

Kielégítőbbek azon szűkebb értelemben úgynevezett drámái (1844 óta) melyeknek motivumait és alakjait a jelenkori társadalomból vevén, viszonyok, erkölcsök és jellemek dolgában a külső úgy, mint a lélektani hűséget szerencsésben valósította; s egymás közvetítésére használva a víg és komoly, érzékeny és szomorú, középosztályi és népi elemeket; sőt segédül véve zenét, dalokat, táncot is, azokkal egy nálunk új fajnak, a *népszínműnek*, lett megalkotója (*Szökött katona, Két pisztoly, Zsidó, A rab, Egy szekrény rejtelméi, Csikós*). És bár a hatás e nemben is nagyrészt külsőségekre alapíttatik, hová a néha beszótt gyakorlati célszavak is számítandók, s így drámaköltészetünk általa voltaképp nem emelkedett: de tagadhatatlanul azon érdeme volt, hogy nem csak visszafoglalta a tért, melyet a német érzelgő dráma, s különösen a bécsi bohózat elég sokáig bitorolt vala a magyar színpadon, hanem a szavaló színművet sajnos alárendeltségben tartott idegen operának is nemzeties és szerencsés vetélytársat adott, s a színházi közönséget, minden osztályokból, tetemesen nevelte.

Legtöbb becsesl bírnak, s tiszta műélvét nyújtanak, Szigligeti vígjátékai, melyekről alább.

Kiadások. Eötvös: Boszú, szomj. (5 felv.), Pest 1834. — *Horváth C.*: Tyrus, szomj. 5 felv. Buda 1834. (Ered. Játékszín II. köt.). Kuthen kún kiadály, szomj. 5 felv. Szeged 1838. (H. C. Színművei I. k.), Jolánta, szomj. 5 felv. («Buda» zsebk. 1839-re.). Vetélytársak, szomj. 5 felv. (Alf. Színm. I. 1850.). — *Tóth L.*: Átok, drámai költ., előj. és 3 szak. Buda 1835 (Ered. Játéksz. IV. k.). Vata, tört. dráma 4 felvonásban (M. Tört. Színművek, Pest 1836. I.). Ekebontó Borbála, szomj. 4 felv. Buda 1837. (Er. Ját. VI.). Az atyátlan, szomj. 5 felv. Buda 1839 (ott, VII. köt.). Ronow Agnes, tört. dráma 3 szak. (Olympia I. Pest 1839.). Hunyadi László, tört. dráma 5 szak. (írva 1839) Pest 1846. (Ered. Játéksz. XVI.). — *Jakab*: Zsarnok apa, dr. 5 felv. Buda 1836. (Er. Ját. V. k.). — *Vajda*: Joguz, vagy a honkeresők, színmű 5 felv. Pest 1836. — *Garay*: Országh Ilona, szinj. 3 felv. (Hajnal. Pest 1837.). Árboe, szomj. 5 felv. és előj. (M. Tört. Színm. II. Pest 1837.).

Bátori Erzsébet, tört. dráma 5 felv. (Szinmütár I. Pest 1840); együtt Garay Összes Költ. Pest 1854. — *Gyurmán*: IV. László, szomj. 5 felv. (Er. Ját. VIII. k. Buda 1840). *Szigligeti*: Dienes, v. A királyi ebéd, szomj. 5 felv. Pest 1838. Gyászvitézek, dráma 3 felv. Pest 1838. Vazul dr. 4 felv.; A Pókaiak, szomj. 4 felv.; Aba, szomj. 5 felv. (e három Szigligeti Eredeti Színművei cím alatt, Pest 1838), Cilley Fridrik, dr. 3 felv.; Romilda, szomj. 3 felv.; Korona és kard, szomj. 5 felv. (e három Nagy Ignác Színműtára I. II. III. köt. 1840—2). Mic bán családja, dr. 3 felv. előját. Pest 1840. Ál Endre, dr. 4 szak. Pest 1841. Troubadour, szomj. 4 felv. 1840 (Reguly-Album, Pest 1850). Szökött katona, színmű 3 szak. Pest 1844. Két pisztoly, színmű 3 szak. Pest 1844. (mindkettő újabban 1876 a Nemzeti színház könyvtárában). Zsidó, színmű, 4 szak. dalokkal, Pest 1844. Gerő, szomj. 4 felv. előj. Pest 1845 (Er. Ját. XIV. k.). Gritti, szomj. 5 felv.; A rab, színmű 3 szak. dalokkal; Egy szekrény rejtelve, színmű 3 szakaszbán dalokkal; Zách unokái, szomorújáték 5 felv.; Csikós, népszínmű 3 szak. népdalokk.; Mátyás fia, dr. 5 felv. (e hét: Szigligeti Újabb Színműveiben 1—4. 6. 7. füz. Pest 1846—8). Béli Pál, szomj. 5 felv. Trónkereső, szomj. 5 felv. Pest. 1868. Török János, dráma 5 felv. Struensee, szomj. 5 felv. Strike, népszínmű 3 felv. Valeria, szomj. 5 felv. Háromszéki leányok, népszínmű 3 felv.; II-ik Rákóczi Ferenc fogsága; dráma 5 felv. Az Amerikai, népszínmű 3 felv.; Cigány, népszínmű 3 felv. Világ ura, szomj. 5 felv. IV. Béla, szomj. 5 felv. Perényiné dráma két részben. (Mindnyájan a Nemzeti színház könyvtárában Budapest 1871—1878.) Vígjátékaival együtt összesen 102 színművet írt, az elősoroltakon kívül a többi nem jelent meg nyomtatásban. Dramaturgiai dolgozatai a következők: Nemzeti színházi Képesarnok Pest 1870 (újabban Magyar színészek életrajzai címen az Olcsó Könyvtárban 1878); A dráma válfajai. Budapest 1874.

140. §. Az újfrancia drámaiszkola költői. — Visszahatás. — Húgó Károly.

A főleg külső eszközökkel működő és színpadunkon mind nagyobb tért foglalt, újfrancia dráma, csattanós sikereivel, úgy a Szigligeti példája is, a «színi hatást» tűzvéni ki a színiköltészet elvéül, e bálvány után látjuk indúlni költőinket, elhanyagolva a valószínűséget s a jellemek lélektani fejlesztését, s minden áron rendkívüli, a meglepő bár természetellen, s megragadó után törekedni, többnyire azon értelmes és jól kiszámított conceptió nélkül, melyet az újfrancia romanticismus annyira hatalmában tart. Ez útra szállt az első egyike, a regényei által már méltó dicsőséget aratott báró Jósika Miklós. Ő, ki regényeiben mind mély belátású jellemrajzolónak, mind a figyelemfeszítés mesterének tanusította magát, nem levén képes drámai cselekvényt alkotni (*A két Barcsay*, 1844; *Kordokubász*, 1847), a lélektant gúnyoló

jellemekkel s élre állított szemképráztaó helyzetekkel (*Adorjánok és Jenők*, 1838; *Kordokubász*) ostromolta a nézők figyelmét, sikeretlenül. — Példányaihoz illő tekintetlenséggel minden iránt, mit széptan és erkölcs követel, alkotta meg *Kuthy Lajos* (született 1813, † 1864) szomorújátékait (*Ariadne*, 4 felv. 1838., *Fejér és Fekete*, 4 felv. 1839). Az emberiség iszapjából szedvén alakjait, azokból szövö — nem annyira drámáit, mint — dramatizált regényeit, melyek drámai cselekvény és jellemfejlesztés nélkül vannak. Annál ügyesebb ő meglepő helyzetek, metsző ellentétek, megható jelenetek előállításában; dialógja élénk, s koreszmékkal nem kevésbé saturált. Így mérőben külsőségekre építve, mélyebb alap hiányában, e művek, mint a megfejtett rejtettszó, csakhamar elvesztvén a közönség tetszését, Kuthy a történelmi drámát kísérlette meg (*I. Károly és udvara*, 5 felv. 1840); de itt viszont a történelmi jellemek bal felfogásával s az alakítás gyengeségével vesztvén sikert, e pályával felhagyott. — Nemesebb természet volt *Obernyik Károly* (szül. 1820, † 1856), ki erős szenvedélyrajzoló tehetsége és szerkesztő ügyessége dacára, elkapatva a kor irányától, polgári drámáiban (*Főúr és Pór*, szomorújáték 5 felv. 1843; *Örökség*, dráma 5 felv. 1844), életből vett jellemek mellett is tűhegyre állított helyzetekkel, s erősen kifejezett politikai célatossággal, mely az alapeszmén túl, a bő, gyakran szinte értekező dialógból nyilatkozik, csak mulékony tetszést arathatott. Gyengébb mind a jellemzésben, mind az indokolásban, halála után megjelent történelmi szomorújátéka: *Brankovics György* (5 felv.), melyet csak az előadók érdeme tart fenn a színpadon. — A korirányt jeleli, melynek *Petőfi* oly praegnans kifejezése volt, e költő egyetlen megjelent történelmi drámája is (*Tigris és hyaena*, 5 felv. 1846): «egy láz-álomkép, melynek csak egy-egy felvillanó jó gondolat, s a nyelvnek itt-ott nyilatkozó zord erélye kölcsönöznek némi érdeket.» — Legszorosban csatlakozott ez iskolához a szerencsétlen *Czakó Zsigmond* (szül. 1820, † 1847). Két visszautasított drámája után a harmadik, *Kalmár és Tengerész* (4 felv. 1845) roppant hatást idézett elő a színpadon, melyet lázassá

fokozott a negyedik: *Végrendelet* (dráma 5 felv. 1845). A reájok következett *Leóna* (tragédia 5 felv. 1846) és *Könnyelműek* (dráma 5 felv. 1847), leverő hatásuk dacára, szinte hivatalosan bámultattak: t. i. a beteg kor hitt a költő nagyságában, mélységében és lángelméjében, mely mégis csak egy meghasonlott kedély beteg életnézete volt, bár nem az akkor negédelt divatszerű világfájdalom, hanem igaz és mély, melyet a költő végre is önkénytes halállal pecsételt meg. Czakó mindegyik drámája egy-egy alapeszmét hozna külső megjelenésre; de alakjai a társaság és emberi szív nem ismerése és saját alanyi kóros felfogásánál fogva pszichologiai valóság nélküliek, bizarrságuk által, bár nem érdeklők, de megdöbentők; és noha tervei mesterkéltek és valószínűtlenek, bonyodalmasak és túlterheltek, melyekben a véletlen vagy a félreértések pótolnák az indokolást: mégis a megrendítő helyzetek és ügyes elrendelés e műveket rendkívüli tekintetre emelték. A kritika megsokallván ez irányt, megtette kötelességét; s a dicsősége egéből leest s valóban tökélyre törekvő költő most, szerencsés tapintattal, más térre szállt, hol adott tárgyak és viszonyok objectív realitásukkal képesek leendettek alanyiségének korlátokat vetni: t. i. a históriai dráma felé fordult. És csakugyan *János lovag*, s utána *Szent László* színművei az élet valárdabb felfogásával kezdetét jelölék vala az óhajtott fordulatnak, midőn a szomorú katastroph életének véget vetett.

Ezek voltak a figyelemre méltók azon költők közt, kik számos derék alak és hatásos jelenetek alkotói valának, de concep-tióban és kivitelben harmóniás szép egészset teremteni nem bírtak. A visszahatás e ránk erőltetett, mert idegen szellemű — nem levén társadalmunk fiatal s rugékony életének egy elpállott társadalom állapotaihoz semmi köze — úgy mindenkép idegen tárgyú, újfrancia romanticismus ellen el nem maradt, úgy a kritika, mint a költészet részéről is. Emilyennek vehető *gróf Teleki László* (született 1811, † 1861) fellépése *Kegyenc* című egyetlen drámájával (szomorú. 5 felv. 1841), melyben nagyszerű képe gördül le a népvándorlási korban magából már-már kikölt Rómá-

nak. Ha e mű nem tragédia is, miután benne egy tragikus jellem sincs, hanem inkább eleven történeti érzékkel felfogott hű képe egy nyomorú világnak, mely nagyság és nemesség nélküli: a költő érdeme mégis nem egyes hatalmas részekben áll, mert ő folyvást fejlődő s erős vonásokkal feltüntetett jellemekből szövi ki a cselekvényt, s kép organikus művet ad. — Merőben ellenlábasa pedig ez iskolának *Hugó Károly* (szül. 1817), ki, a legszen-
tebb tisztelettel a költészet magas hivatása iránt, s teli vágygyal hazai koszorúkat érdemelni, német tollát a magyarral felcserél-
vén, sorát adta a legnemesb műveknek, melyek az ingerlőbb élvekhez szoktatott közönséget is hathatósan megillették *). Az *Egy magyar király* (történeti dráma 4 felv.), *Brütus és Lucretia* (dráma 4 felv.), *Bankár és Báró* (szomorú. 3 felv.) és *Világ szin-
pada* (dráma 4 felv.) egymás után lekötötték a méltó figyelmet (1847). Komoly tanulmányok bizonyítványai a római és magyar történetben a két első, a jellemkifejtésben tanusított lélektani mély belátás és erős költészet gyümölcse mind a négy, melyek-
nek színi hatását a drámai alakítás szerencsésen közvetítette. T. i. e művek sikere azon sorban fokozódott, melyben egymásra következtek, tetőzve az egyszerű s tisztán belső, fentragikai cse-
lekvényű «Bankár és Báró»-ban, melynek egyszersmind példa-
szerűen szigorú s kerek szerkezetével a meglehetősen laza «Világ szinpada» nem bír ugyan, de ennek dacára az alapeszme mély-
ségével (a túlmívelt társaséletnek a túltermészetivel kibékítése), az ellentétes elemek költői vegyületével s a ritka tartalmas diktio mellett, szinte nem mindennapi hatást idézett elő a színen is. Hugó kétségtelenül hivatva volt szerencsés fordulatot hozni be színiköltészetünkbe, ha az 1848-iki változások, melyek őt Párisba kivándorlásra bírták, pályáját meg nem szakasztják, s ő módot

* A francia itészet is (Jules Janin) magasztalva fogadta a harmadi-
kat (*Le Marchand de Marseille*, úgy *La Comédie infernale* és *L'Iliade finie*
darabjait); a német, *Brütus és Lucretiát*, mely először németül jelent meg
(Pest 1845). A magyar után készültek: *Ein Ungarkönig* (Pest 1847), *Der
Kaufmann von Marseille* (P. 1859). Később jelent meg legelső darabja: *Cal-
deron, oder Liebe aus Verehrung* (P. 1863).

nyer a nyelvvel bánást, melylyel küzdött (legnehezebb az előbb németül írt Brútusban), teljesen hatalmába ejteni, s amit annyi szerencsével kezdett, pártoltatva s buzdíttatva lelkesen folytatni. Az ő elnémulása is irodalmunk végzetességei közzé tartozott.

Kiadások. Jósika: Adorjánok és Jenők, szomj. 3 felv. (Árvízkönyv II. 1839); A két Barcsay, dr. 4 szak. Pest 1845. — *Kuthy*: Fejér és Fekete, szomj. 4 felv., és I. Károly és udvara, történeti dráma 5 felv. (Nagy Ignác Színműtára I. köt. 1840). — *Obernyik*: Főúr és Pór, szomj. 5 felv. (Éred. Játékszín XIII. köt. 1844).; Örökség, dr. 5 felv. (Nemz. Színműtár, I. f. 1845). — *Petőfi*: Tigris és hyaena, dr. 4 felv. Pest 1836 (és Vegyes Munkái II. köt.). — *Czakó*: Kalmár és Tengerész, dráma 4 felv. Pest 1845. Végrendelet, dr. 5 felv. Pest 1845. Leóna, trag. 5 felv. Pest 1846. Szent László, dr. (Délbáb). — *Teleki*: Kegyenc, szomj. 5 felv. Pest 1841. *Húgó*: Egy magyar király, tört. dr. 4 felv. Pest 1847. Brútus és Lucrétia, dr. 4 felv. Pest 1848. — A feun említett s itt elő nem forduló darabok úgy látszik nem jelentek meg.

141. §. Vígjátékírók.

Vígjátékunk sem annyi phásison nem ment keresztül, mint a komoly dráma, sem annyi tehetséggel nem műveltetett, mint ez. Kisfaludy nyomain, el nem érve őt belső becsre nézve, boldog közepszerűségben mozgott az, s inkább helyzetekre, ármányra, elmésségre mint a jellemekre fektetvén a súlyt, leginkább csak az időszak második felében vett nyomósabb lendületet Szigligeti által. Fáy, Szontagh, Kovács Pál, kik 1830 előtt tűntek már fel, folytatták a pályát (90. §.); hozzájuk járultak báró Eötvös József (1833—40), *Jakab István* (1834—38), *Csató Pál* (1837—40), *Gaal József* (1836—44), *Tóth Lőrinc* (1839), *Munkácsy János* (1838—9), *Nagy Ignác* (1838—45), *Obernyik Károly* (1845), *Vahot Imre* (1843 óta), *Degré Alajos* (1844 óta), *Szigligeti* (1840 óta) és mások. Első, ki társai közül állandóbb hatást idézett elő, *Gaal József* volt (szül. 1811, † 1866), sok ügyességet fejtve ki feltalálásában, helyzetek bonyolításában s a dialógbán, de jellemei nem tartalmasak, s az indokolás nem mindig kielégítő. Első darabja «*A király Ludason*» 3 felv. már nagy sikerrel adatott, bár könnyeden dolgozva, különösen a történeti vígjáték követelmeinek nem felelt meg. Fokozta a hatást a «*Szerelem és Champagnei*» 5 felv.

(1837) mulatságos bonyodalmai és valóban komikai alakjaival; de valóságos országos hatást a «*Peleskei Notárius*» bohózat 4 felvonásban (1838) idézett elő, melyben a Gvadányi által nyújtott anyag drámai behatással van felhasználva, s nemcsak furcsa helyzetekkel, elmés ötletekkel, hanem többnyire éles és élethű, bár, mi a vígjátékban szabad, erősb vonásokkal rajzolt alakokkal felette mulatságossá téve. Gaal hatásait majdan az irányvígjáték tolta háttérbe. Emez a *Tisztújítással* (1843) vívta ki első, s azon ideig példátlan diadalát, mely *Nagy Ignác* vígjátékai közül, tükörhű életképeivel s eleven elmés vonatkozásokkal csípős dialógjával éveken át fentartotta magát az ország minden színpadain maga tetemesen nevelve a magyar színház közönségét. Örvendetes kivételül vált ki a különben csak múló érdekre számító irándarabok közül báró *Eötvös József* négy felvonásos vígjátéka: «*Éljen az egyenlőség!*» (1840), mely mulatságosan kitűntetve a politikai egyenlőség elvi hirdetőinek gyakorlati következtelenségeit, eltekintve e korszerűségtől, a jellemekből kiszótt ármány s mesteri szerkezet által egymaga maradandó becsre emelkedett. — E mozgalmak közt lelte meg *Szigligeti* sajátképi hivatása terét. Már *Mic bánban* és népszínműiben észrevehető lett komikai talentoma: tisztán azonban először *Rózsa* történeti vígjátékában nyilatkozott az, melylyel először győzedelmeskedett az akadémiai versenyeken is (1840), hol később annyi diadalt aratott. Bár ebben, s a két évvel utóbbi *Kinizsiben* erkölcs- és nyelvtörténeti tanulmányok hiánya miatt a korrajz csak helyenként sikerült, de művészi komoly törekvéssel működött a cselekvénynek a jellemekből kifejtésében, néha, ő a legszínyszerűbb költő, még a színszerűség rovására is. Vázlatosabb, mint kivitt, de következetes, ha nem mély is, a jellemzés. *Vándorszínészeiben* (koszorúzva 1844), hol a színészi színbirálói és színingazgatói fondorkodások drámai étellel teli képe perdül le előttünk, élénk, elmés és gúnyos célzatokban gazdag dialóggal fűszerezve. *Szigligetiben* tetőzött a kor vígjátéka, bár azt a megelőzőt időszak színvonalán feljebb nem emelte is.

Irodalom. B. Eötvös: A Házassúlók, Pest 1833. Éljen az egyenlőség! (Aradi Vészlapok, Pest 1844). — *Jakab*: Falusi lakodalom, 3 felv. Buda 1834 (Ered. Ját. III. k.); Csel, vig opera, Buda 1833. — *Csató*: Megházassodtam! 3 felv. (Nagy I. Színm. II. k.); A tolvaj, dalos vigj. (Emlény 1840). — *Gaal*: A király Ludason, Pest 1837. (M. Tört. Színm. III.); Szerelem és Champagnei, 5 felv. (Arvízk. III. 1839); Peleskei Nótárius 4 fv. (Színm. I. újra Buda 1843); A magyarok Boroszlóban; Tatárfutás, énekes boh. 3 felv. (1839). Pazar fősvények, 3 felv. (Színm. I. 1840); Két Júlia, 3 felv. (ott II. 1841.). A vén sas, boh. 4 felv. 1844; Ecsedi Tündér, regényes vigj. 5 felv. (bárá Jósikával 1839). — *Tóth L.*: Alkonyatkor, 4 felv. (Olympia, 1839). — *Munkácsy János*: Tündér Ilona; Garaboncás deák, tüneményes vígjátékok 3 felv. 1833. — *Nagy Ignác*: Egyesüljünk! 3 felv. (Színm. I. 1839); A hősök, 1 felv. (Részvét Gyöngyei, 1838); Argyrus királyfi, tünem. életkép 4 rámb. Buda 1840; Vendégszerep, 1 felv. (Nemzeti Almanach 1841); Életuntak. 5 felv. (Ered. Ját. X. k. 1840.); Vetélytárs 1 felv. (Nemz. Alm. 1842); Tisztújítás, 5 felv. (Ered. Ját. XI. k. 1843, újra 1844, 1846; legújabbán az Olesó Könyvtárban 1877). Armány és Szerelem, farsangi tréfa 1 felv. (Életképek 1845); valamennyi együtt: Nagy Ignác Vígjátékai, Pest 1852. — *Obernyik*: Nótelen férj, 3 felv. (Nemz. Színm. III. 1846); Fial nagynéne, 3 felv. 1847. — *Vahot Imre*: Országgyűlési szállás, Pest 1844; Restauráció, 4 felv.; Farsangi iskola, 4 szak. (e kettő: Két Eredeti Vígjáték cím alatt Buda 1845); Éljen a honi!; Sorsjáték; Találkozás az Oreczkertben. egy-egy felv. (Nemz. Színm. III. 1845). Költő és király 4 felv. Pest 1846; Vén Csapodár 5 felv.; Öreg és fiatal orvos stb. — *Degré*: Iparlovag, 3 felv. Pozsony 1844; Eljegyzés álarc alatt, 3 felv. Pest 1845; Félreismert lángész, 3 felv. Pest 1846; Férj és jegves, 3 felv.; Segítsünk egymáson, 1 felv. (1848). — *Szigligeti*: Rózsa. 3 felv. (Er. Ját. IX. 1840); Kinizsi, 3 felv. (ott XII. 1844); Vándor színészek, 3 felv. (ott XV. 1845); Pasquill, 3 felv. Pest 1847; Liliomfi. 3 felvon. 1849. (Az Olesó Könyvtárban 1875.) Fenn az ernyő nincsen kas. Vígj. 3 felv. (Toldy István Nemzeti Színházában Pest 1863). A nőuralom. Vígj. 3 felv. (A Gyulai P. Részvétkönyvében 1863). Udvari bolond. Vígj. 3 felv. Az új-világ. Vígj. 3 felv. (Mindnyájan a nemzeti színház könyvtárában Buda-Pest 1871-1877.) Ahol a kijövetel helye s éve fel nem hozott, azon darabok, tudtomra, kiadatlanok.

142. §. Az új műepos. Garay.

S most egyik legszebb oldalához térünk át e kori költészetünknek, az elbeszélőhöz. Amióta Vörösmarty eposi Músája elhallgatott s követői serege csak megközelíteni sem bírta őt (96. §.), a tárgyias költészet ez ága soká nem akart virágzásnak indulni. T. i. a nemzeti classicismus, mely az elébbi korszak nagy eposköltőiben legmagasabb pontját érte el, bevégzett fejlődési stádium volt; az új jegybe lépett nemzeti és társadalmi élet a költészetben is más irányt, más tartalmat, más kifejezést követelt; a lyra, a dráma, már megérezte volt az új időt: csak az epos késett megtalálni formáját. Ott állott *Kisfaludy Károly* ki-

sebb költői beszélyein, a rémletes *Éjjeli menyekzón* s a dévaj *Kisérteten* kívül *Eltéje* mint «romántos költemény», mintája egyszeresmind egy új, modern, műalaknak; ott *Vörösmarty* tündérmeiséje, a «*Tündérvölgy*,» régies kifejezéssel s részben naív felfogásával a népieshez közelítő: de elszigetelve mindkettő, s amaz azonfelül töredék is; ott végre ismét *Vörösmarty* néhány, beszélylyé kiszélesedő, balladai hangú költeménye; de a követők elmaradtak. A Kisfaludy-Társaság, mely mindig finom tapintattal vitte irányadó tisztét szépirodalmunkban, e térre mutatott most, s fokozatosan tűzött ki az elbeszélő költészet különféle fajaira jutalmakat: a balladára (1837, 38, 39), a költői beszélyre, majd történeti (1840), majd mondai alappal (1846); a víg eposra (1845), a legendára (1846), míg 1844-ben «a korszerű epos» elméletét kívánta. E mozgatások csakugyan élénk versenyeket indítottak, s bár a közvetlen siker, eleinte még nem volt fényes, de a figyelem felébredt végre ez irányban is: a történeti és mondai tárgyak gondosan előszedettek, és számos kisebb becű elbeszélő költeményeken kívül, Gaal, Szabó István, Garay, Erdélyi, Vachott Sándor, Petőfi e térre is szálltak, a pályázók közt pedig Garay, Tompa, s mint új nagyság Arany, arattak koszorúkat.

Gaal József a «*Haramia szerelmé*»-ben (5 szak. 1842) még Kisfaludy *Eltéjére* emlékeztet, hol az eposi elem nagy tért enged nem csak a leírásnak, hanem a lyrának is; *Balassában* (3 ének 1847) s *Lónyai Annában* is (3 ének 1847) ezeken fekszik a súly. — *Szabó István*, a hellenista, *Acsöp halálában* (1842) a lelki tökély felsőségét a külsőségek felett fejezve ki képesen, megrendítő költői erőt fejt ki, míg a népies *Kendőlakásban* (1843) több cselekvénynyel rendelkezik ugyan, de a helyenként homályos előadás miatt hatását téveszti. Kevesebb szerencsével kísérte meg *Vachott Sándor* a költői beszélyt, noha *Bátori Erzsébetben* (1847) alakító erőnek is adta jeleit. Legtöbbet és legjobbat 1843 óta már, *Garay* adott. Ő balladaszerű költeményekkel kezdte eposi pályáját; s nincs költőink közt egy is, ki annyi szép, költött, mondai és történeti tárgyat rövidebb-hosszabb beszélykében

dolgozott fel, de, a külső forma dacára, nem annyira valódi, a belső változásokat drámai fejlődésekben sebesen-haladva előadó, balladák azok, amiknek neveztetnek, hanem inkább állapotképek, egy-egy rövid egyszerű történet vagy belső mozzanat kifejtése, néha apró részletek bő rajzolásával. Így jár el mind számos, s köztök legszebb, úgynevezett balladáiban (*Kont, Kont fegyvernőke, Hunyadi László, Haszán* stb.), mind népies beszélykéiben (*Mátyás király, Gömörben, Hunyad kardja, Az apród, Zrínyi Ilona, a naív Obsitos* stb.), a Niebelungen után Gaal által szerencsésen képzett tizenhárom tagú sorokban (Haramia szerelme, IV. szak.); így továbbá az *Árpádokban* (1847), mely nem hősköltemény, aminek az összes kiadásban nevezetik, hanem negyven egymás mellé sorolt beszély, részben csak költőileg előadott történetek, amennyiben nem is minden számnak van cselekvénye, vagy csak valamely szabatos fő eszméje is. Mégis becses füzér mind a hazafiúi érzésnél fogva mely azt átlengi, mind költői szép felöltöztetésével. Nagyobb beszélyei közül való *Franzépán Kristófné* (a Kisfaludy-Társaság által jutalmazva 1846), melynek érdeme szinte nem külső s belső küzdelmek közt haladó cselekvény bonyolításában van, sőt az egyszerű történet főleg csak az érzések festése végett látszik lenni. Legendái sem legendák, nélkülözvén azok naívságát; köztök gyönyörű beszélynek tűnik ki *Bosnyák Zsófia* (jutalmazott a Kisfaludy-Társaságtól 1847), lélektani felfogásával s mély vallásosságával. Most szent László királyt választotta egy nagyobb eposi költemény tárgyává, mely, bár nyomasztó körülmények és hűzamos testi szenvedések közt fejeztetett be, kétségtelenül Garay összes költészetének koronája (*Sz. László, történeti költemény 12 ének*). Nem ugyan hősköltemény ez sem, hiányozván egy nagyszerű, a nemzet életére döntő fontosságú egységes fő esemény, hanem történeti költemény, vagy költői életrajz, mely t. i. hőse egész életfolyamát beszéli el születésétől haláláig, így középpontját és egységét csak a hős egységében bírja, s tárgyánál fogva bonyolódás nélküli sora egymásutáni történeteknek, melyek gyakran minden belső összefüggés nélkül

is vannak: minél fogva a mű széptani jogosultságot egyedül a kiviteltől nyerhetett. De éppen e kivitel az, mely a műnek, művészietlen conceptiója dacára, eposi költészetünkben díszes helyet biztosít. A magasztos és forró hazafiúi érzés, mely azt áthévíti, minden időben lelkesítőleg —, a mély és őszinte vallásos hit emelőleg fog hatni minden fogékony magyar kebelre; s ennél, s különösen a gazdagon kibányászott legendai csodás elemnél fogva az epos fenségére és népességére emelkedik egyszersmind. Minden mit a XI. századbeli nemzeti történet és hagyomány nyújt, események, intézetek, erkölcsök és érzésben; minden, mi szerzőnk költészetében szép és nemes, vele születve vagy hosszas tanulmány és gyakorlat által szereztve volt, egy szívvelszó s lélekmívelő nagy életkép megalkotására egyesült itt. T. i. a tárgy adott részletei meghatározó szép költeményekkel, külső és belső állapotok igénytelenül rágyogó festéseivel, s magasztos gondolatokkal átszőve, egy nagy dicsőeneket képeznek e hazafiúi és vallásos fenköltés, erény és szerelem, nőtisztelet és hőstettek felett, a legnemesb népszerűségű, mívelt, szép előadásban: példánya egy keresztyén regényes műeposnak, ha belső, mesei egységgel bír. — Most a bár fáradt költő még egy hasonló történeti költeményt tervezett: *Hetumogerek**, szerinte «hősregét a magyárok első hétvezéreiről,» melynek azonban csak első éneke készült el, a csonka mű hattyúénekévé levén. Itt is egy sok ágú történetsort látunk költői előadásra kiszemelve, mely szerves egészet szinte nem volt adandó. Hibázott költőnkben, mit már tárgyai választása tanúsít, az alakító ösztön és tehetség, mely nála epizódok összefűzésén túl nem ment. Fő ereje az előadásban volt.

— (Garayból *mutatv. az Irod. Olv. II. köt. 370—3. számok alatt.*

Kiadások. Gaal: Haramia szerelme (Kisf.-Társ. Évlapjai IV. k.); Balassa (Vahot Imre Országgyűl. Évkönyvében 1848. évre); Lónyay Anna (Életképek 1847). — *Szabó István*: Aesop, Kendőlakás (Évl. VI.). — *Vachott*: Bátor Erzsébet, történeti beszély 2 énekb. Pest 1847. — *Garay*: Versek; Újabb Versek; Az Árpádok, Pest 1847. újra 1848. Sz. László, Eger 1851—2, újra 1854. és gyémánt kiadásb. 1865. Minden nagy és kisebb elbeszélő költeménye együtt «Oszves Munkái» közt Pest 1854.

* Ejtsd: Hetümagyerek.

143. §. A népies epika. Petőfi. Tompa. Arany.

E nemes *népszerűség*nél, melyet Garay, eposi költeményeiben, s főleg Szent Lászlójában, a művészet kívánalmaival oly szépen tudott egyesíteni, a kor, vett iránya szerint, már meg nem állapodott. A *népies* e térre is átvitte követeléseit, s itt is *Petőfi* volt, ki azt érvényesíteni első kezdette. Hét nagyobb költői beszélyt adott, a tisztán parodizáló *Helység kalapácsán* kívül (1844), melyet, amely tartalmatlan, pórias, s alakítás nélküli rögtönzet volt, két év múlva szerkesztett versgyűjteményéből maga is kitagadott. Gyengék a históriai tárgyúak is (*Lehel*, töredék; *Szécsi Mária*). Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a múltban, s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségökre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények. S különben is sem bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett; ami tanulmányt, átgondolást, szerkesztést, műgondot követelt, nem volt neki való. Nem tudott-saját énjéből kikelni s egy-egy vonás neki csak úgy sikerült, ha ahhoz saját egyéniségéből vehette a színeket, (*Szilaj Pista*, *Bolond Istók*). De egy mű van ezek közt is, mely mindenha népies költészetünk legszebbjei közé fog tartozni: «*János vitéz*» (27 szakaszban 1844). Kukorica Jancsi egészen a magyar népmesék szellemében van gondolva, s annyi benne az egyszerű természeti szépség, őszinte bensőség, a feltalálás és felfogás annyira a nép észjárása szerint van, mint a kifejezés is, hogy dacára az egységes szerkezet hiányának — miután a költemény nyúlik inkább, semhogy kerekké alakúlna —, azt nem csak gyönyörűség, de sőt helyenként megilletődés nélkül sem olvashatni.

Tompa csak annyiban tartozik ide, a mennyiben költészetünket számos népies tárgyakkal termékenyítette meg («*Népregek*, *Népmondák*» 1846). Amit a monda itt-ott beszéll, figyelmes gonddal összeszedi, a töredékest finom érzékkel kiegészíti, ön találmányait jelentékenyen egy-egy régi romhoz, vagy tóhoz, vagy virághoz, vagy csak névhez is kötve, csinos regékké kere-

kíti; előadásában azon erős természetszemlélő és kifestő hajlamának engedve, mely lyrai művein is uralkodik. Ez irány, és egyáltalában nem népies virágzó nyelve műkölteményekül hagyják e költői mondákat feltűnni, bár néha a naív felfogás is érvényre jut, s megható tiszta népies hangok is ütnek meg füleinket. Másképp víg beszélyeiben (*Szuhay Mátyás: A vámosújfalusi jegyző*, 1847). Emez tréfás anekdot inkább, mint költői beszély; de mindkettőben az előadás és nyelv már igazán népies, az első pedig költői becsű is a derék és korhű jellemrajz s azon mélyebb indok által, melyben a pártok idegenkedése, csínyei, s az érdekeknek végül kedélyes erkölcsi kiegyenlítése alapját nyeri.

Így indúlt vala meg népies elbeszélő költészetünk, midőn *Arany János* a Kisfaludy-Társaság versenyén *Toldiával* (12 ének 1847) lángelméje egész teljében feltűnt. Nem epos ez: egy kis család állapotai és kedélyviszonyai a tárgy, megtoldva néhány udvari jelenettel; de több, csupa költői beszélynél is: egy egész kor élete tükröződván benne vissza, nem sok, de éles vonásokban. A költő művészi magas hivatásáról mindenek előtt azon mód tanúskodott, mely szerint a Toldi-monda egyes, belsőleg össze nem függő, adatait egy léteges szigorú szervezetté alkotta, melynek mindenik tagja szükséges ok vagy okozatként jelenik meg, s minden vonás a költő eszmélt céljaihoz szabatik. A compositió erejével csak léleifestő ereje vetélkedik: jellemei nem leíratnak, hanem cselekvésbe hozva nyilatkoznak előttünk, valódi drámai közvetlenséggel és elevenséggel; s mi oly meghatóvá, nemesítővé, oly ellentállhatatlanná teszi a művet: azon gyengéd gyermeki és szülei szeretet, mely Miklósban és anyjában oly mélyen, egyszerűen s valóan festetik. E magas művészet a legöntudatlanabb naívságba burkolva felfogásban és előadásban, oly diadalt szerzett a népiesnek, melyhez hasonlót az többé nem vívott ki. 1848-ban *Murány ostroma* következett 4 énekben. Ugyanazon alakító, jellemfejtő s tisztán eposi előadó jelesség műve, de ily hódító tárgy nélkül. Ezen s a következő időszakban adott elbeszélő munkáival; a Toldi-trilogia másod részével (*Daliás idők*

I. én., tehát eddig még csak töredék) és a harmadikkal (*Toldi estvéje*), valamint balladáit s *Buda halálával*, melyet húnregének nevez, de sajátkép egy atilai népies nagy epopoea első része, Arany a kor csúcsára hágott, melyen, ha a jelek nem csalnak, első rangját meg is fogja tartani.

— (*Mutatványok Petőjéből az Irod. Olv. II. köt. a 374; Tompából a 375—6; végre Aranyból, ennek életével együtt, u. ott «Toldy» expositiója és mutatványul annak XI. XII. éneke a 377. számok alatt*).

Kiadások. Petőji: ide tartozó kiadásait l. az életrajzb. a 135. §. után. — *Tompa*: Népregék, Népmondák, Pest 1846 (kétszer ez évben, és:) Versei IV. kötetében Pest 1858; Szuhay Mátyás (Költői Pályaművek, melyeket 1847 koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság, P. 1847); A vámosújfalusi jegyző (Szépirodalmi Szemle 1847. II.). — *Arany*: *Toldi* (Költői Pályaművek stb. 1847) újra 1853—1858; *Murány ostroma, beszély*, Pest 1848. és *Összes Költ. P.* 1867.

144. §. Regény- s novellairodalom. Annak előzményei.

A regény- s a novellaköltészet sajátkép csak ez időszokban indult virágzásnak. Azon kevés, mi a XVI. és XVII. századból e téren maradt (22. 37. §.), fordítás vagy utánképzés; a XVIII-ban Haller László Fenelonnal, Mészáros Ignác Menander Kártigámjával kezdék a francia s a német regényeket átültetni irodalmunkba, s utánok számosan jót s rosszat, jól s rosszul, amint jött: míg Dugonics a történeti, Bessenyei a tanszerű, Kármán a regényes, e század elején pedig Verseghy a víg és szinte történeti, regényben eredetileg tettek próbát. De Bessenyeie (Tarimeses útazása) világot sem látott; Kármáné (A fejvesztés) töredékül maradt; s bár Dugonics egykor roppant hatást idézett elő számos regényeivel, e hatás nem széptani volt, hanem a nemzeti lélek hatalmas ébresztésében határozódott; Verseghy pedig az egészséges szeszély s gúnyoros ér mellett, organikus mű alkotására nem bírt vergődni; úgy hogy az egész hosszú időkörből csak *egy* mű maradt fenn: «Fanni Hagyományai» Kármántól (63. §.), mely költőiségevel mind maig állást foglal irodalmunkban. Egy e részben meddő pár évtized, és Fáy András első vékony kísérlete után (1818) Kisfaludy Károly volt az, ki Aurorájában e

nemnek is nagyobb lendületet adott, különösen jól szerkesztett, s a magyar élet és jellem hű rajzaival érdeklő víg beszélyeivel, maradandó becsű történeti regényével, Tihamérral, s általa buzdított társaitól is (92. §.) évenként hozott új adalékokkal. — Az 1831 után keletkezett szépirodalmi lapok s elszaporodó zsebkönyvek által most már a novella is nagyobb mérvben műveltetett, részint a régibb első rangú költők többjei (*Kölcsey, Bajza, Fáy, Vörösmarty*), s mellettök a szapora *Kovács Pál*; részint új derék erők által (*Csató, Vajda, Gaal József, Tóth Lőrinc* stb); sőt néhányan nagyobb regényt is írtak: *Fáy* tanszerút (A Bélteky-ház, 1832), *Petrichevich Horváth Lázár* társadalmi (Az elbújdosott, 1836), *Gaal József* történetit (Szirmay Ilona, 1836); kiket azonban *b. Jósika Miklós* (szül. 1794 + 1865) váratlan és meglepő fellépése 1836-ban rögtön feledékbe süllyesztett, irodalmunk ez ágát hosszú, gazdag és szerencsés pályafutásával fényesen megalapítandó.

Irodalom. Kölcsey: Elbeszélések (M. Munkái II. kötetéb. külön az Olesó Könyvtárban 1875). *Bajza*: Beszélyei és Regéi (Összegyűjtött Munkái Toldy-féle kiadásának második kötetében, köztök egy kiadatlan regény, Kámor, mely azonban a II. részben már megszakad). — *Fáy*: Elbeszélései részben Szépirodalmi Összes Munkái VI—VIII. kötetekben, Pest 1844; részben a későbbiekkel vegyesen a Buzavirágok és Kalászok, Pest 1853, 2 k. és Hulló Virágok, Pest 1861. című gyűjteményeiben. — *Vörösmarty*: Beszélyek és Regék (Újabb Munkái II. köt. A Bajza-Toldy-kiadás IX.: a Gyulai-kiadás X. kötete). — *Kovács Pál*: Beszélyfűzér, 3 k. Pépa és Győr 1841—6. — *Vajda* Elbeszélései (részben a Dalhon kötetekben). — *Tóth L.*: Úti Novellák, Pest 1851. — *Fáy*: A Bélteky-ház, 2 k. Pest 1832. (Összes Munkái II—IV.); később Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus, szeszélyes regény 2 k. Pest 1856.; A szutyogfalviak, magyar fajképek 2 k. Pest 1856. — *Horváth Lázár*: Az elbújdosott, vagy: Egy tél a fővárosban, 2 k. Kolosv. 1836. — *Gaal*: Szirmay Ilona 2 k. Pest 1836. — *Vajda*: Tárcsai Bende, 3 k. Pest 1837.

145. §. Jósika, a magyar regényirodalom megalapítója.

Igen is, régibb és újabb elszigetelt kísérletek után, egy magyar regényirodalom valódi atyjává *b. Jósika Miklós* lett, ki ez időszakban tizenegy, összesen pedig, nem egészen harminc év alatt harminchat regényt, azonkívül negyvenöt novellát és beszélyt adott, együtt száz huszonöt kötetben. De érdeme nem csak e

rendkívüli termékenységben, hanem egyszersmind művei irodalmi súlyában fekszik. T. i. azok belső érdekességével általános figyelmet gerjesztvén a magyar regény iránt, sokaságukkal pedig azt táplálni s fentartani nem szűnvn, azon köröket is állandó olvasókul nyerte meg a magyar irodalomnak, melyek azt még csak hirtől ismerték; nem említve, hogy általános szükséggé, divattá tevén egyszer a magyar regényt, annak csakhamar oly lendületet adott, hogy néhány évtized alatt az, terjedelemre és hatásra nézve, szépirodalmunk legnevezetesb és leghatásosb ágává emelkedett.

Jósika élete és szellemének iránya barátilag egyesültek őt termékeny és jeles regényíróvá képezni. Felsőbb osztály szülötte, már korán különféle állású és egy s más tekintetben érdekes vagy kiváló egyéniségek vonák magokra figyelmét. Tizenhatodik éve óta a hadseregben szolgálván, ezzel a század nagy actióiban részt vevén vagy azok közel szemlélője levén, s ország-világot látván, soknemű erkölcsökkel, intézvények és szokásokkal megismerkedett, sok s különféle nemzet és osztálybeliekkel érintkezett, s a társaságot a legmagasb köröktől a kunyhóig észlelhette; e mellett egyénileg is számos viszontagságok- és kalandokon, utóbb, az élet komoly viszonyaiba szövődve, szenvedéseken és küzdelmeken átmenvén, az emberi szív világa leleplezve állott előtte. S mind e ritka kincsét az élet- és emberismeretnek és mindennemű tapasztalásoknak, termékeny történeti és irodalmi tanulmányok egészítették ki, s azonfelül a természettől nyert erős értelem és teremtő képzelődés; mi által lón lehető, hogy midőn negyven éves korában a regényírói pályára lépett, oly gazdag készletével rendelkezett a tárgyak-, ismeretek és gondolatoknak, milylyel Kisfaludy Károlyon kívül, egy magyar költő sem előtte; innen mesék és jellemelek feltalálásában azon kimeríthetetlen gazdagság, azok érdekes összeszövésében azon ritka ügyesség; innen azon valárd alap, azon lélektani mélység és biztos kéz, melylyel mint jellemfestő kitűnt, mikhez még a figyelm mind végig feszítésének nagy mestersége járult. S érdeme

nem csak az, hogy e kellékekkel oly előkelő mértékben bírva, általában egy érdekes és hatásos regényköltészetet indított meg, hanem hogy azt, mindjárt kezdet óta, mint elődei és társai a magyar költészet egyéb formáit, ő is *nemzeti alapra fektette*, tárgyait nagy számú történeti regényeihez kirekesztőleg a két haza históriájából vevén, költeményeit magyar históriai háttérrel látván el, s mint történeti, úgy társadalmi regényeiben is magyar életet és társadalmat festvén. Ekép Jósika nem csak önálló, hanem egyszersmind nemzeti regényirodalmat teremtett, s nem csak a magyarul olvasók számát megtízszerezte, hanem a nemzeti öntudat s hazafiúi érzésnek is, különösen társaságunk magasabb sphaeráiban, új és nagy hódításokat tett; végre a társalgási nyelvet, még a színpadnál is szélesebb körökben divatra segítette, mert azt minden irányban kimívelte és nemesítette — csak correctnességre nem emelkedett soha.

Jósika harminc éven át, tehát mind végig, fenn is bírta tartani a közönség érdekeltségét: de első történeti regényei belső becsével a későbbiek nem vetélkedhettek. *Abafi* (2 k. 1836), *Az utolsó Bátor*i (3 k. 1837), *A csehek Magyarországon* (4 k. 1839) új meg új kiadásokban még mindig tetszenek, mint amelyekben még a legtisztább költői eszközökkel, a legnemesebb részvételért vívott. Az alapeszme érvénye, a szerkezeti gond, s nem csak a jellemzési erő, melyet mind végig megtartott, hanem a jellemek megválasztása is a főt és a szívet, tehát az erkölcsi érzést is, teljesen kielégítik. Különösen a női jellemelekben (Margit, Gizela, Coelesta, Kornisné) a legfelsőbbet állította elé a költő, mit költészetünk e nemben szépet, bájost, emelőt, fenségest, s e mellett nem kevesbbé valót bír: alakok, melyek az olvasó lelkébe elfelejtetetlenül betapadnak. A korfestésben is hívebb tanulmány, mélyebb belátás mutatkozik, bár érzéke inkább az erkölcsök genre-nemű rajolásához van, mint ereje a felsőbb történeti felfogásban. A lelkesedett fogadtatás és hihetetlen könnyűsége az előhozásban csakhamar könnyed dolgozásra csábították. Már novellái némelyeiben döbrentő eltévesztései hökkentenek meg

tárgynak, iránynak. Nagyobb műveiben ugyan még azontúl is többnyire ugyanazon vagy még nagyobb virtuozitás a figyelmet mind végig lekötő bonyolításban, de már mind nagyobb hajlammal a túlzott, keresett, sőt bizarr iránt, concepciónban és jellemalkotásban. A Walter Scott böles tanítványa az újfrancia romantika hatása alatt elvész, melynek első jelei már drámai kísérleteiben mutatkoztak, s mely számkivetése idejében a brüsszeli légkörben, e nemes talentomot végkép leszorította első útjáról. Mindamellett nincs munkája egyes nagy jelességek, s még kevésbé érdek híával; s a magyar olvasó közönség még soká nem fogja nélkülözhetni hibás munkáit sem, a jobbakat soha.

Kiadások. I. Heckenastnál: Jósika Miklós Regényei; 24 köt. Pest 1836—44. Ebben: Abafi, 2 k. 1836, (6. kiadás 1864); Zólyomi 1 k. 1836 (5. kiad. 1860); A Könnyelműek, 2 köt. 1837 (2. kiad. 1858); Az utolsó Bátori, 3 köt. 1837 (4. kiad. 1860); A Csehek Magyarországbán, 4 k. 1839 (4. kiad. 1864); Élet és Tündérhon, 3 k. 1840 (nyolc beszély, 2. kiad. 1858); Zrínyi a költő, 4 k. 1843 (2. kiad. 1857); Viszhangok, 2 k. 1844 (nyolc beszély, 3. kiad. 1859); A szív rejtelmek, 2 k. 1845 (hat beszély, 2. kiad. 1859); Az élet útjai, 1844 (2 kiad. 1858). — II. U. annál: Jósika Miklós Munkái, új folyam, 11 k. Pest 1846—7. Ebben: Akarat és Hajlam, 2 köt. 1846; Regényes Képletek 3 k. (tíz beszély); Jósika István, 5 köt. 1847; Egy két emeletes ház, novella 1 köt. 1847. — III. Emichnél: Ifj. Békési Ferenc Kalandjai (Alt Móric álnéven), 2 köt. 1845. — IV. Hartlebennél: Egy magyar család a forradalom alatt, korrajz 1—4. köt. Braunschweig 1852; majd újra, és kiegészítve 10 köt. Pest 1861—2. — V. Heckenastnál, de most névtelenül: Eszther, 3 k. 1853; A nagyszebeni királybíró, 3 köt. 1853; A gordiusi csomó, 3 k. 1853; A zöld vadász, 3 k. 1854; A szegedi boszorkányok 3 k. 1854; A tudós leánya, 3 k. 1855; Jő a tatár! 4 k. 1856; Pygmálion, vagy Egy magyar család Párisban, 2 k. 1856; A rom titkai, 2 k. 1856; A rejtett seb, 3 k. 1857; Két királynő, 3 köt. 1857; A hat Uderszky leány, 6 köt. 1858; Régibb és újabb Novellák, 4 k. 1859 (tizenegy beszély); Az első lépés veszélyei, 1 k. 1860. — VI. Heckenastnál: Jósika Miklós Újabb Regényei, 17 köt. Pest 1860—4. Ebben: Két barát, 4 köt. 1860; Második Rákóczi, 6 köt. 1861 (2 kiad. 1862); Két élet, és: Kakukszó, 2 k. 1862; A két mostoha, 2 köt. 1863; A végváriak, 3 k. 1864. — VII. Hartlebennél Pesten: Klára és Klári, az Anjou-királyok korából, 2 köt. 1862; A magyar kényurak, az Anjou-királyok korából, 4 köt. 1864; A szegény ember dolga csupa komédia. 4 k. 1864; Várt leány várat nyer, 3 k. 1865 (Magyar Eredeti Regények Tára VII—IX. k.), — VIII. Emichnél: A mi késik, el nem múlik, 2 köt. 1864. — IX. Ráthnál: Sziklarózsa, 2 k. 1864. — Újabban a Franklin-társulatnál Jósika Miklós regényei Olesó kiadás 1—61. kötet. — Felemlítendőek még: Jósika Külföldi Regényei, 10 k. Pest 1844; Regény és regényítészet, írta Eszther szerzője, Pest 1859; sőt az igen is regényes tárgyalásnál fogva ide sorolandó: A Magyarok Östörténete 3 köt., Pest 1861; s végre életrajzi tekintetből, a hozzá különben nem méltó: Emlékirat, 4 k. Pest 1865, mely közbe jött halála miatt töredékül maradt.

146. §. A kor többi elbeszélői.

Jósika után, s nagy részt az ő nyomában, szokatlan eleven-ség lett a novella- és regényköltészetben észrevehető. Talentom, szaporaság és népszerűség által különösen Kuthy Lajos és Nagy Ignác tűntek ki. *Kuthy* először 1838-ban az Athenaeumban, s azon túl majd minden szépirodalmi közlönyökben adta hosszú sorát a gazdag és ragyogó képzelemről tanuskodó beszélyeknek, melyek tárgyai erős szenvedélyek, szintoly erős színekkel és szenvedélyes, virágos előadásban, s kezdetben nagy érdekeltség-gel olvastattak, bár végre alakjai, lélektani alap hiánya mellett mind inkább a túlzottba, bizarrba, előadása váltig üres phraseologiába csaptak át. *Nagy Ignác* beszélyei és «torzképei» az élet apró bajai, ferdeségei s nevetséges oldalai körül forognak, a tréfa, szeszély és gúny bizonyos kedélyes vegyületével. Aztán mindig tudott valami újat, a napi érdekek és kérdésekkel összefüggőt, s mert sekélyet, könnyen élvezhetőt adni. A Sue-féle «Páris Mystérjai» másutt is egy egész irodalmát hozták elő a rémletes regényeknek: nálunk sem maradt példája követés nélkül, s egy ideig kapva kapattak s általánosan olvastattak Nagy Ignác «Magyar titkai» (1845), ki ebben is első használta fel a divatot; utána-jött Kuthy «Hazai Rejtelméi»-vel (1846), s volt mindketőben elég lelékenység, hogy mulattasson; azonfelül amott tréfa, itt humor, és becses részletek, különösen jeles genreképek; különben egyik sem szerves mű. — A többi kortársak felett még csak *Kelmenfy László* (Hazucha Ferenc, szül. 1815, † 1851) tűnt ki, még pedig némi mélyebb alappal, helyenként erős humorral is, de alakításban szinte gyenge. S ezen, és más most már feledékenységre ment elbeszélők mellett léptek fel, kik utóbb első rangra emelkedtek: *b. Kemény Zsigmond* (sz. 1816 † 1875) és *Jókai Mór* (sz. 1823); amaz 1840 az Athenaeumban «*Martinuzzi*» (befejezetlenül maradt) és «*Gyulai Pál*» történeti regényei mutatványaival; s már itt észrevehető annak erős lélektani vizsgáló hajlama s mélybe ható történeti felfogása, de az érdegerjesztés titkának hiányá-

ban részletező módja fárasztó lett; míg Jókai, bár világismeret és tanulmány nélkül még, már első, igen gyenge regényében (*Hétköznapiak*) és még inkább beszélyeiben, jeleit adta leíró és a komikumra hajló derék talentomának: előhirdetőiül azon fényes pályának, melyet mindkettő utóbb megfutandó volt.

Irodalom. Kuthy: Munkái (novellák) 8 köt. Pest 1842-52. Hazai Rejtelmek, 2 k. Pest 1846-7. *Nagy Ignác*: Munkái, 9 kötet Budapest 1842-5 (Beszélyek, 3 köt., Torzképek 4 köt., Hajdan és Most 2 k.); Magyar Titkok, 12 füzet, Pest 1845; Menny és Pokol, 3 f. Pest 1846. — *Kelmenfy*: Beszélyek 2 k. Pest 1846; Meghasonlott kedély, 2 k. Pest 1846; Ezer év előtt, regény, Pest, 1847. *Kemény Zsigmond*. Gyulai Pál 5 k. Pest. 1847. — *Jókai*: Hétköznapiak, regény 2 k. Pest 1846. Vadon Virágai (novellák) 2 köt. Pest 1848. *Frankenburg Adolf*: Munkái (Estikék) 2 köt. 1844. — *Petőfi*: Hóhér kötele, Pest 1845. — *Garay*: Tollrajzok, 3 k. Pest. 1846. — *Pálfy Albert*: Magyar millionaire, 2 k. Pest 1846. A fekete könyv, 2 köt. Pest 1847. — *Császár Ferenc*: Eredeti Beszélyei, 2 k. Pest 1846. — *Degré Alajos*: Kedélyrajzok, Pest 1847. stb.

147. §. B. Eötvös József regényköltészete.

Történetünk vége felé még egy nagy íróval találkozunk, kivel másutt mint állambölcsészszel, szónokkal és költővel már megismerkedtünk, ki minden költőink közt, európai kultúrájával, legmagasban áll, s ezzel, és képességei s szelleme irányával a társadalmi regényre mintegy praedestinálva volt: *b. Eötvös Józseffel*. Tudomány és tapasztalás szövetkeznek nála éles analytikus értelemmel, melylyel minden lélektani és társadalmi problémát elemez, erős gyakorlati észszel, mely a tapasztalat tényeiből eszmékre emelkedik, s élénk képzelemmel, melynek közbenjárása mellett eszméivel egyszersmind az érzés felett uralkodik, s kibenekép a tudós, bölcsész és költő a legszebb egységgé olvad. Innen politikai munkáiban és szónoklataiban a kedélyre is, a költőiekben egyszersmind az észre hatás: minden szellemnyilatkozata bölcsészet, a költőiségnek szívet és képzelmet melegítő és működtető sugaraiban. Legpraegnansabb kifejezése e szellemnek már első regénye: *Carthausi* (4 részben, 1839-1841). Gusztáv, egy fiatal francia gróf, önéletrajza ez, ki lelke eszményi irányánál fogva végtelen szenvedések, csalódások és botlások után emésztő kételyek martalékává, s mármár öngyilkossá válván, a nagyvi-

lágból egy carthausi klastromba vonúl, hol végre társa Justusban, s a sivatag élet után munkában és csendes házi életben boldogságát feltaláló Armandban azon tükörré találván, mely a földi megnyugvás és elégedettség képeit tünteti elébe, kibékül az étellel, s egy régi sebben sínlődve, ifjan, de belső nyugalommal múlik ki. Az új világ nagy képe és bírálata ez, melyben az egyén minden szenvedélyei és tévedései, a társadalmi élet minden nagy kérdései, családíság és nevelés, vallás és szabadság, osztályszellem és forradalom, valárd háttéren és concrét viszonyítással tárgyaltnak; gazdag és mély, lélektani és bölcsészeti műnek; megható, költeménynek; fenséges, moráljával («csak az önnösnek nincs vigasztalása a földön»); végre mint egy huszonhat éves ifju férfi conceptiója — bármennyi reál anyaggal, saját kedélye és élményei összegével rendelkezett is — a lángelme előleges sugallatainak bámulandó emléke. A széptan tiltakozik a bölcsészeti elemnek oly terjeszkedése ellen a költészetben, milyent e regény mutat: de itt az nem általános érvényt igénylő, beillesztett részként jelenik meg, hanem a carthausinak mindig helyzethez kötött belső cselekvése, mi által a reflexió jogosúlt költői alkatrészsze lesz. E nemes költeményt két irányregény követte: *A falu jegyzője* (3 köt. 1845) és: *Magyarország 1514-ben* (3 köt. 1847): amaz a központosítási rendszer bajnokának kiáltó szava a megerendszer reformja mellett; ez egy nagy történeti festmény a jobbágyi osztály felszabadítása érdekében. Amott egy bántó képét kapjuk a megyei visszaéléseknek, melyek, ha minden egyes vonásai okmányilag bebizonyítható valóság valának is, mint állítattott, de így együtt torzképök a valónak, s annál igazságtalanabb, mert míg a fő érdek a társaság alsó rétegeinek jut, hol a bűn a szenvedő erény glóriájában mutattatik fel, a kiválóbb osztály mind végig a nevelésnek, s minden gyarlóság, sőt gagságnak képviselőjévé tétetik. Különbén a Viola zsvány ügyesen bonyolított, valóban tragikai, meséje egy második, vele szorosán össze nem függővel van terhelve; s míg az alakok egyik csoportja, a népieké, mesterileg rajzoltatott, a többi nem sok dicsé-

retest mutat fel: de tiszteletet vív ki a nemes szív azon mély iróniája, mely erkölcsbírói szigorával a művet átlengi. A történeti regény becsét a történetvizsgálói tanulmányok teszik, s az egyesek és tömegek jellemzésében kifejtett erő. Történet, költői részletekkel átszőve, nem költemény.

Kiadások. A Carthausi, I. II. rész (Árvízkönyv, I. III. k. 1839), III. IV. r. (Árvíz. V. 1841); hatodik kiadás egy köt. Pest 1869. — A falu jegyzője, 3 k. Pest 1845. újra 2 k. P. 1860. — Magyarország 1514-ben, 3 k. Pest 1847. Ujabbán Ráthnál összes művei közt Carthausi és Magyarország 1514-ben 1874.

148. §. Idegen jelesművek műfordításai.

Azon élénk önálló munkásság mellett, mely a költői téren ez időkben nyilatkozott, a világgöltészet classicusainak átültetése majd egészen elhanyagoltatott. Irodalomtörténeti nevezetességű munkák közül alig említhetni egyebet az «*Ezeregy Éj*» regéi fordításánál, melyet Vörösmarty kezdett meg és Szalay László, Szenvey stb. fejeztek be, melyet a Kazinczy Gábor által csak megkezdett «*Ezeregy Óranegyed*» egészített volna ki; továbbá *Ossián* művészi becsű s kritikai készletű áttétele *Fábián Gábortól*; a szerb népdalok és hősrégéké *Székács Józseftől*; *Tiedge* tankölteménye: *Uránia*, *Jámbor Páltól*; és *Pyrker* Tunisiása *Udvardy Jánostól*. A nagy költők közül *Shakespear*et két vállalat tűzte ki, de a Lemouton Emiliáé csak öt, az Arany-Petőfi-Vörösmartyé csak egy darabot hozott; a nem kevés színi fordítások nyomtalanul maradtak. *Klopstock* Messiása tíz énekét *Tárkányi* híven is szépen is adta, belőle csak töredékek láthattak világot. *Pope* tankölteményét «*Az Itészetről*» *Lukács Móric*, s ugyanő *Byron* több művét, jelesül; *Boileau* tankölteményét a költészetéről *Erdélyi* mintaszerűleg adták; holmit a *V. Hugo* és *Béranger* lyrai darabjaikból *Kriza* és *Petőfi*; a német lyrai költők közül *Goethe*ből *Szemere Miklós*, *Uhland*, *Rückert*, *Kerner*, *Heinéből Kerényi*, jól. De mindez számba sem jöhet, ha irodalmunkból a külföld költészetének bármely halavány képét akarnók felismerhetni. — Élénkebb fordítói, de, a classicus darabokra ügyelő akadémiai

gyűjteményen kívül, jobbára gyári munkásság tűnt fel a dráma és regény terén. Egyes darabokon kívül, emitt néhány regénytár, amott Nagy Ignác «Színműtára» adta a német, angol és francia divat-irodalom kedveltebb műveit, míg a szépirodalmi lapok novellai rovata jó részt a külföld újságain élődött — de ezek a napi érdek kielégítése után elpendültek, mind.

Irodalom. Ezeregy Éj, 17 köt. Pest 1831 s. köv.; kivonatban: Arab Regék Vörösmartytól. 2 k. P. 1867. — Ezeregy Óranegyed (Kazinczy G. Malvína, I.) Budapest 1838. — Ossián Énekei, az eredeti gael mértéken Fábrián Gábor, 3 k. Buda 1833. — Szerb Népdalok és Népregék, az eredetiből Székács J., Pest 1836. — Uránia, Tiedge után szabadon Jámbor Pál és Katona Antal, Pest 1845. — Tunisiás, Buda 1839. — Shakespeare Vilmos Összes Színművei, ford. Lemouton Emília, 5 füz. Pest. 1845 (A szélvész; A két verónai nemes; A windsori vig nők; Viola; Szeget szeggel). Shakespeare Összes Színművei, I. Coriolánus, Petőfitől, Pest 1848. — Klopstock Messiásából darabok a «Religio és Nevelésben», az «Órangyalban» és «Aradi Vészlapokban». — Pope és Byron tankölt. a Kiszf.-Társ. Évl. IV. kötetében 1844. — Byronból a Társalk., Auróra, Athen. stb. — Külföldi Regénytár a legkedveltebb idegen írók munkáiból. 2 köt. Kolosy. 1836—7. Külföldi Regénytár, kiadja a Kiszf.-Társ. 24 köt. Pest 1842—3. Új Külföldi Regénytár u. attól 15. köt. Pest 1844. Francia Regénycsarnok, kiadta Récsi Emil, 10 k. Kolosy. 1843. Angol Regénytárca 6 k. Pest 1843. Pillangó, Külf. válogatott elbeszélések, kiadá Széplaki Erneszt (Bajza), Buda 1836. — Külföldi Játékszín, kiadta a M. T. Társ. 19 köt. Buda és Pest 1833—40. (Shakespeare, Sheridan; Voltaire, Molière; Alfieri, Federici; Lessing, Iffland, Schröder, Schiller, Steigentesch-ből). — Nagy Ignác Színműtára, 4 köt. Buda 1839—43.

149. §. Magyar irodalomtörténeti mozgalmak. — Magyar jeles-írók kiadásai.

Az előbbi időszak irodalomtörténeti adatnyomozóit most *egyedíratok* szerzői váltották fel az akadémia kebelében. Így a magyar bölcsészet történetét *Balogh Pál* és *Hetényi János* (114. §.), a tudományok állapotát Magyarországon az Árpádok idejében *Czech János*, a matematikai irodalmat *Vállas Antal*, az állattan történetét *Hanák János* adták; *Jerney* a húnscytha írás kérdését vizsgálta, *Döbrentei*, a középkori nyelv s irodalmi történet körül nyomozódott (Régi Magyar Nyelvemlékek); *Podhradczky József* pedig régebb írók életrajzaihoz közölt új adatokat (Zermegh, Erdősi, Berger Illés, Pázmány, Káldi); míg számos egykorú írók életei az akadémiai emlékbeszédekben és névkönyvekben foglal-

tatnak. S ezen adalékok jelzik a haladást e téren. — Tétettek ugyan kísérletek az összes magyar irodalom történetének összeállítására körül is: így *Zimmerman Jakab* «M. irodalom» című nyelv- és irálytanához járul már egy irodalomtörténeti szakasz is (1843); *Ferenczy Jákó* ugyanilyet bővebben adott «Adalék honi nyelvünk és irodalmunk történetéhez» cím alatt (1844); *Szuppán Zsigmond* pedig m. nyelvtana negyedik részéül «A magyar s külföldi irodalom történetét» (1837): de mindezekben hiányzik még a tények kritikai megállapítása, a történeti alkotás, s a tudományos ítézet.

Annál több történt, jobbára életrajzok kíséretében, az *írók kiadása* körül, mi által részben az irodalomtörténet is nyert tárgyilag valamit, nagyobb részt azonban az irodalom jeles művei új és élénkebb forgalomba tételével az irodalom maga. A XVIII. század költői közül Amade jelent meg *Szalay László* által először; újra Dayka a költő kézíratai használatával *Toldy* által; *Gradányi* kiadatlan epistolái *Donics András*hoz, egy névtelentől; *Kármán*, *Csokonai*, *Kis János*, s a jelen századból *Kisfaludy Károly* és *Sándor*, *Czuczor*, *Kazinczy* és *Vörösmarty Toldy* által (a két utolsó *Bajzával*); *Fazekas Lovász Józseftől*; *Teleki Ferenc* és *Berzsenyi Döbrenteitől*; *Kölcsey Szalaytól*; végre *Fáy*, kiadó megnevezése nélkül, s mindezek most először összegyűjtve.

Irodalom. Czech értekezése az akad. Évk. II. köt. — *Vállas, Jerney, Podhradczky* cikkei a Tudománytár új folyama kötetében, külön: *Pázmány Péter Élete*, Buda 1836. — *Hanák* akadémiai előadása kibővítve: *Az Állattan történelme és irodalma Magyarországon*, kiadta *Pólya József*. P. 1849. — *Sadler József*: *A Növénytan története* honunkban a XVI. században (A kir. M. Természettud. Társulat Évk. I.). — *Zimmermann*: *M. Irodalom*, 1843. *M. Irodalom, honi nyelvünk szakonkénti története*, 2. s bővített kiadás, Buda 1844. — *Ferenczy*: *Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez*, Pozsony 1844 (átdolgozva: *M. Irodalom és Tudományosság története*, Pest 1854). — *Sz. Zs. M. Nyelvtan*, IV. r. Pozsony 1847.

150. §. Az időszak vége.

Így folyának az irodalom dolgai, midőn 1848-ban a nagy fordulat beállott. A nemzet egész figyelmét az ország sorsa kötven le, rögtön megszűnt minden tudományos és költői tevékeny-

ség, csak a szükségbeli irodalom folytatta egy ideig még nyugton termelését (vallási, tan- és gyakorlati jogi munkák). Az azon évi XVIII. törvénycikket megelőzőleg martius 15-én tetteg behozott *sajtószabadság* mellett szaporodtak a *hírlapok*; egy gazdag *pamphlet-irodalom* keletkezett, mely a fennállónak ellenében minden téren változásokat sürgetett; minden nap új röplapokat hozott, mik nyílt helyeken kikiáltók által árultattak, vagy falragaszok alakjában az utcák sarkait borították el; maga a *költészet*, szolgálójául szegődött a nagy mozgalomnak. Ezek után a legszaporább szak a *katonai* volt; nem kevés nagyobb-kisebb munka érvén egymást e téren, melyek legalább azon irodalmi érdemmel bírnak, hogy általok a hadi nyelv derekasan kiképeztetett. — Az 1849. év már véres munkában találta a nemzetet: a haza egy nagy tábor vala, melynek zajában a tudományos testületek és tanodák működése megszűnt; a nem-politikai sajtó teljesen elenyészett; a régi politikai pártok a háborúban elvesztvén lábok alatt a biztos alapot, azok hírlapjai elhallgattak; ellenben a mozgalom új organumai a fővárosban és vidéken mindvégig újabb- s újabbakkal szaporodtak, míg a katastrophphal ezek is eltűntek; s az oly szépen virágzott irodalom helyét pusztaság lepte el, és síri csend. A nemzeti nyelv jogvesztetten állott, a tanácskozó és egyesületi termék zárva, a magyar Thalia temploma idegen Músanak is megnyitva; a szellemi élet legjelesb tényezői elvesztek, vagy távol, vagy elnémúlva zsibbadoztak.

Így végződött azon, hetvenkét évet átél, dicső kor, mely Bessenyei által megindítva, hosszú, kitűrő és szerencsés fáradozások után oly irodalmat teremtett, mely, ha a Gondviselés végtelen kegye annak feléledését nem engedte volna is meg, a magyarnak a mívelt nemzetek sorában nem dísztelen helyet vívott ki.

Név- és tárgymutató.

- Ádám Mihály 124.
 Ajtay József 254.
 Akademia. L. Magyar T. T.
 Alexovics Vazul 162.
 Altorjai Apor Péter, b. 115.
 Alvinci Péter 73.
 Amade László, b. 119.
 Andrássy György, gr. 242.
 Andtler János 91.
 Angyalffy Mátvás 262.
 Anyos Pál 133.
 Apácai Cseri János 97, 100.
 Apafi Mihály 93.
 Apáti Ferenc 37.
 Apor Péter L. Altorjai A. P. b.
 Approbáták 94.
 Aranka György 158, 159, 163, 168, 169.
 Arany János 361, 382.
 Aranyas-Rákosi Székely Sándor 228,
 311.
 Árenstein József 328.
 Aszalay István 91.
 Athenaeum 340.
 Auróra 224.
 Auróra-kör 224.
 Babocsai Izsák 90.
 Bacsányi János 143, 261.
 Bajza József 189, 194, 226, 245, 265,
 266, 267, 314, 339, 347, 348.
 Bakó Dániel 334.
 Baksay Dániel 239.
 Balás Agoston 77.
 Balásfi Tamás 95.
 Balásházy János 262, 326.
 Balassa Bálint b. 58, 59.
 Balassa Bálint, gr. 87.
 Balassa János 326.
 Baldi Bernardin 68.
 Balia Sámuel 163.
 Bálint. L. Tamás és Bálint
 Balla Gergely 117.
 Ballagi Móric 280, 281, 331.
 Balogh Ferenc 62.
 Balogh György 109.
 Balogh László 93.
 Balogh Pál 272, 284, 392.
 Balogh Sámuel 250.
 Balsarati János 70.
 Bánffy Farkas 117.
 Bánffy Gergely 62.
 Bánfi György 93.
 Bánfi György, gr. 158.
 Bárándy János 321.
 Bárány Agoston 310.
 Bárány György 114.
 Bárány János 114.
 Baranyi László 116.
 Baranyi Pál 113.
 Barcafalvi Szabó Dávid 143.
 Baresay Abraham 132.
 Baricz György 258.
 Báróczy Sándor 133, 134, 156.
 Baróti Szabó Dávid 135, 175, 176.
 Barrabás Sámuel 117.
 Bartha Boldizsár 91.
 Bartholomaeides László 260.
 Báthori Gábor 246.
 Batizi András 54, 57.
 Bátorfi László 34.
 Batthyány Lajos, gr. 308.
 Bay Mihály 91.
 Beely Fidél 284.
 Beke Kristóf 284.
 Bél Mátvás 114, 122, 124.
 Bihari Ferenc 107.
 Biró Márton 113.
 Bitnicz Lajos 245, 328, 330, 334.
 Bloch Móric 280, 330, 332. L. Bal-
 lagi M.
 Belnay György 129.
 Bencédi Székely István 48, 57, 62, 63,
 66, 70.
 Bene Ferenc 324.
 Benedek Mihály 168.
 Beniczky Péter 78, 79.
 Benigni József 310.
 Benkő Ferenc 180.
 Benkő József 181.

- Benkő Máté 93.
 Benyák Bernát 162.
 Benyiczky Gáspár 117.
 Beregszászi Nagy Pál 168, 174, 188, 262,
 Berde Aron 325.
 Bertalanfi Pál 114, 116, 118.
 Berzsenyi Dániel 201, 212, 338, 343.
 Besze János 317.
 Bessenyei György 129, 130, 162.
 Bessenyei György. L. Nagymegyeri B. S.
 Bessenyei György társasága 132.
 Beszédes József 328.
 Bethlen Mihály 93.
 Bethlen Miklós 92.
 Beythe András 70.
 Beythe István 68.
 Bocsor István 335.
 Bod Péter 114, 124, 125.
 Bodó János. L. Szentmártoni B. J.
 Boér Sándor 160.
 Bogáti Fazekas Miklós 55.
 Boldogréti Vig László. L. Horvát István
 Bolyai Farkas 211, 212, 328.
 Bornemisza Péter 48, 61, 66.
 Bornemisza Tamás 62.
 Borsai Nagy Pál 117.
 Borsos Sebestyén 62.
 Borsos Tamás 92.
 Botka Tivadar 286.
 Bőjthi Antal 168, 169.
 Bölöni Farkas Sándor 322.
 Brassai Sámuel 325.
 Briccus György. L. Vizaknai B. Gy.
 Buczy Emil 202, 245.
 Budai Ézsajas 165, 166, 179.
 Budai Ferenc 163, 165.
 Budai Névtelen 62.
 Budai Simon 38.
 Budapesti Orvosegyesület 271.
 Budenz József 319.
 Bugát Pál 262, 267, 325, 326, 331, 334.
 Calepinus, Magyar 68.
 Ceglédi István 12.
 Cesinge János 38, 66.
 Cherrier Miklós 314.
 Comenius Amos 109.
 Compiláták 94.
 Conversations-lexikoni pör 265.
 Csaholei János 107.
 Csapó József 180.
 Császáz Ábrahám. L. Szeremlei Cs. Á.
 Császáz Ferenc 286, 322, 350.
 Csató Pál 271, 375, 384.
 Csatskó Imre 284.
 Csengery Antal 275.
 Cserei Farkas 163.
 Cserei Mihály. L. Csíki Cs. M.
 Cserei Mihály. L. Nagyajtai Cs. M.
 Cserényi Mihály 54.
 Cseri János. L. Apácai Cs. J.
 Csete István 73.
 Csíki Cserei Mihály 93, 117.
 Csipkés György. L. Komáromi Cs. Gy.
 Csízi István 117.
 Csokonai Vitéz Mihály 141, 142, 147, 150.
 Csoma Sándor. L. Körösi Cs. S.
 Csombor Márton 99.
 Csúzi Zsigmond 113.
 Czakó Zsigmond 372.
 Czech János 254, 310, 314, 392.
 Czirjék Mihály 134.
 Czövek István 251.
 Czuczor Gergely 189, 227, 229, 330, 331, 334, 336, 342, 348, 361.
 Czvittinger Dávid 124.
 Dajka János 76.
 Dálnoki Márton 109.
 Dálnoki Veres Gerzson 88, 117.
 Danielik János 278.
 Dankovszky Gergely 334.
 Dávid Ferenc 48.
 Dayka Gábor 136, 144, 177.
 Deák Ferenc 306.
 Deák János L. Erdőbényei D. J.
 Deáki Fülöp Sámuel 259.
 Debreceni kör 141.
 Debreczeni Márton 236.
 Debreceni (nyelv) iskola 167.
 Decsi János 68, 69.
 Decsy Sámuel 155, 156, 165, 166.
 Degré Alajos 375.
 De la Casse Benjamin 328.
 Dessewffy Aurél, gr. 245, 274, 296, 307.
 Dessewffy Emil, gr. 274, 297.
 Dessewffy József, gr. 208, 244, 289, 341.
 Dévai Mátyás 57, 65.
 Dézsi András 54.
 Dienes Sámuel 163.
 Diószegi Sámuel 181, 246.
 Dipsai Szabó István, történetíró 93.
 Dóczy József 254.
 Domokos Lajos 168.

- Dorner József 325.
 Döbrentei Gábor 189, 202, 207, 243,
 245, 330, 392, 393.
 Döme Károly 162, 177.
 Draskovics György, gr. 48.
 Draskovics János, gr. 94.
 Drávai névtelen 51.
 Dugonics András 138, 139, 160, 182,
 257, 261.
 Dukai Takács Judit 207.
 Dulházy Mihály 244.
 Édes Gergely 258.
 Egressy Gábor 339.
 Egyed Antal 258.
 Egyedúti Gergely 70.
 Egyházi értekezések, folyóir. 247.
 Egyházi folyóirás 278.
 Egyházi Tár L. Vallás és Egyházi T.
 Emlekezzenk régiekre! 36.
 Endlicher István 254.
 Endrődy János 160, 163.
 Engel János 254.
 Enyedi István 93.
 Enyedi Pál 43.
 Eötvös József, b. 299, 302, 307, 310,
 341, 349, 368, 375, 376, 389.
 Ercesei Dániel 249.
 Erdélyi János, az író, 339, 343, 352, 391.
 Erdélyi János, jószágigazgató 298.
 Erdélyi m. nyelvmívelő Társaság 241.
 Erdélyi Múzeum, folyóir. 243.
 Erdőbényei Deák János 107.
 Erdősi Sylvester János 47, 66, 68.
 Érdy János 271, 310, 314.
 Esterházy Dániel 91.
 Esterházy Miklós, gr. 71, 95.
 Etédi Márton 140.
 Fabchich József, 176.
 Faber Farkas, b. 122.
 Fábian Gábor 194, 288, 391.
 Fábian István 331.
 Fábian József 258.
 Fabricius Balázs. L. Szikszai F. B.
 Faludi Ferenc 114, 118, 119, 120.
 Fanny hagyományai 147.
 Farkas András 55.
 Farkas Elek 333.
 Farkas János 124.
 Farkas Sándor. L. Bölöni F. S.
 Fáy András 206, 207, 221, 266, 284,
 375, 384.
 Fazekas Mihály 142, 181.
 Fazekas Miklós. L. Bogáti F. M.
 Fejér György 157, 159, 243, 248, 254,
 282, 284, 309, 310.
 Felsőbüki Nagy Pál 242, 305.
 Felsőmagyarországi Minerva 244.
 Felvinci György 89, 101.
 Felvinczi Sándor 101.
 Fenyéry Gyula. L. Zádor György.
 Fényes Elek 321, 322.
 Ferenczy Jákó 393.
 Ferenczy János 171, 177, 254. L. Kar-
 dos Adorján.
 Festetics György 186.
 Flór Ferenc 326.
 Fodor András 262.
 Fogarasi János 286, 331, 332, 333, 334.
 Fogarasi Nagy Pál 221.
 Forgács Simon, b. 62.
 Forrai András 177.
 Forró Pál 109.
 Földi János 168, 181.
 Földvály Gábor 363.
 Frankovith Gergely 70.
 Frank Ignác 286.
 Frivaldszky Imre 324, 325.
 Fröhlich Dávid 102.
 Fülöp Sámuel. L. Deáki F. S.
 Fűsüs János 94.
 Gaal György 342.
 Gaal József 350, 361, 375, 378, 384.
 Gábor deák 38.
 Gál László. L. Hilibi G. L.
 Gál Sándor 328.
 Galgóczi Károly 326.
 Gálszécsi István 66.
 Garay János 239, 368, 378.
 Gazdasági Egyesület 271.
 Gáti István 156, 257.
 Gebhardt Ferenc 262.
 Gegő Elek 318.
 Geleji Katona István 72, 73, 77, 104.
 Gemma Phrysius 70.
 Georch Illés 163, 175.
 Geszthy László 37.
 Gévay Antal 310.
 Golubics Zozim 162.
 Gombos Imre 212.
 Gorove István 322.
 Gorove László 211.
 Görgei Albert 51.
 Görög Demeter 155, 166, 168.
 Greguss Agost 338.
 Greguss Mihály 245.
 Gruber Antal 260.

- Gusztini János 113.
 Guzmics Izidor 194, 247, 258, 278, 280.
 Gvadányi József, gr. 139, 166, 182.
 Gyarmati Miklós 71.
 Gyarmathy Sámuel 167, 168, 169, 174.
 Gyöngyösi István 83, 84, 86.
 Gyöngyössi János 141.
 Györy Sándor 328.
 Gyulaffy Lestár 62.
 Gyurikovics György 254.
 Gyurmán Adolf 368.
 Gyűjtemény. L. Tudom. Gy.
 Haas Mihály 321.
 Habermann János 102.
 Haeufler József 313.
 Haller Gábor 93.
 Haller János. L. Hallerkői H. J.
 Haller László 119.
 Hallerkői Haller János 85.
 Halotti beszéd 26.
 Hazucha Ferenc 388.
 Hanák János 325, 392.
 Háner Jeremiás 178.
 Haraszthy Agoston 322.
 Hatvani Pál 177.
 Hazslinszky Frigyes 325.
 Hegedősök 27.
 Hegedűs Sámuel 357.
 Hegyi József 165, 177.
 Helmeczy Mihály 186, 189, 204, 205,
 227, 267, 274.
 Heltai Gáspár 48, 51, 56, 63, 64, 68.
 Henisch György 107.
 Henszlmann Imre 314, 338, 339.
 Hetényi János 233, 284, 392.
 Hiador. L. Jámbor Pál.
 Hidvégi Mikó Ferenc 91.
 Hilibi Gál László 286.
 Hirlap. L. Pesti H.
 Hirnök 274.
 Hlivi János 123.
 Hoblik Márton 209.
 Hodor Károly 321.
 Homonnai Bálint 62.
 Homonnay Imre 258.
 Horhi Melius Péter 48, 55, 70.
 Horányi Elek 178.
 Horváth Ádám. L. Pálóczi H. Á.
 Horvát András 56.
 Horváth Cyrill 233, 368.
 Horvát Endre. L. Pázmándi H. E.
 Horvát István 172, 179, 241, 243, 252,
 254, 260, 310.
 Horváth János 247.
 Horváth Lázár. L. Petrichevich H. L.
 Horváth Mihály 310, 311.
 Horváth Péter 254.
 Hrabovszky Dávid 322.
 Hriágjel Márton 117.
 Hubay József 209.
 Húgó Károly 374.
 Hunfalvy Pál 319.
 Hunyadi Ferenc 52.
 Hunyady Ferenc 162.
 Huszti András 165.
 Huszti Péter 52.
 Idari Péter 52.
 Igricek 27.
 Ilencfalvi Szász József 207.
 Illei János 118, 127.
 Illésházi István 62.
 Ilosvai Péter 51.
 Illyés András 73, 77.
 Illyés István 77.
 Imre János 250.
 Incze József 286.
 Incédi Pál 93.
 Iparegyesület. L. Magyar I.
 Ipartanoda L. József-ipart.
 Irinyi József 322.
 Istvánfi Pál, 52.
 Izraelita irod. L. Magyar izr. hitt. irod.
 Jakab István 368, 375.
 Jákkó László. L. Zalárdi J. L.
 Jaksics Gergely. L. Nagylaki J. G.
 Jámbor Pál 350, 391.
 Jambressich Márton 124.
 Jancsó Imre 310.
 Jancsovics István 334.
 Jankovich Miklós 254, 260.
 Jászay Pál 310, 312.
 Jedlik Anyos 325.
 Jelenkor 274.
 Jerney János 310, 318, 392.
 Jó és olesó könyvkiadó Társulat 278.
 Jókai Mór 388.
 Jósika Miklós b. 371, 384.
 József-ipartanoda 271.
 József nádor 156, 240, 241, 242.
 Kájoni János 77.
 Káldi György 72, 73.
 Kállay Ferenc 254.
 Kálmáncsehi Márton 57.
 Kalmár György 123, 135.
 Kálnoki István 93.
 Kálnoki Sámuel, gr. 93.

- Kaposi Pál 107.
 Karádi Pál 61.
 Karády Ignác 334.
 Kardos Adorján. 171. L. Ferenczy Ján.
 Kármán József 146.
 Károli Gá pár 48.
 Károlyi György, gr. 242.
 Károlyi Sándor, gr. 115.
 Karvasy Agost 288.
 Kassai József 168, 334.
 Kászoni János 94.
 Katalinlegenda 37.
 Katona István. L. Geleji K. I.
 Katona József 211, 219.
 Katona Mihály 254.
 Kazinczy András 87.
 Kazinczy Ferenc 116, 144, 145, 163,
 175, 183, 184, 186, 187, 190, 195,
 196, 197, 199, 245, 254, 258, 260,
 261.
 Kazinczy Gábor 391.
 Kazinczy iskolája 193.
 Kelemen László 159.
 Kelmenfy László. L. Hazucha Ferenc.
 Kemény János, fejd. 92.
 Kemény József, gr. 309.
 Kemény Zsigmond, b. 275, 296, 388.
 Kénosi Tózsér János 125.
 Kerekes Ferenc 328, 331.
 Kerekes Sámuel 155, 168.
 Kerényi Frigyes 350, 391.
 Keresszegi István 73.
 Keresztúri Pál 73.
 Kéry Sámuel 109.
 Késmárki névtelen 91.
 Késmárki Tököli Imre 90.
 Keszthelyi kör 186.
 Kézíráások Társasága 158.
 Király Imre. L. Péceli K. I.
 Kis János 149, 157, 166, 245, 254, 258,
 259, 336.
 Kis Miklós. L. Tótfalusi K. M.
 Kisfaludy Károly 189, 211, 213, 214,
 215, 217, 224, 225, 342.
 Kisfaludy Károly köre 266.
 Kisfaludy Sándor 152, 153, 186, 211,
 212, 221.
 Kisfaludy Társaság 267, 338, 358, 361.
 Kiss Imre 72.
 Kiss Károly 328.
 Kis-Viczai Péter 108.
 Klein Sámuel 178.
 Kohári István, gr. 86.
 Kolmár József 246.
 Kolosi Török István 79.
 Kolumbán János 117.
 Komáromi Csapkés György 72, 73, 74,
 103.
 Komáromi János 91.
 Komiko-tragédia 60.
 Komjáti Benedek 47.
 Kónyi János 138.
 Kopácsy József 162.
 Kopecki Ferenc 313.
 Kornis Gáspár 93.
 Korponay János 328.
 Kossuth Lajos 274, 295, 308.
 Kovács Ferenc 134.
 Kovács István. L. Nagyajtai K. I.
 Kovács János 115, 116, 122.
 Kovács József id. 177.
 Kovács József if. 142.
 Kovách László 322.
 Kovács Mátyás 278.
 Kovács Mihály 180, 262.
 Kovács Pál 175, 221, 222, 375, 384.
 Kovacsóczy Mihály 189, 272.
 Kovásznai Sándor 177.
 Kozma Pál 310.
 Kölesey Ferenc 186, 189, 194, 204, 245,
 258, 306, 341, 343, 384.
 Kölesi Vince 254.
 Königsbergi töredék 27.
 Körmöczy Imre 314.
 Körösi Csoma Sándor 316.
 Köteles Sámuel 249.
 Kőváry László 321.
 Kövesdi Pál 103, 104.
 Kövy Sándor 251.
 Krajner Imre 286.
 Kresznerics Ferenc 334.
 Kritikai Lapok 267.
 Kriza János 352, 391.
 Kubinyi Ferenc 325.
 Kulesár István 155, 157, 208, 211, 261.
 Kunics Ferenc 118.
 Kunoss Endre 350.
 Kuthy Lajos 372, 388.
 Lácái Szabó József 246.
 Laczkó Máté 90.
 Láng Adolf 325.
 Lányi Károly 310.
 Lantos Sebestyén. L. Tinódi S.
 Laskai János 65, 91, 93, 94.
 Lassú István 254.
 Lázár János 117.

- Lemouton Emília 391.
 Lengyel József 246.
 Leschka István 257.
 Lichner Pál 350.
 Lippai János 101.
 Lipsiai Pál 94.
 Lisznyai Kálmán 350.
 Lisznyai Pál 90.
 Liszti László 82.
 Lonovics József 306.
 Lónyay Menyhért 298.
 Lovász József 393.
 Ludvigh Sámuel 322.
 Lukács Móric 391.
 Máchik József 320.
 Magda Pál 254.
 Magyar akadémia 268.
 Magyar Iparegyesület 271.
 Magyar izraelita hittudományi iro-
 dalom 281.
 Magyar könyvesház 161, 179.
 Magyar Músa 161.
 Magyar Muzeum 143, 161.
 Magyar nemzeti Muzeum 240.
 Magyar nyelv-mívelő Társaság 158.
 Magyar nyelv szótára 334.
 Magyar társaság. L. Sopronyi M. T.
 Magyar Természettudományi Társu-
 lat 271.
 Magyar Tudós Társaság 268.
 Magyar István 49.
 Mailáth János 260, 342.
 Májer István 284.
 Majer József 247.
 Makáry György 209.
 Maloveczky János 257.
 Malvina. L. Dukai Takács Judit.
 Marczibányi-Intézet 240.
 Marczibányi István 240.
 Margitlegenda 33.
 Maróti György 122.
 Márton István 162, 163, 177, 247.
 Márton József 175, 257, 261.
 Mártonfalvi György 98.
 Matkó István 72.
 Mátray Gábor 272.
 Mátyus István 122, 181.
 Medgyesi Pál 94, 104.
 Mednyánszky Alajos, b. 254, 274, 342.
 Méhes György 328.
 Méhes Sámuel 322, 328.
 Melius Péter. L. Horki M. P.
 Melzer Jakab 254.
 Mentovich Ferenc 350.
 Mentzel Keresztély 108.
 Menyői Tolvai Ferenc 101.
 Mészáros Lázár 328.
 Michnay Endre 310.
 Mihálcz István 127.
 Mikes Kelemen 121.
 Miklósfői János 171.
 Mikó Ferenc. L. Hidvégi M. F.
 Miller Jakab 260.
 Mimosok 37.
 Mindenes Gyűjtemény 161.
 Minerva L. Felsőmagyarországi M.
 Mindszenti Gábor 61.
 Mindszenti Sámuel 162, 166.
 Miskolci Ferenc 122.
 Miskolci Gáspár 101.
 Mocsáry Antal 254.
 Mocsí Mihály 282, 284.
 Mokry Benjamin 254, 257.
 Molnár Albert. L. Szenci M. A.
 Molnár Ferenc 328.
 Molnár János 113, 114, 116, 135, 161,
 162, 174, 176, 180.
 Mondolat 186.
 Monoszlói András 48.
 Moralitások 60.
 Munkácsy János 375.
 Murmelius 107.
 Muzáron 245.
 Muzeum. L. Magyar n. Muzeum.
 Műegyesület. L. Pesti M.
 Mysteriumok 37.
 Nadányi János 101.
 Nagy Ferenc L. Vályi N. F.
 Nagy Ignác 375, 388.
 Nagy István. L. Szőnyi N. I.
 Nagy János 177.
 Nagy János 331, 335.
 Nagy Károly 322, 328.
 Nagy László. L. Perecsenyi N. L.
 Nagy Máté 62.
 Nagy Pál. L. Beregszászi N. P.
 Nagy Pál. L. Borsai N. P.
 Nagy Pál. L. Felsőbüki N. P.
 Nagy Péter 325.
 Nagy Szabó Ferenc 91.
 Nagyajtai Cserei M. 115.
 Nagyajtai Kovács István 309.
 Nagylaki Jaksics Gergely 317.
 Nagymenyéri Bessenyei György 114.
 Nagyváti János 181, 262.
 Naláci József, b. 134.

- Nárai György 77.
 Nemes János 93.
 Németh János 260.
 Németh László 166.
 Nemzeti Színház 363.
 Nendtvich Károly 325.
 Nevelők Társasága 271.
 Ney Ferenc 284, 358.
 Noszkó Alajos 175.
 Növendékpapság iskolája. L. Pesti
 növ. paps. m. isk.
 Nyéki Vorós Mátyás 79.
 Nyelvművelő Társaság. L. Magyarny.
 Társaság.
 Nyírkállai Tamás 39.
 Nyíri István 282.
 Nyulas Ferenc 180.
 Obernyik Károly 372, 375.
 Onodi János 101.
 Orczy Lőrinc, b. 132.
 Orosz Ferenc 116.
 Orosz József 272, 274.
 Orpheus 143, 161.
 Orthographia Vngarica 66.
 Orvosegyesület. L. Budapesti O.
 Orvosi Tár 326.
 Oswald Ferenc 278.
 Otrokosi Főris Ferenc 106.
 Ozorai Imre 48.
 Órtel János 123.
 Pák Dénes 262.
 Pálóci Horváth Ádám 138, 140, 162,
 211, 254, 257.
 Palocsai György, b. 87.
 Palugyai Imre 310, 321.
 Pály Elek 224.
 Pánczél Pál 157.
 Pap Endre 350.
 Pap István. L. Szoboszlai P. I.
 Pápai Ferenc. L. Páriz-P. F.
 Pápay Sámuel 259.
 Papp Károly. L. Szathmári P. K.
 Páriz-Pápai Ferenc 99, 101, 107.
 Páskó Kristóf 93.
 Pataki István 99.
 Pataki névtelen 51.
 Pázmándi Horvát Endre 186, 189,
 202, 209, 237.
 Pázmány Péter 49, 71, 74.
 Péchy Lukács 70.
 Péceli Király Imre 49, 71, 74.
 Péczeli József az I. 134, 156, 159, 162.
 Péczeli József a II. 313.
 Peresenyi Nagy László 140, 210.
 Pereszlényi Pál 103.
 Perger János 254.
 Pesti Gábor 47, 56, 67.
 Pesti Hirlap 274.
 Pesti Műegyesület 271.
 Pesti növendékpapság m. I-kolája 271.
 Petényi Salamon 325.
 Péterfi Károly 284, 328.
 Péteri Takács József 140, 163.
 Pethe Ferenc 182, 262.
 Pethő Gergely 89.
 Petki János 55.
 Petőfi Sándor 353, 356, 372, 381, 391.
 Petrichevich Horváth Lázár 339, 384.
 Petróczy Kata Szidónia, b. 87.
 Petrovics Fridrik 309, 310, 313.
 Petzelt József 328.
 Podhradzky József 309, 310, 392.
 Pólya József 325.
 Ponciánus históriája 52.
 Ponorí Thewrewk József 209, 310.
 Poócs András 140.
 Posaházi János 72.
 Prágai János 94.
 Pray György 123.
 Prépostváry Zsigmond 95.
 Pucz Antal 245.
 Puky Károly 257.
 Pulay János 115.
 Pulszky Ferenc 311, 314.
 Purgstaller József 284.
 Pyber Benedek 177.
 Pyrker képtár 271.
 Querela Hungariae 95.
 Rácz András 248.
 Rácz István 258.
 Rácz Sámuel 181.
 Rádai Balázs 57.
 Rádai Pál 117, 118.
 Ráday Gedeon gr. 143.
 Ragyóci Péter 77.
 Rajesányi Imre 328.
 Rájnis József 136.
 Ramóczy Valerián 322.
 Ráskai Gáspár 50.
 Ráth Mátyás 155.
 Reguly Antal 319.
 Religió és Nevelés 273.
 Reisinger János 325.
 Rencz József 317.
 Repický János 331,
 Révái László 91.

- Révai Miklós 136, 159, 167, 170, 172, 176, 177, 261.
 Rédei László 93.
 Rimay János 78, 79.
 Riskó Ignác 350.
 Rónay Jácint 284.
 Rozgonyi József 250.
 Rozsnyai Dávid 92.
 Rumy Károly György 254.
 Rupp Jakab 314.
 Ruszek József 186, 249.
 Sadler József 325.
 Sajnovics János 123.
 Salamon József 279.
 Salánki György 53.
 Sámbar Máttyás 72.
 Sándor István 161, 175, 177, 179, 261.
 Sárosy Gyula 350.
 Sartori Bernát 121.
 Sartorius János 114.
 Sárvány Antal 298.
 Sárvári Pál 163.
 Schams Ferenc 326.
 Schedel Ferenc 189, 326, 334. L. Toldy.
 Schedius Lajos 245, 322.
 Schirkhuber Móric 326.
 Schöpf Ágost 26.
 Schuster János 263.
 Schuster T. J. 333.
 Sebesi Ferenc 91.
 Sebestyén Gábor 209, 221, 222.
 Segesvári Bálint 93.
 Segítő 161.
 Seivert János 178.
 Siklósi Miklós 68.
 Simai Kristóf 160, 257.
 Sipos József 188.
 Sipos Pál 250.
 Soltész János 284, 325, 334.
 Somogyi Gedeon 258.
 Somogyi Károly 278.
 Somossy János 246, 280.
 Sopronyi Magyar Társaság 157.
 Sós Márton 160.
 Spangár András 115, 124.
 Stankovácsi Lipót 162.
 Svastics Ignác 165.
 Sylvester János. L. Erdősi S. J.
 Szabó Dávid. L. Barcafalvi Sz. D.
 Szabó Dávid. L. Baróti Sz. D.
 Szabó Ferenc. L. Nagy Sz. F.
 Szabó István, a történetíró. L. Dip-
 sai Szabó I.
 Szabó István, hitszónok 113.
 Szabó István, hellenista 336, 378.
 Szabó János 279.
 Szabó József 325.
 Szabó László. L. Szentjóni Sz. L.
 Szabó Názár 317.
 Szakál Ferenc 117.
 Szalárdi János 91.
 Szalay László 194, 275, 287, 299, 300,
 308, 309, 393.
 Szalkay Antal 140.
 Szalkay László 39.
 Szamosközi István 62.
 Szaniszló Ferenc 278.
 Szántó István 47.
 Szárics Jenő 284.
 Szász József. L. Ilencfalvi Sz. J.
 Szász Károly id. 310, 332, 336.
 Szathmáry Dániel 246.
 Szathmáry Papp Károly 313.
 Széchenyi Ferenc, gr. 179, 240.
 Széchenyi István, gr. 242, 273, 288,
 291, 308, 341.
 Szegedi Lénárd 77.
 Szegedi Lőrinc 61.
 Szeicz Leo 164, 175.
 Székács József 279, 280, 336, 342,
 351, 361, 391.
 Székely István. L. Bencédi Sz. I.
 Székely István. L. Tasnádi Sz. I.
 Székely Mihály 254.
 Székely Sándor. L. Aranyas-Rákosi
 Sz. S.
 Székér Joachim 164.
 Szelepcsényi György 77.
 Szemere Bertalan 307, 322.
 Szemere Miklós 350, 91.
 Szemere Pál 186, 194, 204, 213, 245.
 Szenczy Imre 336.
 Szenczy Molnár Albert 59, 72, 74, 75,
 76, 103, 106.
 Szendrei névtelen 51.
 Szendrei Veres Dávid 166.
 Szentgyörgyi Gellért 258.
 Szentgyörgyi József 181.
 Szentiványi Mike 275.
 Szentjóni Szabó László 144.
 Szentmártoni Bodó János 79.
 Szentmiklóssy Alajos 189, 194, 202,
 204, 205, 206, 221.
 Szentmiklóssy Sámuel 361.
 Szenvey József 222, 227, 267.
 Szép János 163, 177, 210.

- Szepesy Ignác, b. 279.
 Szeremlei Császár Abrahám 279.
 Szeremlei Gábor 283.
 Szigethi Mózsés 206.
 Szigligeti Edvárd 368, 375, 376.
 Szikszai Fabricius Balázs 67.
 Szikszay György 168.
 Szilády László 279.
 Szilágyi Benjámín István 107.
 Szilágyi Ferenc 275, 314.
 Szilágyi István 331, 361.
 Szilágyi János 249.
 Szilágyi Márton 177.
 Szilágyi Sámuel 127, 134.
 Szilasy János 250, 280.
 Színház. L. Nemzeti Sz.
 Szirmay Antal 254.
 Szlemenics Pál 251, 286.
 Szoboszlai Pap István 279.
 Szokolay István 286.
 Szommer József 221.
 Szontágh Gusztáv 222, 283, 326, 338, 375
 Szótár, L. Magyar ny. sz.
 Szőlősi Ferenc 322.
 Szőnyi Nagy István 105.
 Szőnyi Pál 284.
 Sztárai Mihály 60.
 Sztrokay Elek 328.
 Szuppan Zsigmond 393.
 Szvorényi József 331.
 Takács József. L. Péteri T. J.
 Takács Judit. L. Dukai T. J.
 Tamás és Bálint 31.
 Tanárky János 177.
 Tarczai Lajos 283, 325, 328.
 Tárkányi Béla 351, 361, 391.
 Tarpai András 94.
 Társaság. L. Erdélyi m. nyelv. T.
 Társaság. L. Kézirások T.
 Társaság. L. Magyar nyelv. T.
 Társaság. L. Magyar T. T.
 Társaság. L. Nevelők T.
 Társaság. L. Sopronyi m. T.
 Társulat. L. Jó és olesó könyvk.
 Tasnádi Székely István 162.
 Tatai András 328.
 Taubner Károly 279, 283, 328.
 Tavasy Lajos 284.
 Telegdi Miklós 48.
 Teleki Adám, gr. 134.
 Teleki Domokos, gr. 166.
 Teleki Ferenc, gr. 207.
 Teleki József, gr. az I. 133.
 Teleki József, gr. a II. 189, 245, 257, 310, 341.
 Teleki László, gr. az I. 157.
 Teleki László, gr. a II. 373.
 Teleki Mihály, gr. ifj. 95.
 Természettud. Társ. L. Magyar T.
 Tessedik Ferenc 322.
 Thaisz András 243, 271.
 Thewrewk József. L. Ponori Th. J.
 Tinódi Sebestyén 52, 53.
 Tofeus Mihály 73.
 Tognio Lajos 325.
 Tokody János 211.
 Toldalagi Mihály 92.
 Toldy Ferenc 194, 245, 260, 261, 267, 271, 331, 347, 393.
 Tolnai István 72.
 Tolvai Ferenc. L. Menyői T. F.
 Tompa Mihály 353, 381.
 Torkos András 114.
 Tóth Ferenc 162, 178, 246, 254.
 Tóth László. L. Ungvárnémeti T. L.
 Tóth Lőrinc 322, 350, 368, 375, 384.
 Tóth Pál 261.
 Tóthfalusi Miklós 326.
 Tótfalusi Kis Miklós 104, 107.
 Tököli Imre L. Késmárki T. I.
 Töltényi Szaniszló 204, 206, 222.
 Töpler Theophil 330.
 Török Ferenc 93.
 Török István. L. Kolosi T. I.
 Török János 326.
 Török Pál 279.
 Tözsér János. L. Kénosi T. J.
 Trausch József 310.
 Trefort Agoston 297.
 Tsétsi János 104.
 Tudományos Gyűjtemény 243.
 Tudománytár 271.
 Tudóstársaság. L. Magyar T. T.
 Udvardy Ignác 286.
 Udvardy János 262, 391.
 Újfalusi János 249.
 Újfalvi Imre 67, 70.
 Ungvárnémeti Tóth László 202, 207.
 Uránia 161.
 Vachott Sándor 349, 378.
 Vahot Imre 313, 375.
 Vajda László 251.
 Vajda Péter 272, 325, 330, 358, 361, 368, 384.
 Vállas Antal 321, 328, 392.

- Vallási s egyházi Tár 278.
 Vályi András 156, 166.
 Vályi Nagy Ferenc 202, 207, 258.
 Vandrák András 284.
 Varga István 246.
 Varga Márton 261.
 Varsányi György 55.
 Vas György 117.
 Vásárhelyi Dániel 72.
 Vásárhelyi Gergely 49.
 Vásárhelyi Pál 328.
 Vass József 336.
 Vay Ábrahám 242.
 Vecsei István 116.
 Vecsei József 282.
 Vedres István 156.
 Verancsics Antal 61.
 Verancsics Fauszt 68.
 Veres Balázs 65.
 Veres Dávid. L. Szendrei V. D.
 Veres Gerzson. L. Dálnoki V. G.
 Veresmarty Mihály 72.
 Verseghy Ferenc 136, 143, 166, 168,
 176, 245, 247, 254, 256, 257.
 Viczai Péter. L. Kis-V. P.
 Vida László 211.
 Víg László. L. Horvát István.
 Virág Benedek 136, 177, 211, 252, 261,
 Viski Pál 177.
 Vitéz Mihály. L. Csokonai V. M.
 Vitkovich Mihály 202, 206, 208, 211,
 342.
 Vizaknai Briccius György 117.
 Vörös Mátyás. L. Nyéki V. M.
 Vörösmarty Mihály 221, 223, 226, 229,
 231, 235, 243, 287, 330, 339, 345,
 365, 384.
 Wallaszky Pál 179.
 Walther László 310.
 Warga János 283, 284.
 Wargha István 284.
 Wathay Ferenc 62.
 Weber Adám 101.
 Wenzel Gusztáv 310, 313.
 Wesselényi Miklós b. 293, 306.
 Wesselényi Polyxena 322.
 Weszprémi István 178.
 Zádor György 265.
 Zalárdi Jákkó László 262.
 Zay Ferenc 62.
 Zay Sámuel 180.
 Zechenter Antal 176.
 Zichy Péter, gr. 87.
 Zimmermann Jakab 393.
 Zrínyi Miklós, gr. 80, 82, 95, 102.
 Zsivora György 309.

